DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

FELSEFE TARİHİ

EDİTÖR
UMBERTO **ECO** &
RICCARDO **FEDRIGA**

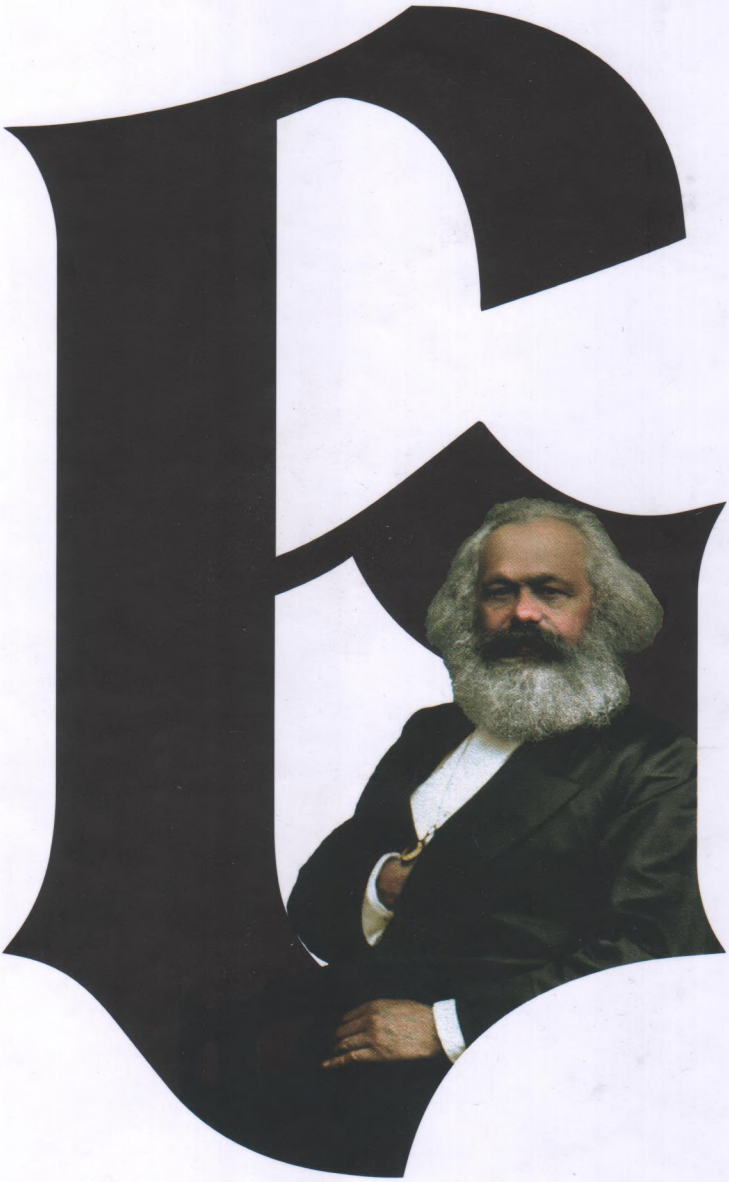

Marx'tan Beşeri Bilimlerin Doğuşuna

ÇEVİREN: LEYLA TONGUÇ BASMACI

ALFA | FELSEFE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

4668 | ALFA | FELSEFE | 131

FELSEFE TARİHİ 6

MARX'TAN BEŞERİ BİLİMLERİN DOĞUŞUNA

UMBERTO ECO (1932-2019)

Gülün Adı ve *Foucault Sarkacı* gibi romanlarıyla bir anda dünya çapında tanınan Umberto Eco, aynı zamanda ortaçağ tarihi, estetiği ve göstergebilim uzmanıdır.

1971'den bu yana Bologna Üniversitesinde profesör olarak çalışan Eco yapısalcılık sonrası göstergebilim gelişmelerine önemli katkılarıyla tanınmaktadır. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Thomasçılık üzerine yapan Eco'nun çalışmaları 1960'ların ortasından itibaren öncü yapıtlara, kitle kültürüne yönelmiştir. Son dönemlerdeyse edebiyat eleştirileri, tarih ve iletişim yazıları önemli bir yer tutmaktadır. Roland Barthes'tan sonra, "ayrıntıların anlamı" ya da "ayrıntıların sosyolojisi" adı verilen anlayışın temellerini atan Umberto Eco'nun pek çok eseri Türkiye'de yayımlandı.

Alfa'daki kitapları: *Ortaçağ 1* (2014), *Ortaçağ 2* (2014), *Ortaçağ 3* (2015), *Ortaçağ 4* (2015), *Popüler Roman Kahramanları* (2017), *Antik Yunan* (2017), *Antik Yakındoğu* (2019). *16. Yüzyıl* (2019), *Felsefe Tarihi 1* (2020), *Felsefe Tarihi 2* (2020), *Felsefe Tarihi 3* (2021), *Felsefe Tarihi 4* (2022).

RICCARDO FEDRIGA

Bologna Üniversitesinde Felsefe ve İletişim Bölümünde öğretim üyesidir. Milano Devlet Üniversitesi Felsefe Bölümü mezunu olup felsefe tarihi ve fikirlerin ve okumanın tarihi üzerine çalışmaktadır.

Başlıca eserleri: *La Sesta Prosa: discussioni medievali su prescienza, libertà e contingenza; Metter le brache al mondo: Compatibilismo, conoscenza e libertà.*

LEYLA TONGUÇ BASMACI

İstanbul'da doğdu. İtalyan Lisesinde okuduktan sonra, Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Pennsylvania State University'de karşılaştırmalı İngiliz ve İtalyan edebiyatları alanında yüksek lisans derecesi aldı. İstanbul İtalyan Kültür Heyetinde İtalyanca öğretmenliği, Dünya Yayınevinde metin yazarlığı ve çevirmenlik yaptıktan sonra, uzun süre British Council İstanbul ofisinde Sanat Etkinlikleri Sorumlusu olarak görev yaptı. Halen İtalyanca ve İngilizceden çeviriler yapıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Felsefe Tarihi 6: Marx'tan Beşeri Bilimlerin Doğuşuna
© 2018, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Storia della filosofia 6: Da Marx alla nascita delle scienze umane
© EM Publishers SRL

Bu kitap ELKOST Intl. Literary Agency ile yapılan anlaşmayla yayımlanmıştır.

Kitabın Türkçe yayın hakları Kalem Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Dizi Editörü Kaan Özkan
Çeviren Leyla Tonguç Basmacı
Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Yavuz Karakaş

ISBN 978-625-449-990-6 (Karton Kapak)
ISBN 978-625-449-057-6 (Karton Kapak Takım)
ISBN 978-625-449-992-0 (Ciltli)
ISBN 978-625-449-056-9 (Ciltli Takım)

1. Basım: Mart 2024

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 43949

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

FELSEFE TARİHİ

EDİTÖR
UMBERTO **ECO** &
RICCARDO **FEDRIGA**

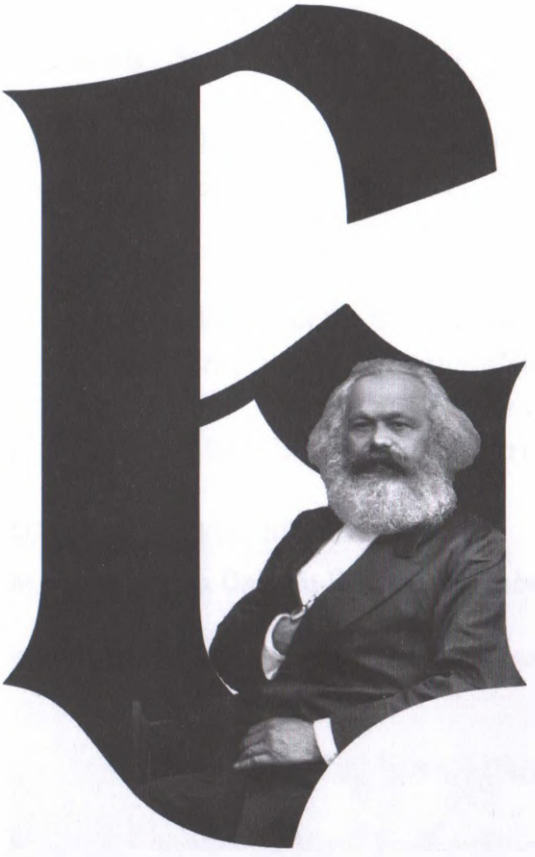

Marx'tan Beşeri Bilimlerin Doğuşuna

ÇEVİREN: LEYLA TONGUÇ BASMACI

ALFA

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

10 Marx ve Hegelcilik

15 Hegelci Okul - *Alberto Burgio*

KÜLTÜREL ORTAM

25 İşçi Sınıfı - *Marina Montacutelli*

31 Ludwig Feuerbach - *Francesco Tomasoni*
41 Karl Marx - *Salvatore Veca*

METİNLER

72 M1 Ludwig Feuerbach - *Das Wesen des Christenthums'un* [*Hıristiyanlığın Özü*]
74 M2 Karl Marx - *Feuerbach Üzerine Tezler*
76 M3 Marx ve Engels - *Komünist Parti Manifestosu*

DAHA AYRINTILI BİLGİ

78 Manifesto'nun Üslubu Üzerine - *Umberto Eco*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

82 Sistem Anlamında Felsefeye Yönelik Eleştiri

87 Søren Kierkegaard - *Matteo D'alfonso* ve *Valentina Pisanty*

KÜLTÜREL ORTAM

100 Schopenhauer'dan Nietzsche'ye - *Luca Pinzolo*

105 Arthur Schopenhauer - *Matteo D'alfonso*
122 Friedrich Wilhelm Nietzsche - *Giuliano Campioni*

METİNLER

142 M1 Søren Kierkegaard - *Ya / Ya Da*
144 M2 Søren Kierkegaard - *Begrebet Angest* [*Istırap Kavramı*]
145 M3 Arthur Schopenhauer - *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*
147 M4 Arthur Schopenhauer - *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*
148 M5 Friedrich Nietzsche - *Tragedya'nın Doğuşu*
150 M6 Friedrich Nietzsche - *Şen Bilim, Aforizma*

DAHA AYRINTILI BİLGİ

151 Kötümserlik Tartışması - *Domenico M. Fazio*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

156 Pozitif Felsefeler ve Toplumsal İlerleme

161 Auguste Comte ve Pozitif Düşünce - *Ferdinando Vidoni*

KÜLTÜREL ORTAM

172 Yeni Bir Toplum İçin Yeni Bilgiler - *Gianfranco Poggi*

179 Bentham'ın Faydacılığı - *Alessandra Facchi*
186 John Stuart Mill - *Dino Buzzetti*
197 Tocqueville ve Liberal Düşünce - *Vittorio Beonio Brocchieri*

METİNLER

210 M1 Auguste Comte - *Pozitif Ruh Üzerine Konuşma*
212 M2 Auguste Comte - *Pozitif Felsefe Dersleri*
213 M3 Jeremy Bentham - *Traités De Législation Civile Et Pénale* [*Medeni ve Cezai Yasalar Üzerine Deneme*]
215 M4 Alexis De Tocqueville - *Amerika'da Demokrasi*

DAHA AYRINTILI BİLGİ

217 Uluslararası Sergiler - *Vittorio Marchis*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

224 Bilim ve Evrimcilik

229 Charles Darwin - *Pietro Corsi*

KÜLTÜREL ORTAM

243 Bilim ve Halk - *Paola Govoni*

251 XIX. Yüzyılda Temel Fizik Fikirleri - *Di Mauro Dorato*
270 Laboratuvarda Hayat - *Gilberto Corbellini*
279 XIX. Yüzyıl Mantığı - *Mario Piazza*
290 Eukleidesçi Olmayan Geometriler - *Umberto Bottazzini*

METİNLER

296 M1 Charles Darwin - *Türlerin Kökeni*
298 M2 Charles Darwin - *Türlerin Kökeni*
300 M3 Herbert Spencer - *İlk Prensipler*
302 M4 Gottlob Frege - *Über Sinn und Bedeutung* [*Anlam ve Gönderim Üzerine*]

DAHA AYRINTILI BİLGİ

304 Evrimcilik Üzerine Felsefi Düşünceler - *Barbara Continenza*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

312 Beşeri Bilimlere Doğru

317 XIX. Yüzyılda Pedagojik Düşünce - *Gabriella Seveso*

KÜLTÜREL ORTAM

334 XIX. Yüzyıla Borcumuz - *Umberto Eco*

343 Etnoloji ve Kültürel Antropoloji - *Ugo E.M. Fabietti*
358 Dilbilim - *Tullio De Mauro*
367 Bilimsel Psikolojinin Doğuşu - *Luciano Mecacci*
379 Sosyolojik Düşüncede Gelişmeler - *Gianfranco Poggi*

METİNLER

393 M1 Jacob Grimm - *Geschichte Der Deutschen Sprache* [*Alman Dilinin Tarihi Üzerine*]
394 M2 Wilhelm Wundt - *Ueber Die Definition Der Psychologie* [*Psikolojinin Tanımı Üzerine*]
395 M3 Sigmund Freud - *Otobiyografi*
397 M4 John Dewey - *Pedagoji İlkelerim*
399 M5 Max Weber - *Sosyal Bilimler Metodolojisi*

DAHA AYRINTILI BİLGİ

401 XX. Yüzyılda Psikoloji Alanında Gelişmeler - *Roberta Lorenzetti*

409 Dizin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Marx ve Hegelcilik

Smith, *Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine İnceleme* — 1776 — Philadelphia Kongresinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Bağımsızlık Bildirgesi imzalanır

1789 — Babeuf Fransız Devrimine katılır

1796 — Eşitlerin *Directoire* rejimine yönelik komplosu başarısızlığa uğrar

1815 — Viyana Kongresi sona erer

Saint-Simon, *L'industrie* — 1816–1818

Saint-Simon, *Nouveau Christianisme* — 1825 — Rusya'da Dekabrist isyanı patlak verir

1833 — Britanya İmparatorluğunda kölelik feshedilir

1837–1839 — Dickens, *Oliver Twist*

Proudhon, *Mülkiyet Nedir* — 1840

Feuerbach, *Das Wesen des Christenthums*; Marx, Jena Üniversitesinde diploma tezini dunar — 1841

Feuerbach, *Das Wesen der Religion*; Proudhon, *Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi* — 1846

Marx ve Engels tarafından hazırlanan *Komünist Parti Manifestosu* yayımlanır — 1848 — Fransa'da Şubat Devrimi patlak verir

Proudhon, *Idée générale de la révolution au XIXe siècle*; Proudhon, *La Révolution sociale démontrée par le coup d'État du 2 décembre* — 1851–1852 — III. Napoleon bir darbe düzenler

1864 — Londra'da Birinci Enternasyonal doğar

Marx, *Kapital* (I. cilt) — 1867

1871 — Paris'te ayaklanan işçiler Devrimci Komünü ilan eder

Bakunin, *Devlet ve Anarşi* — 1873

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

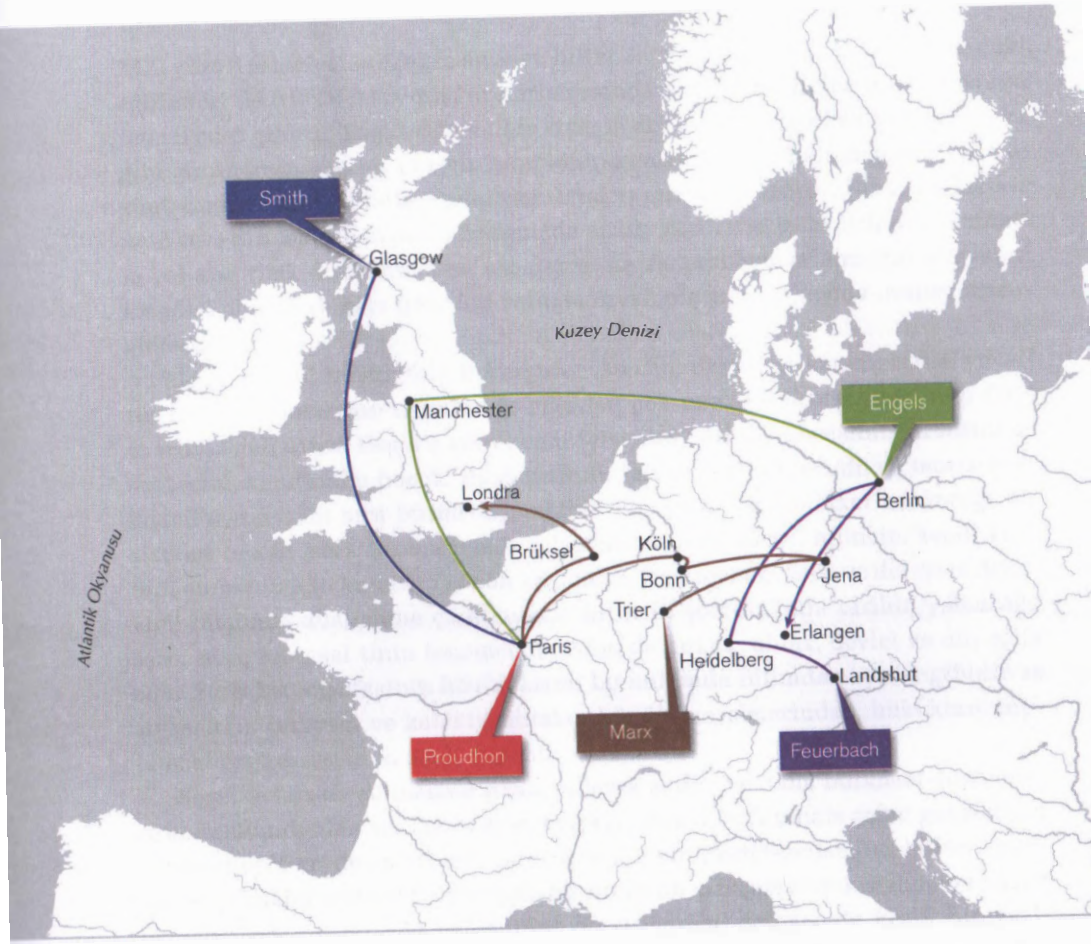

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MARX VE HEGELCİLİK

XIX. yüzyıl felsefesi bir çağın siyaset, bilim, teknoloji ve ekonomi alanlarındaki eğilimleri ile filozofların düşünceleri arasında son derece ilginç bir kopukluğu temsil eder gibidir. Başka dönemlere kıyasla doğayı daha çok kontrol altına alır gibi görünen insan, bu yüzyılı teknolojinin zafer yüzyılı haline getirir, yeryüzünü buharlı makinelerle, metal ve kristal yapılarla doldurur, gaz ve elektrikle mucizevi bir şekilde aydınlatır, denizde zırhlı gemilerle, gökyüzünde balonlarla yol alır, fizik dünyanın yeni yasalarını keşfeder, böylelikle maddi dünyanın efendisi olur ve doğayı teknoloji yoluyla üretilmiş sonsuz sayıda nesneyle zenginleştirir.

İdealizm gibi büyük felsefi kurgular ise tini, duyguyu, sanatı, tarihi yüceltir, bilim insanlarının uyguladığı bilgiden çok uzak gibi duran bir bilgi fikri üzerinde çalışırlar. Hegel'e göre kendi felsefesi Batı düşüncesinin zirvesini ve sentezini, kendinden önceki düşünürlerin felsefi disiplinlerinin ve teorik yaklaşımlarının yanı sıra bütün diğer bilgi alanlarının da hakikat kazandığı bir sistemi temsil eder. Bu bağlamda felsefenin temel görevi, bilincin, kendi kendini anlamak için katettiği bütün aşamaları baştan katetmek ve dolaysız deneyimi düşünce düzlemine çıkarmaktır. Bilincin yolculuğuna tarihin yolculuğu eşlik eder, bireysel tinin fenomenolojisine de hukuk, ahlak, devlet ve din eşlik eder. Yüzyılın felsefesinin büyük kısmı bu anlamda bilimden ayrılır gibidir ve siyasetten, bireysel ve kolektif ahlakın büyük meselelerinden, hukuktan, toplumsal örgütlenmeden uzak değildir.

Hegel'le felsefe sahnesine çıkan, giderek aşılan ve daha bütünsel düzlemlere konumlandırılan yaklaşımların çelişkisi yoluyla etkin hale gelen gerçekliğin süreçselliği fikri derin bir etki yaratır. Bütün münferit fenomenler, bütün bireysel gerçeklikler sadece bu süreçsel bütünün bir parçası olduklarında ve başka fenomenlerle aralarında bağlantılar oluştuğunda, dolayısıyla kendi bireysellikleri önem kaybettiğinde ve başkalarına dönüştüklerinde anlam kazanırlar. Bu teorik tablo, önceki felsefelere göre tamamıyla yenidir ve Marx, aşılmaya mahkûm bir gerçeklik anlamındaki kapitalizmi kavramak için gerekli olan tarihsel ve kavramsal araçları bu fikirden hareketle inşa edecektir.

Marx'ın Hegel'in düşüncesinin bu temel hakikat çekirdeğini benimsemesi, Feuerbach'ın eleştirileri yoluyla gerçekleşir, Feuerbach'ın eleştirileri de Hegelci sistemin karşıt tarihi yorumları (yaygın olarak benimsenen terminoloji

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

doğrultusunda "sağ" ve "sol") bağlamında doğar. Hegel eleştirisi Feuerbach için dine yönelik evrensel eleştirinin temelini teşkil eder; bu eleştirinin ardında yatan, Hegelciliğe benzeyen mekanizmayı ortaya çıkardığı gibi, onu insana özgü nitelikleri sonsuz ve ebedi gerçekliklere dönüştüren bir düşünce ürünü olarak görür. Dolayısıyla sadece fikrin tezahürü olarak insan değil de somut özellikleriyle ve ihtiyaçlarıyla insan, felsefenin merkezine konumlandırılır.

Engels ile Marx, Feuerbach'ın gözlemlerinin derin etkisi altında kalırsa da Hegel'i başlarından savmayıp onun iki büyük sezgisinin, yani aralıksız oluşum anlamındaki gerçeklik ile bu hareketin çelişkilerden ve çatışmalardan kaynaklanıyor olmasının derinliğini ve teorik faydasını kavrarlar. Böylelikle Hegel'in düşüncesinin, büyük eleştirmeni Marx'tan çok da uzak olmadığı ortaya çıkar. Ancak bu yapının soyut bir fikir olmaktan çıkarılıp gerçek dünyaya uygulanması gereklidir. Bu durumda Hegel'in düşüncesinin temel sezgilerinin "ayağa kaldırılması" gerekmesine rağmen muhafaza edilmesi gerektiği doğruysa da felsefe yerini, içerisinde bireylerin hareket ettiği gerçek ilişkilerin, başka bir deyişle üretim güçleri, yani teknoloji alanındaki gelişmelerle yakından bağlantılı olan üretim ilişkilerinin incelemesine bırakmalıdır. Bundan dolayı, XIX. yüzyılda büyük gelişmelerin yaşandığı ütopya geleneği bile somut bir sosyal proje haline gelir ve eşitlerden oluşan bir toplum öngören ütopyacılar, bilim insanlarıyla aynı ilerici enerjiyi paylaşırlar.

Marx'a göre, toplumu niteleyen somut ilişkileri anlamaya en çok yardımcı olan bilgi türü ekonomik teoridir, zaten Marx da analizinin temel kategorilerini Smith ve Ricardo gibi teorisyenler başta olmak üzere ekonomistlerin araştırmalarından alacaktır. Böylelikle bu teorik küresel tablo, gerçekliği ve özellikle toplumu çatışma halindeki somut güçlerden oluşan bir bütün olarak görmeye imkân verecektir; Marx bu dinamik bağlam içerisinde burjuvazinin çöküşünün apaçık semptomlarını ve yeni, devrimci bir sınıf olan proletaryanın yaklaştığını tespit edecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

HEGELCİ OKUL

Alberto Burgio

"Sol"a Karşı "Sağ"

Hegel öldüğünde (1831) öğrencileri arasındaki hassas dengeler bozulur ve o âna kadar üniter ve etki sahibi olan okulun içinde derin ihtilaflar oluşur ve siyasi ortam da bu kırılma üzerinde etkili olur. Avrupa'da Fransız Devriminin yarattığı şok kendini hissettirmeye devam eder ve 1830'da Paris'te patlak veren Temmuz Devriminden beslenen isyan hareketleri 1848 Devrimiyle sonuçlanır. Toplumsal çatışmalar giderek şiddetlenir ve III. Friedrich Wilhelm von Hohenzollern'in (1770-1840) Prusya'sında siyasi ortam giderek daha boğucu hale gelir. Laik ve akılcı modern kültürün tohumlarını kurutmakta ve Prusya'ya "Hıristiyan bir devlet" fizyonomisini geri kazandırmakta kararlı olan yeni kral IV. Friedrich Wilhelm (1795-1861), bir ateizm ve devrim hocası öğretmeni olarak gördüğü Hegel'den nefret eder. Genç teolog David Friedrich Strauss'un (1808-1874) *Das Leben Jesu* [*İsa'nın Hayatı*] ile *Das leben jesu kritisch bearbeitet* [*İsa'nın Hayatının Eleştirel İncelemesi*] adlı eserlerinin yayımlandığı 1835-1837 yılları Hegelci okul açısından belirleyici olur. *Das Leben Jesu*, felsefi bir eserden ziyade filolojik türden bir tarih-eleştiri incelemesidir. Strauss'un amacı, Kitabı Mukaddes'in kaynak olarak güvenilirliğini ve tutarlılığını doğrulamak, tarihisel-kültürel bağlamını incelemektir. Bu özelliklerin önceden işaret ettiği üzere, eserin ana tezi İncilleri kültürel (tarihsel) bir ürüne indirgemekten ve her türlü aşkın niteliğini ortadan kaldırmaktan ibarettir. İnciller bu açıdan, ilk Hıristiyan toplumlarının tarihi olarak belirlenmiş beklentilerini ve duygularını yansıtan hayali ("mitolojik") bir öykü gibi görünür.

Das Leben Jesu'nun yayımlanmasının ortalığı ayağa kaldırdığına şaşmamak gerekir. Strauss, ağırlandığı kurum (saygın Stift) tarafından kınanarak kovulur ve bu tartışmaya çok geçmeden Hegel'in öğrencilerinin tamamı dahil olur: Hegel felsefesi, sistem içindeki tutarsızlıkları yansıtacak, çelişkili şekillerde yorumlanmış gibi görünür. Hegel'in düşüncesinin yorumlarındaki bu bölünme, okulun da iki kola ayrılmasına neden olur: "yaşlı" Hegelcilerin "sağı" ile sözde "gençler"in "solu" (hem yaş açısından hem de kültürel ve siyasi yenilenme savunucuları oldukları için "genç" olarak nitelenirler). Strauss yanlısı veya karşıtı olmak, Hegelci "sol" ile "sağ" arasındaki ayrımı teşkil eder (bu tanımları Fransa parlamentosunun terminolojisinden ödünç alan Strauss, onları okul içerisindeki bölünmelere uygulayan ilk kişidir).

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Friedrich Engels, Hegelci "solcu" grup Die Freien'in bir toplantısı, (teşhis edilebilenler arasında Arnold Ruge, Ludwig Buhl, Karl Nauwerck, Edgar Bauer ve Max Stirner vardır), 1840-1845

Çelişkiler ve Uzlaşmalar

Strauss'un rakiplerine (Hegelci "sağ") göre Hegel, akıl ile inanç (ve genel anlamda "çelişkiler"in zıt terimleri) arasında gerekli uzlaşmayı zaten öngörmüştür. Bu da temelde, aklın "vahiy temelli hakikate" tâbi olduğu fikrini ve geleneğe bağlılık çerçevesinde felsefenin teolojileştirilmesini Hegel'e atfetmek anlamına gelir. Georg Andreas Gabler, Friedrich Wilhelm Carové ve Karl Rosenkranz gibi filozoflar, Karl Ludwig Michelet ve Johann Eduard Erdmann gibi felsefe tarihçileri, Karl Friedrich Göschel ve Eduard Gan gibi hukukçular, farklı açılardan da olsa, Hegelci "sağa" dahildir.

Öte yandan şair Heinrich Heine ve Ludwig Feuerbach, Max Stirner, Bruno Bauer, Moses Hess, Karl Marx ve Friedrich Engels gibi filozofların dahil olduğu "sol," Hegel'in diyalektiğini dinamik ve çelişkili bir şekilde yorumlar: hocanın amacı, çelişkilerin indirgenemeyeceğini (uzlaşmanın mümkün olmadığını) öne sürmek ve yadsımanın dönüştürücü gücünü yüceltmektir. "Gençler"e göre bu durum aklın üstünlüğünü ve dogmalara teslim olmayı gerektirdiğinden,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

aşılması gereken bir "an" olarak görülen dini eleştirme hakkının üstünlüğünü öne sürmek anlamına gelir ("gençler," "sağ"ı "Hegelci okulu teoloji alanında tamamıyla yozlaştırmış olmak"la suçlar).

Felsefe Eleştirisi

"Sol"un görüşleri sadece din alanıyla sınırlı değildir, XIX. yüzyılın tamamı boyunca geleneksel bilgi biçimlerini etkisini altına alan ve özellikle felsefe geleneği üzerinde derin bir etki bırakan genel kriz durumunun ifadesidir. Gerçekliğin tamamını kapsayan haritalar sunabilecek düşünce sistemlerini oluşturma arzusu, yeni ihtisas gerektiren bilgi alanlarının (dilbilim, antropoloji, sosyoloji, ekonomi ve siyaset bilimi) ortaya çıkmasıyla ortadan kalkar (veya en azından arka plana düşer). "Gençler"e göre, akademik felsefe de din gibi gerçek hayattan uzaktır; her ikisi de "yabancılaşmış" bir gerçeklik algısına işaret ederler ve teori ("kavram") gerçekliğin yerini alır; ama en önemlisi, hiyerarşik kutupsallıkları (gökyüzü-yeryüzü; tin-madde; tin-beden; teori-pratik; cins-birey; sonsuzluk-sonluluk vs) temel alan otoriter düşünce sistemlerini temsil ederler.

Dine yönelik saldırı, geleneksel felsefeye de yansır. Din insanileştirilip içkinci (yani aşkın iddialardan bağımsız) bir söyleme dönüştürülecekse, felsefe de teolojiden kurtarılmalı, yani yeryüzüne, hayatın ve deneyimin dünyasına geri getirilmelidir. "Gençler" eleştirilerinde felsefenin doğasının değiştirmesini, sadece bir "söylem" (bilgi, teori) olmaktan çıkıp aynı zamanda somut hayat (pratik, deneyim) olmasını talep eder. Moses Hess'in (1812-1875) yazdığı gibi, felsefe "toplumsal hayatta yadsınmalı ve etkin hale getirilmelidir." Felsefe böylece, bir anlamda kendine karşı kullanılır. Eleştiri, felsefenin kendine eleştirisidir: felsefe, dine benzer şekilde, var olan güç ilişkilerine imkân vermiş olan somut gerçeklikteki bölünmeleri aşmalıdır. Gökyüzü nasıl "yeryüzüne inmeli"yse (bu tamamıyla içkinci, yani panteist bir yaklaşımı savunmak anlamına gelir) teori de pratikle birleşmelidir. Bu sorunsal "gençleri" felsefenin sonunu ilan etmeye iter.

Atomizm ve Sosyalizm

"Gençler" mücadelelerinin temelde siyasi nitelikli olduğunu vurgulamaktan çekinmezler. 1831'den itibaren Heine (1797-1856), Hegelci "sol"un tamamının hemfikir olduğu, Marx'ın da *Feuerbach Üzerine Tezler*'inin temelini oluşturacak fikir doğrultusunda şöyle yazar: "Felsefe alanındaki büyük dairesel güzergâhı başarıyla tamamladık, şimdi siyasete geçmemiz doğaldır." Öte yandan Feuerbach da benzer bir noktaya vurgu yaparak, "Siyaset dinimiz haline gelmelidir," der. Özellikle dinsel bilincin "yabancılaşması" (yeryüzü ile gökyüzü, beden ile ruh arasındaki bölünme) burjuva ruha nüfuz eden bencilliğin bir yansıması, yalıtılmış öznelliğin çarpık hayal gücünün ürünü gibi görünür. Ama

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

aynı şey felsefe açısından da geçerlidir, çünkü bireyleri, insanı "özel şahıs" haline getiren (Ruge) "Protestanlığın kötü ruhu" gibi tecrit eder. Bu durumda eleştirinin hedefi, burjuva toplumun bölük pörçük ve çelişkili karakteridir. Hess'in bu önermelerden hareketle ticari ilişkilere yönelttiği eleştiri ("sivil toplum," herkesin herkese karşı olduğu daimi bir savaşın hâkimiyetindeki bir "esnaf dünyası"dır), ileride Marx'ın ekonomi politiğe getireceği eleştirinin ana temalarını öngörür ve "sosyalizm" gibi şoke edici bir ada sahiptir.

Gençler"in tehditkâr eleştirilerinin ardında, insanları şoka uğratma, tabuları ihlal etme ve muhafazakârları korkutma niyeti yatar. İkonoklast ve isyankâr yaklaşımlar da görülür. Heine (1797-1856) haçı "çürük bir tılsım" olarak tanımlar ve "var olan bütün kurumların devrilmesi" gereksinimi neredeyse saplantı halini alır. Almanya ile Fransa arasında süre gelen kıyaslamanın var olma sebebi bu tablodur: Fransa siyasi devrimin ülkesiyse, Almanya da felsefi eleştirinin ve devrimin vatanıdır. "Alman Klasik felsefesi" (Kant'tan Hegel'e) devrim teorisi olarak sunulur.

Diyalektik ve Toplumsal Eleştiri

"Gençler"in düşünceyi belirleyici olarak gördüğü bellidir, ama bu durum, reddetmek ve aşmak istedikleri geleneksel felsefeden çok farklı değildir. Ancak Hegelci "sol" somut bir siyasi görüş sergiler: teorik çalışmaların ayrılığını hedef alan eleştirinin temelinde toplumsal temaların yattığını görmek zor değildir. Felsefi düşüncenin öznesi artık sadece düşünen insan (entelektüel işlevlerin tahsis edildiği kişiler) değil, aynı zamanda eylemde bulunan (bedensel işlerde çalışan) insandır. Bu bağlamda radikal demokratik iddialar gelişir: "Halk –diye yazar Bruno Bauer (1809-1882)– artık aristokratlar arasındaki mücadelenin sadece izleyicisi olmakla yetinmek istemez," bundan dolayı da "devrimci tesviyeleme" talebinde bulunur.

Teorik yaklaşımın devrimci bir role sahip olduğu iddiasının ortaya atılmasıyla, Hegelci diyalektik de bu tartışmaya dahil olur. Ve diyalektik de Hegelci okul içerisindeki son derece farklı yorumlama şekillerine tâbi tutulur. "Sağ" diyalektik çelişkilerin aşılmasını (Hegel'in *Aufhebung*'u) "uzlaşma," yani çatışmaların nihai çözümü olarak görür. Dolayısıyla da gerçekliği *a priori* huzur olarak, mutlak bilgi "sistemi" içerisinde teorik olarak ifade edilebilecek istikrarlı ve değişmez düzen olarak görür. "Sol" ise Hegelci diyalektiği dinamik ve eleştirel açıdan yorumlayarak çelişkinin aşılmasında yeni çelişkilerin temellerini görür. Diyalektik bu anlamda verilen varlıkları aralıksız olarak altüst edebilecek aşındırıcı bir güçtür. Diyalektik bu anlamda teorik düzlemde eleştirinin silahıdır, sistemin kapalı değişmezliğine karşı başvurduğu "yöntem"dir. Bundan dolayı da gerçeklik bağlamında tekrar tekrar oluşan çelişkileri deşifre edebilecek tek teorik araçtır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Julius Schoppe, *Berlin "Entelijansiya"sı. Yukarıdan aşağıya ve soldan sağa: Georg Wilhelm Friedrich Hegel; Johann August Wilhelm Neander, Friedrich Ernst Daniel Schleiermacher; Karl Ritter (ortada); Christoph Wilhelm Hufeland, Alexander von Humboldt; Wilhelm von Humboldt*, 1810, Berlin, Kupferstichkabinett, Staatliche Museen

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sosyal Ütopyalar

Ütopyacı Sosyalizm

"Sosyalizm"den ilk olarak 1820'ler ile 1830'lar arasında İngiltere ve Fransa'da söz edilir, "ütopyacı sosyalizm"den de ilk olarak Jérôme-Adolphe Blanqui, 1837 tarihli *Histoire de l'économie politique en Europe*'da [*Avrupa'nın Siyasi Ekonomi Tarihi*] bahseder. Ancak "ütopyacı sosyalizm" ifadesinin tarihyazımı alanında bir kategori haline gelmesi, Engels'in *Komünist Parti Manifestosu*'nun (1848) ve özellikle *Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi* (1880) eserinin yayımlanmasıyla gerçekleşir. Bu terim ilk sosyalistlerin, yani XIX. yüzyılın ilk yarısında ütopyaya geçmişe göre farklı bir anlam atfeden (ütopya artık başka bir yerdeki bir ideal değil, gelecekteki olası bir senaryo için kullanılır) ve endüstriyel dünyada var olan gerilimlere sosyal çözümler önerenlerin teori ve projeleri için kullanılır. "Ütopyacı sosyalistler" her halükârda, bazı farklılıklar göz önüne alınarak, Marx'tan önce veya onunla aynı dönemde, ama onunla doğrudan bir ilişkileri olmadan, burjuva toplumunu eleştiren, kapitalist sistemi reddeden ve komün tarzı bir sosyal organizasyon öneren yazarlar için kullanılan genel bir ifadedir. Yeni dünyanın gerçekleşmesinde öngörülen iki ana yol bu açıdan önemli bir ayrım teşkil eder: Bir yanda sivil toplumdan ve ekonomiden az çok köklü bir dönüşüm bekleyenler (Saint-Simon, Fourier, Owen, Leroux, Cabet, Blanc, Proudhon), diğer yanda bu dönüşümü gerçekleştirebilmek için siyasi iktidarın gerekirse zorla ele geçirilmesi gerektiğini savunanlar vardır (Babeuf, Buonarroti, Blanqui). İlk grup, önerilerinin teorik yönünü derinleştirir. Ütopyacı sosyalistlerin teorik çalışmaları, enternasyonalizmden anarşizme, komünizmden sosyal demokrasiye kadar çeşitli sosyalizm türlerine zemin hazırlamıştır.

Babeuf ve Babuvizm

Fransa'da XVII. yüzyıl ütopyacılığı ile sonraki yüzyılın sosyalizmi arasında François-Noël Babeuf (lakabı Gracchus) yer alır. 1789'dan itibaren katıldığı devrimci faaliyetlerde özel mülkün lağvedilmesi, aristokrasiyle ruhban sınıfının ayrıcalıklarının feshedilmesi, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde var olmaya devam eden, seçmenlerin aktif ve pasif yurttaşlar şeklinde bölünmesinin aşılması gibi görüşleri savunur. Destekçileriyle birlikte *Le manifeste des egaux*'yu [*Eşitlerin Manifestosu*] yayımlar (1795, Sylvain Maréchal tarafından yazılmıştır), çeşitli yazılarıyla hükümete saldırır ve siyasi iktidarın zor kullanılarak ele geçirilmesi gerektiğine inandığından, dördüncü devletin kurulmasına imkân verebilecek eşitlik komplosunun ardındakiler arasında yer alır, ama 1796'da tutuklanarak ölüme mahkûm edilir.

Babeuf'ten kaynaklanan "Yeni Babuvizm" akımının başlıca temsilcisi olan Blanqui, işçilere odaklanır: Devlete el koyup toplumu eşitlikçi ve popüler anlamda

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

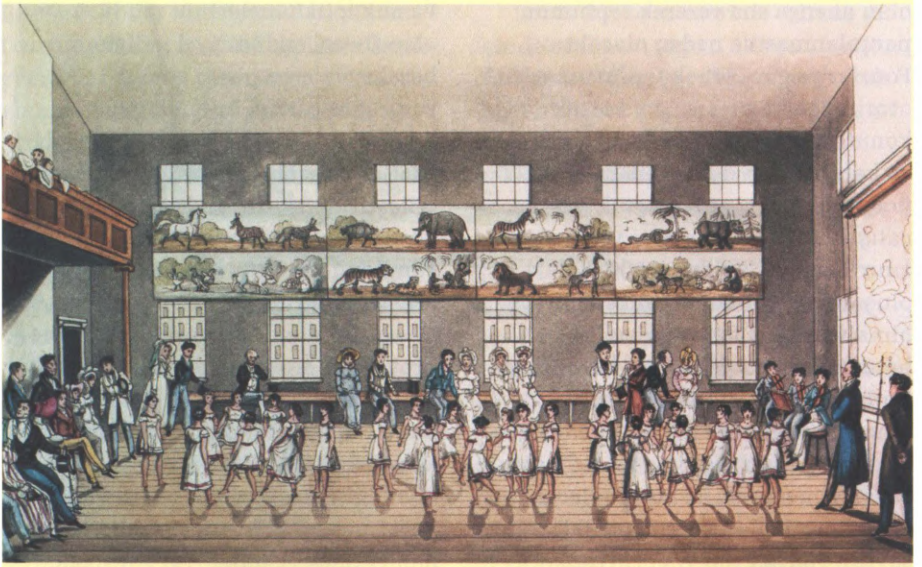

Owenci bir komünde bir dans gösterisi, 1825, özel koleksiyon

dönüştürecek aydınlanmacı diktatörlüğü başlatması gereken devrimci azınlık, işçilerdir.

Claude-Henri de Saint-Simon

Claude-Henri de Saint-Simon, *L'industrie* [*Endüstri*] (1816-1818), *Le politique* [*Siyasetçi*] (1819), *L'organisateur* [*Organizatör*] (1819-1820) ve *Du système industriel* [*Endüstriyel Sistem Üzerine*] (1820-1822) gibi eserlerinde işbirliğine dayalı bir sosyal sistemi tarif eder; Saint-Simon'a göre Amerika'nın fethi ve Luther'in Reformuyla başlayan istikrarsızlık aşamasından sonra endüstriyel organizasyon sayesinde yeni bir organik dönem başlayacaktır: Bilimin hâkimiyeti ile insanlar ve uluslar arası barışın niteleyeceği bu dönemde toplum, yaşlı bürokratlar, aristokratlar, rahipler ve asalak burjuvazi değil, bilim insanları, girişimciler, teknoloji uzmanları ve siyasetçiler tarafından yönetilecektir. Saint-Simon'un sisteminde özel mülkün tek temeli, bireysel kabiliyettir, devletin görevi de toplumun baştan yapılandırılmasını denetlemektir. Saint-Simon *Catéchisme des industriels* [*Sanayicilerin Kutsal Kitabı*] (1823-1824) ve *Nouveau Christianisme*'de [*Yeni Hıristiyanlık*] (1825) endüstriyel toplumun hedefinin alt sınıfların refaha ermesi olduğunu apaçık bir şekilde savunur.

Charles Fourier

Endüstri dünyasını Saint-Simon'a göre çok farklı şekilde, adaletsizliğin habercisi olarak değerlendiren Charles Fourier, doğal dürtülerin XVIII. yüzyıl ütopyalarında olduğu üzere özlerinde iyi olduğuna inanır. Fourier'ye göre endüstri rekabet ve serbest piyasa yoluyla, gerçekleştirilmesi gereken bir ideal

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

olan ahenge son vererek toplumun parçalanmasına neden olacaktır. Fourier'ye göre örnek toplum merkezi otoriteden bağımsızdır ve ortak konutlarda (*falanster*) yaşayan ve kabiliyetleri doğrultusunda ücretlendirilen, zevkli ortak işlerde çalışan, farklı cinsiyet ve yaşlardan sınırlı sayıda kişiden (1800 kadar) oluşan gruplardan (falanks) ibaret olmalıdır. Özel hayat da evlilik, heteroseksüel aşk bağları ve kadının toplumsal önyargılara bağımlı olması gibi her türlü kısıtlamadan kurtarılmalıdır; eğitime ve ekolojiye özel önem verilir, tarımsal işler de endüstriyel işlere göre öncelikli sayılır. Fourier'nin *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales*'de [*Dört Hareket ve Genel Kaderler Teorisi*] (1808) sunduğu öğretileri, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, ama Avrupa ile Güney Amerika'da da ortak hayat ve çalışma deneyimlerinin teorik temelini teşkil eder.

Robert Owen

Robert Owen İngiliz ütopyacı sosyalizminin başlıca temsilcisidir. Pamuk iplikhanelerinin müdürü olan Owen, endüstriyel gelişimin beraberinde getirdiği somut sorunlara çözüm bulmak ister: Yüksek maaşlar öder, çalışma saatlerini azaltır, çalışma şartlarını iyileştirir, evlerin, yiyeceğin, giyeceğin ve eğitimin düşük fiyatlara sunulduğu bir köy kurar. 1817-1824 arasında Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde işçi komünleri kurma projesinin propagandasını yapar, hatta Indiana'da, pek de uzun bir ömrü olmayacak olan New Harmony komününü kurar. İngiltere'ye döndüğünde, İngiltere'nin siyasi hayatına işçi sınıfının temsilcilerini dahil etmek ve haklarını korumak amacıyla işçi hareketini organize eder ve bir anlamda işçi partisinin öncülüğünü yapar.

Owen, *A New View of Society: Or, Essays on the Formation of Human Character* [*Yeni Bir Toplum Görüşü veya İnsanın Karakterinin Oluşum İlkesi Üzerine Bir Deneme*] (1813) adlı ilk eserinden itibaren yoksulların, kendi durumlarından sorumlu olduğu inanışına karşı çıkar ve ortamın karakterin oluşumu

Akıl, Gerçeklik, Tarih

Bu yorum şekli, gerçekliği dinamik bir algıyla aralıksız oluşum olarak görür ve böylece ilerlemeci bir tarih felsefesi kavramı gelişir. "Sol," Hegel'in aklın ve gerçekliğin özdeşliğine dair tartışmalı temasını bu doğrultuda yorumlar. Hegel *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*'nin "Önsöz"ünde ve *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi*'nde aklı "gerçek," gerçekliği de "akılcı" olarak nitelemiştir. İlk bakışta, var olan her şeyin gerçek olduğu varsayıldığında, "şimdiki hal"in meşrulaştırılacağı kaçınılmaz görünür. Bu, "sağ"ın savunduğu "apolojist" ve kayda değer düzeyde muhafazakâr yorumudur ve Prusya devletini mutlak Tinin ifadesi ve akılcılığının gerçekleşmiş hali olarak görür.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

üzerinde etkili olduğunu ileri sürer. Owen daha sonra ideal toplumu tarif eder: Bu toplum, tarım veya endüstri alanında çalışan birkaç yüz veya birkaç bin kişinin yaşadığı köylerden oluşur, işbirliğini temel alır, bölgesel idareler, kapitalistler ve işçilerin kendileri tarafından veya vergiler yoluyla finanse edilir; bu toplumda ordular veya kiliseler olmayacaktır ve karşılıklı öğretim yoluyla bir tür daimi eğitim sunulacaktır.

Fransa'da 1840'lar

İkinci kuşak ütopyacı sosyalistlerin en önemli temsilcilerinden biri Pierre Leroux'dur. Leroux "sosyalizm" terimini yayan ilk teorisyendir (*De l'individualisme et du socialisme* [*Bireysellik ve Sosyalizm Üzerine*], 1833): Ancak, bu dönemde sosyalizmi olumsuz anlamda kullanır, çünkü onu otoriterlik olarak görür; sosyalizmin olumlu bir anlama sahip olduğunu daha sonra kabul edecektir. Leroux'ya göre Kilise insanlar arasında eşitliği tesis etme misyonunda başarısız olmuştur ve bu hedefin seküler bir hayırsever kurum tarafından gerçekleştirilmesi gereklidir.

Louis Blanc'ın eseri de (birkaç yıl içinde on baskı yapan *L'Organization du Travail* [*Emeğin Organizasyonu*]) işçi sınıfında büyük ilgiyle karşılanır. Blanc bu eserde devletin çalışma hakkını başlangıçta kendisi, daha sonra işçiler tarafından "yoksulların bankası"nın verdiği borçlar yoluyla yönetilen *atéliers sociaux* [sosyal atölyeler] yoluyla koruması gerektiğini savunur. Blanc aynı zamanda özellikle ekonomi alanında devlete atfedilen yetkilerin azaltılıp yerel kurumlara devredilmesi gerektiğini öne sürer (*L'état et la commune* [*Devlet ve Komün*], 1866). 1848'de, sosyal gerilimleri ve işsizliği azaltma yollarını incelemekle görevli Lüksemburg Komisyonunun başkanıyken, kendi geliştirdiği projeleri gerçekleştirmek için uğraşır. Ancak kısa bir süreliğine kurulan fabrikalar Blanc'ın planladığından son derece farklı olup sadece yardım amacı güderler, başarısızlığa uğramaları da ütopyacı sosyalizmin çöküşüne bir ölçüde katkıda bulunacaktır.

Laura Barletta ve Antonio Senta

Ancak, Hegel'in tezini değişik bir şekilde, farklı bir gerçeklik kavramı doğrultusunda yorumlamak da mümkündür. Var olan her şey değil de sadece uzun vadede tarihsel gelişime içkin anlamı yansıtan şeyler gerçek sayılırsa, o zaman akılcılık, var olanı var olduğu için değil, tarihsel sürecin ilerleme yönünü ve anlamını niteler. Bu anlamda gerçeklik, (Hegel'e göre) insanlık tarihine nüfuz ederek ona ilerici bir nitelik kazandıran kurtuluş talebidir. "Sol"un diyalektik yorumu budur: Strauss'a göre gerçek olan, "var olanın tözsel çekirdeği"dir; Engels de Hegel'in "gerçeklik niteliğini sadece aynı zamanda zorunlu olan"la (dolayısıyla var olan her şeyle değil, sadece temel bir var olma sebebini içerenle) bağdaştırdığını belirtir. Bu anlamda gerçekliğin akılcı olduğunu öne sürmek,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

tarihin ilerlemeci karakterini öne sürmek demektir. "Sol"a göre bu, varolanı ilerici bir anlamda dönüştürmek isteyen devrim yaklaşımın meşruluğunu ilan etmekle aynı anlama gelir. Aklın gerçekleşme süreci anlamındaki, beşeri öznenin özgür ve akılcı yaratıcılığının ifadesi anlamındaki tarih bir anlamda tanrılaştırılır. İnsanlık tarihinin tanrılaştırılması da hareket noktamız olan ve Feuerbach'ın yaklaşımının temelini oluşturan din eleştirisinin, hedefine ulaştığını gösterir. Tanrı aşkın bir varlık değildir, tam tersine, kendi evrensel özbilinciyle ve tarihsel oluşumuyla yüzleşen insanlığın yansıttığı bir temsildir.

Hegel'den Kopuş

Feuerbach'ın yaklaşımı Hegel felsefesinden uzaklaşma olarak yorumlanabilir; zaten 1840'ların başından itibaren Hegelci okulun başrol oyuncuları giderek Hegel'den koparlar. Yolları ayrılır ve "sol"un içerisinde kapitalizmi eleştirenlerin devrimci tutumu ile burjuvazinin ağırlıklı olarak sivil özgürlüklere (düşünce ve basın özgürlüğü) ve hukuk devletine özgü hukuki ve anayasal teminatlara yönelik demokratik talepleri arasında giderek daha net bir çatışma sergilenir. "Gençler"in felsefeyle ilişkileri gittikçe daha sorunlu hale gelir. Genç Marx'ın ilk dönemi bile artık başka bir tarihin parçasıdır. 1848'de kesinlik kazanan Hegel'in şöhretindeki gerileme XX. yüzyılın başlarına kadar sürecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İşçi Sınıfı

Marina Montacutelli

İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm'a göre Andy Capp (1950'lerin sonunda yayımlanan hicivsel bir çizgi romanın kahramanı) tarzı bere İngiltere'nin her yerine yayılıp bir simge haline gelmeden önce "işçi sınıfı" yoktu, sadece münferit işçiler vardı. Gerçi benzer hayatlar sürerler, benzer maaşlar alırlar, ama henüz ortak görüşlere ve niteliklere, sembolik özelliklere sahip değildirler: "İşçi sınıfı"nın oluşumu 1880'leri bulur ve aidiyet biçimleri ve referansları, ritüelleri ve maddi biçimselleşmeleri yavaş yavaş tanımlanır. Başlangıçta *fish and chips* [balık ve patates kızartması] bile o kadar yaygın değildir: karın doyuran patates ile trol balıkçılığından "artakalan" balığın oluşturduğu ekonomik bileşim 1860'larda doğarsa da en azından yirmi yıl boyunca pek kâr getiren bir faaliyet değildir; işçiler karınlarını böyle doyurmazlar, çünkü henüz başka çözümlere, gıda üretimiyle başka bağlantılara sahiptirler, yemek yapacak zamanları ve yemek yiyecek yerleri vardır. Ama Birinci Dünya Savaşı öncesinde kızartma yapılan lokantaların sayısı 25 bine ulaşır. Ancak bu arada yeni doğmakta olan "işçi sınıfı" kendini ve sembollerini geliştirip tanımlarken, başkalarının sembollerine el koyar: futbol gibi, kuralları basit, ekipmanı da pek pahalı olmayan bir spor İngiliz kolejlerinden koparılıp proleter izleyicilere yönelik, popüler bir spora dönüştürülür. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde işçi sınıfı vardır, iktidarı ve egemenliği ele geçirmeye yönelik uzun mücadelesine başlamıştır.

1880'lere kadar "işçi sınıfı" yoktur, çünkü Hobsbawm'a göre, sınıf bilinci, hem zanaat işinden hem de üretim nesnesinden zorunlu ayrımın bilinci, bazen dayanışma bağları bazen de siyasi hak iddiaları şeklinde kendini gösteren evrensel değerlerin bilinçli olarak benimsenmesi henüz olgunlaşmamış ve organizasyona yansımamıştır. İşçiler ancak ekonomik şartlardan ve ortak ihtiyaçlarla çıkarlardan ve onları savunmak için verilen mücadeleden kaynaklanan bu karşılıklı bağın bilinçli olarak benimsenmesi sonucunda –diye yazar Karl Marx– "bir sınıf haline bir araya gelirler [ve] bu sınıfın savunduğu çıkarlar sınıfsal çıkarlar haline gelir." Ama "işçi sınıfı" henüz yoksa da şartları ve "işçiler"in kendileri uzun zamandan beri söz konusudur: "İşçiler" tarihte ilk defa meslek yokluğu temelinde nitelenip tanımlanırlar, ama bu onların "atıl" olduğu anlamına gelmez. Önce işçi hareketlerinin, sonra da "işçi sınıfının yavaş yavaş büyüyüp

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ortaya çıkmasının yanı sıra işçilere özgü, çalışanı ürettiğinden, ürünü kullanımından, çalışmayı sosyal işlevinden ve değerinden ayıran "çalışma" şekli uzun zamandır vardır ve homojen olmayan, hatta çelişkili bir şekilde giderek gelişir.

"Şeytani, Karanlık Atölyeler"

Yine Hobsbawm'a göre bu açıdan ilk dönem (1780/1790'dan 1840/1850'ye), yani endüstriyel devrimin klasik çağı modern işçi sınıfının doğuşuna sahne olur. İkinci dönem (1840/1850'den 1890/1900'a) kapitalizmin en üstün norm haline gelişine tanık olur; bu, XIX. yüzyılda işçi aristokrasisinin klasik dönemi sayılabilir.

Adam Smith 1776'da bile işbölümünü anlatmış, yenilik ve önemini vurgulamıştı: Örneğin, toplu iğne yapımında 10 kişi 18 işlem yoluyla günde 48 bin toplu iğne üretir. "Eğer bu kişiler birbirlerinden ayrı olarak çalışsalardı ve hiçbiri bu mesleğin eğitimini almış olmasaydı, hiçbiri günde 20, hatta belki bir toplu iğne bile üretemezdi." Ustalıkta artış ve zamanda tasarruf sağlandığı gibi, makineler sayesinde "insanlar dikkatlerini çok çeşitli objelerle dağıtmak yerine bütün dikkatlerini bir hedefe yönelttiklerinde herhangi bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik daha kolay, daha hazır yöntemler keşfetme konusunda daha kabiliyetli olurlar. İşbölümü sonucunda da her insanın dikkati doğal olarak çok basit tek bir objeye çevrilir." Bir toplu iğnenin bir kısmını aynı yerde, aynı şekilde ve belirli bir süre içinde imal etmek ayrıca, ev işlerinden veya zanaat işlerinden çok farklıdır; endüstriyel devrim sonucunda üretim sektörleri aynı hızla değişime uğramasa da ve fabrika sisteminin her yerdeki boyutları kıyaslanabilir olmasa da aile üretim biriminin giderek bir tüketim çekirdeğine dönüşmesi alışkanlıklarda, ücret türünde ve düzeyinde, iş yükünde ve üretim araçlarıyla ilişkilerde değişime yol açar.

Çünkü üretim faaliyetleri aile ve zanaat düzeyinde icra edildiği sürece çalışma zamanı "disiplinli," organize ve senkronize değildir; aynı şey, çalışan açısından da geçerliyken, çalışan, artık ürünün ve üreticinin hizmetinde çalışmaya başlar: "Cornwall'daki kalay madencileri aynı zamanda sardalya avcılığıyla uğraşırdı [...] köylerdeki zanaatkârlar inşaat, taşıma ve marangozluk alanlarındaki farklı işlerle de uğraşırlardı [...] Pennine dağlarındaki küçük çiftçiler aynı zamanda dokumacılık yapardı," der Britanyalı tarihçi, yazar ve barış yanlısı Edward Thompson (1924-1993). Makinelerin gelişiyle her şey değişir ve zaman da değere tâbi hale gelir: makinelerin ritmini işçilerden ve hayatlarından alan zaman, senkronizasyonu ve dakikliği gerektirir: aralıklı olan aralıksızlığa, düzensiz ve mevsimsel olan düzenliliğe dönüşürken, bu gibi zorunluluklar Püritenlerin vaazları yoluyla da içselleştirilir ve ahlaki görev olarak görülmeye başlanır. Toplumun ve komünün dokusu bozulurken, çalışma hem çalışan açısından daha az şey "gerçekleştirir" hem de onu, ürettiklerinin hizmetine verir; Thompson'a göre bu, "insanın sosyal doğasının baştan yapılandırılması" anlamına gelir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Öte yandan tarihyazımı alanında buharlı çağın başlangıcıyla hayat şartlarının giderek yoksullaştığı konusunda fikir birliği yoktur; nitekim hem alışılageldik hayatın savunulduğu ve hem makinelere hem de değişikliğe direncin yaygın olduğu gözlemlenir; endüstri "Devrimi"nin ekonomiyi bir anda "kalkışa geçirdiği" (*take off*) fikrinden ziyade aile üretiminin ağır, hatları belirsiz bir "faaliyet devrimi"nden geçtiği fikri öne çıkar ve bunlara "kanonik" sayılabilecek faktörler (bunlar İngiltere açısından ada olması, bilgi dağarcığı, "özgür" kurumlar, kentleşme, tarım alanındaki gelişmeler, iç ve dış pazarın dinamizmi, denizcilik alanındaki hâkimiyet vs olarak sıralanabilir) ile çok miktarda teknolojik yenilik ve demografik artış eklenir. Ancak devrimci olduğu kesin olan bu dönüşümün etkileri konusundaki verilerin tek anlama işaret ettiği veya değişimin her yerde hayat şartlarının kötüleşmesine veya yoksulluğun artmasına neden olduğu söylenemez; ekonomi yazarı David Landes'in (1924-2013) ileri sürdüğü üzere, tam tersine, büyük ölçekli ve belirgin bir iyileşme görülür: artık, hayvanları şişmanlatıp yemek amacıyla onlara insanın temel gıdası olan tahıl verilmeye başlanır.

Claude Monet, *Kömür Taşıyan Hamallar*, y. 1875, Paris, Museo d'Orsay

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Dolayısıyla teknoloji depremi, tarımda proleterleşme, komün bağlarının ve savunusunun kırılması, aile içi çalışmanın yerini ücretli çalışmanın alması, topraktan vazgeçilmesi gibi ağır ve uyumsuz süreçlerin etkisi, siyasi yönelimli veya hayırseverliğe vurgu yapan edebiyatın mit ve gelenek haline getirdiği tasvirlerden oldukça farklıdır: Dickens'ın sefil, "şeytani, karanlık atölyeleri" veya İngiltere'de işçi sınıfının şartları konusunda Engels tarafından 1845'te yürütülen ilk büyük tarihi ve sosyolojik araştırmada elde edilen sonuçlar çok ender rastlanan durumlardır. Her şeyden önce ücretler uzun bir süre boyunca piyasadan ziyade gelenekler doğrultusunda belirlenir, bu da çalışma süresinin, dolayısıyla da kazancın artmasıyla birlikte, bazı tüketimlerdeki (çay, kahve, şeker, et) artışın da gösterdiği üzere, hayat standartlarında iyileşmeye imkân verir. "Bolluğun ortasındaki yoksulluk," ücret, fiyat ve istatistiksel göstergeleri belirleme zorluğundan dolayı, en azından ilk safhasında, daha çok ölçülemeyen varlıklara, yani eve, sağlığa, aileye yansır ve ilişkilerle bağlantıların çöküşü, henüz yeterince incelenmemiş olan kadınların rolünün çalışma zorunluluğu ile sosyal ve aile içi görevler şeklinde bölünmesi, ufkun kapanıp atölyeyle, atölyenin zamanı ve zorunluluklarıyla sınırlanması, doludan veya çekirgelerden değil de giderek daha dejenere hale gelen bir meslekten, daha düşük ücretlerle çalıştırılan kadınlarla ve çocuklara kıyasıya rekabetten kaynaklanan güvensizlik duygusunun giderek artması şeklinde kendini gösterir. Daha önce olanların tersine, işçilerin büyük kısmı kalifiye değildir, hatta Avam Kamarası'nın 1832 tarihli ünlü bir raporunda "çoğunluğu çocuklardan ibaret" denir, bu arada "işçiler mükemmel hale geldikçe insan alçalır." Özellikle İngiltere dışında piyasa ekonomisini ve modernleşmeyi çoğunluk için çöküş ve yoksullaşma faktörleri olarak görüp korumacılık, başkaldırma, göç ve hayırseverlik gibi araçlarla mücadele edilmesi gerektiğini ileri sürenler de yok değildir.

Ancak genelde bu dönemin en niteleyici ve uzun süre boyunca en hâkim özelliği, esnekliktir; talepteki dalgalanma ve düzensiz tedarik ile aralıksız teknolojik ilerlemelerin giderek daha güçlü ve korkunç hale getirdiği güvensizlik duygusu insanların bölünmesine neden olur, bu arada işçiler de homojen olmaktan çıkıp kendi dramlarında kaybolup giderler; 1855'te Avrupa'da yürütülen bir araştırmada yedi çeşit "işçi" sıralanır ve hiçbiri başka kaynağı olmadığı için kendi işgücünü satan ücretli işçi stereotipine tekabül etmez; öte yandan Mill'in işaret ettiği "hayatın gri monotonluğu," sosyal katmanlaşmanın da giderek artmasıyla herkes için geçerli hale gelir.

Ancak hem üretime hem de topluma bağlı zorunluluklardan dolayı, gündelik hayatın geçtiği karanlık atölyeler giderek yerini *company towns*'a, yani fabrika-şehirlere bırakır. Kirli havadan dolayı hayalet şehir gibi görünen bu yerlerin merkezinde yer alan "lanetli" mahallelerde düzensiz işçiler, hırsızlar, dilenciler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve hayat kadınları yaşar ve burjuva basının vahşileşmenin sonucu ve ahlaksızlık ile suç yuvası olarak gördüğü "avare proletarya" sonuçta işçi sınıfının potansiyel isyankârlığı gibi daha sinsi ve utanç verici bir tehlikenin yerini alır.

"Gerçek Hareket"

Marx *Komünist Parti Manifestosu*'nda şöyle yazar: "Büyük endüstri, birbirini tanımayan insanlardan oluşan büyük bir kalabalığı bir yerde toplar. Rekabet, bu insanların çıkarları doğrultusunda bölünmesine neden olur. Öte yandan efendilerine karşı ortak bir çıkar teşkil eden ücretlerin korunması, bu insanları aynı direniş niyetini taşıyan bir ittifakta birleştirir. İttifakın daima iki amacı vardır: İşçilerin kendi arasındaki rekabete son vermek ve kapitalistlere karşı ortak rekabet oluşturmak. Direnişin ilk amacı ücretlerin korunmasıysa da kapitalistler bu hareketleri bastırmak amacıyla birleşmeye başlayınca, başlangıçta münferit olarak hareket eden ittifaklar gruplar halinde bir araya gelirler ve birleşik kapitale karşı ortaklığı korumak, işçiler için ücretleri korumaktan daha önemli hale gelir. [...] Gerçek anlamda bir iç savaş niteliğindeki bu mücadelede yaklaşmakta olan savaşın bütün unsurları bir araya gelip gelişir. Bu noktaya gelindiğinde, birlik hali siyasi bir nitelik edinir."

İşçilerin siyasi bağımsızlığı ve örgütlenmesi meselesi, XX. yüzyılda yarattığı büyük çaplı, dramatik sonuçlar bir yana, ütopyacı ve "bilimsel" sosyalizm gibi XIX. yüzyıla ve Batıya özgü, yaygın bir siyasi kültür bağlamında çok geçmeden aciliyet teşkil eder; bu noktada sosyallik, aile ve din bağları ve stratejileri, ve her halükârda aidiyet, müzakere zorunluluğunun bilinciyle ve işçilerin evrensel talep ve değerlerin temsilcileri olduğu iddiasıyla birleşir: Eşitsizliğin bilincine hem köleleştirme hem de bireysel gerçekleşme aracı, sosyal bağ ve toplumun dönüşüm öncüsü anlamında çalışma bilinci eşlik eder. Böylelikle, çalışma az sayıda kişinin değer kaynağıyken dönüşüme uğrar ve proleterleşmeye direnç ile var olanın korku dolu savunusu, "geleceğin güneşi" için bir mücadele haline gelerek, hareketin ritmine ve boyutlarına iddialı ve muğlak bir değişim dayatır, böylece savunmadan inşaya, parsellemeden çoğulluğa, yerelden uluslararasılığa geçilir.

Bu durumdan kaynaklanan ve İngiltere'de 1824'te örgütlenme hakkını, 1833'te de çocuklar için 10 saatlik iş gününü elde eden sendika gündemlerini değiştiren, Avrupa'nın tamamında örgütlenmenin gelişimine ve grevlerin yayılmasına neden olan paradigma, iddialı ama umut dolu "gerçek bir hareket"tir; "bilinç"te artış ve meslek birliklerinden ve loncalardan, gündelik dayanışmadan ve karşılıklı destekten hem teorik hem de örgütsel bağımsızlık ihtiyacı, "işçi sınıfı"nı özde değişiklik isteğini ilan etmeye iter: Çıkarlarının aslında herkesin çıkarları olduğunun bilinciyle, o isteğin temsilcisi ve öncüsü haline gelir;

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

"mevcut durumu ortadan kaldırmaya" yönelik "gerçek hareket" hem bir grubun ihtiyaçlarını hem de herkes için iyileştirme arzusunu ifade etme isteğini yansıtır. Özgürlükler seyreldikçe, ilişki ağları parçalandıkça ve meta haline gelen ufuklar kapandıkça, tek çözüm, bilinçlenmekte ve o bilincin bölünmeyi, yalnızlığı aşacak, iktidarın ele geçirilmesini gerektirecek ve gerçekleştirecek, sonrasında da iktidarı ortadan kaldırarak bütün insanların zincirlerden ve kölelikten kurtulmasını bir harekete dönüştürmekte yatar. Toplumsal bağlar mücadele, umut ve örgütlenme yoluyla artık sınıfsal bağlara dönüşmüştür.

Adolph Friedrich Erdmann von Menzel, *Haddehane*, 1875, Berlin, Staatliche Museen

Dünyayı "altüst eden" de bir yanda Komünün sosyalist fikirleri gerçekten uluslararası hale getirmesinden kaynaklanan devrim endişesi, diğer yanda özerk siyasi önerme talepleri temel alan modern ücret biçimlerinin siyasi reforma, yani evrensel oy hakkına ve eşitliğe ve sosyal reforma, yani üretim araçlarının sosyalizasyonuna yol açacağı korkusudur. Bu unsurları birbirinden ayırıp birini "burjuva" devletle uyumlu hale getirme, tehlikeli bir yıkıcılık sergileyen diğerini uzaklaştırma girişimi bazen rahatsızlığın sebeplerini haklar düzleminden taviz düzlemine kaydırmayı deneyen sosyal yasalara bazen de son derece sert baskılara yol açar; "kızıl bayrağın zaferi"ni teminat altına alan, aynı zamanda yorgunluğu ve çalışma saatlerini azaltan, bir partiye veya sendikaya "üye olunduğu" için işsiz kalınınca gösterilen dayanışma, yapılan grevlerdir. "Umut ilkesi," insanlığın geleceğinden, işçi sınıfının, dolayısıyla da insanlığın tamamının zincirlerden kurtulacağından şüphe duyulmayan "geleceğin güneşi"dir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

LUDWIG FEUERBACH

Francesco Tomasoni

Teolojiden Hegelci Felsefeye

Hukukçu Paul Johann Anselm'in (Bavyera için yeni ceza hukukunu hazırlamış, yasaların sınıfsal ayrıcalıklar ve kralın iradesi üzerindeki üstünlüğünü savunmuştur) oğlu olan Ludwig Feuerbach, 1804'te Bavyera'nın Landshut kentinde doğar. Feuerbach gençken babasından bağımsız bir güzergâha adım atar ve babasının akılcılığının tersine, kendi içinde dualara ve Kitabı Mukaddes okumalarına dayalı bir dindarlık geliştirir; daha sonra dine yönelik eleştirilerinin gerekçelerini savunurken bu deneyimini temel alacaktır. 1823'te Heidelberg Üniversitesinin teoloji fakültesine yazılır ve kendine hoca olarak Romantizme ve Schelling ile Hegel'in İdealizmine yakın olan teolog Carl Daub'u seçer.

Berlin: Hegel'in Öğrencisi

Feuerbach 1824'te, Daub'un önerisiyle Hegel'i doğrudan dinlemek ve kendi felsefesinin ilkelerini belirlemek için Berlin'e yerleşmeye karar verir. Hegel'in bütün derslerine katılmak amacıyla babasından teolojiden felsefeye, daha doğrusu kendi deyimiyle sınırlı "Filistin"den "geniş dünya"ya geçmek için ısrarla izin ister. O izni elde ettikten sonra felsefi formasyonunu tamamlar ve son yılında Erlangen Üniversitesine geçerek *De ratione una, universali, infinita* [*Tek, Evrensel ve Sonsuz Akıl Üzerine*] (1828) başlıklı tezini sunar. Bu eserde insanlar arası ilişkilerin temelinde aklın birliğinin yattığını ve de İdealizmin başlıca üç temsilcisi Fichte, Schelling ve Hegel'in ortak noktası olduğunu öne sürer. Bu eserini Hegel'e gönderen Feuerbach, aklın gerçekliğe inip Ben'in, öte dünyanın, hatta Tanrı'nın alışılageldik temsillerini yok etmesinin zorunlu olduğunu ifade eder.

Hegelcilikten Hegel Eleştirisine

Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Düşünceler

Feuerbach, bu düşüncelerini ilk olarak ifade ettiği *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit*'te [*Ölüm ve Ölümsüzlük Üzerine Düşünceler*] (1830) insanı, bireysel ölümsüzlük fikrinden vazgeçerek ölümü Tanrı'ya en yüce adak ve insanın kendini sonraki kuşakların hafızasına ve insanlık tarihine emanet etmek olarak görmeye davet eder. Yani bireylerden zamansal süreleri ve duyusal varlıkları içerisinde kendi eşsizliklerini kabul edip ona değer vermeleri istenir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Pietizme ve dönemin teologlarına yönelik şiddetli satirlerle sona eren bu eser, anonim olarak yayımlanırsa da Feuerbach'ın akademik kariyerine zarar verir: Feuerbach sonraki beş yıl boyunca Erlangen Üniversitesinde mantık ve metafizik veya felsefe tarihi dersleri vermeye devam edecektir, ama bir kürsü elde etmek için gösterdiği çabalar karşılıksız kalacaktır.

August Weger, *Ludwig Andreas Feuerbach'ın Portresi*

Felsefe Tarihi Eserleri

Feuerbach bu arada tarihyazımı alanında önemli eserler yayımlar. *Geschichte der neuern Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedict Spinoza* [*Verulamlı Bacon'dan Benedict Spinoza'ya Modern Felsefe Tarihi*] (1833) bilimsel deneylerin teorisyeninden yola çıkarak, hem Descartes felsefesinin hem de filozof ve mistik Jakob Böhme'nin (1575-1624) düşüncesinin temsil ettiği bir içselleştirme süreci yoluyla Spinoza'nın sistemine ulaşır. Bu tablo içerisinde yer alan münferit düşünürler kendilerine özgü nitelikleriyle ele alınır.

Leibniz (1836) adlı ikinci eserinde Monadoloji'yi Hegel'in yaptığının ötesinde baştan değerlendirmektir: İlişkilerin merkezi ve ruh ile maddenin birliği olan monad, teolojik açıdan basit bir kılıf değiştirmeden ibaret olan önceden belirlenmiş ahenk doktrinini geçersiz kılar.

Feuerbach *Pierre Bayle* (1839) adlı üçüncü eserinde Hegel'den bağımsızlığını daha açık bir şekilde göstermeye başlar ve Fransız yazarın hoşgörü konusundaki mücadelesini Kant'ın ahlaki bağımsızlık ilkesine bağlar. Feuerbach bu eserde ayrıca tutkuların din alanındaki rolüne ışık tutar.

Feuerbach bu arada teorik çalışmaların empirizme açılması gerektiğine inanır. *Abälard und Heloise*'de (1834) aşkın yazar ile insan arasındaki "en güzel bağ" olduğunu zaten öne sürmüştü. Hegelci "gençler"e katılıp dergileri *Hallische Jahrbücher*'de [Halle Yıllıkları] yazmaya başladığında, empirik alan bir yandan duyguların, diğer yandan özgürlük için verilen siyasi mücadelenin dünyası haline gelir. Feuerbach *Kritik des Anti-Hegels*'de [*Hegel Felsefesine Eleştiri*] (1839) hem tarih ve din görüşü hem de sisteminin yapısı açısında Hegel'den daha da uzaklaşır. Hegel bireylerde mutlaklığın cisimleştiği fikrini benimserken, Feuerbach beraberinde tarihin sonunu getireceği için bu olasılığı eleştirir. Böylelikle, mutlak din fikrinin yanında Hegel'in kendi sistemi yoluyla nihai sentezi temsil etme iddiasını da reddetmiş olur. Feuerbach bundan dolayı insanlığın sayısız birey yoluyla gerçekleştiğini,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Hegel felsefesinin de döneminin ürünü olduğunu öne sürer. Feuerbach, Hegel felsefesinin din ile akıl arasında elde etmeye çalıştığı uzlaşmanın yanı sıra kendi içinden çıkma acizliğini de eleştirir. Nitekim Hegel felsefesi *Tinin Fenomenolojisi*'nde ve *Mantık Bilimi*'nde duyusal olandan veya varlıktan değil, kavramlarından yola çıkmış, nihai sonucu sinsice öngörerek kısır bir döngü, yani teorik çalışmanın kendi kendiyle monoloğunu yaratmıştır. Ancak, Feuerbach getirdiği bu eleştirilere rağmen Hegel'le bağlarını nihai olarak koparmaz.

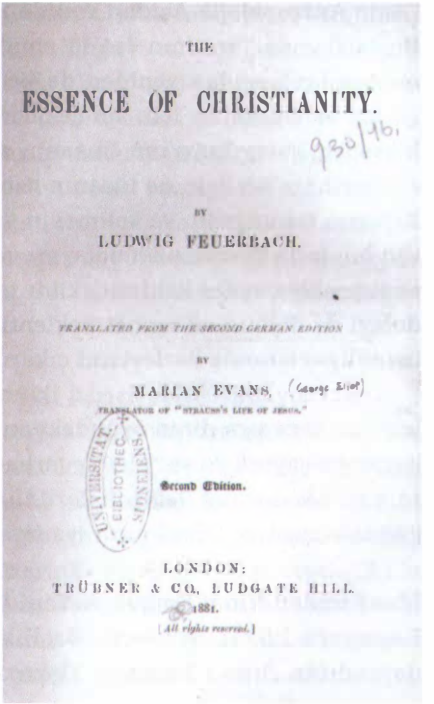
THE

ESSENCE OF CHRISTIANITY.

930/16

BY

LUDWIG FEUERBACH.

TRANSLATED FROM THE SECOND GERMAN EDITION

BY

MARIAN EVANS, (George Eliot)

TRANSLATOR OF "STRAUSS'S LIFE OF JESUS."

Second Edition.

LONDON:

TRÜBNER & CO., LUDGATE HILL.

1881.

[All rights reserved.]

Ludwig Feuerbach'ın Das Wesen des Christenthums*'unun baş sayfası*, 1881 İngiliz baskısından

Hıristiyanlık Eleştirisi ve Değerlendirmesi

Feuerbach'ın en tanınmış eseri olan *Das Wesen des Christenthums*'un [*Hıristiyanlığın Özü*] (1841) ilk iki giriş bölümünde ısrarcı bir İdealizm sergiler, çünkü dini insanın, hayvanların tersine, kendi sonsuz özü konusundaki bilincinden türetir.

Bu özü kendi bireysel sınırlarıyla çatışma şeklinde hisseden insan onu kendi dışına, sonsuz bir Tanrı'ya aktarır. Bu yabancılaşma süreci iki safhada gerçekleşir: nesnelleşme temelde olumludur, çünkü özne, görünürde kendisinden farklı, ama özünde kendisiyle aynı olan bir nesneye yansır; yabancılaşma ise olumsuzdur, çünkü bu özdeşleşme kabul edilmez. Böylelikle insan kendini, kendi öne sürdüğü Tanrı'nın hizmetine verir ve onu yücelttikçe kendi alçalır. Bu durumda Feuerbach dinin yabancılaşmış içeriğini ve özündeki enerjisini geri kazanmak için doğal olarak bu ilişkiyi tersine çevirme ihtiyacını hisseder.

Ancak Feuerbach akılcı alana kıyasla din alanının somutluğunu ortaya koyarken, dinamizmini ve sürekli olarak dışarı taşıp yeniden kendi içine girişini kan dolaşımının diyastol ve sistolüne benzetir. Nitekim din, ağırlıklı olarak duyusal olan yönüyle bireyin en mahrem dokularına kadar nüfuz eder ve evrensel akla göre insanı çok daha derinden anlar; öte yandan, bireyin patolojik bir şekilde kendi içine kapanmasını da kolaylaştırabilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Dinin Antropolojik Açıdan Yeniden Değerlendirilmesi

Bu bağlamda Tanrı'nın İsa'da cisimleşmesi dogmatik olarak reddedilirse de antropolojik açıdan yeniden değerlendirilir: İnsan somut birisinin sevgisini görme ve "başkaları için acı çekmenin tanrısal olduğunu" tespit etme ihtiyacı hisseder. Hatta Tanrı'nın "insanın sefaleti için dökülmüş bir gözyaşı" olduğu söylenebilir. Teslisin de insanın cemaat ruhunu sembolik olarak temsil ettiği, Kelamın ise imgenin ve kelimenin gücünü temsil ettiği söylenebilir. Dinde bütün bunların kavranması dolaysız veya tersine gerçekleştiği için Feuerbach insanı yeniden ayağa kaldıracak bir tersine dönüşün gerektiğine inanır. Bundan dolayı da duanın ve cennet beklentisinin karşısına dünyevi sorumlulukları ve insanlığın sınırsız ilerleyişini çıkarır.

Dolayısıyla özellikle eserin ikinci yarısında, teolojiye yönelik eleştirel yaklaşımın yanı sıra dinin özündeki antropolojik değerlerin takdiri ve onları geri kazanma çağrısı da yer alır. Feuerbach kısmen bundan dolayı kısa bir süre sonra, yayımlanmamış *Değişim Zorunluluğu* (1842) adlı eserinde dine devrimci bir güç atfedecek ve felsefenin veya siyasetin dine dönüşmesini dileyecektir.

İdealizmden Nihai Kopma ve Yeni İnsan Vizyonu

Feuerbach birkaç ay sonra, özellikle kendisinin radikal görüşlerini Hegel'e dayandıran Bruno Bauer'in kışkırtmaları sonucunda Hegel'le arasına nihai

Das Wesen des Christenthums

Das Wesen des Christenthums [*Hıristiyanlığın Özü*] ve *Das Wesen der Religion* [*Dinin Özü*], Feuerbach'ın dine yönelik eleştirisini geliştirdiği, dinin bütün aşkın iddialarının antropolojik bir düzleme indirgenebileceğini, yani bütün dogmalarının ve öte dünyanın gerçekliği konusundaki doktrinlerinin beşeri gerçekliğin çeşitli yönlerine dayandırılabileceğini veya başka bir açıdan, insanların özelliklerinin ve arzularının yansıması olduklarını gösterdiği eserlerdir.

İlk eserde Hıristiyanlık, bu yapıbozuma ve genetik-eleştirel işleme tâbi tutulur: Feuerbach'ın temel tezi, Hıristiyan Tanrı'yı tanımlamakta kullanılan bütün "yüklem"lerin insanla ilgili "yüklem"lere, daha doğrusu insanın en derin ve temel özelliklerine indirgenebileceğidir.

Feuerbach'ın "mükemmellik" adını verdiği bu özellikler akıl, irade ve kalptir. Tanrı'nın sonsuz akıl veya sonsuz zekâ, sonsuz sevgi veya iyilik olduğunu öne sürmek, bu özelliklere asıl sahip olanın insan olduğunu, ama bunları kusurlu ve sınırlı şekilde sergileyen birey olarak değil, tür olarak insan olduğunu öne sürmektir. Dolayısıyla Tanrı, insanın özelliklerinin, ihtiyaç ve arzularının yanıltıcı yanılsaması ve hayali nesnelleştirilmesinden başka

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

olarak mesafe koyar ve felsefesini yabancılaşma olarak niteleyerek onu insan ile düşünce, sonluluk ile sonsuzluk arasındaki ilişkiyi tersine çevirmekle suçlar. 1842 başlarında yazıp ertesi yıl yayımladığı *Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie*'de [*Felsefe Reformunun Ön Tezleri*] İdealist felsefeden koptuğunu ve sonlu olanı, yani insanı ve ihtiyaçlarını temel alan bir reformun gerekli olduğunu öne sürer. *Vorläufige Thesen*'i geliştirerek yazdığı *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*'ta [*Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*] (1843) kendinden önceki felsefenin tamamını zirvesinde, kavramın soyutlanmasında somut olanı kavradığını iddia eden "Alman Proclus'u" Hegel'in yer aldığı bir yabancılaşma olarak yorumlar.

"Ben-Sen" İlişkisinin Yeniden Değerlendirilmesi

Feuerbach bu düşünceye alternatif olarak duyusallığı, ilişkiye açılımı sağlayan bir boyut olarak öne sürer. Duyusal insan sadece "ben" değil, kendi doğasında başkasına bir referans içeren "ben-sen" olarak algılanmalıdır. Feuerbach'ın bu önermeleri Karl Marx ve Friedrich Engels gibi ihtiyaç ve duygu sahibi somut insana dönme zorunluluğunu hissedenler üzerinde etkili olacaktır, diyalojik ilke ise XX. yüzyılda Martin Buber, Hans Ehrenberg ve Karl Löwith tarafından, bütün gerçeklikleri kendi içinde çözüme kavuşturarak deneyci bilinci bütün bilgilerin tek temeli sayan solipsist özneye alternatif olarak yeniden ele alınacaktır.

bir şey değildir. Ancak bu yansıma beraberinde olumsuz sonuçlar getirir, çünkü bu mekanizmanın bilincinde olmayan insan (aksi takdirde din geçersiz hale gelirdi) Tanrı'yı her açıdan kendisinden üstün, fiili gerçeklik sahibi bir varlık olarak görür, zaten insanlık da bireyden her açıdan üstündür. İnsan, kendisinden tamamıyla bağımsız olan bu gerçeklik karşısında kendini önemsiz ve zayıf, hatta ezilmiş ve boyunduruk altında hisseder.

Feuerbach'ın, insan, Tanrı'ya ne kadar çok şey katarsa o kadar çok şeyi kendinden eksiltir demesinin nedeni budur: dinsel yabancılaştırma mekanizması da budur zaten. Bu durumda Tanrı, bir anlamda mantıksal düzeni, yani yüklemleme ilişkisi tersine çevrilerek yorumlanması ve anlaşılması gereken bir kavramdır. Bir nitelik bütünü –ve özellikle sıralanan nitelikler– Tanrı'ya veya başka bir tanrısal varlığa ait olduğu için tanrısal değildir, "kendinde tanrısal" oldukları için, yani insanlık açısından en yüksek değere ve en yüksek öneme sahip oldukları sanıldığı için Tanrı'ya ait oldukları düşünülür.

Das Wesen des Christenthums'da bu ilkenin çeşitli dini tezahürlerde nasıl farklı biçimler ve "anlatımlar" edindiği somut ve ayrıntılı bir

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

şekilde gösterilir. Örneğin Tanrı'nın çarmıhtaki imgesi, acı çeken, dolayısıyla da tamamıyla insana özgü bir özellik olan duyusallık sahibi bir Tanrı'nın imgesidir. Bu mantık doğrultusunda, Tanrı'nın duyusal bir varlık olduğu öne sürülüp ona o şekilde ibadet edildiğinde, duyusallığın tanrısal olduğu, yani ibadet edilmeye layık, üstün bir değer olduğu öne sürülür. Hıristiyanlığın temel özelliklerinden biri olan Tanrı'nın insan sevgisi de aynı şekilde insanın kendini tanrısal bir nesne olarak gördüğünü gösterir. Daha da genel anlamda, insan dualarında "iyiliğin her şeye kâdir olması"na başvururken kendi kalbine ve kendi duygusuna, onlar yüceymiş ve tanrısalmış gibi ibadet eder. Feuerbach'a göre dua tam da bundan dolayı dinin en derin özünü sergiler. Hıristiyan teolojisinin en önemli dogmaları bile bu ilke doğrultusunda genetik analize tâbi tutulur, yani insanın ihtiyaç ve arzularının yansıması olarak yorumlanır. Cisimleşme, yani Tanrı'nın insan haline gelmesi de antropolojik hakikate dayandırıldığında, insanın Tanrı olarak görüldüğü, yani tanrısal değerinin ve potansiyelinin kabul edildiği metaforu temsil eder. Teslis, insanın toplumsal boyutunun ve sosyal doğasının, yani gerçek hayatın temeli olarak ben ile sen arasındaki temel bağlantının ve ortaklığın metaforik ifadesidir. Bu mantığa göre, sadece onu tanımlayan kelime yoluyla var olan Kutsal Ruh, bir varlığın başka bir varlık konusunda duyduğu coşkudan ve sevgiden, başka bir deyişle "yaratılanın kendisini yaratana duyduğu dini duygu"dan başka bir şeyi temsil etmez. Diriliş, insanın ölümü yenme arzusunun hayali temsili ve o arzunun tatminidir, Marx'ın "cinsin birey üzerindeki katı zaferi"

M1: Ludwig Feuerbach, Hıristiyan Dininin Kökeni

Doğa ve İnsan Merkezli Kültüre Yönelik Eleştiri

İnsanın Doğaya Bağımlılığı

Biricik adlı eserine Feuerbach, Bauer ve Hess'in getirdiği eleştirilere cevaben 1845'te bir makale yayımlayan Max Stirner tarafından sevgi ahlakı ve insanlığın birey üzerindeki üstünlüğü yoluyla İdealizmi ve Hıristiyan teolojisini muhafaza etmekle eleştirilen Feuerbach, bir yandan devraldığı bu mirastan kurtulmaya çalışırken, diğer yanda insanın özünde bağımlı olduğu kendinde doğa fikrini benimseyerek somutluğa olan eğilimini güçlendirir. Bu bağımlılık yaklaşımı doğrultusunda da *Das Wesen der Religion*'da [*Dinin Özü*] (1846) dinin kökenini şöyle açıklar: Bağımlılık halinden kurtulup ihtiyaçlarına çözüm bulmak isteyen insan, kendisi açısından elzem olan kendilikleri kişileştirerek onları tanrısal varlıklara dönüştürmüştür. Bu sürecin zirvesini teşkil eden monoteizmde Tanrı, doğanın yaratıcısı haline gelir ve insanı doğanın gayesine dönüştürür.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

dediği şeydir. Bakire Meryem Ana, bireyin kendini salt bilinç düzeyinde mantık ve bilim yasalarına tâbi hissetmek istemeyip hayal gücünün ve kalbinin özgürlüğünün ve iradesini istiyor olmasının başkalaşmış ifadesidir: İnsan, Bakire Meryem'i hem iffetin ve saflığın figürü hem de anne figürü olarak görmek ister, ama sevginin ve çocuğuna şefkatin sembolü olan anne aynı zamanda saf ve bakire olmalı, yani içgüdüsel veya cinsel bağdaştırmalardan yoksun olmalıdır. Bu söylem mucizeler açısından daha da geçerlidir: mucizeler insanın doğanın yasalarından kurtulma ve kendi iradesini sıradan nedensel ardışıklıklardan kurtararak her şeye kadir hale getirme arzusunu ifade eder. Dolayısıyla mucizeler yoluyla beşeri iradenin tanrısallığı ve "herhangi bir engelle karşılaşmadan kalbin bütün arzularını yerine getiren hayal gücünün taumatürjik gücü" başkalaşmış bir şekilde öne sürülür.

Caspar David Friedrich, *Dağdaki Haç*, 1808, Dresden, Galerie Neue Meister

Teknoloji, Bilim ve Riskleri

Feuerbach'a göre insan ile doğa arasındaki ilişkinin tersine çevrilmesine şehirlerin oluşumu ve teknolojinin giderek yayılması tekabül eder. Ancak, bu ilerlemeye kaçınılmaz olarak gölgeler ve yanılsamalar eşlik eder. Sözde ilkellerin, doğayı sömürmelerinden dolayı ona daha saygılı oldukları ve hayvanlarla dayanışma içinde oldukları görülürken, uygar insan sadece doğayı değil, kendi benzerlerini de kendine tâbi kılar. Feuerbach'a göre sömürgecilik ve ırkçılık ideolojisi tam da bu gayeciliği temel alır.

Özellikle hayatın kökeni ve evrim teorisi meselelerinden dolayı bilim konusunu titizlikle inceleyen Feuerbach, bilimi yüceltmemek için büyük bir ihtiyat gösterir ve bilimci ideolojinin beraberinde güçlü bir insan-merkezlilik riski getirdiğini düşünür. Bütün beşeri kavramlar doğanın kısmi ve geçici bir yorumu olmaktan ileri gitmez, doğaya ise Kant'ın "kendinde-şey" kavramı uygulanabilir.

1848 Devriminin arifesinde Feuerbach, adaletin iyileştirilmesi için mücadele eden insanların yanında olduğunu ilan eder, ama görevinin "başın ve kalbin

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

hastalıklarını ortaya çıkarıp iyileştirmek" olduğunu düşünür, bundan dolayı da özellikle dinle ilgilenir. Marx *Alman İdeolojisi*'nde ve *Feuerbach Üzerine Tezler*'de onun bu yaklaşımını, birkaç mercan adası dışında hiçbir yerde var olmayacak doğa açısından fazlasıyla pasif ve düşünce ağırlıklı bularak dönüşüm yaratacak uygulamaları teşvik eder. Feuerbach ise, tam tersine, Komünizmi ilke olarak benimsediği için Marx'a hayran olmasına ve *Kapital* eserine de olumlu bir şekilde atıfta bulunmasına rağmen, teorinin önemi, insanın aşılmaz sınırları ve "varlıkların cumhuriyeti" anlamındaki doğaya başvurmanın zorunluluğu üzerinde durur.

Feuerbach'ın öğrencilerin isteği üzerine 1 Aralık 1848 ile 2 Mayıs 1849 arasında Heidelberg'de, belediye konağının ana salonunda verdiği *Vorlesungen über das Wesen der Religion*'un [*Dinin Özü Üzerine Dersler*] ana teması budur. Feuerbach bu dersleri, umudunu bağladığı ve Frankfurt'taki demokratik hareketin toplantılarına katıldığı devrimin sonuna doğru verir. Bu eserde *Das Wesen des Christenthums*'un bakış açısı ile *Das Wesen der Religion*'daki bakış açısını, insanın faaliyeti ile doğaya bağımlılığını bir araya getirmeye çalışır. İnsanın içinde kendinde-doğanın, Ben'in içinde Ben-değil'in, kenarında bilincin yükseldiği bir uçurum gibi olan bilinçdışının bireyleşmesi özellikle anlamlıdır.

Feuerbach'ın Son Eserleri ve Sonraki Yıllarda Gördüğü Rağbet

Feuerbach *Vorlesungen*'in (1851) yayımlanmasından sonra altı yıl boyunca kendini Homeros'un eserlerini, Hesiodos'u ve Kitabı Mukaddes'i incelemeye adar ve filolojik araçlar, önsözler ve yorum eserleri yoluyla onları orijinal dillerinde anlamaya çalışır. *Theogonie, nach den Quellen des klassischen hebräischen und christlichen Altertums*'da [*Antikçağın Klasik, Yahudi ve Hıristiyan Kaynakları Doğrultusunda Teogoni*] (1857) daha önce paganizm ile Yahudi monoteizmi arasındaki karşılaştırmalar kısmen düzeltilir ve kökenlerinde kölelerin özgürlük arzusuna benzer şekilde kaderle sürekli mücadele halindeki bir arzunun, tanrıların yaratma arzusu gibi ortak bir unsurun yer aldığı hatırlatılır. Feuerbach son eseri olan *Über Spiritualismus und Materialismus*'da [*Spiritüalizm ve Materyalizm Üzerine*] (1866) ahlakın ve materyalizmin temelini ele alır. Ahlak konusunda birçok açıdan Schopenhauer ile yüzleşir: ödemonizm, dolayısıyla da mutluluk içgüdüsüne dayalı olan kendine hâkim olma; zamanın geçişinden dolayı değişmez olmasına imkân olmayan karakter; temelinde anlayışın, yani başkalarıyla hem acıyı hem de sevinci paylaşma kabiliyetinin yattığı merhamet. Feuerbach'a göre, insanın ötekiyle ilişkisinde öznelliği kavramı, Alman materyalizminin XVIII. yüzyıl Fransız materyalizminden en önemli farkıdır; soyut madde kavramını temel almak yerine daimi ilişki anlamına gelen ve bilinçte Ben ve Sen'in çözülmezliğine ve insanın durumunu iyileştirmeye yönelik çabaya dönüşen hayattan yola çıkmak gereklidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

18 Eylül 1848'de
Frankfurt'taki Aziz Paul
Kilisesinde toplanan Alman
parlamentosuna saldırı,
dönemin baskısı

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Feuerbach 13 Eylül 1872'de öldüğünde *Das Wesen des Christenthums* hem Fransızcaya hem de yazar George Eliot tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Feuerbach'ın asıl teselli kaynağı, elde ettiği ünden çok, fikirlerinin gençler ve sıradan insanlar tarafından benimsenmiş olmasıdır. Feuerbach'ın düşüncesi çok kişi tarafından ele alınacak ve takdir görecektir: Karl Marx'ın müritleri Feuerbach'ın yabancılaşma adına Hıristiyanlığa ve İdealizme yönelik eleştirilerini paylaşacak ve bu eleştirilerin kapsamına devleti, burjuva toplumunu ve ekonomiyi dahil edecektir.

XX. yüzyılda Evanjelik teolog Karl Barth, "Öteki"ni dinlemek amacıyla teolojinin antropolojik kabuklarından arındırılmasını talep ederken Feuebach'a başvuracaktır. Martin Buber ve Karl Löwith de, daha önce değindiğimiz gibi, insanın ilişkisel varlığına yaptığı vurguyu, diyalog felsefesini geliştirme çağrısı olarak yorumlayacaktır, Alfred Schmidt gibi Frankfurt Okulunun son temsilcileri ise beşeri dönüşümlerden bağımsız olarak kendinde-doğaya başvurmasını takdir edecektir. Bütün bunların ötesinde, Feuerbach'a olan ilgi daha önce yayımlanmamış sayısız eserinin son zamanlarda yayımlanmasıyla da canlı tutulmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

KARL MARX

Salvatore Veca

Marx'ın Düşüncesinin Kökeni: Hegel'le Kıyaslamalar

Karl Marx 1818'de Rhineland bölgesindeki Trier'de doğar. Gençlik yıllarındaki formasyonuna biri Fransa'daki siyasi devrim, diğeri ilk endüstriyel, yani ekonomik devrim olmak üzere iki devrimin sonucu konusundaki deneyimleri ve Alman toplumunun siyasi ve ekonomik açıdan geri olduğu konusundaki algısı katkıda bulunur. Avrupa Restorasyon döneminin ortasında olduğundan, sosyal ve siyasi alanda değişimlerin ve gerilimin etkisi hissedilir. Genç Marx bu bağlamda aynı anda hem analitik bir gözlemci hem de katı bir katılımcı rolünü üstlenecek ve teori ile pratik arasında yaşadığı gerilim zaman içinde kalıcı hale gelecektir.

Prusya'ya hâkim kültürel ortam, Hegel'in öğretilerinin ve felsefi yapısının mirasıyla örtüşür; vârisler muhafazakâr mı, yoksa ilerici oldukları doğrultusunda sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılır. Genç Hegelcilerin olduğu sol tarafta yer alan Marx, Alman filozofun eserlerini derinlemesine inceler; Hegel'le kıyaslamalar hayatı boyunca ve bütün çalışmalarında ona eşlik edecek, teorik kuruluşunun temelini teşkil edecektir. Marx doktora tezinde Demokritos ile Epikouros'un doğa felsefesini konu alır ve bu tezi 1841'de Jena Üniversitesinde savunur. Promethus ile birlikte Epikuros, Marx'ın entelektüel kahramanlarından biri olacak ve "mutsuzluk zorunluluk içinde yaşamaktır, ama zorunluluk içinde yaşamak zorunlu değildir" şeklindeki vecizesi Marx'a uzun zaman eşlik edecektir.

İnsanın Özgürlüğünü Kazanması

Marx eğitimini tamamladıktan sonra 1842-1843 arasında çalıştığı güncel haberler alanında, Prusya rejiminin baskıcı önlemlerine katı ve radikal bir tutumu temel alan kendi siyasi faaliyetlerini gerçekleştirme imkânı bulur. Dolayısıyla katılımcı rolü daha güçlüdür. Arnold Ruge'nin *Deutsche Jahrbücher* [Alman Yıllıkları] ve Moses Hess'in *Rheinische Zeitung* [Ren Bölgesi Gazetesi] dergilerine katkıda bulunur, daha sonra Hess, Friedrich Engels ile birlikte onun da sosyalizmi ve komünizmi benimsemesini sağlar. Engels, Marx'ın hayat boyu arkadaşı ve yorulmak bilmez ortağı olacaktır. Marx, Bonn'dan Köln'e taşınıp burada *Rheinische Zeitung* dergisinin yayın yönetmeni olur. Ancak Mart 1843'te, entelektüel kabiliyetini özgürce icra etmenin imkânsız olduğunun bilinciyle

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

yayın yönetmenliğini bırakır. Dergi birkaç gün sonra hükümet tarafından kapatılır. Marx aynı yılın Haziran ayında, hayatı boyunca yanında olacak Jenny von Westphalen'le evlendikten sonra Paris'e gider. Burada Ruge'yle birlikte ve Heinrich Heine, Moses Hess ve arkadaşı Engels'in katkısıyla *Deutsch-Französische Jahrbücher* [Alman-Fransız Yıllıkları] adı altında yeni bir dergi çıkarır.

Marx'ın teorik ve siyasi görüşleri Paris döneminde Hegelci solun entelektüelleriyle giderek kopma yaşamaya başlar. Hegel'in felsefi "katedrali"nin mirası üzerine yorumlar arasındaki çatışmalardan dolayı düşüncelerin ve eleştirinin odağında dinin anlamı ve rolü yer alır. Marx, siyaset alanının ve devletten başlamak üzere kurumlarının derhal eleştiriye tâbi tutulması gerektiğinden emindir. Eylül 1843'te Ruge'ye yazdığı bir mektupta şöyle der: "Din nasıl insanlar arasındaki teorik mücadelelerin endeksiyse, siyasi devlet de pratik mücadelelerin endeksidir [...] eleştirmenler siyasi sorunlarla ilgilenebilir ve ilgilenmelidir de [...]. Sloganımız şu olacaktır: bilincin dogmalar yoluyla değil de ister dini, ister siyasi yönelimli olsun, kendi içinde karanlık olan mistik bilincin analizi yoluyla reformu. Böyle olunca dünyanın uzun zamandır bir şeyin hayaline sahip olduğu ve ona gerçekten sahip olmak için bilincine sahip olması gerektiği görülecektir."

Deutsch-Französische Jahrbücher'in 1844 yılındaki çift sayısında Marx, Hegel'in devlet fikri yoluyla Prusya devletini dönüştürme iddiasını çürüttüğü *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* eserinin "Giriş"ini yayımlar. Marx'a göre toplum konusunda teorik faaliyetlerde bulunmak için toplum "fikri"nden yola çıkmak yerine belirli toplumların fiziksel yapısının analizine odaklanmak gereklidir. Söz konusu çift sayıda yayımlanan *Yahudi Sorunu Üzerine* başlıklı derin incelemede Marx, Bruno Bauer'in laik devletin dine kıyasla insanları daha özgür kıldığına dair tezini inceler ve eleştirir. Marx, üç çeşit özgürleşme olduğunu öne sürer: dini özgürleşme, siyasi özgürleşme ve insani özgürleşme. Bauer ise özgürleşme söylemini ilk iki çeşidine indirger.

Siyasi özgürleşme aslında tam değildir ve sınırlıdır. Yurttaşların herkes için eşitlik alanındaki (*Liberté, Egalité et Fraternité* [Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik]) özgürleşmesi ile burjuvanın bireysel çıkarların ve eşitsizliklerin hâkimiyetindeki sivil toplum alanındaki durumu arasındaki gerilimi ve çelişkiyi temel alır. Siyasi özgürleşme bir anlamda "yanıltıcı bir komün"dür.

Siyasi özgürleşmenin eksik yönleri ancak üçüncü özgürleşme şekli olan insani özgürleşmenin tarihsel olarak gerçekleşmesiyle telafi edilebilir. Bu özgürleşme şekli de ancak insanların insanlığa ortak aidiyetlerinde eşitliği sağlamasıyla, tarihsel ve somut şartlarda gerçekleşir. Bunun mümkün olması için de genel adaletsizliğe maruz kaldığında bireysel hak talebinde bulunmak yerine kendini ve toplumun tamamını özgürleştirecek evrensel bir sınıfın olması gereklidir.

Marx'a göre özgürleşmenin başrol oyuncusu kentsel proletaryadır. Kentsel proletaryanın eylemi yoluyla teori nihayet uygulamaya dönüşebilir, böylelikle

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Karl Marx kızları Laura ile Eleanor, karısı Jenny ve Friedrich Engels Londra'da, 1864, özel koleksiyon

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

de proletaryanın Alman klasik felsefesinin vârisi olduğu öne sürülebilir. Genç Marx böylece Fransız Devriminin o müthiş tarihi deneyimini kapitalist üretim şeklinin ortaya çıkışıyla, toplumun sınıflara bölünmesiyle ve özellikle kentsel proletaryanın oluşumuyla ilişkilendirir. Siyasi devrim ile endüstriyel devrim bir araya geldiklerinde modern çağın sosyal meselesi ortaya çıkar.

Yabancılaşma Teorisi

Ekonomik-Felsefi Elyazmaları'nda (1844) bu tablo giderek genişler ve Marx klasik ekonomi-politik (endüstriyel devrim bağlamında devletin değil, toplumun

Faydacılığın Temelleri: Adam Smith ve David Ricardo

İnsan doğasının incelenmesine odaklanan ve faydacılığın temelinde yatan İngiliz-İskoç felsefesinin baş temsilcisi Adam Smith (1723-1790) bu yaklaşım şeklini ekonomi alanına uygulayarak *Ulusların Zenginliği, Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme* (1776) ile klasik ekonomi-politiğin babalarından biri haline gelir. Smith'e göre toplum, doğal düzenle çatışmamalı, onunla uyum içinde olmalıdır; siyasi kurumlar da kendini koruma içgüdüsünden haysiyet duygusuna, duygudaşlıktan çalışma eğilimine kadar kendi varlık nedenleri ve kendi işlevsellikleri olan dürtüler tarafından yönlendirilen insan doğasına şiddet uygulamaktan sakınmalıdır. Bu düzen ihlal edilmezse, beşeri toplum kolektif çıkarı amaç edinirken, her üyesi de kendi çıkarlarını gözetecek ve arada çatışma yaşanmayacaktır: bu, "görünmez el" doktrinidir.

Ekonomik hayatta ilerlemeyi harekete geçirmiş olan itici güç, Smith'in eserinin başında ele aldığı toplumsal işbölümüdür. İşbölümü ile bir ülkenin ilerleme düzeyi arasındaki orantı belirlenince, fizyokratik tezlere (başlıca temsilcisi, *Tableau économique*'in yazarı ve *Ansiklopedi*'ye katkıda bulunan François Quesnay'dir) karşı en iyi argümanı sağlayan bu temadır, çünkü daha fazla işbölümü yapılmasına imkân veren, fizyokratların savunduğu gibi tarım değil, endüstridir. Smith, tarımın ekonominin ilk gelişim alanı olduğu konusunda fizyokratlarla hemfikirdir: Tarım alanında tarih boyunca oluşan fazlalık dolaşıma girerek diğer sosyal sınıflara da fayda getirmiştir.

İşbölümü konusundaki araştırmayı paranın kökeni konusundaki araştırma izler ve takas değeri ile metanın kullanım değeri arasındaki ayrım ortaya çıkar. Metanın, bir nominal fiyatı (parasal olarak) ve bir de o metanın satın alınması için gerekli olan emek miktarına tekabül eden gerçek fiyatı vardır. Dolayısıyla metanın takas değerinin ölçüsü para değil, emektir. Gerçek değerin analizi, fiyatı oluşturan üç unsurun

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ekonomik gelişim sürecini açıklamayı amaçlayan disiplin) ve eleştirmenleri üzerinde titizlikle yürüttüğü araştırmaları bu eserde uygulamaya koyar. Giderek önem kazanan ekonomi-politik Marx'ın bilimsel projesinde merkezi bir role sahip olacak ve hem gözlemci hem de katılımcı olarak yürüttüğü araştırmaların tamamını niteleyecektir. Marx, klasik ekonomi-politiğin eleştirisine başlarken, özellikle Smith'e yönelik olarak, ücret, kâr ve rant ayrımından hareketle antropolojik vizyonunun merkezinde yatan yabancılaşma teorisini geliştirir. Hegel terminolojisinden ödünç alınan yabancılaşma, üretim ilişkileri alanında dört boyut edinir.

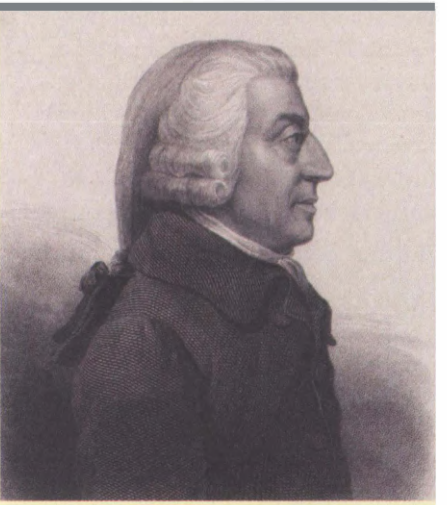

Adam Smith'in portresi, Charles Coquelin'in *Dictionnaire de l'economie politique* eserinden, 1854

incelenmesiyle devam eder: işçinin emeğinin katma değeri, sermaye sahibinin kârı ve toprak sahibinin rantı. Eser, işçilerin ücreti üzerine bir incelemeyle sona erer: İşçilerin ücretinin varlığı sermaye birikiminin varlığına bağlıdır, dolayısıyla işçinin çıkarı ile sermaye sahibinin çıkarı birbirine zıttır. Smith'in liberalizmi (bu terimle genelde serbest piyasayı temel alan bir ekonomi sistemi kastedilir), fazlasıyla ağır vergiler, piyasanın tekelleşmesi ve başka sınırlamalar gibi her türlü ekonomik ayrıcalıkla mücadele etmenin yanı sıra devletin ekonomiye müdahalesini ciddi şekilde sınırlayan ve devlete sadece savunma, adalet yönetimi ve kamusal faaliyetleri bırakan bir liberalizm biçimidir.

Klasik ekonomi alanında bir başka önemli yazar David Ricardo'dur (1772-1823). *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri* (1817) adlı eserinde XIX. yüzyılın ekonomik-siyasi düşüncesine zemin hazırlar. Keskin zekâlı bir borsa simsarı olan Ricardo, üretim maliyeti hesaplamasından rantı çıkararak rantın dağılımını endüstriyel dinamiğin sonucu olarak açıklamak ister, üretim maliyetinin yapısının azami derecede basitleştirilmesi üzerinde durmasının sebebi de budur zaten. Bu araştırmada vardığı sonuç (teknoloji faktörünü yalıtmaya eğilimliyse de) metanın değerinin onu üretmek için gerekli olan iş saatleriyle belirlendiğidir. Bu araştırma Marx'ın artık değer teorisinin temelini teşkil edecektir ve Marx, Ricardo'nun derinlemesine incelediği değer-emek teması üzerinde duracaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ekonomik-Felsefi Elyazmaları (1844)

Ekonomik-Felsefi Elyazmaları'nda (1844) Marx sonraki eserlerinde de geliştirmeye devam edip *Kapital*'de ayrıntılı olarak işleyeceği ekonomi-politiğik konusunu ele almaya başlar. Marx'a göre ekonomi-politik burjuva toplumunun ve kapitalist üretim biçiminin geçerli ama biraz farklı şekilde yorumlanmış bir analizini sunar, çünkü ondan önceki üretim şekillerinde olduğu üzere, tarihsel niteliğini anlamadan onu mutlaklaştırmaya ve "ebedileştirmeye" eğilim gösterir.

İlk elyazmasında her şeyden önce ücret, kâr ve rant olmak üzere ekonomi-politiğin üç ana kategorisi analize tâbi tutulur; amaç, toplum ister ekonomik olarak elverişli, ister elverişsiz bir durumda bulunsun, en zayıf durumda olanların, sınıf olarak daima sermaye sahiplerine bağımlı oldukları için ücretliler, yani işçiler olduğunu göstermektir. Piyasada takas metası olarak kullanacak işgücünden başka bir şeye sahip olmayan ücretlilerin durumuyla ilgili olarak, *Kapital*'de gösterileceği üzere tamamıyla parasal nitelikli olan kapitalist üretim sürecinde paranın önemi vurgulanır: Küresel olarak hem üretim araçlarına hem de (geniş anlamda, örneğin krediye erişim imkânı anlamında) paraya sahip sermaye sahipleri sınıfı, her ikisinden de yoksun olan bir sınıfın işgücünü satın alır.

Elyazmaları'ndaki en önemli kavramlardan biri yabancılaşmadır (üçüncü elyazması). Marx bu terimi Hegelci felsefeden ve Feuerbach'tan ödünç alırsa da terimin aslı hukukidir, çünkü yabancılaşma bir malın terki demektir. Hegel'e göre yabancılaşma tinin doğada ve gerçeklikte nesneleşme süreci anlamına gelir: saf görünüş olup tin mutlak tine dönüşüp bu dışsallığın kendisi tarafından yaratıldığını, kendi ürünü olduğunu anladığı anda aşılacaktır. Yabancılaşma bu anlamda felsefi bir olgudur. Feuerbach'a göre ise yabancılaşma, insanların olumlu niteliklerinin sonsuzluk biçimindeki tanrısallığa yansımasıdır: Bu şekilde inşa edilen kurgusal varlık, yani Tanrı, edindiği güç karşısında bir birey olarak ezilir. Bu durumda yabancılaşma bir bilinç olgusudur.

Marx yabancılaşmayı materyalist açıdan ele alır: İnsanların kendileri tarafından yaratılmış kapitalist üretim ilişkileri kontrollerinin dışına çıkarak yabancı güçler olarak çeşitli şekillerde karşılarına dikilirler. Yabancılaşmanın kökeni, ekonomi-politiğin mutlak veya "zamandışı" saydığı, özel mülkiyet başta olmak üzere burjuva üretim ilişkileridir. Yabancılaşmayı temel alan toplumsal yapı, sermaye sahibinin sınırlı bir süreliğine de olsa işçinin zamanına (yani iş gününe) sahip olmasına ve onu istediği gibi düzenlemesine imkân verir.

Marx yabancılaşmayı üçüncü elyazmasında dört açıdan tarif eder: (1) Ürüne yabancılaşma, çünkü emeğin ürünü onu gerçekleştirene, yani

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Vincent van Gogh, Patates yiyenler, 1885, Otterloo, Rijksmuseum Kröller-Müller

işçiye değil, sermaye sahibine aittir. Sermayeye dönüşen emek birikimi şeklindeki bu ürün işçinin karşısında yabancı bir güç olarak yer alır.

(2) Faaliyete yabancılaşma, çünkü işçi, zamanlaması, yöntemi ve hedefi başkaları (yani sermaye sahibi) tarafından kararlaştırılan, üzerinde kendisinin kontrol sahibi olmadığı, mekanik ve tekrara dayalı bir iş yapar.

(3) Kendi cinsinin (insan cinsi anlamında) özüne yabancılaşma, yani insanın hayvanlardan ayrı olan özünün özgür ve yaratıcı iş olması gerekirken, kapitalist emeğin mekanik ve tekrara dayalı (ve Marx'ın yazdığı dönemde fabrikalardaki şartlara bakılırsa, insanlıktan çıkaran) bir iş olması.

(4) Diğer insanlara yabancılaşma, çünkü kapitalist üretim biçiminde insanlar arası ilişkiler değişime

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

uğrar ve diğer insanlar genelde yabancı/düşman olarak görülür: Diğer insanlara da sermaye sahibi hâkimdir, ama diğer işçiler sıklıkla işyeri bağlamında potansiyel rakip olarak algılanır. Marx'ın "komünizm" adını verdiği toplumun daha gelişmiş bir evresi, özel mülkün feshedilmesiyle özdeşleştirilir. Bu da insanın özünü geri kazanmasına ve yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasına imkân verecektir. Üçüncü elyazması cinsiyetler arası ilişkiler konusunda da ilginç gözlemler içerir. Marx, komünizmin tam gelişmemiş (örneğin "insanın kişiliğini tamamıyla reddeden ve özel mülkün reddedilmesinden sonraki ifadeden başka bir şey olmadığı" için Marx'ın kaba komünizm olarak adlandırdığı) bazı biçimlerini göz önüne aldıktan sonra erkekle kadın arasındaki ilişki en temel ve doğal ilişki olduğundan, o toplumun uygarlık ve evrilme düzeyinin göstergesi olduğunu söyler. Üçüncü elyazmasının son kısmında Marx, hocası Hegel ile bir anlamda yüzleşir. Hegel, özellikle gerçekliğin süreçselliğini kavrayıp vurguladığı, insanı tarihsel açıdan ve kendi emeğinin sonucu olarak algıladığı ve kendini oluşturma sürecinin belirli bir yapısı olduğunu, yani yabancılaşma (kayıp, kendinden

İlk boyut, işçinin kendi emeğinin ürününden yabancılaşmasıdır: emeğin ürünü, işçinin karşısına yabancı bir kendilik gibi çıkar. Burada işçinin yoksun bırakılması şeklinde bir yapısal süreç söz konusudur.

İkinci boyut, işçi ile emeği arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır: ücretli işçi, emeğin ürününün yanı sıra emeğin kendine de yabancılaşır.

Üçüncü boyut, ücretli işçinin insanlığın özüne, insanlığa aidiyetine yabancılaşmasıdır; doğayı dönüştürme faaliyeti, yani emeğin, uygulamanın özgür ve bilinçli faaliyetler olması her insana özgüdür. Bunlar hedeflerle bağlantılı faaliyetlerdir. Ancak ücretli işçinin yabancılaşmış emeği, varlığı için bir araçtır, dolayısıyla insani "özü"nü ortadan kaldırır veya çarpıtır.

Dördüncü boyut ise insanın diğer insanlarla ilişkisini ilgilendirir, çünkü kapitalist üretim sisteminde insanlar arası ilişkiler tamamıyla değişime uğramıştır.

Zaten burjuva ekonomisinde işçi, insan olarak kendi kendine yabancılaşma deneyimini yaşar. Ekonomi-politik tarafından doğallaştırılıp mutlaklaştırılan, karmaşık bir tarihsel sürecin sonucu olan, bu durumdur: Ekonomi-politik, kapitalist üretimin mekanizmasını düzenleyen tarihi ve belirli yasaları, değişime ve tarihe karşı bağışıklık kazanmış "ebedi" yasalara dönüştürür. Burjuva ekonomisinin tarihi karakterinin kabulü ise beraberinde Hegel'e özgü şekilde ona içkin olan "geçiciliği"nin ve onu aşma zorunluluğunun kabulünü getirir. Marx'ın savunduğu yeni sosyal organizasyon sistemi olan "komünizm" bu anlamda burjuva ekonomisinin şartlarını lağvederek insanın yabancılaşmadan kurtulmasını

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

çıkma ve "kaybolma" anlamında) ve yabancılaşmanın ortadan kaldırılıp aşılması yoluyla gerçekleştiğini anladığı için takdir edilir. Ancak bu olumlu yönler, Hegelci felsefenin idealist çerçevesi içerisinde ele alınır ve Marx bu felsefenin sınırlarını şöyle özetler:

(1) yukarıda tarif edilen sürecin baş kahramanı somut bireyler değil, Tin ve özbilinçtir;
(2) yine bu süreç içerisinde Hegel'in faaliyeti ruhani, yani teorik felsefi bir faaliyettir;
(3) yabancılaşma ve yabancılaşmadan kurtulma, pratik ve gerçek düzlemde değil, bilinçte ve felsefi düzlemde yer alan soyut süreçlerdir;
(4) yabancılaşma, yani olumsuz bir fenomen, Hegel'e göre nesneleştirmeyle, yani nesnel bir gerçekliğin yaratılmasıyla özdeşleştirilir; daha önce de belirtildiği gibi, bu gerçeklik Hegelci felsefenin son evresinde, özbilinç ve tin anlamındaki özne onun kaynağı ve temeli olduğunu kavradığında, tamamıyla gerçek olmayan bir şey olarak algılanır. Halbuki Marx'a göre nesneleştirme yabancılaşma değildir, yani kendinde olumsuz değil, sadece insanlık dışı kapitalist şekliyle olumsuzdur.

Stefano Bracaletti

ve doğasının gereği olan özünü yeniden kazanmasını sağlayan zorunlu tarihsel gelişimdir. Marx'ın yukarıda alıntılanan Ruge'ye mektubunda sözünü ettiği "bir şeyin hayali" artık şeffaftır ve insanın özgürleşmesine işaret eder.

Tarihi Ciddiye Almak: Tarihsel Süreç Teorisi

Marx, Prusya hükümetinin talebi üzerine Şubat 1845'te Paris'ten sürülünce Brüksel'e geçer. Artık tarihi sürecin teorisini geliştirmesi gereklidir, bunun için de analitik gözlemci rolüne ağırlık verir. Fransız sosyalizminin ütopyacı vizyonundan kesin olarak uzaklaşır ve burjuvazininkinden üstün bir beraber yaşam ve toplumsal yeniden üretim şeklinin ideal ve normatif hatlarını belirleme fikrinden vazgeçer; onun için en önemli şey, tarihin dönemin toplumunun maddi üretim ve yeniden üretim şekillerinin oluşum ve dönüşüm süreci olarak yeni algısını baştan tanımlamaktır. Ütopyadan kopup tarihsel gelişimin bilimine yönelmesine Hegel'in görüşlerinden uzaklaşması, dolayısıyla da Hegelci solun soyut ve yanıltıcı karakterinin eleştirisi eşlik eder.

Hegelci felsefenin eleştirisinde belirleyici bir rol oynayan Ludwig Feuerbach'ın düşüncesi de bu noktada, beşeri faaliyetin somut boyutuyla hesaplaşma acizliğinden dolayı eleştiriye ve çürütülmeye tâbi tutulur. Marx, 1845'te yazdığı, ölümünden sonra 1888'de Friedrich Engels tarafından yayımlanan *Feuerbach Üzerine Tezler* adlı kısa eserin on birinci maddesinde, "Filozoflar bugüne kadar dünyayı yorumlamakla yetindi, artık dünyayı dönüştürmek lazım," diye yazar.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Marx'ın 1844-1845 arasında Engels'le birlikte üzerinde çalıştığı ve hayattayken yayımlayamadığı *Alman İdeolojisi*, materyalist tarih algısının ilk formülasyonunu içerir. Tarihsel dinamik ve değişim, işbölümü türüne bağlı olan üretim güçlerinin gelişim derecesi ile toplumsal üretim ilişkileri arasındaki bağlantıyı temel alır: Önemli olan, insanların belirli ve somut deneyci şartlar altında ürettiğinin yanı sıra, ürettiklerini ne şekilde ürettikleridir. Üretim, hem meta üretimidir hem de toplumsal üretim ilişkilerinin üretimidir. Belirli bir toplumsal oluşumun ayırt edici nitelikleri, üretim güçlerinin gelişim düzeyi ile toplumsal üretim ilişkileri arasındaki bağıntıdan kaynaklanır. Üretim güçlerinin gelişimi ile toplumsal üretim ilişkileri arasındaki bu alanda, üzerine kurum ve inanç sisteminin inşa edildiği temeli veya yapıyı ve o yapıyla tutarlı olan ve "üstyapı" olarak tanımlanan fikirleri tespit etmek mümkündür: "Üretim ilişkilerinin bütünü [...] üzerinde hukuki ve siyasi üstyapının yükseldiği ve mevcut bilincin belirli biçimlerinin tekabül ettiği toplumun ekonomik yapısını teşkil eder. Maddi hayatın üretim şekli genel anlamda hayatın toplumsal, siyasi ve ruhsal sürecini şartlandırır" (*Siyasi Ekonominin Eleştirisine Katkı*, "Önsöz"). Marx'a göre üstyapı kavramı siyasi kurumların yanı sıra dini ve felsefi ideolojiler ile sanat ve edebiyat türlerini de içerir. Yanlış bilinç anlamındaki ideoloji bu alanda ortaya çıkar. Materyalist tarih algısı, bir toplumsal oluşumdan diğerine

M2: Karl Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler*

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*

Manifesto, Marx'tan sonraki siyasi ve sosyal düşünce üzerinde büyük etki yaratmış, bütün işçi hareketlerinin teorik referans noktası haline gelmiş bir eserdir. Hem Marx ve Engels'in tarih algısının bazı temel kavramlarının hem de Marx ve Engels'in, önceki "sahte sosyalizm"den ayırt etmek için "bilimsel sosyalizm" adını verdikleri akımın temel özelliklerinin kaynağı, oldukça net bir şekilde bu eserdir. Ancak *Manifesto* konusunda yazarlarının, kitleler üzerinde etki yaratacak ve sosyalist parti yöneticileri ile aktivistlere etkili bir iletişim aracı sunacak bir siyasi propaganda eseri yazmayı amaçladığı unutulmamalıdır. Bundan dolayı *Manifesto*'da kasti olarak şematik ve basit bir "anlatım" ve çeşitli retorik stratejileriyle desteklenmiş, çağrışım gücü yüksek bir dil kullanılmıştır.

Burjuvazinin Rolü

Manifesto'da burjuvazi başlangıçta devrimci olup feodal boyunduruktan kurtulmuş ve ürünlerini pazarlayacağı alanı genişletmek amacıyla dünya pazarının kurulmasına önayak olmuş bir sınıf olarak sunulur. Burjuvazi ayrıca, daha önceki üretim şekillerini olduğu gibi muhafaza etmeye eğilimli olan yönetici sınıfların tersine,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

geçiş kurallarını tanımlamaya uygun kriterleri sunar. Geçiş, bir mülkiyet türünden alternatif bir mülkiyet türüne de olacaktır.

Alman İdeolojisi'ndeki tarihsel sürecin hazırlık metninde kabile türü mülkiyetten antikçağ toplumu türü mülkiyete, oradan feodal mülkiyete ve burjuva toplumundaki özel mülkiyete kadar uzanan dizi yer alır; burjuva toplumunda toplumsal sınıfların ikili yapısı öne çıkar: bir yanda mülk sahiplerinin sınıfı, diğer yanda proletarya sınıfı vardır. Tarihsel sürecin bu noktasında işbölümünün ve üretim güçlerinin gelişiminin bir yanda "dünya pazarı"nın inşası yoluyla "tarihin evrensel tarike dönüşümü"nü ürettiği, diğer yanda "toplumun bütün yüklerini üstlenmek zorunda kalan" ve zaman içinde "sonuna kadar gidecek bir devrimin zorunluluğunun bilincini" edinen bir sınıfın gelişimine neden olduğu öne sürülebilir. Kapitalist üretim şeklinin gezegenin tamamına yayılmış olduğu fikri, Marx'ın araştırmalarına sonuna kadar, ısrarcı bir şekilde eşlik edecektir.

Materyalist tarihi süreç algısı, insanın kurtuluşunun ve özgürleşmesinin tarihin hareket yasalarının zorunlu sonucu olduğunu teyit eder. "Bir şeyin hayali" (Eylül 1843'te Ruge'ye yazdığı mektuptan) ancak üretimin ve toplumsal yeniden üretimin maddi dinamiği ve sınıflara bölünmüş bir toplumdan sınıfsız bir topluma olan, bir dereceye kadar kaçınılmaz geçiş bağlamında gerçekleşebilir; tarihöncesinin uzun zorlu sürecinden sonra nihayet beşeri tarihe geçilir.

rekabetin beraberinde getirdiği zorunluluklardan dolayı üretim güçlerini sürekli olarak modifiye etmek zorunda olan dinamik bir sınıftır.

Burjuvazi, doğası itibariyle dönem dönem krizlere neden olan bu süreçte çeşitli tarihsel dinamikler yoluyla (*Kapital*'de tarif edilenler arasında küçük ölçekli mülklere el konması ve otlak amaçlı ortak mülkiyetin ortadan kaldırılması vardır) proletaryayı "yaratmıştır:" bu sınıfın tek geçim kaynağı, kendi işgücüdür, dolayısıyla da onu pazarda satmaya mecburdur.

Bu sınıf, burjuvazinin varlığının küresel şartını temsil eder, çünkü burjuvazi kendi geçimini *Kapital*'de tarif edilen sömürü mekanizmasından, yani artık değere el konmasından elde eder, dolayısıyla da proletaryanın çıkarları burjuvazinin çıkarlarının tamamıyla zıddıdır. Bu çıkarlar siyasi düzlemde, tam da uluslar ve coğrafi gerçeklikler bir yana, birbirinin aynı olduklarından, vatanseverlik ve milliyetçilik gibi kavramların reddedilmesine ve proleterlerin uluslarüstü bir boyutta kolektif olarak eyleme geçmesine neden olur.

Manifesto'ya göre proletarya kaçınılmaz olarak burjuvazinin karşısında yer alan bir güçtür ve bazı

şartlar olgunlaştığında öncü birlikleri, yani komünistler sayesinde toplumsal yapıda bir devrimci değişimin daha gerçekleşmesini sağlayacaktır. Ancak bu proletarya daha öncekilere göre farklı özellikler sergileyecektir. Proletarya ilk anda sınıf olarak siyasi iktidarı üstlenecekse de özel mülkiyeti feshedecek ve mülkiyeti devlete devredecekse de sonrasında bu siyasi güç de, bütün diğer sınıflarla birlikte proletarya da sınıf olarak ortadan kalkacaktır.

"Sosyalizm"in fiili oluşum süreci budur ve sözü edilen özellikleri, Marx ile Engels'in "sahte sosyalizmler" olarak tanımladıklarının tersine (*Manifesto*'nun son kısmı sahte sosyalizmlerin eleştirel analizine ayrılmıştır) sahici sosyalizmin biçimini tanımlarlar.

Gerici Sosyalizm

Sahte sosyalizmler arasında ilk tipoloji, kapitalizme karşı çıkarken geçmişin üretim şekillerine dönmeyi hayal eden gerici sosyalizmdir. Çeşitli türleri vardır:

1) Feodal sosyalizm (Benjamin Disraeli'nin savunduğu) endüstri devriminin özellikle fabrika işçilerinin durumu açısından yol açtığı zararları ortadan kaldıracak, kapitalizm öncesi ve burjuvazi öncesi gerçekliğe dönüşü hayal eder.
2) Küçük burjuvazi sosyalizmi (Jean-Charles de Sismondi'nin teorileri), küçük üreticilerin ve küçük mülk sahiplerinin çıkarlarını temsil eder: Küçük kurumsal manifatura endüstrisine ve ataerkil sisteme dayalı küçük tarım mülkiyetine dönüşü destekler.

M3: Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*

3) Alman sosyalizmi (Bruno Bauer ve Moses Hess) ise Marx ile Engels tarafından Fransız sosyalizminin felsefi uyarlaması olarak görülür: Temelinde yatan soyut terminoloji sahici sınıf ilişkilerini göz önüne almayıp genel olarak insanı konu alır ve burjuva toplumuna her açıdan katı bir şekilde karşı çıkar ve proletaryanın da fayda sağlayabileceği yönlerini bile (temsili devlet ve basın özgürlüğü) eleştirir.

Muhafazakâr Sosyalizm

İkinci tipoloji, kapitalizmin kendini feshetmeden olumsuz yönlerini ortadan kaldırmak isteyen Proudhon'un doktrinleriyle örtüşen muhafazakâr ve burjuva sosyalizmdir. Dolayısıyla mülkiyetin lağvedilmesini değil, yeniden dağıtılmasını amaçlar.

Ütopyacı Eleştirel Sosyalizm

Üçüncü ve son tipoloji, sınıflar arası karşıtlığı ve çatışmayı doğru şekilde algıladığı için ilk ikisine kıyasla daha gelişmiş bir sosyalizm biçimi olan ütopyacı eleştirel sosyalizmdir (Saint-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen gibi düşünürler tarafından savunulur). Ancak sınırlı kaldığı nokta, bu çatışmaya, hâkim sınıfların da dahil edildiği reformlar yoluyla barışçıl bir çözüm bulmasıdır. Ahlak ilkelerini temel alan bu vizyon, endüstriyel toplumun başlangıç aşamasında gelişir ve Marx ile Engels'e göre ideal toplumun ütopyacı vizyonunu geliştirirken proletaryanın bağımsız tarihsel işlevini kavrayamaz.

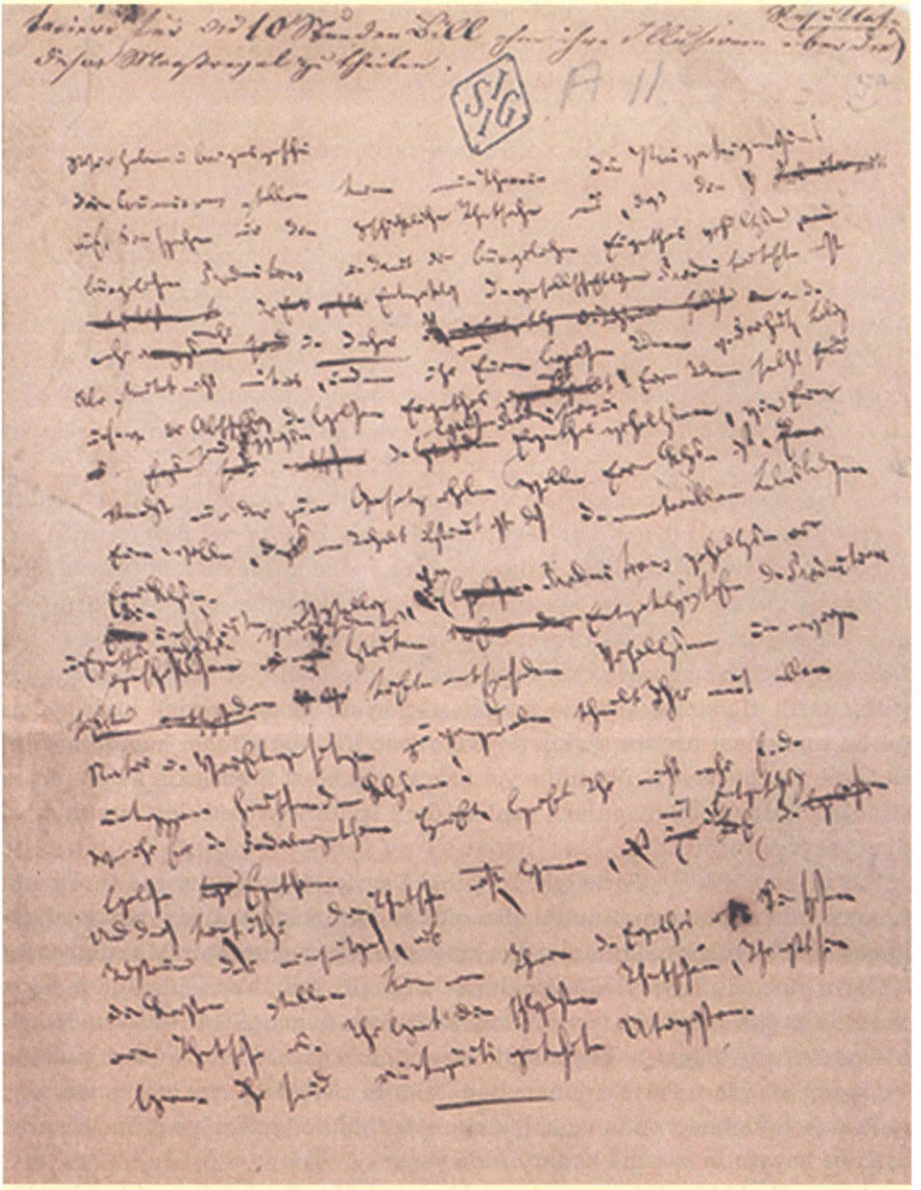

Manifesto'nun ilk elkyazmasından geriye kalan tek sayfa, 1847, özel koleksiyon

Marx'ın araştırmalarının ardındaki kavramsal tablo böylece ana hatlarıyla ortaya çıkmış olur. Bu tabloya rötuşlar, hatta önemli değişiklikler yapılacaktır, ama büyük bilimsel projenin vizyonu artık tanımlanmıştır.

"Bütün Ülkelerin Proleterleri, Birleşin:" *Komünist Parti Manifestosu*

Haziran 1847'de Londra Kongresinde Adiller Birliğinin dağılmasından sonra ortaya çıkan Komünist Birliğinin aynı yılın Kasım ayında düzenlenen ikinci kongrede Marx ile Engels'ten yazmasını istediği ünlü *Komünist Parti Manifestosu*'nun merkezinde bu tarihsel süreç vizyonu yatar. *Manifesto*'nun etkileyici ve tutkulu anlatımının temelinde toplumsal oluşumların tarihsel gelişimi fikri, onu niteleyen çatışmalar ve sosyal sınıflar arası mücadeleler ve bunların sonucunda ortaya çıkan burjuva sınıfı yatar: Kapitalist modernitenin devrimci sınıfı *ancien régime*'in [eski yönetim] eski dünyasını geride bırakmış, gelenekle olan bağları koparmış, bilim ve teknoloji alanında hayranlık uyandırıcı bir gelişim başlatmış, devasa ve giderek büyüyen üretim güçlerini ortaya çıkarmış, sınıflara ayrılmış eski toplumda istikrarlı olan her şeyi sıvı hale getirmiş, egemenliğin baskın fikirlerini ve kurumlarını şekillendirmiştir. Burjuvazi, dinsel ve siyasi yanılsamalarla örtülü sömürüyü "apaçık, utanmaz, dolaysız ve kuru sömürü" ile ikame etmiştir, ama materyalist tarih algısının ışığında üretim güçlerinin dehşet verici, hızlı gelişiminin toplumsal üretim ilişkileriyle çatışma halinde olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla "Burjuvazi, ölümüne yol açacak silahları üretmekle kalmamış, o silahları kullanacak insanları, yani modern işçileri, proleterleri üretmiştir," diye yazar *Manifesto*'da.

Manifesto 1848'de, Paris'teki 23 Şubat Devriminden ve Avrupa'da, Viyana Kongresinin restorasyonunun neden olduğu kurumsal ve siyasi yapıyı etkisi altına alan büyük ayaklanmalardan kısa süre önce yayımlanır. Marx bu hareketlerin yükseliş ve yenilgi aşamalarında rol alır. Belçik'dan sürülür ve Mart başında geçici hükümet yönetimindeki Paris'e döner. Nisan'da *Neue Rheinische Zeitung* dergisini başlatmak üzere Köln'e geçer. Ordu, düzeni yeniden sağladığında Marx Paris'e döner, ama Haziran 1849'daki ayaklanmadan sonra Fransız hükümeti ondan ayrılmasını istediğinde Londra'ya gitmeye karar verir ve hayatının sonuna kadar orada yaşar.

Avrupa'da 1848 yılı boyunca gerçekleşen ve Marx'ın katılımcı olarak rolünün yanı sıra gözlemci merceğiyle de incelemekten vazgeçmediği başkaldırılar bir "teori" gerektirir gibi görünür: "bir şeyin hayali"nin bilimsel bir kanıtlama sürecine ihtiyacı vardır. Marx'ın bundan sonraki projesi, insanlığın özgürleşmesi konusunda teoremler geliştirmek olacaktır ve ekonomi-politiğe yönelik eleştirisini bu amaca adayacaktır.

Gustave Doré, *Londra varoşları*, Jerrold Blanchard'ın *London, a Pilgrimage* kitabından, Londra, 1872

İnsanlığın Özgürleşmesi ve Teoremleri: *Kapital*

Marx'ın ekonomi-politik eleştirisi üzerine kurulu bilimsel projesinin çekirdeği, "değer teorisi"yle örtüşür. Yorulmak bilmeyen Marx, British Museum'un kütüphanesinde klasik ekonomi-politik teorilerinin ve özellikle Smith ile Ricardo'nun değer teorilerinin yanı sıra kapitalist üretim şekline geçişin beraberinde getirdiği çok çeşitli burjuva ekonomi doktrinleriyle yumruk yumruğa mücadele eder. Artık, ekonomik ve toplumsal meseleleri inceleyen analitik gözlemci yönü ağır basar. Marx 1857-1858 arasında araştırmalarının artık olgunluğa erişen sonuçlarını *Ekonomi-politiğin Eleştirisinin Taslağı*'nda ve ertesi yıl *Ekonomi-politiğin Eleştirisine Katkı*'da sunar.

Düşüncelerinin temelinde yatan kavramsal tablo giderek genişler ve derinleşir; kapitalist toplumsal oluşumdan önce yer alan üretim şekillerinin gelişiminde Asya üretim tarzı ve Avrupa bağlamında Germen toplumu önemli bir rol oynar. Tarihi zaman ve bir üretim şeklinden diğerine geçiş süreci algısı giderek daha karmaşık ve katmanlı bir hal alır. Kapitalist üretim şeklinin bilimsel analizi bu anlamda hem tarihi olarak belirli işleyişini, hem farklı üretim zamanları ve şekilleri ile eskiden beri var olmaya devam eden ve bir arada var olan üretim

şekillerinin karmaşık bileşimini hem de geçici olmasının sebebini daha uygun şekilde açıklayacak kategorilerden faydalanabilir. Siyasi ekonomi eleştirisi, kapitalist üretim şeklini dönüşüme ve tarihi değişime karşı bağışık kılan klasik araştırmacıların gözden kaçırdıklarına ışık tutabilir.

Marx'ın *Kapital*'in ilk cildinin yayımlanmasından bir yıl sonra, Temmuz 1868'de yazdığı ünlü bir mektup, değer teorisine etkili bir giriş niteliğindedir. "Değer kavramını kanıtlama zorunluluğu üzerine yapılan gevezelikler hem söz konusu mesele hem de bilimsel yöntemi konusundaki en derin cehaleti temel alır. Çalışmaya bir yıl değil, sadece bir-iki hafta bile ara verilse, bütün ulusların can vereceğini çocuklar bile anlar. Ve bütün çocuklar farklı ihtiyaçlara cevap veren ürün miktarlarının farklı miktarda ve niceliksel olarak tanımlanmış toplumsal emek gerektirdiğini bilir. Toplumsal emeğin belirli oranlarda dağılım zorunluluğunun toplumsal üretimin belirlenmiş biçimi tarafından feshedilmeyip sadece dış görünüşünün değişebileceği besbellidir. Doğa yasaları asla feshedilemez. Farklı tarihsel koşullarda

Kapital

Kapital'i oluşturan üç kitap sırasıyla üretim sürecine (I), dolaşım sürecine (II) ve bir bütün olarak kapitalist üretim sürecine (III) ayrılmıştır. İlk kitabın hareket noktası, kullanım değeri ve değer olarak iki biçimi olan metanın analizidir. Kullanım değeri, ürünün getirdiği faydadır, değer de temelinde yatan ortalama toplumsal emek zamanıdır. Bu ikilik, toplumsal emeğin dışsal ve bağımsız hale gelen biçimini temsil eden parada birleşir. "Fetişizm" terimi dolaşım süreci içerisinde paranın ve metanın toplumsal emekle bağlarının koptuğu, işlevlerinin ve faydalarının kendilerine içkin özelliklerden kaynaklanır gibi göründüğü fenomendir. Takas süreci iki biçimde gerçekleşebilir: M-P-M ("meta-para-meta") veya P-M-P ("para-meta-para"): ilki, metanın basit dolaşım biçimidir ve kapitalizm öncesi üretim safhalarına tekabül eder. İkincisinde kapitalin döngüsü fiyat biçilen değer (para olarak) olarak ifade edilir. İki ucu niceliksel olarak birbirine eşit olduğundan, ikinci formül P-M-P' olarak yazılmalıdır. Burada P' artmış para miktarını temsil eder.

Peki ama P'ye nasıl ulaşılır? Burada merkezi önem taşıyan işgücünün değeri kavramı, geçimi için gerekli olan geçim kaynaklarının değerine bağlıdır. Sermaye sahibi pazarda işgücünü bu değerde (yani işgücü değerinde) satın alır ve iş gününün uzunluğu hukuki olarak belirlenmediğinden, onu daha geçim kaynaklarının değerinin üretimi için gerekli olan süreden daha uzun bir süre çalıştırabilir. Bu fazlalık, işgücü fazlasıdır ve çeşitli faktörlere

değişebilen şey, o yasaların dayatılma şeklinden başka bir şey değildir. Toplumsal emeğin, emeğin bireysel ürünlerinin özel takası olarak değer kazandığı belirli bir sosyal durumda emeğin orantısal dağılımının aldığı şekil de bu ürünlerin takas değeridir. Bilim de budur, değer yasasının dayattığı şekilde gelişmektir."

Değer Teorisi

Marx'ın değer teorisi, toplumsal emeğin belirli bir miktarına tekabül eden ürünlerin gerçek toplumsal bedelinin, ürünlerin meta olduğu, dolayısıyla da başka metalarla takas değeri taşıdığı tarihsel ve belirli durumlarda alacağı biçimi açıklamayı amaçlar. *Kapital*'in ilk cildinin klasik girişinde dünyanın korkunç bir meta koleksiyonu olduğu yazar. Metanın kullanım değerleri, Ricardo'nun belirttiği gibi, farklı olduğundan, takas olasılıkları, üretimleri için toplumsal olarak gerekli olan emek süresinin ürettiği takas değerlerinin gerçekleşmesini sağlayan "genel bir muadil"in olmasını öngörür. O genel muadil de paradır.

---

bağlı olarak değişiklik gösteren artık değeri yaratır. İşgücü, değerleri nihai ürünün değeri olan hammaddeleri ve üretim araçlarını kapsayan sabit sermayeye kıyasla değişken sermaye olarak tanımlanır.

Artık Değer ve Tarihsel Evrimi

İşgücünün değeri *d*, artık değer de *ad* olarak alındığında *ad*/*d* oranı "artık değer oranı/sömürü oranı" olarak tanımlanır. İş gününü uzatarak elde edilen mutlak artık değer ile işgücüne gerekli olan geçim kaynağının teknolojik yenilikler yoluyla azaltılmasıyla elde edilen göreli artık değer arasındaki ayrım önemlidir. Böylelikle, aynı uzunluktaki bir iş günü içinde zorunlu iş kısmı azaltılıp ücreti ödenmeyen işin kısmı artar. Göreli artık değerin geçirdiği tarihi evrim, "İşbirliği," "İşbölümü ve İmalat" ile "Makineler ve Büyük Sanayi" başlıklı bölümlerde ele alınır. Marx "Kapitalist Birikim" adlı bölümde ekonomik döngüyü çeşitli yönlerden ele alır ve sabit kısım ile değişken kısım arasındaki oranla (*s*/*d*) ifade edilen sermayenin organik bileşimi kavramını tanımlar. Genel sermaye birikimi yasası işgücünün giderek makinelerle ikame edilmesiyle, dolayısıyla organik bileşimin artışıyla ifade edilir. İlk kitap başlangıçtaki sermaye birikiminin analiziyle sona erer: kapitalizmin doğuşunun tarihsel şartları ve işçi sınıfı ile sermaye sınıfının nasıl oluştuğu anlatılır.

İkinci kitapta dolaşım süreci ele alınır. Fiyatı, biçilen değer olarak algılanan sermaye dolaşım süreci içerisinde üç biçimde yer alır: parasal sermaye, meta sermayesi ve üretim sermayesi. Üretim zamanı ile dolaşım zamanının toplamı,

sermayenin P'den P'ye olan tam bir döngü tamamlamada harcadığı zamanın bütününü teşkil eder. Üretim zamanı içerisinde iş süresi ile üretim süresi arasındaki ayrım önemlidir: İlki bir nesnenin ya bir makine ya da insan eliyle bir işleme tâbi tutulduğu (böylelikle sırasıyla değer aktarımı veya değer yaratma yaşandığı) safhadır; ikincisi, ürünün nihai biçimini kazanmak için doğal kimyasal faktörlere (örneğin fermentasyon, deri tabaklama, ağaçlandırma) ihtiyaç duyulan, insanın müdahil olmadığı durumları kapsar (iş değeri teorisinin katı bir yorumuna göre burada ne değer aktarımı ne de değer yaratma söz konusudur). Dolaşım zamanı üretimle sonuçlanmayan işlemlerden oluşur, yani normal muhafaza ve ulaşım maliyeti dışında ürüne değer katmazlar. Sabit sermaye ile dolaşımdaki sermaye arasındaki ayrım da değerin nasıl dolaşımda olduğuyla ilgilidir: İlki (yapılar ve makineler) kullanım şekli açısından sabittir ve üretim döngüleri yoluyla ürüne değer aktarır; ikincisi (hammaddeler, yardımcı maddeler ve işgücü) her döngüde nihai ürüne değer olarak tamamıyla katılır.

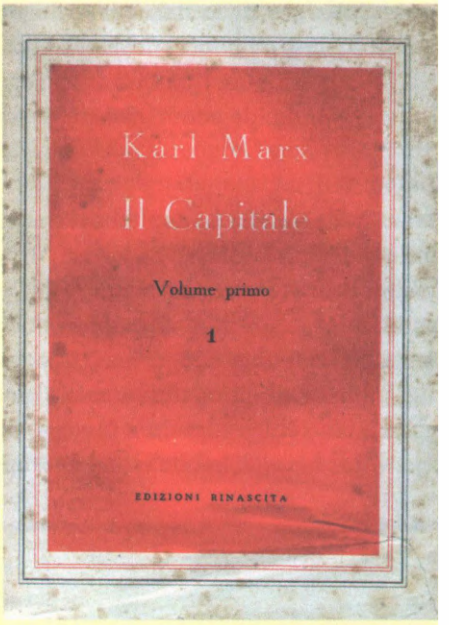

Karl Marx'ın *Kapital*, eserinin İtalyanca baskısının kapağı, 1951'de yayımlandı

Üretim

İkinci kitabın son kısmı toplumsal sermayenin toplamının yeniden üretiminin analizine ayrılmıştır. Marx bu üretimi iki alana ayırır: üretim araçları ve tüketim araçları. Ürünlerin değer bileşimi sırasıyla *Is+Id+Iad* ve *IIs+IIv+IIad*'dir. *Is* üretim araçları şeklinde var olduğundan ilk alanın içinde yer alır ve sabit sermayeyi ikame eder. *IIs* ile *IIv* tüketim araçları şeklinde vardır ve ikinci alanda sermaye sahipleri ile işçiler tarafından tüketilirler.

Yeniden üretim ayrıca basit ve genişlemiş olmak üzere ikiye ayrılır. İlkinde artık değerinin tamamı tüketilir ve ekonomi daima stabil kalır, ikincisinde ise bir kısmı yeniden yatırım yoluyla çeşitli genişleme imkânları yaratılır.

Üçüncü kitap kapitalist üretimin toplam sürecine ayrılmıştır. Üretim faktörleri açısından en önemli ekonomik kategoriler maliyet, kâr, kâr oranı, üretim fiyatları ve toprak rantıdır. Bir metanın maliyeti sabit sermaye (s) artı değişken sermayedir (d), kâr da sermaye sahibi tarafından ilk para

miktarına göre, satıştan artakalan miktar olarak görülür. Kâr oranı s/d+f'dir: yani sermaye sahibi sadece işgücü değil, öngörülen sermayenin tamamının fiyatının biçilmesini hesaplar, böylelikle artık değeri gizler. Farklı organik bileşimlere ve farklı kâr oranlarına sahip farklı üretim alanları göz önüne alındığında, kâr oranı şu şekilde oluşur: sermaye, organik bileşim düzeyi daha düşük, kâr oranı daha yüksek olan sektörlere kayar (en yüksek kâr oranı, bu sektörlerin daha fazla canlı emek kullanarak daha çok artık değer yaratmalarından kaynaklanır). Bu sektörlerdeki fiyatlar rekabet sonucu düşer.

Organik bileşim düzeyi yüksek sektörlerde tam tersi olur. Çok çeşitli hareketler sonucunda bütün sektörlerde "üretim fiyatları" olarak bilinen aynı fiyatlar oluşur ve bütün sermayelere, organik bileşimlerinden bağımsız olarak aynı kâr oranı dayatılır. Kapitalist üretim şekli içerisinde üretim güçlerinin kendilerine özgü gelişim şekli, kâr oranının düşüş trendi yasasını teşkil eder: Sermaye birikiminin genel yasası, yani sabit sermayenin artışı ve değişken sermayenin göreli azalışı göz önüne alınırsa ve ad/s+d formülüne uygulanınca oranın değerindeki azalma apaçık görünür. Marx bu yasanın ve ona içkin olan çelişkilerin tam olarak sergilenmesini engelleyen bir dizi sebebi ayrıntılı bir şekilde sunar. En önemlileri arasında emeğin yoğunlaşmasını, sabit sermaye unsurlarının fiyatındaki azalmayı

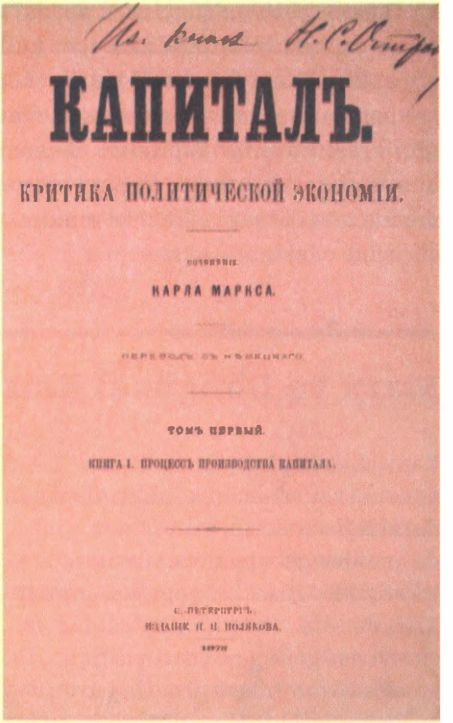
КАПИТАЛЪ.

КРИТИКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМІИ.

КАРЛА МАРКСА.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

КНИГА I. ПРОЦЕССЪ ПРОИЗВОДСТВА КАПИТАЛА.

*Karl Marx'ın "*Kapital*" eserinin Rusça baskısının baş sayfası*, St. Petersburg, 1872

ve organik bileşimi alt düzey dallar tarafından abzorbe edilen göreli nüfus fazlalığının ortaya çıkışını sayar. İkinci sıradakiler üretim kapasitesi ile toplumun tüketim kapasitesi arasındaki çelişki ve üretim kapsamı ile var olan sermayenin biçilen fiyatı arasındaki çelişkidir. Üçüncü kitabın sonunda toprak rantının ve özellikle kapitalist toprak rantının ortaya çıkışının geniş çaplı bir analizi sunulur.

Stefano Bracaletti

Burada çözülmesi gereken sorun, kapitalist üretim şeklinde belirli bir malı takas değerinde satın almak için kullanılan paranın daha fazla para üretiyor olmasıdır. "Meta fetişizmi" klasik ekonomistlerin meta üretim sürecindeki mekanizmayı deşifre etmesine engel olmuştur, bundan dolayı da Smith ve Ricardo gibi araştırmacılar kapitalist ekonomiyi niteleyen ihtiyaç fazlasını açıklamak için toplumsal ürünün dağılım sürecine odaklanmışlardır. Marx ise aynı zamanda meta üretim süreci ve toplumsal üretim ilişkilerinin üretimi olan üretim sürecine odaklanmak ister.

Marx ve Döngüsel Krizler Teorisi

Kapitalist üretim şekli, gelişim dönemlerini ekonomik faaliyetlerin daraldığı evrelerin, sonrasında da yeniden gelişim dönemlerinin izlediği döngüsel bir yapıya sahiptir. Kriz, daralma evresinin belirli bir süreyi aştığı ve gayri safi yurtiçi hasılanın (bir ülkede üretilen ürün ve hizmetlerin toplam değerinin bazı parametreler yoluyla hesaplanmış hali) ve istihdam gibi göstergelerin giderek kötüye gittiği bir durumdur. Marx krizler konusunda bir teori geliştirmezse de analizlerinden ortaya çıkan bazı merkezi mekanizmalar kapitalizmin doğasından kaynaklanan istikrarsızlığı ve döngüsel çalkantı dönemlerini anlamaya yardımcı olur. Kapitalist ekonominin kendine özgü sürekli gelişim, yani sermaye birikim eğilimini zorunlu olarak tekrar tekrar bozduğu söylenebilecek bu mekanizmalar, münferit krizlerde rol alan ve onları tetikleyen çoğul ve olumsal faktörlerden farklı, derin yapısal faktörler olarak göz önüne alınmalıdır: Yakın geçmişten bir örnek vermek gerekirse, 2008 yılındaki krizde olumsal faktör, çok miktarda konut kredisini (ünlü *subprime*'lar) çok düşük geri ödeme garantisi karşılığında veren büyük Amerikan kredi kurumlarının çöküşüydü.

Kapitalizmin Döngüsel İstikrarsızlığı

Krizin ilk yapısal faktörü, ekonomik bir yapının üretim kapasitesi ile tüketim kapasitesi arasındaki dengesizliktir. Kapitalist bir ekonomide toplumun üretim kapasitesi, sermaye birikiminin baskısıyla, işçilerin ücretlerinin zorunlu olarak sınırlı olmasından dolayı gerçek tüketim kapasitesine göre çok daha hızlı bir artış gösterir (buna bağlı olarak tüketici borcundaki artış Amerika Birleşik Devletleri gibi bazı ülkelerde uç noktalara ulaşır ve beraberinde iflas riskinde artış getirir). Bunun sonucunda metanın (geniş anlamda, giysiden konutlara), fiyatında indirime gidilmediği takdirde, hatta o durumda bile satışının zorlaştığı dönemler tekrar etmeye başlar.

Burada unutulmaması gereken şey, bu dönemsel krizlerin daima üretim fazlasına bağlı krizler olmasıdır. Sermaye, üretimi genişletmeye devam ederken, ortaya çıkan şartlar birikimin

Marx'ın öne sürdüğü tez, en basit haliyle şudur: İşgücü gibi bir meta söz konusu olduğunda, piyasadaki takasta onu satın alan kapitalist, işçinin geçim kaynaklarının kullanım değerine tekabül eden bir ücret öder, dolayısıyla da üretilen meta şeklindeki artık değere yasal olarak el koyar; bu artık değer, geçim kaynaklarının değerini aşan emekten kaynaklanır. Bu durumda ücretlinin emek fazlası, sermaye sahibinin artık değeriyle örtüşür; bu da kapitalist üretim şeklinde sömürünün edindiği biçimdir. Üretim sürecinden kaynaklanan artık değer sermaye birikiminin ve gelişim sürecinin temelini teşkil eder.

devam etmesini imkânsız kılar. Durma noktasına gelen sadece metanın içerdiği değerin gerçekleşmesi değil, aynı zamanda artık değerin, yani işgücünün yeniden yaratılması için gerekli olan emeğe tekabül eden kotayı aşan nesneleşmiş emeğin de gerçekleşmesidir. Bunun nedeni, işçilerin ihtiyaçları için gerekli ve onların satın alma gücü dahilinde olan küresel stoku aşan meta miktarıyla bağlantılı talebin yetersiz olmasıdır.

Krizin ikinci temel mekanizması, sermayenin sabit kısmındaki (özellikle makineler ve tesisler) aralıksız artış, ikame ettiği işçilerin üretim sürecinden dışlanması ve buna bağlı istihdam kaybıdır. Bu temel eğilim kâr oranının düşüş trendi teorisiyle açıklanır ve kavram olarak açıklanır.

Marksist Gelenek ve Kapitalist Sistemin Çöküşü

Marksist geleneğin büyük kısmında kâr oranının düşüşü teorisi kapitalist sistemin yaklaşmakta olduğu düşünülen çöküşünü teyit edecek şekilde yorumlanmış, böylelikle öncelikli olarak siyasi gayeleri olduğu tespit edilmiştir. Ancak Marx'ın metinleri derinlemesine incelendiğinde, artık değer oranının artışının imkânsız olması konusundaki bazı kesin beyanlar dışında, analizlerde belirli bir hedefe yönelik doğrusal bir evrimden ziyade birçok eğilimin bütüncüllüğü ile belirsizliğine ve somut dinamiklerin çoklu faktörlerine çok dikkat edildiği ve döngüsel fenomenler tablosunun, yani ekonomik döngü teorisinin çok daha inandırıcı bir şekilde tarif edildiği görülebilir.

Paranın Rolü

Üçüncü mekanizma, daha doğrusu mekanizma bütünü, paranın, doğası itibariyle parasal bir ekonomi olan kapitalist ekonomideki rolüyle bağlantılıdır. Doğal gibi görünen bu yönü anlamak için şöyle bir tespitten yola çıkmak yeterlidir: Her türlü ekonomik girişim, belirli miktarda para gerektirir. Bu miktar, büyük ölçekli endüstriyel projelerde olduğu üzere çok yüksek olduğunda işin içine karmaşık kredi mekanizmaları girer. Paranın gerektiği andan kâr olarak geri döndüğü âna kadar (bu döngüye "sermayenin devri" denir) oluşan

nedensel zincirler çok karmaşıktır, çok sayıda aktör içerir ve en önemlisi, bu aktörlerin bulunduğu ekonomik sürecin farklı aşamalarıyla bağlantılı farklı zamansal düzlemlerin iç içe geçmesini gerektirir.

Bu açıdan en önemli örnek, sabit sermayenin, yani makinelerle tesislerin yeniden üretimiyle ilgilidir. Bu süreç bazen çok yüksek olabilen, değişken sayıda yıl boyunca bir sermayenin oluşturulmasını gerektirir. Bu da sermayeyi oluşturması gereken girişimler tarafından çeşitli sektörlerde tek taraflı satışlar ile para biriktirmiş ve ikameye hazır girişimler tarafından da başka sektörlerde tek taraflı alışları beraberinde getirir. Büyük ölçekli dengesizlik fenomenlerinin temelinde bu zamansal kayma yatar. Durumu çok basitleştirerek ele alacak olursak, kredi sistemi, sadece geçici olarak da olsa, çeşitli finansal araçlar yoluyla gerçek para ihtiyacını baypas eder. Bu finansal araçların zaman içinde ulaştığı karmaşıklık düzeyi (örneğin günümüzdeki "türev"ler) ve farklı türden zamansal parametrelere bağlı olmaları sermaye devrinin mekanizmalarının karmaşık zamansal bağlantılarına, bir düzlemde eşzamanlıyken başka bir düzlemde eşzamanlı olmamalarına bağlıdır. Kredi sistemi devir süresini kısaltmaya, yani paranın kökene dönüp yeni bir üretim döngüsü için hazır hale geleceği ânı hızlandırmaya çalışırken birbirine bağlı karmaşık yapılar yaratır ve sistemi çeşitli iflas biçimlerine çok daha açık hale getirir, böylelikle de dengesizlik dinamiklerinin ortaya çıkmasını ve hız kazanmasını kolaylaştırır.

Stefano Bracaletti

Bu sürecin harekete geçmesi için yerine getirilmesi gereken şart, karmaşık bir tarihsel sürecin sonucudur ve gördüğümüz üzere, toplumsal üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin gelişim düzeyi arasındaki bağlantılara bağlıdır. Marx'ın *Kapital*'in ikinci cildinde gözlemlediği gibi (yeniden üretim şekillerinin analizine ve inşasına ayrılan bu cilt, yazarın ölümünden sonra, 1885'te Engels tarafından yayımlanacaktır) "bu sürecin girişini teşkil eden dolaşım eylemi, yani işgücünün alınıp satılması, toplumsal ürünlerin dağıtımının, yani işçinin metası anlamındaki işgücü ile işçi olmayanların mülkü anlamındaki üretim araçları arasındaki ayrımın hem ön şartı hem de temeli olan üretimin toplumsal unsurlarının dağıtımına bağlıdır." Sermaye ve işgücü arasındaki takas, üretim araçlarının sahibi sınıf ve kendi işgücünün sahibi sınıf şeklinde birbirine karşıt merkezi toplumsal sınıfların varlığını gerektirir. Üretim araçlarının değeri, entegre edilmiş emeğe, ölü emeğe tekabül eder, bu da sabit sermayeyle örtüşür. İşgücü canlı emektir ve değişken sermayeyle örtüşür. Sabit sermaye ile değişken sermaye arasındaki ilişki sermayenin organik bileşimini tanımlar. Sadece değişken sermayeden kaynaklanan artık değer ile sabit ve değişken sermayenin toplamı arasındaki ilişki kâr oranıyla ifade edilir.

Frank Bellew, *Sağlık Görevlisi kılığındaki Panik Wall Street'in çöpünü süpürürken.* Büyük Bunalım konusunda bir karikatür (1873-1895), *Daily Graphic*, 29 Eylül 1873

Pierre-Joseph Proudhon

Pierre-Joseph Proudhon, 1740'lardan 1760'lara kadar faaliyet gösteren önemli bir düşünür ve yazardır. Fransız filozof, 1840'ta yayımlanan *Mülkiyet Nedir* adlı eserinde özel mülkiyetin kendinde bir hak olmaktan çıkıp az sayıda kişinin işçilerin ürünlerine el koymasını engellemek için kısıtlanması gerektiğini öne sürer. Proudhon, ütopyacı sosyalizmi temel alan bir yaklaşım çerçevesinde, modern insanın özgürleşme projesinde siyasi aracılığın, hatta otoritenin kendisinin tamamıyla ortadan kaldırmasının zorunlu olduğunu vurgular. Anarşi, insanın kendi işine adadığı iş zamanından bağımsız olarak ücretlerde eşitliği varsayar. Ücretler konusunda yapay eşitsizlik tehlikesi ortadan kaldırılıp hepsinin tamamıyla eşit hale gelmesi temin edildi mi, her insanı benzerlerinden ayıran, dolayısıyla da niteleyen enerji fazlasının gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Dolayısıyla Proudhon, "Mülkiyet nedir?" sorusuna, "Hırsızlıktır," diye cevap verir. Ancak yazar, tek-eşli aile gibi mülkiyetin de özgür insanın temel bir değeri olduğunu kabul eder ve insanlar arası farklılıkları kendinde olumsuz olarak görmez: eğer bu farklılıklar insanların potansiyelinin özgür ifadesinin sonucu olarak gelişirse, dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma ilkeleri doğrultusunda homojenliğe yönelmeleri kaçınılmaz olacaktır.

Sefaletin Felsefesi ve Felsefenin Sefaleti

Proudhon'un 1846'da yayımladığı *Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*'ne Marx, eleştirel olduğu başlığından apaçık anlaşılan bir eserle cevap verir: *Felsefenin Sefaleti*. Çünkü Proudhon ile Marx'ın düşüncesi doğaları itibariyle birbiriyle çelişir ve hem sınıflar arası mücadele hem de işçi örgütlenmesi kavramlarını temel alan bir çatışmaya dönüşür.

Proudhon bir yandan toplumu arkaik bir bakış açısıyla aileyi, evliliğin daimiliğini ve kadının erkeğe göre alt konumda olmasını temel alan bir çiftçi ve zanaat topluluğu olarak görürken (zaten Marx da onu bu konularda eleştirecektir), diğer yandan her teorinin, sonsuz çeşitlilikteki durumlara bağlı olarak sürekli modifiye edilmesi gerekmesinden dolayı hiçbir kavramsal sistemin kendi içine kapalı olamayacağını öne sürerken, düşüncesi çok modern bir nitelik kazanır. Proudhon "karşılıklılık" ve "federalizm"

Gustave Courbet, *Pierre-Joseph Proudhon ile kızlarının portresi*, 1865, Paris, Musée du Petit Palais

kavramlarının babası ve anarşik düşüncenin ilham kaynaklarından biri sayılır. Proudhon'un diğer önemli eserleri arasında *Les confessions d'un révolutionnaire* [*Bir Devrimcinin İtirafları*] (1849), *Idée générale de la révolution au XIXe siècle* (XIX. Yüzyılda Devrimin Genel Fikri] (1851), *La Révolution sociale démontrée par le coup d'État du 2 décembre* [*2 Aralık Darbesinin Kanıtladığı Toplumsal Devrim*] (1852), *De la justice dans la révolution et dans l'Eglise* [*Devrimde ve Kilisede Adalet*], (1858, Fransız laikliğinin manifestosu sayılabilir) ve *Du principe Fédératif* [Federasyon İlkesi Üzerine] (1863) vardır.

Laura Barletta

Marx kapitalist üretim şeklinin yapısını tespit ettikten sonra onun ortaya çıkışını ve ön şartlarını yeniden kurgulamaya odaklanır: Toplumsal üretim ve yeniden üretim şekillerinin sürekliliği içinde kapitalizme geçiş yöntemini ve kapitalist üretim şeklini incelemek gereklidir. Marx'ın büyük tarihi tablosu ve anlatımı bu amaçla feodal üretim şeklindeki krizden hareketle sermaye birikimi sürecine odaklanır ve kapitalizmin işbirliği ve imalat gibi farklı aşamalarını ele alan analitik gözlemci böylelikle büyük endüstri dönemine ulaşır.

Kapitalizmin soyağacı aynı zamanda üretim şekillerinin ve toplumsal üretim ilişkilerinin soyağacıdır. Büyük endüstri döneminde üretim güçlerinin

Edebiyatta Gerçekçilik

XIX. yüzyıl edebiyatında Dickens'dan Balzac'a, Avrupa anlatımının en önemli temalarından biri, endüstriyel devrim sonucunda oluşmakta olan yeni toplumun tasviridir. Toplumsal ihtilaflar, sefalet, kentsel çöküş, Marx'ın kapitalist dünyaya yönelik eleştirel analizinin konusu olan (Dostoyevski'nin deyimiyle) "toprakaltı." Fransız Devriminden sonra yazarlar kendilerini sorgulamaktan kaçınamaz: ya doğrudan siyasi eylemi hedef almalı ya da laik rahip veya Tanrı'dan yoksun peygamber gibi yeni bir ideolojik statü edinmelidir, ama o zaman da toplum düzeninin ve geleneklerinin, Alman Romantiklerinin "*philistine*" [kültürsüz] olarak nitelediği her şeyin sınırında bir *bohemien*'e (bu terim XIX. yüzyılda ressamların, müzisyenlerin, şairlerin toplum kurallarına karşıt hayat tarzını tarif etmek için kullanılırdı), bir hovardaya, bir *flâneur*'e (yeni heyecanlar ve ilham kaynakları arayışında "şehir sokaklarında gezen" beyefendi) dönüşme riskiyle karşı karşıya kalır. Sanat ile hayat arasındaki ilişki büyük bir değişime uğrar ve edebiyat kendi dengesizliğinin, kelimelerin gerçekliğin karşıtlığı ve eleştirisi olarak kaderinin bilincine varır. Böylelikle Aydınlanma ile başlayan ve yazarı bir "entelektüel," ânı inceleyen ve yargılayan, ama bağımsızlığı karşılığı ödenen bir işe bağlı olan bir gözlemci haline getiren devrim tamamlanır. Böylece yazarların karşısında tamamlayıcı bir faaliyet olarak gazetecilik yolu açılır.

Balzacınki veya Dickensınki gibi roman, aynı anda hem kurgu, hem tanıklık hem de toplumun ve acımasız insan dokusunun keşfi olan bir anlatımdır. Anlatımcı bilim insanından da önce şimdiki ânın sosyolojisini, eleştirel tasvirini inşa etmeye başlar. Gerçekçilik budur, Romantizmden doğar ama Romantizm karşıtıdır, 1748'deki hareketlerin yarattığı hayal kırıklığından sonra, sanatçı ile Karl Marx'ın eleştirel sosyalizmi

gelişimi, makinelerin kapsamlı kullanımı ve bilim ile teknolojinin gelişimi sayesinde sermaye sınıfı ile kentsel proletarya sınıfını yaratır. Toplumun kapitalist ve proleter sınıflar olmak üzere iki zıt kutba ayrılma eğilimi, sabit sermayenin giderek artması ve "yedek işgücü ordusu"nun yaratılması sayesinde belirlenir. Servetin az sayıda insanın elinde toplanması, halkın çok geniş kesimlerinde sefaletin ve toplumsal sorunların birikmesiyle örtüşür. Marx, bu eğilimin kaçınılmaz olduğundan ve sermaye birikimi yasasının yedek işgücü ordusunun giderek artması şeklinde tanımlanabileceğinden emindir.

tarafından gözler önüne serilen burjuva toplum arasındaki çatışma kurumsal hale geldiğinde ortaya çıkar.

Dickens ve Endüstriyel Devrim Döneminin Londra'sı

İngiltere'de Charles Dickens romanlarıyla geleneksel değerlerin ve toplumsal adaletsizliğin ikiyüzlülüğünü ifşa etmeye katkıda bulunur. Chesterton ünlü bir denemesinde onun hakkında şöyle yazar: "Dickens kalabalığın, isyan eden kalabalığın kendisiydi. Onun teorileri, özel reform planları yoktu, onun amacı daha mütevazı, daha insaniydi. Dickens, Victoria döneminin soğuk uzlaşımına saldırır, ama bunu bilincine varmadan ve başkalarının da yaptığını bilmeden yapar." Dickens, şehri, Tanrı'nın olmadığı bir yer gibi gösterir, küçük kırsal merkezler ise doğaya daha yakındır. Dickens'ın eserleri olgunlaştıkça daha belirgin hale gelen bu ayrım, David Copperfield'ın (1849-1850) en önemli temasıdır, hatta metafiziksel bir mesele olarak karşımıza çıkar. David Copperfield'in geriye dönük hayat hikâyesi, takdiri ilahinin onun için belirlediği kaderin kademeli olarak açığa çıkarılması olarak görülebilir. Dickens son eserlerinde insanlar tarafından özgürce inşa edilen toplumun altında yatan boşluğun bilincine odaklanır; yazar, yarım kalmamış son eseri olan ve ana fikri "para, para, para" sloganıyla özetlenebilecek *Müşterek Dostumuz*'da (1864-1865) İngiliz toplumunda ve kültüründe ortaya çıkan nihilizmi ifşa eder.

Avrupa Sahnesi

Fransa'da Balzac'ın *İnsanlık Komedyası*'yla başlattığı, Flaubert'in en karamsar sözcüsü olduğu edebiyat anlayışı Zola'ya ve Natüralizme nesnel temsilin, gözlemleyen ve anlatan gizli ben'in kurgusunu reddeder gibi yapan kurgunun stili olarak ulaşır. Hatta "deneysel roman"dan söz etmek bile mümkündür. Avrupa'nın diğer ucuna uzanacak olursak, Rusya'da gerçeklik, bu fenomenin çeşitliliğini teyit edercesine, ahlaki-varoluşsal

Emile Zola'nın *Germinal* eseri için manifesto, 1884, Paris, Musée des Arts Décoratifs

bir anlam kazanır: Bir yanda Dostoyevski insanın derinliğine ve suç ile gizem arasındaki kaygılarına ulaşırken, diğer yanda Tolstoy doğa, masumiyet, yozlaşma ve özgürlük arasında kalan insanlık tarihine epik ama amansız bir bakışla yaklaşır. Her dil temsil edilen hakikatin güdüsüne farklı bir ton kazandırır elbet. Aynı şey, İbsen'in analitik tiyatrosundan ve "aile" dramları başta olmak üzere Natüralist tiyatro açısından da geçerlidir. Roman gibi tiyatro da hızla Avrupalılaşmasına rağmen kendi ulusal kökeninden vazgeçemez.

Yazar ile okurlar arasındaki ilişki, burjuva orta sınıfın da yükselişinin etkisiyle, giderek piyasanın ekonomi yasaları ve Sainte-Beuve'ün deyimiyle "*chose littéraire*" (kelime anlamıyla "edebi şeyler," yani edebiyat) doğrultusunda şekillenir. Yüzyıl ortalarında edebiyat artık endüstriyelleşme sürecine dahil olurken, aynı zamanda edebiyat için yeni bir ticari aracılık dönemi başlar, çünkü bir eser, hukuki suçlamalar pahasına bile olsa (Flaubert'in *Madam Bovary*'si örneğinde olduğu gibi) ancak bu şekilde onay alır ve başarıya ulaşır. Edebiyatın yorumlanma kriterleri artık sadece seçkin sınıfın yüce eleştirisinden değil, aynı zamanda yayıncılık dünyasından, gazete haberlerinden, sıradan insanlara, arzu ve beklenti dünyalarına hitap eden tartışmalardan kaynaklanır. Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı yolculuktan yeni dönen Tocqueville, kitle toplumunun temel niteliklerini kısa sürede sezer: okyanus ötesi ülkelerde sansasyonel

duygu ihtiyacını karşılamak, gündelik sıkıntının griliğini hayal gücünün büyüsü, meçhul olanın cazibesi ile ikame etmek için okunur ve bu amaçla reklam broşürlerinin, bir anda tüketilen gösterilerin tekniği uygulanır. Zaten erken dönem kültür endüstrisi, okurlarla diyalog kuran ve karakterleri okurların tepki ve taleplerine göre şekillendiren, macera öykülerinden folkloristik tablolara, gizemli anlatımlardan polisiyelere farklı türleri bir araya getiren tefrika romanla başlar. Hatta Dostoyevski bile romanlarındaki berrak ama karmaşık kurgularında bu yapıyı göz önüne alır. Bu da anlatım düzeylerinin çoğaldığı ve aralarında etkileşime girdiği, mekanizmaların, bileşim olasılıklarının, çatışma geometrilerinin önem kazandığı anlamına gelir.

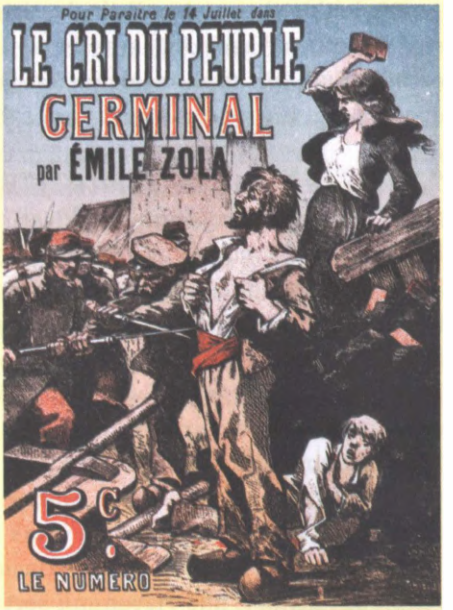

Komün üyeleri, Paris, 1871

Edebiyat ve Pozitivizm

Daha da önemlisi, yüzyıl ortalarından itibaren sahneye, endüstriyel organizasyon süreciyle yakından bağlantılı, bilimi bir bilgi aracı ve gerçekliğe hâkim olmanın yolu olarak yücelten, toplumun ilerlemesine Yeni Aydınlanmacı güven telkin eden Pozitivizm çıkar. Paradigmalarını buradan alan biyoloji, fizyoloji ve mekanik edebiyata geçerek eleştirel düşünce düzeyinde Taine'in çevre teorisine veya Sainte-Beuve'ün ruhsal botaniğine dönüşürler. Dini geleneğin evrim karşıtı ruhaniliğinin reddedilmesi yoluyla olsa da Darwinizm açısından da aynı şey söz konusudur. Ama romanların kelimelerinin, bilimin hakikatini desteklediğinde bile, onu yeni imgelerden ve durumlardan oluşan bir tabloya ve örneğin Giovanni Verga'yla olduğu üzere, hayatın asıl önsezisine dönüştürdüğü yadsınamaz.

Ezio Raimondi ve Giovanna Franci

Böylelikle ekonomi-politik eleştirisine yönelik teoremler kapitalist üretim şekillerinin tarihsel doğasına ve aşılmasının, yani sınıflar arası husumetin ortadan kalktığı toplumsal üretim ve yeniden üretim şekline ve insanların özgürleştiği bir topluma geçişinin sebeplerine işaret eder.

"Je ne suis pas marxiste" ("Ben Marksist Değilim")

Marx'ın bilimsel projesini gerçekleştirmekle uğraştığı ve kapitalist üretim şeklinin geçici olduğunu kanıtlama amaçlı teoremlere odaklandığı yıllarda analitik gözlemci bakış açısı sürekli ve gerilimli olarak katılımcı bakış açısıyla kesişir. 1864'te, *Kapital*'in ilk cildinin yayımlanmasından üç yıl önce Londra'da Birinci Enternasyonal doğar. Marx, teorik açıdan işçilerin örgütlenmesinin doğal olarak sınırları aşan bir boyut edinmesi ve sınırsız sermaye birleşmesine ve dünya pazarının kurulmasına karşılık vermesi gerektiğinden emindir. Kasım 1864'teki "Açılış Konuşmasında Marx, Enternasyonale bağlı Komünistler, Sosyalistler, Ütopyacı Sosyalistler, Anarşistler ve Cumhuriyetçiler gibi farklı akımlar ve farklı hareketler arasında ortak noktalar tespit etmeye çalışır. Bu açıdan herkesin onayını alır. Ama Marx uzlaşmaz bir katılımcı olarak önce gençliğinde *Felsefenin Sefaleti*'nde vizyonunu sert bir şekilde eleştirdiği Proudhon'un müritleri, sonra da *Devlet ve Anarşi*'nin yazarı Bakunin'in Anarşistleriyle mücadeleye devam edecektir. Marx siyasi rakiplerinin tavırlarını eleştirirken kendi teorisinin sonuçlarından ve kavramsal araçlarından sistematik olarak faydalanır. 1870'de Fransa, Almanya ile olan kısa süreli savaşta yenilgiye uğradığında ve cumhuriyet ilan edildiğinde, Eylül başında Enternasyonalin ikinci manifestosunu yazması gereken Marx, Paris proletaryasının devrimci eyleme geçmesinin vakitsiz olmasından duyduğu endişeyi ifade eder. Mart 1871'de Parisli işçiler ayaklanarak devrimci Komünü ilan eder: Gözlemci rolündeki Marx işçi hükümeti deneyinin başarılı olma ihtimalini düşük görür, ama katılımcı olarak bu deneyde rol almak zorundadır.

1875'te, yani Philadephia Konferansında Birinci Enternasyonalin feshedilmesinden bir yıl önce Marx bir kez daha katılımcının siyasi amaçları için analitik gözlemcinin araçlarından faydalanır. Gotha'da toplanan Alman İşçi Partisinin programı kabul edilir. Marx birçok tez üzerine kurulu sert eleştirisini *Gotha Programının Eleştirisi* (1875) adlı kitabında sunar. Tarihin katı tepkileri, devrimci hareketlerin kazancının ve kayıplarının canlı hafızası Marx'a devrimci dönüşüm sürecinde proletaryanın devrimci diktatörlüğü uygulamaya koyacağı bir geçiş aşaması olması gerektiğini gösterir. Geçmişte kalan "bir şeyin hayali," Komünist toplumun daha sonraki bir aşamasına işaret eder: sömürü ilişkilerinin, yokluğun ve devletin burjuva makinesinin ötesinde, insanlığın ve toplumsal servetin her yönden gelişimin orta yerinde, toplum nihayet "kendi bayraklarının üzerine, herkes kendi kapasitesine göre; herkese kendi ihtiyacına göre [yazabilmelidir]."

Marx 1881'de, yani karısı Jenny'nin öldüğü yıl ve kendi ölümüne de (14 Mart 1883) iki yıl kala, Rus kadın devrimci Vera Zasulich'in büyük ölçüde geri kalmış Rusya'dan, proleter devrime ve Komünist topluma geçişe alternatif yolları sormak için ona yazdığı mektuba vereceği cevap üzerinde uzun uzun düşünür. Marx'ın temel düşüncesi aynıdır: İnsanların özgürleşmesi için gerekli şartların oluşacağı sınıfsız topluma geçişi sağlayacak devrimci sürece zemin hazırlayacak şey, kapitalist üretim şeklinin tam olarak gelişimidir.

Marx'ın projesinin zaman ve mekân içinde XX. yüzyılın siyasi ve toplumsal olayları üzerinde göstereceği etki, bilindik olduğu kadar tartışmalıdır da. "Kısa yüzyıl" büyük düşünürün modernitenin toplumsal yönü konusundaki mirasının sayısız teorik ve pratik yorumuna tanık olur; Marx'ın hayaleti kriz ve dönüşüm dönemlerinde tekrar tekrar ortaya çıkmaya mahkûmdur, ama en ünlü sözünün, "Ben Marksist değilim," olduğu da kesindir.

M1 Ludwig Feuerbach

HIRİSTİYAN DİNİNİN KÖKENİ

Das Wesen des Christenthums'un [Hıristiyanlığın Özü]

Feuerbach, büyük ölçüde Hegel'den ilham aldığı diyalektik bir yöntemle Hıristiyan dininin kökenini bir yabancılaşma sürecinin sonucu olarak görür; insan bu süreç yoluyla kendi doğasını kendisinin dışına yansıtır, sonra da onu nesneleşmiş olarak, kendi bireyselliğinden üstün, dış bir varlık halinde karşısında bulur. Feuerbach Tanrı'nın ilk temsillerinin insanbiçimli olmasını tezinin kanıtı olarak görür.

Tanrı, insanın nesneleşmiş özüdür

Dinin nesneleşmiş özü olan Tanrı, insanın nesneleşmiş olan kendi özüdür. Din insanlığın çocuksu özüdür. Çocuk kendi özü olan insanı kendi dışında görür; çocuklukta insan, başka bir insan halinde kendinde bir nesnedir. Din insanın özünü olumlar, kutsar, tanrılaştırır, yani nesneleştirir. Dinin evrensel özü budur. Bir dini belirli kılan, onu diğer dinlerden ayırt eden şey sadece insan özünün algılanan ve nesneleşen kısmını ve bunun oluş şeklini temel alır [...] Bu da şu demektir: dinin kökeninde Tanrı ile insan arasında nitelik veya öz anlamında bir fark yok [...]. Dolayısıyla eski Yahudilikte Yahveh insandan sadece varlığının süresi açısından farklıydı; nitelikleri ve özündeki doğa açısından insanla aynıydı, aynı tutkulara, aynı beşeri, hatta fiziksel özelliklere sahipti. Yahudiliğin sonraki safhasında Yahveh insandan apayrı olarak sunulur ve eski insanbiçimliliğine ilkine göre farklı bir anlam atfetmek için alegoriye başvurulur. Hıristiyanlıkta da böyle olmuştur: en eski belgelerde İsa'nın tanrısallığı sonradan olacağı kadar kesin bir şekilde tanımlanmamıştır. Özellikle Pavlus'a göre İsa, Tanrı ile insan arasında veya daha genel anlamda En Yüce Varlığa tâbi olan varlıklar arasında yer alan belirsiz bir varlıktır, meleklerin ilki ve ilk yaratılandır,

ama yaratılmıştır [...]. İsa burada hâlâ tanıdık bir varlıktır, ama sadece hayalidir. Sonradan onu Tanrı'yla özdeşleştiren, onu Tanrı'nın tek oğlu olarak gören, böylelikle de onu insanlardan ve meleklerden farklı kılan ve ona yaratılmamış, ebedi bir öz tekeli atfeden Kilisedir.

Başlangıçta insan ve Tanrı arasındaki farklılık

Dinin temelinde ve özünde Tanrı insana ne kadar benzer bir varlıksa, daha doğrusu insandan ne kadar farklı olmayan bir varlıksa, din konusundaki düşüncenin, yani teolojinin Tanrı'nın insandan farklı olduğunu vurgulayıp özdeş olduklarını reddetmesi tuhaf ama anlaşılabilirdir.

Tanrı'nın insanlıktan çıkarılması

Ama insan, insanın kendi özünden daha yüce bir şeyi düşünemediğinden ve kavrayamadığından, Tanrı'yı insandan ayırt etmek ve onu farklı, zıt, insanüstü bir varlık kılmak için yapması gereken tek şey, insanda kötü bir özellik olarak yadsıdığını Tanrı'ya iyi, daha doğrusu tanrısal bir özellik olarak atfetmektir; böylelikle Tanrı, insani bir varlıktan insanüstü bir varlığa, sevginin babasından mutlak keyfiliğin bencil tiranına, özetle iyi bir varlıktan kötü bir varlığa dönüşür. Teoloji tarihi bu olumlamanın sıra dışı örneklerini içerir.

M2 Karl Marx

FEUERBACH ÜZERİNE TEZLER

Feuerbach Üzerine Tezler

1845'te yazılan Feuerbach konulu bu kısa metnin yayımlanması Marx'ın ölümünden sonrayı, 1886 yılını bulur. Marx özellikle Feuerbach'ın materyalizm yorumuna yönelttiği eleştiride kendi felsefesinin uygulamalı halini tanımlar: Felsefi düşünce, gerçekliği yorumlamakla yetinen teorik yaklaşımla kısıtlı kalmamalı, ünlü on birinci tezin sonunda dendiği gibi dünyayı değiştirmeyi amaç edinmelidir.

Klasik materyalizmin sınırı

I – Feuerbachınki de dahil olmak üzere bugüne kadar var olan materyalizmin tamamının en önemli kusuru, şeyin ya da gerçekliğin ya da duyusallığın duyusal bir beşeri faaliyet veya pratik faaliyet olarak değil, öznel olarak değil de sadece nesne veya sezgi olarak algılanmış olmasıdır. [...] Feuerbach duyusal nesnelerin düşüncenin nesnelerinden apayrı olmasını ister, ama beşeri faaliyetin kendini nesnel bir faaliyet olarak algılamaz. Dolayısıyla *Hıristiyanlığın Özü*'nde sadece teorik yöntemi gerçek anlamda beşeri olarak görür, halbuki işin pratik tarafını iğrenç bir Yahudi temsili olarak algılar ve sabitler. Feuerbach'ın "devrimci" faaliyetin, pratik-eleştirel faaliyetin önemini algılayamaması bundandır.

Hakikat ve pratik

II – Nesnel hakikatin beşeri düşünceye ait olup olmadığı, teorik değil, pratik bir meseledir. İnsan hakikati, yani düşüncenin gerçekliğini ve gücünü, dünyevi niteliğini pratik faaliyetleri yoluyla kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtılmış bir düşüncenin gerçek olup olmadığı konusundaki tartışma tamamıyla skolastik bir meseledir.

İnsan, çevre ve eğitim

III – İnsanların çevrelerinin ve eğitimlerinin ürünü olduğuna, dolayısıyla da değişime uğramış insanların başka bir çevrenin ve değişime uğramış bir eğitimin ürünü olduğuna dair materyalist doktrin, ortamı değiştirenlerin insanların kendileri olduğunu ve eğitimcinin kendisinin eğitilmesi gerektiğini unutur. Bundan dolayı da toplumu, biri toplumdan üstün olan iki kısma ayırmak zorunda kalır (örneğin Robert Owen'da böyledir). Ortamın değişimi ile beşeri faaliyetin değişiminin örtüşmesi ancak devrimci bir uygulama anlamında akılcı olarak algılanabilir ve kavranabilir. [...]

Toplumsal bir anlamında dini duygu

VII – Feuerbach'ın "dini duygu"nun da toplumsal bir ürün olduğunu ve incelediği soyut bireyin aslında belirli bir toplumsal biçime ait olduğunu görmemesi bundandır.

VIII – Toplumsal hayatın tamamı temelde pratiktir. Teoriyi mistisizme doğru yönelten gizemlerin hepsinin akılcı çözümü beşeri pratik faaliyetlerde ve bu pratik faaliyetlerin kavranmasında yatar. [...]

Devrim anlamında felsefe

XI – Filozoflar dünyayı farklı şekillerde yorumlamakla yetinmişlerdir; asıl gerekli olan, dünyayı değiştirmektir.

M3 Marx ve Engels

KOMÜNİST PARTİ MANİFESTOSU
Komünist Parti Manifestosu

Marx ve Engels tarafından yazılan ve Şubat 1848'de Londra'da yayımlanan bu metin, ikilinin üye olduğu Komünist Birliğinin manifestosu niteliğindedir. Avrupa'nın tamamında baş gösteren isyan hareketlerinin nitelediği tarihi bir ortama tanıklık eden ünlü başlangıç kısmından sonra metin, Marx'ın tarihsel materyalizminin önemli bir noktasını teşkil eden tarih, toplum ve sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiye odaklanır.

Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor, Komünizm hayaleti. Eski Avrupa'nın bütün güçleri bu hayalete karşı kutsal bir sürek avı için ittifak oluşturdular: Papa ile Çar, Metternich ile Guizot, Fransız radikalleri ile Alman polisleri. [...]

Sınıf mücadelesi anlamında tarih

Bugüne kadar var olmuş bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir.
Özgür insan ile köle, asil ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile çırak, özetle ezen ile ezilen daima kendi aralarında çatışma halinde olmuşlar, bazen gizli, bazen apaçık, aralıksız bir mücadele yürütmüşlerdir; bu mücadele daima ya toplumun tamamının devrimci dönüşümüyle ya da mücadele eden sınıfların toptan çöküşüyle sonuçlanmıştır. Tarihin ilk dönemlerinde neredeyse her yerde toplumun tamamının çeşitli sınıflara bölündüğünü, toplum içi konumların basamaklara ayrıldığını görüyoruz. Eski Roma'da asiller, şövalyeler, plebler ve köleler vardı; ortaçağda feodal beyler, vassallar, lonca ustaları, çıraklar ve serfler vardı, üstelik bu sınıfların hemen hepsinin kendi içerisinde ilave ayrımlar söz konusuydu. Feodal toplumun çökmesiyle ortaya çıkan modern burjuva toplumu sınıflar arası çatışmayı ortadan kaldırmadı.

Tek yaptığı, eskilerin yerini alacak yeni sınıflar, yeni zulüm şartları, yeni mücadele biçimleri yaratmak oldu.

Burjuvazi ve proletarya

Burjuvazinin çağı olan çağımızın en önemli özelliği, sınıflar arası çatışmayı basitleştirmiş olmasıdır. Toplumun tamamı giderek birbirine düşman iki tarafa, birbirine tamamıyla zıt iki büyük sınıfa ayrılıyor: burjuvazi ve proletarya.

Manifesto'nun Üslubu Üzerine

Umberto Eco

Birkaç güzel sayfanın dünyayı tek başına değiştirebileceği düşünülemez. Dante'nin eserinin tamamı İtalyan şehir devletlerine Kutsal Roma İmparatorluğunu geri kazandıramamıştır. Ancak iki yüzyıl üzerinde büyük etki yarattığı kesin olan 1848 tarihli *Komünist Parti Manifestosu*'nu ele alırken, onu edebi niteliği veya en azından, Almanca okumasak bile, olağanüstü retorik-argüman yapısı açısından yeniden okumak gerektiğine inanıyorum.

Venezuelalı yazar Ludovico Silva'nın 1971'de yazdığı *El estilo literario de Marx* [*Marx'ın Edebi Üslubu*] 1973'te Bompiani Yayınevi tarafından İtalyancaya tercüme edildi. Bu kitap artık hiçbir yerde bulunmuyor ve yeniden basılmasında fayda var aslında. Marx'ın edebi formasyonunun hikâyesini baştan ele alan Silva (Marx'ın şiir de yazdığını çok az kişi bilir, ancak onları okuyanların dediğine göre çok kötüymüşler) Marx'ın eserlerinin tamamını ayrıntılı bir şekilde incelemiş. İşin ilginç tarafı, *Manifesto*'ya, belki de tamamıyla şahsıyla ilgili bir eser olmadığı için, sadece birkaç satırda yer vermiş. Ama yazık olmuş: çünkü kıyametçi ile ironik tonlar, etkili sloganlar ile net açıklamalar arasında başarılı bir denge kurulan bu olağanüstü metin (kapitalist toplum, az sayıdaki bu sayfanın başına açtığı sorunların intikamını almakta ısrarcıysa) günümüzde reklamcılık okullarında düzenli olarak incelenmeye devam edilmelidir.

Eser, Beethoven'in *Beşinci Senfoni*'si gibi müthiş bir davul sesiyle başlar: "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor" (Gotik romanların Romantizm öncesi ve Romantizm döneminden henüz pek uzaklaşmadığımızı ve hayaletlerin ciddiye alınmaya devam edildiğini unutmayalım). Hemen sonrasında Eski Roma'dan burjuvazinin doğuşuna ve gelişimine kadar toplumsal mücadelelerin tarihi kuş bakışı olarak sunulur ve bu yeni "devrimci" sınıfın fetihlerine ayrılan sayfalar, eserin günümüzde bile liberalizm destekçileri arasında hâlâ takdir gören temel şiirselliğini teşkil eder.

Metalarına yeni pazarlar arama ihtiyacıyla yeryüzü küresinin her tarafını kateden (bence Yahudi ve Mesihçi Marx burada Yaratılış kitabının başlangıcını düşünür)

yeni, önü alınamaz bir gücü görmek mümkündür (evet, neredeyse sinematografik anlamda "görme"yi kastediyorum): Ürünlerinin düşük fiyatını ağır silahlar gibi kullanarak Çin setlerini yıkar ve yabancı nefretiyle katılaşmış barbarlara boyun eğdirir, uzaklardaki ülkeleri bile altüst edip dönüştürür, kendi gücünün göstergesi ve temeli olarak yeni şehirler kurar ve geliştirir, çok-uluslaşır, küreselleşir, hatta artık ulusal edebiyatlar yerine bir dünya edebiyatı icat eder. *Manifesto*'nun küreselleşme çağının doğumunu ve tetikleyeceği alternatif güçleri yüz elli yıl önceden görmüş olması müthiş bir şey. Küreselleşmenin kapitalist büyüme süreci sırasında (sırf duvar çöktü ve internet geldi diye) meydana gelmiş bir olay değil de gelişmekte olan yeni sınıfın kaçınılmaz olarak çizdiği ölümcül bir plan olduğunu ima eder sanki (gerçi o zamanlar, pazarlar giderek gelişirken en kolay –ve en kanlı– yolun adı sömürgecilikti). Burada küreselleşmenin ilerlemesine alternatif oluşturan bütün güçlerin de başlangıçta karışık ve bölünmüş halde olduğuna, ludizme eğilim gösterdiğine ve rakipler tarafından kendi düşmanlarıyla mücadele etmek için kullanılabileceğine dair bir uyarı yapıldığını da unutmamak gerekir (sadece burjuvaziye değil, her renkten yakalıya tavsiye edilir). Ama bu övgünün sonunda (ki içtenliğiyle insanı fetheder) dramatik bir değişim gerçekleşir: Büyücü, çağırdığı yeraltı güçlerine hâkim olma konusunda aciz kalır, mücadeleyi kazanan, kendi üretim fazlasının altında boğulur, kendi cellatları olan proleterleri kendi bağrından, kendi içinden doğurmak zorunda kalır.

Sahneye adım atan bu yeni güç başlangıçta karışık ve bölünmüş haldedir, makineleri yok ederken seyrelir, burjuvazi tarafından kendi düşmanının düşmanlarıyla (mutlak monarşiler, toprak sahipleri, küçük burjuvazi) mücadele etmeye mecbur edilen bir hücum kıtası olarak kullanılır, zanaatkârlar, esnaf, toprak sahibi çiftçiler gibi büyük burjuva sınıfının proleter hale getirdiği kendi rakiplerini giderek arasına alır, ayaklanma örgütlü bir mücadeleye dönüşür, işçiler, burjuvazinin kendi çıkarları için yarattığı başka bir güç olan iletişim sayesinde birbirleriyle temas ederler. Bu

William Edward Kilburn, Kennington belediye konağı önünde büyük Çartizm gösterisi, Londra, 1848

noktada *Manifesto*'da demiryolları zikredilir, ama yeni kitlesel iletişim araçları da göz önüne alınır (Marx ile Engels'in *Kutsal Aile*'de kolektif bilinçaltının modeli olarak dönemin televizyonu sayılabilecek tefrika romanı kullandıklarını ve ideolojisini, kendi popüler hale getirdiği bir dil ve durumlar yoluyla eleştirdiklerini unutmayalım).

Bu noktada sahneye komünistler girer. *Manifesto* onların ne olduklarını ve ne istediklerini planlı bir şekilde açıklamadan önce (müthiş bir retorik taktiğiyle) onlardan korkan burjuvazinin bakış açısını benimseyerek dehşet içinde birkaç soru sorar: Mülkiyeti ortadan kaldırmak mı istiyorsunuz? Kadınları paylaşmak mı istiyorsunuz? Dini, vatanı, aileyi yok etmek mi istiyorsunuz?

Burada büyük bir ustalık söz konusudur, çünkü *Manifesto* bütün bu sorulara karşısındakine güven verecek, onu teskin edecek cevaplar verir gibi görünür, derken ani bir hamleyle karın boşluğuna bir darbe indirir ve proleter izleyici kitlesinden alkış alır... Mülkiyeti ortadan kaldırmak mı istiyoruz? Tabii ki hayır, mülkiyet ilişkileri daima dönüşümlere tâbi olmuştur,

Fransız Devrimi feodal mülkiyete son verip burjuva mülkiyetini desteklemedi mi? Özel mülkiyeti mi ortadan kaldırmak istiyoruz? Saçmalamayın, yok öyle bir şey, bir yanda mülk sahibi nüfusun onda biri var, diğer yanda onda dokuzu. Bu durumda "sizin" mülklerinizi ortadan kaldırmak istememizi mi kınıyorsunuz? Evet, aynen öyle yapacağız.

Kadınların paylaşılması mı? Hadi ama, biz kadını üreme aracı niteliğinden kurtarmak istiyoruz asıl. Kadınları paylaşmak isteyeceğimizi nasıl düşünebilirsiniz? Kadınları paylaşmayı asıl siz icat ettiniz, kendi karılarınızı kullandığınız gibi işçilerin karılarını da sömürürsünüz, üstüne üstlük kendi benzerlerinizin karılarını da baştan çıkarırsınız. Vatanı yok etmek mi? İşçilerin sahip olmadığı bir şeyi onların elinden nasıl alalım ki? Biz tam tersine, zafer kazanıp bir ulus oluşturmalarını istiyoruz...

Böyle sürer gider, derken ketumluk konusunda bir başyapıt sayılabilecek, din sorusunun cevabına geliriz. Cevabın, "Bu dini yok etmek istiyoruz," olduğu sezilir, ama metin bunu açık açık söylemez: bu kadar hassas bir konuyu geçiştirir görünür, bütün dönüşümlerin bir bedeli olduğunu ima eder; bu kadar tehlikeli bir konuya hemen girmemek gerekir.

Sonrasında işin doktrin yönüne, hareketin programına, çeşitli sosyalizm türlerinin eleştirisine gelinir, ama bu noktada okur önceki sayfalar sayesinde zaten ikna olmuştur. Program kısmı fazla zor gelirse de nihai bir darbeyle insanın nefesini kesecek, kolay, akılda kalır ve (bence) büyük rağbet görecek iki slogan sunulur: "Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şey yok" ve "Bütün dünyanın proleterleri, birleşin."

Manifesto, unutulmaz metaforlar yaratmak gibi şiirsel olduğu kesin bir kabiliyete sahip olmanın yanı sıra özellikle siyasi belagat açısından bir başyapıttır ve okulda *Catilina Söylevi* ve Shakespeare'in kaleminden Marcus Antonius'un Caesar'ın cesedi başındaki konuşmasının yanında o da çalışılmalıdır. Zaten Marx'ın klasik kültür konusunda ne kadar bilgili olduğu göz önüne alınırsa, tam da bu metinleri göz önünde bulundurmuş olması ihtimal dışı değildir.

Sistem Anlamında Felsefeye Yönelik Eleştiri

1810 — Johann Wolfgang Goethe, *Renk Öğretisi*

Schopenhauer, Fichte'nin derslerine katılmak için Berlin'e yerleşir — 1811

1815 — Napoleon, Waterloo'da yenilgiye uğrar

Arthur Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* — 1818 — 1819

1818 — Caspar David Friedrich, *Sis Denizi Üzerindeki Gezgin*

1835 — I. Ferdinand Avusturya imparatoru ilan edilir

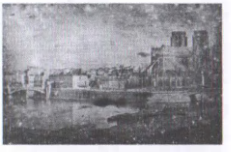

Niépce ile Daguerre *Académie des Sciences et des Beaux Arts*'da *daguerrotype*'i sergiler — 1839

Arthur Schopenhauer, *İstemenin Özgürlüğü Üzerine*; Arthur Schopenhauer, *Ahlakın Temeli*; Kierkegaard, Schelling'in derslerine katılmak için Berlin'e taşınır — 1841 — 1844 — Søren Kierkegaard, *Begrebet Angest*

1848 — Avrupa'yı baştan başa ayaklanmalar kaplar

Arthur Schopenhauer, *Parerga e paralipomena* — 1851

Kierkegaard *Øjeblikket* (An) adlı dergiyi yayımlamaya başlar — 1855

1862 — Otto von Bismarck, Prusya başbakanı ilan edilir

Nietzsche, Leipzig Üniversitesinde filolog olarak görev alır — 1865

1872 — Claude Monet, *İzlenim, Gündoğumu*

1876 — Wagner'in *Nibelung Yüzüğü* dörtlüsünün tamamı ilk defa icra edilir

Friedrich Nietzsche, *İnsanca, Pek İnsanca* — 1878

Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt. Herkes ve Hiç Kimse İçin Bir Kitap* — 1883 — 1885

1888 — Alman imparatoru I. Wilhelm ölür

Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı* — 1889

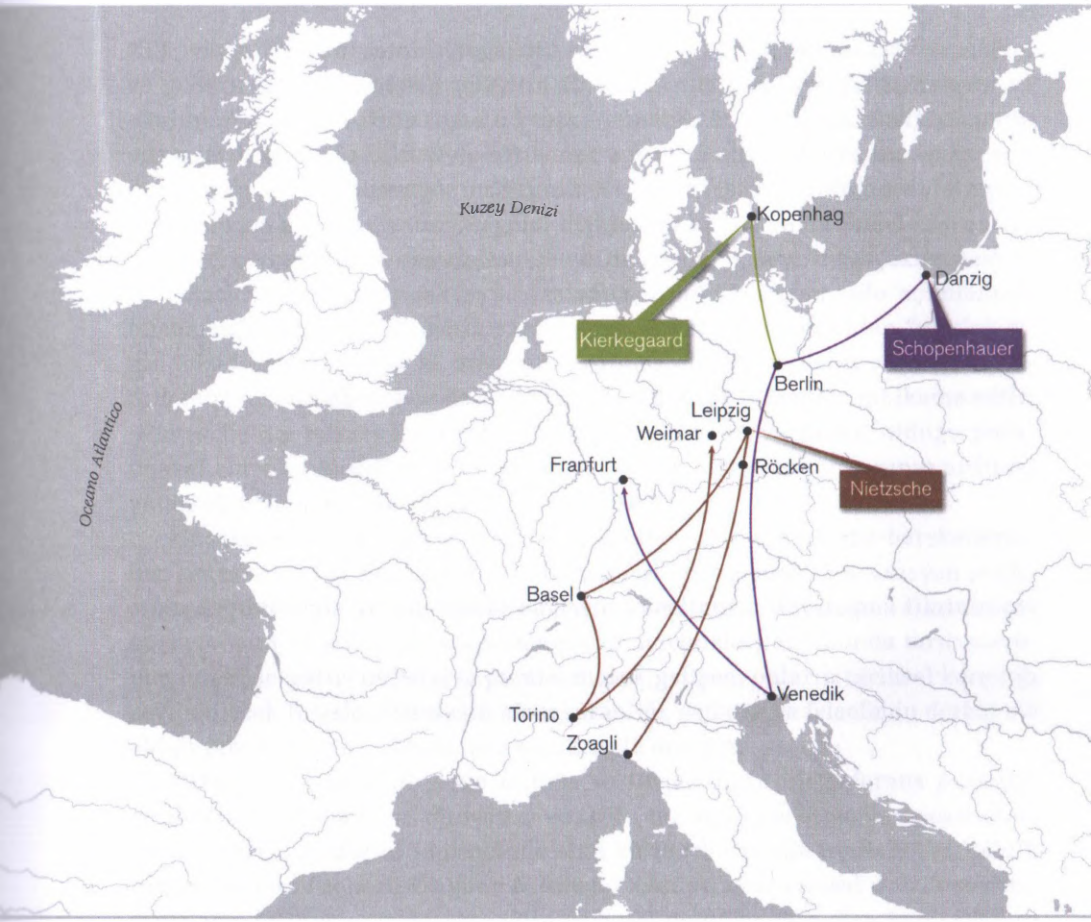
Kuzey Denizi
Okyano Atlantico
Kopenhag
Danzig
Kierkegaard
Schopenhauer
Berlin
Leipzig
Weimar
Franfurt
Röcken
Nietzsche
Basel
Venedik
Torino
Zoagli

SİSTEM ANLAMINDA FELSEFEYE YÖNELİK ELEŞTİRİ

XIX. yüzyıl düşüncesinin Hegel'den devraldığı miras, ele aldığı temaların ve geliştirdiği çözümlerin yüzyılın ilk yarısındaki felsefi tartışmaların ve okulunun faaliyetlerinin temelini teşkil etmenin ötesinde, hakikati bilmenin sistematik seyrinin bilinciyle örtüşmek zorunda olduğuna ve bu seyrin ana desteğinin ve de izlenecek modelinin Hegel'in sistemi olduğuna dair yaygın inanışın ardında yatar. Hegelci diyalektik bu anlamda felsefenin tarihsel seyri çerçevesinde konumlandırılabilir, çünkü o, seyrin gerçekleşmesi ve "hakikatleşmesi"dir. Ancak aynı zamanda dinamik sisteminde açımlanmış olmasına rağmen düşüncenin sahici sonu şeklinde biçim bulan "mutlak tinin felsefesi"dir. Ne var ki, ortaya kaçınılmaz olarak şöyle bir soru çıkar: teorik düşüncenin alanı boş kalıp salt tarihi-filolojik bilgelikle mi ikame edilir (Nietzsche'nin itirazı bu yöndedir), yoksa bu sonun yaşamsal olduğu paradoksal olarak sadece yok olduğu anda, yani bu sistemin tamamının ardında yatan sürecin sonunda mı ortaya çıkacaktır?

Alacakaranlık anlamında Hegelcilik ile 1848'deki ayaklanma hareketlerinden dolayı zarar gören büyük ulusal monarşilerin modern restorasyon projesinin dağılmasıyla ve toplumsal bağların temelindeki dayanışma fikrinin çöküşüyle (bu fikir Marx'la, sosyal sınıfların mücadelesi anlamında tarih vizyonuna dönüşecektir) neredeyse paralel olarak gelişen, onların tarihsel karşılığı sayılabilecek Hegelci felsefenin alacakaranlığı, sanatın ve felsefenin derhal ele aldığı yeni huzursuzlukların ortaya çıkışıyla örtüşür.

Sistematik felsefenin sona ermesi ve Hegelciliğin bir referans paradigması olmaktan çıkması, dünyanın ve toplumu organize etme ve temsil etme şeklinin krize girdiğinin bilincinde olan kültürel ortamla uyumludur. Büyük Alman besteci Richard Wagner, *Nibelung Yüzüğü* adlı anıtsal dörtlü eserini, tanrıların intiharını, aristokrasinin ve belki de doğmakta olan kapitalizmin sonunu sahnelediği *Tanrıların Alacakaranlığı* operasıyla tamamlayacaktır (Götterdämmerung, 1874, ilk temsili 1876). Wagner'le arasında derin olduğu kadar tartışmalı bir ilişki olan Nietzsche 1889'da felsefi güzergâhına ara vererek *Putların Alacakaranlığı*'nı (*Götzen-Dämmerung*) yazar; bu kısa ama yoğun eserde değerlerin ve belirli bir teorik sistemin yanı sıra değer ve hakikat fikrini, "değerlerin değerinin kendini" tartışmaya açar. Aklın gerçekliğin özünü ve beşeri deneyimin anlamını kendi diline ve kendi kategorilerine

indirgeyemeyeceği fikri giderek yayılır; bu farkındalık Kierkegaard'un "birey"i veya Nietzsche'nin "güç istenci" ve "üst-insan"ı gibi sembolik figürlerle cisim kazanacaktır.

Özetle, orijinalliklerini muhafaza eden ve sistematikleşmeye karşı çıkan, iç içe geçmiş teorilerde Hegel sonrası bazı temaları tespit etmek mümkündür: Her şeyden önce, gerçekliğin akılcı ve sistematik bir şekilde geliştiği fikrinin ve ona bağlı olan açımlayıcı stil ile bir o kadar sistematik kategorilerin ve felsefi argümanların yapısının eleştirisi; ayrıca gerçekliğin akılcılık göstermeyen, ıstırap, irade, Dionysiosçuluk gibi yönleri; son olarak, sistemin kendine tamamıyla şeffaf olduğu ve felsefenin onu kayıt altına alıp "hakikatleştirmek"le yetinmesi ve onun altında yatan ve ona hareket veren ideal seyri göstermesi gerektiği idealinin eleştirisi. Ancak, bu akımların İdealizmin kendi içinde zaten hissedildiğini gözlemleyebiliriz: doğa üzerine düşüncelerinden son aşama olan "pozitif felsefe"ye kadar Schelling'in düşüncesinin tamamı, tinin ve bilincin doğduğu, ama onu tamamıyla kendi içlerine alamadığı, mantık öncesi ve bilinçdışı bir gerçekliği düşünme çabası olarak yorumlanabilir. Bazı açılardan idealist sayılabilecek olan Schopenhauer ise Kantçı fenomeni radikalleştirirken, ardında tatmin nesnesi veya imkânı olmayan sonsuz arzuyla dolu soluğun, donuk ve bilinçdışı mırıltısından başka bir şey olmadığı salt görünümün tutarsızlığında dünyayı buharlaştırır. Sistem eleştirisi ayrıca, doğası itibariyle bir cinse, hatta *ethos*'unu ve tinini paylaştığı bir ulusa aidiyete indirgenemeyen bireysellik algısının ortaya çıkışıyla da örtüşür. Bireyin özgürlüğünün temelsizliğin ve eyleme yönelik her türlü kriter-rehberin yokluğunun acı verici farkındalığı olarak algılandığı bir tabloda (Kierkegaard, ahlaki hayat teorisiyle bu farkındalığı bir sistemin çözüme kavuşturulamayan seçimlerinin çerçevesi olarak görür [*aut aut* [ya/ya da]) dünyayı ve insanın deneyimini bireysellik, ıstırap, yalnızlık gibi kavramlar yoluyla düşünme meselesi, XX. yüzyıl başlarına kadar farklı biçimlerde tekrar tekrar ortaya atılacaktır.

SØREN KIERKEGAARD

Matteo d'Alfonso ve *Valentina Pisanty*

Zorlu Bir Hayat

Biyografisi dış kaynaklı olaylar açısından oldukça zayıfsa da Søren Kierkegaard'un, hayatını olağanüstü bir yoğunlukta yaşadığını her gün varlığı konusunda yorumlarda bulunduğu, olağanüstü bir felsefi düşünce belgesi olan *Günlükler*'inden görebiliriz.

1813'te Kopenhag'da doğan ve çocuk yaşta annesini kaybeden Kierkegaard yaşlı babası tarafından katı Piyetist bir ortamda yetiştirilir. Gençliğinden itibaren çektiği melankoli krizleri hayatının sonuna kadar ona eşlik edecektir. Kierkegaard *Günlükler*'de sıklıkla "etinde batmalar" hissettiğinden söz eder, ama hastalığının ne olduğunu açıkça söylemez. Hayatının bir noktasında, ailesiyle ilgili sarsıcı bir bilginin ortaya çıkmasıyla yaşadığı ve onu dünyaya olan yaklaşımını değiştirmeye iten "korkunç sarsıntı"yla ne kastettiği de belli değildir. Kierkegaard ayrıca genç nişanlısı Regine Olsen'le bir yıl süren nişanını 1841'de sonlandırmasının ardındaki nedenleri de tam olarak açıklamaz. Bütün bu olaylar, özel hayatı üzerinde sarsıcı bir etkisi olmalarının yanı sıra yazılarında da derin bir yankı yaratır ve eserleri daima büyük bir ıstırabı yansıtır.

Kierkegaard'un meslek hayatı da bir o kadar zorludur: Babasının isteğiyle Kopenhag'da teoloji eğitimi almaya başlar, ara verir, sonra babasının ölümü üzerine yeniden teolojiye döner, derken Schleiermacher, Hegel ve Marheineke'nin (Hegelci teolog) felsefesini kendine yakın bulur, ardından dönemin teolojik ortodoksluğuyla arasına mesafe koyar. 1840 yılında mezun olurken yazdığı *İroni Kavramı ve Sokrates'e Yoğun Göndermeler* başlıklı tez ertesi yıl yayımlanır. 1841-1842 arasında Schelling'in derslerine katılmak amacıyla Berlin'e taşınır, ama başlangıçtaki coşkusu yerini büyük bir hayal kırıklığına bırakır. Kopenhag'a döndüğünde, babasından miras kalan bir miktar para sayesinde, kalifikasyonlarının uygun olmasına rağmen rahiplik kariyerine başlamama kararı alır.

Mahlasları

Kierkegaard bu yıllarda ağırlıklı olarak çeşitli mahlaslar altında eserlerini yayımlamaya başlar: Victor Eremita olarak *Ya/Ya Da* (1843), Johannes de Silentio olarak *Korku ve Titreme* (1843), Constantin Constantius olarak *Tekerrür* (1843), Hilarius Bogbinder [Ciltçi] olarak *Stadi nel cammino della vita* [*Hayatın Aşamaları*] (1845), Johannes Climacus olarak *Felsefe Parçaları* (1844) ile *Afsluttende*

Christian Olavius Zeuthen, *Kierkegaard kafede*, 1843,
Frederiksborg, Det Nationalhistoriske Museum

uvidenskabelig Efterskrift til de philosophiske Smuler [*Felsefe Parçalarına Bilimsel Olmayan Tamamlayıcı Notlar*] (1846) ve Anticlimacus olarak *Ölümcül Hastalık* (1849) ile *Indøvelse I Christendom* [*Hıristiyanlık Eğitimi*] (1848). Kierkegaard'un mahlas kullanımı, yazılarının içeriği ile arasındaki büyük mesafeye işaret eder ve insana farklı hayat imkânlarının sunulduğunu vurgularken, önerilen modellerden hiçbirini benimsememe niyetini de yansıtır. Kierkegaard'un kendi adıyla imza attığı eserlerin *To opbyggelige Taler* [*İki Eğitici Söylev*] (1843) gibi, sadece teolojiyi konu alanlar olması şaşırtıcı değildir, çünkü Kierkegaard'a göre insanın huzursuzluğunu dindirebilecek tek hayat tarzı dindarlık ve özellikle de radikal Hıristiyanlıktır. Kierkegaard'un hayatının son yılları iki tartışmayla geçer: 1846'da *Korsan* adlı bir hiciv dergisinin aşağılayıcı saldırılarının, kaba alaylarının hedefi olur; 1850'lerde ise Danimarka Lutherci Kilisesiyle şahsen mücadele eder. Kierkegaard, Hıristiyanlık öğretilerini reddettiğini düşündüğü Lıtherci Kilisenin teorilerine ve uygulamalarına karşı 1855'te yayın yönetmeni ve tek editörü olduğu *Øjeblikket* (An) adlı bir dergi kurar. Kasım 1855'te sokakta yürürken fenalaşır ve birkaç gün sonra Fredericks Hastanesinde ölür.

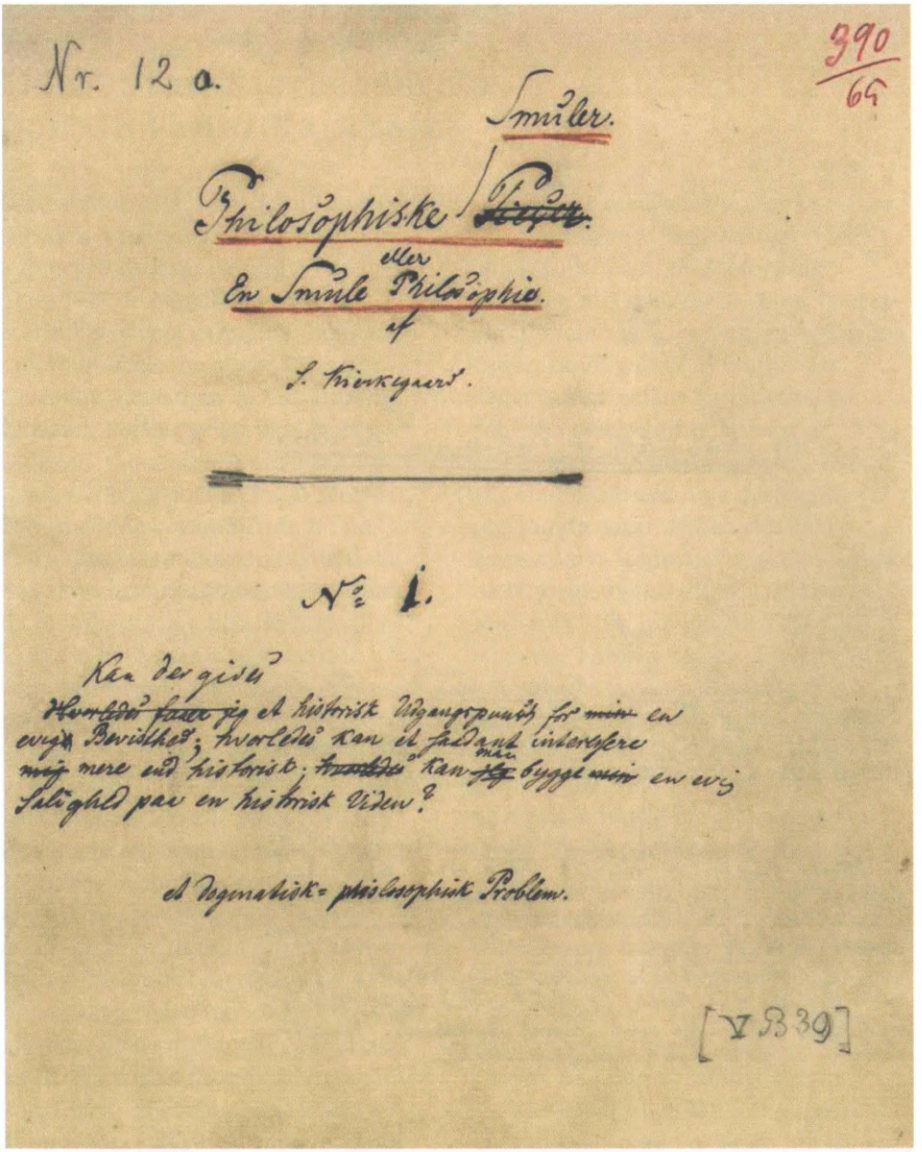

Søren Kierkegaard, *Johannes Climacus, Felsefe Parçaları*, elyazması, 1844, Kopenhag, Det Kongelige Bibliotek – Ulusal Kütüphane

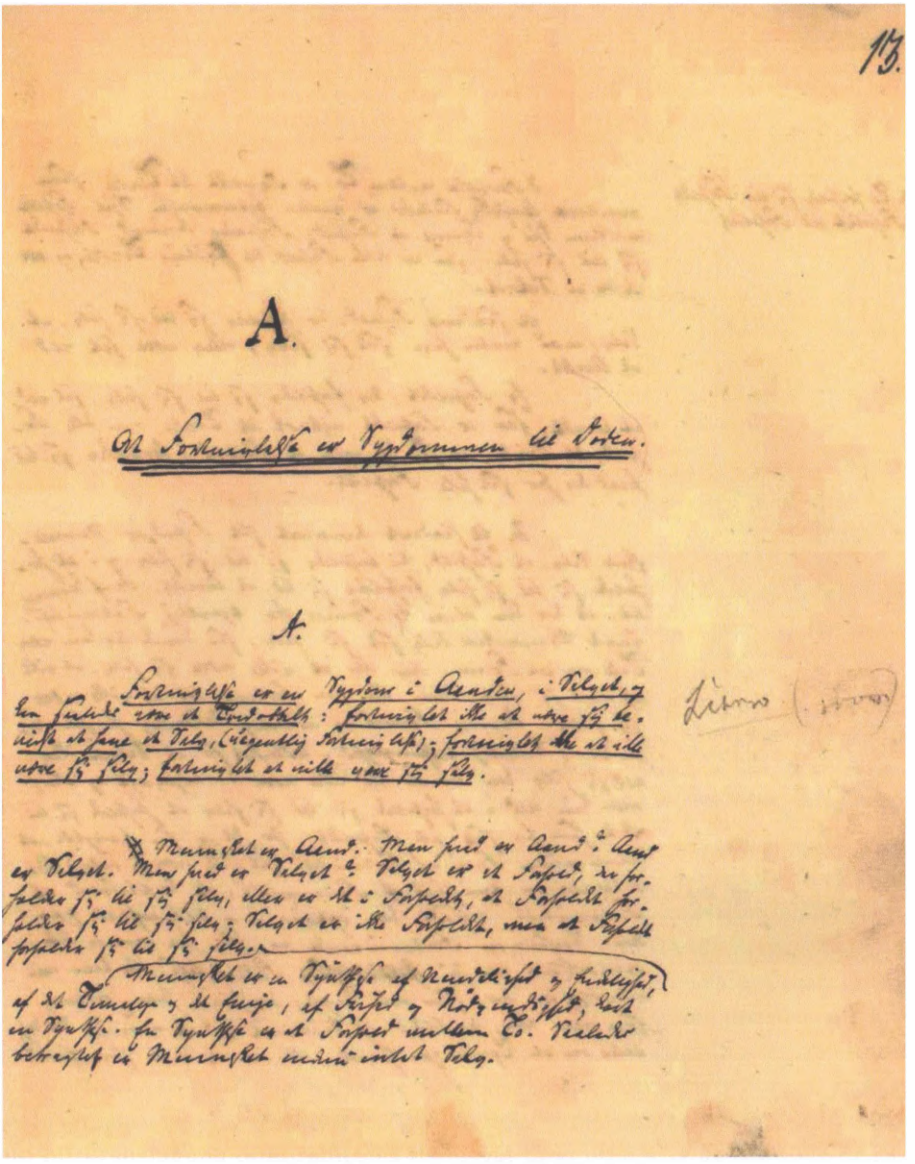

Søren Kierkegaard, *Anti-Climacus, Ölümcül Hastalık*, elyazması, 1849, Kopenhag, Det Kongelige Bibliotek – Ulusal Kütüphane

Mozart'tan Kierkegaard'a Don Giovanni Karakteri

Bestesi Mozart'a, librettosu Lorenzo Da Ponte'ye ait olan *Don Giovanni* adlı neşeli dramın ilk icrası 29 Ekim 1787'de gerçekleşir, ama eserin bir önceki versiyonu bundan birkaç ay öncesine aittir: Müziği Giuseppe Gazzaniga'ya, librettosu Giovanni Bertati'ye ait olan *Don Giovanni veya Taştan Misafir*, Ocak 1787'de Venedik'te San Moisé Tiyatrosunda seslendirildi. Bu iki eserin başkahramanının tarihi daha da eskiye uzanır aslında. Bir dramda ilk olarak ortaya çıkışı muhtemelen Tirso de Molina'nın 1630 tarihli, kadınları baştan çıkaran bir adamın maceralarını konu alan dramı *Sivilyalı Sahtekâr*'la gerçekleşir. Başrol oyuncusu 1669'da Rosimond'un (1640-1686) *Taştan Misafir veya Çarpılan Ateist* adlı trajikomedisinde rol alır.

Don Giovanni karakteri bütün bu temsillerde çeşitli dönüşümlerden geçer: Tirso de Molina'nın ahlakçı dramında kontrol dışı şehvetin ifadesiyken sonradan ateist olur, dine küfreder ve Aydınlanmacı, Liberten XVIII. yüzyılda bütün batıl inançlara karşı özgür düşüncenin ve insan aklının sözcüsü ve kahramanı, hatta şehidi haline gelir. Son dönüşümü de Romantizm döneminin ortasında gerçekleşir: Don Giovanni, Goethe'nin Faust'uyla birleşir ve onu hiçbir zaman tatmin olamadan bir kadından diğerine geçmeye iten tatminsizliği insanın sonsuzluk arzusunun simgesel imgesi haline gelir.

Søren Kierkegaard'a göre Don Giovanni sadece bir günahkâr veya ahlak kurallarını ihlal edip dine küfreden biri değildir; o, ahlak öncesi olduğu için ahlaktan yoksun ve sonuna kadar, kendi gayesi ve mutlak bir değer haline gelene kadar yaşanan şehvetin sembolüdür. Mozart'ın değeri de tensellik ile müzik arasında var olan çözülmez bağı göstermiş olmasında yatar: Beşeri dil nasıl kavramların ifadesine uygunsa, müzik de bu bağa uygun dildir. Müzikolog Massimo Mila'nın vurguladığı gibi, en üstün hareket sanatı olan müziğin ana konusu baştan çıkarma gibi, kahramanın karşısına çıkan bütün kadınları fethetmeyi denemesine neden olan, sonu gelmez bir hareketten başka bir şey olamaz. Zaten Don Giovanni'nin kendisi, baştan çıkarmanın aktif öznesi değil, sonuçlarından biri sayılmalıdır: Don Giovanni bir anlamda yaşamsal bir güç, Sokrates'e özgü itidal içgüdüsüne eşit ve karşıt bir "iblis" tarafından harekete itilir, bu güç onu aşar ve Don Giovanni ondan sorumlu değildir.

Kierkegaard en tanınmış ve en cüsseli eseri olan *Ya/Ya Da*'nın ilk cildinde yer alan "Müzikal Erotik ya da Dolayımsız Erotik Evreler" adlı eserini Mozart'ın eserine adar. Eser, Kierkegaard'un ardında saklanmayı sevdiği mahlaslardan biri olan küratör Victor Eremita'nın iki belge grubu olarak karşımıza çıkar: "A grubu" olarak bilinen ve meçhul bir "estetik

insan" tarafından yazıldığı ileri sürülen ilki, Mozart konulu denemeyi içerir. Kierkegaard burada Don Giovanni'yi "ilginçlikler kategorisinde yer alan, kaç kadını baştan çıkardığı değil, kadınları nasıl baştan çıkardığı merak edilen bir çapkın" olarak sunar. Kierkegaard'un hareket noktası şu hipotezdir: Don Giovanni gibi bir karakter Geç Ortaçağ Hıristiyanlığı dışında düşünülemez, dolayısıyla da örneğin antikçağda da, saray aşkının hâkim olduğu dönemde de var olmuş olamaz. Bu iki dönemde aşk, ister münhasır bir şekilde tek bir kişiye, ister daha çok kişiye yönelik olsun, bütüncül bir aşktır, yani bedeni de, zihni de kapsar. Yunan erkeği doğayla ve toplumla birlik halinde yaşar, ruhu ve duyuları uyumlu bir birlik oluşturur: dolayısıyla Yunan erkeğinin sevme şekli hem erotik hem de psişik açıdan kapsayıcı olmak zorundadır. Bu durumda, aşkının hedefi zaman içinde değişse de ona daima sadıktır. Pagan dünyasının bu birliği, şövalye aşkları döneminde bozulur, ama "bütünlük anlamında ruhsal kararlılık" fikrine dönüşür. Başka bir deyişle Yunanlara göre aşk hem bedensel hem de zihinselken, şövalye aşkı tamamıyla ruhsal düzeyde yer alır: Bu durumda her iki aşk türünün ana özelliği, farklı dinamikler doğrultusunda da olsa, psikolojik bir yaklaşımı temel almalarıdır: İlkinde ruhun ve bedenin bir arada var olması gereklidir, ikincisinde ise erotizm ruhsallık tarafından özümsenir veya yüceltilir (ama ortadan kaldırılmaz).

Ama ruh dünyevi yönden ayrılıp dünyevi yön ayrı bir hayat edinince durum değişir: saf erotizm doğar ve ruhun terk ettiği dünya, günah bilincinden veya öngörüsünden yoksun, tamamıyla fiziksel, saf tenselliğin zincirlerini kırdığı sahne haline gelir. Erotizmin hayatı tarihten, oluşumdan, farklılıkların algısından yoksun ânın boyutlarıyla sınırlı zamansallıkta ezilir. Kierkegaard ondan "estetik kayıtsızlığın şeytaniliği" olarak söz eder. Don Giovanni kadınları birbirinden ayırt etmez; o, soyut kadınlığı çekici bulur ve onları sevme şekli samimi olsa da belirli bir kadına yönelik değildir, belirli bir süre devam eden bir aşk ilişkisine de dönüşmez, çünkü cinsel birleşme ânında yok olur: Kierkegaard, Don Giovanni'ye göre her kadının sıradan bir kadın olduğunu, her maceranın "gündelik bir hikâye" olduğunu öne sürer. Baştan çıkarma eylemini müzik en üstün şekilde ifade eder: Somut sanatın zirvesi olan müzik, soyut ve boş evreni entelektüel düşünce olarak değil de en somut haliyle gösterir. Kavramsız soyutluk ve her türlü bireyselliğin ortadan kalktığı bir çöküş olarak evrensellik anlamındaki müzik sanatı, arzuyu algılamayı ve hissettirmeyi başardığı için somut sayılır. Dolayısıyla Mozart'ın eserinde kadınlar gerçek anlamda karakterler olmayıp tutkuların geçici olarak somutlaşmış halleri gibi görünürler; eylem de benzer şekilde belirli bir amacın bilinciyle ve planlı olarak gerçekleştirilen bir eylem değil, eylemin doğrudan doğruya kendidir.

Günahsız bilinçdışılık, her türlü suçluluk duygusundan yoksun, ama büyük bir ıstırabın eşlik ettiği saf yaşamsallık: Mozart'ın operasının uvertüründe büyük bir ustalıkla ifade ettiği müziksellik "ıstırap halinden doğan cinselliğin gücü"nde yatar.

Alexandre-Evariste Fragonard,
Don Giovanni, Strasburg, y. 1830,
Musée des Beaux-Arts

İdealizm Eleştirisi

Kierkegaard'un üniversite eğitiminden elde ettiği formasyon tamamıyla Hegel'in etkisi altındadır, ama Kierkegaard, Hegel'in büyük bir filozof olduğunu kabul ederken kendi çalışmalarını İdealizmin teorik yapısını yıkmaya adar. Kierkegaard'a göre Hegel ve genel anlamda İdealizm, insanı bir hayvan cinsine indirger gibi yaparken aslında düşüncesini ve davranışlarını düzenleyen evrensel yasaları arar. Kierkegaard, Hegelci felsefenin savunduğu "nesnel" düşünceyi reddederek, somut olarak var olan bireyin önemini kabul edecek "öznel" bir düşünceyi öne sürer. Düşünceler ancak belirli bir insan tarafından üretilebileceğine göre, somut varlık, soyut olan mantığa indirgenemez. Başka bir deyişle, "hakikat sadece benim açımdan hakikat olduğunda hakikattir" (*Günlükler*), dolayısıyla da gerçekliğin nesnel ve mutlak bilgisine ulaşmak mümkün değildir.

Varoluşçuluğun Doğuşu

Kirkegaard'a göre varlık bazı temel özelliklere sahiptir, en önemlileri de dinamik doğasıdır. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift til de philosophiske Smuler*'de [*Felsefe Parçalarına Bilimsel Olmayan Tamamlayıcı Notlar*] (1846) varlığın "hareket olmadan düşünülemeyeceğini" öne sürer: Gerçeklik sürekli olarak dönüşüm halinde olduğuna göre onu sabit mantıksal yapılarla bağlamaya çalışmak saçmadır, gerçekliğin oluşumu *a priori* olarak öngörülebilecek herhangi bir yasaya indirgenemez. Dolayısıyla varlığın ikinci özelliği olumsal niteliğidir, çünkü "oluşum asla zorunlu değildir" (*Felsefe Parçaları*, 1844), ama ihtimal dahilindedir. Son olarak Kierkegaard varlığın doğasının teorik olmadığını vurgular: Birey soyut çıkarsamalar ve kanıtlamalarla değil, daima belirli bir hedefe, bir "çıkar"a göre hareket eder. Dolayısıyla felsefe varlığa sadık

Istırap Kavramı

Belirli bir dış gerçeklikten kaynaklandığı için o nedenden uzaklaşıldığında ortadan kalkan korkunun tersine, ıstırabın belirli bir sebebi yoktur veya hiçlik olduğu söylenebilir (Kierkegaard'a göre günah duygusuyla yakından bağlantılıdır). Kierkegaard *Begrebet Angest*'de [*Istırap Kavramı*] (1844) ıstırabın gelecekle ilgili sonsuz sayıda olasılıkla karşı karşıya kalan insanın kendi hayatını nasıl sürmek istediğini özgürce seçme kabiliyetine sahip olduğunu anladığı anda doğar. Özgürlüğün keşfi, insanın karşısına çıkan yolların belirsizliğinden ve seçimde bulunurken kendisini yönlendirecek herhangi bir unsurun olmamasından dolayı acı verici olur, çünkü bireyin lehinde olan her olasılığın yanında aleyhinde olan

olmak istiyorsa gnoseolojinin ideal alanını terk etmeli, varlığı "eylem konusunda sorumluluk" olarak gören ahlak alanına geçmelidir (*Afsluttende*).

Ya/Ya Da, Estetik Hayat ve Ahlaki Hayat

Kierkegaard'un yayımladığı ilk önemli eser olan *Ya/Ya Da*, "estetik hayat" ve "ahlaki hayat" olmak üzere varlığın iki temel "safha"sının tanımlandığı bir deneme derlemesidir (denemelerin arasında Mozart'ın Don Giovanni'si konusunda bir yorum ile *Baştan Çıkarıcının Günlüğü* de vardır). Bu iki safha arasında hiçbir devamlılık veya diyalektik gelişme söz konusu değildir, çünkü bireyin karşısında eziyet verici uyumsuzluklarıyla yer alırlar. Kierkegaard'a göre en baştan itibaren tanımlanması zor "günah bilinci"yle ve ondan kaynaklanan ıstırapla yaşamaya mahkûm olan insandan tercihte bulunması istenir. İnsan estetik seçimde bulunurken, o ânın hazzına, yani geçici olanın güzelliğine sığınır ve özündeki çaresizliği giderebilecek daimi bir entelektüel coşku halini hedefler. Kierkegaard'un tanımladığı estetik insan (*Baştan Çıkarıcının Günlüğü*'nün başkahramanı Johannes bu insan tipinin paradigmatik örneğidir) sıradan bir liberten değil, kolay bir maceraya en küçük ayrıntısına kadar hesaplanmış, ağır bir fethi tercih eden incelikli bir hedonisttir. Ancak, erotik stratejisi meyvesini verdiği anda baştan çıkarıcı fethinin nesnesine olan ilgisini tamamıyla kaybeder ve kurbanını kaderiyle baş başa bırakır. Bu aralıksız zevk arayışı uzun vadede estetik insanda sıkıntı, baskı ve bıkkınlık yaratır.

Dolayısıyla estetik seçimin sonucu, kaçınılmaz olarak estetik insanın ümitsizce kaçındığı çaresizliktir: İnsan binlerce deneyim sonucunda kendi merkezini ve kendi Ben'ini yitirir ve kendini "kontrolünde olmayan şeylerin tutsağı" olarak hisseder.

M2: Søren Kierkegaard, Özgürlüğün Istırabı

sonsuz sayıda olasılık olur. Âdem, Tanrı'nın yasağıyla karşı karşıya kalıp kendinde, fiili olarak neleri yapabileceği konusunda herhangi bir fikri olmamasına rağmen "ıstırap verici yapabilme imkânı"nı keşfettiğinde, "olasılık duygusu" zihninde belirmiştir (zaten eserin altbaşlığı *İlk Günaha Dair Dogmatik Sorun Üzerine Basit, Psikolojik Düşünceler*'dir). Bu durumda ıstırap, "imkân imkânı" anlamında özgürlük fikridir. Kierkegaard'a göre bu şekilde ilk insanın karşısında açılan boşluk, ıstırabın sahici kaynağı ve en etkili imgesidir. İnsan hayatının o denli önemli bir bileşenidir ki, Kierkegaard'a göre "insan hayvan veya elek olsaydı, ıstırap hissetmezdi."

Ancak bu çaresizlik, insanı doğası itibariyle sahip olduğu kaygısızlıktan uyandırabilir, karşısına bir seçenek çıkarır ve varlığın farklı bir safhasına, yani ahlak safhasına geçme imkânını sunar. Kierkegaard'a göre ahlaki hayat yeni bir varoluşsal sorumluluğun kabulü yoluyla benliğin olumlamasını temel alır. Ahlaki hayatın prototipi, evlilik ve iş yoluyla toplumsal olarak kabul gören bir modele kendini uyarlayan ve onu benimseyen kocadır: Ortak ahlaka bağlılık dış kaynaklı ve mekanik değildir, eşinden de önce kendi kendine sadık olmasını dayatan samimi bir şahsi inançtan kaynaklanır. Estetik insan sadece o ânı o anda yaşarken, etik insan toplumsal hedeflere yönelik eylemlerde bulunarak geçmişin boyutlarını geri kazanıp geleceğe yönelir, dolayısıyla da tarihin bütün yükünü üzerinde hisseder. Bunun sonucunda Kierkegaard'un etik insanı kendi hatalarının bilincinden ve geçmiş hayatının acı verici anlarının hatırasından kaçamaz. Dolayısıyla da çok geçmeden, seçtiği bu hayatın insanlığın tamamını etkisi altına alan suçluluk duygusunu hafifletemeyeceğini anlar. Bu durumda ahlaki seçimin doğal sonucu olarak gelişen pişmanlık da yeniden ıstıraba ve çaresizliğe yol açar.

M1: Søren Kierkegaard, Estetik Aşaması

Ölümcül Bir Hastalık Olarak Çaresizlik

Kierkegaard *Kaygı Kavramı*'nda (1844) insanın dış dünya karşısındaki ıstırabını inceler ve kaygının, insan doğası iyilik ile kötülük arasındaki seçim gibi "baş döndürücü bir özgürlüğe" açık olduğu için onun temel duygusu olduğu fikrini ortaya atar; *Ölümcül Hastalık*'ta (1849) ise insanın kendisiyle olan ilişkisinden doğan huzursuzluğa odaklanır. Kierkegaard'un sözünü ettiği ölümcül hastalık (böyle tanımlanmasının nedeni ölüme yol açması değil, insanın kendi benliğinin "ölümünü yaşaması"dır) çaresizliktir, bireyin kendi benliğiyle huzur içinde yaşama acizliğinin sonucudur. Çaresizlik kendini iki şekilde gösterir: İnsanın "çaresizce kendi olma isteği" ve "çaresizce kendi dışında biri olma isteği." Zaten Kierkegaard, insanın içinde kendi sınırlılığının bilinci ile sınırsızlık arzusu arasında çaresi olmayan bir çatışmanın faaliyet gösterdiğini savunur. Her bireyin bu çatışmayla nasıl başa çıktığına bağlı olarak farklı cevaplar geliştirilir, ama hepsi de yenilgiyle sonuçlanmaya mahkûmdur. Nitekim insan kendinden farklı biri olmak istediği takdirde kendini terk etmekten aciz olduğunu keşfeder (zayıflığın çaresizliği); ama kendi olmak istediği takdirde de sınırlarını keşfeder ve çaresizliğe kapılır (gururun çaresizliği). Bilincinde olsunlar veya olmasınlar, bütün insanlar bu hastalıktan mustariptir: aradaki tek fark, çaresiz olduğunun farkında olmayanın, kendi hastalığının bilincinde olana göre iyileşmekten daha uzak olduğudur.

***Korku ve Titreme*: İnanç "Skandal"ı ve Hegelci Teoloji Eleştirisi**

Bu durumda "ölümcül hastalık"tan tek bir kurtuluş yolu vardır, o da inançtır. Mümin, Tanrı'ya bağlı olduğunu kabul etmekle kendi sınırlarının bilinci ile sonsuzluk arzusu arasındaki ıstırap verici çatışmayı çözüme kavuşturmuş

M2: Søren Kierkegaard, Istırap Kavramı

olur. Dolayısıyla dinsel seçim estetik ve ahlaki hayatın yanında insana sunulan üçüncü hayat imkânıdır.

Ancak, estetik safhadan ahlaki safhaya geçişte olduğu üzere, ahlaki safhadan dini safhaya geçişte de devamlılık değil, ancak muazzam bir "sıçrama" olabilir. Kierkegaard, bu sıçramanın niteliğini açıkladığı *Korku ve Titreme*'de (1843) İbrahim'i konu alır: İshak, Tanrı'nın emrini yerine getirmek için, bir baba olarak doğal evlat sevgisine ve bütün ortak ahlak kurallarına karşıt olmasına rağmen oğlu İshak'ı öldürmeyi kabul etmiştir. Bu durum ahlak ilkesi ile din ilkesinin birbiriyle uyumsuz olduğunu ve Tanrı'ya inancın her türlü varoluşsal ve toplumsal uzlaşma biçimine engel teşkil ettiğini gösterir. Dindar insan, diğer insanlarla cemiyet halindeki hayatından vazgeçerek Tanrı'yla ilişkisini tecrit halinde yaşar; inanç da toplumla ortak olarak yapılan ritüellerle ilgisi olmayan, tek başına yaşanan bir deneyimdir, ama Hıristiyanlığın tarihi dini o ritüellere indirgemiştir.

İnanç benzer şekilde felsefeye ve akla da yabancıdır. Çünkü inanç sahibi olmak, sonsuzluğun sonlu olan şeklinde cisimleşmesi gibi bir "mantık skandalı"nı, Tanrı'nın insana dönüşmesi gibi "mutlak bir paradoksu" kabul etmek demektir. Kierkegaard'a göre bu mesele Lessing'in tarihi olarak belirlenmiş, dolayısıyla da sonlu bir zamanda yer almış bir olayın ebedi bir etkisinin, yani sonsuz bir anlamının olup olamayacağına dair sorusunda zaten dramatik bir şekilde ele alınmıştır. Lessing aradığı cevabı akıl yoluyla bulamazdı, çünkü bu gizemi çözüme kavuşturabilecek tek şey bir eylem, yani Lessing'in yapamadığı ve yapmak istemediği o inanç sıçramasıdır.

Hegelci felsefenin en büyük suçu olan, inancın kendine özgü tek anlamını, yani akla ve faydalı olana indirgenememesini feda ederek teolojiyi felsefi temellere dayandırmış olması da bundan kaynaklanır: böylelikle teolojik tartışmalarda büyük başarı elde etmiş, ama Hıristiyanlığın anlamını kaybetmiştir. İsa'nın insan gibi acı çekmesi ve ölmesi bir "skandal"dır, ama mümin irrasyonel olarak onun Tanrı olduğunu bilir. İnancın ortaya çıkışı da benzer bir şekilde açıklanamayacak bir çelişki içerir, çünkü bir yanda bireyin kendisi inanmayı seçmelidir, diğer yanda da inanç Tanrı'dan kaynaklanır, dolayısıyla da bireysel bir girişimin sonucu olamaz. İnsanın çağdaş hayatın toplumsal açıdan erdemli biçimlerinin ürünün olan kitleselleşmiş ve anonim bir hayattan kurtulması sadece kendi bireysel varlığının anlamını geri kazanmasıyla ve Tanrı'ya inancın dramını yaşamasıyla gerçekleşebilir.

Kierkegaard ile Danimarka Kilisesi arasında gelişerek giderek radikalleşen ve Kierkegaard'un ölüm ânında nihai dini töreni reddetmesine yol açan tartışmanın nedenleri bunlardır: Devletin Lutherciliği Hıristiyanlığın "skandalı"nı örtmeyi, hatta yatıştırmayı başarmış, böylelikle dinsel deneyimi Hıristiyanlıktan uzaklaştırmış ve her türlü sahici varoluşsal günahtan arınma imkânına karşı faaliyet göstermiştir.

Peter Christian Nygaard Mattat Klaestrup, *Søren Kierkegaard*, y. 1845, Kopenhag, Det Kongelige Bibliotek – Ulusal Kütüphane

Varoluşçuluğun Mirası

Danimarkalı düşünürün deneyimini ve "varoluş" kavramını felsefi olarak kullanımını temel alan XX. yüzyıl varoluşçuluğu, Kierkegaard'un ölümünden yaklaşık elli yıl sonra Kierkegaard-Renaissance, yani düşüncesinin yeniden doğuşu olarak karşımıza çıkar. Özellikle varoluşun trajik duygusu ile kötülüğün radikalliğinin ve insan eylemlerinin temelsizliğinin bilinci XX. yüzyılda Karl Barth ve Nikolaj Berjaev gibi teologların, Almanya'da Martin Heidegger ve Karl Jaspers, Fransa'da Jean-Paul Sartre (Gabriel Marcel'in *Journal métaphysique*'in [*Metafizik Günlükleri*] ve Kierkegaard'un Jean Wahl konusundaki araştırmalarının hazırladığı zeminde) ve İtalya'da Nicola Abbagnano, Luigi Pareyson ve Remo Cantoni gibi filozofların ilgisini uyandıracaktır. Varoluşçu filozofların en çok temel alacakları kavram, insanın "ıstırap verici yapabilme ihtimali"ni keşfettiğinde ortaya çıkan ıstıraptır. Tanrı'yla ilişki bile ne Kierkegaard'un düşüncesinde ne de XX. yüzyıl varoluşçuluğunda kesinlik ve varoluşun çaresizlik duygusu yaratan temelsizliğinden kurtuluş arayan insan için mutlak bir teminat teşkil eder. Danimarkalı düşünürün eserlerinin yeniden ilgi görmesi ve XX. yüzyılın ilk yarısının felsefi tartışmaları üzerinde derin etki yaratması, "ıstırap felsefesi"nin varoluşçu yorumu ışığında gerçekleşecektir.

Schopenhauer'dan Nietzsche'ye

Luca Pinzolo

Siyaset

Arthur Schopenhauer 1788'de doğar; Friedrich Nietzsche 1900'de ölür; Kierkegaard'un (1813-1855) kısa ama yoğun hayatı ve felsefi düşüncesi ikisinin arasında yer alır: bu üç filozof bir yüzyılı kapsar ve XIX. yüzyıl ortalarında aynı dönemde faaliyet gösterirler. Bu dönemin siyasi açıdan ana özelliği, Otuz Yıl Savaşlarını sonlandıran ve Avrupa'da siyasi organizasyon biçimi olarak devletin üstünlüğünü ve uluslararası sistemin niteliği olarak devletler arası eşit haysiyeti ilan eden 1648 barışı sonrası "Westphalia Sistemi"nin giderek sağlamlaşmasıdır. Daha sonra Versailles Kongresi ile büsbütün güçlenen Wesyphalia Sistemi, başrol oyuncularının devletler olduğu, onların dışında başka otoritenin olmadığı bir sistem olarak şekillenir. Egemenliği tam olarak icra edenler, yani hukuki ve idari unsurları kendilerinde birleştirenler artık devletlerdir. Zengin bir anlama sahip olan "tam" egemenlik kavramı iç egemenlik ilkesi (devletin sınırları içerisinde bütün diğerlerinden üstün olan bir otorite vardır), dış egemenlik ilkesi (bir devlet başka bir devletin içişlerine karışmamalıdır), bağımsızlık ilkesi (hiçbir devlet başka bir devlet üzerinde hak iddiasında bulunamaz) ve son olarak devletlerin eşit haysiyeti ilkesini içerir. XIX. yüzyılda "ulus" kavramı da giderek pekişir. Devlet, yeterince dengeli bir sistemin belirli bir bölgede yetkisini icra etmesine imkân veren bir organizasyon yapısı olarak tanımlanırken, ulus kavramı, ortak aidiyeti tanımlayan kültürel ve duygusal unsurlara işaret eder. Bu unsurlar etnik özelliklerden dile, seçilmiş tarihi anılardan bir sembol, işaret ve anıt bütününe kadar uzanır. Yunan-Roma dünyasının yabancı olduğu bu kavram, bölgesel sınırların yanı sıra geleneklerin, ortak âdetlerin ve dilin birleştirdiği bir halk anlamına gelir.

Aydınlanmayı ve Fransız Devrimini, Napoleon'un imparatorluğu ile Restorasyonu izleyen dönemin ana özellikleri burjuvazinin yükselişi, endüstriyel devrim sonrası kapitalist üretim şeklinin doğuşu ve çok geçmeden kendi sınıf bilincini geliştirecek olan işçi sınıfının oluşumudur. XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve sonraki yüzyılda Avrupa toplumunda siyasi-ideolojik açıdan yer alan devasa ölçekli değişikliklere gösterilen entelektüel tepkiler arasında

bu değişikliklerin geçmişle devamlılık adına reddedilmesinden bu değişikliklerin uygarlığın gelişimine katkısının coşkuyla karşılanmasına ve yeterince radikal olmamalarının eleştirilmesine kadar geniş bir yelpazeye yayılır.

"Burjuva" terimi, burjuvazinin zirveye ulaştığı dönemde paradoksal olarak entelektüeller ve sanatçılar tarafından horgörü anlamında kullanılır ve dar görüşlülüğü, vasatlığı, ikiyüzlülüğü ve faydacılığı kapsar. Tarihi açıdan Marksizm'den Spencer'in sosyal Darwinciliğine, Comte'un Pozitivist yaklaşımından Alman sosyolojik geleneğine özgü tarihçiliğe ve hermeneutiğe kadar düşünce sistemleri söz konusudur. Yüzyılın ilk yarısında Fransa'da ve İngiltere'de ilk modern Sosyalizm teorileri geliştirilir ve toplumun nasıl organize edilmesi gerektiği konusunda ilk girişimler gerçekleştirilir.

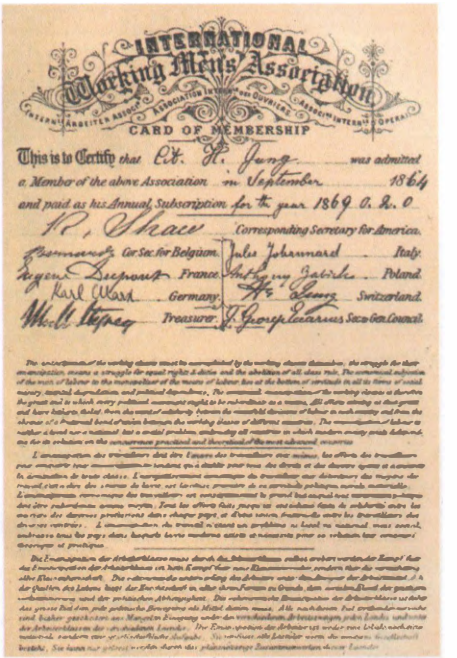
INTERNATIONAL
Working Men's Association
CARD OF MEMBERSHIP
This is to Certify that C. H. Jung was admitted a Member of the above Association in September 1864 and paid as his Annual Subscription for the year 1869 0. 2. 0
P. Shaw Corresponding Secretary for America.
Germany. Cor. Sec. for Belgium. Jules Johannard Italy.
Eugene Dupont France. Karl Marx Germany. Switzerland.
Treasurer. Secretary for Cen. Council.

Birinci Enternasyonal'in Almanya temsilcisi Marx tarafından da imzalanmış üyelik kartı, Londra 1864

Bu girişimler daha adil bir toplumun oluşturulması için iki ana yol olduğunu gösterirler: İlki ekonomiyi ve sivil toplumu, İkincisi de siyasi iktidarı temel alır. Marksist sosyalizmin yanında Engels'in "ütopyacı" olarak tanımladığı ilk sosyalizm, tarihsel seyri içerisinde toplumsal ve ekonomik sistemin yasalarını "bilimsel" olarak yeniden kurgular ve iktidar ilişkilerini tersyüz etme görevini sadece işçi sınıfına atfeder.

Sanat

XIX. yüzyıl sanat faaliyetlerinin en önemli özelliği, yeni dillerle deneyler konusundaki aralıksız arayış ve buna bağlı olarak yeni akımların ve hareketlerin oluşumudur: Ortaçağ ve Rönesans sanatının yeniden keşfine yönelik *Sturm und Drang* safhasından kısa sürede, sanatçıların daha önce eşi görülmemiş temsil şekillerini deneyeceği yeni gerçekçilik biçimlerine geçilir. Peyzaj, bu araştırmaların ana aracı haline gelir ve *en plein air* [açık havada] yapılan resmin fotoğrafçılığın icadına zemin hazırladığını söyleyebiliriz; Niépce ile Daguerre'in ilk olarak 1839'da *Académie des Sciences et des Beaux-Arts*'da

Friedrich Overbeck, *Almanya ve İtalya*, 1828'den sonra, Dresden, Galerie Neue Meister

sunduğu fotoğrafçılık, yani adını mucitlerinden biri olan Daguerre'den alan *daguerrotype*, gerçekliğin kişilerüstü ve nesnel tasvirine imkân vermekle sanatçıları kendi faaliyetlerinin statüsü ve yöntemleri üzerine düşünmeye mecbur eder ve onları görüşlerinin öznel kapsamına odaklanmaya iter.

Peyzaj incelemelerinden "Empresyonizm" devrimi doğar. 1880'e kadar yayılmaya devam edecek olan Empresyonist hareketin doğuşu Edouard Manet'nin (1832-1883) *Kırda Öğle Yemeği* resminin 1863'te *Salon* sergisinden dışlanmasına dayandırılır: Bunun sonucunda, dışlanmış ressamlar (III. Napoleon'un isteği üzerine) *Salon des Refusées*'de [Reddedilenler Salonu] sergilenir. Başlangıçta kötüleme amacıyla kullanılan hareketin adı 1874'te ressam ve özellikle fotoğrafçı Nadar tarafından sergilenen Claude Monet'nin (1840-1926) *İzlenim, Gündoğumu* adlı resminden kaynaklanmıştır.

Claude Monet, *İzlenim. Gündoğumu*, 1872, Paris, Musée Marmottan Monet

XIX. yüzyıl aynı zamanda melodramın patlak verdiği –ve belki de sonunun ilan edildiği– dönemdir. 1820-1860 arasında müzik sahnesi Bellini, Donizetti, Rossini ve Verdi ile gerçek anlamda bir kültür endüstrisine dönüşen İtalyan melodramının hâkimiyeti altındadır. Opera bestecilerinin bir şair tarafından yazılmış bir metne beste yazdığı geçmişe kıyasla artık besteciler kendi temalarını seçip projelerini hazırlarlar, hatta müziğe göre geri plana itilen librettoya da kararlılıkla müdahalede bulunurlar. Operaların konusu, çağdaş edebiyat veya tiyatro eserlerinin müziğe uyarlanmasıyla elde edilir: Sadece Verdi'den örnek verecek olursak, *La Traviata* oğul Dumas'nın *Kamelyalı Kadın*'ından, *Rigoletto* Victor Hugo'nun *Kral Eğleniyor*'undan, başka operaları da (*I masnadieri*, *Don Carlo*) doğrudan Schiller'den uyarlanmıştır.

Richard Wagner'in 1851'de yayımladığı *Operadan Müzikli Drama*, en kapsamlı ve sistematik edebi kuram eseridir: Wagner'e göre, geleneksel operanın hatası, bir ifade aracı olan müziği amaç, amaç olan dramı da araç haline getirmiş olmasıdır. Opera *Gesamtkunstwerk*, yani şiirden dansa ve müziğe kadar bütün sanatları dramda birleştiren bütüncül bir sanat eseri olmalıdır. Şair bu noktada

müzisyenle birleşir (zaten Wagner operalarının librettolarını da yazmıştır) ve ifade edilemez olanı ifade etmek için onun tarafından yönlendirilir. Wagner bir girizgâh (*Ren Altını*) ile üç opera (*Valküreler*, *Siegfried*, *Götterdämmerung*) içeren anıtsal *Nibelung Yüzüğü* dizisini 1848-1874 arasında (aralıklı da olsa 26 yıllık bir çalışma) besteler; bu nehir-eserde Wagner'in gençlik döneminin sosyalist ve ütopyacı coşkusunun anısı (*Götterdämmerung*'da ima edilen dünyanın sonu ve yeni insanlığın doğuşu) aristokrasi ile gelişmekte olan burjuvazi arasındaki çatışmanın mitolojik uyarlamasıyla ve Schopenhauer ile Nietzsche'den motiflerle birleşir. Zaten Nietzsche, Wagner ile olan kültürel dayanışmaya, huzursuz edici dostluklarına ve acı bitişine eserlerinde yer vermiştir.

ARTHUR SCHOPENHAUER

Matteo d'Alfonso

Hayatı ve Eserleri

Arthur Schopenhauer 1788'de zengin bir tüccar olan Floris ile geleceğin yazarı Johanna'nın oğlu olarak dünyaya gelir. Babasının 1805'teki ölümünden sonra, babasına ticaret konusundaki eğitimini tamamlayacağına dair söz vermiş olmasına rağmen, lise eğitimini tamamladıktan sonra 1809'da Göttingen'de tıp okumaya karar verir.

Felsefe Eğitimi ve Goethe'yle İlişkisi

Schopenhauer kısa süre sonra felsefe bölümüne geçer ve 1811'de Fichte'nin derslerine katılmak amacıyla Berlin'e taşınır. Ancak "şişirilmiş bir balon" diye niteleyeceği Fichte'nin yarattığı hayal kırıklığıyla, bu arada savaşa girmiş olan şehirden ayrılarak Weimar'ın güneyindeki Rudolstadt'a sığınır, 1813'te de Jena Üniversitesinden kendisine yokluğunda doktor unvanı verilir. *Yeter-Sebep İlkesinin Dörtlü Kökü Üzerine* başlıklı tezini (1814) ilginç bulan Goethe ona kromatolojiyi (renk teorisi) öğretir ve onu Hindolog Friedrich Majer'le tanıştırır; Majer ona MÖ IX-IV. yüzyıllar arasında Sanskritçe yazılmış Hint felsefi ve dini metinleri olan *Upanişadlar*'ı öğretir: bu, Schopenhauer'un, ileride felsefesinde önemli bir rol oynayacak olan Doğu düşüncesiyle ilk temâsıdır. Annesiyle kavga eden Schopenhauer Şubat 1814'te taşındığı Dresden'de *Über das Sehn und die Farben* [*Bakmak ve Renkler Üzerine*] adlı bir deneme yazarak Goethe'yle ilişkisinin koptuğunu teyit etmiş olur, ardından *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*'yı (1819) yazar.

Felsefi Faaliyetleri

Schopenhauer otuz yaşında görevinin büyük kısmını yerine getirdiğine karar vererek kendini uzun bir İtalya yolculuğuyla ödüllendirir. Ama dönüşünde eserlerinin konu olduğu eleştiriler onu hayal kırıklığına uğratır. Hegel'le ve öğrencileriyle devam eden tartışmalarından dolayı Berlin'de felsefe profesörü olma girişimi de başarısızlığa uğrar. Onu Berlin'den ayrılmaya ikna eden şey, 1831 yılında baş gösteren (ve Hegel'i de öldürecek olan) kolera salgınıdır; böylelikle Schopenhauer sık sık yolculuğa çıktığı, uzun, muhtemelen sinirsel bir hastalık geçirdiği, şarkıcı Medon'la mutsuz bir aşk ilişkisi yaşadığı, bir yaralama olayından dolayı yargılandığı ve öğretim faaliyetlerinin kendisini tatmin etmeyen özel derslerle sınırlı kaldığı, sorunlarla dolu on yılı geride bırakır.

Angilbert Wunibald Goebel, *Arthur Schopenhauer'ın portresi*, 1859, Kassel, Museumslandschaft Hessen Kassel

Ardından Frankfurt'a taşınan Schopenhauer, hayatının geri kalan kısmını burada geçirirken, entelektüel faaliyetlerine istikrar kazandırmayı ve felsefi üretimine dönmeyi başarır. Önce *Doğadaki İsteme Üzerine* (1836), sonra *İstemenin Özgürlüğü Üzerine* ve *Ahlakın Temeli Üzerine* (1841) gibi iki önemli denemeyi, daha sonra da ona hayattayken ün getirecek olan *Parerga ve paralipomena*'yı (1851) yazar. Ama *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*'nın ikinci bir ciltle genişletilmiş ikinci baskısı (1844) ile diğer eserlerinin yeni baskıları yine beklenen ilgiyi görmez ve ancak ölümünden sonra yeniden keşfedilecektir.

Schopenhauer 1860'ta ölür; üzerinde çalışmakta olduğu *Tüm Eserleri*, "havari"si ve kütüphanesi ile çok sayıdaki elyazmasının vârisi Julius Frauenstädt tarafından tamamlanır.

Kant Sonrası Tartışmadaki Rolü

Schopenhauer *Yeter-Sebep İlkesinin Dörtlü Kökü Üzerine*'de Kantçı felsefeden ilham aldığı gnoseolojik yaklaşımı sunar, Kant'ın tek hakiki müridi olduğunu, ama kategori doktrininin formülasyonunda ve zihnin işlevinin algısında ondan ayrıldığını öne sürer. İnsanın temsil dünyasını anlaşılır kılan "yeter-sebep

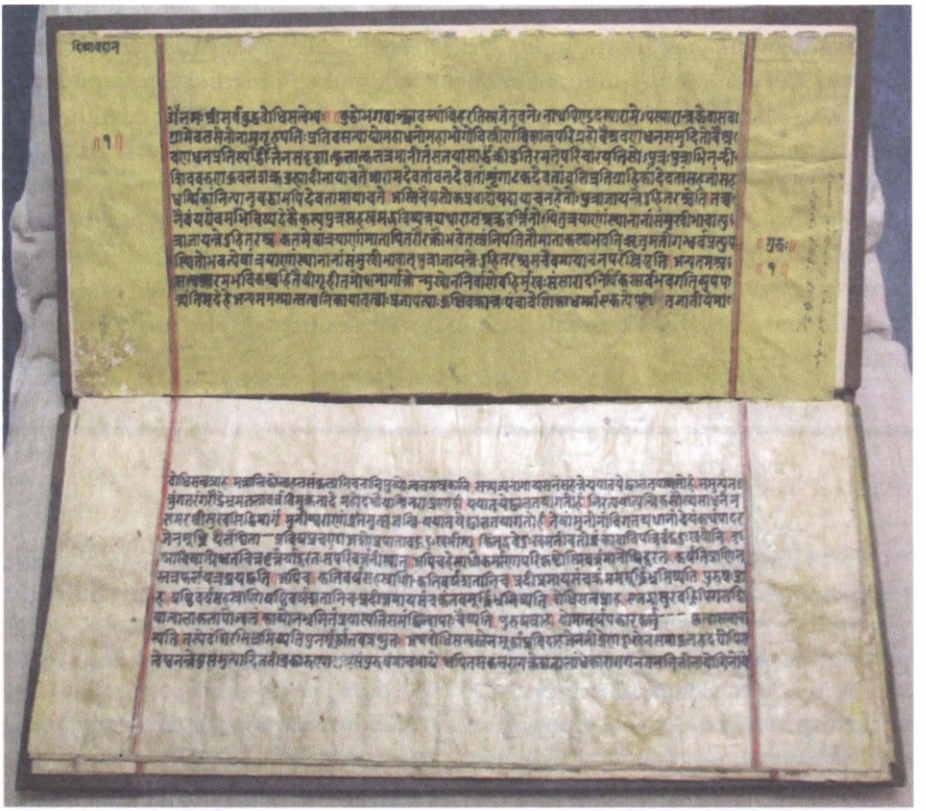

Maitrakanyakavadana'dan *iki sayfa, Sanskritçe transkripsiyon*, 1873, Cambridge, Cambridge University Library

ilkesi"nin tanımını ise Leibniz'den elde eder ("başka türlü değil de böyle olması için bir nedeni olmayan hiçbir şey yoktur"). Eserin radikal derecede idealist önermesi şudur: "daima bilinen ama hiçbir zaman kendi bilmeyen" nesne, sadece "daima bilen ama hiçbir zaman bilinmeyen" özneyle ilişkisi yoluyla tanımlanır ve temsille örtüşür. Ancak nesnelerin hepsi aynı özelliklere sahip olmayıp yeter-sebep ilkesinin dört biçiminin veya kökünün hâkim olduğu (birbirlerini dışlayan) dört sınıfta toplanır.

Dört Nesne Sınıfı

(1) Deneyim nesneleri. İlk nesne sınıfı, deneyimin bütününü teşkil eden, yani Kant'a göre hem deneyim malzemesini (uzay-zamanda düzenlenmiş duyusal veriler) hem de biçimsel düzenini (zihinsel kategorilerle gerçekleştirilen sentez) kapsayan tam temsillerden ibarettir. Bu temsiller arasındaki bağıntılar oluşumun yeter-sebep ilkesine, belirli bir fiziksel halin neden bir öncekinden

kaynaklandığını (örneğin suyun kaynamasının ısısının 100°'e yükseltilmesine bağlı olduğunu) açıklamaya imkân veren "nedenselliğe" dayalıdır. Bu zorunlu bağıntı, Kant'ın kabul edilen, ama işlevleri büyük ölçüde baştan tanımlanan tek kategorisi olan nedensellik yoluyla uzayla zamanı birbirine bağlayarak nesnelerin tezahür etmesine imkân veren zihin tarafından tesis edilir. Zihnimiz bu bağıntı sayesinde bedenimizin dolaysız bir nesne olarak uzaysal-zamansal temsilini ilk şeklinde ve bilinçdışı olarak, duyular yoluyla diğer nesnelerden elde ettiğimiz temsillere bağlar. Bu durumda fiziksel deneyim dünyası, uzayda yan yana, zamanda ardı ardına yer alan, kendi aralarında ve bedenimizle nedensel bir ilişki içinde, sürekli olarak oluşum halinde bir temsil ağıdır.

Alman Felsefesi ve Doğu Düşüncesi

Tarihi ve Kültürel Bağlam

Doğu kültürünün XIX. yüzyıl Alman felsefesinde rağbet görmesi iki tarihi olayla yakından bağlantılıdır: İlki Avrupa'nın Asya'yı kolonileştirmesi sonucu oluşan Doğu imgesi, ikincisi de Romantizmin doğuşudur. XIX. yüzyılda koloniciler ve "çay yolu"nu izleyen maceracılar tarafından yansıtıldığı haliyle özellikle "uygarlığın beşiği" sayılan Hint kültürünün temsil ettiği çok eskilere uzanan Doğu miti giderek gelişir.

Romantizmin ve İdealizmin tamamı boyunca Alman halkının kimliğinin inşası, özellikle Germen ruhunun ana tezahürleri anlamındaki dil ve dindarlık üzerine yürütülen incelemeler yoluyla köklerinin arayışını temel alır. Latin kültüründen ziyade Yunan kültürünün baskın kültürel model olarak ortaya çıktığı bu bağlamda Doğunun kadim doktrinleri iki farklı şekilde yorumlanır: Bir yanda Yunan kültürüne alternatif bir model, diğer yanda Yunan düşüncesi de dahil olmak üzere Batı düşüncesinin kökeni olması. İlk yorum şeklinin en önemli temsilcisi Hegel, *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'de Doğu kültürünün özelliklerini şöyle özetler: "Ne bilinç ne de ahlak vardır: her şey doğal düzenden ibarettir ve bu düzen en korkunç kötülüğün yanında en yüce asaletin de var olmasına izin verir. Bunun sonucunda Doğuda herhangi bir felsefi bilgiye rastlamak mümkün değildir."

Yunan kültürünün kadim Hint bilgeliğinden kaynaklandığını savunan ikinci yorum ise Schlegel kardeşler ve yeni Romantik fikirlerin merkezi olan Jena çevresi tarafından savunulur. Bu yaklaşım doğrultusunda Kutsal Metinlerin dil ve din açısından kökeni konusunda daha derin incelemeler ile Kitabı Mukaddes'in Doğulu kaynakları konusunda filolojik araştırmalar yürütülür ve Batı ile Doğu dinsel doktrinlerde bulunan aynı mitlerin varlığı incelenir.

Bu yaklaşımın önemli bir örneği sayılabilecek Wilhelm von Humboldt (1767- 1835) "bir yanda

(2) Kavramlar. Bu nesnesel temsillerden ayrı olup ikinci sınıfın nesneleri olan kavramlar, ilk sınıfa ait nesnelerin bireysel nitelikleri soyutlanarak elde edilen temsillerdir. Kavramlara hayat veren akıl, aynı zamanda yargılar yoluyla aralarında bağıntılar kurar. Kendimize bu kavramların neden hakiki olduğunu sorarız ve bu soruya cevap vermek için yeter-sebep ilkesinden yararlanmamız gereklidir; örneğin kesin olmayan bir yargıyı kesin olan bir yargıyla bağdaştırırız veya onu tarif ettiği fiili durumla karşılaştırırız. İlk örnekte tümdengelim yoluyla elde edilmiş "mantıksal hakikat," ikincisinde yargılarda sergilenen kavramlar arası ilişkinin tarif edilen nesneler arasındaki gerçek nedensel bağıntıları yansıttığı doğrulanarak elde edilmiş "empirik hakikat" söz konusudur.

diller arası farklılıklar ile halkların sınıflandırılması, diğer yanda insanın ruhsal enerjisinin oluşumu" arasında bir bağlantı tespit eder.

Romantiklerin Doğusu

Hint düşüncesi başta olmak üzere Doğu düşüncesini XIX. yüzyılda Alman felsefe çevrelerine tanıtan, Jena hareketinin ilham kaynağı olan Johann Gottfried Herder'dir (1744- 1803). Herder'in Hint şair Kalidasa'nın (IV-V. yüzyıllar) "Şakuntala" isimli şiirini ele aldığı *Ueber ein morgenliindisches Drama* [*Doğu Hint Dramı Üzerine*] (1792) adlı eseri oluşturan mektuplar bu açıdan önemlidir. Herder bu mektuplarda Doğuyu, ilk İngiliz ve Fransız gezginlerin anlattığı gibi, olağanüstü ve egzotik bir yer olarak tasvir eder. Herder'e göre Şakuntala "Doğu'nun çiçeği"dir, Hint kültürünün özgünlüğünün ve ütopyacı bir gözle bakılan uzak bir diyarın ifadesidir.

Herder "Şakuntala" konusundaki mektuplarını yazarken Avrupa'da Hinduların kutsal metni sayılan, Sanskritçe yazılmış *Bagavad Gita*'nın Charles Wilkins tarafından yapılmış ilk tercümesi (1785) ve "Şakuntala"nın William Jones tarafından yapılmış ilk İngilizce tercümesi (1789) yayımlanmıştır; Johann Georg Forster tarafından yapılan (ve Herder tarafından okunan) ilk Almanca tercümesi ise 1791'e aittir.

1808'de Schlegel *Über die Sprache und Weisheit der Indier*'de [*Hintlilerin Dili ve Bilgeliği Üzerine*] adlı ünlü eserini yayımlar. Bu eser mistik-panteist bir-bütün tezinden dolayı Avrupa kültüründe ve proto-Romantik çevreler başta olmak üzere özellikle Almanya'da büyük yankı uyandırır. Schlegel, Kitabı Mukaddes'in dinsel içeriği ile Hint kutsal metinleri arasındaki birliğe dair teorisini bu eserde sunar. Bu yorum şekli Herderinkinden farklıdır. Schlegel artık egzotik Doğuyu tasvir etmeyip onu Batı kültürünün doğum yeri olarak sunar. Hindistan, Schlegel'in "ilerici evrensel şiir" ilkesi doğrultusunda "bütün uygarlıkların beşiği" ve

Raja Ravi Varma, *Śakuntala, Patra ve Lekhan*, 1876, ayrıntı

"yeni bir mitoloji"nin ilham kaynağı olarak idealleştirilir. Schlegel son olarak, bütün dillerin tek bir ulustan, yani Ariler veya Aryanlardan ("asil" anlamına gelen "*arya*" teriminden türemiştir) kaynaklandığını öne sürer. İlk ulusun, yani Arilerin tanrısal kökeni fikri de ne yazık ki bu tezi temel alacaktır, çünkü Schlegel'e göre ilk dil de tanrısal kökenli olmalıydı.

Böylelikle köken temasına eklenen Ari ırkın saflığı teması daha sonra modern dönemde Avrupa'nın yabancı düşmanlığını ve ırkçılığını besleyecek ve Avrupa'nın tamamında yeni doğmakta olan milliyetçi hareketlere ideolojik malzeme sağlayacaktır. Friedrich'in ağabeyi August Wilhelm Schlegel, Paris ve Londra'da Doğu dilleri eğitimi aldıktan sonra 1823'te Bonn'a yerleşir. Burada *Indische Bibliothek* adlı bir dergi yayımlamaya başlar ve *Bagavad Gita*'yı yayımlamak için Sanskrit karakterlere sahip bir tipografi kurar. August Wilhelm Schlegel aynı zamanda Bonn'da Sanskritçe alanındaki ilk Alman hoca haline gelir.

Schlegel'in Hint bir-bütün konusundaki tezleri Schelling'in de ilgisini çeker, ama Schlegel'in tersine Schelling, Hint felsefesini dünya tininin özbilinç sürecinin bir aşaması olarak görmekle yetinir. Ayrıca Hegel gibi Schelling de yapıcı olan Yunan kültürünün yıkıcı olan Hint kültüründen üstün olduğuna inanır. Ancak Hegel'in tersine Schelling, Doğu ve Batı felsefelerinin ortak bir kökeni olduğuna inanır.

Yunan kültürüne dayalı Klasisizmi Doğu dünyasının etkisinde kalan

Goethe de "Doğululaşma"nın tehlikeli olduğunu öne sürmesine rağmen, yine de *Batı-Doğu Divanı*'nda (1814-1827) hayatını Doğu mitine ve edebiyatına yansıtır. Hatta Goethe Weimar'ını Yunan Olympos'undan Pers cennetine çevirir. Goethe'ye çekici gelen, mistisizm eğilimli egzotizm veya yabancılaştırıcı ötekilik değil, "ezelden beri ayrı duran şeyleri" hayatta faydalı olacak bir model ve tam bir form halinde "yeniden bir araya getirme" amacıdır.

Schopenhauer, "Batının Buda'sı"

Ama Hint dinine felsefi düşünce itibarını asıl kazandıran Schopenhauer'dır. Schopenhauer'ın felsefe sisteminin oluşum safhasında Hint felsefesinin etkisinde kalıp kalmadığına dair henüz cevaplanmamış o soruyu bir kenara bırakacak olursak, eski Hint kültürü konusunda o dönemde var olan her türlü kaynakla ilgilenmiş olduğu kesindir.

Schopenhauer, annesi Johanna'nın edebiyat salonunda Schlegel ile Herder'in öğrencilerinden Hindolog Friedrich Majer gibi Romantik çevrelerden çeşitli şahsiyetlerle haşır neşir olur. Zaten *Veda*'nın "gizli" yorumlarını içeren, yani Hinduizmin temelinde yatan, Hindistan'ın Ari halklarının en eski dinine (Vedizm) adını veren kutsal metin derlemesi olan *Upanişad*'ın (veya *Vedanta*) Duperron tarafından yapılmış Latince tercümesini okumasını öneren Majer'dir.

Schopenhauer'a göre *Upanişad*'ın içerdiği ezoterik doktrinler "en yüce beşeri bilgeliğin ifadesidir," çünkü o felsefi sistemin hakikatlerini, yani

Wilhelm Busch, *Schopenhauer ve köpeği*, XIX. yüzyıl, Frankfurt, Universitätsbibliothek Frankfurt am Main

her şeyi içeren ve bütün yaratılmış varlıklarda var olan evrenin yaratıcısı, üstün varlık Brahma'ya dair panteist ilke ve Maya'nın tülü, yani bireylerin gerçekliği ancak muğlak ve dolaylı bir şekilde bilmesine izin veren metafiziksel ve yanıltıcı "tül" mitini alegorik olarak içerirler. Schopenhauer'ın gözünde bu hakikatler istem ve tasarım anlamındaki Dünya'nın mitolojik başkalaşımını temsil ederler. "Vedaların 'Maya'sı [ile] Kant'ın fenomeni" diye yazar Schopenhauer, "aynı şeydir." Schopenhauer'a göre istemin olumlanmasının neden olduğu metafiziksel acı, *samsara*'nın, yani hayat, ölüm ve yeniden doğum döngüselliğine dair Brahma doktrininin tarif ettiği yeniden doğum döngüsüyle örtüşür.

Schopenhauer'ın ahlak anlayışı da sonuçları açısından Veda doktriniyle örtüşür: ilki istemin bilinci ve yadsınması (*noluntas*) yoluyla acıdan kurtuluşa, ikincisi tefekkürden kaynaklanan aydınlanma ve Nirvana yoluyla *samsara*'dan çıkışa işaret eder. Ayrıca Schopenhauer'a göre merhamet mucizesine imkân veren istemin metafiziksel bir birim olarak algılanması "Veda'da ve Vedanta'da, insan olsun, hayvan olsun, bütün canlıları kapsayan *tat tvam asi* ('bu şey sensin') şeklindeki daimi mistik formül" yoluyla ifade edilir. Katolik Schlegel'in tersine Schopenhauer, Yahudilik başta olmak üzere tek tanrılı dinlerin iyimserliklerinden dolayı kadim Veda bilgeliğinin yozlaşmasına yol açtığını ve insanı tüm diğer canlılardan üstün olarak gördüğünü öne sürer. *Upanişad*,

Son olarak, kendinde-doğru olan iki tür yargı daha vardır: Yeter-sebep ilkesinin kendisinin ifadesi gibi deneyimin olanaklılık koşullarını dile getiren "metafiziksel hakikat" ile donatılmış olanlar ve çelişmezlik ilkesi gibi düşüncenin olanaklılık koşullarını ifade eden "meta-mantıksal" hakikat ile donatılmış olanlar.

(3) Görüler. Üçüncü sınıfın nesneleri ise sadece görünün münferit olarak ele alınan saf biçimlerinde mevcuttur: örneğin uzayda geometri görüleri, zamanda da matematik görüleri. Bu nesnelerin belirli niteliklere sahip olması, örneğin bir açının sinüsünün açının genişliğiyle orantılı olarak farklılık göstermesi veya 3'ten sonra daima 4'ün gelmesi, bu nesnelerin nasıl tanımlandığına bağlıdır. Bu sınıfın ana özelliği, varlığın yeter-sebep ilkesidir.

(4) İstemin öznesi. Son olarak dördüncü sınıf tek bir nesne içerir, o da istem öznesidir. Beşeri eylemlerin neden yapıldığı sorgulanır, çünkü belirli bir eyleme karar vermek ne fiziksel bir nedenden kaynaklanır ne de mantıksal önermeleri izler. Herkes haklı olarak kendi kararını özgürce alınmış diye düşünür, ama belirli bir nedenin belirli bir istem öznesinin bileşimiyle belirli şartlar altında bir araya gelmesi, başka bir karar doğuramazdı. Bu sınıfın ana özelliği eylemin yeter-sebep ilkesidir.

İsteme ve Tasarım Anlamında Dünya

Dünyanın Özü Anlamında İrade

Schopenhauer, *Yeter-Sebep İlkesinin Dörtlü Kökü Üzerine* başlıklı teziyle dünyanın bir tasarım, fenomenal bir akış olduğunu gösterir. Sonraki iki yıl boyunca, bu fenomenal dünyanın özünün, yani Kant'ın sözünü ettiği kendindeşeyin, istemeyle örtüştüğüne dair ikinci temel sezgisine odaklanır. Bu durum, dünyanın gizeminin anahtarı, anlamını ortaya çıkaracak unsur haline gelir. Schopenhauer'ın bu sezgisinin içeriğini sistematik bir şekilde sunduğu eser, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*'dır.

dünyanın asıl metafiziksel doktrini olan kötümserliği içerir, Schopenhauer de felsefesiyle kötümserliği metafiziksel ve evrensel istemin üstünlüğü temelinde açıklamayı amaçlar.

Schopenhauer sıklıkla başvurduğu Hint dini doktrinlerinin kendi metafizik anlayışıyla örtüştüğünü öne sürer ama Brahmanlığın (Vedik *Upanişad* edebiyatını temel alan din anlamında) ilkelerini MÖ VI. yüzyılda ortaya çıkan Budizmin ilkelerinden tam olarak ayırt edemez. Ancak yine de Schopenhauer'ın çok sayıda öğrencisi ve müridi Hint felsefesini incelemeye kendini adarken onun felsefesinden ilham alır ve Frankfurtlu "Bilge"yi Batı'nın ilk Buda'sı olarak görür.

Fabio Ciracì

Caspar David Friedrich, *Buz denizi*, 1824, Hamburg, Hamburger Kunsthalle

M3: Arthur Schopenhauer, Tasarım Olarak Dünya

Eser dört kitaptan oluşur: birinci kitapta "dünya benim tasarımımdır" önermesi ele alınıp tezin içeriği yeniden işlenirken, ikinci kitap istemeye ve doğa gösterisinin tamamının onun fenomeni olarak yorumlanmasına adanmıştır.

Die
Welt
als
Wille und Vorstellung:
vier Bücher,
nebst einem Anhange,
der die
Kritik der Kantischen Philosophie
enthält,
von
Arthur Schopenhauer.
Ob nicht Natur zuletzt sich doch ergründe?
Göthe.
Leipzig:
F. A. Brockhaus.
1819.

Arthur Schopenhauer, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*,
orijinal baskının baş sayfası, 1819, özel koleksiyon

Nesne ve İsteme Anlamında Beden

Schopenhauer'a göre bu temel bilince giden yol, kendi bilişsel yapımızdan değil de ait olduğu bedenden kaynaklanır. Bu yol, bilincimizin karşısına iki şekilde çıkar: diğer nesneler gibi tasarım olarak bilinen bir nesne şeklinde (yani uzay, zaman ve madde yoluyla gerçekliği sadece sonlu ve belirlenmiş biçimleriyle bilen bireyleşme ilkesi yoluyla) ve "'isteme' kelimesiyle ifade edilen bambaşka, bütünüyle farklı bir şekilde." Hem istemli hem de kalp atışından hücre yenilenmesine kadar istemsiz hareketleri, hatta dışarıdan maruz kalınan hareketleri kapsayan bedenin hareket ilkesini istemeye dayandırabiliriz. Dolayısıyla Schopenhauer bedenimizin sadece bir tasarım değil, aynı zamanda isteme olduğu, istemenin aynı anda tasarım olarak algılanabilen bedenin gerçeklik isteme olduğu sonucuna varır: Analojik olarak bizimkilere benzer başka bedenler açısından aynı beden-tasarım ve beden-istemenin-nesneleşmesi ilişkisi varsayılabilir. Buna bağlı olarak bize sadece tasarımsal olarak sunulan her şey istemimize benzer bir ilkeyi temel almalıdır, çünkü bedenimizin ikili bir bilgi kaynağı olması bize isteme anlamında dünyanın tasarım anlamındaki bütün dünyaya tâbi olduğunu gösterir.

Dünyanın Çatışmacı İtici Gücü Anlamında İsteme

Schopenhauer bu yorumlama biçimi doğrultusunda, temelindeki isteme göz önüne alındığında, bütün fenomenlerin açıklanabileceğini öne sürerken doğa kitabına başvurur. Bu nesneleşmede isteme, doğal dünyanın tamamını etkisi altına alan acı verici bir çatışma yoluyla kendini körü körüne muhafaza etme dışında bir amaç gütmez. İsteme uzay ve zaman dışı, kendinde bir şey olarak üstün gelir ve sadece uzay ile zamanda yaşayan her şeyin varlığını paramparça eder. İrade dünyasının anlamı kavranınca dünyanın kendisi, istemenin kendi kendini muhafaza etmek için gerektirdiği bütün bireysel biçimlerin acı verici bir şekilde feda edildiği korkunç bir metafiziksel tragedyanın sahnesi haline gelir.

Schopenhauer'ın Kötümserliği

Schopenhauer'ın estetik konusundaki düşüncelerinden önce doğa felsefesinde ele aldığı ide teorisi de bu düşünceyi temel alır. Nitekim isteme ile bireysel varlıklar arasındaki diyalektiğe, istemenin daimi nesneleşme biçimleri olan ideler aracılık eder: yerçekimi, kimyasal ve manyetik güçler ve galvanizmin yanı sıra bitki sınıfları ve akıl sahibi tür olan insana kadar hayvan türleri, istemenin nesneleşip belirli bir güç düzeyinde kendini daimi olarak muhafaza ettiği idelerdir. Öte yandan bu idelerin bireysel ifadeleri, sadece istemenin –o da ancak ideal biçimler halindeyse– hayatta kalmasını temin edecek bir mücadelede yenilgiye uğramaya mahkûmdur. Schopenhauer'ın kötümserliğinin kaynağı budur; insan hayatı, sonradan ün kazanacak bir formülle "acı ile sıkıntı arasında gidip gelme"dir: Bir yanda istemeye içkin olan eksikliğin neden olduğu acı, diğer yanda o eksiklik doldurulduğunda ortaya çıkan sıkıntı vardır.

Sanat Eserleri

Bu görüşte sanat temel bir rol edinir, çünkü gerçekliği saran Maya tülünün biraz olsun kalkmasına izin verir. Sanat, yeter-sebep ilkesinden bağımsız olarak şeylerin doğrudan ve sezgisel temaşasıdır: sanat eserleri ideleri kavrama imkânı sunar. *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*'nın üçüncü kitabı bu konuya adanmıştır: dünya, çoğulluğun özünü geri kazandıran uzay dışı ve zaman dışı özel tasarımlar olan ideler yoluyla algılanır. Bu ideler kavramsal olarak, yani soyutlama yoluyla değil de sezgisel olarak kavranır. Platon'dan alınmış olan "ide" terimi, uzaysal-zamansal bireyselliklerden bağımsız olarak çoğulluğa hakiki biçimini geri kazandırma kabiliyeti anlamına gelir: İdeler doğa gözlemlerinden ziyade, sanatçının yeniden üretme çabasının nesnesi oldukları sanat eserleri yoluyla daha iyi

M4: Arthur Schopenhauer, İsteme

Leopardi ve Felsefe: *Hisseli Kısalar*

Giacomo Leopardi (1798-1837) eserlerinde, modernitenin eleştirel analizi ve kendi döneminin felsefe kültürü konusundaki görüşleri, insanın antropolojik durumu ve varlığının belirsizliği üzerine düşünceler, entelektüellerin toplum içindeki rolüne dair görüşleri ve elbette ki doğanın insanın ıstırabından habersiz, aralıksız bir oluş ve yokoluş döngüsü olduğuna dair teorisi gibi, felsefe tartışmalarına dahil edilmeyi hak eden çeşitli temaları ele alır. Leopardi'nin hem şiirlerinde hem de denemelerinde (özellikle 1817-1832 arasında yazdığı *Zibaldone*'de) sıklıkla yer verdiği bu temaları teorik olarak en derinlemesine işlediği asıl eser *Hisseli Kıssalar*'dır. Leopardi 1819-1820 arasında bir mektubunda "Loukianus tarzında hicivsel diyaloglar" yazmayı düşündüğünden söz ettiğinde bu eseri planlamaya başlamıştır, ama eseri oluşturan yirmi yazıyı kâğıda dökmesi 1824'ü bulur.

Hisseli Kıssalar'ın karmaşık yayım süreci (sansür müdahaleleri, baskıdan baskıya yazıların seçiminde ve sıralamasında değişiklik yapılması) Leopardi'nin felsefi ve ahlaki düşüncesinin sistematik çerçevesinin çizilmesini zorlaştırır, ama her halükârda, dikkat çeken ve kapsamlı bir teorik incelemeyi hak eden bazı temaları belirlemek mümkündür.

Modern Felsefe

Leopardi'nin çağdaş düşünce konusundaki görüşleri açısından, şairin kendisinin "eserin tamamının ruhu" olması bakımından sembolik olduğunu söylediği *Dialogo di Timandro e di Eleandro* [*Timandro ile Eleandro'nun Diyalogu*] büyük önem taşır. Bu eser, doğumdan itibaren ağırlığını hissettiren mutsuzluk kaderi konusunda insana teselli sunmaktan, dikkatini dağıtmaktan aciz olan modern filozoflara yönelik bir eleştiridir;

kavranırlar. Deha hem çoğulluğu aşarak ilkel biçimlerini kavramayı hem de sezgilere duyusal biçimlerini geri kazandırarak kendinde ideleri bir anlamda gözler önüne sermeyi, böylelikle de bize bir zerre huzur sunmayı başarır. Nitekim bir sanat eserini temaşa etmek insanı, istemesinin neden olduğu acıdan kısa süreliğine kurtarma gibi bir etki yaratır.

Dolayısıyla sanatlar, giderek daha yüksek düzey ideleri yansıtma kabiliyetlerine göre sıralanırlar: Mimarlık ağırbaşlılığı yansıtır, resim ve heykeltıraşlık insan figürünün idealini yeniden üretir, en yüce biçimi tragedya olan şiir ise her insanın karakterinde mevcut olan ideali ve insanlığın halinin trajik yönlerini ortaya çıkarmayı başarır. Özel bir rol atfedilen müzik, temsili bir içeriğe sahip olmadığından istemenin zamanın tek sezgisel biçimi şeklinde doğrudan nesneleşmesi olarak algılanır.

---

aslında felsefi aklın kültürlü hakikati insan hayatının sonlu olduğunun bilincini daha da acı verici kılmaktan başka bir şey yapmaz. Bu temanın işlendiği kıssaların ilkinde (*İnsanlığın Tarihi*) felsefenin hakikat kaygısı, insanlığı kurtaracak olan Aydınlanmacı kültür ideali karşısında insanlık için olabilecek en kötü kader diye sunulur: "o [Jove], merhameti bir kenara bırakarak, insanlığı gelecekte geçmişe göre çok daha ciddi bir sefalete mahkûm ederek sonsuza kadar cezalandırmaya karar verdi. Bu amaçla da Hakikati insanların arasına göndermekle kalmadı [...] onun insanların arasında ebediyen kalmasını [...] ve insanların daimi ara bulucusu ve efendisi olmasını sağladı;" ama hakikat, tanrılara sonlu gerçekliklerin ölüm kaderine yabancı olduklarını göstererek onlara mutluluk sağlarken, insanlara her türlü zevkin boş ve geçici olduğunu ve tek gerçekliğin ıstırap olduğunu gösterir. Leopardi'ye göre modern felsefe hem (özneyi ve insanı temel alan) klasik metafiziğe yönelik eleştiri hem de felsefi düşüncenin yeni bilimsel yöntemle çözüme kavuşturulması anlamına gelir. Modern felsefe, tarihsel açıdan Galilei'den Newton ve Locke'a kadar ulaşan hatla temsil edilir. Akılcı bakış açısı, evrenin hayatını bütün yönleriyle mekaniğin güçlerine ve matematiksel fizik yasalarının belirlediği yapıya dayandırır, ama böylelikle hayatın anlamı ve insanın hayattaki rolü ile anlamı konusundaki soru işaretlerini cevapsız bırakır. Modern felsefe, doğanın fiziksel fenomenlerini döngüsel ve kör bir oluş ve yokoluş süreci olarak tasvir etmekte bu kadar başarılı olduğu için, anlam arayışından ve eyleme geçmekten vazgeçer; klasik kültürün ahlaki ve siyasi ideallerine gelince, modern felsefe yanıltıcı olduklarını gösterdiği andan itibaren etkili olamayacakları belli olmuştur.

Modernite Eleştirisi

Modern felsefenin kendine özgü niteliği diye sunulan akıl tarafından yürütülen eleştirel analizle ortak değerlerin uzlaşımsal (dolayısıyla da temelsiz) niteliğinin keşfi, Leopardi'ye göre toplumun toplumsal bağların ve yurttaşlık duygusunun üzerine inşasını imkânsız kılar. Asıl baskın olan, bireysel bencilliktir: toplum din dışı ve şahsi fayda gibi sürekli değişken bir kritere dayalı oldukları için istikrarsız olan çıkarlar üzerine kuruludur. Leopardi'ye göre Aydınlanmacılığın hedefi olan bilgi birikimindeki artışın sınırları kendilerini çağdaş insanın mutsuzluğunda belli eder; insan kitlesel toplumda kendi kimliğini göstermeye uygun yer bulamaz ve kimliği, bireyin duygularını tespit etmekten ve değerlendirmekten aciz olan akılcılıktan dolayı sivrilemez.

Luigi Lolli'nin gravüründen ilhamla Giacomo Leopardi'nin portresi, y. 1826, özel koleksiyon

Doğa Kavramı

Ancak Leopardi, birçok Romantik yazarın tersine, çağdaş toplumun kötülüklerinden kaçışı doğada aramaz. *Doğa ile Bir İzlandalı Arasındaki Diyalog*'da insanın mutsuzluğu üzerine düşünceler kozmik bir boyutu da kapsar: "Doğa. Dünyanın sizin için yaratıldığını mı sandın? Bil ki planlarımda, emirlerimde ve yaptıklarımda [...] niyetim insanların mutluluğundan veya mutsuzluğundan bambaşka bir şeydir. Sizi bir şekilde ve herhangi bir vesileyle üzdüğümde bunun farkına varmam [...]. Hatta türünüzün tamamını yok edecek olsam bile bunun farkına varmam."

İnsanın Toplumsal Boyutu

Altbaşlığı *Kendini Bilmeye Ulaşıldığında Yaşama İsteminin Onaylanması ve Yadsınması* olan dördüncü kitap özellikle insanların hayatı açısından dünyada görüldüğü şekliyle, yani yasalar doğrultusunda, ahlak ilkeleri rehberliğinde ve kurtuluşa yönelik, toplumsal olarak düzenlenmiş şekliyle istemeye odaklanır. İstemenin en yüksek nesneleşme derecesini temsil eden insanda yaşama istemi çok şiddetli bir şekilde tezahür eder ve Schopenhauer insan hayatının bütün fenomenlerini ona dayandırır. *Cinsel Aşkın Metafiziği*'nde (*İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*'nın 1844 tarihli ikinci baskısının eklerinden biri) aşka getirdiği tamamıyla duygudan yoskun yorum haklı olarak ün salmıştır: Schopenhauer

Leopardi'ye göre "daimi bir oluş ve yokoluş döngüsü" olan, hayat ve ölümden ibaret olan doğada bireysel mutluluklara yer yoktur, doğanın tek bir gayesi vardır, o da dünyayı bir bütün olarak muhafaza etmektir; dolayısıyla evren, dünyaların sürekli yok olup yeniden oluşmasından başka bir şey değildir ve geriye biçimden ve anlamdan yoksun, çıplak maddeden başka bir şey kalmaz. Bu durumda bu "doğa" kavramı, Leopardi'yi tamamıyla kaygısız bir evren karşısında insanlığın sefaletini en çok ortaya çıkaran yazar olarak gören Schopenhauer'ın geliştirdiği "istem" kavramından çok farklı değildir.

Ölüm ve İnsanlar Arası Dayanışma

Dolayısıyla Leopardi'ye göre ölüm varlığın nihai anlamına erişilecek metafiziksel bir boyuta geçiş ânı değil, doğal oluş ve yokoluş döngüsünün bir aşamasıdır sadece. *Hisseli Kıssalar*'da önemli bir yer tutan bu tema, bu eserde yer alan *Federico Ruysch ile Mumyaları Arasındaki Diyalog*'un temel konusudur: Burada ölüm, Epikurosçulara benzer şekilde duyu yoksunluğu, dolayısıyla da ıstırap yoksunluğu olarak sunulur, bu da ölümü hayata tercih edilir kılar; *Orman Horozunun Şarkısı*'nda bütün canlılar ve bütün doğal süreçler, evrenin nihai gayesi olan ölümle sonuçlanır. Özellikle *Plotinos ile Porphyrios Arasındaki Diyalog*'da tarihi-felsefi tartışmanın temalarını ve taraflarını yansıtma isteği daha bellidir. Plotinos'un öğrencisi Porphyrios'un yaşamaktan çektiği ıstırap ve intihar konusundaki düşünceleri ölüm ve hayat konusunda düşünmek için bir fırsat teşkil eder: Bir yandan insanların acı kaderinin bilincinden vazgeçilmezken, diğer yandan ortak noktaları ıstırap ve doğanın kayıtsızlığıyla mücadele olan insanlar arası dayanışmadan ve karşılıklı destekten kaynaklanan tesellinin umut verdiği kabul edilir: "Yaşamaya devam edelim, sevgili Porphyrios ve birbirimizi teselli edelim, kaderin bizim için kararlaştırdıklarını, türümüzün kötülüklerini reddetmeyelim. Birbirimizin yanında olalım, birbirimizi teşvik edelim, destek olalım, bu hayatın zorluklarını en iyi şekilde atlatalım."

Luca Pinzolo

baştan çıkarmanın güzelliğini ve şiirselliğini, bireyin bencilliğini körelterek onu türün ve onunla birlikte insan acısının devamına yatkın kılmaya yönelik bir isteme aldatmacasına dayandırır.

Anlaşılır Karakter, Deneyci Karakter, Edinilmiş Karakter

Bütün bireyler, kendi bireysel istemelerini onaylamaya ve bütün diğer canlıları değersiz olarak görmeye yönelik pratik bencillikleri rehberliğinde hareket ederler. Herkes kendi "anlaşılır karakter"i tarafından yönlendirilir; bu karakter uzaysal-zamansal koşullar dışında, tamamıyla özgürce belirlenir ve kendini belirli bir "empirik karakter" şeklinde ifade eder: "Eylem varlığı izler." Belirli

bir güdü karşısında belirli bir eyleme yönelik olarak karar vermeye imkân veren empirik karakter her bireyin, kendisiyle ilgili, deneme-yanılma yoluyla elde ettiği bilginin tek nesnesidir. Yanlış güdüler, yani hakiki karakterimizle çelişen sebeplerin yapay bir şekilde öne çıkarıldığı güdüler sonucunda yapılan seçimlerin neden olduğu acı verici pişmanlık, bizi bu güdülere dikkat etmeyi ve onlara müsamaha göstermeyi öğretir. Bu uzun ve acı verici kendini eğitme süreci sonucunda da "edinilmiş karakter" ortaya çıkar.

Hukukun İşlevi

Zalim, yani başkalarının istemini ve bedenini zor kullanarak kendi bireysel istemine tâbi hale getirmeyi amaçlayan bir karakterin bencilliğine ilk olarak karşı çıkacak olan, devlet tarafından yönetilen ve sahtekârlıktan cinayete kadar en ciddi biçimlerine yaptırım uygulayan hukuktur. Hukukun aracı, ceza dayatma yetkisidir; cezalar konusundaki bilincimiz, bir karar vermeden önce yaptığımız hesaplarda göz önüne almamız gereken bir karşı güdüdür. Ancak adli hukukun temelinde doğal hukuk ve herkesin kendi istemesinin, kendi bedeninin ve kendi çalışmasının ürünü benzeri uzantılarının egemenliğinin işgale uğramaması gibi haklı bir hak iddiası yatar.

Ahlak ve *Pietas*

Kant'ın kategorik buyruğunun öngördüğü "mutlak ödev" temeli reddedilince, ahlak da doğal bir temel içerir: Bu temel, sanat alanında olduğu üzere belirli bir fenomeni aşıp başkasının acısını kendi acımızmış gibi hissetmemize imkân veren *pietas* veya merhamet duygusundan ibarettir.

Bu duyguya eğilimli olan öznelerde *pietas* sezgiler yoluyla canlı dünyanın tamamının aynı celladın, yani istemenin elinden acı çekiyor olarak algılanmasına izin verir; bu sezgi, isteme sahibi öznenin rotasında "aşkın dönüşüm" olarak bilinen köklü bir değişiklik yapma imkânını da içerir. Azizlerin *pietas*'tan kaynaklanan idraki istemenin aralıksız olumlamasına ara vererek onu "yatıştırır." Azizler gönüllü iffet ve fakirlik de dahil olmak üzere isteme kontrolü yoluyla *noluntas*'a, yani istemenin baskılanmasına ulaşır. Kendi karanlık ilkesini, kendini yadsımanın, dolayısıyla da acıdan kurtulmanın şartlarını oluşturacak apaçık bilince dönüştürme kabiliyetine sahip istemeyi bireyleştirmenin tek yolu anlamındaki beşeri varlığın temel anlamı bu imkânın gerçekleştirilmesinde yatar. Bu kozmik kötümserliğin orta yerindeki birey, istemi baskılamak yoluyla acıdan kurtulmanın yolunu bulabilir.

Sonsöz ve Başarı: *Parerga ve Paralipomena*

Schopenhauer, sistemini geliştirmeyi tamamladıktan sonra temel içeriğinde bir daha değişikliğe gitmez, ama 1830'lu yıllarda yazdığı eserlerde ve *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*'nın ikinci baskısının eklerinde o içeriği derinleştirir.

Schopenhauer bir tek, farklı dönemlerde ve şartlarda yazdığı yazıları içeren iki ciltlik 1856 tarihli *Parerga ve Paralipomena*'da (eserin "ekler ve kalanlar" anlamına gelen başlığı başyapıtına sadık kaldığını gösterme amacı taşır) tamamıyla farklı bir tarza başvurur. Deneme ve felsefi inceleme yazısı biçimi yerine çağdaş entelektüellerin eleştirisinden (*Üniversiteler ve Felsefe* ve *Yazarlık ve Üslup Hakkında*) Psikoloji Hakkında Görüşler derlemesine ve *Fizyonomi Üzerine*'ye, toplum incelemelerinden (*Kadınlara Dair*, *Eğitim Üzerine*) yaygın kültür eksikliğinin neden olduğu dejenerasyonunun eleştirisine (*Bizzat Düşünmek*, *Edebiyat Dersleri* ve *Dil ve Kelimeler Hakkında*) kadar farklı farklı konuları ele almasına imkân verecek daha "popüler" bir tarz kullanır.

Aforizmalar

Bu eserin içerdiği bir yenilik, yaşlı filozofun meşhur kötümserliğini yalanlar gibidir. *Parerga ve Paralipomena*'nın ilk cildinin sonunda yer alan Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar, "hayatı mümkün olabilecek en zevkli ve mutlu şekilde yaşama sanatı"nı içerir. Avrupa kaynaklı ahlakçı edebiyatı (Baltasar Gracián, Calderón de la Barca, La Rochefoucauld, Chamfort, Leopardi) yakından takip eden Schopenhauer, "olabilecek en kötü dünya"dan olabilecek en büyük iyiliği çıkartmaya yönelik öğretilerini elde etmek amacıyla ahlakçıların yüksek tarzını uygular.

Schopenhauer'ın günümüzde de yaygın olarak bilinen deyişlerinin çok büyük kısmının kaynağı *Parerga*'dır; Schopenhauer'ın ve tarzının dünyada ün sahibi olmasının nedenlerinden biri, büyük rağbet görmüş ve parçalar halinde de olsa birçok dilde yayımlanmış olan bu eserdir.

FRIEDRICH WILHELM NIETZSCHE

Giuliano Campioni

Genç Nietzsche

Nietzsche 15 Ekim 1844'te Prusya yönetimindeki Saksonya'nın Röcken köyünde doğar. Protestan rahip babası Karl Ludwig ile yine bir rahibin kızı olan annesi Franziska Oehler, çocukları Friedrich, Elisabeth ve küçük Joseph'le birlikte kilisenin konutunda yaşarlarken, Temmuz 1849'da "beyinsel tükenmişlik" olarak teşhis edilen bir hastalık sonucunda baba Karl Ludwig ölür. Bu travmatik kayıpları sonrasında Franziska ile çocukları Naumburg'a taşınırlar; Nietzsche çocukluğunun bir kısmını geçirir ve klasik eğitimi ile müzik eğitimine burada başlar.

Nietzsche'nin gençliğinden geriye çizimler, dramlar, şiirler, besteler, otobiyografik yazılar ve çeşitli konularda eleştiriler de dahil olmak üzere bol miktarda malzeme kalmıştır. Genç Nietzsche ilkel ve vahşi kahramanları büyüleyici bulur ve onları yazılarında "insanüstü" olarak niteler, hayvani bir gücü ifade eden metaforlara başvurur. Eleştirel, tarihsel ve filolojik analizle desteklediği çok çeşitli faaliyetlerinde Kuzey ülkelerinin mitleri başta olmak üzere kahraman figürlerini ele alır. Nietzsche özellikle Germen tarihinin ilk kahramanı olan Ostrogot kralı Ermanaric'le uzun uzun ilgilenir ve bazı manzum eserlerini, bir tragedyasını ve senfonik bir şiirini onun efsanesine adar.

Nietzsche Ekim 1858'de katı bir okul olan Pforta'ya kabul edilir ve burada sunulan Latince ve Yunanca derslerine katılarak filoloji mesleğine adım atar. Gelenekten ve inançtan özgürlük dürtülerini Byron'ın *Manfred*'inden Schiller'in *Haydutlar*'ına, Goethe'nin *Prometheus*'undan Hölderlin'in *Empedokles*'ine kadar Prometeusvari, hatta şeytani figürler konusundaki okumalarla destekler. Aile geleneklerine, rahip olan babasından ve büyükbabalarından devraldığı katı Lutherci inanca isyanı giderek olgunlaşır.

Nisan 1862'ye ait ilk felsefi denemelerinde (*Fatum und Geschichte* [*Kader ve Tarih*] ve *Willensfreiheit und Fatum* [*İrade Özgürlüğü ve Kader*]) geleneksel Hıristiyan inancının sarsıldığı, onu zayıflıktan kaynaklanan bir seçim ve "kendi kaderini kararlılıkla kendi şekillendirme acizliği" olarak gördüğü ve insanlığın seyrinin tarih ve bilim tarafından yönlendirilmesi gerektiğinin bilincinde olduğu bellidir. Feuerbach'a özgü temalar, hayatı boyunca büyük ilgi duyduğu Amerikalı filozof ve şair Ralph Waldo Emerson'un (1803-1882) bazı düşünceleriyle iç içe geçer. Ana tema, hem belirlenmiş hem de aktif olan insan iradesinin

Richard Wagner'in *Tristan ve Isolde* operasından bir sahne, özel koleksiyon

geçmiş üzerindeki hâkimiyetidir: "özgür irade, kaderin en yüksek dereceye potansiyalizasyonundan başka bir şey değildir."

Üniversite Eğitimi

Yunan şair Theognis'i konu alan bir tezle Pforta'dan mezun olan Nietzsche 1864'te Bonn Üniversitesinde ders almaya başlar. Annesini memnun etmek için başlangıçta teoloji bölümüne yazılır, ama sonra filoloji eğitimi almaya başlar. Bu dönemde bile, müzik ve tiyatro alanlarındaki yoğun faaliyetlerinin yanında filoloji önem kazanır ve "bilginin bütün alanlarında başıboş gezinmeyi" engeller. Nietzsche, İncil eleştirisinin filolojik yönüyle ilgilenir, David Strauss'un *Das Leben Jesu* [*İsa'nın Hayatı*] eserini okur ve dogmatik inancı nihai bir sarsıntıya uğrar: "İnsanlığın önündeki yollar bu noktada ayrılıyor: ruhun huzura ve mutluluğa ersin istiyorsan, inancını muhafaza et, ama hakikatin müridi olmak istiyorsan, araştır," diye yazar kız kardeşine. Müziğe büyük ilgi duymaya devam eden Nietzsche'nin hayali, filolojik araştırmalarıyla müzik eleştirmeni faaliyetlerini bir araya getirmektir.

Nietzsche 1865'te Leipzig Üniversitesine geçer, böylelikle filoloji mesleğine kesin olarak adım atarak Theognis, Homeros ve Hesiodos ile ilgilenmeye başlar. Notları, filolojiyi kendisini felsefeye yönlendiren ayrıcalıklı bir yol olarak gördüğünü yansıtır. Nietzsche'nin Yunan felsefe tarihini olağanüstü şahsiyetlerin

tarihi olarak sunduğu *Yunanların Trajik Çağında Felsefe* gibi eserlerinin temelinde Diogenes Laertios'un ("değerini bilmediği hazinelerin sakar muhafızı") kaynakları konusundaki araştırmaları yatar.

Nietzsche, Sokrates-öncesi filozofların mitlerle mücadelesini, bilime ve dönemin dinlerine karşı bilgiye olumlu yaklaşımlarını yüceltir. Onlarda *polis*'i kısıtlayan mitten uzak, üstün bir hayat imkânını bulur: özellikle "en özgür insan" olarak nitelediği Demokritos ilk olarak bilimin "hayatın ilkesi" olduğuna inanmış, teolojiden ve teleolojiden bağımsız bilgi edinme dürtüsünün, "bilgi tutkusu"nun bedelini mutsuzluğuyla ödemiştir. Nietzsche, Demokritos'un yanı sıra, oluşumun masumiyetini öne süren, dünyayı "sanatçının ve çocuğun oyunu" olarak gören Herakleitos'u da yüceltir.

Friedrich Wilhelm Nietzsche'nin Leipzig'de, Gebrüder Siebe stüdyosunda çekilmiş fotoğrafı, y. 1869, Weimar, Goethe und Schiller Archive

Nihilizm

İlk olarak XVIII ile XIX. yüzyıl arasında ortaya çıkan "nihilizm" terimi (Latincede "hiç" anlamına gelen *nihil*'den türemiştir) XX. yüzyılda Nietzsche'nin eserlerinin göreceği rağbetten dolayı XX. yüzyılın felsefe tartışmalarının temel meselesi haline gelir. Alman filozof, 1887'ye ait bir yazısının bir bölümünde nihilizmi, ona göre yakında gerçekleşecek olan Hıristiyan ahlakının ve çileci idealin çöküşünün doğrudan sonucu olarak görür: "Nihilizm ne demektir? En yüce değerlerin değer kaybetmesidir. Amaç yok olur. 'Neden?' sorusunun cevabı yoktur". Dolayısıyla nihilizm, varoluş duygusunun genel yokluğunda hareket eden çağdaş insanlığın halidir. Nietzsche'nin "kusurlu" olarak değerlendirdiği ilk biçimi olan psikolojik nihilizm, dünyayı açıklamak için kullanılan "gaye," "birlik" ve "hakikat" gibi kategorilerin aslında insanın kendini kandırma şekilleri olduklarından şüphelenilmeye başlandığında ortaya çıkar. İnsan kusurludur, çünkü eski değerleri, eskilere uzanan, ama yanıltıcı olduğu anlaşılmış bir ideale inanma ihtiyacının kendini hissettirmeye devam ettiği yeni değerlerle ikame etmekten başka bir şey yapmaz; Nihilizm, Pozitivizm ve gerçekliğin nedensel ve mekanistik açıklaması şeklinde açımlanır. Ancak bu, Nietzsche'nin "tam nihilizm" olarak tanımladığı nihilizmin sadece bir geçiş aşamasıdır. Tam nihilizm iki aşamadan oluşur: hiçliğin gösterisinden beslenmekle ve onu idealleştirmekle yetinen pasif nihilizm (örneğin Romantikler ve Schopenhauer) ile kasti olarak yıkıcı gücünden dolayı içinde bütün geleneksel değerlerin ve onlarla birlikte her türlü hakikatin ortadan kalktığı aktif veya "uç noktada" nihilizm: "Hakikatin olmaması; hiçbir şeyin mutlak bir yapısının, 'kendinde bir şey'in olmaması; nihilizm, daha doğrusu uç noktada nihilizm budur."

Nietzsche bu noktadan hareketle hiçliğin gücünü, nihilizmi sonuna kadar götüren güç istemi yoluyla olumlu bir güce dönüştürme ihtimalini öne sürer. Dolayısıyla nihilizm ebedi bir dönüş halini alır: hiçlik ve anlam yokluğu ebedi olarak tekrarlanır; bu oluşumun yükünü üstlenmeyi ve onu yeni bir insanlığın ilkesi haline getirmeyi başaran tek insan, düşünmeyi ve kabul etmeyi başaran birey, yani üst-insandır.

Graziella Rotta

Schopenhauer'la İlişkisi

Bu yıllarda filoloji alanındaki faaliyetlere bilgelik ve hayat ustası Schopenhauer'ın felsefesine derin hayranlığı eşlik eder. Nietzsche çok geçmeden Schopenhauer'ın metafiziğini eleştirmeye başlarsa da onu "stil sahibi," "Almanya'nın yeniden doğuşu"nu simgeleyen ve üniversite felsefesinin düşmanı "en hakiki filozof" olarak görür; Schopenhauer'ın düşüncesi, "âlimlere" özgü, tamamıyla tarihsel yaklaşıma karşı antikçağın estetik açıdan da ele alınmasına imkân verir. Nietzsche'nin, döneminin filolojik araştırmalarına, yöntemsel karışıklığına, dar görüşlülüğüne ve antikçağın ruhunu yakalamaktan aciz olmasına yönelik sert eleştirileri buradan kaynaklanır. Nietzsche'nin filolojik faaliyetlerinin önemi, filolog Friedrich Ritschl'ı ona Basel Üniversitesinde bir kürsü vermeye iter, Nietzsche de Homeros ve klasik filolojiye giriş dersi verir, Schopenhauer felsefesini temel alan bir filolojik yaklaşımı savunur.

Sanat Metafiziğinden Wagner'den Kopuşa

Nietzsche 1872'de yayımladığı *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu: Yunan Olmak ve Kötümserlik* adlı eserinde hem Yunan dünyasına yeni bir yaklaşım ortaya atar hem de tragedya kültürünün ve Alman toplumunun yeniden doğuşu konusunda müzisyen Richard Wagner'in yanında yer alır. Filoloji temasını (tragedyanın doğuşu ve ölümü) neredeyse ezen daha genel metafiziksel bakış açışı, Nietzsche'nin akılcılığı ve iyimserliğiyle tragedyanın baş düşmanı sayılan Sokrates'ten itibaren Batı düşüncesinin tamamını sunması için bir bağlam görevi görür. Sokrates'in iyimserliği, fenomenal yanılsamanın değerinin anlaşılmasını sağlamış, güzel Yunan toplumuna bireyin yıkıcı düşüncelerini getirmiştir; başka bir deyişle Sokrates bireyin bütünle birliğinin dağılmasına katkıda bulunmuştur; Yunan tragedyası, bireyin Schopenhauer'ın "bireyleşme ilkesi" dışına çıkmasına ve doğayla bir olmasına izin vererek (zaten tragedyanın önemi bu "vecit" halini temel alır) bu birliğe erişmeye imkân verirdi. Nietzsche'nin bu algısının temelinde Schopenhauer'ın başlangıçtaki metafiziksel birlik ile fenomenal bireyleşme (görüntü) arasında olduğunu öne sürdüğü çelişki yatar; gerçek anlamda bir kusur anlamına gelen bu çelişki, Nietzsche'ye göre estetik açıdan kurtuluş gerektirir.

Apolloncu ve Dionysiosçu

Bu çelişkinin temelinde Nietzsche'ye göre doğaya içkin iki unsur, yani Dionysiosçu unsur ile Apolloncu unsur arasındaki karşıtlık yatar. Apollon bireyleşme, biçim ve güzel görünüm ilkelerini ilahlaştırır, özellikle Yunan mimarisinde ve heykeltraşlığında görülen ahenk ve denge ilkesini temsil eder, insanı ıstıraptan kurtaran bir tür "rüya"dır. Dionysios ise bireyi yıkan ve başlangıçtaki birliğe yeniden katılmasına neden olan ilkel gücü temsil eder; çelişki, bireyleşmenin acısı şeklinde tekrar tekrar üretilir, ama bireyin kendisi başlangıçtaki birliğin

bolluğundan faydalandığı için üstün bir zevkle çözüm bulur. Dionysiosçuluğun Yunan kültüründeki kendine özgü biçimleri Orfik ve safahat temelli kültlerdir.

Dionysios ile Apollon aslında bir çelişkinin iki ucunda yer almaz: Apolloncu kültürün tamamı varlığın trajikliğine katlanmayı amaçlayan bir maskedir, istikrarlı ve güven verici biçimlerin inşası yoluyla arka plandaki Dionysiosçuluğun üstünü örtme girişimidir. İki boyut birbiriyle bağlantılıdır, çünkü Apolloncu yanılsamanın kaynaklarından biri varlığın en korkunç yanları konusundaki korkudur, saf "Dionysiosçuluk" ise ya yıkıcı barbarlık ya da saf atalettir. Nietzsche *Tragedya'nın Doğuşu*'nda bir tür tarih felsefesini, birliği arayan iki ilke temelinde geliştirir.

M5: Friedrich Nietzsche, Apolloncu ve Dionysiosçu

Sanatın Zorunluluğu

Bu temel metafiziksel yapı, Apolloncu ve Dionysiosçu unsurları içinde birleştiren ve hem bireyin hem de doğanın işine yarayan kültürel bir ürün anlamındaki sanatı zorunlu kılar. Ebedi yaratıcı özne sanatı teselli kaynağı ve zorunluluk olarak görürken, sanatçının ("deha") kendisi de en büyük eseri olan doğa açısından bir "sanat eseri"dir. Sanatsal yaratıcılık başlangıçtaki birle bilinçdışı özdeşleşmeden doğar; öte yandan hayatın reddedilmesinin, Schopenhauer'ın öne sürdüğü *noluntas*'ın pratikteki imkânsızlığı üstün bir uygarlığın inşasına yönelik yanılsama mekanizmalarının kabulünü beraberinde getirir. Nietzsche'nin yaşama iradesini sürdüren bir yanılsama, "türün dehası"nın bireye yönelik kandırmacası olarak gördüğü içgüdü doğrudan iradeyi ifade eder.

Yunan uygarlığının, zirvesinde içgüdünün canlılığıyla arasında sıkı bir bağ olan dehanın gerçekliğinin yer aldığı bir piramidal yapının modeli olarak seçimi böyle açıklanır. Yunan uygarlığıyla dehanın "trajik temeli" arasında yıkıcı olmayan bir ilişki söz konusudur, daha doğrusu Yunan uygarlığı doğanın bilinçdışı gayeciliğine adapte olarak bu temele mutlak şekilde boyun eğer. Nietzsche'ye göre Germen dünyasında uygarlığa yeni bir anlam kazandıracak tek kişi Richard Wagner'dir.

Zamana Aykırı Bakışlar: Nietzsche ve Wagner

Fransa-Prusya Savaşının yarattığı travmatik deneyim ile Paris Komünü'nün bıraktığı izlenimden sonra ("uygarlığın sonbaharı duygusu") Nietzsche *Zamana Aykırı Bakışlar*'da, Richard Wagner'in Almanya'da trajik ruhun "yeniden doğuşu" umuduyla bağlantılı kültürel projeleri ışığında modern dünyaya ve uygarlığa yönelik eleştirisini sunar. *Zamana Aykırı Bakışlar*, 1873-1876 arasında yayımlanmış, farklı konuların ele alındığı dört yazıdan ibarettir: ilki, "anlamdan, içerikten ve amaçtan yoksun," yoz ve savunmacı bir kültürün temsilcisi sayılan filozof ve teolog David Strauss'a yönelik sert bir eleştiri içerir; ikincisinde tarihin hayata faydası ve zararı ele alınır; üçüncüsü, eğitimci olarak Schopenhauer'a adanmıştır; Wagner'le doğrudan yüzleşmenin sunulduğu *Richard Wagner*

Pierre-Auguste Renoir, Richard Wagner'in portresi, 1882, Paris, Musée d'Orsay

Bayreuth'ta başlıklı sonuncusunda da Nietzsche, gençliğindeki yaklaşımlarıyla arasına mesafe koyar. Tarihin hayata faydası ve zararı konulu yazı, *Zamana Aykırı Bakışlar*'ın en sorunlu yazısı olmalıdır: heterojen tema ve argümanların iç içe girdiği bu yazıda Nietzsche, tarih konusunda çelişkili bir yaklaşım sergiler gibidir. Nietzsche kendi döneminin kültürüne radikal bir eleştiri getirirken, bir yandan tarih bilgilerinin bireylerin hayatına, faaliyetlerine fayda sağladığını öne sürer, diğer yandan boş bilgelik eğiliminin insanları tarih konusunda pasif

kıldığını kabul eder. Nietzsche bu eserde, tarih bilincinin, şimdiki zamanın tarihsel oluşum içerisinde kaybolmaya mahkûm olduğu bilincinin sonuçta bireyi yok ettiği inancıyla tarihselciliği eleştirir: "tarih hastalığı" budur ve tarih karşıtı ve tarih üstü hayat terapisiyle tedavi edilmesi gereklidir.

Nietzsche ve Burckhardt

Bu dönemde Baselli tarihçi Jacob Burckhardt'ın varlığı Nietzsche üzerinde Wagner'in Germen ideolojisininkine karşıt bir etki yaratır. Basel Üniversitesindeki bu iki hoca Fransa-Prusya Savaşını uluslar arasındaki bir "zooloji" mücadelesi, kültür açısından büyük bir tehlike olarak görür. "Genelde galip gelen aptallaşır, mağlup olan da zalim olur. Savaş basitleştirir [...]. Uygarlığın kış uykusu gibidir," diye yazar Nietzsche. Burckhardt sayesinde Prusya'nın zaferiyle baskın hale gelen Germen milliyetçiliğine karşı özgür bireyciliğin özelliklerini ortaya koyar. Nietzsche'nin modeli, geçmişi yeni bir hayat biçimine dönüştürebilen "Rönesans insanı"nın özelliklerine sahiptir. Burckhardt'ın Yunan toplumunu rekabet duygusundan ve üstün bireylerin çoğulluğundan dolayı yüceltmesi de Nietzsche'ye Wagner'in kendini tek ilan eden "dehası"nın tiranvari konumunu eleştirmek için bir gerekçe sunar.

Antikçağın Yeniden Doğuş Mitinin Çöküşü

Nietzsche'nin 1876'da Wagner konusundaki düşüncesi sanat metafiziği açısından ciddi bir kriz yaratır ve gençlik hayalleri ile "deha" mitinden tamamıyla kopmasına neden olur. Nietzsche artık filoloğun rolünü başka bir şekilde ele alır, hatta antikçağın "yeniden doğuş" mitinden vazgeçer: "biz artık antikçağ uygarlığından daimi olarak ayrıldık, çünkü temelleri bizim açımızdan tamamıyla suların içinde kaldı." Mit, "saf olmayan" düşünce, din ve hatta dinin yerini alan sanat, "uyuşturucu" ve "aşağı derecede ilaç" gibi olmalarından dolayı yeni uygarlığın temellerini teşkil edemezler. Nietzsche'ye göre Alman gençliğinin geleneksel eğitimcileri yerine bu görevi "hekime, doğa bilimciye, ekonomiste" vermek gerekir. "Yeniden doğuş" terimi ve çeşitli eşanlamlıları Nietzsche'nin kavram dağarcığından kaybolur. Almanya, içinde bulunduğu sefalet halinden dolayı gerçekliğinin boşluğunu klasik antikçağ mitiyle doldurma ihtiyacı hissetmiştir. Ama klasik dünyayı geri kazanma isteği her zaman boşuna olmuştur: "hiçbir taklit, varlığını sürdüremez. [...] Yunan kültürünün ardından koşan bir kültür hiçbir şey üretemez."

Nietzsche Wagner ve Schopenhauer gibi ayak bağlarından kurtulunca XVII. yüzyıl Fransızlarını Yunanların asıl vârisleri ve "Rönesans'ın büyük zinciri"nin önemli bir halkası olarak görecektir. "Rönesans insanı" gibi Yunan insanı da daha engin bir ruha sahip, ne istediğini daha iyi bilen insanlığın idealidir. İnsanın eğilim göstermesi gereken Güney'in neşesi giderek "daha geniş, daha uluslarüstü, daha Avrupalı, daha Avrupa-üstü, daha Doğulu ve sonuçta daha Yunan" olmak demektir.

Şen Bilim

Nietzsche, 1882'de yayımladığı ve düşüncesi açısından büyük önem taşıyan *Şen Bilim*'de o âna kadar ele aldığı temaların hepsini yeniden ele alarak, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* başta olmak üzere felsefesinin olgunluk dönemi için hazırlık yapar ve özellikle Tanrı'nın ölümü ve aynı olanın ebedi dönüşü gibi temaları incelemeye başlar. Dört kitaptan oluşan bu aforizma kitabın (Nietzsche 1887'deki ikinci baskısına beşinci kitabı ekler) başında ve sonunda iki şiir grubu yer alır. Nietzsche'nin bu yıllarda tercih ettiği biçim olan aforizmaların şiirlerle bir arada yer alması rastlantısal değildir, çünkü eserin amaçlarından biri, Nietzsche'nin kendi içindeki, birbirine zıt eğilimler arasındaki mücadelesini yansıtan, sanat ile bilim arasında meydana gelen kırılmayı telafi etmektir.

Nietzsche'nin bu yazıyla hedeflediği şey, daha önceki eserlerinde olduğu gibi sanatın mahkûm edilmesinin sonucu değil de sanat ile bilim arasında bir sentez olan bir bilim, yani "şen bilimi" ortaya koymaktır; bu bilim "gülmeyi ve bilgeliği" içermeli, ünlü yorumcu Giorgio Colli'nin deyimiyle "somurtuk veya katı" olmamalıdır ve ahlakın, metafiziğin, dinin ölümünden sonra insanın geleceğinin nasıl olacağına bakabilmelidir.

Şen Bilim'in bağlamı yine döneminin kültürünün eleştirisidir; Nietzsche, felsefe ve kültür geleneğinin temel kavramlarını, basit felsefi ihtiyaçların "bilinçsiz kılık değiştirmeleri" ve "nesnel, ideal, saf ruhsal olanın kılığına girmiş" olarak görmekle radikal bir yorumda bulunur.

Geçmiş dönemlerin felsefesi "bedenin yanlış anlaşılması"ndan kaynaklanır ve Platon'dan itibaren aklın "duyulara düşman" olduğu önermesini ortaya koyar. Nietzsche böylelikle eylemde bulunma kavramına benzer bir bilme kavramı ifade eder: ahlaki eylemler gibi bilgi de dürtü ile içgüdülerin arasındaki ilişkinin sonucudur ve ahlaki eylemler gibi asla çıkarsız değildir. Yine Colli'nin dediği gibi, bu kavram Nietzsche'ye göre bilgi deneyiminin, temelde "acı verici" olan bir deneyimin "ıstırabı"nı, "kaygı"sını, "şaşkınlığı"nı yansıtır; Nietzsche gençken filolojinin katılığı ile müzik deneyiminin "vecit hali" arasındaki kırılmayı yaşamıştır; *Tragedyanın Doğuşu*'nda bilgi "varlığımızın korkunç kökeninin Dionysiosvari, mahvedici sezgisi" olarak tanımlanır; tarih bilgisi ise geçmişin hatalarının bilincine varmaya ve tarihin yükünün şimdiki zaman üzerinde ağır bir kaya gibi hissedilmesine yarar.

Düşünce tarihinin iki temel kavramı olan bilinç ve hakikate felsefe geleneğine kıyasla daha az önem verilmesi bu bilgi kavramından kaynaklanır. Bilince felsefe tarihinde fazla önem verilmiş, "bilinçli düşünce" ile genel anlamda düşünce karıştırılmıştır, halbuki Nietzsche'ye

göre "ruhsal üretimimizin büyük kısmı biz farkında değilken meydana gelir." Dolayısıyla hakikat, bilme eylemindeki bu bilinçdışı unsurun varlığının da, içgüdü bileşeninin de tehdidi altındadır: Filozofun erişebileceği tek anlamlı bir hakikat yoktur; hakikat, bireyin farklı dürtülerinin birbirine etkisinin daima akıcı halde olan sonucudur.

Sonuçta, insan kendini yalnız bulur, hiçbir şey kesin değildir ve *Şen Bilim*'in sonundaki ebedi geri dönüş kavramı ona teselli sağlamaz: olan her şey, hatalarıyla ve neden olduğu acılarla ebediyen tekrarlanmaya mahkûmdur ve bilimin bize getirebileceği neşeyi boşa çıkaracaktır. Nietzsche bu durumu farklı bir açıdan, Zerdüşt'ün kâhinliği doğrultusunda ele almak ister.

"En büyük yük" başlıklı ünlü bir aforizmada Nietzsche, şimdiki zamanın ıstırabını insanın şu hali yoluyla özetler: "Bir gün veya bir gece bir iblis yalnızlıklarının en yalnızına gizlice sürünüp girse ve şöyle dese: 'Senin şu anda yaşadığın ve şu âna kadar yaşadığın hayatı bir kez daha ve sonsuz kez daha yaşayacaksın, içinde hiçbir zaman yeni bir şey olmayacak, hayatının her acısı ve her zevki, her düşüncesi ve her iç çekişi, anlatılamayacak kadar küçük veya büyük her şeyi sana tekrar geri dönecek ve bu örümcek ve dalların arasından süzülen bu ay ışığı ve bu an ve ben dahil hepsi aynı sıralamayla yeniden yaşanılacak. Varlığın ebedi kum saati sürekli baş aşağı çevrilecek bir toz tanesi olan sen de onunla birlikte baş aşağı çevrileceksin!' Böyle olsa kendini yerlere atıp dişlerini gıcırdatıp bunları söyleyen iblisi lanetlemez misin?" Ancak, Nietzsche aynı bölümde bu ıstıraba karşı olası bir çareye işaret ederek bir umut ışığı da sunar: "Devasa bir an" yaşandığı takdirde ebedi geri dönüşün yükü hafifleyecek, tahammül edilir hale gelecektir.

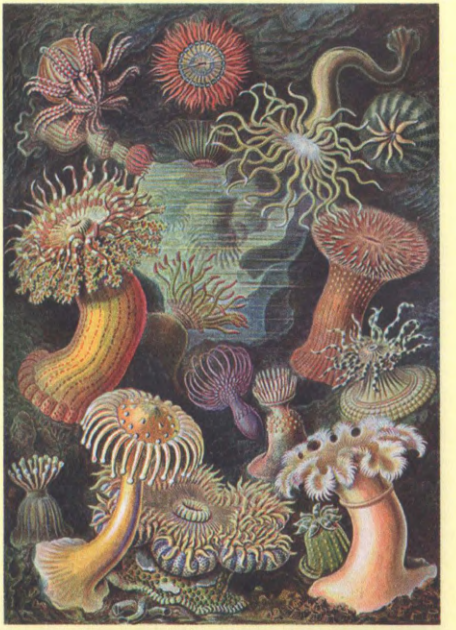

Actiniae, Ernst Haeckel'in *Kunstformen der Natur* eserinden 49 numaralı resim, Leipzig, 1904

M6: Friedrich Nietzsche, Tanrı'nın Ölümü

Nietzsche ve Ahlak

Nietzsche'nin ahlaka "güvenimizi yıkmak" ve onu "kendi kendimize baskılamamamızı" teşvik etmek amacıyla özellikle ahlak temasını ele aldığı eser, *Tan Kızıllığı – Ahlaki Önyargılar Üzerine Düşünceler*'dir (1881). Nietzsche "ahlaka karşı kampanya"sını bu kitapla başlatır. "En eski zamanlardan beri ikna sanatının en şeytani yönlerinde son derece uzman" olan ahlak, bu eserin önsözünde "filozofların Kirke"si olarak tanımlanır, çünkü Platon'dan Rousseau'ya ve Kant'a kadar birçok filozof felsefe tarafından baştan çıkarılarak, sistemlerini "kumun üzerine inşa etmişler," onları mutlak sistemler olarak sunmaya çalışmışlardır. Halbuki Nietzsche'ye göre mutlak değer diye bir şey yoktur, hatta ahlak da büyük ölçüde hatalar üzerine kurulmuştur.

Tan Kızıllığı, bu gibi hataların ortaya serildiği bir aforizma kitabı; bu hataların ilki ve en ciddi olanı, ahlaki eylemlerin tanımları itibariyle bilinçli olduğunu ve mümkün olduklarını sanmaktır. Nietzsche'nin ilk "en derin hata" olarak sunduğu, Sokrates ile Platon'un ahlaki entelektüalizmine ve "ahlaki bilgiyi ahlaki eylemlerin izlemesi gerektiği"ne inanmalarına neden olan "delilikleri ve kibirleri"dir. Ahlaki bir eylem düşüncesini ahlaki eylem kendinin izlememesi, Platon ile Sokrates'e korkunç görünürdü, halbuki Nietzsche'ye tam tersi korkunç görünür, çünkü bir eylem konusundaki düşüncelerimiz o eylemi yerine getirmemiz için yeterli değildir. Bu da iki anlama gelir: ilki, beşeri iradenin özgür olmadığıdır, çünkü bir eylemde bulunan insan, o eylemin neyi temsil ettiğinin ve nasıl bir dürtüden kaynaklandığının bilincinde değildir; ikincisi de ahlaki eylemlerin değerlendirilmesinin imkânsız olduğudur (Hıristiyanlıkta bile beşeri eylemlerin sadece Tanrı tarafından nihai olarak değerlendirilebileceğine inanılır).

Nietzsche'ye göre beşeri eylemler ağırlıklı olarak kendini muhafaza etme içgüdüsünden ve zevk arayışından kaynaklanır, ama bu durum ne (ahlak bilimi konusunda bilgili filozoflar tarafından bile) tamamıyla kavranabileceği ne de belirlenimcilik doğrultusunda basit bir mekanizmanın ürünü sayılabileceği anlamına gelir. Ahlakın insanın, hayatını feda etmek gibi tamamıyla çıkarsız, bencillikten uzak eylemlerde bulunmasına imkân verdiğinin sanıldığı durumlarda bile bu eylemler daima bencil bir dürtüden kaynaklanır ve insanın "kendi kendine bölünmesi"ni temel alır. İnsan varlığının bir kısmını, en çok sevdiği kısmını ("bir düşünceyi, bir arzuyu, bir varlığı) kendi dışına yansıtır ve diğerlerini ona feda eder; ancak bu fedakârlık daima bencillikten, nesnelleştirilen kısımla özdeşleşen özsevgiyi tatmin etme arzusundan kaynaklanır.

Max Klinger, *Friedrich Wilhelm Nietzsche*,
Leipzig, Museum der Bildenden Künste

Ahlak mutluluğun doğal aranışına imkân vermez, çünkü mutluluk "kendine özgü yasalardan doğar" ve ahlak onun için bir engel teşkil eder: "'Ahlaki' olarak nitelenen kurallar aslında bireyleri hedef alır ve hiçbir şekilde onların mutluluğunu istemez," hatta insanlığın tür olarak "mutluluğunu ve refahını" da istemez. Nitekim en üstün düzeyde mutluluk, insanın "bilinçdışı hedefi" değildir, "ahlakın, önyargılar doğrultusunda sanıldığı gibi, ahlaksızlığa kıyasla aklın gelişimi açısından daha elverişli olduğu" da öne sürülemez. Bu durumda ahlak neden lazımdır? Ve nasıl tanımlanmalıdır? Nietzsche'nin bu sorulara cevabı nihai değildir: Ahlak öncelikli olarak, değerleri "oluşmuş" bir süreç olarak algılanır; ahlak, toplumu "muhafaza etmek" için doğmuştur ve onu teşkil eden kural bütününü Nietzsche aforizmalardan oluşan eserlerinde (*Tan Kızıllığı* ve *İnsanca, Pek İnsanca*) farklı bakış açılarından inceler.

Ahlakın Söykütüğü'nde (1887) ise konu çok daha ayrıntılı bir şekilde, başlıca ahlak kavramlarının soykütüğünün tarihi, psikolojik ve etimolojik açıdan analizi yoluyla ele alınır. Üç bölümden oluşan eserde iki temel ahlak çeşidi olduğu öngörülür: "efendilerin ahlakı" ve "kölelerin ahlakı." İlki güçlü, baskın bireyin bencil ilkelerini

Özgür Ruh Felsefesi

Nietzsche'nin 1878'de yayımladığı *İnsanca, Pek İnsanca*, geçmişte saygı duyulan her şeyden "büyük ayrılış" ve yeni hayat imkânlarını deneme sürecindeki belirleyici olayı temsil eder. Metafiziksel dehanın önsezi iddialarına karşı bilgiye ve çalışmanın devamlılığına yönelik bir güzergâhın zorunluluğu dayatılır. *İnsanca, Pek İnsanca*'nın ana özelliği, Romantizm karşıtı terapiye duyulan hayal kırıklığı ve duygusuzluktur. Nietzsche artık "tarih felsefesi"nin (doğa bilimlerinden ayrı tutulmadan) ve onunla birlikte "tevazu erdemi"nin zorunlu olduğuna inanır: ebedi gerçeklikler veya mutlak hakikatler yoktur, her şey oluşum halindedir. Tarih, ben'in karmaşıklığını yeniden inşa etmeye yönelik içebakışın sahte dolaysızlığına karşı da gereklidir: "çünkü geçmiş içimizde yüz dalga halinde akmaya devam eder." Önceki düşüncelerinde bir hastalıktan ibaretken, tarih artık oluşumu ve güzergâhı ortaya koyarak metafiziğin yalanı ardındaki karmaşıklığı aydınlatır ve "'kendinde-şey'in çekirdeğinden ve özünden dolaysız olarak ortaya çıkabilecek" ve üstün olduğu düşünülen şeylerin "mucizevi bir başlangıcı" olduğu görüşüne karşıttır. Onun için "en harika renklerin alt düzey, hatta değersiz malzemelerden elde edildiğini" gösterecek "bir fikir kimyası, bir ahlaki, dini, estetik duygu kimyası" gereklidir.

İnsanca, Pek İnsanca'da "özgür ruh" ile bütünün ilerlemesi arasında bir diyalektik oluşur. Bir toplumun "entelektüel gelişimi," değerlerini ortaya

desteklerken, kölelerin ahlakı ezilen bireyin zayıflığını, "hıncını" en üstün ilke olarak görür ve eşitlik, merhamet ve çilecilik gibi değerleri teşvik eder.

Eserin ilk kısmında Nietzsche, sadece görünürde aynı gibi duran "iyi ve zalim" ile "iyi ve kötü" şeklindeki iki kavram çiftinin analizi yoluyla, "Hıristiyanlık psikolojisi"nin kölelerin ahlakından doğduğunu öne sürer; eserin ikinci kısmında Nietzsche, Hıristiyanlığın son derece zalim bir şekilde beslediği "suçluluk" ve "vicdan azabı" kavramlarını inceleyerek "bilincin psikolojisi"ni sunar; eserin çilecilik ideallerinin anlamına adanmış üçüncü kısmında da hayatın ve ıstıraba katlanmaya ve anlamını kavramaya imkân veren bedenselliğin aşağılanmasında oynadığı rolün sebeplerini belirler.

Çilecilik ideali öncelikli olarak Hıristiyanlıkta bulunur, ama sanatta, bilimde ve modern toplumun başka bazı temel değerlerinde de gizlenir ve tarih boyunca felsefe de büyük müttefiklerinden biri olmuştur: başka bir deyişle bu ideal, ıstırapla mücadele etmek için kendi inancından vazgeçenler için bir sığınaktır. Ancak, Nietzsche bu dinamiğin çok geçmeden çökeceğini öngörür; bu çöküş aynı zamanda Hıristiyanlığın hem dogma hem de ahlak sistemi anlamında çöküşüdür ve onu "istememenin" ve yeni değerlerin dönemi izleyecektir.

çıkaracak veya güçlendirecek bir "kahraman"ın gücüne ve enerjisine değil, "daha özgür, kendine güvenmeyen ve ahlaki açıdan daha zayıf bireylere," hastalara, "bir toplumun istikrarlı unsurunu yumuşatan" ve yaraları yoluyla yeni bir şeyleri zerk eden "dejenere doğalara" bağlıdır. Hareket imkânını temsil eden, "sağlıklı," yani kendinden ve değerlerinden emin bir toplumdan ziyade hastadır. Güçlü bir toplum, zerk edilen şeylere dağılmadan tahammül edebilen, onları dışlamayan, hoşgörülü toplumdur. Nietzsche'ye göre bilimin ve tarihin, gizemi azaltıcı özelliği bu dönemde öne çıkar: İdeal dogmalar, yaşam karşıtı yalanlar yoluyla toplumsal ve beşeri gelişmeyi durduran ve engelleyen dinler olmadan yaşamayı öğrenmek lazımdır. Nietzsche'nin hitap ettiği özgür ruhu bunu başarabilmelidir, böylece soyunun, ulusunun, devletinin önyargılarından ve kısıtlamalarından kurtulabilecektir.

Ebedi Geri Dönüşün Hocası Zerdüşt

Nietzsche 1881 yazında aniden ebedi geri dönüş düşüncesini ortaya atar. Bu kavram aslında, onun okuma notlarından da görüldüğü üzere, evrenin termik ölümü ve enerjinin dağılması konusundaki tartışmayla haşır neşir olmasından kaynaklanır. Nietzsche'ye göre dünya sonlu sayıda unsurdan veya güç merkezinden oluşuyorsa, aynı bileşimleri sonsuz bir süre içinde sonsuz sayıda tekrar edecektir. Bu durumda tarihe ve genel anlamda insanın dünyadaki olaylar

silsilesine ahlaki veya başka herhangi bir anlam atfetmek mümkün değildir, ama ânın ebedi ve tam olduğunu öne sürmek mümkündür.

Nietzsche ebedi geri dönüşle yeni bir iletişim şeklini ve yeni bir yazıyı bağdaştırır: *Böyle Buyurdu Zerdüşt - Herkes ve Hiç Kimse İçin Bir Kitap* (1883-1885). Nietzsche'ye göre ebedi geri dönüş, hipotezlerin en bilimsel olanıdır, ama insanların hayatını değiştirebilmek için hayatlarına "entegre edilmesi" gereklidir: "gölgesiyle insanlığın tamamını kapsayan büyük bir ağaç haline gelmesi için kuşaklar boyu insanlar onun için çalışmalı, onun için bereketli olmalıdır." *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te amaç, felsefenin teknik dilini aşarak ve sembolik dili en uç noktalarına kadar götürerek yeni muhataplar bulmaktır, bunun için de aslında Nietzsche'nin kendisinin temsil ettiği Zerdüştçülüğün kurucusu, Pers peygamberi ve bilgesi Zerdüşt'ün bir dizi konuşmasından faydalanır.

Eserde Hıristiyan değerlerinin parodisine kendinde bir değer değil de güçlenme ve zenginleşme için elzem ve sadece "son insan"ı tatmin edebilecek geleneksel değerlerle hakikatlerden kurtulmaya yarayan bir araç olarak görülen yeni bir çilecilik önerisi eşlik eder. Sırf maddi refaha bağlı kalan "son insan"ın karşısında bütün tanrıların ölümünden ve geleneksel ahlakın çöküşünden sonra o değerlerden vazgeçmeye ve kendine yeni, özgün ve bireysel değerler yaratmaya hazır olan "üstün insan" yer alır.

Bu durumda "Tanrı öldü!" ama "Tanrı'nın gölgesi" (metafizik, gerçeklikten kaynaklanan bir düzendir) onun ölümünden sonra da var olmaya devam eder ve üstün insan için en büyük tehlikelerden birini teşkil eder. Zerdüşt'ün mesajı ona yöneliktir. Pazar meydanından ve abartılı hareketlerden uzak durmalıdır, kendine yönelik dürüstlüğü ve acısı ise insanlar konusundaki acıya dönüşmelidir ki, sonunu arzulasın. Üstün insanın ebedi geri dönüş düşüncesini özümserken mahvolmamaya kendini eğitmesi, "üst-insana" doğru derin ve köklü bir dönüşümden geçmesini gerektirir.

Güç İstemi ve Dionysios

Nietzsche 1880'lerde benimsediği gerçekliğin dinamik algısı her türlü dogmatik-metafiziksel kalıntının yıkıcı eleştirisi için bir temel teşkil eder; tespit ettiği, sürekli hareket halindeki güç merkezleri, dünyayı duyulara, bu tarafa mahkûm eden gerçekliğin tüm ikici algılarını sarsar. Bütün güçlerin özünde tezahürleri yattığına göre, gücün ötesinde onun merkezi olan ve onu hem ifade etme hem de etmeme kabiliyetine sahip bir töz yoktur; başka bir deyişle, organik bir varlıkta güçlerle ilişkiler beden aracılığıyla gerçekleşirse de "her şey güçtür."

Nietzsche *Zerdüşt*'ten itibaren gerçeklik konusunda yeni değerler yaratabilecek, ebedi geri dönüş düşüncesiyle tutarlı, alternatif bir yorum için "güç istemi" ifadesine başvurur. "Güç istemi" insanı benliğinin sınırlı bakış açısını aşmaya iten dürtüdür, ancak amaç, imkânsız bir kişi-dışılığa, soğuk bir "nesnelliğe" ulaşmak değildir, tam tersine, bakış açısının geniş olması ve daha fazla

görme kabiliyeti en yüksek düzeyde güç isteminin özelliği olacaktır. Gücün en önemli ânı, şekillendirilmesi gereken kaos veya hiyerarşileşme ve işlevselleşme yoluyla verilecek biçim üzerinde hâkimiyet uygulanmasıdır ve en yüksek düzeylerinde münferit güç merkezinin sınırlı ve şiddet dolu bakış açısından uzaklaşmayı gerektirir. Tarihte güç istemini temsil edebilecek bireylerin bunu gerçekleştirdiği ve "adalet" elde ettiği olur bazen: Nietzsche'nin öne sürdüğü en yakın zamanlı örnekler arasında "olabilecek en engin insan olmasına rağmen kaotik olmayan" Goethe vardır.

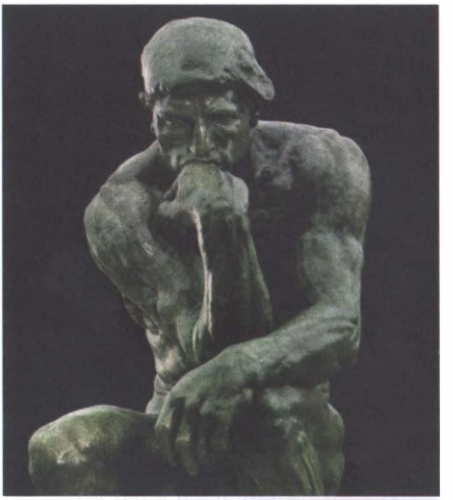

François-Auguste-René Rodin, *Düşünen Adam*, 1903, Paris, Musée Rodin

Üst-İnsan

Nietzsche'nin 1880'lerde geliştirdiği bir başka önemli kavram "üst-insan"dır. Üst-insan, bütün yaşamsal bakış açılarının taraflı olmasını aşan, onu yadsımadan onu tam bir biçime entegre eden, kendisini gerçekliğin tamamına, ebedi döngü yoluyla gerçekliğin tamamını da kendisine benzetme gücüne sahip olan kişidir. Güç isteminin en yüksek ve en zengin şekli ("olduğun kişi haline gelmelisin") olan *amor fati* ("kader sevgisi") onun üzerinde etkili olarak yeni bir özgürlüğe erişmesine imkân verir: "Her şeyin merkezinde bu şekilde özgürlüğünü kazanmış, neşeli ve güven dolu bir kadercilikle, sadece ayrı ve bireysel olanın reddedilebileceği, her şeyin bütün içerisinde günahlardan arınıp olumlandığı inancıyla bir ruh yatar, o artık bunları reddetmez. Ama böyle bir inanç, olabilecek bütün inançların en üstünüdür, ben de ona Dionysios adını verdim."

Ölümünden Sonra Gördüğü İlgi

Nietzsche'nin 3 Ocak 1889'da Torino'da (kesin olmayan sözlü bir geleneğe göre) bir arabacının kötü muamele ettiği bir ata merhametle sarılması ruhsal çöküşüne işaret eder. Okumasına ve çalışmasına engel olan sağlık durumundan dolayı 1879'dan itibaren Basel'deki filoloji derslerine son verir. O andan itibaren narin fizyolojik ve psikolojik durumuna uygun yerler arar ve mütevazı emekli maaşı sayesinde hayatını İsviçre'de, İtalya'da çeşitli yerler ile Nice arasında geçirir. Torino'daki olaydan birkaç yıl sonra giderek ilerleyen felç durumundan dolayı bilinci olmayan bir bedene dönüşürken, giderek artan ünü özellikle 25 Ağustos 1900'da gerçekleşen ölümünden sonra kült halini alır.

Güç İstemi: Metnin, Kavramın ve Yorumlarının Kısa Hikâyesi

Bir Eserin İcadı

Nietzsche'nin 1888 yılının sonbaharında bir oda kiraladığı ve zaman içinde demansla sonuçlanacak olan ruhsal çöküntüyü yaşadığı Torino'daki evin sahibi Davide Fino, 19 Ocak 1889'da Nietzsche'nin ailesine şahsi eşyalarını, kitaplarını ve not defterlerini içeren bir bavul gönderir. Herkes Torino'dan gelen bavulun içinde Nietzsche'nin *Güç İstemi* adlı eserinin metni olduğunu düşünür. Ancak karşılarında notlardan başka bir şey bulmayan Nietzsche'nin mirasının vasileri, eserin başka bir yerde olduğunu veya kaybolduğunu düşünürler. *Güç İstemi* adlı eserin planları ve notları Nietzsche'nin belgeleri arasında, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* deneyiminden sonra, 1850'lerden itibaren yerini almaya başlar. Nietzsche, manzum bir felsefe eseri yaratma girişiminden sonra düşüncesini sunacağı teorik bir eser yazma ihtiyacı hisseder. "Güç istemi" ile ona bağlı "bütün değerlerin yeniden değerlendirilmesi" kavramları, *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (1886) ile *Ahlakın Soykütüğü* (1887) gibi eserlerde ortaya çıkar.

Nietzsche 1887-1888 arasında eserine başlamak ister ama başaramaz. 1888 yılının sonbaharında bu başarısızlığı bir strateji değişikliği olarak sunar. Biriktirdiği malzemenin bir kısmını, kendisine uluslararası çapta ün getireceğini umduğu kısa yazılar için kullanır (*Putların Alacakaranlığı*, *Deccal*), böylelikle *Zerdüşt*'ün tersine, büyük ilgiyle karşılanacağını düşündüğü *Güç İstemi*'ne zemin hazırlanacaktır. Nietzsche'nin öğrencisi ve kâtibi Peter Gast ile Nietzsche'nin kız kardeşi Elisabeth onun geliştirdiği planlardan biri doğrultusunda notlarını düzenlemeye karar verirler; eserin ilk versiyonu 1901'de, iki katından uzun olanı 1906'da yayımlanır, onları farklı uzunluklarda başka versiyonlar izler. Eser o kadar rağbet görür ki, Nietzsche'nin düşüncesinin sembolü haline gelir.

Nietzsche'nin Düşüncesinin Temel Kavramı

Güç İstemi adlı eser, Nietzsche'nin kendisi tarafından yazılmadıysa da "güç istemi" kavramı düşüncesinin temelini teşkil eder ve kökeni gençliğinin filoloji eğitimine kadar uzanır. Güç isteminin bilimsel ve felsefi temellerini özetlemek gerekirse şöyle denebilir: Dünya bir görüntüden ibarettir ve biz şeylerin kendilerini değil, sadece fenomenleri biliriz. Bu, Kant'ın öğretisi olup Kant'tan ve Schopenhauer'dan sonra, Yeni-Kantçıların yanı sıra Nietzsche'nin çağdaşı neredeyse bütün fizikçiler, biyologlar, fizyologlar ve psikologlar tarafından benimsenmiştir. Peki ama her şey görüntüden ibaretse, onun özü nedir?

Özü güçtür, monadlardan, yani enerji yüklü parçacıklardan oluşur.

Bu güç noktaları farklı skalalarda yer alırlar: atomlar fizik, moleküller kimya, hücreler de biyoloji alanına aittir. Monadların hepsi enerji yüklüdür ve alt düzey sürekli olarak üst düzey üzerinde etkili olduğundan, evrenin bütününe ruh ve gaye sahibi büyük bir hayvanın ahenkli imajını değil, diğerlerini alt etmeye yönelik bir mücadeleyi yansıtır ve apaçık olan tek veri, gücün kendi pahasına bile kendini kabul ettirme arzusudur. Nietzsche, fazlasıyla iyimser ve gayeci bir düşünür sayılan Darwin'in evrimciliğini de güç isteminin ışığında yorumlar.

Dünya güçleri arasındaki mücadelenin hedefi, en uygun olanın hâkimiyet kurması değildir, tam tersine, hedef yine kendisidir. Güç hâkim olmak istemez, diğer her şeyin yok edilmesi pahasına kendini kabul ettirmek ister. Nietzsche bu kavramı açıklamak için biyoloji alanından örneklere başvurur. Bireyin ölümünün türün hayatta kalması açısından işlevsel olduğuna dair klasik örneğe karşı Nietzsche, iki yeni organizma yaratmak için ikiye bölünürken, kendi kendilerini yok eden tek-hücreli organizma modelini öne sürer. Taşıyıcısının niyetlerinin ötesinde kendini kabul ettirmeye çalışan gücün asıl tezahürü bu intihar eyleminde kendini gösterir.

"Güç istemi" kavramında, bilimsel etkilerin ve Yeni-Kantçı gnoseolojinin etkisinin ötesinde, istemi kendi metafiziğinin merkezi olarak gören Schopenhauer'ın yankısını bulmak zor değildir. Ancak, Nietzsche'ye göre kötümserlik, bir kabullenme doktrini değildir, aktif bir ilkeye, gücün ve beraberinde getirdiklerinin yüceltilmesine dönüşmeyi arzular.

Nazizm ve Nazizmden Arındırma

Bu açıdan bakıldığında, Nietzsche'nin Üçüncü Reich için bir referans filozofu haline gelmiş olması şaşırtıcı değildir. Ancak, asıl sorgulanması gereken, Nietzsche'nin gerçekten Nazi olup olmadığıdır. Ayrıca büyük bir saflıkla "çarpıtma" olarak nitelendirilen olgunun neden tam da onun eserlerine yapıldığı ve neden Nietzsche'yi temel almayı arzulamış tek eğitim kurumunun Nazizm olduğudur. İkinci Dünya Savaşından sonra, güç isteminin trajik zaferine tanık olmuş bir dünyada Nietzsche'nin felsefi tartışmalara geri kazandırılmasının meşru olup olmadığı sorgulanmaya başlandığında, bu mesele doğal olarak büyük önem kazanmıştır. Bu açıdan iki temel stratejiye başvurulabilir. İlki, Alman kökenli Amerikalı filozof Walter A. Kaufmann'ın (1921-1980) *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist*'ta [*Nietzsche: Filozof, Psikolog, Deccal*] (1950) önerdiği alegorik yöntemdir; Kaufmann'a göre örneğin, Nietzsche "sarışın hayvan"dan söz ettiğinde Wagner'in eserlerinde yeniden doğmuş eski Germenlere değil, hayvanat bahçesindeki aslana atıfta

bulunur. Ancak, Nietzsche'nin felsefi açıdan en güçlü rehabilitasyonu böyle yöntemlerden ziyade, 1961'de yayımlanan ve oldukça farklı bir alegorik yorum öne süren Heidegger'in iki ciltlik *Nietzsche*'si yoluyla olur. Heidegger, derslerinde Nietzsche'yi güncellikten koparıp Platon, Aristoteles, Descartes, Kant ve Hegel gibi filozofların arasına katar. *Zerdüşt*'ün metnine, Aristoteles'in *Metafizik* eserine duyulan kadar saygı duyulması gerektiğini savunmak, binlerce hermeneutikten daha değerlidir.

Tarih-gramer yöntemi ise, Nietzsche'nin metninin çarpıtıldığını öne sürmekten ibarettir; eser hakiki haline geri döndürüldüğü takdirde bize yine radikal, ama siyaseten kabul edilebilir bir Nietzsche sunacaktır. 1960'ların ortalarında İtalyan Giorgio Colli (1917-1979) ile Mazzino Montinari'nin (1848-1986) üzerinde çalışmaya başladığı Nietzsche'nin eleştirel basımının ardındaki ana fikir bu stratejidir. Colli-Montinari basımı yanlış bir önermeyi, yani Nietzsche'nin ideolojik olarak kabul edilemez olan yönlerinin çarpıtma ürünü olduğu fikrini temel alsa da filolojik açıdan son derece titiz bir çalışma olup kültürel açıdan önemli bir sonuç elde eder, çünkü Nietzsche'yi kamusal ve felsefi tartışmalara geri kazandırır, öte yandan bir o kadar önemli kültürel bir yanlış anlamaya da yol açar, çünkü 1960'ların "hakiki" Nietzsche'sinin 1930'larda okunup yorumlanan Nietzsche'den tamamıyla farklı olduğunu savunur.

***Güç İstemi* Çarpıtılmış mıdır?**

Filolojik operasyon, Nietzsche'nin metinlerinin çarpıtıldığını öngörür ve genelde Nietzsche'nın kız kardeşi Elisabeth'e atfedilen bu eylemin birkaç farklı düzeyde yer aldığı düşünülür:

(1) Nietzsche'nin, *Güç İstemi* adlı bir eserini gerçekten ve son âna kadar planladığının iddia edilmesi. (2) Nietzsche'nin tamamlanmamış projesinin, okurlara sunulan metinle bire bir örtüştüğünün iddia edilmesi. (3) Metne aşırı uçlarda, proto-Nazi ve Yahudi karşıtı görüşlerin dahil edilmesi. (4) Transkripsiyon sırasında ciddi hataların yapılması. (5) Aforizma şeklinde olmayan metin bölümlerine

Nietzsche'nin felsefesi gelişen efsanelerin etkisiyle Latin karşıtı Germen kahramanlık mitinin niteliklerini edinir ve bir dizi slogana indirgenir: "sarışın hayvan," "üst-insan" ve "güç istemi," felsefi ve problematik yönlerini kaybedip bayağı ve kaba bir anlam muhafaza ederler. Nietzsche, bilinçli ve verimli hayatının son yılında (Mayıs 1888 ile 2 Ocak 1889 arasında *Der Fall Wagner* [*Wagner Vakası*], *Putların Alacakaranlığı*, *Deccal*, *Ecce Homo*, *Nietzsche Wagner'e Karşı* ve *Dionysos Dithyrambosları*'nı yazar) takdir görmeye başlar. Avrupa'daki bazı tanıdıklarının Nietzsche'yi dışlanmaktan kurtarıp ona düşüncesiyle tarih üzerinde etkili olmanın yollarını gösterdikleri anlaşılıyor. Kendilerine yeni bir inanç arayan bazı müritlerinin yaklaşımında, üst-insanın Germen yanlısı,

aforizma biçimi verilmesi. (6) Aslında başka yazarlara ait olan okuma notlarının Nietzsche'ye atfedilmesi.

(2) ile (4) kendiliğinden çürütülebilir. *Güç İstemi*'nin birçok baskısı yayımlandığına göre (1901, 1906, 1911...), Elisabeth'in her defasında ortaya çıkan metnin nihai metin olduğunu iddia etmiş olması zordur. (1) numaralı suçlama daha karmaşıktır, çünkü Nietzsche'nin niyetinin doğrulanması veya çürütülmesi imkânsızdır. Aslında Torino'da ruhsal bir çöküntü yaşamasaydı, Nietzsche'nin ne yapacağı konusunda hiçbir şekilde tahmin yürütemeyiz. Öte yandan (3) numaralı suçlamaya kesin olarak hayır cevabını verebiliriz. Elisabeth aşırı uçlarda, proto-Nazi ve Yahudi karşıtı görüşleri metne katmamıştır. Elisabeth asıl maddi çarpıtmalarını mektuplarda gerçekleştirmiştir, çünkü ağabeyinin ayrıcalıklı muhatabı olmamasına rağmen kendini o şekilde göstermeyi başarmıştır. Nietzsche'nin *Güç İstemi*'ni yayımlamayı isteyip istemediğine gelince, kesin olan bir şey varsa, o da elimizdeki şekilde (daha doğrusu birçok şekilde) yapmayacağıydı ve aforizma şeklinde yayımlamayacağı da mantıklı görünür. Bu durumda Elisabeth'e yöneltilen suçlamalardan sadece (5) olasıdır, ancak bu durumda da aforizmaların eserin nihai şeklindeki gibi olmamasının ve eserin kendinin de elimizin altındaki eser gibi olmamasının son derece muhtemel olduğunu öne sürebilirsek de bu, Nietzsche'nin *Putların Alacakaranlığı*'nda yaptığı gibi bu eserde de çok bölümlü bir yapı seçmeye eğilimli olmayacağı anlamına gelmez.

Son olarak, bu çerçevede (6) numaralı suçlamanın haklı olabileceğine kuşku yoktur, yani Nietzsche'nin elyazmalarının sıklıkla başka yazarlara ait okuma notları içerdiği anlaşılmamış olabilir, ama bu suçlama yine de Elisabeth'in bunu kasti olarak yaptığını düşündürmemelidir, çünkü kaynaklar konusundaki araştırmalara günümüzde de devam edilmekte ve zaman zaman yeni kaynaklar ortaya çıkarılmaktadır.

Maurizio Ferraris

idealist, kahramanlık edebiyatı, hatta Yahudi karşıtı ve biyolojik-Darwinci yorumlamalarında yanlış anlaşılmalara ve mitleştirmelere dair tehlikeli işaretleri ilk olarak Nietzsche'nin kendisi tespit eder. Nietzsche'nin eserleri ve yazışmaları konusundaki tarihi ve filolojik araştırmalar epey zamandır düşüncesinin daha ayrıntılı bir şekilde konumlandırılması, düşüncesinin temel felsefi kategorilerinin ve gelişimindeki aşamaların daha iyi tanımlanması için gerekli araçları sağlamaktadır. Ancak günümüzde bile, Nietzsche'nin "kahramanlık" kavramını Nazizmle bağdaştıran kaba yalınlaştırma da dahil olmak üzere yeni araçsal ve ideolojik yorumlar öne sürülmektedir.

M1 Søren Kierkegaard

ESTETİK AŞAMASI

***Ya / Ya Da*[1]**

1843'te Victor Eremita rumuzu altında yayımlanan *Aut-aut* (Danimarkaca *Enten-Eller*), anlatımdan en dar anlamda felsefi ve estetik düşünceye kadar çeşitli türden yazılardan oluşur.
Kierkegaard'un düşüncesi açısından büyük önem taşıyan estetik, hedonizm ve etik aşamalar arasındaki ayrım burada sunulmuştur.

Estetik yaşam

Lakin, estetik olarak yaşamak nedir ve etik olarak yaşamak nedir? Bir insanda estetik olan nedir, etik olan nedir? Bunu şöyle cevaplamak isterim: Bir insanda estetik olan, doğal ve dolayımsız olarak neyse o olmaktır; etik olan, insan ne olacaksa bunu ne yolla olduğudur. Kendindeki estetik olan içinde ve ona binaen ve ondan dolayı ve onun için yaşayan kimse estetik tarzda yaşıyor demektir.
Burada niyetim, o malum estetik kategorisine giren bir sürü şeyi uzun uzadıya kurcalamak değil. Estetik tarzda yaşamanın ne olduğuna dair sana ders vermek istemek de bana gereksiz bir mesele gibi görünüyor, sen zaten orada öyle fevkalade bir ustalıkla uygulama yapmış birisin ki, benim olsa olsa senin yardımına ihtiyacım olabilir. Ancak biz seni, hayatının gerçekten ait olduğu noktaya ulaştırmaya çabalarken, ben birkaç evrenin üzerinden yine de kısaca geçmek isterim, zira senin, o pek bayıldığın kaçamaklarından biriyle elimden vakitsizce kayıp gitmemen benim için önem taşıyor. Ayrıca, estetik tarzda yaşamanın ne olduğu hususunda sana vereceğim çok ders olduğundan şüphe etmiyorum. Estetik olarak yaşamak isteyen herkesi, en güvenilir rehber olarak aslında sana yönlendirmek

[1] Søren Kierkegaard, *Ya / Ya Da*, çeviren Nur Beier, İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.

istesem de estetik olarak yaşamanın daha üst bir anlamda ne olduğunu iyice kavramak isteyenleri sana yönlendirmem; zira sen tam da o tarza meyilli olduğun için, onlara bu hususta ders veremezsin; bunu onlara ancak ya daha üst bir basamakta duran biri ya da etik olarak yaşayan biri açıklayabilirdi. Belki de bir anlığına beni gücendirmek isteyebilir, benim de etik tarzda yaşamanın ne olduğuna dair güvenilir bir izahat veremeyecek olduğumu söylerdin, zira ben de ona meyilliydim. Lakin bu bana fazladan bir bilgi verme vesilesi yaratırdı.

Estetik olarak yaşayan birinin daha üst bir anlamda öğretecek hiçbir şeyi olmamasının nedeni, mütemadiyen ânı yaşıyor olmasıdır, dolayısıyla bu kişi mütemadiyen belli bir görecelilik dahilinde, belli bir sınır içinde bilgilidir. Estetik olarak yaşamak için, böyle bir yaşam en yüksek noktasındayken, türlü çeşitli zihinsel yetenekler de gerekebileceğini, hatta bunların olağandışı ölçüde gelişmiş de olabileceğini yadsımak gibi bir niyetim hiç yok ama yine de elleri ayakları bağlıdır ve şeffaflıktan yoksundurlar. Örneğin, insandan çok daha keskin, çok daha güçlü duyulara sahip olan hayvan türlerine sık rastlanır ama onlar hayvani içgüdülerine bağımlıdır.

M2 Søren Kierkegaard

ÖZGÜRLÜĞÜN ISTIRABI

Begrebet Angest [Istırap Kavramı]

Kierkegaard aşağıdaki bölümde ıstırabın insanın kendi varlığı konusunda ne yapmak istediğini özgürce seçme kabiliyetine sahip olduğunun farkına vardığı andan kaynaklandığını öne sürer. Bu özgürlüğün keşfi, insanın karşısında açılan sonsuz sayıdaki imkândan, yolların belirsizliğinden ve yapılacak tercihlerde yönlendirici ilkelerin yokluğundan dolayı büyük bir huzursuzluk kaynağı haline gelir.

Istırap, baş dönmesiyle kıyaslanabilir. Gözlerini bir uçurumun dibine çeviren birisinin hemen başı döner. Ama suç uçurumda olduğu kadar gözündedir de, çünkü oraya bakmak zorunda değildi. Dolayısıyla ıstırap, özgürlüğün verdiği baş dönmesidir, ruh bir senteze varmak üzereyken, özgürlük kendi imkânlarının en derinliklerine bakıp sonlu olandan destek aldığında ortaya çıkar. Özgürlük işte bu baş dönmesine teslim olur. Psikoloji daha öteye gidemez ve gitmek de istemez. O anda her şey değişmiştir ve özgürlük yeniden ayağa kalkarken suçlu olduğunu fark eder. Hiçbir bilimin açıklayamadığı ve açıklayamayacağı o sıçrayış, bu iki ânın arasında yer alır. Istırap suçunu işleyen kişi, olabilecek en muğlak şekilde suçludur. Istırap, özgürlüğün baygınlık geçirdiği, kadınlara özgü bir zayıflıktır; psikolojik açıdan bakıldığında günaha teslim olma daima zayıflık anlarına rastlar. Ancak ıstırap aynı zamanda en bencil haldir ve özgürlüğün başka hiçbir tezahürü, bütün somut durumların olasılıkları kadar bencil değildir.

Sonsuz olasılık

Bireylerin muğlak ilişkisini, sempati ve antipati karışımı tavrını belirleyen en baskın yönü budur. Istırabın ardındaki bencil olasılık sonsuzluğu bireyi bir tercihte bulunmaya itmeyip tatlı kaygısıyla onu huzursuz eder.

M3 Arthur Schopenhauer

TASARIM OLARAK DÜNYA

İsteme ve Tasarım Olarak Dünya

İsteme ve Tasarım Olarak Dünya'nın başında yer alan aşağıdaki metinde Schopenhauer düşüncesinin merkezinde çevremizdeki dünyanın özne açısından ancak tasarım olarak algılanabileceği fikrinin yer aldığını gösterir.

"Dünya benim tasarımımdır:" bu, yaşayan ve düşünen bütün varlıklar açısından geçerli bir hakikattir, ama insan bu hakikatin ancak soyut ve yansıtılmış olarak bilincine varabilir. Ve insan bu bilgiyi edindiğinde, içine felsefe ruhu girmiş demektir. Bu durumda insan, güneşi veya yeryüzünü bilmediğini, güneşi gören bir göz ve toprakla teması hisseden bir elden başka bir şey olmadığını kesin olarak anlar ve etrafındaki dünyanın sadece tasarım olarak, yani daima ve sadece başka bir varlıkla, onu algılayan biriyle, yani kendisiyle ilişkisi içinde var olduğunu bilir. *A priori* olarak öne sürülebilecek bir hakikat varsa o da budur, çünkü bütün olası ve hayal edilebilir deneyimlerin formunu ifade eder: o form, bütün formlardan, yani zamandan, uzamdan veya nedensellikten daha evrenseldir, çünkü bu formların hepsi onu gerektirir. Yeterli-sebep ilkesinin sayısız tikel biçimi olduğunu kabul ettiğimiz bu formların her biri sadece belirli bir tasarım sınıfı açısından değer sahibiyken, özne ile nesne arasındaki ayrım bütün bu sınıflara ortak olan bir formdur, soyut veya sezgisel, saf veya deneyci, her tür tasarımın algılanmasına imkân verebilecek tek formdur. Dolayısıyla bundan daha kesin, daha mutlak, daha çarpıcı bir hakikat yoktur: bilinmek üzere var olan her şey, yani dünyanın tamamı, özneyle ilişki halindeki nesneden ve algılayanın algısından başka

bir şey değildir; başka bir deyişle, tasarımdır. Bu yasa hem şimdiki zaman, hem geçmişin hem de geleceğin tamamı açısından geçerlidir; bundan dolayı da hem bizden uzak hem de bize yakın olan açısından geçerlidir; ayrıca her şeyin algılanabildiği hem zaman hem de uzam açısından da geçerlidir. Dünyanın içerdiği veya içerebileceği her şey kaçınılmaz olarak özneye bağlıdır ve sadece özne için vardır. Dünya tasarımdır.

İRADE

İsteme ve Tasarım Olarak Dünya

Fenomen dünyasının özü, yani Kant'ın da sözünü ettiği kendinde-şey, Schopenhauer'a göre istemeyle örtüşür. Bütün fenomenler istemenin tezahürü, istemenin, kendini körü körüne muhafaza etme dışında bir hedefinin olmadığı, bu hedefini de doğal dünyanın tamamını kapsayan aralıksız bir çatışma hali yoluyla gerçekleştirdiği bir nesneleşme olarak algılanmalıdır.

Fenomenler dünyası istemenin aynasıdır

İsteme kendi başına ele alındığında bilinçdışı, kör ve karşı konulmaz bir dürtüdür. İnorganik ve bitkisel doğada da, kendi hayatımızın bitkisel kısmında da böyle tezahür eder. Ancak, onun için gelişerek ona kendini sunan tasarım olarak dünya sayesinde, isteme kendinin ve nesnesinin bilincine varır, nesnenin dünyaya ve dünyada yer alan hayata indirgendiğini bilir. Fenomenal dünyanın istemenin aynası ve nesnelliği olduğunu söylememiz bundandır. Ayrıca, isteme her zaman hayatı istediğinden ve hayat isteminin tasarım amaçlı tezahüründen başka bir şey olmadığından, "isteme" ile "yaşama istemi" demek aynı anlama gelir.

Bu durumda, isteme kendinde-şey ile dünyanın tözü ve özü olduğuna göre, öte yandan hayat da göze görünür dünya olduğuna ve fenomen, istemenin sadece aynası olduğuna göre, gölge nasıl bedenden ayrılamazsa, fenomen de istemeden ayrılamaz; istemenin olduğu yerde hayat ve dünya da vardır. Dolayısıyla hayatın yaşama isteği teminat altına alınmıştır; bu istemeyle dolu olduğumuz sürece, ölüm karşısında bile hayatımıza dair endişe duymamalıyız. Bireyin doğduğunu ve öldüğünü görürüz, buna kuşku yok. Ama birey de bir fenomenden başka bir şey değildir; sadece yeter-sebep, yani *principium individuationis*'in kapsamındaki bilgi açısından vardır.

M5 Friedrich Nietzsche

APOLLONCU VE DİONYSİOSÇU

Tragedya'nın Doğuşu

Tregadyanın doğuşu ile birlikte, sırasıyla rüyayla ve sarhoşlukla bağdaştırılan "Apolloncu" ve "Dionysiosçu" şeklindeki kavram ikilisi de ortaya çıkar. Söz konusu eserde, Alman filozofun düşüncesinin tamamına eşlik edecek olan, hayatın, acı verici yönleriyle birlikte yüceltilmesi ve burada Euripides ile Sokrates'in temsil ettiği, entelektüelizmin reddedilmesi gibi kavramlar da yer alır.

Apolloncu ve Dionysiosçu

İnsan soyu nasıl aralıksız mücadele ve sadece ara sıra gerçekleşen uzlaşma yoluyla cinsiyetin ikiliğine bağlıysa, sanatın gelişiminin de Apolloncu olan ile Dionysiosçu olanın ikiliğine bağlı olduğunu hem mantıksal olarak kavradığımızda hem de bu sezgiden dolaysız olarak emin olduğumuzda, estetik bilimi açısından çok şey kazanmış olacağız. Bu isimleri, sanat vizyonlarının en derin okült doktrinlerini kavramlar değil de tanrılar dünyasının açık ve net biçimleri yoluyla onları kavrayacak olanlar için algılanabilir kılan Yunanlardan ödünç alıyoruz.

Heykeltraşlık ve müzik

Yunan dünyasında heykeltraşın Apolloncu sanatı ile müziğin figüratif olmayan, Dionysiosçu sanatı arasında hem köken hem de hedef açısından muazzam bir tezadın olduğuna dair bilincimiz, Yunanların iki sanat tanrısı olan Apollon ile Dionysios'a dayanır:

Apolloncu ve Dionysiosçu olanın iç içe geçmesi anlamında tragedya

Birbirinden bu kadar farklı olan bu iki dürtü, daha çok apaçık bir uyuşmazlık içinde ve birbirlerini karşılıklı olarak daha yeni ve sağlam meyveler vermeye teşvik ederek yan yana yer alır ve ortak "sanat" teriminin sadece görünüşte aştığı o karşıtlığın mücadelesini sürdürürler; sonuçta Helenik "isteme"nin mucizevi bir metafiziksel eylemi sayesinde eşleşmiş gibi görünürler ve bu eşleşme halinde Attika tragedyasının hem Dionysiosçu hem de Apolloncu sanat eserini üretirler.

Rüya ve sarhoşluk

Bu iki dürtüye daha yakından bakabilmek için onları her şeyden önce rüyanın ve sarhoşluğun ayrı sanat dünyaları olarak hayal edelim; bu iki fizyolojik fenomen arasında Apolloncu ile Dionysiosçu arasındakine tekabül eden bir tezat olduğu görülebilir.

M6 Friedrich Nietzsche

TANRI'NIN ÖLÜMÜ

Şen Bilim, aforizma 125

Şen Bilim'in 125 sayılı ünlü aforizmasında Tanrı'nın ölümü nihilizmin, yani Nietzsche'ye göre moderniteye işaret eden ve bütün değerlerin yok olmasına neden olan fenomenin zirvesi olarak görülür.

> Sabahın erken saatinde bir fener yakıp pazaryerine koşan ve sürekli, "Tanrı'yı arıyorum! Tanrı'yı arıyorum!" diye bağıran deliyi duydunuz mu? Tanrı'ya inanmayan birçok insan oraya toplandığı için kahkahalarla karşılanmış. "Kayıp mı oldu?" diye sormuş birisi. "Bir çocuk gibi yolunu mu kaybetmiş?" demiş başka biri. "Yoksa saklandı mı? Bizden korkuyor mu? Yolculuğa mı çıktı? Göç mü etti?" diye bağırıp gülüşüyorlarmış. Deli aralarına dalmış ve bakışlarıyla onları delip geçmiş: "Tanrı nereye mi gitti?" diye bağırmış. "Söyleyeyim. Onu biz öldürdük, siz ve ben! Hepimiz onun katiliyiz. Peki nasıl yaptık bunu? Denizi son damlasına kadar içip kurutmayı nasıl başardık? Ufkun tamamını silmemiz için süngeri kim verdi bize? Bu dünyayı güneşle zincirinden koparmakla ne yaptık? Şimdi nereye gidiyor? Biz nereye gidiyoruz? Bütün güneşlerden mi uzaklaşıyoruz? Ebedi bir düşüş içerisinde miyiz? [...] Hâlâ yukarısı ve aşağısı var mı? Yoksa sonsuz bir hiçliğin içinde mi ilerliyoruz? Üzerimizde boş uzayın nefesini hissetmiyor muyuz? Daha soğuk olmadı mı şimdi? Sürekli gece, sürekli daha çok gece olmuyor mu? [...] Tanrı öldü! Tanrı ölü olmaya devam ediyor! Onu öldüren de biziz!"

Kötümserlik Tartışması

Domenico M. Fazio

Alman felsefesinin "müthiş dönemi" olarak tanımlanan (gerçekliğin akılcılığını yücelten Hegelci felsefenin hâkimiyetinin zirveye ulaştığı) dönemde yayımlanan *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*'nın büyük bir fiyaskoya dönüştüğünü söyleyebiliriz. Kitabın birinci baskısının neredeyse tamamı çöpe gider. Akademisyen olmayan Schopenhauer, felsefe hocalarını kendisine komplo kurmakla itham eder. Ancak "karşı-akım" felsefesi yine de yeraltından yayılır ve 1830'ların ikinci yarısından itibaren Schopenhauer'ın çevresinde, kendisinin "havariler" ve "İncil yazarları" olarak adlandırdığı küçük bir mürit topluluğu oluşmaya başlar. Havariler onun hakkında yazmayanlardı, İncil yazarları ise onun doktrinlerini savunmak ve yaymak için eline kalem alanlardı. Böylece onun da nihayet bir "okulu" olur. Ancak ona en yakın müritlerinin hiçbiri onun düşüncesini kötümser olarak yorumlamazken, ölümünden sonra Eduard von Hartmann, Philipp Mainländer ve Julius Bahnsen gibi entelektüeller bu görüşü benimser.

Eski bir asker olup kendi kendisini eğitmiş olan Eduard von Hartmann (1842-1906) 1869'da yayımladığı ve büyük başarı kazanan bir kitapla felsefe dünyasına adım atar ve kendisine üç üniversite kürsüsü sunulur, ancak Hartmann, hocasının akademi karşıtlığına sadık kalarak üç teklifi de reddeder. *Philosophie des Unbewussten* [*Bilinçdışının Felsefesi*] adlı kitabında Schopenhauer'ın felsefesine Schelling ve Hegel'den unsurlarla katkıda bulunur.

Hartmann'a göre Schopenhauer'ın kör ve akılsız istemi herhangi bir şeyi isteme kabiliyetine sahip değildir. Dolayısıyla istemin içkin ama bilinçdışı bir gayeciliğinin olduğunu ve felsefenin görevinin onu bilinç düzeyine çıkarmak olduğunu kabul etmek gerekir. Ama bunu gerçekleştirmek için önce kötümserliği tamamıyla bilimsel temellere dayandırmak, ardından insanlığın bütün yanılsamalarını yıkmak gerekir.

Hartmann, kötümserliğin bilimsel temelini oluşturmak için dünyanın "*eudaimonia* [mutluluk] dengesi"nin matematiksel hesabını yapmayı önerir: var olan bütün dünyalarda zevklerden acıları çıkartacak olursak, *eudaimonia* dengesi daima negatif çıkacaktır. Var olmayan bir

dünyada ise bu denge sıfıra eşit olacaktır. Dolayısıyla var olmamak var olmaya tercih edilmelidir ve istemin bilinçdışı gayeciliği de var olmama eğiliminden ibarettir. Dolayısıyla ruhun kurtuluşu da gerçekliğin metafiziksel çekirdeği içinde yer alır.

Dünyanın ıstırabından kurtuluş konusunda tek imkânı Nirvana'nın bireysel boyutuna atfeden Schopenhauer'ın tersine Hartmann, istemden, dolayısıyla da ıstıraptan kurtulma sürecinin evrensel bir boyutu olması, yani insanlığın tamamını kapsaması gerektiğini savunur. Ancak, bu bakış açısını gerekçelendirmek için insanlığın mutluluk konusunda beslediği umutların tamamını ortaya çıkarmak gereklidir, ki bunlar şimdiki hayatta mutluluk hayali, aşkın bir boyutta mutluluk hayali ve insanlık tarihinin gelişiminde mutluluk hayalini kapsar.

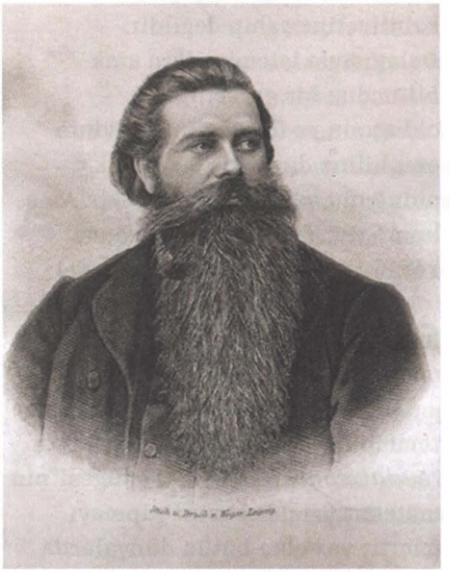

Eduard von Hartmann, fotoğraf, Frankfurt, Universitätsbibliothek Frankfurt am Main

İnsanlığın, Hartmann'ın deyimiyle "dünyanın bir bütün olarak kurtuluşu anlamındaki hedefine ulaşma süreci karşısında kişilikten tamamıyla vazgeçme"ye nihayet hazır olması için, bu bilinç düzeyine ulaşmış olması gereklidir. Ancak, hiçliğe dönüşüm şeklindeki bu kurtuluşun gerçekleşme yöntemi son derece muğlaktır.

Philipp Mainländer de (1841-1876) kendini yetiştirmiştir: aslında banka memuru olup Schopenhauer ve kötümserlik tutkunudur; ona göre de "Tanrı öldü ve ölümü dünyanın yaşamıydı." Zaten ıstırabın ve sefaletin hâkim olduğu bir dünyada Tanrı'ya yer olamazdı.

Ama her şeye rağmen Mainländer dünyanın Tanrı'nın kozmos-öncesi birliğiyle birleşme eğilimine sahip olduğunu düşünür: Ona göre, entropi konusundaki termodinamik araştırmaları (Rudolf Clausius'un 1864'te ortaya attığı entropi kavramı bütün termodinamik sistemlerinin kendiliğinden kaosa doğru evrildiğini öngörür) dünyanın kaderinde hiçlik, dolayısıyla da nihai kurtuluşun olduğunun bilimsel kanıtını sunar. Ama bu süreci kolaylaştırmak ve hızlandırmak için bir şeyler yapılabilir ve yapılmalıdır da.

Mainländer, kurtuluşun üç yolu olduğunu öne sürer: İhtiyaçları ortadan kaldırarak insanlığı zayıflatan ve yok olmaya hazırlayan sosyalizm; uzun vadede insanlığın tür olarak yok olmasını sağlayacak olan cinsel riyazet; ve son olarak bireyin derhal ilk hiçlikle yeniden birleşmesini sağlamanın yanı sıra örnek bir eylem niteliğine de sahip olan intihar. Mainländer de bu son yöntemi uygular zaten ve Die *Philosophie der Erlösung* [*Kurtuluş Felsefesi*] adlı kitabının ilk nüshası eline geçtikten sonra, düşünceleriyle tamamıyla tutarlı bir şekilde 31 Mart 1876 gecesi hayatına son verir.

Julius Bahnsen (1830- 1881) ise kendi kendini yetiştirmemişti; bir lise öğretmeniyken 1856'da Schopenhauer'la şahsen tanışmış ve kendini onun müridi ilan etmişti. *Beiträge Zur Charakterologie* [*Karakterolojiye Katkılar*] (1867) adlı ilk eserinde istem metafiziğini temel alarak bireysel istem üzerine derinlemesine bir inceleme yürütür, bu da Schopenhauer'ın etkisi altında geliştirilmiş bir pedagojinin temelinde yer alması gereken karakter bilimidir. Ancak Schopenhauer'ın doktrininin kötümserlik açısından en önemli yönlerini ele aldığı ve kurtuluş imkânının olmadığını öne sürdüğü asıl yer, *Der Widerspruch im Wissen und Wesen der Welt* [*Dünyanın Bilgisi ile Varlığı Arasındaki Çelişki*] (1880-1882) adlı son

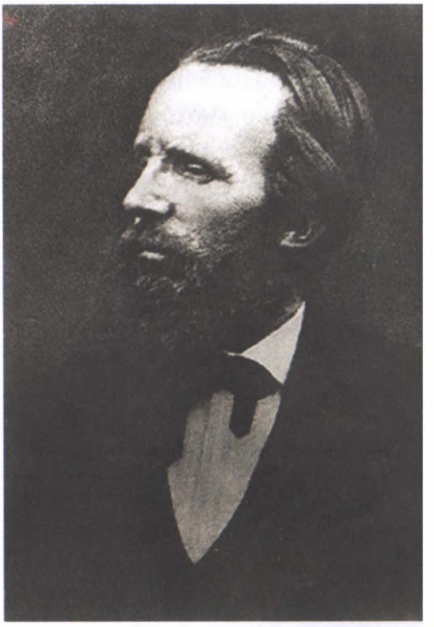

Julius Friedrich August Bahnsen, fotoğraf, Frankfurt, Universitätsbibliothek Frankfurt am Main

eseridir. Bahnsen'e göre dünya, başlangıcı veya sonu olmayan "ebedi bir günbatımı"dır. Bahnsen "*realdialektik*" ile Schopenhauer sonrası kötümserliğinin o kadar radikal bir versiyonunu sunar ki, adına "sefaletçilik" denebilir.

Von Hartmann'ın *Philosophie des Unbewussten* eserinin yayımlanmasından itibaren, Alman kültüründe "kötümserlik tartışması" adı altında, ülkenin belli başlı aydınlarının dahil olduğu hararetli bir tartışma patlak verir. Kötümserlik neredeyse kültürel bir moda halini alır ve sosyolog Georg Simmel tarafından

çeşitli makalelerde tarif edilir. Ancak, Almanya'da o dönemde, en azından görünüşte kötümser olmak için hiçbir sebep yoktu: Germen *Kultur*'u Fransa-Prusya Savaşında Latin *civilisation* üzerinde zafer kazanmıştı, Almanya ulusal birleşme sürecini tamamlıyordu ve Reich'ın doğuşunun kutlamaları devam ediyordu. Bu durumda kötümserlik neden yayılıyordu?

Eski bir Schopenhaerci olup sonradan düşüncelerini Schopenhauerinkine karşıt bir şekilde geliştiren Friedrich Nietzsche'nin kendi kendine sorduğu soru da budur. Yunanların tragedya yoluyla öğrettiği gibi, var olmak daima var olmamaya tercih edilmelidir. Dolayısıyla Nietzsche, Schopenhauer'ın, hayatı hor gören ve yok olmayı arzulayan kötümserliğine karşı hayatın trajik olduğunun kabulünü, yani Dionysiosçuluğu öne sürer. Zaten Nietzsche'ye göre kötümserliği sayesinde varlığın değeri ve anlamı meselesini ilk olarak ortaya koyan kişi Schopenhauer'dır.

Şen Bilim'in (1887 tarihli ikinci baskısı) beşinci kitabındaki "'Alman Nedir' Adlı Eski Mesele" başlıklı bir aforizma da (af.357) benzer bir şekilde Alman felsefesinin Schopenhauer'dan Nietzsche'nin kendine, yani kötümserlikten nihilizme kadar uzanan gelişimine retrospektif bir bakış içerir. Nietzsche şöyle yazar: "Dördüncü problem, kötümserliğiyle, yani varlığın değeri meselesiyle Schopenhauer'ın gerçekten Alman olup olmadığıdır. Ben öyle olduğunu sanmıyorum. Sonrasında bir ruh astronomunun bu sorunun hangi gün ve saatte doğacağını kesin olarak öngörebileceği olay, yani Hıristiyan Tanrı'ya inancın çöküşü, yani bilimsel ateizmin zaferi o kadar Avrupa'ya özgü bir olaydır ki, bütün soyların bunda payı vardır ve onurlandırılması gerekir. Öte yandan ateizmin zaferini bu kadar uzun ve tehlikeli şekilde geciktirmiş olmak Almanlara, daha doğrusu Schopenhauer'ın yaşadığı dönemdeki Almanlara atfedilmelidir. Ateizmin gecikmesine en çok neden olan kişi de Hegel'dir [...]. Schopenhauer de filozof olarak biz Almanların sahip olduğu, ateistliğini kesin olarak ilan etmiş ilk kişidir."

Nietzsche'ye göre Schopenhauer sonrası kötümserlik, Schopenhauer'a göre geri adım teşkil eder: "Eduard von Hartmann'ı kastetmiyorum; onun bizim için fazlasıyla zeki olduğundan eskiden beri şüphelenirim ve o şüphe henüz tamamıyla kaybolmadı; demek istediğim şu: katıksız bir düzenbaz olduğundan, başından beri Alman kötümserliğiyle dalga geçti ve sonunda Reich'ın kuruluş döneminde Almanları kandırmanın ne kadar kolay olduğu hakikatini onlara 'miras bırakabilir.' Ayrıca, hayatı boyunca gerçekçi-diyalektik

Philipp Mainländer, fotoğraf

sefaletinin ve 'şahsi talihsizliği'nin etrafında dönüp durmaktan büyük zevk almış yaşlı fırıldak Bahnsen'i Almanların hesabına mı yazmalıyız, asıl Alman olan o muydu? [...] Yoksa bekâretin tiksindirici havarisi Mainländer gibi amatörleri ve evde kalmışları mı asıl Almanlar arasında saymalıyız? [...] Ne Bahnsen, ne Mainländer ne de Eduard von Hartmann, Schopenhauer'ın kötümserliğinin (Tanrı'dan yoksun bırakılmış, aptal, kör, deli ve sorunlu hale gelmiş dünyaya korku dolu bakışının, samimiyetle hissettiği dehşetin) Almanlar arasında istisnai bir vaka olmayıp gerçekten Almanlara ait bir olay olup olmadığı meselesinde tutunabileceğimiz güvenli bir destek sağlar [...]. Hayır! Günümüz Almanları kötümser değildir! Schopenhauer de bir Almana değil de bir Avrupalıya yakışacak şekilde kötümserdi."

Nietzche böylelikle Schopenhauer'ın düşüncesinin Avrupa'nın modern çağdaki kültür tarihi içerisindeki anlamını ortaya çıkarıp ona değer katmakla kalmamış (onu Tanrı'nın ölümünden sonraki ilk felsefe, nihilizmin ilk ifadesi olarak görmüştür), birçok açıdan açıklanamaz bir kültürel fenomen felsefi kötümserliğin XIX. yüzyıl sonu Almanyasında yayılmasını yorumlamanın yolunu göstermiştir. Çünkü Avrupa'da komünizmin hayaleti dolaşırken, adına nihilizm denilen daha da huzursuz edici başka bir misafir daha varlığını hissettirmeye başlamıştır.

Pozitif Felsefeler ve Toplumsal İlerleme

1789 — Fransız Devrimi başlar

Jeremy Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*

1803 — Maine de Biran, *Influence de l'habitude sur la faculté de penser*

1812–1815 — İngiltere-Amerika Savaşı yer alır

1828 — Andrew Jackson, Amerika Birleşik Devletleri'nin başkanı seçilir

1830 — Antonio Rosmini, *Nuovo saggio sull'origine delle idee*

1831 — Tocqueville cezaevi sistemini incelemek üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gider

1833 — John Stuart Mill, *Remarks on Bentham's Philosophy*

1835 — Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi* (1. cilt)

1837 — Kraliçe Victoria'nın uzun kraliyeti başlar

1840 — Manzoni, *Nişanlılar*

1842 — Comte (1830'da başladığı) *Pozitif Felsefe Dersleri*'ni tamamlar; Verdi'nin *Nabucco* operasının ilk temsili

1843 — John Stuart Mill, *System of Logic*; Vincenzo Gioberti, *Del primato morale e civile degli italiani*

1848 — İtalya'nın Birinci Bağımsızlık Savaşı

1852 — III. Napoleon, Fransa imparatoru ilan edilir

1859 — John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine*

1861 — İtalya Krallığı doğar; Cavour Kontu Camillo Benso ölür

1871 — Fransa-Prusya Savaşı Frankfurt Antlaşmasıyla sona erer

1874 — Émile Boutroux, *Tabiat Kanunlarının Olumsallığı*

1879 — Roberto Ardigò, *La morale dei positivisti*; Augusto Vera, *Cavour e la libera chiesa in libero stato*

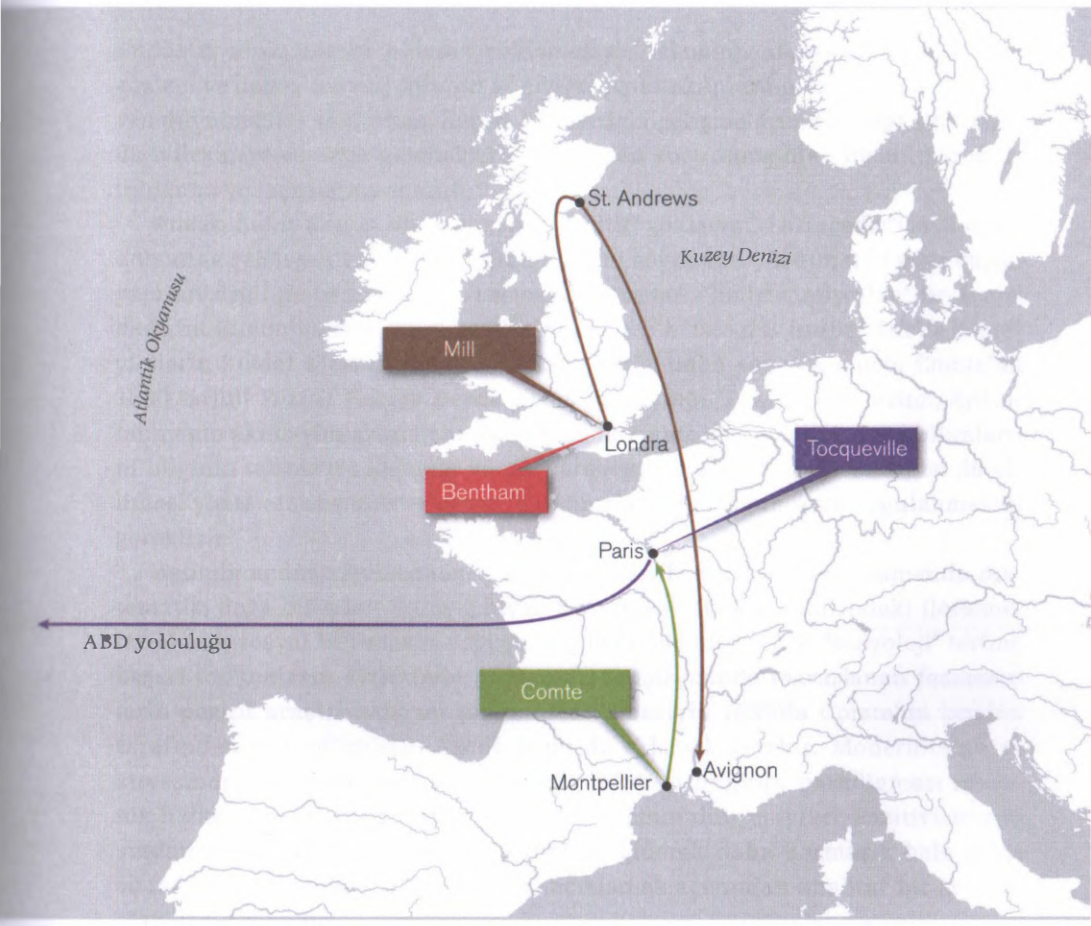
St. Andrews
Kuzey Denizi
Atlantik Okyanusu
Mill
Londra
Bentham
Tocqueville
Paris
ABD yolculuğu
Comte
Montpellier
Avignon

POZİTİF FELSEFELER VE TOPLUMSAL İLERLEME

Endüstri toplumunun giderek pekişmesiyle teknoloji alanındaki gelişmeler, gözlem ve deney temelli bilimin sunduğu yeni imkânlara giderek daha çok güven duyulmasını sağlarken, beşeri olaylardaki gelişmelerin de hayat şartlarında iyileşmeye ve artık geleneklerin yükünden kurtulmuş olan insanlığın mutluluğuna yol açacağına inanılır.

Ancak, Saint-Simon'un deyimiyle "pozitif" yaklaşım, Latincede "verili olan" anlamına gelen *positum*'dan türemiştir, yani soyut akıl yürütmeleri veya hayali yapıları değil de gerçek verileri temel aldığından, "belirlenmiş olan"dır. Henri de Saint-Simon'un icat ettiği ve ilk olarak *Catéchisme des industriels*'de [Sanayicilerin Kutsal Kitabı] (1823-1824) kullandığı, daha sonra Auguste Comte'un 1830 tarihli *Pozitif Felsefe Dersleri* yoluyla yaydığı "Pozitivizm" terimi, Aydınlanmanın akılcı yönlerini benimsemiş gibidir, ama asıl özelliği, doğa bilimlerini bilginin tek meşru kaynağı ve tek paradigması olarak görmesidir, bu da bilimsel yöntemin insanın ve beşeri davranışların incelenmesine uygulanmasını gerektirir.

Aslında endüstriyelleşmenin felsefesi olan Pozitivizm, aynı zamanda matematik, doğa bilimleri (kimya, biyoloji ve tıp) ve fizik alanlarındaki ilerlemeleri, hatta sosyal bilimlerin doğuşunu göz önüne alır; zaten "sosyoloji" terimi, beşeri toplumların evriminde, yapısında ve işleyişinde tekrarlanan fenomenlerin pozitif araştırmalarını tanımlamak amacıyla 1839'da Comte'un kendisi tarafından icat edilmiştir. Ancak şunu da eklemek gerekir: Modernitenin ve zirvesindeki Aydınlanmanın başlarında bilimsel bilginin paradigması mekanik fizikken ve referans birimi geometrik uzamın dünyasıyken, Pozitivizm açısından model biyoloji, referans birimi de giderek daha karmaşık hale gelen ve farklılaşan toplumun ilerlemesini açıklamak açısından anahtar bir kavram olan organizmadır.

Her şeyden önce birkaç tarih sunmakta fayda var: Auguste Comte'un *Pozitif Felsefe Dersleri* 1830-1842 arasında, Herbert Spencer'ın anıtsal eseri *System of Synthetic Philosophy* de [Sentetik Felsefe Sistemi] 1862-1896 arasında yayımlanır. Charles Darwin'in hayvan ve bitki türlerinin geçirdiği evrimi "sağ kalma mücadelesi" ve "doğal seçilim" kavramları temelinde açıklayan *Türlerin Kökeni* eserinin yayımlanması bu iki tarih arasında, 1859'da gerçekleşir: Darwin'e göre çevre şartlarına en iyi adapte olan bireysel değişimler kuşaktan kuşağa

aktarılarak sabitlenir ve uzun bir evrim süreci yoluyla başlangıçtaki türlerin çevreye daha uygun türlere dönüşümünü belirlerler.

Darwin'in açımlayıcı modelini benimseyen Pozitivistler birtakım zorlamalarla "evrim" ile "ilerleme"yi özdeşleştirirler ve günümüzde aslında Darwin'e atfedilmeyen bir teleolojik bağlantıyı vurgulamış olurlar. Örneğin Comte, üç aşama yasasında, dinsel batıl inançlardan başlayıp bilimsel fetihlere kadar uzanan beşeri bilgiyi, bireyin çocukluktan yetişkinliğe gelişimi doğrultusunda açıklar.

Pozitivizm, felsefi bir akım olmaktan ziyade, bilime güven gibi bazı sabit noktaları temel almasına rağmen gerçekliği ve felsefenin kendini homojen olmayan toplumsal bağlamlar içerisinde algılamanın farklı yollarını benimseyen bir "yaklaşımı" niteler: dolayısıyla Spencer'ın İngilteresinde endüstri devrimi tamamlanmışken, Comte'un Fransasında olasılıkları henüz tamamıyla göz önüne serilmemiş bir vaattir. Öte yandan John Stuart Mill'in İngiliz Pozitivizmi, Comte'un ve Darwin'in bazı fikirlerini liberal faydacılık kültürüyle kaynaştırır; Alman Pozitivizmi daha açık bir şekilde materyalizmi temel alır; İtalyan Pozitivizminin başlıca özelliği de Herbert Spencer'ın düşüncelerinin ve Alman Pozitivizminin etkisi altında kalmış olmasıdır.

AUGUSTE COMTE VE POZİTİF DÜŞÜNCE

Ferdinando Vidoni

Formasyonu ve Siyasi Yaklaşımı

Auguste Comte (1798-1857) Pozitivizmin en önemli temsilcisi sayılır. Monarşi yanlısı, Katolik bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Comte, lise yıllarından itibaren Fransız endüstri burjuvazisinin ilk büyük okulu olan *École Polytechnique*'in ortamının derin etkisi altında kalır. Comte, 1831 Devriminde liberal hükümeti destekler, ama 1848'de geçirdiği siyasi dönüşle Louis Bonaparte'ın darbesini onaylar ve çevresinden birçok kişinin onu kınamasına neden olur. Aile meseleleri, ruhsal ve ekonomik sorunlardan dolayı hayatı çalkantılı geçer. Akademi çevreleri tarafından reddedilince ağırlıklı olarak özel matematik dersleri vererek geçimini sağlar.

Comte'un düşüncelerinin geliştiği dönemde Fransa'da Aydınlanmanın ilerleme konusundaki arzusu, devrimci ve "yıkıcı" bir aşamayla çatıştığından, uyumlu ve yapıcı bir topluma dönme isteği giderek yaygın hale gelir. Özellikle Henri de Saint-Simon bu amaçla "organik," teknokratik ve müritleri bu konuda farklı düşünürse de bazı açılardan sosyalist bir topluma yönelik projeler geliştirir. Comte başlangıçta Saint-Simon'un teorik çalışmalarına ve propaganda faaliyetlerine katılırsa da sonradan aralarında görüş ayrılığı doğar ve Comte, *Plan de travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société* [Toplumun Baştan Düzenlenmesi İçin Gerekli Bilimsel Çalışmaların Planı] (1822) eserinden itibaren kendi yaklaşımını geliştirir. Ancak Comte, din ve metafizik gibi eskimiş yapıları bir yana koyarak bilimsel zihniyeti ve doğru doğal düzene dayanan, gerçek anlamda akılcı bir politikaya dair temel görüşünü muhafaza eder,

Üç Aşama Yasası

Comte, en büyük etki yaratan eseri *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde (1830-1842, 6 cilt) dönemin özellikle bilimsel kültürünün geniş bir tablosunu çizer; bütün alanlardaki ilerlemelerin, insanların karşılarındaki gerçekliği açıklarken gösterdiği farklı (örneğin her dönemin değişikliklerini ekonomi yoluyla açıklayan Marksizmden farklı) entelektüel yaklaşımlardan kaynaklanan üç aşamada gerçekleştiğine inanır. Comte'un bu üç aşaması teolojik, metafiziksel ve bilimsel aşamalardır.

M1: Auguste Comte, Pozitivizmin Anlamı

Gustave Courbet, *Ornans'da Cenaze*, 1849-1850, Paris, Musée d'Orsay

M2: Auguste Comte, Üç Aşama Yasası

Teolojik veya dini aşamada insan tanık olduğu fenomenleri açıklamak için onların az veya çok sayıda doğaüstü faillerden kaynaklandıklarını varsayar; bu failler doğadaki hem düzenli hem de sıra dışı şeyleri (mucizeleri) yarattığından, sorunlarımızın çözümünü onlardan elde etmeye çalışmamız gerekir. Bu aşama "kurgusal" olarak da nitelenir, çünkü ürünleri belli bir evrime tâbiyse de henüz hayal gücümüzden ayırt edilemezler: fetişizmden (bütün doğal fenomenler canlı sayılır) çoktanrıcılığa, sonra da her şeyin tek bir tanrısal ilkeye dayandırıldığı tektanrıcılığa geçilir.

Metafiziksel olan ikinci aşamada (ara veya geçiş aşaması) doğaüstü failler yerlerini, dünyanın fenomenlerine içkin, onları üretme kabiliyetine sahip, canlı olmayan "güçler"e bırakır (örneğin hayat, "yaşamsal güç"le açıklanır). Teolojik aşama nasıl tek Tanrı algısıyla zirveye ulaşırsa, bu aşamanın sonunda da her şeyin kökeni tek bir evrensel güce, yani bütün diğer güçleri kapsayan doğaya atfedilir.

"Pozitif" Ne Demektir?

Comte'a göre fiziksel fenomenler gibi beşeri fenomenler de bilimin nesnel bakışıyla incelenmelidir. Fransız filozof bu yaklaşımı "pozitif" olarak niteler, çünkü *positum*'dur, yani soyut akıl yürütmelere veya hayali yapılara değil de olgusal gerçeklere bağlıdır. Comte'a göre insanlarla bağlantılı temalar da gerçekten bu şekilde, yani çeşitli doğa bilimlerinde kabul görmüş kriter ve yöntemler temelinde ele alınabilse, sorunlarla daha önce eşi görülmemiş bir şekilde, kurallara bağlı ve nesnellikle yüzleşmeye imkân veren bir beşeri bilim nihayet elde edilir.

Son olarak bilimsel veya pozitif aşamada, zihnimizin gelişmesi açısından elzem bir kaynak teşkil etmiş olan hayali açıklamalardan vazgeçilip söylemler ve teoriler deneyimin tanıklıklarına tâbi tutulur ve artık üstün canlılar, tözler gibi varlıklar temel alınmaz. Bilimsel aşamanın üç "temel özelliği" vardır: her şeyden önce verilere tâbi olma, çünkü fenomenleri sadece duyusal deneyimimizin onları algıladığı şekilde biliriz (duyusal deneyimimiz de değişiklik gösterebilir, güçlenebilir vs), dolayısıyla da inceleme araçlarındaki ilerlemeler sayesinde verileri daima derinleştirmek veya düzeltmek mümkündür. Veriler bu anlamda dokunulmaz veya nihai değildir, yeni bağlamlar veya inceleme araçları doğrultusunda değişime uğrayabilirler. Bu da bilgilerimizin mutlak veya nihai değil, göreceli bir değere sahip olduğu anlamına gelir. İkinci olarak bilimsel aşama, fenomenler arası düzenli ilişkiler anlamında yasaların arayışına tâbidir; bu durumda birincil olsun, yani fenomenleri üretsinler, veya nihai olsun, yani fenomenlerin "eğilim" gösterdiği hedef olsunlar, "neden" arayışına son verilir. Son olarak, ileride gerçekleşecek fenomenler öngörülür, öngörüler de geçmişte meydana gelenlerin bilgisine dayandırılır. "Öngörmek için görmek" şeklindeki yeni slogan, klasik bilim insanlarının tefekkür yaklaşımının sonu anlamına gelir.

Ancak *Pozitif Felsefe Dersleri*, bilim dallarının bu üç genel özelliğiyle sınırlı kalmaz. Her özelliğin, derinlemesine incelenmesi gereken özgül metodolojik özellikleri söz konusudur. Örneğin biyoloji gibi bazı alanlara dar anlamda gözlem (yani karşımıza çıkan halleriyle fenomenlerin doğrudan analizi) hâkimdir, fizik gibi başka alanlarda suni olarak tetiklenen gözlem anlamındaki deney önemli bir yer tutar; astronomi alanında ise deney yapmak imkânsızdır ve dünyanın dönüşü gibi şeyleri görmek değil de sadece akıl yürütmeler ve hesaplar yoluyla tahmin etmek mümkün olduğundan, fenomenlerin büyük kısmını kendi zekâmızla kurgularız.

Bu tablo göz önüne alındığında doğal olarak şu soru sorulabilir: Bilginin tamamının hedefi, bilimsel düzeye ve yaklaşıma ulaşmaksa, felsefeye başka bir görev kalıyor mu? Comte'a göre cevap evet'tir, çünkü felsefe de bilimin bir bütün olarak ilerlemesinde işlevsel olan bir görevi yerine getirmelidir, o da bilimin kendi yöntemini çeşitli açılardan açıklığa kavuşturmak, bilim dallarının kendi aralarındaki bağlantıları, yani "doktrinlerin homojenliği"ni, çeşitli bilim alanlarının içerikleri arasındaki homojenliği ortaya çıkarmaktır; böylelikle, bilim dallarının tek bir ilkeden türemiş, tamamıyla homojen bir sistem teşkil etmeleri beklenmese de aralarında çelişki kalmayacaktır.

Bilimlerin Tablosu

Bilimsel bilgileri homojen bir *bütün* şeklinde düzenlemek, her birinin diğerlerine göre ne şekilde konumlandığını belirlemek, yani bilimlerin sınıflandırmasını (hiyerarşi, ansiklopedik skala) oluşturmak demektir. Temel oldukları

belirlenen bilimler, genel özellikleri doğrultusunda belirli bir sıralamaya konurlar. Örneğin biyoloji alanında ele alınan fenomenler, fizik alanında ele alınanlar kadar genel ve kapsamlı değildir, çünkü fizik yasaları sadece canlılar değil, bütün cisimler açısından geçerlidir. Dolayısıyla hiyerarşi skalasında fizik, biyolojiden önce yer almalıdır. Öte yandan biyolojinin "karmaşıklık" derecesi daha yüksektir. Çünkü organizmaların temelinde fiziksel ve kimyasal fenomenler yatarsa da sadece kimya ve fizik doğrultusunda açıklanamazlar ve onları belirli yöntemler ve uygun araçlar yoluyla incelemek gereklidir.

Bilimlerin "sınıflandırılması"ndan söz etmek, değer yargılarında bulunmak değil, çeşitli bilim dallarının "kapsamı"nı ve karşılıklı konumlarını belirlemek demektir. Yükselen bir sıralama halinde düşünebileceğimiz, her biri bir altındakini zorunlu kılan altı "temel" bilim vardır (bazen Comte, matematiği bütün bilimlerin evrensel ön aracı olarak görüp sadece beş temel bilim sayar): ilki Matematiktir, ardından Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji ve Sosyoloji gelir. Her biri hem kendinden önceki bilim dalının yasalarından yararlanır hem de o yasalardan türememiş, kendine özgü yasaları vardır. Fizik-kimya dallarından hayat ve toplum bilimlerine geçiş özellikle zorludur. Comte, organizmaları teşkil eden çeşitli işlevleri inceledikten sonra insana özgü "entelektüel ve duygusal" olanlara, yani "ahlaki" olgulara geçer (günümüzde olsa ruhsal veya psikolojik deriz). Comte'a göre entelektüel, ahlaki ve benzeri işlevlerden söz etmek, "zihinsel" işlevlerden söz etmek demektir.

Comte, hiyerarşik bilim skalasıyla, organik fenomenleri sadece fizik-kimya yoluyla açıklayan "indirgemecilik"ten kaçınmak istediğini gösterse de ruhsal fenomenler alanında, sadece "nesnel" sayılanın ve dışarıdan kontrol edilebilenin bilimsel incelemeye tâbi tutulabileceğine inanan, içsel gözlemi veya içebakışı reddeden F.J.V. Broussais gibi araştırmacıların izinden gitmeye devam eder. Dolayısıyla Comte'un bilim dalları sınıflandırmasında psikolojiye yer yoktur, ama yokluğu, aralarında psikoloji alanının öncülerinin de yer aldığı birçok Pozitivist tarafından en çok eleştirilen konulardan biri olacaktır.

Sosyoloji

Öte yandan sosyal organizmalar, yani toplum konusundaki araştırmalar, kendine özgü yapıları ve dinamikleri olan bağımsız bir bilim dalı olarak bu sınıflandırmanın zirvesinde yer alır. Comte, o âna kadar toplumsal fenomenlerin hiçbir zaman gerçek anlamda bilimsel şekilde ele alınmadığından yakınır; bu durum ciddi pratik sonuçlara yol açmıştır, çünkü siyaset alanı için geçerli, yönlendirici kavramlar geliştirilmemiş ve herkes siyaseti kendi şahsi kriterleri doğrultusunda yürütme iddiasında bulunmuştur. Comte şimdi, toplumsal araştırmaları, yani "sosyoloji" veya (daha sık olarak) "sosyal fizik" adını verdiği araştırmaları bilimsel temeller üzerine kurmayı temel görevi edinir ve fizik başta olmak üzere doğa biliminin yöntemlerinden yararlanmayı amaçladığını vurgular.

Louis Jules Etex, *Auguste Comte'un portresi*, 1854, Paris, Temple de la Religion de l'Humanité

Almanya ve İtalya'da Pozitivizm

Almanya ve İtalya'da Pozitivist kültürler Darwin ile Spencer'ın eserlerini benimsemekle sınırlı kalmaz, onları bazen eleştirel açıdan olmak üzere çeşitli tartışmalarda ele alıp özgül ve özgün yaklaşımlar doğururlar.

Almanya'da fizyoloji ile psikoloji arasındaki ilişkileri ve bilginin doğasını konu alan, Haeckel, August Christoph Carl Vogt, Jakob Moleschott, Friedrich Karl Christian Ludwig Büchner, Ernst Heinrich Weber ve Gustav Theodor Fechner gibi yazarların katıldığı ve Wilhelm Maximilian Wundt'un deneysel psikolojisinin doğuşuyla sonuçlanacak olan karmaşık bir tartışma Pozitivist düşünceyi temel alır.

İtalya'da Pozitivizm insan ve toplum konusunda yeni bilimsel araştırmaların gelişimini teşvik eder ve birçok alanda bir inceleme ve araştırma yaklaşımı olarak kabul görür: Bu açıdan öne çıkan isimler arasında tarihyazımında Pasquale Villari, felsefede Roberto Ardigò, tıpta Salvatore Tommasi ve Augusto Murri, pedagojide Aristide Gabelli, psikoloji ve antropolojide Cesare Lombroso, Enrico Morselli ve Giuseppe Sergi vardır.

Pozitivizm ve Gnoseoloji

Ernst Heinrich Philipp August Haeckel (1834-1919) *Generelle Morphologie*'de [Genel Morfoloji] Spencer'ın evrim konusundaki yaklaşımını benimser ve Goethe'nin de teorilerinin etkisi altında kalarak bir türün ontogenezi ile münferit bireylerin filogenezi arasında bir bağlantı olduğu sonucuna varır. Haeckel'e göre bireyin cenin aşamasından olgunluğa (ontogenez) geçişi türün tamamının evrimsel sürecini (filogenez) "özetler." Dolayısıyla ceninin ve bireyin gelişimi üzerindeki araştırma, bir türün evrimsel aşamalarının yeniden kurgulanmasına, insanlar açısından da kabiliyetlerinin gelişiminin veya çöküşünün kavranmasına önemli bir katkıda bulunur.

Ama Haeckel böylelikle ruhu maddeye indirgemek değil, tek töz olan evrenin hem bilim alanında olduğu üzere doğanın ismiyle hem

Her halükârda sosyolojiyi biyolojinin basit bir uzantısı olarak görmek mümkün değildir. Bazı toplumsal durumlar etki sahibidir ve yeni bir yasa türünün uygulanmasını gerektirir. Sosyolojiyi biyolojiden ayırt eden en önemli kavram, yaşam biçimleri açısından statik olan alt düzey organizmalar dünyasının tersine, "aralıksız ilerleme"ye ve "insanlığın aşamalı gelişimi"ne dair fikirdir.

Comte'un sosyolojisi, "sosyal statik" ve sosyal dinamik" olmak üzere iki araştırma yönü doğrultusunda düzenlenmiştir. Sosyal statik, bütün toplumların uymak zorunda olduğu yapının (anatomisinin, ahenginin), yani düzen ilkesinin araştırmasıdır. Bu alanda bütün sosyal olayların diğerleriyle arasındaki

de dine özgü olan Tanrı'nın ismiyle bilinebileceğini göstermek ister. Din ve bilim, farklı diller yoluyla da olsa, tek bir evrenin temel bileşenlerini tarif ederler.

İtalyan Pozitivizminin en önemli temsilcisi olan Roberto Ardigò (1828-1920) kendisini, Batı geleneğinin metafiziksel dilinden giderek daha bağımsız hale gelen bilimsel araştırma bağlamında felsefenin rolünü belirlemeye adar.

Pozitivizm ve Psikoloji

İtalyan ve Alman Pozitivizm hareketleri psikolojinin bağımsız bir disiplin olarak tanımlanmasına önemli bir katkıda bulunurlar. İtalya'da psikiyatr Cesare Lombroso, Gall'ın fizyoloji alanında beyin zarının duyusal, zihinsel ve ahlaki yetiler açısından önemi konusunda öne sürdüklerinden hareketle davranışların fizyolojik temellerini ve bazı somatik özellikler ile beynin zihinsel ve ahlaki yetilerini etkileyen kısımlarının gelişimi arasındaki paralellikleri belirlemeye çalışır. Lombroso, *Suçlu İnsan* adlı eserinde suçlu karakterini baştan tanımlar: Suç teşkil eden eylemler artık günah veya toplumun temelinde yatan sözleşmenin ihlali değil, biyolojik eğilim ile maddi şartların birleşik sonuçlarıdır.

Almanya'da, "olgu" bütününün sözde "akılcı psikoloji"den özerk olması için uğraşan Moleschott, Weber ve Fechner'in eserlerinin merkezinde psikolojik ve kültürel fenomenlere Pozitivist yaklaşım yer alır. Felsefe geleneğinde "akılcı psikoloji" terimi, bilen öznenin "ruh" adı verilen işlev bütünü üzerinde düşündüğü akıl yürütme faaliyeti için kullanılır.

Wilhelm Wundt'un çalışmalarında ise ruhsal olayların kendini gözlemlemeden bağımsız analizi öne sürülür ve bilimsel psikoloji böylece ortaya çıkmış olur. Wundt'un çalışmaları tamamıyla Pozitivist bakış açısına dayandırılamazsa da etkisinde kaldığı kesindir: Wundt, ara ruhsal olguların, yani duyumların var olduğu ve bağlantıların ardındaki yasaların deneysel gözlemler yoluyla belirlenebileceği fikri üzerinde çalışır.

bağlantılar ve bir bütün olarak birleşik olması incelenir. "Statik yasalar"ın "hakiki felsefi ilkesi," canlı bedenlerin ve özellikle beşeri toplum üyelerinin toplumsal bir bütün oluşturma eğiliminden kaynaklanır. Bir metafor kullanmak gerekirse, en küçük sosyal kümelenmeyi, araştırmanın temel aldığı en basit "sosyal birim"i, yani aileyi belirleyen bir tür yapıştırıcının varlığı kabul edilmezse, toplum açıklanamaz. Aileler zamana ve mekâna göre farklılık gösterse de iki temel ortak ilke doğrultusunda kurulur: cinsiyetlerin birbirine göre konumu (pratikte kadının erkeğe tâbi olması) ve yaşların birbirine göre konumu (gençlerin yaşlılara tâbi olması). Comte'a göre kadın, doğal ve temelde "zihinsel"

durumundan dolayı soyut zekâ açısından erkeğin altında yer alır, dolayısıyla erkek, topluma liderlik etmelidir; öte yandan Comte, kadının duygu ve sosyallik alanında önemli bir işleve sahip olduğunu kabul eder. Aileler de bir üst organizasyon biçimi olan, birçok ailenin bir araya gelmesinden oluşan ve işbölümünü temel alan toplumun oluşumunu belirler; bu organizasyon içerisinde herkes kendi rollerini yerine getirerek toplumun muhafaza edilmesine katkıda bulunur.

Sosyal dinamik ise entelektüel evrimin hareketinin, gelişiminin, ilerlemesinin araştırılmasıdır. Comte zihinsel ve sosyal evrimden söz eder ama o dönemde biyoloji alanında konu edilmeye başlanan biyolojik evrime pek ilgi göstermez. Entelektüel evrim de yukarıda sözü edilen "üç aşama"dan (teolojik, metafiziksel ve bilimsel) geçerek gerçekleşir ve Comte bu aşamalara belirli sosyal ve siyasi organizasyon biçimlerini denk getirir. Böylece teolojik zihniyetin hâkimiyeti, "beşeri faaliyetlerin, normal bir birlik oluşturmaya hazırlık olarak temelde askeri alanda olması gereken bir ön-toplum" aşaması anlamına gelir. Metafiziksel aşamaya tekabül eden geçiş aşamasından sonra birlik, pozitif ruhun gelişimiyle birlikte gelişir ve "endüstriyel aşama" ve ona bağlı "siyasi düzen" elde edilir. Böylelikle, bir ucunda katı hiyerarşisi, ruhban sınıfının nüfuzuyla ve köleciliğiyle askeri toplumun, diğerinde silahsızlandırılmış, üretimin gerektirdiği görev bölümüne dayalı endüstri toplumunun yer aldığı tarihi bir seyir ortaya çıkar. İnsanlığın "normal" ve nihai halini temsil etmesi gereken yeni toplumun içinde üç "temel düzen"den oluşan bir hiyerarşi yer alır; bunlar (azalan sıralamayla) "endüstriyel veya pratik düzen, estetik veya şiirsel düzen ve bilimsel veya felsefi düzen"dir (sonuncusunun görevi, topluma rehberlik etmektir). Comte bütün bunları öne sürerken büyük ölçüde, insanların yaklaşımlarının beynin belirli bölgelerinin baskın olmasına bağlı olduğunu savunan, "frenoloji"nin mucidi F.J. Gall'ın (1758-1828) araştırmalarını temel alır.

İkinci Comte ve Comte'un Gördüğü İlgi

1840'ların ortalarından 1857'deki ölümüne kadar, Comte'un düşüncelerinde bir değişim gerçekleşir. Sosyolojinin insanlığın refahına hizmet etmesi gerektiğine dair ideali aynı kalır, ama bu hedefin gerçekleştirilmesi bilimden ziyade, Comte'un ilham kaynağı, 1846'da otuz yaşında ölen Clothilde de Vaux'un temsil ettiği ahlaka ve dine emanet edilir. Comte'un bu dönemde yazdığı en önemli eser *Système de politique positive*'dir [Pozitif Politika Sistemi] (1851-1854, 4 cilt), ona bir de *Catéchisme positiviste ou Sommaire Exposition de la Religion Universelle* [Pozitivizm'in İlmihali] (1852) eklenir.

Comte'un öğrencilerinin büyük kısmı, düşüncesinin bu yeni "dini" ve duygusal yönelimine katılmayacaktır. Dolayısıyla Comte'un Pozitivizm temasını geliştiren çevrelerde (en az) iki akım oluşur: Biri ahlaki-mistik ikinci dönemini de göz önüne alır, diğeri ilk döneminin akılcı sınırları dahilinde kalır.

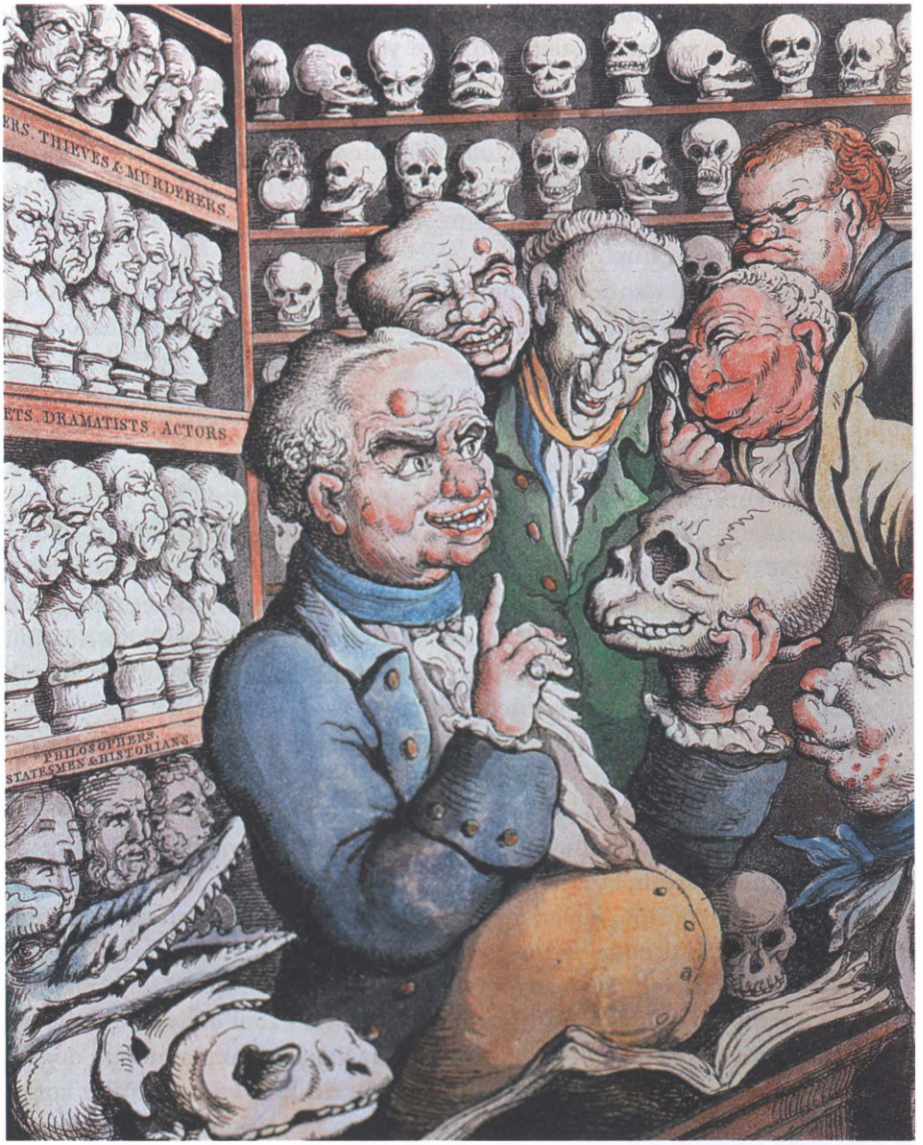

Thomas Roulandoson, Franz Gall'ın karikatürü, 1808

İngiltere'ye bakacak olursak (Comte'un etkisinde en çok birliğin ve topluluğun doğduğu ülke), ikinci Comte izinde kurulan London Positivist Society karşısında, Comte'un ilk temalarından oldukça bağımsız bir şekilde faydalanan yazarlar yer alır. Comte'a büyük ilgi duyan, hatta onunla yazışıp ona mali olarak da katkıda bulunan John Stuart Mill bir ara, *Auguste Comte ve Pozitivizm*

(1865) adlı eserinde Comte'un doktrinlerini ciddi bir analize tâbi tutar: Mill, Comte'un bilim sınıflandırmasını, bilimsel yöntemini ve sosyolojiyi statik ile dinamiğe bölmesini kabul eder, ama çeşitli disiplinleri (psikoloji, ekonomi-politik, saf mantık, olasılık hesabı) reddetmesini veya onlara değer vermemesini kesin olarak eleştirir, neden kavramını köklü bir şekilde görmezden gelmesini, frenolojiye bağlı olmasını, liberalizm, temsil sistemi ve düşünce özgürlüğü karşıtlığını, geleneksel aile ve kadın algısını, "Pozitivist takvimi"ni ve son döneminin mistik yönelimini kınar.

Britanya Pozitivizminin diğer büyük temsilcisi Herbert Spencer'a gelince, yeni bilim sınıflandırması ve geniş kapsamlı evrim sistemiyle büyük ölçüde Comte'a karşı çıkar.

Fransa'da bir yanda bilim tarihçisi Pierre Laffitte'in liderliğindeki Comteçuluk, diğer yanda dilbilimci Èmile Littré, Hıristiyanlık tarihçisi Ernest Renan, psikolog Théodule Ribot, edebiyat eleştirmeni ve psikolog Hippolyte Taine, sosyolojinin kurucuları Èmile Durkheim ve Lucien Lévy-Bruhl gibi daha özgür ve bağımsız yazarlar yer alır. Bu yazarlar Comte'un daha genel felsefi açıdan ele aldığı sosyoloji metodolojisini daha teknik ve somut bir şekilde geliştirirler. Lévy-Bruhl 1899'da *Correspondance de John Stuart Mill et d'Auguste Comte*'un [John Stuart Mill ile Auguste Comte'un Yazışmaları] editörlüğünü yapar ve *La philosophie de A. Comte* [A. Comte'un Felsefesi] (1900) adlı, büyük titizlikle hazırlanmış bir eser yayımlar.

Almanya'da Comte'un düşüncesi büyük ilgi görmez; 1859'da Karl Twesten'in *Lehre und Schriften August Comte* [August Comte'un Öğretileri ve Yazıları] adı altında, Comte'u öven bir eseri yayımlanır, ama Pozitivizm'in tarihsel olarak üstlendiği işlevlerin çoğu (dünyanın teolojik-metafiziksel vizyonuna karşı mücadele, doğa bilimlerinin kültürel değerinin geri kazanılması, insanın da bilimsel vizyonunun gerekliliği) Büchner ve Moleschott gibi "Alman materyalizmi"nin bazı temsilcileri tarafından yerine getirilecektir.

Pozitivizmin hem içinden hem de dışından yöneltilen eleştirel tartışmaların kapsamı, Comte'un çağdaş kültür üzerindeki etkisini kabul etmeyi zorunlu hale getirir. Comte'un en önemli katkıları arasında genel anlamda bilimin doğası ve yöntemi ile çeşitli bilim dalları arasındaki farklılıklar ve bağlantılar konusundaki tartışmaların derinleştirilmesini ve insan ile toplumun incelenmesinde de bilimsel yöntemlerin uygulanması gerektiği ilkesini sayabiliriz (bu ilke, beşeri bilimlerin doğmasına imkân tanımıştır).

(D)

CALENDRIER POSITIVISTE

POUR UNE ANNÉE QUELCONQUE

OU

TABLEAU CONCRET DE LA PRÉPARATION HUMAINE.

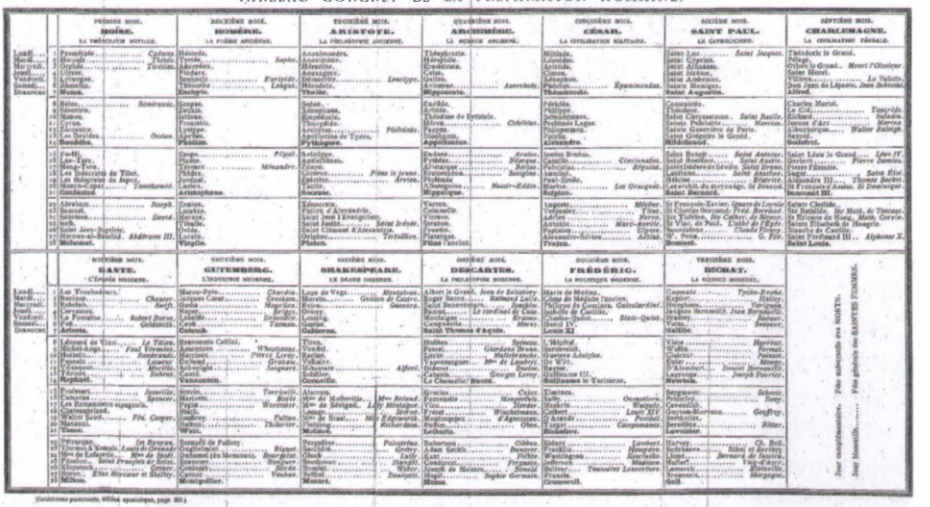

Auguste Comte, *Calendrier positiviste, ou Système général de commémoration publique...* Paris, 1852, Amsterdam, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Yeni Bir Toplum İçin Yeni Bilgiler

Gianfranco Poggi

"Devrimci" Bir Çağ

Avrupa'da XVIII. yüzyıl sonuyla XIX. yüzyıl başı arasında yer alan Endüstri Devrimi zenginliğin üretim ve dağıtım süreçlerini dönüştürürken, özellikle İngiltere'de dikkat çekici sonuçlar elde edilir. Fransız Devrimi, *ancien régime*'e [eski yönetim şekli] özgü otorite ilişkilerinde hızlı ve radikal bir değişime yol açarken, başka ülkelerin kamusal işlerinin idaresinde örnek alınabilecek sonuçlar doğurur. Bu iki devrime Avrupa nüfusunun hem boyutlarında hem de dağılımında (özellikle şehirler ile kırsal arasında) değişime neden olan "demografik devrimi" ve diğerlerinden de önce gerçekleşen "bilimsel devrimi" eklemek gerekir. Bilimsel devrim sonucunda yeni türden bilgi kaynaklarının yanı sıra yeni bir araştırmacı topluluğu ortaya çıkar; bu araştırmacılar empirik (bazen de deneysel) olarak doğrulanmış verileri paylaştıkları gibi, birbirinden son derece farklı pratik sorunlara uygulanabilecek ve devrimci sonuçlar elde edebilecek metodolojik disiplin ile bilimsel dilin değerinin bilincine sahiptir.

XVI ile XVIII. yüzyıllar arasında yer alan bilimsel devrimin ana teması, astronomi alanından biyoloji alanına çeşitli doğal fenomenlerdi. Şimdi o devrimi, beşeri olaylar, toplumsal ilişkileri düzenleyen çeşitli kurumlar ve tarihi olaylar gibi oldukça farklı fenomenler üzerinde yeniden üretmek lazımdı. Bu alanlarda faaliyetler yürütenler, bu türden fenomenleri de bilimsel açıdan kavrama eğilimi gösteren Aydınlanmacı ruhun vârisiydi, ama aynı zamanda XVIII. yüzyıl Aydınlanmasında toplumsal ve siyasi olayların nesnel tespiti ve sistematik analizi yerine onlara yönelik salt eleştirel söylemin abartılmasına karşı çıkardı.

XIX. yüzyıl başlarında özellikle Fransa'da ortaya çıkan, "proto-sosyoloji" olarak tanımlanabilecek alan, yakın geçmişe ait ve çağdaş toplumsal fenomenler konusunda güçlü ve çelişkili değerlendirmelerin etkisi altında kalır. Sosyalist düşünür Claude-Henri de Saint-Simon, "endüstri toplumu"nun doğduğunu ve özellikle siyasi alanda eskilere uzanan ayrıcalıklara sahip bireylerin otomatik olarak hüküm sürdüğü *ancien régime* toplumuna göre üstün olduğunu öne sürer.

Özgürlük, sevgili özgürlük, 1830-1833, Vizille, Musée de La Révolution Française

Endüstri toplumunda, zenginlik üretmenin yeni yöntemlerini geliştirip yöneterek kendilerini kabul ettirmek için rekabete giren, sanayiciler, bilim insanları ve teknisyenleri kapsayan yeni bir yönetici sınıf ortaya çıkar. Öte yandan Restorasyon düşüncesi olarak tanımlanan akımın iki temsilcisi olan Joseph de Maistre ile Louis de Bonald, hem kralın öldürülmesiyle Kilise ayrıcalıklarına

saldırının hem de Napoléon'un aldığı bazı kararlardan dolayı Fransız Devriminin uygarlığın temellerini sarsarak, genel anlamda karmaşanın hâkim olduğu bir çağı başlatmakla suçlarlar.

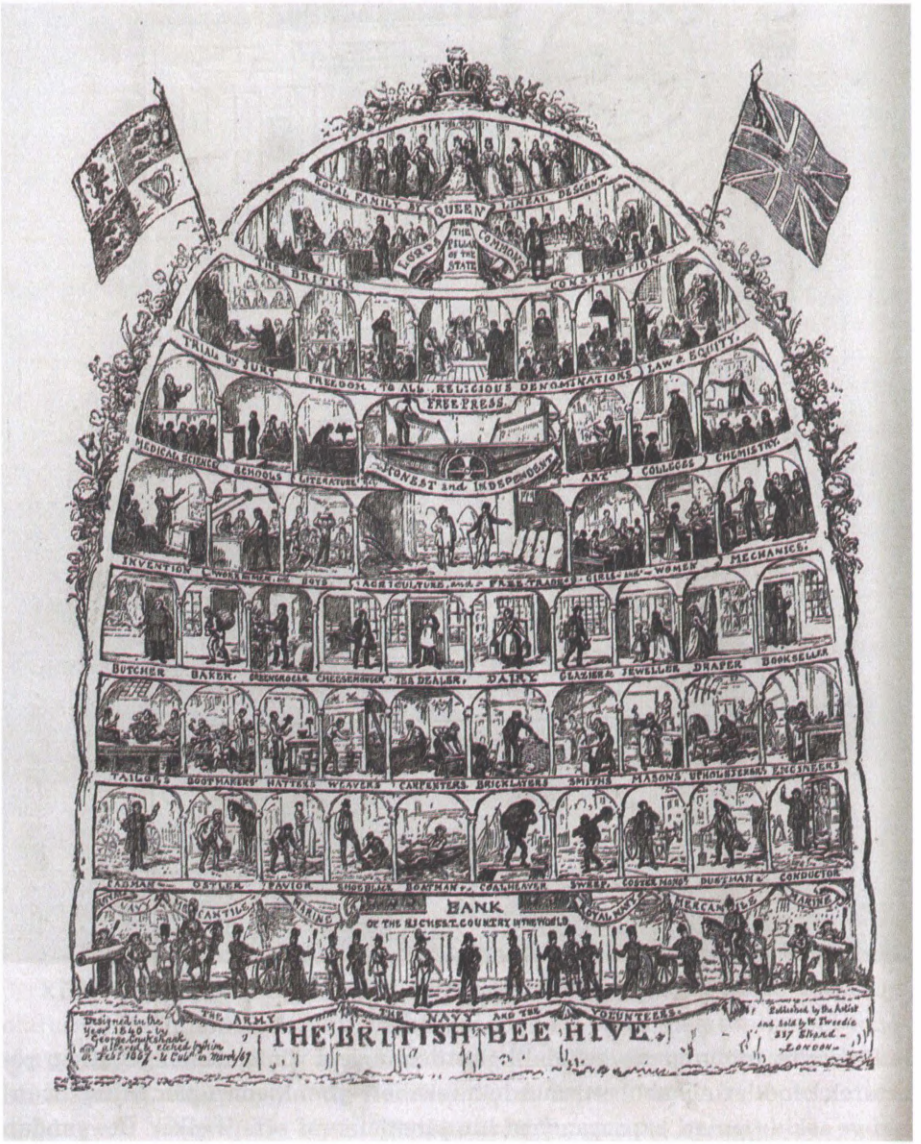

George Cruikshank, *Britanya Arı Kovanı*, Victoria dönemi İngilteresinin tasviri (1840 tarihli bir çizimden elde edilmiş gravür), 1867, özel koleksiyon

Alexis de Tocqueville, Restorasyonun başarısızlığa uğramasından kısa bir süre sonra, Avrupa'da yüzyıllardır hüküm süren aristokratik düzenden tamamıyla farklı, demokratik bir toplumsal düzenin mümkün olduğuna ve işleyebileceğine dair sezgisini derinleştirmek ve kanıtlamak amacıyla Amerika yolculuğuna çıkar. Amerika'da Demokrasi eserinde De Maistre ile Bonald'ın dikkat çektiği karmaşanın demokrasinin kendine özgü bir özelliği değil, demokrasiye geçişin geçici bir yönü olduğunu savunur. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde demokrasi, uzun bir geçmişi olan bir düzenin altüst edilmesinden doğmamıştır, burada ülkenin tarihsel geleneklerden yoksun bir düzen oluşturma arzusu önemli bir rol oynar.

Görev Fikrine Felsefi Yaklaşım: Hegel

"Bilimsel devrimi" doğa alanından alıp toplum ve tarih alanlarına aktarmanın çeşitli yolları vardır. Aslında birçokları, iki gerçeklik alanı arasındaki köklü farklılıkları göz önüne alarak, doğa araştırmaları ile toplumsal araştırmalar arasında genel bir benzerlikten fazlasının olabileceği fikrini baştan reddeder. Ortak nokta, araştırmacının kendi alanındaki verilerle apaçık ve tarafsız bir şekilde yüzleşme ve elde ettiği sonuçları bilimsel çevrelerle paylaşarak onlardan onay alma isteğidir. Bazıları köklü akademik gelenekler dahilinde toplumsal fenomenlerin ciddi bir araştırmasının mümkün olduğuna ve kendi uygulama alanlarının geçerliliğini pekiştireceğine inanır. Bazıları da Hobbes (1588-1679) veya Rousseau'nun (1712-1778) yaptığı gibi, tarihsel fenomenleri felsefi bir yaklaşımla ele alma girişimlerinde bulunur.

Hegel'in tarih felsefesi, XIX. yüzyılın ilk yarısında Almanya'da felsefi düşüncenin toplumsal fenomenleri konu alan söylem üzerindeki hâkimiyetini teyit eden entelektüel girişimlerin müthiş bir örneğini teşkil eder; Hegel'in felsefesinde tarihi olaylar, "Tin" ve süreçleri gibi metafiziksel varlıklar ve süreçler konusundaki düşüncelerin yeni nesnesi haline gelir. Hegel'in sosyolojik temalara en az iki katkısını sayabiliriz: Biri, "nesnel tin"in ürünleri olarak kurumlara atfettiği yer, diğeri de "yabancılaşma" olarak bilinen sorunsalın doğrudan veya dolaylı kaynağı sayılabilecek şu düşüncesidir: "Beşeri eylemler, onları yapanlardan yabancılaşmış ürünlerle sonuçlanabilir; bu ürünler farklı öznelerin potansiyel olarak faydalanabileceği nesneler haline gelir ve hem öncül hem de araç olarak işlerine yararlar."

Aynı entelektüel bağlamda bilimsel devrimin beşeri fenomenlerin araştırılması üzerinde çok farklı bir etkisi görülür: Büyük tarihçi Leopold Ranke (1795-1886) beşeri fenomenleri kendi içkin tarihsellikleri dışında incelemenin imkânsız olduğundan emindir, dolayısıyla olgu sınıflarının neden-sonuç ilişkileri konusunda genellemeler yapmaya çalışmaktan vazgeçer. Ranke'nin

eserlerindeki "bilimsellik" arayışı, belirli bir tarihi olayın gerçekleşme zamanına, yerine ve şekline dikkat etmesi şeklinde kendini gösterir; Ranke, bir olayın tam olarak nasıl gerçekleştiğini tespit etmeye ve aktarmaya çalışır.

Tarih araştırmaları bu amaçla, her şeyden önce olabilecek en yüksek sayıda kaynağı bir araya getirmeye önem vermelidir (bunlar tercihen belirli bir olay veya birey konusunda ilk elden belgeler olmalıdır). Almanya'da bu yaklaşımın en görkemli ürünü, Ranke'nin kuşağından ve sonraki kuşaktan çeşitli araştırmacıların bir araya getirdiği *Monumenta Germaniae Historica* [Alman Tarihinin Anıtları] adlı derlemedir (ondan önce İtalya'da özellikle Muratori'ye [1672-1750) ait örnekler söz konusudur). Ranke ile bazı öğrencileri, bu türden bir dokümantasyon doğrultusunda, birçoğu Avrupa ülkeleri arasındaki değişken ilişkilerle bağlantılı olmak üzere, çeşitli tarihi olayları inceleyerek çok önemli sonuçlar elde ederler.

XIX. yüzyılda yaşamış başka Alman araştırmacılar, yine beşeri fenomenler konusunda yürütülen farklı araştırma biçimlerini geniş anlamda bilimsel olarak niteleme niyetiyle, "hermeneutik" adı altında anılan bir yaklaşımı geliştirip uygularlar; hermeneutiğin önce teolog Schleiermacher (1768-1834), sonra da filozof Dilthey'in de (1833-1911) aralarında olduğu başkaları tarafından formüle edilen temel yaklaşımı şudur: Beşeri eylemler araştırmacılar tarafından çeşitli beşeri etkinlik biçimlerini göz önüne alan bir yorum süreci yoluyla anlaşılmalıdır. Bu süreç, araştırmacının öznelliğinin keyfiliğine maruz kalmaması için üç eski ve şanlı disiplinin uygulamaları ve kuralları ışığında gerçekleştirilmelidir: Bunlar Kutsal Metinleri ve dini doktrinleri yorumlayan teolojinin; bir yanda yasalar ve tüzükler, diğer yandan sözleşmeler ve vasiyetnameler gibi farklı nesneleri yorumlayan hukukun ve Homeros'un şiirlerinden ortaçağ fresklerine, tragedyalardan diğer ebedi türlere kadar sanat ürünlerinin incelenmesidir.

Araştırma konusundaki bu yaklaşımlar sırasıyla Hegel, Ranke ve Schleiermacher tarafından temsil edilirse de sadece Alman araştırmacılarına özgü öneriler değildirler. Entelektüel açıdan saygınlıkları, XIX. yüzyılda Alman üniversitelerinde eğitimin yanı sıra araştırmaların da yürütülmesinden ve bu kurumlarda üretilen eserlerin entelektüel değerinin son derece yüksek olmasından kaynaklanır. Bu yaklaşımlar her halükârda doğa bilimlerinin başarısını kesin biçimde örnek alınacak bir model olarak değil de karşılık verilmesi gereken bir meydan okuma olarak görürler.

Doğa bilimlerinin yöntemlerinin beşeri bilimler için örnek teşkil edebileceği fikri üzerine çalışmalar yürüten Auguste Comte, eserlerinde beşeri düşüncenin gelişiminde "teolojik" ve "metafiziksel" aşamalardan sonra üçüncü ve en üstün aşama olan "Pozitivizm"in başladığını ilan eder. Comte'a göre doğa bilimlerinin büyük başarılarına sosyoloji adını verdiği yeni bir bilimin başarılarını

eklemenin zamanı gelmiştir; Comte sosyolojiyi bilimler hiyerarşisinin zirvesine konumlandırır, çünkü onun görevi, "toplumsal düzenin yasaları"nı, yani var olabilecek en karmaşık gerçeklik düzenini belirlemektir.

Comte bu amaçla yıllar boyunca kendini çok miktarda toplumsal olguyu toplamaya, sınıflandırmaya ve açıklamaya adar ve bu sürecin sonuçlarını sunduğu eserler XIX. yüzyılda hem Avrupa ülkelerinde hem de başka yerlerde akademik ve akademi dışı entelektüeller arasında büyük rağbet görür. Ancak Comte'un bu projesinin sonuçları, onun ölçüsüz hırsına tekabül etmez. Comte'un düşüncesi ile Hegel'in tarih felsefesi arasında o kadar ciddi benzerlikler söz konusudur ki, Comte'un kendisinin, "pozitif" yaklaşımın sonsuza kadar geride bırakması gereken "metafiziksel" yaklaşımda takılı kaldığını düşündürür. Hatta Comte'un düşüncesindeki son gelişmeler, "teolojik" anlamda hırsları olduğunu bile gözler önüne serer.

"Toplumsal Mesele" Konusunda Empirik Araştırmalar

Comte'un geliştirdiği şekliyle Sosyolojik Pozitivizmin uğradığı başarısızlığa rağmen XIX. yüzyılın tamamı boyunca ve sonrasında daha mütevazı bir versiyonu var olmaya ve gelişmeye devam eder; artık büyük çaplı entelektüel faaliyetlerle uğraşmayıp doğa bilimlerinin yöntemlerinin daha küçük çaplı taklidini temel alır ve çağdaş toplumsal olgular dikkatli ve sistematik bir şekilde, yerinde gözlemlenir. Bu olgulardan incelenmeyi en çok hak edenler, niceliksel olarak analiz edilebilme özelliklerinden dolayı ele alınması en kolay olanlar, "demografik devrim" diye nitelediğimiz süreç ile özellikle "Endüstri Devrimi"nin neden olduğu geniş kapsamlı ve hızlı kentleşme süreçleri tarafından her gün üretilirler.

Birçok araştırmacı, yönetici sınıf üyesi ve kamuoyu önderi için bu fenomenler bir bütün olarak "toplumsal mesele"yi teşkil ederler. Kentsel nüfusun yeni katmanlarının hem maddi ve manevi hayat şartları hem de (fiili veya potansiyel) hareketlenmelerinin yeni kargaşa, protesto ve isyan biçimlerine yol açabilecek siyasi yönelimi endişe uyandırır. Bazı önemli düşünce akımlarının, çağdaş olayları tanımlama ve açıklamanın yanı sıra bir amacı daha vardır, o da modern toplumun yanı sıra toplumun kendini de inceleyerek ve zaman ile uzam içinde farklı toplumlar yaratan süreçleri belirleyerek söylemin soyutlama düzeyini yükseltmektir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu ortak hedefi Marx ve Engels ile İngiliz Herbert Spencer (1820-1903), çalışmalarında apayrı bir şekilde benimserler. Marx ve Engels'in eseri, diğerinden çok daha yaratıcı, yoğun ve karmaşık bir entelektüel çabanın ürününü temsil eder; bu eser iki yüzyıl boyunca dünyanın tamamının hem entelektüel hem de siyasi, ekonomik ve toplumsal meseleleri üzerinde büyük bir etki yaratır.

Spencer'ın sosyolojik düşünceleri sıklıkla "sosyal Darwinizm" olarak nitelenir, çünkü büyük biyolog Charles Darwin'in (1809-1882) teorilerini biyolojik fenomenlerin ötesinde de uygular; Spencer, hem doğal hem de beşeri dünyadaki bütün ilerlemelerin, her biri kendi varlığının devamını ve iyileştirilmesini amaçlayan çoğul birimler arasındaki belli bir amaca yönelik olmayan mücadelesinin ürünü olduğunu öne sürer. Her iki dünyada da kaynakların azlığı ortadan kaldırılamadığından, bu mücadele kaçınılmaz olarak "en uygun olanın hayatta kalması"yla sonuçlanır ve hayatta kalan, kendisini yeniden üretme ayrıcalığına da sahiptir. Ortaya çıkan evrim, yani kolektif birimlerin (biyolojik türün veya beşeri toplumun) kendiliğinden gelişimi, ortamı giderek kontrol altına alma ve kendi lehine değiştirme gücüne sahiptir.

Fransa'da Nüfus Azalması ve Nüfus Artışı, Arthur Le Creps'in broşürü, kapak, 1895, Paris, Musée des Arts Décoratifs

Spencer'a göre beşeri toplumlarda bu süreç, rekabete dayalı mücadeleyi suni olarak sınırlayan kurumların yetkisi altında olmadığı takdirde güvenli, hızlı ve faydalı olur. Böyle toplumlarda daha önceden bilinmeyen, daima geçerli olan bir ilke söz konusudur: Toplumsal sürecin tamamı, hangi amaçla ve hangi şartlarda kimlerle müzakere edilmesi gerektiğini akılcı bir şekilde seçebilecek bireylere emanet edilmelidir. Başka bir deyişle, en modern toplumlar toplumsal evrimin en olgun meyvesini temsil ederler, çünkü bu toplumlarda sözleşme en temel toplumsal ilişkiyi teşkil eder. Bu durumda Spencer çağdaş toplumlarda, bireyler arası sözleşme faaliyetlerini düzenleme iddiasındaki, dolayısıyla da bireyleri korumak yerine özgürlüklerine müdahale eden siyasi otoritelerin var olmasını gereksiz sayar. Spencer'ın sosyolojisi bu açıdan, devlet kurumlarının bireylerin eylem ve düşünce özgürlüğüne müdahalesini güçlü bir şekilde sınırlama eğilimiyle XIX. yüzyılın liberalizm ideolojisine bilimsel bir destek sağlar.

BENTHAM'IN FAYDACILIĞI

Alessandra Facchi

Felsefi Faydacılık

Faydacılık ilkesinin tanımı ilk olarak İngiliz hukukçu ve filozof Jeremy Bentham tarafından yapılmıştır: "Faydacılık ilkesiyle her türlü eylemi, çıkarı göz önüne alan tarafın mutluluğunu arttırma veya azaltma veya, ki aynı anlama gelir, o mutluluğu teşvik etme veya engelleme yönünde sahip olduğu görünen eğilime bağlı olarak onaylayan veya reddeden ilke kastedilir" (*Ahlak ve Yasama İlkeleri*, 1789). John Stuart Mill, faydacılığı "faydayı veya en yüksek düzeyde mutluluk ilkesini ahlakın temeli olarak kabul eden ve eylemlerin mutluluğu teşvik ettikleri takdirde meşru olduğunu, tam tersine yol açtıklarında ise gayri meşru olduğunu savunan doktrin" (*Faydacılık*, 1861) olarak tanımlar. Bu tanımlar kolektif düzleme uygulandığında, ortaya genel anlamda faydanın, yani "en yüksek sayıda insan için en yüksek düzeyde mutluluğun" gerçekleşmesini hedefleyen ahlaki bir yaklaşım anlamında felsefi faydacılık çıkar. Doğru/Adil olanı faydaya yönlendiren, bireysel ve siyasi tercihleri faydacılıkları, yani bireysel veya kolektif mutluluğu veya refahı en üst düzeye çıkarma kabiliyetleri temelinde gerekçelendiren yaklaşımlar faydacıdır.

Faydacılık, "sonuççu" olarak tanımlanan ahlaki doktrinlerdendir, yani bir eylemin, öznel faktörler (örneğin bir eylemin doğru olduğuna olan inanç) olsun, kurallar (örneğin verilen söze uymak) olsun, ardındaki sebepler değil de sonuçlarına bağlı olarak iyi veya kötü diye değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bir eylemin faydası değerlendirilirken, o eylemi yerine getiren kişinin niyeti sadece eylemin sonucuna bağlı olarak önem taşır.

Ahlaki faydacılığın temelinde akılcı, antropolojik bir fikir yatar, o da beşeri davranışların ardında acıdan kaçış ve zevk arayışı anlamında bireysel faydanın, yani mutluluğun yattığıdır. Bu fikir, maliyet-fayda analizi doğrultusunda akılcı ekonomik tavırların öngörülmesine imkân verecek bir ilke niteliğinde, XIX ve XX. yüzyıl ekonomi teorisine çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Bu ilke aynı zamanda daha yakın geçmişte geliştirilmiş akılcı karar teorilerinin de temelinde yatar.

Jeremy Bentham: İki Çağ Arasındaki Köprü

Jeremy Bentham (1748-1832) iki yüzyıl arasında yer alır: XVIII. yüzyılda Fransa'nın ve İngiltere'nin reform ruhunu ve ortaya atılan bazı fikirleri

Joseph Mallord William Turner, *Yağmur, buhar ve hız*,
1844, Londra, National Gallery

benimseyerek XIX. yüzyılda baskın hale gelecek ve beşeri bilimlerin gelişimi için temel teşkil edecek teoriler (örneğin felsefi faydacılığı ve hukuki Pozitivizmi) geliştirir. Bentham'ın iki yüzyıl arasında yer alan son derece geniş üretimi, Fransız Devriminin yer aldığı 1789'da Londra'da yayımlanan *Ahlak ve Yasama İlkeleri* başlıklı ilk eserinde sunduğu, ortak noktasını faydacı fikirlerin teşkil ettiği çeşitli alanları (felsefe, psikoloji, siyaset ve özellikle hukuk) bir araya getirir.

Ancak Bentham sadece bir teorisyen değildir, hayatı boyunca reformlar alanında faaliyet gösterir ve fikirlerinin siyaset ve yasama alanına yansıtılması için uğraşır. Bentham'ın XIX. yüzyıl başlarında yöneldiği demokratik siyaset kavramı, başlıca temsilcilerinden biri olduğu İngiliz radikallerinin fikirleriyle örtüşür. John Stuart Mill'in babası James Mill'le birlikte 1823'te, felsefi radikalciliğin resmi organı haline gelecek olan *Westminster Review*'u kurar. XIX. yüzyıl İngiliz siyaseti üzerinde son derece etkili olan bu düşünce akımının başlıca hedefi, her şeyden önce herkes için oy hakkı, ardından da kamusal bir sağlık ve eğitim sisteminin kurulması, ölüm cezasının feshedilmesi, hukuki eşitliğe kadınların da dahil edilmesi ve eşcinselliğin suç olmaktan çıkarılmasıdır.

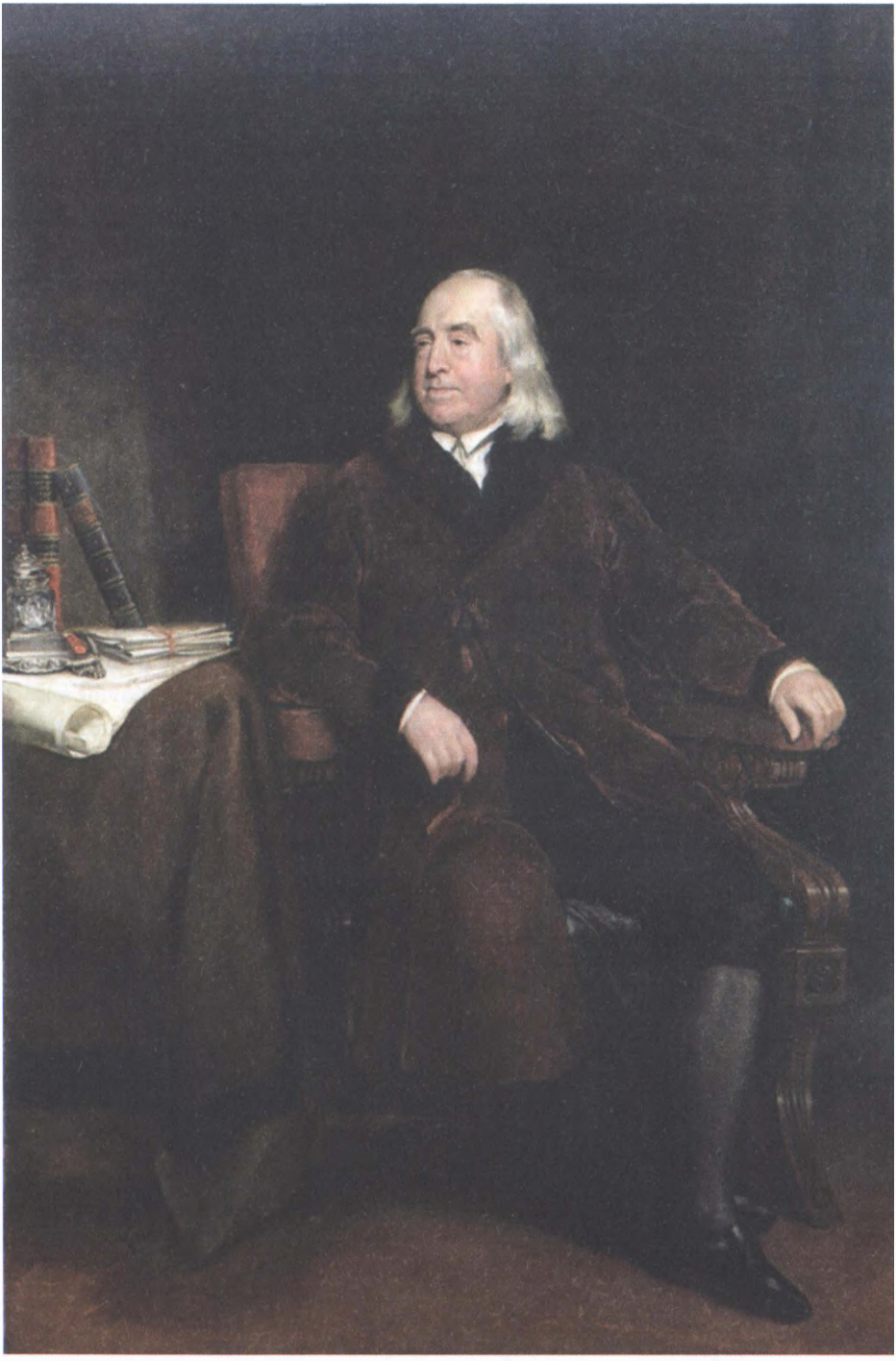

Henry William Pickersgill, *Jeremy Bentham*, 1829, Londra, National Portrait Gallery

Bentham'ın fikirleri, öğrencilerinin de eserleri sayesinde sonraki dönemde de etkili olmaya devam eder ve siyaset ile yasama alanındaki bazı reformlara ilham kaynağı teşkil eder. Bentham'ın hukukla ilgili eserleri Avrupa dışındaki ülkelerde hukukun dönüşümü üzerinde somut etki yaratacak, ancak ana hedefi olan hukukun yazılı yasalar yoluyla kapsamlı reformunu kendi ülkesinde gerçekleştiremeyecektir (*Common Law* günümüzde de gerçek anlamda yazılı yasaları temel almayan, büyük ölçüde içtihat hukuku olmaya devam etmektedir).

Ahlaki Aritmetik: Zevkler ve Acılar, Cezalar ve Ödüller

Bentham'ın yukarıda ifade ettiği şekliyle fayda ilkesi, "onaylama veya reddetme" şeklinde bir değer yargısı ifade edilen yönlendirici bir ilkedir. Ancak bu ilke, Bentham'a göre asıl beşeri davranışların ardındaki dürtüleri açıklayan tanımlayıcı bir ilkedir: "Doğa insanlığı iki efendinin idaresine vermiştir: biri acı, diğeri zevktir;" acı ve zevk aynı zamanda yanlış ve doğru olanın ölçüsü ve "yaptığımız, söylediğimiz ve düşündüğümüz her şeyde" bizi yöneten ilkelerdir (*Ahlak ve Yasama İlkeleri*).

M3: Jeremy Bentham, Zevk, Acı ve Fayda

Bir toplumu oluşturan bireylerin çıkarlarından yola çıkılmazsa, bir toplumun çıkarını anlamak imkânsız olur. Bentham'ın faydacı sisteminin temel aldığı, "psikolojik hedonizm" adı verilen ilkeye göre insanlar zevk arayışı ve acıdan kaçış yoluyla kendi bireysel mutluluklarını en üst düzeye çıkarmaya eğilimlidir. Bireysel faydaların toplamının belirlediği kolektif fayda, "en yüksek sayıda insanın en yüksek düzeyde mutluluğu" şeklindeki ünlü formülle ifade edilir; "ahlaki hedonizm" olarak tanımlanan kolektif faydanın gerçeğe dönüştürülmesi, ahlakın ve hukukun hedefi olmalıdır.

Bu durumda "iyi," kolektif mutluluğu arttıran şey, "kötü" de azaltan şeydir; iyi ve kötü, deneyim yoluyla tespit edilebilir: onların üzerinde mutlak ilkeler yoktur. Bentham'a göre toplum, somut münferit kişilerden oluşan kurgusal bir varlıktır, dolayısıyla bir toplumun çıkarı, onu oluşturan kişilerin çıkarının toplamından başka bir şey değildir. Faydacılık, üstün kolektif değerleri göz önüne almaz: kolektif iyi, bireysel mutlulukların toplamı anlamındaki genel mutluluktan ibarettir ve insanlar arasındaki doğal eşitliği temel alır (her kişi sadece ve sadece kendisidir).

Bentham genel faydayı belirlemek için, matematik bilimlerini örnek alarak "ahlak aritmetiği" veya "felicific calculus" adını verdiği bir yöntem geliştirir. Bentham bu açıdan da XIX. yüzyıla hâkim olacak bir akımın, yani beşeri bilimleri doğa bilimleri doğrultusunda inşa etme eğilimi anlamındaki "bilimcilik"in öncüsü niteliğindedir.

Bentham, ahlak hesabının temeli olarak son derece ayrıntılı ve karmaşık bir kural sistemi oluşturur. Kısaca fikir vermek gerekirse, *Ahlak ve Yasama*

İlkeleri'nde analitik olarak tarif ettiği belli başlı noktaları aktarabiliriz. Bentham dört zevk ve acı kaynağı belirler: Bunlar fizik, siyaset, ahlak ve din olup on dört çeşit zevk ve acının kaynağını teşkil eder. Bu zevk ve acı birimleri, kendi aralarındaki ilişkiler doğrultusunda ele alınır ve her bireyin duyarlılıkları üzerinde etki eden şartlar göz önüne alınarak incelenir; bu şartlar zamana ve mekâna göre değişiklik gösterebilir, dolayısıyla örneğin bir Hintli bir İngilizle aynı duyarlılıklara sahip değildir. Ancak yoğunluk, süre, kesinlik, zaman içinde uzaklık, verimlilik, saflık ve kapsam, yani etki altında kalan kişi sayısı gibi, zevklerle acıları belirleyen çeşitli özellikleri de göz önüne almak gereklidir. Bu durumda ahlak aritmetiği, sadece niceliksel yönleri ele alan ve diğerlerine göre daha üstün zevklerin olmadığını varsayan Bentham'ın versiyonunda bile basit işlemlerden oluşmaz. Bu hesap John Stuart Mill'in versiyonuyla daha karmaşık hale gelir, çünkü Mill zevklerin ve acıların kalite düzeyi değerlendirmesini ortaya atarak alt ve üst düzey zevkleri birbirinden ayırt eder.

Ahlak aritmetiği aynı zamanda yasama biliminin temelidir: Zevkler ve acılar, hükümetin ve yasa koyucunun elinde cezalara ve ödüllere, yani bireysel çıkarları kolektif faydaya dönüştürmek için onlara müdahale edecek araçlar haline gelir. Yaptırımlar zevk ve acıdan, yani davranışları belirleyen güdülerden başka bir şey değildir: "Hükümetin görevi, cezalar ve ödüller yoluyla toplumun mutluluğunu teşvik etmektir" (Ahlak ve Yasama İlkeleri).

Joseph Gleadah, *Samuel Waddington Ludgate Hill'de, aralarında Jeremy Bentham'ın da olduğu (attan düşen) radikallerden oluşan bir kortejin başında*, y. 1821, Londra, Guildhall Library

Hukuk Nasıldır ve Nasıl Olmalıdır?

Bentham hukuk teorisi açısından da önemli bir yazardır, çünkü teorik hukuki Pozitivizmin kurucusu sayılır ve hukukun "nasıl olduğu" ile "nasıl olması gerektiği" arasındaki ve olaylara dair yargılar formüle eden açıklayıcı hukuk (*expository jurisprudence*) ile değer yargıları formüle eden örf ve âdet hukuku (*censorial jurisprudence*) arasındaki ilk net ayrım ona aittir.

Bentham çeşitli yazılarında, öznel tercihlerin ürünü olan şeyleri nesnel veriler olarak sunan teorilerden, uydurma ve retorik hile olarak söz eder. Kurgusal kavramlardan biri de "doğal hukuk"tur: Bentham'a göre hukukun geçerliliği, içeriğinden ayrıdır. Böylelikle Bentham hem o döneme hâkim olan *iusnaturalism* [doğal hukuk] kavramına hem de insanın doğal haklarının savunucularına karşı çıkmış olur; Bentham, Amerikan ve Fransız bildirgeleriyle kabul gören bu önemli teorik yenilikleri *nonsense upon stilts* (ayaklık takmış saçmalıklar) olarak niteleyerek eleştirir.

Bu durumda kötü hukuk da esas olarak hukuktur, ama yine de iyi bir hukuk oluşturma imkânı vardır ve Bentham hayatını bu amaca, akılcı yasa koyucular tarafından faydacılık ilkeleri temelinde inşa edilecek hukuk kavramına adar.

Panoptikon

Panoptikon, Fransız filozof Michel Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu*'nda (1976, III. bölüm) onu ideal disiplin modeli olarak benimsemesinden de dolayı, Bentham'ın en ünlü eserlerinden biri haline gelmiştir. İdeal bir hapishanenin ayrıntılı bir şekilde tarif edildiği bu projede tutuklular sürekli olarak görünür olur ve denetim altındadır, ama onları denetleyen de denetim altındadır ve nihai kontrol, kamuoyunun elindedir.

Kontrol, disiplin ve dengeli ceza ve ödül sistemleri yoluyla kurumların gücünü ve etkinliğini en üst düzeye çıkarma fikri, Bentham'a hayatı boyunca eşlik eder. Devlet, kolektif fayda adına iktidarın etkin, incelikli ve kapsamlı bir sistemi olarak kendini inşa eder.

Doğal Ahenk ve Yapay Ahenk

Adam Smith'in etkisini yansıtan Bentham, ekonomik ilişkilerde bireysel özgürlüğün zorunlu olduğuna ve hükümetin müdahalelerinde mümkün olduğu kadar sınırlı olması gerektiğine, müdahalelerin zararlı olabileceğine inanır. Bu durumda ekonomi alanı, yasa koyucunun ve hükümetin bireysel çıkarları suni bir şekilde ahenkleştirme görevinin dışında kalır; bu alanda genel fayda, özgür bırakılan bireysel çıkarlar arasında kendiliğinden bir ahengin oluşmasıyla elde edilir. Bireysel çıkar arayışının, doğal bir ahenkleşme süreci sonucunda genel faydaya ulaşmayı sağladığı fikri, sonradan serbest piyasa ideolojisinin temellerinden birini teşkil edecektir.

Yasama bilimi, ahlaki hesaptan ve maliyet-kazanç değerlendirmesinden hareketle, cezai yasalar başta olmak üzere bütün yasaların, özgürlükleri sınırladıkları için kendinde-kötü olduğunu göz önüne alır; bu durumda yasama bilimi, genel faydanın arttırılması yoluyla gerekçelendirilmelidir.

Faydacılığın hukuki alandaki en önemli sonuçlarından biri, cezanın artık sadece insanı cezalandırma yolu olarak değil de caydırıcı olarak görülmesi, önleyici ve eğitici yönlerinin göz önüne alınmasıdır: Aydınlanmacı ceza teorisi yoluyla zaten Cesare Beccaria tarafından savunulmuş olan bu kavram, Bentham'la İngiltere'de ceza hukukunun ve hapis sisteminin tamamını kapsayan bütünsel reform önerileri yoluyla sistematik bir şekilde geliştirilmiştir.

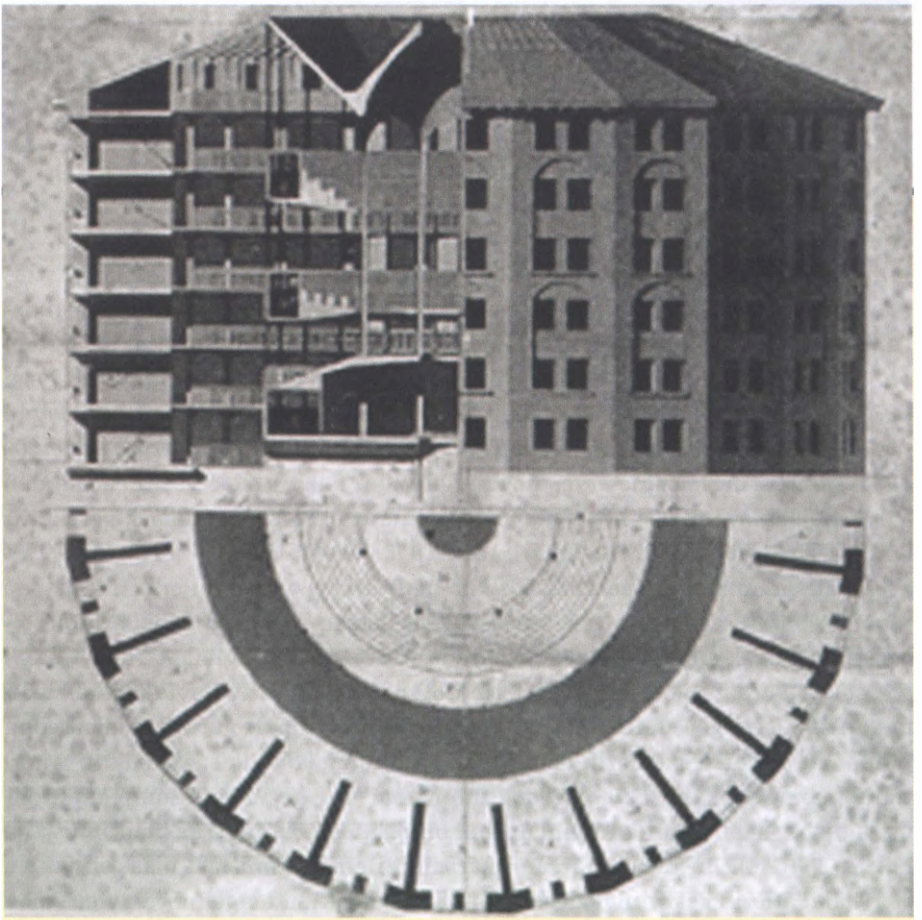

Willey Reveley, *Jeremy Bentham'ın tasarladığı Panopticon'un yükseltisi, kesidi ve planı*, 1791

JOHN STUART MILL

Dino Buzzetti

Geniş İlgi Alanları

John Stuart Mill (1806-1873) çoğunlukla XIX. yüzyılda Britanya'nın en etkili düşünürü sayılır. Ölümünden sadece birkaç gün sonra Henry Sidgwick, Mill'in "1860-1865 arasında İngiltere'de düşünce alanına hâkim" olduğunu yazar, *Britannica Ansiklopedisi*'nde de mantık bilimci ve ahlak filozofu olarak "daimi" ün sahibi olduğu kabul edilir. Bu gibi değerlendirmelerin nedenlerinden biri, ilgi alanlarının genişliği olabilir. Mill'in düşüncesi mantıktan bilgi teorisine, ekonomiden siyasi ve sosyal bilimlere, ahlaktan zihin ve din felsefesine kadar birçok alanı kapsamıştır. Mill ayrıca döneminin siyasi tartışmalarında da önemli bir rol oynar.

Yöntem Meselesi ve Mantık

Mill, kapsamı bu kadar geniş olan ilgi alanları için sağlam bir temel oluşturmaya çalışır; amacı, yöntem meselesini ele alarak tam eklektizme kapılmamaktır. Mantık ve ahlak bilimlerinin temeli konusundaki büyük projesi (*A System of Logic* [*Mantık Sistemi*], 1843, VI cilt) böyle başlar. Gerçekten ahlaki ve siyasi meseleleri "felsefi açıdan ele alınabilecek bir konu" haline getirmek için uygun temeller tespit etmek amacıyla (*Essay on Bentham* [*Bentham Üzerine Deneme*], 1833) "yöntem meselesine mümkün olduğu kadar ışık tutmak" ve Mill açısından "ilerleme sağlayabileceği" tek alan olan bilimin bilimini yenilemek gereklidir (*The Earlier Letters* [*İlk Mektuplar*], 1812-1848).

Mantık alanında da mesele, Bentham'ın tutarlılık ve saf akılcılık mantığı ile "hakikat mantığı"nın ve siyasi ve sosyal bilimlerin çokyönlü temelleri için elzem olan gerçek çıkarsamaların bir arada var olmasını sağlamaktır (*A System of Logic*). "En üst düzey gerçekliklerin doğrudan sezgiler yoluyla algılanması" metafizikçilerin görevidir elbet, ama mantık bilimcinin de görevi, hakikati, onu tanımakta güçlük çekenlerin anlamasını kanıtlama yoluyla sağlamaktır. "Mantığın hiçbir şeyi kanıtlamadığı" doğrudur, ama "her şeyin kanıtlanıp kanıtlanmadığını ve nasıl kanıtlandığını apaçık bir şekilde gösteren" de mantıktır (*The Earlier Letters*). Bu durumda saf çıkarsama ile fiili kanıtları uzlaştırmak ve yeni hakikatlerin keşfinin neden olduğu zorlukları tümdengelim yoluyla aşmak gereklidir: Mill'in önerdiği bu çözüm, entelektüel yapısının tamamının kilit taşını teşkil eder (*Otobiyografi*, 1873).

Benjamin Robert Haydon, *Köleliğin Feshi Birliği'nin Kongresi (1840)*, 1841, Londra, National Portrait Gallery

Tümdengelim veya genel anlamda çıkarsama üzerine kurulu akıl yürütme karşımıza bir paradoks çıkarır. Mill'e göre "bütün tümdengelimlerde *petitio principii* [yani kanıtlanmak istenen tezin kanıtlandığının varsayıldığı "döngüsel mantık hatası"]" olduğunu "kabul etmek lazımdır," çünkü "genel bir ilkeden, ilkenin kendinin varsaydıkları dışında hiçbir tikel olay konusunda çıkarsamada bulunmayız." Ancak, gündelik deneyimimiz bize, "genel akıl yürütmeler yoluyla daha önce akla gelmemiş hakikatlere, doğrudan gözlenmemiş ve gözlenemeyecek gerçeklere ulaşıldığını" söyler; "genel akıl yürütme"nin diğer adı da genelden tikele ulaşma anlamına gelen tümdengelimdir (*A System of Logic*). Bu durumda önermelerin zaten içermediği yeni hakikatler akıl yürütme yoluyla nasıl bulunabilir?

Mill, "genel akıl yürütme yoluyla yeni hakikatlerin keşfi paradoksu"na şöyle bir çözüm sunar: Tümdengelimin büyük öncülünü teşkil eden genel beyan, çıkarsamada kullanılan gerçek bir öncül değil, tümdengelimin küçük teşkil eden tikel beyandan, sonucunu teşkil eden bir o kadar tikel beyanı çıkarsamak için yararlandığımız bir kuraldır. O dönemde hayatta olan, savaş alanında yenilgi bilmeyen Wellington Dükünün ölümlü olduğu, "doğrudan gözlem" yoluyla değil de sadece bütün insanların ölümlü olduğuna dair kural temel alınarak ve

"akıl yürütme" yoluyla varılabilecek bir sonuçtur; bu akıl yürütme şu şekilde sunulabilir: "Bütün insanlar ölümlüdür, Wellington Dükü de bir insandır, dolayısıyla Wellington Dükü de ölümlüdür" (*A System of Logic*). Dolayısıyla Mill'e göre geçerli bir akıl yürütme ancak gerçek bir çıkarsamayı, yani tikelden tikele çıkarsamayı temel alabilir; ancak bütün geçerli akıl yürütmeler aynı zamanda genelleştirilebilir ve meşru olduklarının teyit edilmesi için genel biçimde sunulmalıdır (*A System of Logic*).

Ara İlkeler

Toplumun idaresi için gerekli kurumların seçimi de benzer şekilde *a priori* belirlenemez, çünkü fiili şartlara bağlıdır, ama şartlar da tarihin genel yasalarından çıkarsanabildiği için geçerli sayılabilir. Bu durumda Mill'in, her türlü tekyönlülüğü aşarak ve çokyönlü bir bakış açısı benimseyerek elde edilebilecek "ara ilkeler"in işlevini belirlemesine imkân tanıyan tek şey, tümdengelimin paradoksunun mantıksal çözümüdür. İnsanlar böyle ilkeler sayesinde "birincil ilkelere kıyasla daha kolay anlaşmaya varabilir ve ahlak metafiziği meselelerinde farklı görüş sahibi olan insanlar arasında daha akılcı bir şekilde uyum sağlama yolları aranabilir" (*A System of Logic*).

Mill'in bu yaklaşımı "pratik seçmecilik" olarak adlandırılır. Bu yaklaşım "sezgi okulu"na karşı "deneyim okulu"nu savunmaktan ve olgulardan elde edilen bilgileri önyargıdan ayırt etmekten uzak durmaz, ama apaçık bir şekilde suni olan duyguları, erdem ideali olarak benimsenen ve ardında sadece taraflı sınıf çıkarlarının gizlendiği her türlü genelliği reddeder. Mantığın hedefi, sezgi felsefesine karşı ahlak ile zihin felsefesini deneyci temeller üzerinde birleştirmeyi başarmaktır. Mill, "neredeyse bütün görüş ayrılıklarının, incelendiğinde yöntem farklılıklarından ibaret olduğu"ndan emindir (*The Earlier Letters*). Bu durumda, yaygın olarak kabul gören ikincil ilkelerden hareketle, herkes tarafından kabul edilen ile birincil ilkeler arasındaki uyumu doğrulamak mümkün olur. Böylelikle mantık, "sahte doktrinlerin ve kötü kurumların büyün entelektüel desteği şeklinde karşımıza çıkan beşeri bilginin *a priori* algısına karşı çıkan doktrinin ders kitabı" sayılabilir (*Otobiyografi*). Bu durumda önemli olan, ilkeleri önyargılı görüşler oluşturmamak amacıyla belirlenmemiş yöntem konusunda fikir birliğine varmak ve farklı okullar tarafından kabul gören, çokyönlü bir bakış açısıyla hakiki olduğu belirlenen ilkeleri sosyal ve siyasi bilimlerin ara ilkeleri olarak benimsemektir.

Birey ve Toplum

Mill, bu yöntemsel ilkeler ve bu yeni düşünce tarzı doğrultusunda, ahlaki doktrinlerde ve siyasi ve sosyal teoriler alanında kabul edilebilir ve kabul edilen görüşlerin kapsamını genişletmeye çalışır. Yöntemin uygunluğu bilimsel temelin doğruluğunu temin eder.

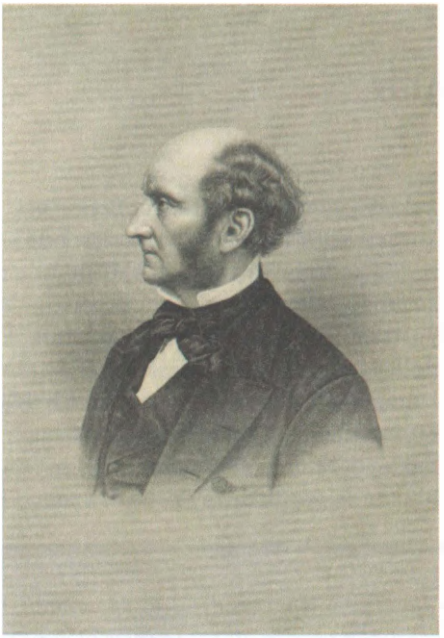

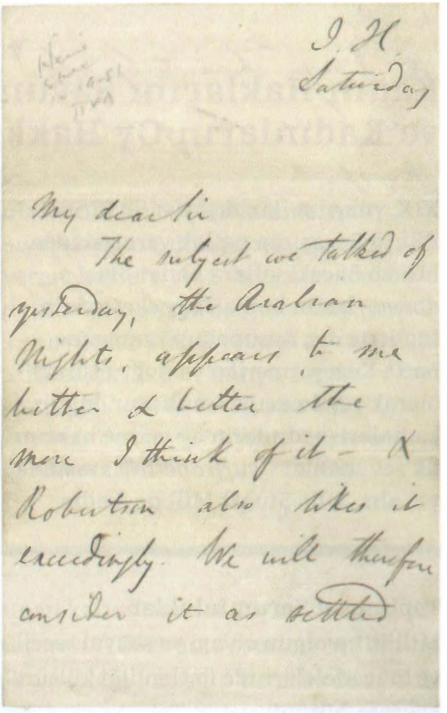
I. M.
Saturday

My dear Sir
The subject we talked of yesterday, the Arabian Nights, appears to me better & better the more I think of it – X Robertson also likes it exceedingly. We will therefore consider it as settled

John Stuart Mill ve bir elyazması, 1873

Böylelikle Mill'in karakterin formasyonuna yönelik bilim planının çekirdeğinde, şiirsel hayal gücü yer alır, İngiliz şair Samuel Taylor Coleridge ile okulundan ödünç alınan kültür felsefesi de Saint-Simon'un teorilerinden ilham alınan tarih felsefesiyle kaynaştırılmış bilim teorisinin temelini teşkil eder.

"Münferit insanın bilimi"nin ve "toplumsal insanın bilimi"nin teorik yapıları birbirlerine çok benzer. Zaten Mill, eyleme geçme güdüleri arasına, şahsi çıkarın yanı sıra hayal gücünün yakaladığı ahlaki duyguları da dahil eder; bu duygular, bilinçli olarak yapılan eylemlerin ben üzerindeki etkisi sonucunda pekişen alışkanlıklardan oluşur; Mill, bireyin içsel eğitim yoluyla ve hayal gücünün rehberliğinde kendi karakterinin formasyonuna nasıl özerk bir şekilde katkıda bulunabildiğini böyle açıklar. Mill tamamıyla benzer şekilde, otoriteye itaat nedenleri arasına bireylerin kendi maddi çıkarlarını koruma arzusunun yanına kolektif hayal gücünün nesnesi olan inanışları ve duyguları, yani kolektif zihniyetin seçtiği, uyduğu ve yönettiği kurumların toplum üzerindeki etkileri sonucunda oluşan toplumsal alışkanlıkları da dahil eder; böylelikle ona göre, toplumun ulusal karakterin gelişimini uygun bir eğitim sistemi yoluyla özerk olarak nasıl yönlendirildiğini açıklamak mümkün olur.

Kadın Haklarını Savunanlar ve Kadınların Oy Hakkı

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile Birinci Dünya Savaşının patlak vermesinden hemen önceki yıllara kadar olan dönem, kadın hakları hareketlerinin İngiltere'den Avrupa'nın tamamına, hatta Kuzey Amerika'ya doğru sürekli olarak yayılmasına tanık olur. İngiliz kadınları, kadınların oy verme hakkını ilk savunanlar ("*suffragette*") arasında yer alır. John Stuart Mill de (kadın hakları savunucusu Harriet Taylor'ın kocası) *Kadınların Özgürleşmesi*'nde (1869) kadınların siyasi haklarını savunur: kadınlara erkeklerle eşit yurttaşlık hakları ve siyasi haklar, dolayısıyla da bütün mesleklere ve kamusal görevlere özgürce erişim hakkı tanınmalıdır; İngiliz filozofa göre bu hakların tanınıp tanınmaması, bir ulusun uygarlık düzeyine işaret eder.

Toplumsal Sorumluluklar

Mill'in en olgun siyasi ve sosyal teorilerinin ve döneminin siyasi tartışmalarında ve mücadelelerinde üstlendiği kültürel ve toplumsal sorumlulukların ardında bu kavram bütünü yatar. Tek sınırı, diğer bireylerin özgürlüğüne olası tehdit olan radikal bir bireysel eylem ve görüş özgürlüğü fikrini savunan *Özgürlük Üzerine*

Varoluş Krizi ve Felsefe Yöntemi

Mill'in hayatında yaşadıkları ile felsefi yaklaşımı arasında sıra dışı, sıkı bağlantılar söz konusudur. 1826 yılının kış aylarında Mill, daha yirmili yaşlarının başlarındayken, *Otobiyografi*'sinde "zihinsel kriz" olarak tanımladığı ciddi bir ruhsal rahatsızlık yaşar ve inancı derin bir değişim geçirir. Babası James Mill'in ona verdiği katı eğitim onu Bentham'ın ortaya attığı siyasi ve sosyal bir teori olan ve babasının hararetle savunduğu faydacılığın ve felsefi radikalizmin dogmalarını kabul etmeye iter. Bentham'ın, sekreteri olarak görev verdiği genç Mill, bir süre boyunca "dünyada reform yaratan biri olma fikri"ni "hayatının amacı" diye görür (*Otobiyografi*, 1873); "olabilecek en büyük mutluluğun üretimi," "bütün beşeri düşünce ve eylemlere uygun tek amaçtır," çünkü birey "hangi şartlarda" bulunursa bulunsun ve bilincinde olsun veya olmasın, bunlar "fiili" olarak sadece "zevk" ve "acı" tarafından yönetilirler (*Essay on Bentham*, 1833). Ancak Mill, insanlığın iyiliği için çalışmanın kendisini mutlu kılmadığını fark edince, bundan derin bir rahatsızlık duyar. İnsanın kendi

Emmeline Pankhurst'ün 1903'te Manchester'da *Women's Social and Political Union*'u [Sosyal ve Siyasi Kadın Birliği] kurduğu İngiltere'de, kadınların oy hakkı 1918'de tanınırken, (Representation of the People Act [Halkın Temsil Edilmesi Yasası] ile), Avrupa'da ilgili hukuk sistemleri arasında uzun süre boyunca farklılıklar söz konusu olacaktır: Norveç'te kadınların siyasi hakları, dolayısıyla da oy verme hakları 1913'te tanınırken, bu durumun İspanya'da gerçekleşmesi 1931 yılını bulacak, İtalya'da yer alması için İkinci Dünya Savaşı sonrasını (1946), İsviçre'de 1971'i, Portekiz'de ise 1976 yılını beklemek gerekecektir.

(1859) ve kadınların oy verme hakkını savunan karısı Harriet Taylor'la ortak çalışmasının ürünü olan *Kadınların Özgürleşmesi* (1869) adlı eserleri Mill'in bu görüşlerini yansıtır; ikinci eserde ekonomik taleplere (örneğin ücretlerde eşitlik) hukuki talepler (örneğin vatandaşlık hakları açısından tam eşitlik) ve siyasi talepler (oy verme hakkı ve bütün kamusal görevlere seçilme hakkı) eşlik eder.

mutluluğunun insanlığın tamamının mutluluğuna bağlı olduğuna dair faydacı slogan, "analizin yıpratıcı gücü"ne karşı koyamaz ve Mill'in dediği gibi, "belirli bir duyguyu hissettiğim takdirde mutlu olacağımı bilmek o duyguyu hissetmemi sağlamıyordu" (*Otobiyografi*).

Mill açısından bu krizin çözümü, babasının teorilerinin savunduğu üzere, "şartların aciz kölesi" olmadığının ve şartlar her ne kadar karakterinin formasyonu üzerinde etkiliyse de kendi "alışkanlıklar"ını ve "isteme kabiliyeti"ni "değiştirme" konusunda "fiili güç" sahibi olduğunun bilincinde yatar. Mill daha sonra şöyle yazacaktır: "Biz, istersek, kendi karakterimizi biçimlendirme kabiliyetine," eğitim ve disiplin yoluyla başkaları kadar sahibiz. Faydacıların ve Owencilerin öne sürdüğü gibi, karakterimizin "bizim için" biçimlendiriliyor olması, "bizim tarafımızdan" da biçimlendiriliyor olmasıyla uyumsuz sayılmamalıdır. Mill'in bu yeni bilinci, faydacı formasyonu sırasında benimsediği düşüncelerin tamamıyla değişmesine neden olur (*A System of Logic*, 1843).

Özellikle bir babanın ölümünün anlatıldığı bir anı kitabını okuduğunda Mill derin bir şekilde duygulanır ve kendi karakterinin bağımsız olarak biçimlenmesinde "duyguların gelişimi"nin (*cultivation of feelings*) önemini anlar.

Mill, karakterin biçimlenmesinde belirleyici unsurun "kendini geliştirmek "olduğunu anlar. Böylelikle Mill, Wordsworth başta olmak üzere şiire ilgi duymaya başlar ve faydacılık doktrininin sınırlılığını ve tekyönlülüğünü aşmak için gerekli teorik temelleri, özellikle Goethe ile Coleridge olmak üzere Romantik yazarlarda keşfeder. Mill'in, gençliğindeki faydacı yaklaşıma dönmek istediği sıklıkla yazıldıysa da zihinsel krizinin görüşlerinde yol açtığı değişim, derin ve kalıcıdır ve özellikle teorik yaklaşımlarını kökten ve nihai olarak değiştirir. Mill'in şiirin ve şairlerin işlevi üzerine yazdığı bir deneme "What is Poetry" ["Şiir Nedir"]) genelde görmezden gelinirse de bu açıdan önemlidir. Mill'e göre şiirin, duyguların gelişiminde ve isteme üzerinde etkili olabilen fikirler arasındaki bağdaştırmaların oluşumunda temel rol oynar. Hakikatin istemeyi belirlemesi için hakikati bilmek yeterli değildir: Bilmek hissetmek anlamına gelmezse, bilmek yapmak değildir; bazı hakikatler insanı eyleme geçmeye itmeyi başarıyorsa, bunun sorumlusu özellikle şairlerin eserleridir.

Mill, şairlerin zihni ele alışını gerçek anlamda bir "karakteri biçimlendirme bilimi"nin inşası için bir ön hazırlık olarak görür; "etoloji" [davranış bilimi], Mill'in hayatının tamamı boyunca ilgilendiği, ama hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceği bir proje olarak kalacaktır.

Mill'in "görüşlerindeki ve karakterindeki" krizin neden olduğu "dönüşüm"ün başlıca temel taşlarından biri, çokyönlülük ilkesidir. Bu ilkeyi uyguladığında birbirlerinden farklı, hatta uyumsuz düşünce şekillerinde var olan hakikat unsurunu bulmak için gereken bütün bakış açılarını benimsemesi gerektiğini anlar. Bu da onun için çeşitli meselelerin "eksik vizyonu"nu ve Bentham'ın düşüncesinde görmeye başladığı "tekyönlülüğü" aşmak anlamına gelir.

Ancak başkalarının fikirlerini incelemenin sonuç vermesi için "insan zihninin bilimsel incelemesi"ni temel alması gereklidir. Mill'e göre görüşlerin ve "düşünce şekilleri"nin dönüşümü, sağlam bir teorik temel gerektirir ve sistemlerin tekyönlülüğünün neden olduğu görüş ayrılıklarını aşmak ve görünürde uyuşmaz, farklı bakış açılarının birbirlerini anlamasına yardımcı olmak için gerekli olan şey, "herkese ortak tek hakem," ona göre "zihin felsefesi," yani daha genel anlamda ve Mill'in deyimiyle, bilimsel temel üzerine kurulmuş bir "metafizik"tir: "İnsanların, kendilerinin hissedemediği duyguların buna rağmen meşru duygular olduğunu pratikte anlaması ve kabul etmesi ve taraflı bakış açılarını başka insanların taraflı bakış açıları yoluyla düzeltmeleri, özellikle metafizik incelemeleri sayesinde olacaktır" (*A Review of Smart's Outline of Sematology* [Smart'ın Anahatlarıyla Sematoloji Eserinin Eleştirisi], 1832).

D.B.

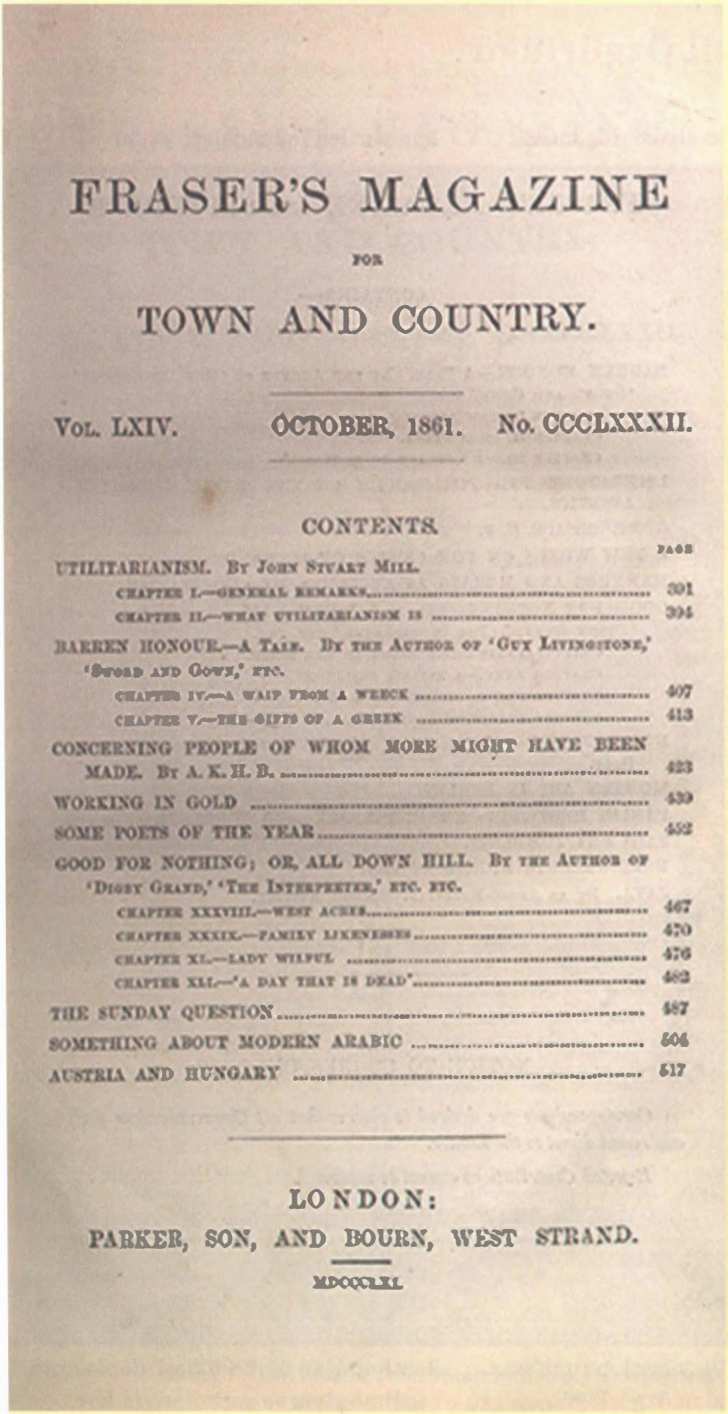

FRASER'S MAGAZINE

FOR

TOWN AND COUNTRY.

VOL. LXIV. OCTOBER, 1861. No. CCCLXXXII.

CONTENTS.

	PAGE
UTILITARIANISM. By John Stuart Mill.	
CHAPTER I.—GENERAL REMARKS	391
CHAPTER II.—WHAT UTILITARIANISM IS	394
BARREN HONOUR.—A Tale. By the Author of 'Guy Livingstone,' 'Sword and Gown,' etc.	
CHAPTER IV.—A WASP FROM A WRECK	407
CHAPTER V.—THE GIFTS OF A GREEK	413
CONCERNING PEOPLE OF WHOM MORE MIGHT HAVE BEEN MADE. By A. K. H. B.	423
WORKING IN GOLD	439
SOME POETS OF THE YEAR	452
GOOD FOR NOTHING; OR, ALL DOWN HILL. By the Author of 'Digby Grand,' 'The Interpreter,' etc. etc.	
CHAPTER XXXVIII.—WEST ACRES	467
CHAPTER XXXIX.—FAMILY LIKENESSES	470
CHAPTER XL.—LADY WILFUL	476
CHAPTER XLI.—'A DAY THAT IS DEAD'	482
THE SUNDAY QUESTION	487
SOMETHING ABOUT MODERN ARABIC	506
AUSTRIA AND HUNGARY	517

LONDON:
PARKER, SON, AND BOURN, WEST STRAND.
MDCCCLXI.

John Stuart Mill Faydacılık *adlı eserini* Frasier's Magazine For Town and Country*'de bölümler halinde yayımlar (yayıncı: Parker, Son, and Bourn, West Strand, Londra). Burada görülen, derginin Ekim-Aralık LXIV. sayısında yayımlanan, eserin ilk iki bölümüdür*, 1861

Mill'in Sivil Özgürlüğü

John Stuart Mill'in siyasi düşüncesi, 1854'te kısa bir deneme olarak planladığı, sonrasında ise karısı Harriet'in de yardımıyla genişlettiği, 1859'da yayımlanan *Özgürlük Üzerine* adlı eserde özetlenmiştir. Bu eser XIX. yüzyıl liberal düşüncesinin klasik metnidir, çünkü Fransız Devriminden sonra Benjamin Constant ve Alexis de Tocqueville'den itibaren çeşitli Avrupalı entelektüellerin sorguladığı demokrasi fikrinin özünü içerir. Söz konusu entelektüellerin bazı nüanslarla da olsa, liberal devletle, yani düşünce, din, basın ve toplantı özgürlüğü gibi bazı temel hakları tanıyan ve temin eden devletle uyumlu tek demokrasi şeklinin, seçmen kitlesi ile devletin siyasi yönelimi arasında bir filtre anlamındaki temsili demokrasi veya parlamenter demokrasi olduğu fikrini vurgularlar. Demokrasinin ana unsuru sayılan siyasi iktidara katılım, yurttaşların mutlak devlete karşı talep edip elde ettiği çeşitli bireysel özgürlüklerden biridir. Temsilciler yoluyla katılım, insanın ülkesinin siyaseti üzerinde etkili olmak amacıyla düşüncesini ifade etme, toplanma ve bir araya gelme haklarının yanı sıra, parlamentoya temsilci seçme ve seçilme hakkı şeklinde tezahür eden, özgürlüğün daha genel unsurlarından biridir.

Özgürlüklerin Tarihi

Mill'in kitabı özgürlüklerin tarihsel arka planını sunar; bu uzun ve çelişkili sürecin kökeni, XVI. yüzyıl Avrupa'sına, dinsel krize ve vicdan özgürlüğü için verilen mücadeleye kadar uzanır. Mill, modern çağda hoşgörü ve dinsel özgürlük mücadelesinin "savaş alanında bireysel hakların geniş bir ilkesel temel doğrultusunda kazanıldığını" ve doğum ile ölüm, üreme, cinsel eğilimler, bilimsel araştırmalar, bilgi edinme, siyasi faaliyetler, dinsel âdetler ve sosyal haklarla bağlantılı özgürlüklerin ölçüsü ve özellikleri konusundaki tartışmaların büyük kısmının kökeninde bu kazanımın yattığını yazar. Bu durumda devletten ziyade bireye, güçten ziyade haklara, soyut ve genel otoriteden ziyade bireysel egemenliğe önem verilir. Mill'in her insanın başka insanların insafına kaldığı ve haksızlıkların gerçek olduğu ve sosyal ve siyasi yapının kendinden kaynaklanan baskıcı bir sistem ve mutlak tiranlık olarak gördüğü eski yönetim şeklini yıkan Fransız Devrimi belirleyici geçişi teşkil eder.

Birey tam tersine, haklarıyla egemen olmalıdır ve bu egemenlik, yönleri "birbiriyle çelişkili sayısız yönelim" şeklinde ifade edilir. Mill, başlangıçtaki faydacı görüşlerinden kadınların siyasi eşitlik arzusuna ve işçi sınıfının durumuna duyarlı bir tavra geçtiğinde liberalizm, demokratik düşünce ile sosyalizmin kavşağında yer alır. İngiliz radikalizminin baştemsilcisi olan babası James'den ve kurumların akılcı bir plan doğrultusunda yeniden düzenlenebileceğine inanan Jeremy Bentham'dan öğrendikleri, döneminin gerilimleriyle ve sorunlarıyla boy

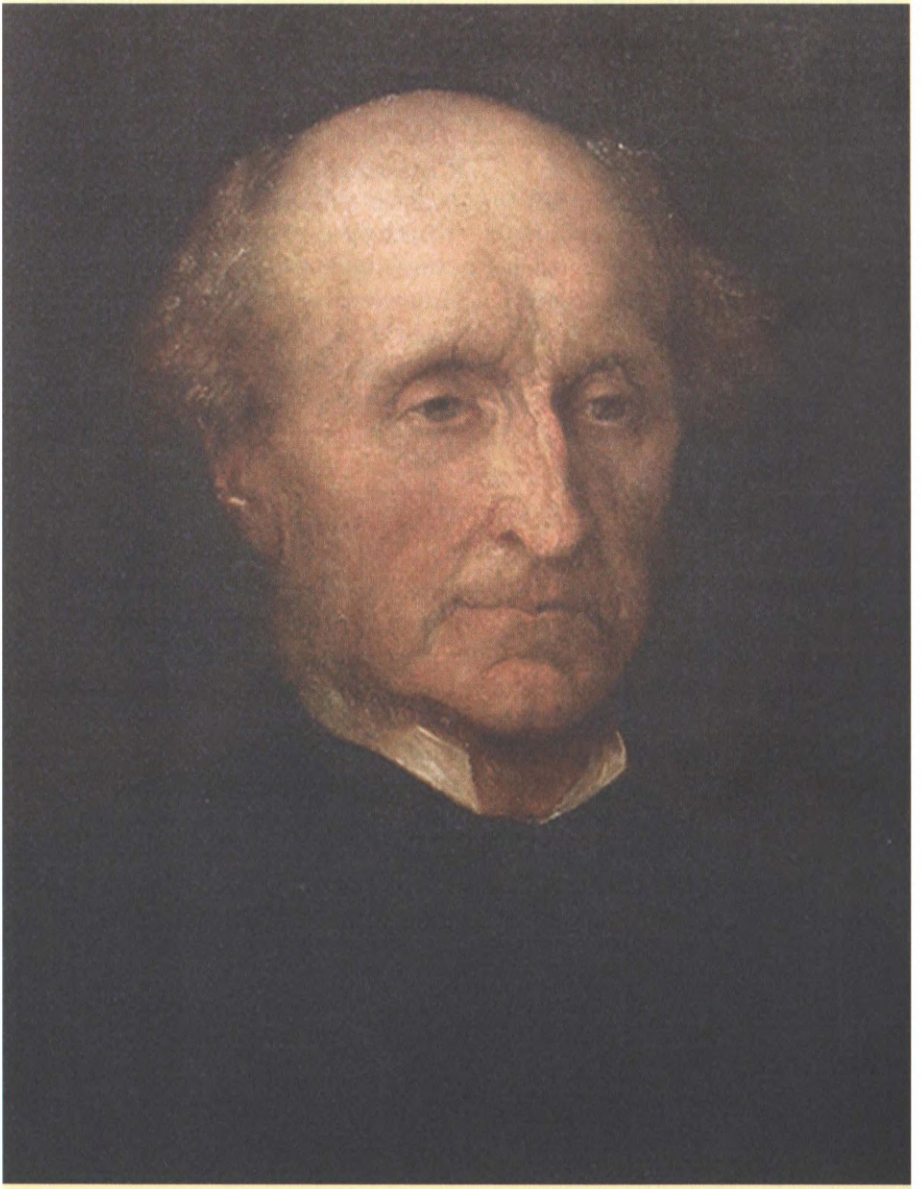

George Frederic Watts, John Stuart Mill'in portresi (ayrıntı), 1873,
Compton (Surrey, UK), Watts Gallery

ölçüşebilmeliydi, çünkü Fransa 1848 devrimlerinden sonra III. Napoléon'un İkinci İmparatorluğu gibi, en azından biçimsel olarak referandum gibi son derece demokratik bir yapıyı temel alsa da otoriter, parlamento karşıtı, popülist bir rejime yönelmiştir. Kraliçe Victoria'nın İngilteresi ise işçi sınıfı hareketlerine ve onlara paralel olarak sendika örgütlerinin gelişimine sahne olmaktaydı; Çartizm hareketi ise evrensel oy hakkının ve gizliliğinin tanınmasını ve toprak sahibi olmayanların da seçilme hakkını temel alan bir halk bildirgesi elde etmeye yönelik karışıklıklar düzenler. Klasik liberalizmin soyut iyimserliği siyasetin bu yeni boyutlarıyla ve özellikle Tocqueville tarafından öne sürülen, demokrasinin yeni bir tiranlığa, sosyal ve siyasi alanda geçerli olan "baskın görüşün tiranlığı"na imkân verebileceğine dair fikirle hesaplaşmalıydı.

Birey ve Devlet

Mill *Özgürlük Üzerine*'de toplumsal refahın temelinde her bireyin orijinalliğinin yattığını öne sürer ve "insanın kendini ilgilendiren eylemler" ile "başkalarını ilgilendiren eylemleri" birbirinden ayırt eder. Devletin eylemleri kamusal alanı ilgilendirir ve tek amacı bireylerin özgürlüklerine yönelik tehditleri engellemek olmalıdır. Hakikatlerin diyalektik, tarihsel ve ihtilaflı özelliğine inanan Mill, çoğunluğun görüşüne karşı muhalif azınlıkların da haklarını savunur ve özgürlüklerin ve ilerlemenin temelinin bu boyutta yattığına inanır.

Mill'in ayrım gözetmeksizin herkesi kapsayan tam demokrasi konusundaki kuşkuları ile çoğunluğun tiranlığına ve kitlesel konformizme dönüşmesi korkusu, oy verme hakkının bütün yurttaşları (okur-yazar olmayanlar veya yoksullar gibi çoğunluk tarafından manipüle edilebilecek, yurttaşlık bilincinden yoksun kişiler, dilencilikle geçinenler veya kilise tarafından yoksullara ve hastalara iş ve yardım sağlamak amacıyla kurulan *work-houses*'larda çalışanlar dışında) kapsamasından yana olmasına engel olmaz. Mill'in savunduğu oy hakkı, farklı oy ağırlığına sahip, entelektüel ve eğitimli düzeyleri temsil edip "kültür düzeyi daha düşük sınıfların sayısal ağırlığını" dengeleyecek çoğul bir oy niteliğindedir.

Mill'e göre özgürlük, III. Napoléon Fransasındaki gibi, yönetimin geniş halk kesimlerinin onayıyla bireysel özgürlüklere zarar verici, keyfi bir güç uygulayabilecek otoriter bir demokrasinin kurulmasını engelleyecek bir sistemle dengelenmeyi gerektirir. Mill, *Özgürlük Üzerine*'de bütün bireylerin özel alanının önemini ve hayatları ile düşüncelerinin mutlak efendisi olduklarını vurgular; özel alana başka bireylerin veya sosyal grupların veya iktidar organizmalarının veya toplumda baskın olan görüşlerin her türlü baskısı gayri meşru olacaktır. Mill'in kastettiği özgürlük, üç farklı alana ayrılır. İlki düşünce, vicdan, görüş ve duygu özgürlüğüdür. İkincisi, kimse engel koymadan, şahsi eğilimlere tekabül eden bir hayat tarzını uygulama özgürlüğüdür. Siyasi ve toplumsal alanı kapsayan üçüncüsü de toplantı özgürlüğünü temel alır. Tek sınır, bireylerin kendi özgürlük haklarını icra ederken, başkalarına zarar vermelerini önlemek olup yasalarla korunur.

TOCQUEVILLE VE LİBERAL DÜŞÜNCE

Vittorio Beonio Brocchieri

"Geçmiş ile Gelecek Arasında Dengede" Bir Düşünce ve Bir Hayat

Alexis de Tocqueville'i (1805-1859) ve başlıca eserleri olan *Eski Rejim ve Devrim* ile *Rivoluzione* ve *Amerika'da Demokrasi*'yi uygun bir entelektüel ve siyasi konuma yerleştirmek hem kendisi hem de yorumcuları için daima zor olmuştur. Bir yanda meşruiyet, diğer yanda XIX. yüzyıl başlarının proto-sosyalizm gibi aşırı uçlar bir yana bırakıldığında, yüzyılın ilk yarısında Fransa'nın ve Avrupa'nın siyasi panoramasında var olan siyasi eğilimlerin hepsi, ılımlı monarşistlerden liberallere, hatta cumhuriyetçilere kadar herkes bir ölçüde Tocqueville'den ilham almıştır. Zaten Tocqueville'in kendi konumunu tanımlama çabaları da hemen her zaman olumsuzdur veya birbirine zıt unsurları bağdaştırdıktan hemen sonra hepsiyle arasına mesafe koyar: "Ne devrimci taraftanım ne de muhafazakâr;" "geçmiş ile gelecek arasında o kadar dengedeydim ki, doğuştan veya içgüdüsel olarak ne birine ne de diğerine ilgi duyuyordum ve her iki tarafa sakince bakma konusunda çok çabalamak zorunda kalmadım."

Tocqueville'in sözünü ettiği "iki taraf" sadece iki siyasi saf değil, aynı zamanda iki farklı çağ, iki farklı tarihsel sosyal örgütlenme biçimi ve iki farklı antropolojik dünyadır. Tocqueville'in düşüncesinin tamamının ana teması, insanlar arasında hukuki eşitsizliği temel alan aristokratik ve hiyerarşik bir toplumsal yapıdan demokratik, eşitlikçi ve bireyci bir yapıya geçiştir. Dolayısıyla mesele sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin kendine özgü sosyal ve siyasi özelliklerini veya devrimci Fransa'nın karmaşık olaylarını açıklamak değil, modernitenin gelişiyle birlikte çağlar arasındaki süreksizliğin derin anlamını kavramaktır. Hem demokrasinin gelişinin kaçınılmaz olduğunun hem de ahlaki üstünlüğünün bilincinde olan Tocqueville, bu süreksizliği trajik bir şekilde algılar. Tocqueville'in durumu aslında kendi deyimiyle "her şeye eşit mesafe" değil, yön kaybı gibi görünür, ama modern dünyaya bakışının "huzurlu" olmasa da son derece zengin olmasını sağlayan tam da bu yön kaybıdır.

Demokrasi, Eşitlik, Modern Bireycilik

Tocqueville'e göre modern antropolojik devrim, siyasi yapı olarak demokrasinin veya toplumsal düzen olarak hukuki eşitliğin seçilmesinden ziyade, modern

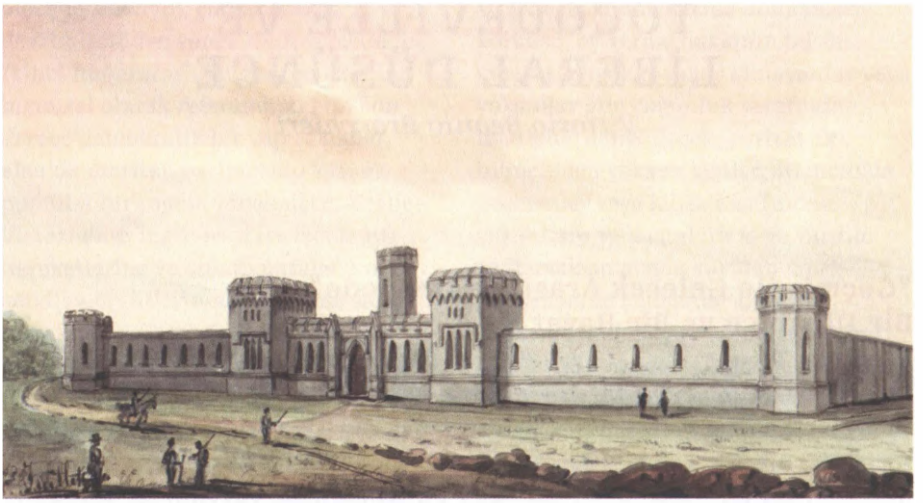

Gustave de Beaumont, Pennsylvania'da Cezaevi, y. 1831, özel koleksiyon

bireyciliğin kabul görmesiyle özdeşleşir; bireycilik, "insanın kendine yönelik şiddetli ve abartılı sevgisi" olarak nitelenebilecek bencilliğe kıyasla yepyeni bir kavramdır. Modern bireycilik, "kendine dönük, sakin [bir duygudur], her yurttaşı, benzerlerinin oluşturduğu kitleden çekilip ailesi ve dostlarıyla birlikte ayrı bir yerde durmaya iter." Dolayısıyla bireycilik, kınama konusu olabilecek bir tutkudan fazlasıdır, münferit insanı temel değer birimi olarak gören modern ideolojinin merkezinde yer alır.

Tocqueville'e göre, "aristokratik" bir toplumda yaşayanlar kendilerini daha geniş bir organizmanın parçaları olarak görmeye daha yatkındır, "kendileri dışında olan bir şeye daha sıkı bir şekilde bağlıdırlar ve sıklıkla onun adına kendilerini unutmaya hazırdırlar." Dolayısıyla, "aristokratik uluslarda bütün insanlar arasında sıkı bağlar vardır ve hepsi birbirine bağlıdır. Güçlü bir hiyerarşik bağ yoluyla herkes olduğu yerde tutulur ve toplumun tamamının itaat etmesi sağlanır." Bu durumda aristokratik toplumların temelindeki hiyerarşik ilke, beraberinde toplumun bir beden, bütüncül bir organizma olarak organik kavranışını getirir. Eşitlik ise "insanları birbirinden ayırmaya ve her birini sadece kendisiyle ilgilenmeye itme eğilimlidir." Eşitlik, "insanların, aralarında ortak bir bağ olmadan yan yana durmalarını" sağlar. Demokrasi toplumsal bağların "zincirini kırar," insanı daha özgür ama aynı zamanda daha yalnız kılar.

Ancak, topluma aidiyet anlamında toplumsal bağların zayıflaması, Tocqueville'e göre demokrasinin önü alınamaz ilerleyişindeki tek tehlike değildir, özgürlük de tehdit altındadır. Demokrasi, her insanın kendi kaderini tayin etme konusunda zamanaşımına uğramayan evrensel bir hak anlamında yeni bir özgürlük kavramı dayatmıştır. Tocqueville, aristokratik toplumları

Théodore Chassériau, *Alexis de Tocqueville'in portresi*, Versailles, Musée National du Château

Tocqueville ve Amerika

Tocqueville, hapishane sistemini incelemekle görevlendirilerek gittiği ve 1831-1833 arasında kaldığı Amerika Birleşik Devletleri'nde hem "demokrasinin imgesini" hem de, Amerikanınkinden farklı da olsa, kaçınılmaz olarak Avrupa'nın geleceğini temsil eden demokratik toplumda özgürlüğün geleceği konusundaki endişelerine cevap arar. Tocqueville, ilk cildi 1835'te, ikincisi de 1840'ta yayımlanan *Amerika'da Demokrasi*'de Amerika'nın yanı sıra Fransa başta olmak üzere Avrupa'yı konu alır.

Tocqueville için Amerika Birleşik Devletleri aynı anda hem demokratik toplumun ideal tipini temsil eder hem de tarihi bir istisna teşkil eder. Amerika Birleşik Devletleri'nde demokrasi, yani hukuki şartlarda eşitlik ve ekonomik ve sosyal şartlarda daha az eşitsizlik, tarihsel bir sürecin varış noktası olmamıştır. Eşitlik, ulus ve devlet olmanın en başından beri Amerikalıların hayatının ayırt edici özelliği olmuştur. Doğal olarak kölelerin dahil olmadığı şartların eşitliği, hem Tocqueville'in deyimiyle Amerika'nın "sosyal yapısı"nı hem de kültürü ile kişiler arası ve aile içi ilişkilerin aldığı biçimleri niteler. Tocqueville'in hem sosyolojik ve zamanından önce sosyopolitik hem de etnografik açıdan incelediği, XIX. yüzyılın ilk yarısında *ancien régime*'in sarstığı ve meşruluğunu yok ettiği, ama yıkamadığı Avrupa dünyasından antropolojik açıdan apayrı bir dünyadır. Tocqueville, Amerika Birleşik Devletleri'nde demokratik çağın belli başlı bütün unsurlarını tespit eder: Eşitlik konusunda coşkulu bir arzu, özgürlük niteleyen, az sayıda kişiye tanınan sınıfsal ayrıcalıklara kıyasla "doğru özgürlük kavramı"nın üstünlüğünü apaçık bir şekilde kabul eder. Ancak, acizlikleri açısından eşit olup kolektif ve maddi refah arayışı ve sosyal statü rekabeti içerisinde siyasi boyuta kayıtsız kalan münferit bireylerin yalnız kalmasının yeni bir despotizm türünün temelini teşkil etmesinden korkar. Bu "tatlı despotizm," özgürlüğün ve erdemin hiç düşünülmeden kurban edildiği "küçük ve bayağı zevk arayışına tamamıyla dalmış, birbirine benzer ve eşit insanlardan oluşan muazzam kalabalığın" üzerine yerleşir.

"Asıl Anlamıyla Çıkar" ve Din

Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*'de (1835-1840) ele alınan Amerika örneğinden hareketle, geçmiş konusunda nostaljiye veya devrimcilerin rağbet ettiği klasik cumhuriyetçi geleneğe tavizde bulunmadan, yerel özerk yönetim

konusunda daha ılımlı bir arzu, maddi refaha rağbet, sosyal statü ve kabul görme konusunda aralıksız kaygı, doğrudan pratik bir kazanç sağlamadıkları takdirde entelektüel mesleklere karşı ilgisizlik, araçsal akılcılığın üstünlüğü, dar aile ve dost çevresine duygusal odaklanma, sivil erdemler ve aslına bakılırsa genel olarak erdem konusunda kayıtsızlık eğilimi.

Ancak Tocqueville'i en çok ilgilendiren şey, Amerikan ulusunun demokratik toplumlar karşısındaki, birbiriyle bağlantılı en ciddi tehditler diye gördüğü, toplumun bireyci parçalanması ve insanları özgürlük yerine köleleşmede eşit kılan despotizmden kaçınmasını sağlayan faktörlerdir. Tocqueville'in dikkatini en çok iki şey çeker: yerel kurumlarla bireylerarası birliklerin canlılığı ve dindarlık ruhu.

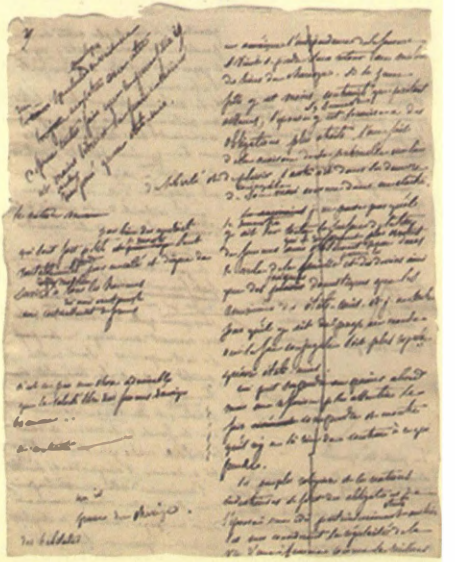

Alexis de Tocqueville, De la démocratie en Amérique, *orijinal elyazmasından bir sayfa*, y. 1840, Yale, Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University

kurumlarının önemini vurgular. Tocqueville'e göre bireysel çıkar ve hırs, demokratik çağın en hakiki ve yaşamsal duygularıdır ve demokratik bireyci toplumların doğal eksikliği olan sivil duyguyu inşa etmek için paradoksal olarak onları temel almak lazımdır.

İnsanların ekonomik ve toplumsal çıkarlarının büyük kısmı yerel ölçekle sınırlıdır ve yönetim kurumlarına katılım alışkanlığıyla çok çeşitli hedeflere yönelik, daha genel anlamda kolektif eylem eğiliminin en kolay gelişebileceği düzey budur. Dolayısıyla asıl göz önüne alınması gereken, çıkarsız vatan veya toplum sevgisi değil, "asıl anlamıyla çıkar"dır; insanı, uzun vadede elde edeceği ekonomik ve sosyal faydaları göz önüne alarak benzerlerine ve topluma faydalı olmaya iten "akılcı bencillik"tir.

Dinin rolü de bir o kadar, hatta daha da önemlidir. Hıristiyanlık (ve özellikle Katoliklik) demokratik toplumun doğuştan materyalizmini ve bireyci bencilliğin

kontrolsüz gelişimini ahlaki açıdan dengeleyebilir. Tocqueville'e göre böyle olmasının nedeni, din ile demokrasi arasındaki karşıtlığın bir yanlış anlaşılmadan ibaret olmasıdır, çünkü demokrasinin önü alınamaz dinamiğinin tarihsel kökeninde, insanlar arası kardeşliği ve Tanrı karşısındaki eşitliklerini vurgulayan Hıristiyanlık yatar. Tocqueville yine hem Aydınlanmayı ve Katolikliğe düşman olan büyük Devrimi temel alan siyasi kültürel gelenek ile hem de Restorasyon savunucularının öne sürdüğü, taht ile sunak arasında ittifak fikri ile arasına mesafe koyar.

Fransa, Eski Rejim ve Devrim

III. Napoléon'un, 2 Aralık 1851'deki darbeyle başlattığı uzun otoriter yönetim dönemi, 1849'da dışişleri bakanlığı gibi çeşitli önemli görevlerde bulunan Tocqueville'i aktif siyasi hayattan çekilmeye iter. Bu siyasi dönemeç, Fransa'nın istikrar ile özgürlüğü uzlaştırma acizliğine işaret eder. Bu durum, Tocqueville'in bir başka büyük eseri olan, ama 16 Nisan 1859'daki ölümünden dolayı yarım kalan *Eski Rejim ve Devrim*'i yazmasının ardında yatar.

Bonaparte'ın plebisit temelli diktatörlüğü, eski rejimin mutlakiyetçiliğinden apayrı olup Tocqueville'in modern Avrupa toplumlarının "demokratik," yani eşitlikçi doğasıyla uyumlu yeni despotluk biçimlerinin ortaya çıkacağına dair korkularını teyit eder görünür. Tocqueville *Amerika'da Demokrasi*'de Amerika'nın başarısını eşitlik ile özgürlüğü uzlaştırmasına dayandırırken, son eserinde Fransa'nın bu konudaki başarısızlığının tarihsel nedenlerini araştırır.

Eşitlik anlamında demokrasi, modern toplumların kaçınılmaz varış noktasıdır, ama yolculuğun şekli ile siyasi ve kurumsal sonuçları büyük farklılık gösterebilir. Tocqueville şöyle der: "Amerikan ulusunu bütün demokratik ulusların modeli olarak görmekten vazgeçelim." Amerika aynı anda hem modeldir hem de istisnadır, çünkü tarihi emsalleri olmayan bir ulustur. Avrupa'da ve özellikle Fransa'da ise tarih, ağırlığını ciddi şekilde hissettirir.

İster yüceltilsin, ister hor görülsün, büyük Devrim evrensel açıdan önemli bir yol ayrımı olarak görülürdü. Cumhuriyetçiler ve liberaller için de yeni bir dünyanın şafağıydı, mutlakiyetçiler için de geri dönüşü olmayan bir felaketti. Tocqueville'in bu konudaki analizi bir kez daha entelektüel ve siyasi görüşleri kaynaştırır: Devrim, bir kesintiden ziyade yüzyıllarca süren tarihsel süreçlerin hızlanıp sonuçlanması anlamına gelir. Monarşik mutlakiyetçilik, Jakoben veya Bonapartçı "demokratik" despotizme zemin hazırlamış, gücü merkezi yönetimde toplamış ve geleneksel toplumda kralın yetkisini sınırlayan asillerin siyasi etkisi gibi karşıt dengeleri sistematik bir şekilde yıkmıştır. Dolayısıyla mutlakiyetçilik toplumsal eşitliğin kabul görmesine büyük bir katkıda bulunmuş, ancak insanları, mutlak olması istenen bir güce kölelik halinde eşit kılmıştır. Ulusun bölünmez birliği dogmasını saplantı haline getirmiş devrimciler de ayrılıkçı hareketlerden ve hem iç hem de dış karşıt devrim tehdidinden dolayı korkuya kapılarak, her türlü yerel özerkliği bastırmış ve siyasi çoğulculuğu boğmuştur.

Alexis de Tocqueville'in gençlik portresi, minyatür, XIX. yüzyıl, özel koleksiyon

"Ortak Kanı" Tiranlığı

Demokratik bir toplumda despotizmin belki de en sinsi şekli, dengelenmemiş bir merkezi güç değil, çoğunluğun görüşleridir. Demokratik toplumlarda ahlaki ve entelektüel alanlarda otorite ilkesi yok değildir, ama "aristokratik" toplumlarda olduğundan farklı şekilde etkisini gösterir. Aristokratik toplumlarda güç, zenginlik ve kültür düzeylerinde eşitsizlik alışkanlığı, insanları sosyal açıdan üstlerinde olanların görüşlerini kabul etmeye ve onlara uymaya eğilimli kılar. Ama sosyal üstünlük kavramı reddedildiğinde, bireysel ahlaki ve entelektüel

üstünlüğü kabul etme eğilimi de azalır, ama Tocqueville'in dediği gibi, "insanı birey olarak ele alındığında diğer hemşerilerinden bağımsız kılan bu eşitlik onu yalnız ve çoğunluğun eylemlerine maruz bırakır." Amerika Birleşik Devletleri tiranlığın bu sinsi şekline daha da hassas görünür, çünkü insanları aynı seviyeye getirme süreci daha gelişmiştir, kültüre ve soyut bilgiye ise daha az saygı duyulur: "Amerika Birleşik Devletleri'nde çoğunluk bireylere çok sayıda hazır görüş sunarak onları kendi görüşlerini geliştirme zorunluluğundan kurtarır."

Tocqueville bu alanda da dine ayrıcalıklı bir rol atfeder: "Dolayısıyla Tanrı'yla ve insan doğasıyla ilgili genel fikirler, bireysel aklın alışılageldik eylemlerine maruz bırakılmaması gereken ve bir otoritenin varlığını kabul edince zarardan çok fayda sağlanacak bütün fikirler arasında yer alır." Fransa'da devrim öncesi ve devrim döneminde olduğu üzere, her türlü dini otoritenin gayri meşru sayılması tehlikeli sonuçlara yol açar. Bir kere temel konularda ortak

İlerleme Karşıtlığı: Restorasyon'un Siyasi Düşüncesi

Devrim ve Karşı-Devrim

Felsefi ve siyasi anlamda "tepki"den Fransız Devrimi sırasında söz edilmeye başlanır ve bu terim "karşı-devrim" anlamında kullanılır. Ancak, bu düşünce okulunun en gelişmiş ifadeleri, Napoléon devrinin bitmesiyle, Restorasyon döneminde ortaya çıkar.

Dolayısıyla "tepkici" yazarların eserlerinin Devrimden hemen sonra yazılan ve Devrimi analize ve çürütmeye tâbi tutanlar ile bakış açıları daha geniş olan ve modern çağ öncesi dünyanın öne çıkan özelliklerini ele alan, Viyana Kongresinin restorasyon faaliyetlerini desteklemeyi amaçlayanlar olmak üzere iki gruba ayrıldığını göz önüne almak gerekir.

Felsefi gelenekselciliğin tepkici yönü her şeyden önce ve neredeyse münhasır olarak Aydınlanma ideallerini (birey, akıl, doğa ve ilerleme) öfkeyle reddeder. Bu ideallerin eleştirisi somut tarihi-devrimci ifadelerinin, itiraz kabul etmeyen mahkûmiyeti anlamına gelir.

Joseph de Maistre

Joseph de Maistre (1753-1821), başlangıçta Fransız Devrimine bir miktar sempati duyarsa da Edmund Burke'ün *Fransa Devrimi Üzerine Düşünceler* eserinin derin etkisi altında kalır ve *Considérations sur la France* [*Fransa Üzerine Düşünceler*] adlı eserinde ondan ilham alır.

Modern çağın kurumları, devletin temel yasası anlamında anayasa fikri açısından Fransa'nın Devrimden hemen sonraki dönemine çok şey borçluysa da Fransız gelenekselciliğinin, bir parçası

kanının oluşmasını zorlaştırır, dolayısıyla da toplumu kırılgan kılar ve onu despotluk riskine maruz bırakır: "İnsanın aynı anda hem dinsel açıdan hem de siyasi açıdan tam bir özgürlük yaşayabileceğinden şahsen şüpheliyim. Ayrıca bir insan inanç sahibi değilse itaat etmesinin, özgürse de inanmasının zorunlu olduğunu düşünüyorum."

M4: Alexis de Tocqueville, Çoğunluğun Tiranlığı

Demokratik toplumlarda ayrıca dindar boyutu unutmak ayrıca, her türlü ruhsal boyuttan vazgeçmeye ve *homo democraticus*'un hayatına hâkim olan gündelik maddi kaygıların arasında bireysel varlığın arka plana itilmesine neden olur. Nitekim, "Amerikalıların bazen bir şekilde kendilerine yabancılaşmaları ve hayatlarını sarsan küçük tutkulardan ve hayatlarını dolduran geçici ilgi kaynaklarından kısa bir süre uzaklaşıp bir anlığına da olsa her şeyin büyük, saf ve ebedi olduğu ideal bir dünyaya geçmeleri" sadece din sayesinde mümkün olur.

---

olduğu devrim karşıtı düşünce, tarihi geleneğin ürünü olan yapıyı (yazılı olmayan anayasa) yüceltir; eski yasaların ve âdetlerin kalıcılığı, hiyerarşileriyle, ayrıcalıklarıyla, "özgürlükleri"yle feodal bir sosyal ve siyasi yapının somut işaretinden başka bir şey değildir. Önce Aydınlanmacı düşüncenin, sonra da devrimciliğin "soyut" akılcılığıyla mücadele ve feodal dünyaya bağlılık, organik bir siyasi yapıya dönüşür: Buna göre, toplum canlı bir organizmadır ve biçimlendirilmesinden sorumlu olan ilahi takdir, temsilcisi olan, dini lider niteliğindeki kral yoluyla eylemde bulunur. Meşruiyet ve kralın ilahi takdire dayalı yönetimi, de Maistre'in düşüncesinin ve genel anlamda muhafazakâr düşüncenin siyasi alana yansımasının iki ana temelini teşkil eder.

Ancak de Maistre'in gelenekselciliği kendine özgü, teokratik bir yön sergiler: Hâkimiyet, Tanrı'nın düzenleme ve yapılandırma iradesinin hakiki ifadesidir; insan ve toplum, Tanrı'nın doğrudan iradesi sonucunda doğaya dahil edilmiştir. Bu anlamda de Maistre'in doğa hukuku anlayışından, "Hıristiyan natüralizmi"nden söz edilebilir. De Maistre *Essai sur le Principe Générateur des Constitutions Politiques*'te [*Siyasi Yapıların Ardındaki İlke Üzerine Deneme*] ilahi takdirin doğrudan müdahalesi dışında kalan her şeyin "hata, çürümüşlük ve hiçlik"ten başka bir şey olmadığını öne sürer. Tanrı, fiziksel ve siyasi gerçekliği oluşturan sayısız unsurun boşluğa düşüşünü yönlendiren ve düzenleyen, "insandan üstün, yanılmaz" eldir. De Maistre'in en çok sevdiği ve

çarın emrinde Rusya'da geçirdiği dönemde yazdığı ve ölümünden sonra, 1821'de yayımlanan *Les Soirées de Saint-Pétersbourg*'un [*Saint Petersburg Akşamları*] altbaşlığı son derece anlamlıdır: *Entretiens sur le Gouvernement Temporel de la Providence* [*İlahi Takdirin Dünyevi Yönetimi Üzerine Konuşmalar*]; hiçbir şey rastlantı sonucu olmaz; zaten "talih" terimi de Maistre'in kelime dağarcığında yer almaz. İlahi takdirin gizemli planına karışıklık da dahildir: Robespierre gibi "şeytani" varlıklar ve Napoléon gibi "iblisler"le dolu olan Devrimin kendi bile Tanrı'nın eseridir, çünkü Aydınlanma ve Akıl yüzyılında insanların sergilediği kibire yönelik bir cezadır.

De Maistre'a göre Restorasyonun asıl anlamı, papalık iktidarının ve Hıristiyanlığın ortaçağdaki ekümenik düzeninin geri kazanılmasında yatar. Bu, hükümranlığı "doğal" kılmanın, dolayısıyla da iktidara karşı koyma fikrini kökünden yıkmanın tek yoludur.

Louis de Bonald

Louis de Bonald (1754-1840) bir yandan papalık teokrasisini desteklemezken, diğer yandan da Maistre'in düşüncesinin belli başlı yönlerini benimseyerek, yoğun bir tanıtım faaliyetiyle ve 1815-1830 arasındaki siyasi aktivizmiyle destekler (hatta boşanmanın feshedilmesini elde eder).

Bonald, *Théorie du Pouvoir Politique et Religieux dans la société civile*'den [*Sivil Toplumda Siyasi ve Dini İktidar Teorisi*] itibaren "Devrim felaketinin zorunluluğu"nu katı bir şekilde gerekçelendirir ve bireyci "ben"e karşı toplumsal "biz"in üstünlüğünü savunur. "İnsan sadece toplum için vardır ve toplum onu sadece kendisi için biçimlendirir:" dinsel toplum, Tanrı'dan ilham alınmış kendi modelini siyasi topluma dayatarak onu yaratmış olur. Bonald, *Législation Primitive*'de [*İlkel Yasama*], "genel orantı" olarak tanımladığı kavramı anlatır: "Tebaa ile vekil arasındaki ilişki neyse, vekil ile iktidar arasındaki ilişki de aynıdır; orantı, daha soyut ve analitik bir dille ifade edilen, 'sonuç ile araç arasındaki ilişki neyse, araç ile sebep arasındaki ilişki de odur' şeklindeki genel orantının toplumla bağlantılı bir dile tercümesinden ibarettir. İktidar, vekil ve tebaa, toplumun unsurlarıdır." Bonald, dili toplumun ardındaki ilke olarak belirler; ışık huzmesi nasıl fiziksel nesnelerin varlığını ortaya çıkarırsa, dil de zorunlu fikirlerin ifadesidir. *Recherches Philosophiques sur les Premiers Objets des Connaissances Morales*'in [*Ahlaki Bilgilerin İlk Nesneleri Üzerine Felsefi Araştırmalar*] merkezinde "modern felsefe" tarafından tahtından indirilen Tanrı inancını geri getirmenin tek aracının gelenek olduğu kavramı yer alır. Bu kavram da beraberinde ulusların, Tanrı'nın otoritesinin temsilcisi olan kralın otoritesine tâbi olması fikrini getirir.

Félicité de Lamennais

Félicité de Lamennais karmaşık biridir: uzun zaman boyunca Katolik ortodoksluğun savunucusu

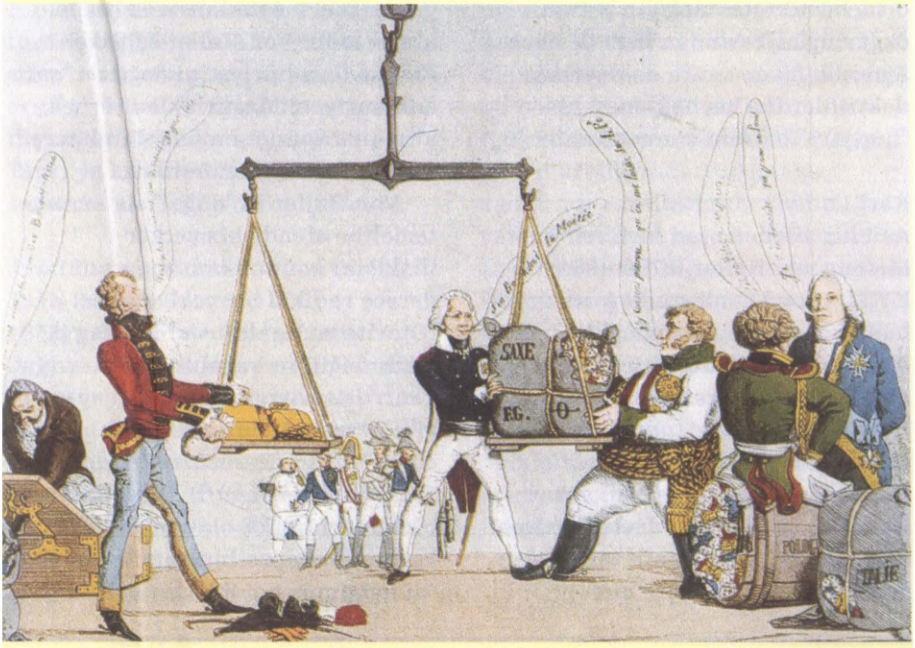

Siyaset terazisi, yani Viyana Kongresinde Napoléon'un imparatorluğunun müttefikler arasında paylaşılması, karikatür, Le Nain Jeune ou Journal des arts, des sciences et de la littérature *dergisinden*, 15 mayıs 1815

sayılan de Lamennais, Fransa'daki 1830 devriminden hemen önce doğmakta olan liberal Katolikliğin yanında yer alır; 1832 tarihli *Mirari vos* başlıklı emirnameyle papa tarafından kınandıktan sonra Montalembert, Lacordaire ve De Coux ile birlikte *L'Avenir* adlı dergiyi kurar, 1834'te de *Paroles d'un croyant* [*Bir Müminin Sözleri*] adlı eseri yayımlar. 1848'e doğru da sosyal demokrasi fikrini benimser. Hayatının son yıllarında Roma Kilisesiyle mücadelesi gittikçe şiddetlenir. De Lamennais'nin ilk dönem düşüncelerinin temelinde öznellik ve Descartesçılık karşıtlığı yatar. De Lamennais, duyumcu materyalizmden Kantçı metafiziğe kadar uzanan teorik alanın tamamını, aşağılayıcı bir terim olarak gördüğü "öznellik" adı altında toplar ve onu sağduyu geleneğinin ve otoritesinin karşıtı olarak görür.

En önemli eseri olan *Essai sur l'indifférence en matière de religion*'ın [*Din Konusunda Kayıtsızlık Üzerine Deneme*] merkezinde siyaset ile dini birbirine bağlaması gereken çözülmez bağ fikri yatar: Şu anda hüküm süren ateizm ve devrim ikilisine karşı başarılı olabilecek tek şey, onların birleşik eylemidir. Dönemi niteleyen, din konusundaki kayıtsızlık bu durumun bir sembolüdür; aslında üç "kayıtsızlık sistemi" söz konusudur ve farklı şekillerde de

olsa, hem Protestanlığın yorum özgürlüğü ilkesinden hem de önce Aydınlanmacı, sonra da devrimci doktrinlerden kaynaklanan bir "hoşgörü" halinin sonucudurlar.

Karl Ludwig von Haller

Asil bir aileden olan İsviçreli Karl Ludwig von Haller (1768-1854), XVIII. yüzyıl sonlarında Avusturya hanedanının hizmetindeyken, Alman siyaset kültürü üzerinde de büyük etki yaratacak olan *Restauration der Staats-Wissenschaft* [*Siyaset Biliminin Restorasyonu*] adlı eserini yazar. Haller'in savunduğu devlet kavramı eski İsviçre şehirlerinin tarihinden beslenmekte ve İsviçre'nin geleneksel kurumlarından ilham almaktadır: Von Haller eşitlikçi Fransa Cumhuriyetini değil de "eski cumhuriyetçi özgürlükleri" örnek alır, ama sonuçta nihai olarak tercih ettiği, mutlak monarşidir.

Von Haller'in "doğal" sisteminin temeline efendi-hizmetkâr ilişkisini konumlandırması son derece radikal bir yaklaşımdır: "Otorite ve itaat, insan iradesine bağlı değildir: yasanın etkisi, Tanrı'dan kaynaklanan her şey gibi evrensel, zorunlu ve yok edilemezdir" (*Restauration der Staats-Wissenschaft*). Doğa hâlâ binlerce yıl önce olduğu gibidir ve onu niteleyen hiyerarşik yapı "dünyanın kendisi kadar eskidir."

Zamanın Seyri ve *Esprit de Famille*

Bir diğer boyut olan zamansal boyutta dinsel duygu demokratik toplumlarda istenmeyecek bir sapmanın düzeltilmesine önemli bir katkıda bulunabilir: "Dinler gelecek göz önüne alınarak davranmanın alışkanlık haline gelmesini sağlar," der Tocqueville. Eşzamanlı düzlemde bireycilik, aile içi dayanışma başta olmak üzere, insanlar arasındaki bağlantıları zayıflatırken, farklı zaman düzlemlerinde de kuşaklar arası bağları koparır. Dolayısıyla "demokratik uluslarda her kuşak yeni bir ulustur." Demokrasi, beraberinde tamamıyla şimdiki zamanı ve zamansallık duygusunun kaybını temel alan varoluşçu bir bakış açısına geçişi de getirir. Şimdiki zamanı anlamak için geçmişi bilmenin işe yaramaması bu kırılmadan dolayıdır. Modernite geçmişle radikal bir kırılma olarak karşımıza çıkar ve geçmiş, gelecek için bir kavrayış ve meşruiyet kaynağı olmaktan çıkar: "Geçmiş geleceğe ışık tutmayınca ruh karanlıkta ilerler." Ancak bu kırılma estetik açıdan da bir yoksullaşma olarak yaşanır: "Aristokrasi doğal olarak insan ruhunu geçmişi düşünmeye iter ve onu oraya sabitler. Demokrasi ise insanlarda eski olan her şeye karşı içgüdüsel bir tiksinti uyandırır."

Modernitenin bu çoklu süreksizliklerini incelemenin en ayrıcalıklı gözlem yeri aile kurumudur, çünkü aristokratik toplumun temel kurumu olan aileye göre apayrı bir konum kazanır. Tocqueville şöyle yazar: "Aristokratik uluslarda aileler yüzyıllar boyu aynı şartları muhafaza eder, hatta genelde aynı yerlerde yaşarlar. Bu da bir anlamda bütün kuşakların birbirinin çağdaşı olmasını

Haller modern devlete karşı feodal türden bağlılık ilişkilerini "restore eder:" tebaa ile prens arasında eşitliği temel almayan bir bağımlılık ilişkisi söz konusudur, toplum ise Tanrı'ya kadar yükselen bir bireysel sorumluluk skalasından ibarettir.

Juan Donoso Cortés

Juan Donoso Cortés (1809-1853) gençliğinde liberalizme bağlıyken sonradan, devrim karşıtı diktatörlüğün tarihsel olarak zorunlu olduğunu kabul eden muhafazakâr ve kararcı bir yaklaşım benimser.

Donoso Cortés sekülerleşmeyi engellemenin tek yolunun eski rejim meşruiyetçiliğine değil, yenilgiye uğratılması gereken düşmanınki kadar büyük bir güce başvurmak olduğuna inanır. Yazarın düşüncesi bu noktada "tepki" teriminin ilk, fiziksel anlamını temel alır, çünkü yüzyıl ortalarında "Avrupa'yı aşındıran ciddi ve derin hastalığı," yani tanrısal ve beşeri otoritenin zayıflamasını olağanüstü önlemlerle iyileştirmeyi amaçlar. Donoso Cortés kıyametçi bir görüş sergiler: tarih, birbirine karşıt, yok edilemez güçler arasındaki çatışmanın tezahürüdür. Toplumsal hayat, işgalci güçler ile onlara karşı koyan güçler arasındaki eylem ve tepki hareketlerinden ibarettir.

Rinaldo Falcioni

sağlar. İnsanlar atalarının kim olduğunun bilincindedir ve onlara saygı duyarlar. Kendi soyundan gelecek olanların nasıl olduğunu gördüklerine inanırlar ve onları severler. Her ikisine karşı sorumluluklarının olduğuna inanır ve genelde artık veya henüz var olmayan insanlar adına kendi bireysel çıkarlarını feda ederler." *Esprit de famille* [aile ruhu] kavramı, geleneksel bir toplumda yaşayanların beslediği, bireyler üstü bir çıkara (hanedanın saygınlığının muhafaza edilmesi ve mümkünse arttırılması) ve hem geçmişe kök salmış hem de geleceğe yansıyan uzun vadeli bir bakış açısına varsayılan ve umulan adanmışlığı özetler. Bu bakış açısı, bireyci olan ve şimdiki zamana odaklanan demokratik toplumda hayal bile edilemez.

M1 Auguste Comte

POZİTİVİZMİN ANLAMI

Pozitif Ruh Üzerine Konuşma

1844'te yayımlanan *Pozitif Ruh Üzerine Konuşma*, yeni ortaya çıkan ve Comte'un yaratıcısı sayıldığı Pozitivizmin manifestosu niteliğindedir. Eser, "pozitif" teriminin, ortak noktaları gerçek verilere yönelik bir araştırma alanını tanımlamak olan çeşitli anlamlarının incelenmesiyle başlar.

Gerçek olan pozitiftir

Pozitif terimi en eski ve yaygın anlamıyla ele alındığında, hayali olanın tersine gerçek olana işaret eder; bu kelime bu açıdan, zekâmızla gerçekten erişebileceğimiz araştırmalara odaklanan ve özellikle çocukluk döneminde ilgilendiğimiz, çözülmesi imkânsız gizemleri daimi olarak dışlayan yeni felsefi ruha tamamıyla uygundur.

Faydalı olan pozitiftir

Bu temel terim, birincisine çok yakın olup yine de farklı olan ikinci anlamına göre, faydalı olan ile faydasız olan arasındaki tezada işaret eder, bu durumda da felsefede bütün sağlıklı akıl yürütmelerimizin, kısır bir merakın tatmin edilmesi yerine, bireysel olsun, kolektif olsun, hakiki durumumuzun sürekli olarak iyileştirilmesini amaçlamasının zorunluluğuna dikkat çeker.

Kesin olan pozitiftir

Kullanımda olan üçüncü anlamına göre bu başarılı ifade sıklıkla kesin olan ile belirsiz olan arasındaki tezadı nitelemek için kullanılır; dolayısıyla bu terim bu felsefenin kendine özgü bir özelliği olan, eski zihinsel yapının neden olduğu belirsiz şüpheler ve sonu gelmez tartışmalar yerine bireylerde mantıksal uyumu, türün tamamında da ruhsal uyumu kendiliğinden yaratma eğilimine işaret eder.

Belirli olan pozitiftir

Sıklıkla bir öncekiyle karıştırılan dördüncü anlamı, belirli olan ile belirsiz olanı karşı karşıya getirir: Bu anlam hakiki felsefi ruhun her yerde fenomenlerin doğasıyla ve hakiki ihtiyaçlarımızın gerekliliğiyle uyumlu bir belirlilik derecesi elde etme eğilimine işaret eder; eski felsefe yapma tarzı zorunlu olarak bazı belirsiz görüşlere yol açardı, çünkü ancak doğaüstü bir otoriteye dayalı daimi bir baskılamadan sonra zorunlu bir zihinsel disiplin gerektirirdi.

M2 Auguste Comte

ÜÇ AŞAMA YASASI

Pozitif Felsefe Dersleri

Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde (1830-1842) döneminin bilimsel kültürünün tablosunu sunar ve bilginin bütün alanlarının, insanların karşılarındaki gerçekliği açıklamaya çalışırken gösterdiği farklı entelektüel yaklaşımlardan kaynaklanan üç aşamadan geçerek geliştiğini öne sürer.

Teolojik aşama

Teolojik aşamada insan ruhu temelde, araştırma yoluyla varlıkların doğalarını ve fenomenlerin birincil ve nihai sebeplerini keşfetmeyi amaçlar; başka bir deyişle mutlak bilgiyi hedefler. Fenomenleri, bir veya daha fazla doğaüstü etkenin doğrudan ve aralıksız eyleminin sonucu olarak görür ve evrenin görünürdeki sıra dışı yönlerini bu etkenlerin keyfi müdahalelerine atfeder.

Metafiziksel aşama

Temelde ilk aşamayla arasında fazla fark olmayan metafiziksel aşamada doğaüstü etkenlerin yerini soyut güçler alır; dünyadaki çeşitli varlıklara bağlı olan bu hakiki tözlerin (kişileştirilmiş soyutlamalar), gözlediğimiz bütün fenomenleri yaratabileceği düşünülür ve her fenomenin açıklanması sadece belirli bir töze atfedilmesinden ibarettir.

Pozitif aşama

Son olarak pozitif aşamada, mutlak kavramlara ulaşmanın imkânsız olduğunu kabul eden insan ruhu, evrenin başlangıcını ve kaderini araştırmaktan vazgeçip aklın ve deneyimin bir arada kullanımı yoluyla fiili yasalarını, yani aralarındaki değişmez sıralama ve benzerlik ilişkilerini keşfetmeye çalışır. Fenomenlerin açıklaması gerçek terimlere indirgendiğinde, çeşitli tikel fenomenler ile bilimler ilerledikçe sayıları giderek azalan birkaç genel fenomen arasında belirlenen bağlardan başka bir şey değildir.

M3 Jeremy Bentham

ZEVK, ACI VE FAYDA

Traités de législation civile et pénale

[Medeni ve Cezai Yasalar Üzerine Deneme]

Bentham'a göre toplumun temelinde fayda ve zevk kavramları yatar, dolayısıyla toplumsal erdem faydalı olanın arayışından başka bir şey değildir. Modern faydacılığın ilham kaynağı Epikouros'un "Hedonist" felsefesiyse de bu felsefe salt bireysel mutluluk arayışıyla bağlantılıyken, Bentham bu arayışı siyaset alanına uygular.

Zevk ve acı

Doğa, insanı zevkin ve acının yönetimine vermiştir. Biz bütün fikirlerimizi onlara borçluyuz; bütün yargılarımızı, hayatımızdaki bütün belirlenimleri bu iki duyguyla ilişkilendiririz. [...] Bu iki ebedi ve karşı konulmaz duygu, ahlak teorisyenlerinin ve yasa koyucuların en büyük araştırma konusu olmalıdır. Fayda ilkesi her şeyi bu iki güdüye tâbi kılar.

Fayda

Fayda, soyut bir kavramdır. Bir şeyin kötü olandan kaçınma ve iyi olanı elde etme özelliğini veya eğilimini ifade eder: Kötü olan ıstıraptır, acıdır, acının nedenidir; iyi olan da zevktir veya zevkin nedenidir. Bir birey için faydalı veya çıkarına uygun olan sadece onun toplam refahını arttırmaya eğilimli olandır: Bir toplum için faydalı veya çıkarına uygun olan sadece o toplumu oluşturan bireylerin toplam refahını arttırmaya eğilimli olandır. [...]

Fayda ilkesi

Fayda mantığının hareket noktası, herhangi bir yargıyla ilgili bütün işlemlerde zevkler ile acıların hesabı veya karşılaştırmasıdır ve başka hiçbir fikre yer vermez. Şahsi veya kamusal bir eylemle ilgili onayımı veya hoşnutsuzluğumu, o eylemin zevk veya acı üretme eğilimine dayandırdığımda veya adil,

adaletsiz, ahlaki, ahlaksız, iyi ve kötü terimlerini belirli zevklerin ve belirli acıların fikrini içeren kolektif terimler olarak, belirli zevklerin veya belirli acıların varlığını reddetmek amacıyla onlara başka bir anlam atfetmeden, keyfi tanımlar uydurmadan kullandığımda, fayda ilkesi doğrultusunda hareket etmiş olurum.

M4 Alexis de Tocqueville

ÇOĞUNLUĞUN TİRANLIĞI

Amerika'da Demokrasi

Amerika'da Demokrasi'nin ikinci cildinden alınmış olan aşağıdaki bölümde Tocqueville "çoğunluğun tiranlığı"nın yarattığı tehlikelere dikkat çeker ve ona karşı, insanlığın tamamı açısından geçerli genel bir yasa olarak, çoğunluğun uyması için adaleti önerir.

Çoğunluğun iradesi ve adalet

Bir ulusun siyaseten ne isterse onu yapma hakkına sahip olduğuna dair vecize bana ahlaksızca ve menfur geliyor, ancak bütün yetkilerin çoğunluğun iradesinden kaynaklandığını öne sürdüm. Bu durumda kendi kendimle çelişiyor muyum? Hem şu veya bu ulusun çoğunluğu hem de insanlığın tamamının çoğunluğu tarafından yaratılmış ve benimsenmiş genel bir yasa var, o da Adalettir.

Dolayısıyla bütün ulusların hakları, adil olanın sınırları içerisinde kısıtlanmalıdır. Bir ulus, toplumun tamamını temsil etmekle ve genel adalet yasasını uygulamakla görevlendirilmiş bir jüri gibi görülebilir. Toplumu temsil eden bu jüri, uyguladığı yasaların kaynağı olan toplumdan daha güçlü olmalı mıdır? Adil olmayan bir yasaya itaat etmeyi reddettiğimde, çoğunluğun yönetme hakkını reddetmiyorum, ulusun hâkimiyeti yerine insanlığın hâkimiyetini temel alıyorum.

Çoğunluğun anlamı

Bir ulusun, sadece kendine özgü olan meselelerde adaletin ve aklın sınırlarının tamamıyla dışına çıkmasının imkânsız olduğunu, dolayısıyla da onu temsil eden çoğunluğa tam yetki vermekten korkulmaması gerektiğini öne sürenler olmuştur. Ama bu, kölelerin dilidir. Bir bütün olarak çoğunluk bir birey olarak görülebilir; görüşleri ve özellikle

çıkarları, adına azınlık denen başka bir bireyinkilere zıttır. Mutlak yetkiye sahip bir insanın o yetkiyi rakiplerine karşı kötüye kullanabileceği varsayılırsa, neden bir çoğunluk da aynı eleştiriye tâbi tutulmasın? [...] Dolayısıyla daima bütün diğerlerine üstün olan bir toplumsal güç olmalıdır; ancak bu güç, seyrini yavaşlatacak ve onu daha ölçülü olmaya zorlayacak hiçbir engelle karşılaşmadığı takdirde özgürlük tehlikede demektir.

Özgürlüğün değeri ve tiranlığın tehlikeleri

Sınırsız güç kendinde-kötü ve tehlikeli bir şeydir; insanlar gücü sağduyuyla icra etme kabiliyetine sahip değildir; kadir-i mutlak olan sadece Tanrı'dır, çünkü Onun bilgeliği ve adaleti daima gücüyle birdir. Yeryüzünde hiçbir güç, temsil ettiği haklara itaat açısından, kontrolsüz bir şekilde hareket edecek ve mutlak yetkiye sahip olacak kadar saygın değildir. Mutlak yönetim hakkının ve kabiliyetinin bir halka veya bir krala, bir aristokrasiye veya bir demokrasiye, bir monarşiye veya bir cumhuriyete bahşedildiğini gördüğümde, tiranlığın tohumunu görüyorum ve daha umut verici kurumlara sahip bir ülke bulmak için yola çıkıyorum.

Uluslararası Sergiler

Vittorio Marchis

"Uluslararası sergiler meta fetişizminin hac merkezleridir." Alman filozof Walter Benjamin'in XIX. yüzyıl başkenti Paris'te yazdığı bu sözler, XIX. yüzyılın ikinci yarısına özgü bu fenomenin bütün özelliklerini özetler niteliktedir.

Zanaattan Endüstriye

XIX. yüzyılın ilk yarısında öne çıkan *Salons de beaux-arts et manufactures*'ün [Güzel Sanatlar ve İmalat Ürünleri Sergi Salonları], makinelerin dünyasıyla ürkek bir şekilde mücadele etmeye çalışan yerel zanaat ürünlerini tanıtmayı amaçlar. Henüz zanaat ile endüstri arasında kesin bir hat çekilmemiştir ve sanatlar arası ayrıma gidilmemiştir.

Bu girişim özellikle Napoléon'la birlikte Fransa'dan Avrupa'nın tamamına yayılır ve Napoléon onuruna sıklıkla sergiler düzenlenir. Piemonte bölgesinin Fransa tarafından ilhak edildiği dönemde, Torino'da 15 Ağustos'a denk getirilen Aziz Napoléon bayramıyla böyle bir sergi için suni bir fırsat yaratılır.

Torino'da 1805, 1811 ve 1812'de sergiler düzenlenirken, Milano'da 1806-1813 arasında her yıl bir sergi yer alır, Napoli'deki ilk sergi de 1811'de düzenlenir. Napoléon'un iktidardan indirilmesinden sonra bu geleneği sürdürecek olan Napoli'dir zaten, zira Restorasyon döneminde sergiler sadece bu şehirde yer alacaktır. 1830'larda sergiler her yıl olmasa da Torino, Trento, Milano, Napoli ve Floransa'da düzenlenecektir, Palermo'daki ilk endüstriyel ürün sergisi ise 1836'da yer alır.

Büyük Londra Sergisi

1851'de Londra, uluslararası sergi çağını başlatır. Crystal Palace Sir Joseph Paxton tarafından demir ve cam bir yapı olarak tasarlanır: Büyük bir sera görünümündeki bu sergileme alanı, mimaride bir devrim yaratır ve yeni yolların denenmesine neden olur, dolayısıyla taklit edilecek arketipler ve modeller tespit etmek zordur. Londra sergisi hem ilgili sektörler hem de halk arasında büyük başarı kazanır ve makinelerle "maddi ilerleme"nin hâkimiyetine dikkat çeker. Büyük dönüşümlerin meydana geldiği bir çağda yaşıyor olmanın bilincini teknoloji uzmanları ve bilim insanları güçlü bir şekilde hissederken Ford Maddox Brown başta olmak üzere Raphael öncesi ressamlar da Prens

Albert'in, sergi açılışında yaptığı konuşmanın ve figüratif sanatın da yeni endüstriyel senaryolara adapte olması gerektiği fikrinin etkisi altında kalır.

Uzmanlar, hitaben düzenlenen diğer sergilerin tersine, *The great Exhibition of the works of industry of all nations* [*Bütün Ulusların Endüstriyel Ürünlerinin Büyük Sergisi*] (1 Mayıs-11 Ekim 1851), bütün sosyal sınıfları dahil eden bir etkinlik olup kültürel bir referans noktasına dönüşür. Bir iletişim aracı niteliğindeki bu sergi sayesinde teknoloji, tarım ve ziraat modellerinden hiçbir zaman vazgeçmemiş bir toplumun önemli bir parçası haline gelir. Bu durumda "endüstriyel şehir," örnek alınacak yeni model teşkil eder ve siyasetçiler, meraklılar ve işçilerden oluşan heyetler Crystal Palace'ı ve içerdiği harikaları görmek için Londra'ya gider. Ancak Crystal Palace içerisinde doğal harikalara, egzotik tarım ürünlerine, o dönemde hızla genişlemekte olan sömürgelerin bitkisel zenginliklerine ve hayvanlarına da geniş yer verildiğini vurgulamak gerekir. "Büyük Londra Sergisi" aynı zamanda 24 Mayıs-2 Aralık 1851 arasında Tipografia Subalpina [Alp Dağlarının Güneyi Tipografisi] tarafından Torino'da yayımlanan son derece popüler bir süreli yayının adıdır. İtalya'da yaşayanların da Londra'da yer alan etkinlikleri öğrenmesine imkân veren bu yayın, sergiye İtalya'dan katılanlar hakkında da geniş bilgiler içerir: Sardinya Krallığının sadece 150 m²'lik sergi alanı sadece Fransa'nın 6500 m²'lik alanının değil, Toscana Grandükalığının 370 m²'lik alanının yanında da oldukça zayıf kalır.

Serginin "makineler ve aletler bölümü"nün başına getirilen Jean-Victor Poncelet, Paris'te 1855'te düzenlenecek sergide de aynı görevi üstlenecektir. Piemonte bölgesinden teknisyenlerin ve işçilerin başı olarak Londra'ya gönderilen Giacomo Arnaudon, kimya endüstrisi alanındaki yenilikler konusunda bilgi toplar ve 1870'te yazdığı *Sulle esposizioni industriali* [*Endüstri Sergileri Üzerine*] adlı kısa deneme, 1872'de ve 1884'te Torino'da düzenlenecek sergilerin planlanmasında önemli bir rol oynar.

1855'te Düzenlenen *Exposition Universelle*

Kırım Savaşına eşlik eden siyasi ortamda ve kapitalist ilerleme ideolojisinin zirvesinde, 1855'te (15 Mayıs-15 Kasım) Paris'te *Exposition Universelle* [Evrensel Sergi] düzenlenir. Sergi yeri Champs-Elysées Caddesi ile Sen Nehri, Concorde Meydanı ile Alma Köprüsü arasında kalan bölgedir. Sergi alanının merkezine J. Berrault ve J.M.V. Viel adlı mimarların tasarladığı Endüstri Binası inşa

1862 Uluslararası Sergisi'nde Crystal Palace'ın içi

edilir, güzel sanatlara ayrılan bölgede de Delacroix, Ingres, Decamps ve Horace Vernet'nin önemli retrospektif sergileri yer alırken, "gerçekçilik" akımının temsilcisi Courbet, eleştirilerin hedefi haline gelir. Bütün makinelerin itici gücü buharlı motordur, ama o dönemde sadece 350 beygir gücüne sahiptir.

1862'de Düzenlenen *International Exhibition*

1862'de (1 Mayıs-1 Kasım) Londra'da düzenlenen *International Exhibition* [*Uluslararası Sergi*], Paris *Exposition*'unun doğal sonucudur. Kraliçe Victoria'nın kocası Saxe-Coburg prensi Albert'in ölümünün, Amerikan İç Savaşının ve Avrupa ekonomisinin geçirdiği resesyonun bir sergi için elverişli şartlar teşkil etmemesine rağmen, Güzel Sanatlar Derneği yine de özellikle gündelik kullanım nesnelerine geniş yer ayrılması açısından son derece başarılı bir sergi düzenler. South Kensington'da yer alan sergide sunulan İngiliz endüstri ürünleri arasında santrifüjlü pompalar ile mekanik ve otomatik çıkrıklar öne çıkar. İtalya sergiye 2071 temsilci

ile katılır; zaten Londra İtalya temsil heyeti ve özellikle Senatör De Vincenzi için yeni teknolojik gelişmelerden haberdar olmak için bir fırsattır. De Vincenzi, Ağustos 1862'de saygın teknoloji uzmanları ile beraber Sheffield'de J. Brown fabrikasına yaptığı bir haftalık ziyareti sırasında İtalya'daki madenlerden çıkarılan demirin çeliğe dönüştürülmesi konusunda başarılı sonuçların elde edildiği deneylere katılır.

Ancak De Vincenzi'nın asıl büyük başarısı, ağırlıklı olarak sergi katılımcılarından elde ettiği sayısız malzemeden oluşan koleksiyondur; bu koleksiyonla, 1851'de düzenlene *Exposition Universelle*'den ve Paris'te *Conservatoire des arts et métiers*'nin [Zanaat ve Meslek Konservatuarı] kurulmasından sonra 1857'de Londra'da kurulan South Kensington Müzesine benzer bir endüstri müzesi kurmaktır.

Diğer Sergiler

Paris'te 1867'de düzenlenen *Exposition Universelle*, İkinci İmparatorluk tarafından Pozitivizmin ve ekonomik refahın sembolü olarak tasarlanır. Mars Meydanında eşmerkezli galeriler üzerinde yükselen oval planlı, bir amfitiyatro şeklinde bir sergi yapısı inşa edilir. Prusya kralı I. Wilhelm tarafından hediye edilen ve yaklaşmakta olan savaşa işaret eden Krupp Topu şaşkınlıkla karşılanır. Bu sergiye 11 milyon ziyaretçi geldiği kayıt altına alınmıştır.

1873'te Viyana'da düzenlenen Uluslararası Sergi, Tuna Nehri ile Donau Kanalı arasında, Prater'de 2.330.631 m^2'lik bir alan kaplar. Endüstri Binası, 905 metre uzunluğunda ve 176 metre genişliğinde, kâgir ve demirden yapılmış görkemli bir yapıdır; merkezinde İngiliz mimar Scott Russell tarafından tasarlanmış yuvarlak bir yapı yer alır. Endüstri Binasının bir kısmı endüstri müzelerine ayrılır; Zenobio Gramme, bu sergide bir dinamo sergiler. Fakat sergi halk arasında az ilgi görür ve ziyaretçi sayısı ancak 7 milyonu bulur.

10 Mayıs 1876'da, Amerika'nın bağımsızlığını kutlamak amacıyla Philadelphia'da *Centennial International Exhibition* [Yüzüncü Yıldönümü Uluslararası Sergisi] düzenlenir. Amerika'nın yerlilerine özel bir sergi salonu ayrılır. Makineler salonunda bulunan büyük bir Corliss motoru bütün kardan millerini çalıştırır; 100 Amerikalı sergici yanında 150 İngiliz, 100 de başka ülkeden sergici yer alır, ama bir bütün olarak bakıldığında sergi düzensizdir.

Londra sergisinin tasarımcısı nasıl Paxton'sa, Alexandre-Gustave Eiffel de 1889'da Paris sergisini düzenlemek için hazırlıklar yapar. 1832'de Dijon'da doğan

Eiffel kimya mühendisliğinden mezun olur (1855); işe alındığı *Compagnie de matériel de chemin de fer Nepveu-Pauwels*'de [Nepveu-Pauwels Demiryolu Malzemesi Şirketi] Bordeaux Köprüsünün inşasında çalışır ve şantiyeye müdür atanır (1857-1860). Şili, Bolivya, Peru ve Portekiz'de büyük ölçekli faaliyetlerde bulunduktan sonra 1878'deki *Exposition Universelle* için kendisine önemli siparişler evrilir ve büyük ün kazanır. Le Creusot'daki metalürji atölyelerinde devasa bir buharlı tokmak sergilenirken, İngilizler atölyelerinde alet yapımındaki üstünlüklerini bir kez daha dünyaya gösterirler, ancak bu arada Amerikan şirketleri de piyasaya girmeye başlarlar. İtalya sergiye çok az sayıda makineyle katılır, ki aynılarıyla zaten 1873'teki Viyana sergisine katılmıştır. Sabit bir balon, ziyaretçilerin (her defasında 50 kişi) sergiye yukarıdan bakmasına imkân verir.

1884'te tasarlanan Eiffel Kulesi (300m) için 1886'da bile aralarında Gounod, Maupassant ve Leconte de Lisle'in yer aldığı birçok aydın bir protestoya imza atar, ama kule çok geçmeden, Fransız Devriminin yüzüncü yıldönümünde, 1889 yılında (6 Mayıs-6 Kasım) Paris'te düzenlenen *Exposition Universelle*'in sembolü haline gelir. Eiffel Kulesinden her gece bir deniz feneri gibi 70 km uzunluğunda ışık yayılır. Makineler galerisi metalik yapılar açısından yeni bir rekor kırar, ancak bundan sonraki sergilerde bir daha böyle bir yapı olmayacaktır; yarım kilometre uzunluktaki ve 115 m genişlikteki galerinin en yüksek noktası 45 m'dir ve yapı, menteşelerle birbirlerine bağlanan 40 metalik çerçeveden ibarettir. Serginin kendi içinde, Decauville adı verilen, 3 km'lik bir demiryolu vardır. Teknolojik ilerlemeler artık elektriği temel alır ve petrol de enerji alanında önem kazanır: Amerikalı Babcox & Wilcox buharlı kazanlarıyla dikkat çekerler. Sergide yer alan 61.720 katılımcının yaklaşık 35 bini Fransızdır.

Chicago'da 1 Mayıs 1892'de açılan *World's Columbian Exposition* [Colombo Dünya Sergisi] Amerika'nın en büyük uluslararası sergisidir. Ondan önce Philadelphia'da, New York'ta (1852, 1853, 1883) ve New Orleans'da (1885) sergiler düzenlenmiştir. Chicago'daki uluslararası sergi iki büyük olay arasında yer alır: biri İç Savaşın sonu, diğeri Amerika Birleşik Devletleri'nin emperyalist politikasını başlatacak olan McKinley'nin başkan seçilmesidir. Demiryolunun 1849'da ulaştığı Chicago, ülkenin hem başlıca hayvan pazarlarından biri hem de Amerika'nın en gelişmiş mimari laboratuvarlarından biridir: William Le Baron Jenney'nin tasarladığı *Home Insurance*

Building 1885 yılına aittir. Serginin Almanya kısmında, Essenli mimar G. Gillhausen tarafından özel olarak tasarlanan salonda, Krupp'un en yeni topları göze çarpar. 1847'den beri tarım makineleri imal eden ve 1851'deki Londra sergisine brövesi kendisine ait bir hasat makinesi getiren McCormick, küçük bir müzede makinelerinin retrospektif sergisini sunar: Gereksinimleri giderek artan bir pazara yönelik ürünlerin malzemesi, kullanımı ve güvenilirliği teknoloji sayesinde giderek artar. Eiffel Kulesine karşılık Amerikalılar devasa bir dönmedolap inşa eder: çapı 76 m olan *Ferris Wheel*, adını onu altı aydan kısa bir sürede tasarlayıp inşa eden Chicagolu mimar George W. Ferris'ten alır.

13 Temmuz 1892'de yayımlanan bir kararnameyle 1900 yılında Paris'te *Exposition internationale universelle* [Evrensel Uluslararası Sergi] adı altında bir sergi düzenleneceği ilan edilir. Sergi Bourbon Sarayı, Concorde Meydanı, Mars Meydanı ve Trocadero'nun bulunduğu alan ile Vincennes Parkının 110 hektarlık bölgesinde yer alır. Büyük bir cesaretle, bu kısa süreli sergiden sonra da ayakta kalması planlanan metalik yapılar inşa edilir: Aralarında en çok dikkat çekenleri *Grand Palais* [Büyük Saray] ile III. Alexandre Köprüsüdür.

Trifaze alternatörleriyle elektrik sektörü üzerinde hâkimiyet kuran Berlinli AEG firması, elektrikli bir lokomotif de sergiler. Bu sergide otomobiller de öncelikli bir rol oynar: Daimler, Peugeot, Renault ve Ford'un yanı sıra Fiat da dört beygir motoruyla Duc modeli dahil olmak üzere üç model sunar. Paris şehri sergi vesilesiyle baştan sona yenilenir ve metrosu törenle açılır. Sergiyi 50.860.800 kişinin ziyaret ettiği kaydedilmiştir.

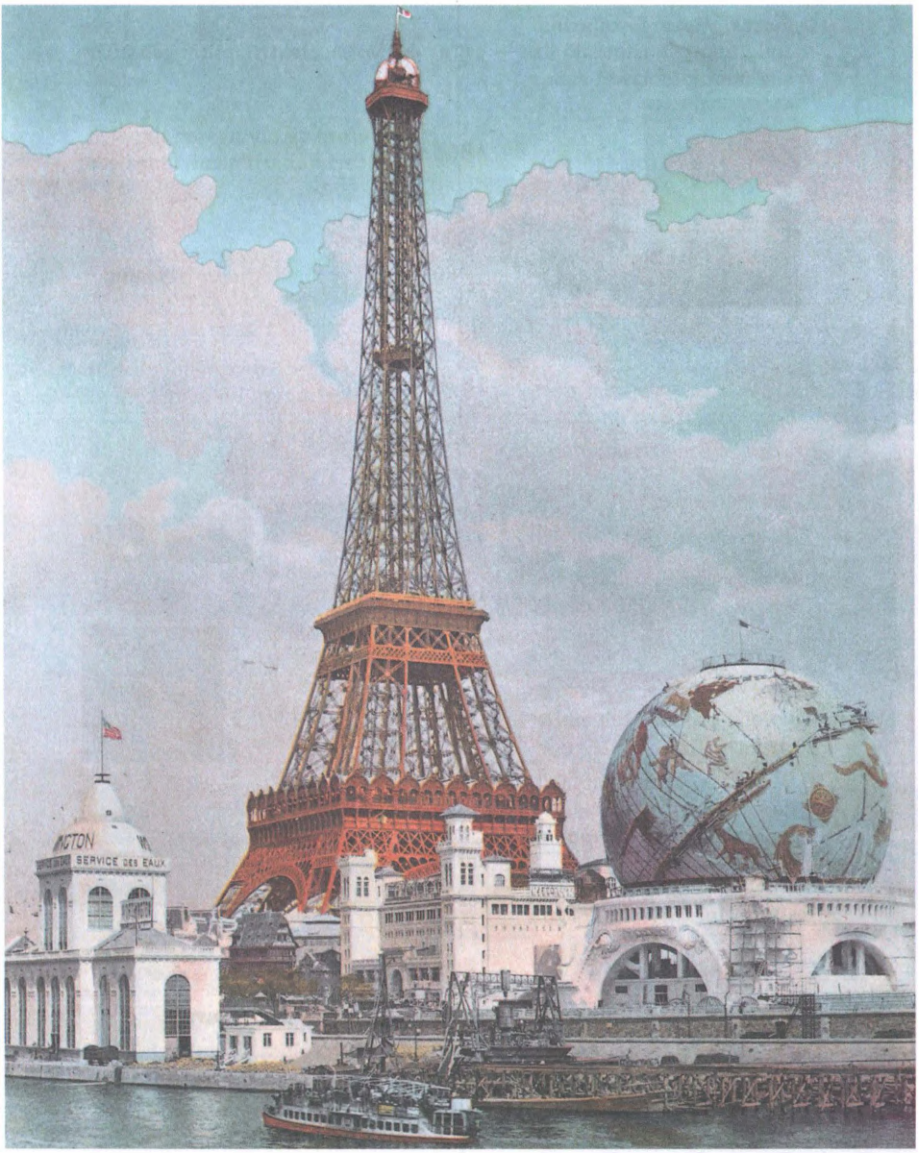

Paris'te Eiffel Kulesi, 1900

Bilim ve Evrimcilik

Lamarck, yaşam formlarının dönüşümü konusundaki ilk sistematik teorisini sunar

1800 — Volta, elektrik pilini geliştirir

1807 — Fulton ve Livingston ilk ticari buharlı gemiyi inşa eder

1818 — Mary Shelley, *Frankenstein*

1825 — İlk modern demiryolu olan Stockton & Darlington Railway açılır

Carl Friedrich Gauss, *Eğri Yüzeylere Dair Genel Araştırmalar* — 1827

Darwin, Beagle gemisiyle yolculuğuna başlar — 1831

Nikolay İvanoviç Lobaçevski, *Hayali Geometri* — 1835

1837 — Samuel Morse elektrikli telgrafın brövesini alır

Müller, fizyoloji rehberini tamamlar — 1840

George Boole, *An Investigation of the Laws of Thought* — 1854

1854 — Mendel, melezleme alanında ilk deneylerine başlar

Charles Darwin, *Türlerin Kökeni* — 1859

1861

Herbert Spencer, *Principles of Biology*; Maxwell denklemlerini yayımlar — 1864

1865

Amerikan İç Savaşı

1869 — Suez Kanalı açılır

Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*; James Clerk Maxwell, *Theory of Heat* — 1871

1889 — Eiffel Kulesinin inşasına başlanır

1891 — XIII. Leo *Rerum Novarum* adlı mektubu yayımlar

Gottlob Frege, *Aritmetiğin Temelleri* — 1893

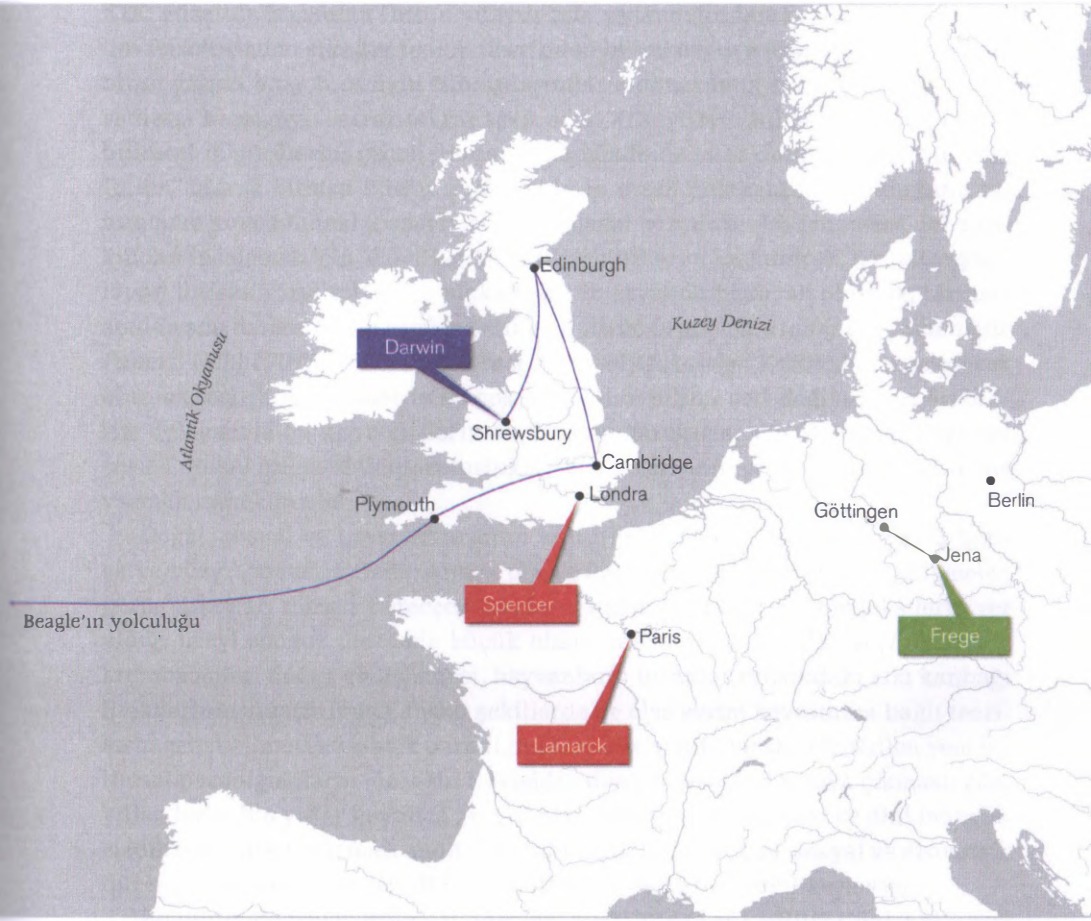
Edinburgh
Kuzey Denizi
Darwin
Atlantik Okyanusu
Shrewsbury
Cambridge
Londra
Plymouth
Berlin
Göttingen
Jena
Spencer
Beagle'ın yolculuğu
Paris
Frege
Lamarck

BİLİM VE EVRİMCİLİK

XIX. yüzyılda kimsenin "bilim yüzyılı"nda yaşandığından kuşkusu yoktur: Bilim felsefesinden sıklıkla teoloji üzerinden bilimkurguya (örneğin Jules Verne), bilim yayma amaçlı, zengin illüstrasyonlarla donatılmış müthiş sayıda metin ve dergi bu olguyu tekrar tekrar teyit eder. XIX. yüzyıl, bilimsel ideolojinin ve bilimsel öngörülerin, geçmişte de, günümüzde de vaat dolu kolektif bir adla "bilim" olarak bilinen bütün o faaliyetlerin ortak noktasının ne olduğunu tanımlama konusundaki (başarısız) girişimlerin yüzyılıdır. Bu fenomeni daha yakından incelemek için, özellikle 1870'lerden itibaren hızlanarak, her yıl yayımlanan ihtisas dergilerinin ve makalelerinin sayısına bakacak olursak, tarihsel açıdan son derece ilginç veriler belirleyebiliriz. Örneğin *Catalogue of Scientific Papers 1800-1900*'i [*1800-1900 Arası Bilimsel Makaleler Kataloğu*] inceleyecek olursak, belirli disiplinlerde en çok kullanılan dilin nasıl değiştiğini görebiliriz; dolayısıyla bu kalın ciltlerin sayfalarını karıştırınca, XIX. yüzyıl boyunca çeşitli ulusal bilimsel "imparatorluklar"ın yükselişinin ve düşüşünün bilincine varmak mümkün olur.

Doğal, sosyal ve beşeri dünyanın kültürlü temsili düzeyinde organik kimya ve yüzyıl sonunda fiziko-kimya olmak üzere disiplinlerdeki yeni gelişmeler, görüş ufkunun sonsuz derecede büyük olandan (yıldızların ve galaksilerin yer aldığı uzay) sonsuz derecede küçük olana (atom ve elektronlar veya hücre ve kromozomlar) doğru genişlemesi, hayvanlarla insanlar arasındaki sıkı kanbağı ilişkilerinin araştırılması, farklı şekillerde de olsa evrim kavramına bağlı teorilerin geliştirilmesi ve klasik paradigmalara alternatif olarak geliştirilen yeni bilimsel paradigmaların (örneğin Eukleides dışı geometriler) ortaya çıkması, yüzyıllar, hatta bin yıllar boyunca geçerli olan görüşleri altüst eder ve dini inançları (dikkatli karşılaştırmalı analizlere tabi tutulduklarından), sosyal ve ekonomik düzenin temellerini ve çeşitli bilim dallarının statüsünü tehlikeye atar.

Bu durumda neden bilimsel "ideoloji" yüzyılından söz edilir? Çünkü bilimsel araştırmaların pratik sonuçlarının pek azı XIX. yüzyıl boyunca bilim ve teknoloji alanında gelişen düşünceler üzerinde etkili olur. Hem bilim insanları hem de bilimsel araştırmalara yakın veya karşıt filozoflar arasındaki felsefi tartışmalar bilimsel bilgi üretiminin teorik veya daha dar anlamda epistemolojik yönlerine odaklanmaya eğilimlidir. Eleştirel düşünceler sektörel yayınlara odaklanır, hem bilimin harikaları konusunda siyasi, sosyal ve ekonomik düşüncelere hem de giderek yok olmakta olan küçük kırsal dünyanın saflığını yüceltenlerin

yakınmalarına ses olur; öte yandan bilimsel uygulamaların kurumsal yönlerine ve sosyal yapılanmaya pek dikkat edilmez ve teknolojinin kültürel veya felsefi düşünceler üzerinde etkili olabileceği genelde görmezden gelinir.

Giderek ihtisaslaşan ve genelde son derece teknik, sembolik dillere sahip araştırma alanlarının artışı karşısında, hayranlık uyandıracak inatla, modern bilimin en yüksek düzeyi olarak nitelenen ve bütün diğer bilgi edinme girişimlerinin uyması gerektiği öne sürülen fizik-matematik bilimlerinin bazı alanlarından elde edilmiş ve aslında sadece o alanlara uygulanabilecek bilimsel yöntemler inşa etmeye çalışılır. Epistemolojik tartışmalarda bilimsel bilginin savunucuları kendi teorik ve deneysel uygulamaları için hakiki ve mutlak hakikat iddiasında bulunurlar; matematiksel formalizmin katılığı ve fenomenal davranışların öngörü kabiliyeti yoluyla teyit edilen bu hakikatler, çeşitli metafiziklerin, dinlerin ve halk inanışlarının sözde hakikatleriyle çakışırlar. Ernst Mach gibi, bilimsel yasaların ontolojik anlamı olduğuna inanmayanlar bile, modern bilimin süreçlerinin ve dilinin daha önceki bilgi biçimlerinin hepsiyle bir kırılma ve her halükârda insanlığın ulaşabileceği en yüksek "hakikat" biçimini teşkil ettiğini vurgularlar. Hızlı bir şekilde gelişmekte olan, ama matematiksel niceleştirmenin sadece son derece sınırlı yönlere uygulanabildiği, hem gözleme hem de laboratuvara dayalı yaşam bilimleri alanında kamuoyunun ve birçok yorumcunun dikkati Darwincilik veya psikofiziksel ve fizyolojik indirgemecilik gibi açımlama modellerine odaklanır. Başka bir deyişle, XIX. yüzyıl bilimleri ve teknolojisi devletlerin ve bireylerin günlük hayatında öyle gelişmelere yol açar ve öyle kök salar ki, şu veya bu "keşfin" sosyal, siyasi, ırksal, teolojik ve epistemolojik sonuçlarını göz önüne almaya çalışan felsefi tartışmalar bu gelişmeleri yakalayamaz veya yakalamak istemez.

CHARLES DARWİN

Pietro Corsi

Hayat

İngiltere'nin en zengin kişilerinden biri olan Doktor Robert'in 1809'da doğan oğlu Charles Robert Darwin 1825'te tıp okumaya Edinburgh'a gönderilir. Ancak kan görmeye dayanamaması ve tıp mesleğini reddetmesi nedeniyle babası oğlunu Cambridge Üniversitesine yazdırmaya ikna olur. Ama genç Darwin burada da çalışkanlığıyla dikkat çekmez, ardından Cambridge'de jeoloji profesörü olan Adam Sedgwick rehberliğinde jeoloji eğitimi almaya başlar. Güvenli liman ve koyların yerlerini tam olarak belirlemek amacıyla (İngiliz donanmasının Beagle adlı guletiyle) dünyanın çevresini katedecek uzun bir yolculuğa çıkmak üzere olan Kaptan Robert Fitzroy'a Darwin'den söz edecek olan da Sedgwick'tir. Fitzroy, yolculuğunda, verilerin toplanmasına yardımcı olacak ve mercan resifleri ile mercan adalarının özelliklerinin daha derinlemesine araştırılması için bir jeolog istemiştir.

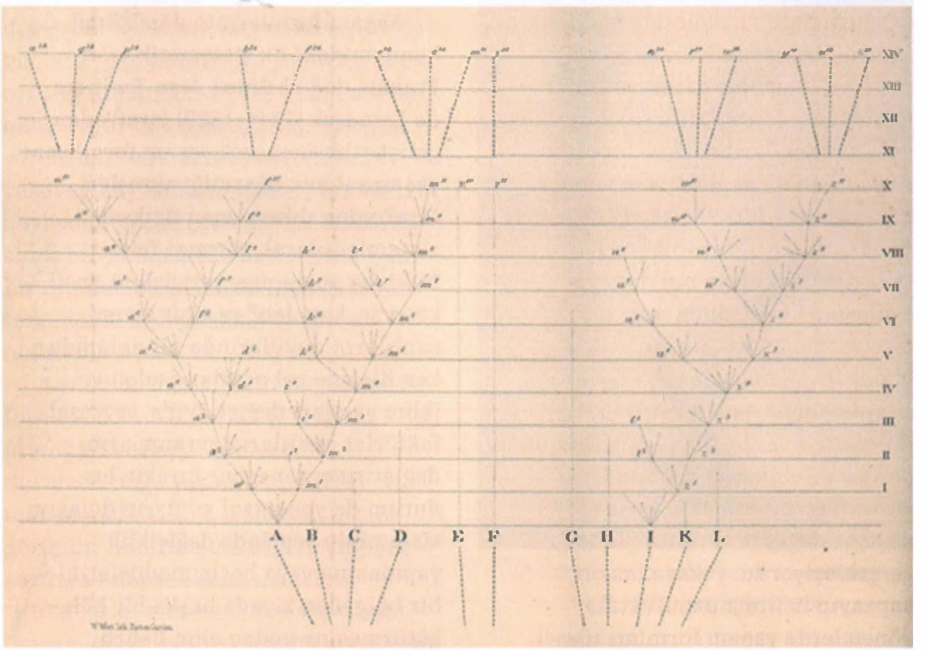

Türlerarası ayrışma. Darwin'in *Türlerin Kökeni*'ndeki diyagramı, 1859, Londra, s. 116–117

Bir Keşif Yolculuğu

Beagle'la yolculuğa çıkan Darwin (Aralık 1831-Ekim 1836) ağırlıklı olarak jeolojiye ilgi duyarsa da keşiflerinin önemli bir kısmını vatanına göndereceği fauna, flora ve fosil örnekleri toplamaya ayırır. Darwin, yolculuğun sonuna doğru Galapagos Adalarına ulaştığında adadan adaya farklılık gösteren hayvan popülasyonlarının tuhaflıklarını tespit eder, ancak jeolojiye olan büyük ilgisi, o yaşam mikrokozmosunun organizmaların değişimi teorisi açısından önemini ancak İngiltere'ye döndüğünde fark etmesine neden olur.

Türlerin Ayrışması Meselesi

Charles Lyell'in (1797-1875) günümüzde yeryüzünde aktif olan nedenlerin yavaş etkisinde, belirsiz uzunluktaki sürelerde yeryüzü kabuğunda meydana gelen büyük değişimlerin itici gücünü gören jeoloji teorisini temel alan Darwin, mercan resifleri ve adaları konusundaki açıklamasını *The Structure*

Lamarck'ın Dönüşüm Teorisi

XVIII. yüzyıl sonlarında çeşitli natüralist düşünce akımları, yaşam şartlarındaki değişimlere bağlı olarak yaşam formlarında da değişimi öngören ilkeyi bir dereceye kadar kabul etmişlerdi: İklim şartlarındaki, avcı-av ilişkilerindeki ve toprağın bileşimindeki değişim sonucunda hayvanlar ve bitkiler kayda değer dönüşümlere uğrayabiliyordu. Dolayısıyla Sibirya'nın donmuş ovalarında keşfedilen mamut, birçoklarına göre türüne uygun olmayan enlemlerde yaşamaya adapte olmuş Asyalı bir fildi. Bu durumda mesele, bir yaşam formunun maruz kalabileceği değişimlerin sınırını tespit etmekti: başka bir deyişle, değişim tür düzeyinde mi gerçekleşiyordu, yoksa cinsleri kapsayıp belirsiz uzunluktaki dönemlerde yaşam formları tözsel dönüşümlere de tâbi miydi (örneğin bir deniz hayvanı bir kara hayvanına dönüşebilir mi)?

Yaşam formlarının dönüşümü konusundaki ilk sistematik teori Fransız doğa bilimci Jean-Baptiste de Lamarck (1744-1829) tarafından geliştirilir. Lamarck yaşam formlarını yaşamsal sıvı dinamiği süreçleri tarafından düzenlenen fiziksel sistemler olarak görmeyi önerir. Nehirler ve dereler yeryüzünü nasıl keserse, kan, lenf ve sinir sıvısı canlıların dokularında bir anlamda kendilerine yol açarlar; jeoloji ve iklim şartları değiştiğinde, çevresel faktörler canlıları davranışlarını değiştirmeye mecbur bırakır, bu durum da yaşamsal sıvıların dolaşım sisteminin seyrinde değişiklik yapmasına veya besin maddelerini bir bölgeden ziyade başka bir bölgeye götürmesine neden olur. Belirli tetiklemelere tâbi tutulan bir organ

and Distribution of Coral Reefs [*Mercan Resiflerinin Yapısı ve Dağılımı*] adlı bir denemede sunar. Dünyanın kocaman bölgelerinin yavaş bir şekilde alçalması veya yükselmesi, mercanların dağların veya platoların artan veya azalan irtifalarında yer almasına ve kalıntılarının denizin altında yükselmesine veya binlerce metre alçalmasına imkân vermiştir.

M1: Charles Darwin, Evrim Fikri

Darwin İngiltere'ye döndüğünde yolculuk anılarını yazmaya ve topladığı zengin örnek koleksiyonlarını (kayalar, fauna, flora, fosiller vs) İngiliz doğa bilimcilere dağıtmaya başlar; bu veriler konusundaki tespitlerini yayımlayacak, böylelikle centilmen-jeolog kariyerine adım atar. Ancak Darwin çok geçmeden, hocası Lyell'ın jeolojisinin, dünya tarihi boyunca birbirini izleyen yaşam formlarını açıklayamadığı için eleştirilerin hedefi olduğunu anlar ve bu meseleyle, yani türler sorununun çözümüyle ilgilenmeye karar verir.

kendine daha çok sıvının akmasını sağlar, dolayısıyla da görünümünü değiştirir ve bazen olağanüstü şekilde güçlenir; öte yandan, kullanılmayan bir organa zaman içinde yaşamsal sıvılar akmaz olur ve organ körelir; örneğin yeraltında veya derin mağaralarda yaşayan hayvanların gözleri işlevini kaybeder. Ancak çevresel bir faktörün ciddi bir tetiklemede bulunması yeni bir organın oluşumuna veya canlının tamamıyla değişmesine de neden olabilir.

Lamarck, teorisini farklı şekillerde formüle ederken gayeci ve iradeci niteliğini vurgular gibidir. Bu durumda doğa yaşam formlarını mükemmelleştirme amacı taşır gibi görünür: Münferit canlıların değişen şartlara adapte olmak amacıyla "irade"lerini kullanmaları sayesinde "yaşam gücü" canlılar organizasyonunu giderek daha karmaşık hale getirir.

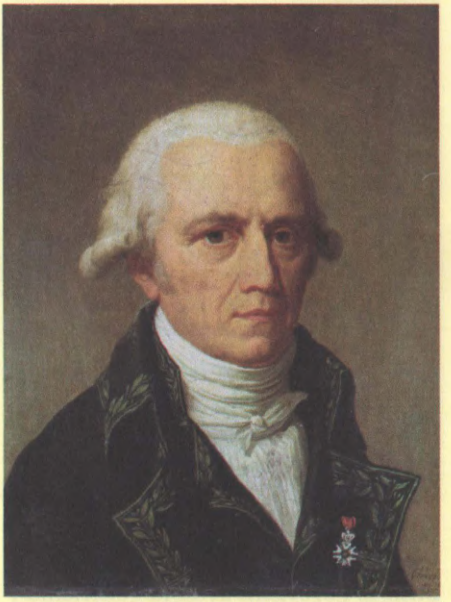

Charles Thevenin, *Lamarck'ın portresi*, 1802-1803, özel koleksiyon

Türler Üzerine Teoriler

M2: Charles Darwin, Değişim Yasaları

Darwin gençliğinden itibaren çeşitli yazarların türler konusunda öne sürdüğü teorilerden haberdardır, zaten büyükbabası Erasmus da, canlıların değişimi konusunda Lamarckinkine çok benzer bir teori geliştirmiştir.

Darwin, yolculuğu boyunca, Lamarck'ın teorilerine olumlu bakan makaleler içeren *Dictionnaire Classique D'histoire Naturelle*'e [*Doğa Tarihi Klasik Sözlüğü*] sürekli olarak başvurur. Ancak Darwin, Lyell'in Lamarck'ın teorilerini çürüttüğü *Principles of Geology*'ye

Herbert Spencer'in Evrimciliği

Charles Darwin, türlerin evrimi teorisiyle ve insanın da uzun vadede hayvanlarınkine benzer değişimlere tâbi olduğu fikriyle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Pozitivist felsefi kültürün önemli bir referans kaynağı haline gelirse de biyolojik evrimcilikten felsefi evrimciliğe geçişi asıl sağlayan kişi Herbert Spencer'dir (1820-1903): Spencer'a göre evrim artık doğa tarihinin yanı sıra beşeri ve toplumsal tarihi de kapsayan bir olgudur ve gerçekliğin bütünsel olarak kavranması için temel bir ilke teşkil eder. Spencer *İlk Prensipler*'de hem biyoloji, hem ahlak hem de sosyolojinin kendine yer bulduğu "sentetik bir felsefe"yi ana hatlarıyla tanımlar. Spencer'e göre bilgi, Pozitivizmi temel aldıkları apaçık olan iki ilkeye dayanır: İlki bilginin empirik olarak gözlemlenebilir olguları temel alması gerektiği, ikincisi de bilimin görevinin ardışık genelleme süreci yoluyla bu olgular arasındaki değişmez ilişkileri tespit etmesi gerektiğidir. Felsefenin görevi ise, her bir bilim dalında varılan genel ama kısmi kavramları sentezleyerek birleştirmektir. Spencer bu tabloda felsefi ve bilimsel bilginin dine ve ruhani boyuta karşıt olmadığını, ama dışında kalır gibi göründüğünü belirler. Küçük burjuva bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Spencer, çok dindar bir ortamda büyür, ama babası Metodist, annesi de Quaker olduğundan, dogmatik öğretilere maruz kalmaz. Böylelikle Spencer'ın sentetik felsefesi bilim ile din arasında temel bir ahenk olduğu ve birbirini tamamladığı fikrini temel alır. İnsan, bilgi edinme sürecinde elde edilen sonuçların göreceli olduğunun daima bilincindedir. İnanç bu açıdan felsefeye ve bilime destek olur, çünkü insana araştırmalarının amaçlarının hareketli bir sınıra sahip olduğunu hatırlatır; felsefe ise inanç nesnesinin erişilemez aşkınlığının insanın bilgi edinme arzusunu engellemesine karşı çıkar: Ruhsal boyutun erişilmezliği bilginin hareketli sınırı ve insanlığın evrim yoluyla ilerlemesinin güdüsü olarak algılanmalıdır. Çünkü bilimin görevi, bilginin sınırlarını giderek

[*Jeoloji İlkeleri*] (1830-1833) sıcak bakar. Bir organizmadaki değişimler, organizmanın kendisinin yeni bir ortama adapte olmak amacıyla gösterdiği çabanın sonucu olamaz, babadan oğula da aktarılamaz, çünkü farklı bireylerle çaprazlamalar yoluyla etkileri azalır. Dolayısıyla Darwin'e göre türlerdeki ayrışma ve ona bağlı olarak dünya tarihi boyunca yaşam formlarındaki ayrışma, Lyell'in jeolojisinde olduğu üzere, her gün etkisini gösteren mekanizmaların sonucudur. Jeolojik anlamda çok uzak olmayan bir dönemde volkanik faaliyetler nasıl And Dağlarının yükselmesine yavaş yavaş neden olduysa, biyolojik yaşam da ağır ama aralıksız bir etki sayesinde organizmalarda büyük değişime yol açabilecek mekanizmalara sahip olabilir.

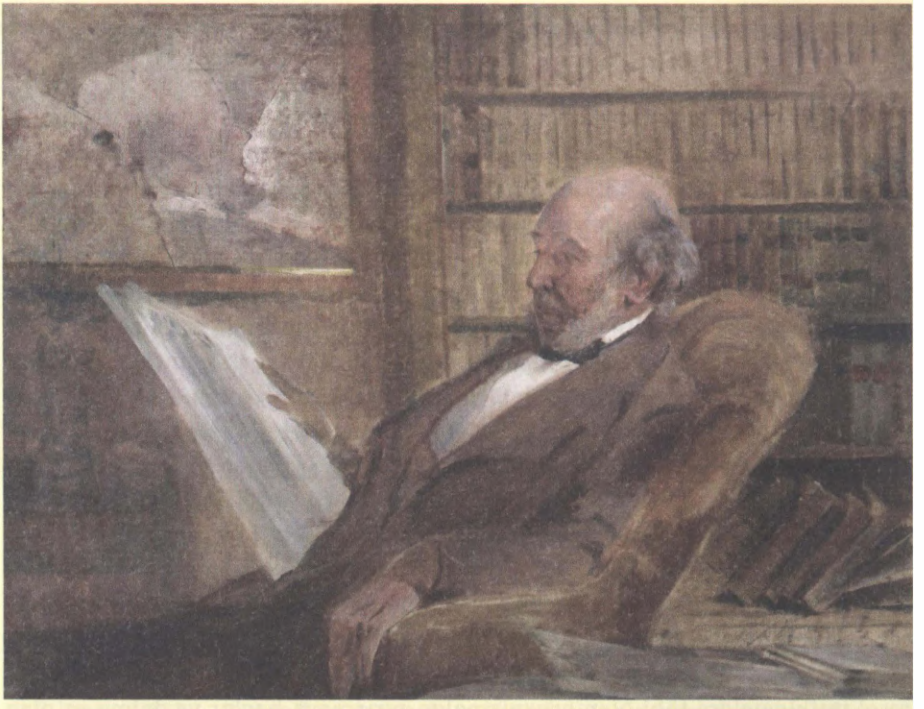

John McLure Hamilton, *Herbert Spencer*, y. 1895, Londra, National Portrait Gallery

genişletmektir. Spencer'a göre farklı bilimsel disiplinlerin sonuçları üç ilke altında özetlenebilir: maddenin yok edilmezliği, hareketin devamlılığı ve gücün sürekliliği. Felsefe evrim yasasını formüle ederken bu üç ilkeyi bir araya getirir. Bu yasa, aynı ilkeler temelinde, beşeri toplumun gelişiminin içinde yer aldığı inorganik maddenin, organik

maddenin ve organik-üstü boyutun ardışık değişimlerini açıklamayı amaçlar. Çünkü Spencer'a göre bu üç alanda daima bağıntısız olandan bağıntılı olana (yoğunlaşma), homojenlikten heterojenliğe (farklılaşma) ve belirsizlikten belirliliğe (belirlenme) geçiş yer alır.

Spencer evrim ilkesinin gerçeklik ve bilim bağlamında nasıl uygulandığını inceler. Spencer'a göre biyolojik açıdan "evrimcilik" bedenlerin, içinde bulundukları ortamın etkisine adaptasyonu anlamına gelir. Canlıların organları işlevleri, yani çevre dürtülerine tepkileri doğrultusunda yapılanırlar; sonrasında doğal seçilim, organizmaların hayatta kalmasını temin etmeye daha uygun yapıların muhafaza edilmesini ve kalıtsal olmasını sağlar. Bu, psikoloji alanında, ortama adaptasyon kabiliyeti anlamında bilinç fikrine aktarılır. Spencer, psişik işlevler ile kaynakları olan maddi gereksinimler arasında bağlantılar tespit eden nesnel psikoloji (dolayısıyla psikoloji biyolojinin bir kısmı olarak görülür) ile sadece algılar bütünü

Omurgasızların üreme süreçleri üzerinde yürüttüğü araştırmalar ve Lyell'in savunduğu epistemolojik modele bağlılığı Darwin'i değişimlerin nedeninin eşeyli üreme veya genel üreme sürecinde yattığına dair ikna eder: Bu neden, etkisini her gün gösterir ve sonuçları ancak uzun vadede ölçülebilir.

Temmuz 1837'de Darwin yoğun şekilde notlar tutmaya başlar: Baş döndürücü bir hızla ardı ardına geliştirdiği teori ve hipotezleri, deşifre edilmesi çok zor bir el yazısıyla çizgili defterlere yazar. Türler sorununun olası çözümü açısından en başından itibaren önemli saydığı meseleler çok ilginçtir: Eşeyli ve eşeysiz üreme, biyocoğrafya, jeoloji, paleontoloji, embriyoloji, karşılaştırmalı anatomi, hayvan ve bitki taksonomisi, etoloji, antropoloji, felsefe ve teoloji. Eylül 1838'de Darwin ilk önemli sonucuna varır.

Ehlileştirilmiş hayvanlarda ve bitkilerde çeşitli farklılıklar görüldüğü ve yetiştiricilerin kendi amaçlarına en uygun olanları seçtiği varsayımından yola çıkan Darwin, değişimlerin çok ender görüldüğü doğada iklim şartlarındaki değişimin ve bir grup canlının başka bir bölgeye göç etmesinin kısa bir süreliğine, ehlileştirilmiş ortamdakilerle aynı sonuçları ürettiğini, yani üreme sistemini olağanüstü bir şekilde tetiklediğini öne sürer. Dolayısıyla yeni çevresel tetiklemelere tâbi olan organizmalar ayrışmaya başlar ve daima az olan kaynaklara erişmeye yönelik rekabette sadece elverişli değişimlerin taşıyıcısı olan hayvanlar veya bitkiler hayatta kalır. Doğal seçilim, nötr veya elverişsiz değişimleri taşıyan, kardeşlerine ve kuzenlerine kıyasla rekabette zayıf kalan bireylerin hepsini ortadan kaldırır, böylelikle aynı türden değişimleri taşıyan organizmaların üremesine ve sonraki kuşaklara bu yeni özellikleri aktarmalarına imkân verir, böylelikle türler değişim geçirip adaptasyon gösterebilirler.

olarak değil de algıları birimlere dayandırarak birimin gerçeklikte kendine yön bulmasına imkân veren, nesneleştirilemez ilke diye algılanan özneyi araştıran öznel psikolojiyi birbirinden ayırt eder. Spencer sosyoloji alanında, canlı organizmalar ile toplum arasındaki sıkı evrimsel bağlantıyı tespit etmesine rağmen, devletin baskı tehdidi karşısında bireysel hakların savunulmasına kendini adar.

Son olarak, ahlak alanında Spencer, eylemlerin doğrudan etkisine indirgenme veya bir bencillik türü olarak görülmediği takdirde faydacı bir yaklaşım sergiler. İyilik ve ona bağlı olarak görev, "bireysel hayatı muhafaza etmeye" ve "yeni bireyler yetiştirmeye" en uygun bireysel eylemle örtüşür; ancak, başkalarının da aynı eylemi gerçekleştirme hakkına saygı göstermek ve birbirlerine yardımcı oldukları takdirde bir toplumun üyelerinin amaçlarını daha kolay bir şekilde yerine getireceğini göz önüne almak gerekir.

M3: Herbert Spencer, Evrim İlkesi

Yeni Teori

Darwin 1838-1858 yılları arasında türler meselesini, en azından dışarıdan görüldüğü kadarıyla bir kenara bırakıp bambaşka şeylerle ilgilenir. Yolculuğu konusundaki bilimsel anılarının ve büyük rağbet gören *The Voyage of the Beagle* [*Beagle'ın Yolculuğu*] (1839) adlı kitabının yanı sıra jeoloji alanında da çeşitli eserler yayımlar. Darwin, Kent'teki evinde deneyler yürütür, mektuplar yazar ve dünyanın dört bir tarafından kendisine yüzlerce mektup gelir, güvercin yetiştiricilerine anketler gönderir; ayrıca teorilerini büyük bir ihtiyatla anlattığı çok az sayıdaki arkadaşı biyoloji bilimlerinin neredeyse her alanından ona veri göndererek destek olurlar.

Darwin, amatörlük eleştirilerinden kaçınmak için jeolojinin yanı sıra zooloji alanında saygınlık kazanmasının elzem olduğunu düşünür. Bundan dolayı yıllar boyunca omurgasız bir deniz familyasının sınıflandırmasına kendini adar; bu çalışma hem İngiltere'de hem de ülke dışında ona büyük itibar kazandırır. Araştırmaları farklı bir alana yönelir. Büyük botanikçi Joseph Dalton Hooker'la (1817-1911) beraber yürüttüğü ortak çalışmalar sonucunda Darwin, bitkilerin coğrafi dağılımıyla ilgilenmeye başlar ve bitkilerin yeryüzündeki fiili dağılımının 1838-1844 yılları arasında geliştirdiği izolasyon-değişim-adaptasyon mekanizmasını doğruladığını gösterme imkânı bulur.

Darwin'in hipotezi şöyledir: Teorisi doğrultusunda kayda değer düzeyde yeni türlerin ortaya çıkması gereken izole yerlerde, her cinsin çok sayıda türünün olması gerekir. Ancak Hooker'ın yardımıyla ve büyük bir sabırla yaptığı hesaplamalar tam tersi bir tezi kanıtlar: Yaşam formlarının çeşitliliği açık bir alanda daha yüksektir.

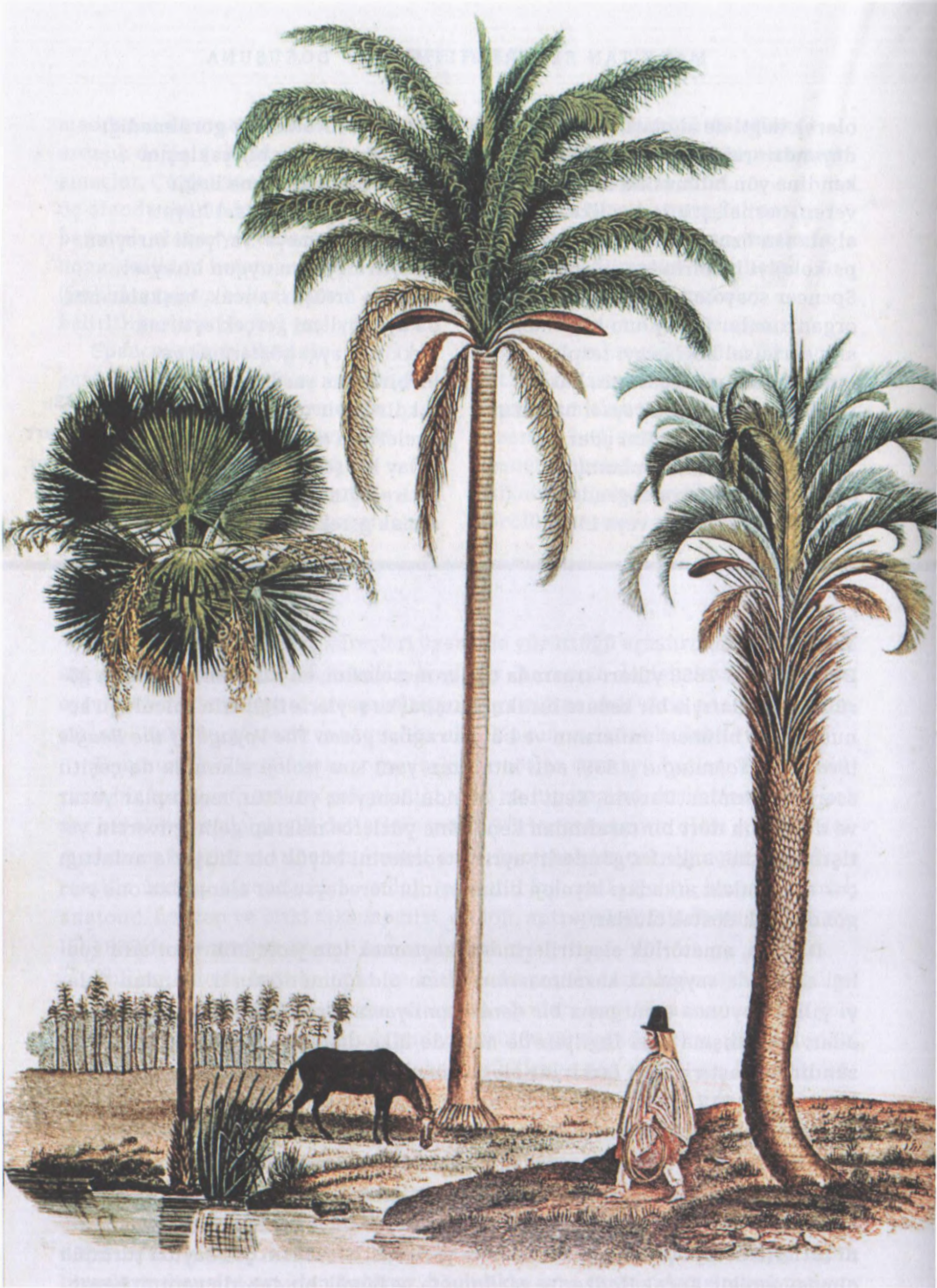

Charles Robert Darwin, *Üç farklı palmiye çeşidi*, Paris,
Bibliothèque Nationale de France

Bir *Rhea Darwinii* örneği, John Gould'un Charles Darwin'in denetiminde yayımlanan *The zoology of the voyage of H.M.S. Beagle* eserinden bir illüstrasyon, Londra, 1841

Darwin bunun sonucunda teorisinin temelindeki hipotezde radikal bir değişikliğe giderek her üreme eyleminin, kendinden değişimlere yol açabileceğine ve değişimlerin doğada çok sık rastlanan bir olgu olduğuna karar verir. Doğal seçilim, elverişli olmayan en küçük değişimleri bile ortadan kaldırmakla yetinmeyip farklı değişimlerin de kendi aralarında "ayrışması"na izin verir; dolayısıyla doğal seçilimin görevi sadece eleme değildir, aynı zamanda karmaşık değişim ve türleşme süreçlerinin gerçekleşmesini de kolaylaştırır. Açık alanlarda yaşam biçimleri olabilecek en yüksek sayıda, sürdürülebilir "ekolojik nişi" (yani bir türün veya bir popülasyonun habitatı içerisinde kapladığı alanı) oluşturmak için farklı değişimlerden faydalanırlar. Bir düzlükten akan bir dere, bir nehrin kıvrımı veya bir çayırdaki bir kayalık, yaşam biçimlerine sayısız türleşme ve adaptasyon imkânı sunar; ancak bu adaptasyon daima geçicidir ve daima yok olma riskiyle karşı karşıyadır.

Eserleri

1856 yılının baharında Darwin, akıl hocası ve dostu Lyell'e teorik çalışmaları hakkında bilgi verir, yazın da türler konusundaki büyük eserini yazmaya koyulur. 18 Haziran 1858'de Darwin'in eline Malezya'dan Alfred Russel Wallace'ın mektubu geçer ve Darwin, bu mektuba eşlik eden "On the Tendency of Varieties

Doğal Seçilim: Darwin'in "Tehlikeli Fikri"

Darwin'in fikirlerinin halk arasında yayılmasıyla evrimciliğin, insanın maymundan geldiğini öne sürmekle kısıtlanmasından korkulur. 1860'lardan itibaren, sadece faydalı olanı muhafaza eden seçilimin ilkel ve vahşi insanınki gibi bir beynin gelişimini açıklayamadığına dair uç noktada bir yorum temelinde Alfred Russel Wallace, insan zihninin ve bilincinin kökeni konusunda ruhani bir hipotez ortaya atar. Wallace doğal seçilimin insanın en üstün kabiliyetlerine uygulanmasının sınırlarına dikkat çekerken, "ruhani antropojenez" adı verilen akımı oluşturmak amacıyla ruhsal fenomenlere "fiili" bilimsel itibar atfetmeye çalışır. Ancak Wallace ne Victoria dönemi toplumunun karmaşık tablosunda ne de daha dar "evrimci" çevrelerde münferit bir vaka teşkil etmez; Herbert Spencer, George Mivart, Richard Owen, Robert Chambers, Charles Kingsley, Samuel Butler, Charles Lyell, Asa Gray, George Romanes ve başkaları gibi evrimciler kendi aralarında ve Darwin'e kıyasla oldukça heterojendirler, ama ortak noktaları, biyolojik determinizmden

to Depart Indefinitely From the Original Type" ["Tür Ayrışmalarının Doğaları İtibariyle İlk Tipten Belirsiz Derecede Sapma Eğilimi Üzerine"] adlı denemede kendi teorisinin sunulduğunu düşünür. Wallace'ın teorisi aslında Darwin'in 1854-1856 yıllarındaki yeni formülasyonundan ziyade ilk teorisi olan izolasyon-türleşme fikrine daha yakındır.

Dostları Lyell ile Hooker, teorilerinin çalındığına inanarak çaresizliğe kapılan Darwin'i teselli etmeye çalışırlar ve bu meseleye onurlu bir çözüm bulmaya çalışırlar. Wallace'ın izni alınmadan –ama zaten Wallace bu durumdan hiç şikâyetçi olmaz– Linnaeus Derneğinin 1 Temmuz 1858'deki toplantısında hem Wallace'ın metni hem de Darwin'in çalışmalarının bir sentezi okunur ve her iki eser 20 Ağustos'ta yayımlanır.

Aynı yıllarda Lyell ile Darwin'in başka dostları, *Türlerin Kökeni*'nin yakında yayımlanacağını duyurarak onun için gerçek anlamda bir reklam kampanyası başlatırlar; eser 24 Kasım 1859'da yayımlanır ve tirajın tamamı İngiliz kitapçıları tarafından satın alınır, ayrıca iki yeni baskısı da birkaç ay içinde tükenir. Darwin'in birkaç yıl sonra yayımladığı bir başka büyük eser olan *The Variation of Animals and Plants Under Domestication* [*Ehlileştirilmiş Hayvanlarda ve Bitkilerde Değişim*], Wallace'ın denemesinin gelişiyle yarım bıraktığı, türler konusunda yazacağı büyük eser için topladığı malzemenin sadece bir kısmını içerir.

memnun olmamaları ve evrimi doğanın ve insanlığın zamanın en başından itibaren öngörülmüş ve planlanmış bir gayeye yönelik genel bir gelişim süreci olarak görmeleridir. İlahi takdir inancından sosyalizme kadar geniş bir yelpazeyi kapsayabilen bu görüşe birbirinden çok farklı bağlamlarda rastlanılır. Başka bir deyişle, kabul gören evrimcilik şekli Darwinci değildir: Engellerle karşılaşan, evrim fikri değil, doğal seçilimin teleoloji karşıtı terimlerle açıklanmasıdır ve bu açıklama tamamıyla Darwin'e aittir.

Darwin'in teorisinin *Punch* adlı hiciv dergisinde yayımlanan karikatürü, 1881 sonları, Shrewsbury School (Büyük Britanya)

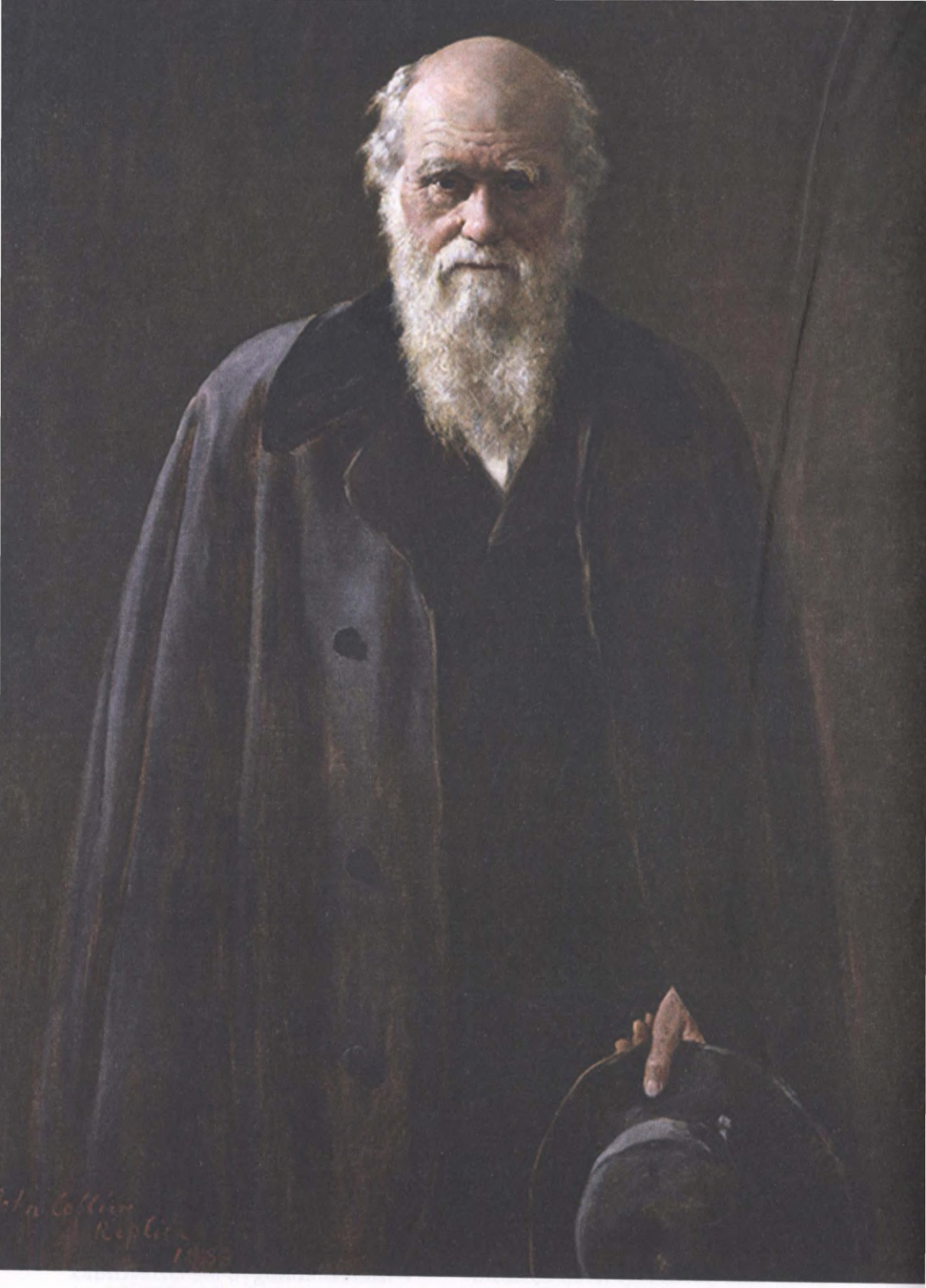

John Collier, *Charles Robert Darwin'in portresi*, 1883, Londra, National Portrait Gallery

Evrimcilik: Bir Terimin Tarihi

XIX. yüzyılda "evrim" kadar muğlak ve tanımlanması zor başka bir bilimsel terim yoktur. Aslında "*evolution*" [evrim] terimine *Türlerin Kökeni*'nin ilk baskısında (1859) hiç yer verilmemiş olması bu açıdan önemlidir; Darwin, teorisinin "evrimci" olarak nitelenmesini daha sonra ve bir miktar tereddütle kabul eder. Aslında yüzyılın ilk yarısının tamamında ve önceki yüzyıllarda doğa bilimleri geleneğinde "evrim" terimi embriyonun gelişim safhaları için kullanılırdı ve teleolojik, hatta teolojik bir anlam çağrıştırırdı: Döllendikten sonra yumurtanın, rahme düşme ânından itibaren "programlanmış," daima aynı olan farklılaşma ve gelişme safhalarından birbiri ardına geçtiğine inanılırdı; dolayısıyla evrim, planlanan şeyin fiiliyata dönüşmesi, bir amaca doğru ilerleme, yaşam güçlerine içkin veya yaratıcının bir eylemi tarafından belirlenen bir yaratılış projesinin gerçekleşmesi demekti. Halbuki Darwin'in teorisi, doğal seçilim sonucunda kalıtsal yoldan değişimlerin birikim sürecinin herhangi bir planın fiiliyata dönüşmüş hali olabileceğini veya ayrıcalıklı bir gelişim yönünü izleyebileceğini reddeder: Darwin'e göre her üreme döngüsünde o anda yaşamlarının lehine olan en küçük farklılıkları taşıyan bireyler hayatta kalır ve bu farklılıklar bir sonraki nesile aktarılır; sadece o en küçük lehte farklılıkların taşıyıcılarının üreme oranının yüksek olması, o yaşam formu açısından avantajlı olan niteliklerin yavaş yavaş birikmesini temin eder.

Charles Darwin'in B Bloknotundan bir sayfa, 1837-1838, Cambridge, Cambridge University Library

Darwin'in rastlantının ve önceki değişim ve seçilim safhalarının sonucu anlamındaki tarihin hâkim olduğu doğa görüşünü kabul ettirme konusundaki çabalarına rağmen, XIX. yüzyılda evrim konusundaki tartışmalarda teleolojik görüşler ve Darwinci modele karşıt değilse de alternatif oluşturan öneriler baskın olmaya devam eder.

Darwin, dindar ve muhafazakâr çevreleri ve ailesini incitebilecek meselelere dokunmama konusunda kendi kendine koyduğu kurallara daima sadık kalır, hatta teorisinin materyalist, teoloji ve Kilise karşıtı kullanımı karşısında birçok Katolik ve Protestan yorumcu, Darwin'in eserinin ılımlı tonunu övmek durumunda kalır. Teorisinin toplum, siyaset, felsefe ve etik alanlarına uygulanması bağlamında da Darwin, sosyal Darwincilerin en uç noktalardaki teorilerini desteklediği suçlamasına karşı kendini savunmak zorunda kalır. 1871 yılında yayımlanan *İnsanın Türeyişi*, Darwin'in Avrupa kamuoyunun en çok ilgi duyduğu meseleler konusundaki görüşlerini içerir. 1838-1839 arasında tuttuğu not defterlerinde etik kategorilerin gelişimini seçici avantaj anlamında açıklama girişimi gibi birçok görüşünü de sunar: Örneğin birbirlerine gerçeği söyleme âdeti olan bir kabilenin hayatta kalma olasılığı daha yüksektir, bundan dolayı da gerçeği söylemek, o soya "içkin" bir özellik haline gelir. Darwin en başından itibaren teorisinin insanoğlunun biyolojik ve kültürel tarihinin tamamına uygulanabileceğine inanır, ancak sağcı veya solcu materyalistlerin yandaşı sayılma korkusu, bu meselelerde kendisini açıkça ifade etmesini engeller. Zaten Darwin *İnsanın Türeyişi*'nde doğal seçilimin beşeri toplum içerisinde etki göstermediğini, dayanışma duygusunun baskın olmasının kör matematik dehasının engeline rağmen yaşamasına izin verdiğini öne sürer. Darwin bu eserde, anatomik ihtisaslaşma ve davranışların belirlenmesinde cinsel seçilimin ne kadar önemli olduğunu da vurgular.

Darwin her zamanki gibi, bir yandan kendi teorisini saldırılara ve yanlış anlamalara karşı korurken, diğer yandan, yine kendi teorisinin açımlama gücünü pekiştirme amaçlı olsa da, botanik başta olmak üzere başka alanlara da yönelir. Darwin son eserinde (*The Formation of Vegetable Mould through the Action of Worms* [*Solucanların Faaliyeti Yoluyla Bitkisel Gübre Oluşumu*], Londra, 1881) elli yıldan uzun bir süredir üzerinde araştırmalar yürüttüğü bir konuyu, yani solucanların toprağı verimli kılma etkisini ele alır. İlk bakışta mütevazı görünen bu konu aslında yepyeni bir araştırma alanına zemin hazırlar. Charles Darwin 19 Nisan 1882'de ölür.

Bilim ve Halk

Paola Govoni

Yeni Başrol Oyuncuları: Bilim İnsanları, Halk, Teknolojiler

XIX. yüzyıl boyunca buhar uygarlığı yavaş yavaş yerini, günümüzde, internet çağında yaşamaya devam ettiğimiz elektrik uygarlığına bırakır: Bu teknolojik yenilik, sözde bilgi toplumunun doğuşunu anlamada temel rol oynar. Bu makro olgulara uluslarüstü, tarihi bir "dürbün"le ve uzun vadede baktığımızda, XX. yüzyılın ana özelliği haline gelen, hem maddi hem de kavramsal ürünlerin ve araçların üretimindeki hızlanmanın o yıllarda başladığını görürüz. Bu gibi yenilikler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında baş döndürücü bir hızla gelişen bilimsel, teknolojik ve tıbbi araştırmaların sonucudur. Bu araştırmaları yürüten uzmanların sayısı Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın bazı kısımları gibi, dünyanın coğrafi olarak sınırlı bazı bölgelerinde hızla artar.

Söz konusu o özel dürbün, bu dönüşümün merkezinde yer alan yeni bir sosyal figüre, yani adının konması yüzyılın ortasını bulan ve aralarında henüz çok ender olarak kadınların yer aldığı "bilim insanları"na odaklanmamıza imkân verir.

Araştırmaların ve araştırma kurumlarının hareketli dünyasında profesyonel bilim insanları kendilerini ve çalışmalarını, yukarıda sözü edilen ekonomik ve toplumsal değişimlerin etkisi altında kalan bölgelerin hepsinde giderek büyüyen bir hedef kitleye sunmanın önemini anlarlar.

Bilim insanlarının profesyonelleşme sürecine iletişim araçlarında genelde köklü yenilikler de eşlik eder: XIX. yüzyılda Avrupa'da posta sistemi, demiryolu ağları ve telgraf kullanımı giderek yayılırken, telefon icat edilir ve Gutenberg döneminden beri çok da değişmemiş olan matbaa teknolojileri alanında kayda değer yenilikler yer alır. Londra'da 1814'te *Times* gazetesinin sahibi John Walter ile ilk buharlı matbaanın mucidi Alman Friedrich Gottlob König (1774-1833) arasında kurulan işbirliği, bilim alanında sembolik bir başlangıç noktası sayılabilir. Yüzyıl başlarında Birleşik Krallıktaki yeni matbaa makineleri kitap baskılarında ve gazete tirajlarında muazzam artışa gidilmesine imkân verir. Yayıncılık ürünlerinin fiyatı bu artışa ters orantılı olarak düşer ve bu ürünler, sayısı giderek artan bir okuryazar kitlesine ulaşır.

Çeşitli ülkelerdeki bilim insanları ve teknoloji uzmanları yeni ortaya çıkan iletişim araçlarını heyecanla geliştirip kullanırlar ve yayıncılık dünyasının sunduğu bütün araçlardan ustalıkla faydalanırlar. Amaç, hem kadim bir gelenek doğrultusunda bilgiyi yaymak hem de bilim mesleğinin sonuçlarını kamu sağlığı ve refahı alanlarında halka yansıtmaktır. İhtisas yayınları dışındaki yayınlar, halkı belirli bir bilim insanı, bir uzman grubu veya bir teori lehinde veya aleyhinde etkileme açısından etkin bir araç haline gelir. Böylelikle araştırma dünyası ve kurumları, dolayısıyla da çağdaş ekonomiyi ve siyaset üzerinde önemli bir etki yaratan profesyonel bilim insanlarından oluşan ağlar inşa eder ve pekiştirir.

Uzmanların eğitici ve siyasi amaçlarla ürettiği, değişken kalite düzeyine sahip ve bir kısmı zamana yenik düşen yayınlara çeşitli dillerde, popüler veya basitleştirilmiş bilim denir, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise "herkes için bilim" olarak adlandırılır. Bilim yayma ve sonrasında bilim iletişimi alanlarının gelişimiyle evrim geçiren bu tür, XIX. yüzyılda Avrupa'da doğaya ve teknolojilere ilgi duyan, modernite ve endüstri devrimi, bilim kahramanları ve şehitleri konusunda sohbet eden büyük bir kitle olduğunu gösterir.

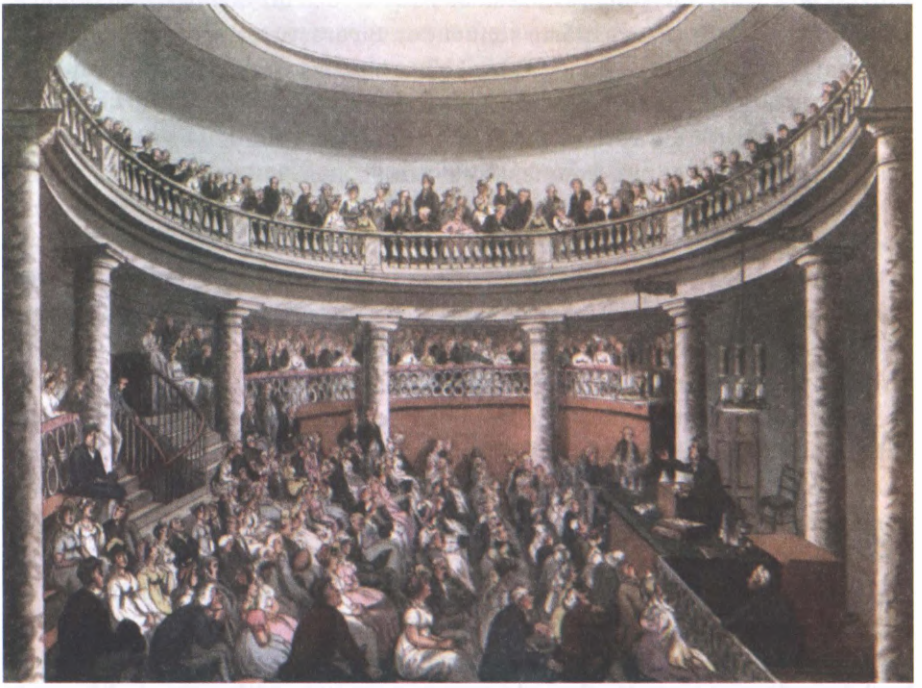

Thomas Rowlandson ve Augustus Charles Pugin, *Surrey Institution'un konferans salonu*, Microcosm of London (or London in miniature) *eserinden, cilt 2, 1810, Resim 81*, özel koleksiyon

Halk arasında bu merakı tetikleyen diğer faktörler arasında doğa bilimi müzelerinin yayılması; aynı anda hem bilimsel, hem siyasi hem de dini olan temalarda düzenlenen, halka açık toplantılar; teknolojinin ve bilimin, endüstriyel keşifler ve ülkelerin veya imparatorlukların yayılmacı iddialarıyla birlikte muhteşem bir şekilde sergilendiği yerel, ulusal ve uluslararası sergiler gibi olaylar da yer alır.

Bu bağlam temelinde bakıldığında, popüler bilim herkes için hem bilim ile toplum arasındaki ilişkilerin tarihini yeniden kurgulamak hem de bilim insanlarının tarihinin bazı yönlerini anlamak açısından faydalı bir araçtır. XIX. yüzyıl başlarında buhar, matbaa sürecine dahil olduğunda, bilim insanı doğa filozofu olarak tanımlanır ve bazen evindeki laboratuvarda ürettiği kültür, doğa felsefesi adı verilen karmaşık bir evren niteliğindedir. Sonraki yıllarda günümüzde aşina olduğumuz bilim insanıyla sonuçlanacak olan evrim, gerçekleştiği sırada, az çok dolaysız biçimlerde, popüler bilim gazetelerinde ve kitaplarında uzmanların kendileri tarafından anlatılır. Bilim insanları ile XIX. yüzyılın bir başka yükselen toplumsal figürü olan yayıncılar arasındaki giderek gelişen ilişki, bu süreci kolaylaştırır.

Endüstriyelleşmenin yayılması, yaşam şartlarının yavaş yavaş iyileşmesi ve coğrafi açıdan homojen olmasa da yaygın eğitimin giderek yayılması sonucunda Avrupa'da özellikle gelişmekte olan orta sınıfta okur sayısı giderek artar.

Popüler bilim yazarı uzmanlar teknolojik fonomenlerin iyimser yorumlarını sunar ve Avrupalılar yaşadıkları dönemi bir "ilerleme" çağı olarak görür.

Bu dönemin uzun vadeli tarihi, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzmanlarla uzman olmayanlar, bilimciliğin mitleri ile bilim karşıtı kuşkuculuk arasındaki ilişkileri niteleyen zorlu diyaloğu anlamamıza yardımcı olur. Bilim insanları ile halk arasındaki diyalogda, internet çağında olduğu kadar buhar çağında da popüler bilim yayınları tarafsız kalmadan aracılık görevini yerine getirir.

Herkes İçin Bilim

Öte yandan popüler bilim ilerleme çağı XIX. yüzyılda, hatta Aydınlanma çağı XVIII. yüzyılda doğmamıştır, çünkü kökleri en azından, hareketli matbaanın icadı kadar eski bir geleneğe kadar uzanır. Doğa filozofları kralların maiyetine dahil oldukları dönemden itibaren çalışmalarının sonucunu prensler, kraliçeler veya ona çalışma ve yaşama imkânı sağlayan diğer şahsiyetler gibi uzman olmayanlara anlaşılabilir bir şekilde aktarma ihtiyacını hissetmiştir. Ancak uzmanların, doğa felsefesini, giderek daha karmaşık amaçlarla, halka hitap edecek şekilde yazması, XVII. yüzyıl sonunu ve özellikle XVIII. yüzyılı bulur: Bu gibi yazarların en ilginçleri arasında Fransız Bernard Le Bovier ile İtalyan Francesco Algarotti sayılabilir.

XVI. yüzyıldan itibaren söz konusu olan eğitim, din veya din karşıtı hedeflerinin yanı sıra, bu yayınlar hem bilim siyaseti (bilim yazarları ve teorileri lehine veya aleyhine) hem de genel olarak siyaset anlamında siyasi müdahale aracı haline de gelir. Diyalog veya yıllık gibi türler ve salonlarda, kafelerde veya meydanlarda verilen dersler yoluyla bilimle haşır neşir olmayanlara anlatılan bilim, bu alana meraklı olanlara, kendi kendini eğitenlere ve en önemlisi, siyasetçiler ile girişimcilerin ait olduğu eğitimli seçkin sınıflara ulaşır. İhtiyaçları ve hedefleri açısından birbirlerinden bu kadar farklı olan muhataplar arasındaki bilim diyaloğu giderek yoğunlaşır ve endüstriyelleşmenin yayılması sonucunda popüler bilim yoluyla daha karmaşık bir hal alır; derken XIX. yüzyıl ortalarında farklı dillerde "*science for all*," "*science pour tous*," "*Wissenschaft für alle*," "*scienza per tutti*" adını alan "herkes için bilim" yayınları büyük rağbet görmeye başlar. Faydalı bilgilerin yayılma aracı olan bu tür uzmanlar ile iktidar, akademik kültür ile popüler kültür ve bilim ile inanç arasındaki ilişkilerin müzakeresinde de önemli bir rol üstlenir. Farklı düzeylerdeki iletişim biçimleri halinde üretilen bu yayınlar, hızlı bir disiplin ihtisası sonucunda farklı araştırma alanlarının uzmanları arasında da önemli bir diyalog aracı haline gelir. Popüler bilim, bilim insanlarının herkesin üzerinde "özel" meslek sahipleri olduğuna, laboratuvarların da hem bilginin hem de toplumsal, ahlaki ve siyasi ilerlemenin inşa edildiği yerler olduğuna dair mitlerin de yayılmasında etkili olur, ayrıca erkeğin kadından, bazı milletlerin de diğerlerinden üstün olduğu mitini de desteklediği olur. Özellikle Birleşik Krallık'ta bu yayın türünün başarısı, uzmanlar ile halk arasında diyaloğun kurulması için tasarlanmış kurumların varlığına da bağlıdır.

Humphry Davy ile Michael Faraday'ın, 1799'da Londra'da bağımsız bir kurum olarak kurulan *Royal Institution*'daki [Kraliyet Kurumu] faaliyetleri hem üst düzey araştırmaların yürütülmesi hem de halka sunulması için bir yer tasarlama felsefesinin somut bir örneğidir. *Royal Institution*'da doğa bilimi ve diğer bilim dalları konusundaki bilgilerin yayılmasını kolaylaştırma amaçlı stratejiler geliştirilirken, halk arasında, uzmanlara yönelik pasif hayranlığı uyandırma yönünde de çalışmalar yapılır: Bu gibi faaliyetlerin bu muğlak yönü zaman içinde değişime uğramadan süregelmiştir.

Victoria döneminde yaşamış bazı popüler bilim uzmanları gazetelerde ve Londra salonlarında yüceltilir. Bu şahsiyetlerin en ünlü örnekleri arasında yukarıda adı geçen, kimya ve elektrik eğitimi konusunda temel metinler ve çoksatar popüler kitapları yazan Faraday; önemli bir fizikçi olup aynı zamanda kitapları ve konferanslarıyla büyük başarı kazanan John Tyndall; ve bütün zamanların en etkin popüler bilim yazarlarından karşılaştırmalı anatomi uzmanı Thomas H. Huxley sayılabilir.

Birkaç yıl sonra Darwinci evrimciliğin olağanüstü macerası büyük ölçüde halkın gözü önünde gerçekleşir. İlk olarak Huxley'in kendisi Piskopos Samuel Wilberforce'la (1805-1873) karşı karşıya gelir. Haziran 1860'ta Oxford'da biri Darwin'in teorisini destekleyen, diğeri karşı çıkan ikili arasındaki söz düellosu, kısaca BA olarak bilinen *British Association for the Advancement of Science*'ın [*Britanya'da Bilimin İlerlemesine Yönelik Dernek*] yıllık toplantısında, bin kadar kişiden oluşan bir izleyici topluluğu karşısında yer alır. İkili arasında kıyasıya bir tartışma yaşanır ve bir ara Huxley, insanlarla maymunlar arasındaki akrabalıktan söz ettiğinde bir hanım bayılır. Bu "halk bilimi" etkinliği, gazetelerde yer verilmesi, halk arasında kulaktan kulağa yayılması ve özellikle Darwin'in dostlarının Huxley'in ezici bir zafer kazandığını ilan etmesi sayesinde kısa sürede bir efsane haline gelir ve bilim tarihinin bir parçası olur.

Fransa'da da yüzyıl ortalarında "*science populaire*" [popüler bilim] veya "*science pour tous*" [herkes için bilim] büyük rağbet görür ve bilimin halk arasında yayılmasına katkıda bulunanlar Paris halkı tarafından yüceltilir. Bu durum uluslararası ölçekte gerçekleşir ve Almanya'da hem Alexander von Humboldt, Justus von Liebig ve Hermann von Helmholtz gibi dünya çapında tanınmış uzmanlar hem de bilime büyük ilgi duyan Wilhelm Bölsche (1861- 1939) gibi yazarlar öne çıkar.

Farklı şekillerde ve ölçeklerde de olsa, Avrupa'nın geri kalanında ve özellikle İtalya'da bilim insanları, adı geçen yazarları örnek alarak bilimin halk arasında yayılma sürecine katkıda bulunurlar.

Veriler herkes için bilimin veya popüler bilimin yayılmasının İtalya'nın birliğinden [1871] on yıl kadar sonra başladığını gösterir. Müzeler ve üniversiteler bir miktar tereddütle kapılarını halka açarken ve popüler bilim konferansları düzenlerken, sergi alışkanlığı yavaş yavaş yayılır, bilim insanları da genellikle İtalyanlara ulusal bir kimlik sunma amacıyla halka hitaben yazmaya başlar. Ancak, İtalya'da okuryazarlık oranı Avrupa'nın en düşükleri arasındadır: 1861'de düzenlenen ilk nüfus sayımında İtalyanların %75'inin okuryazar olmadığı belirlenir; tarihçilerin tahminlerine göre aslında nüfusun sadece %10-12'si gerçek anlamda okuryazardır. XX. yüzyıl başlarında Birleşik Krallık'ta ve Fransa'da okuma yazma bilmezlikle başarılı bir şekilde mücadele edilmişken, Lombardia ve Piemonte'de halkın %25'i henüz okuryazar değildir ve Güney ile Orta İtalya'nın dokuz bölgesinde bu oran %60'ı bulur.

Yukarıda sözü edilen ülkelerde olanları dikkatle izleyen bazı bilim insanları, geri kalmışlıkla mücadele bağlamında işçilere, çiftçilere ve zanaatkârlara "pozitif bilim"den ilham alınan bilgileri, eldeki bütün yayıncılık türleri yoluyla sunmanın, ülkede uygarlığın yayılması için en iyi yol olduğunu düşünürler. Genelde siyaset alanında da faaliyet gösteren ve dini otoritelere yönelik

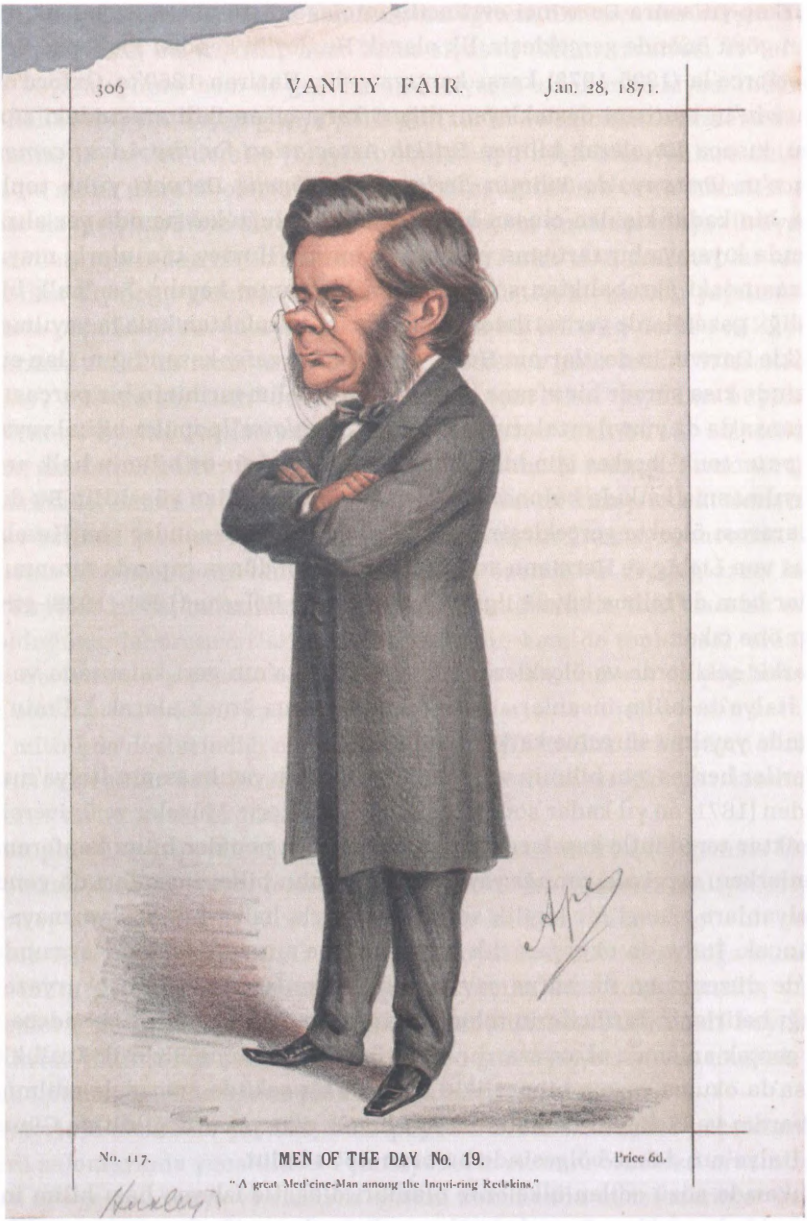

Carlo Pellegrini (Ape), *A great Med'cine-Man among the Inquiring Redskins*, Thomas Henry Huxley'nin 28 Ocak 1871'de *Vanity Fair*'de yer alan karikatürü, y. 1870, Montreal (Quebec, Canada), Osler Library of the History of Medicine, McGill University

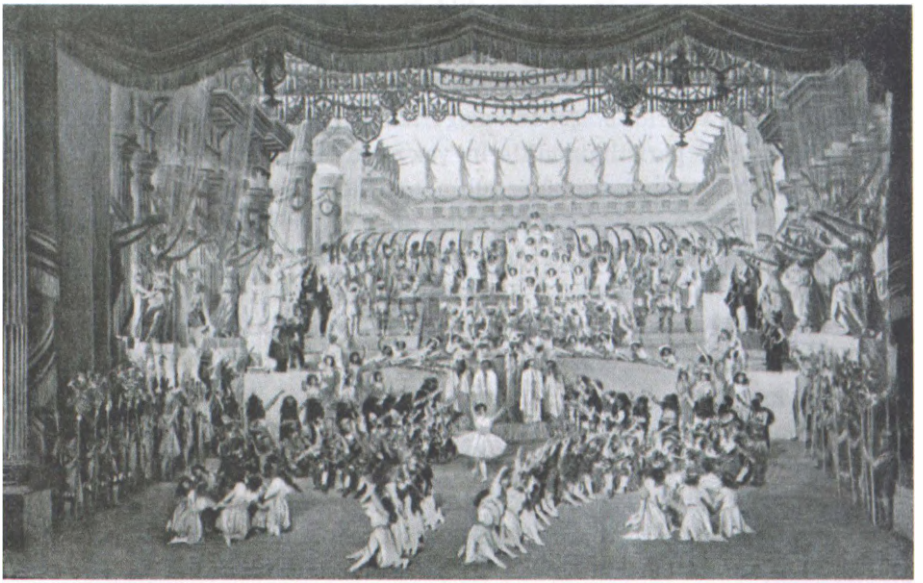

11 Ocak 1881'de Scala Tiyatrosu'nda Luigi Manzotti'nin rejisinde düzenlenen *Excelsior Balesi*'nden bir sahne, 1881

eleştirilerde bulunan bu bilim insanları, Avrupa'yı baştan başa kaplayan Pozitivizm ruhu doğrultusunda, kamusal eğitimin eksikliklerini kapatmak amacıyla çoğunlukla İtalya'nın kuzeyinde yer alan en iyi yayıncılarla işbirliğine giderler. "Popürleştirilmiş" ve "herkes için" niteliği kazandırılmış bilim, İtalya'da da yayıncılık alanında önemli bir fenomen haline gelir ve 1880'lerde zirveye ulaşır.

Yayıncılar ve yazarlar, oldukça sınırlı sayılabilecek bir hedef kitleye hitap etmelerine rağmen, kalite ve çeşitlilik açısından Avrupa'nın en gelişmiş bölgeleriyle yarışan bir bilimsel literatür yaratırlar. Hatta bazı İtalyan popüler bilim yazarları ulusal dil sınırlarını da aşarlar: Örneğin Paolo Mantegazza (1831-1910) ile Cesare Lombroso tartışmalı antropolojik temalarıyla adlarını duyurmayı başarırlar. "Modernite"yi yücelten bir mesajla hedef kitlesine ulaşmak, birçok yazarın hedefidir ve birleşme sonrası İtalya'da herkes için bilim çok geçmeden bir siyasi mücadele alanı haline gelir.

İtalyan bilim insanları bilimi yaymayı bir sorumluluk olarak görür: Birleşmenin hemen sonrasında yayımlanan toplam kitap sayısının neredeyse %20'si gibi yüksek bir oranının teknik-bilimsel kitaplar olması bunun bir kanıtıdır; bu oran 1880'lerde iki katına çıkar. Meslektaşlar arasında işbirliğini ve belirli teslimat tarihlerine uyulmasını gerektiren bilimsel süreli yayınlara dair veriler ise İtalyan bilim çevrelerinin henüz sağlam bir yapıya sahip olmadığını gösterir.

Alp Dağlarının güneyinde yaşayan bilim insanları ve halk da içinde yaşadığı dönemi bir ilerleme çağı olarak algılar ve bu ilerlemeyi tiyatro alanında da konu alır: Örneğin 1881'de Milano'da sahnelenen ve uluslararası çapta büyük başarı kazanan *Excelsior Balesi* adlı alegorik balede yeni açılan Frejus Tünelinden ilham alınarak gericiliğin mitlerini yok eden teknoloji yüceltilir.

Ancak 1890'lara doğru popüler bilim, okurların ilgisindeki yerini romana bırakır. Bu fenomen, İtalya'nın birleşme döneminde bilimin yayılmasına ve ulusal kimliğin oluşumuna katkıda bulunmuş, bilim insanları kuşağının sahneden çıkışıyla örtüşür. Bilim insanlarının sonraki kuşaklar, bilimi yayma faaliyetlerine ciddiyetle devam ederler, ancak Birinci Dünya Savaşı döneminde ulusal bir uzman topluluğunun oluşup kesinlik kazanmasından dolayı artık rollerinin önemini halka kanıtlamayı acil bir ihtiyaç olarak hissetmezler ve birleşme öncesi meslektaşlarına göre daha üst derecede üretime odaklanma imkânı bulurlar. Modern çağ başlarına ait birçok önemli örneğe rağmen, Alp Dağlarının hem güneyinde hem de kuzeyinde uzmanlık dışı yayınların, bilimi yayan bilim insanları sayesinde günümüzdeki iletişim düzeyine ulaşması, yayıncılık dünyasının önemli bir sektörü ile her yaşta kadın ve erkek okurların aşina olduğu bir tür haline gelmesi, XIX. yüzyılı bulur. 2000'li yıllarda olduğu gibi 1800'lerde de bu yayınlar bize uzmanların ve sözcülerinin bilim konusundaki yaklaşımlarının yanı sıra, bilim insanlarının siyasi ve dini görüşleri konusunda da bilgi verir.

XIX. YÜZYILDA TEMEL FİZİK FİKİRLERİ

di Mauro Dorato

Newton Fiziği Geleneği

XVIII. yüzyılda Newton'ın dünya konusundaki görüşleri (dünyanın uzaktan etki gösteren çekiş veya itiş güçlerine tâbi parçacıklardan oluştuğu fikri) Leonard Euler (1707-1783), Jean d'Alembert (1717-1783) ve Joseph-Louis Lagrange (1736-1813) gibi büyük fizikçi-matematikçiler tarafından önemli ölçüde geliştirilir.

Astronominin Katkısı

XVII. yüzyıl sonuyla XIX. yüzyıl başı arasında Pierre-Simon de Laplace (1746-1827) matematikleştirme sürecini özellikle gökyüzü mekaniği ve astronomi alanlarına uygular. Laplace'a göre astronomi, fiziğin diğer dallarının izlemesi gereken metodolojik paradigmayı sunar: Astronomi, gözetlenebilen her şeyin çıkarsanmasına yarayacak birkaç yasayla özetlenebilecek, son derece matematiksel bir bilim dalı olarak inşa edilebilir. Laplace'ın belirlenimciliği bu teorik tabloya konumlandırılabilir: Bir "süper zihin" şu anda evreni oluşturan parçacıklar üzerinde etkili olan bütün güçleri bilebilse ve her bir parçacığın konumunu ve hızını ölçebilse, Laplace'a göre geleceği tam olarak öngörebilir (geçmişi de "tahmin edebilir").

Newton'ın yerçekimi teorisi Laplace'ın ve sözü edilen diğer araştırmacıların önemli katkıları sayesinde XIX. yüzyıl ortalarında zirveye ulaşır. Kesin tarih vermek gerekirse, 1848'de yeni bir gezegen (Neptün) önce bir teori temelinde ortaya atılır, ardından keşfedilir; bu gezegenin varlığı Uranüs'ün gözlemlenen yörüngesi ile Newton'ın yerçekimi teorisi doğrultusunda öngörülen yörüngesi arasındaki bazı uyumsuzlukların ortadan kaldırılmasına olanak tanır.

Newton'ın mekanik görüşünün etkisi yüzyılın tamamı boyunca hissedilir: Örneğin *Encyclopaedia Britannica*'nın dokuzuncu baskısında (y. 1870) büyük fizikçi James Maxwell (1831-1879), alan kavramına dayalı yeni fiziğin kabul görmesi için çok uğraşırsa da apaçık bir şekilde Newton'ın mekanistik yaklaşımını benimsemeye devam eder. Maxwell, fiziğin amacının bütün fenomenleri maddenin hareket yasaları temelinde açıklamak olduğunu savunur.

Jean-Baptiste Paulin Guérin, *Laplace Markisi Pierre-Simon'ın portresi*, Versailles, 1838, Musée National du Château

Işığın Dalgalı Yapı Kavramının Kabul Görmesi

XIX. yüzyıl başlarında, yerçekimi fiziğine ve dar anlamda mekaniğe kıyasla diğer fizik dalları (optik, elektroloji, manyetizma, ısı fenomenlerinin incelenmesi) daha geride kalır, hatta ilklerinden tamamıyla bağımsız görünürler. Ancak, XIX. yüzyılda bu dallar da olağanüstü gelişmelere sahne olurlar.

En önemlisi, yüzyılın ilk yarısında Newton'ın savunduğu ışığın parçacık teorisinden (buna göre ışık, düz doğru halinde hareket eden parçacıklardan oluşur) giderek vazgeçilir, çünkü çeşitli deneyimler, ışık fenomenlerinin dalgasal niteliğini ortaya koyar ve bu nitelik 1830'lardan itibaren tam olarak kabul görür. Thomas Young'ın "çift yarık" deneyi bu açıdan önemlidir: Işığı, dalga uzunluğundan çok daha geniş, yuvarlak bir delikten geçirdiğimizde, deliğin arkasında yer alan ekrana dairesel bir imgenin yansıdığını görürüz, ama ışık, dalga uzunluğuna benzer, çok daha küçük iki delikten geçerse, dalgaların girişim fenomenlerine tanık oluruz, yani dalgaların tepesi kesiştiğinde etkileri birbirine eklenir (ekranda ışıklı bölgeler oluşur) veya bir dalganın tepesi diğer dalganın çukuruyla kesiştiğinde etkileri birbirlerini iptal eder (o zaman da ekranda karanlık bölgeler görürüz).

Lord Kelvin olarak bilinen William Thomson'ın portresi

Madde ve Hareket

XVIII. yüzyıl başlarında madde kavramı konusunda beklenmedik zorluklar ortaya çıkar. Maddenin sadece geometrik özelliklere sahip uzamda dağınık haldeki parçacıklardan oluştuğuna dair XVII. yüzyıla ait fikir, yerçekimi ile gezegenlerin ve kuyrukluyıldızların hareketi konusundaki çalışmaları yönlendirmek açısından yeterli görülür; ancak bu fikir hem çok miktarda molekülün dahil olduğu fenomenlerin hem de ışıkla, ısıyla ve elektrikle bağlantılı fenomenlerin incelenmesi açısından yetersizdir. Fizikçiler bu engelleri aşmak için XVII ve XVIII. yüzyıl biliminden devralınmış yaklaşımlara bazı değişiklikler getirirler.

İlk değişiklik, maddenin gaz, sıvı ve katı halini niteleyen çok sayıdaki parçacığın ortalama davranışını öngörmeye imkân veren olasılık hesabının kullanımıdır. İkinci değişiklik, varlıklarıyla termik, elektrik ve manyetik fenomenlerin mekanik yasalar doğrultusunda açıklanmasına imkân vermesi gereken varsayımsal sıvıların incelemesinden kaynaklanır. Üçüncü değişiklik de gökyüzü cisimlerinin hareketinin uzaktan etkili olan ve uzamda sonsuz hızla aktarılan yerçekimi etkileşimleriyle düzenlenmesi meselesinden kaynaklanır.

Bu değişiklikler, beraberinde fizik alanında geniş kapsamlı yeniden yapılanmalar getirir. Böylelikle maddenin ayrık bir parçacık bütünü şeklindeki geleneksel tanımına maddenin fiziksel özelliklere sahip uzamda bir sürem olduğu şeklinde yeni bir bakış açısı eşlik etmeye başlar; sıvıların var olduğunu savunan görüşün yerini yeni fiziksel-matematiksel yapılar alır; ayrıca yerçekimini de kapsayacak birleşik bir teori geliştirilmeye çalışılır.

Atomlar ve Sürem

XIX. yüzyıl başlarında molekül kavramına dayalı fiziğin en saygın savunucusu Laplace'dır. Laplace'a göre gökyüzü cisimlerinin hareketlerini düzenleyen hareket yasalarına moleküller de uyar. Fizik bu açıdan her şeyden önce moleküllerarası etkileşimlerin modellerini geliştirmeli, ardından, matematik aracılığıyla, laboratuvarda kontrol edilebilecek sonuçlara varmalıdır.

1830'larda, 1840'larda Faraday ise moleküler hareket modellerinden vazgeçilmesi gerektiğini öne sürer. Ona göre uzamda yer alan, uzamı kaplayan parçacık kavramı yerine maddenin fiziksel eylemlerin temas yoluyla yayıldığı bir sürem olduğu hipotezi getirilmelidir; zaten uzamın kendi bazı noktalarda kesişen bir alan çizgileri bütünü olarak algılanır ve bu noktalar süremin karmaşık geometrisinin "kaynakları" olarak tanımlanır. Faraday'a göre temas yoluyla eylem, uzaktan eylemin yerini almalıdır ve yerçekimini de kapsamalıdır.

Modeller ve Yeni Mekanik

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Joseph Fourier, modellerin fizik alanındaki rolüne daha radikal bir eleştiri getirir. Fourier, fizik teorilerinin

temelinde modellerin yer almasını yanıltıcı bulur ve teorilerin sadece matematik kuralları doğrultusunda geliştirilmesi gerektiğini savunur. Fourier'ye göre matematik kuralları sayesinde, şeylerin ve varsayımsal sıvıların doğası konusunda hipotezlere başvurmaya gerek kalmadan, laboratuvarda kontrol edilebilecek önermelere varılabilir; bilim insanlarının yapması gereken tek şey, fenomenleri temsil eden denklemleri keşfetmektir.

Fourier'nin tezleri hem Comte'un felsefi düşünceleri hem de XIX. yüzyıl matematik fiziğinin gelişimi üzerinde etkili olur. William Rowan da çalışmalarını bu gibi fizik-matematik araştırmaları bağlamında yürütür; Rowan, Kant'ın etkisi altında, cebirin zamanın bilimi olduğunu ve sadece hesap kuralları doğrultusunda genelleştirilmesi gerektiğini savunur. Böylelikle Hamilton, Lagrange'ın mekaniğini genelleştirmeyi başarır ve zemin hazırladığı yeni hareket teorisi yüzyıl ortalarında matematikçi Karl Jacobi sayesinde özgül bir biçim kazanır.

Enerji Korunumu

1840'larda bazı araştırmacıların keşfettiği enerji korunumu ilkesine göre evrendeki enerji sabittir. Korunum ilkesinin ilk deneysel temelleri ve ilk teorik formülleri sırasıyla Joule ve Helmholtz tarafından tanımlanmıştır.

Enerji Kaybı

Lord Kelvin 1852'de enerjinin korunumu ilkesinden ve Sadi-Nicolas Carnot'nun öne sürdüğü bazı tezlerden evrensel bir sonuç elde eder. Enerjinin bir bütün olarak korunduğu doğruysa, mekanik enerjinin, insan tarafından kullanımını giderek engelleyen biçimlere dönüşerek azalmaya kendiliğinden eğilim gösterdiği de doğrudur. Kelvin bu sonucu hem makineleri hem de yıldızların hayatını kapsayan mekanik enerji kaybı ilkesiyle ifade eder. Bu durumda enerji kaybı, dünyanın evriminin ve doğadaki tersine çevrilemez süreçlerin tamamının temelinde yatar. Böylelikle enerji korunumuna ve kaybına dair iki ilkenin birleşimi, yeni termodinamik biliminin doğuşu için bir hareket noktası teşkil eder. Yüzyılın ikinci yarısında termodinamik süreçleri inceleyen Maxwell ve Boltzmann gibi bilim insanları, moleküler hareketlerin analizine olasılık hesabını dahil ederek, fizik biliminin yeni bir dalı olan ve yüksek sayıda atomdan ve molekülden oluşan sistemlerin evrimini açıklayan istatistiksel mekaniğin ilk unsurlarını tanımlamış olurlar

Sonuç olarak, XIX. yüzyıl fiziği, madde ve hareket açısından, günümüzde hâlâ sanıldığı gibi, XVII. yüzyılın etkisinde kalmaya devam eden ve metodolojik bir kriz sonucu ortadan kalkmaya mahkûm bir bilim değil, tam tersine, yenilikçi düşünce ve bilgi biçimlerini giderek entegre eden ve XX. yüzyıl fiziğinin köklerini içeren, gelişim halinde bir bilimdir.

Enrico Bellone

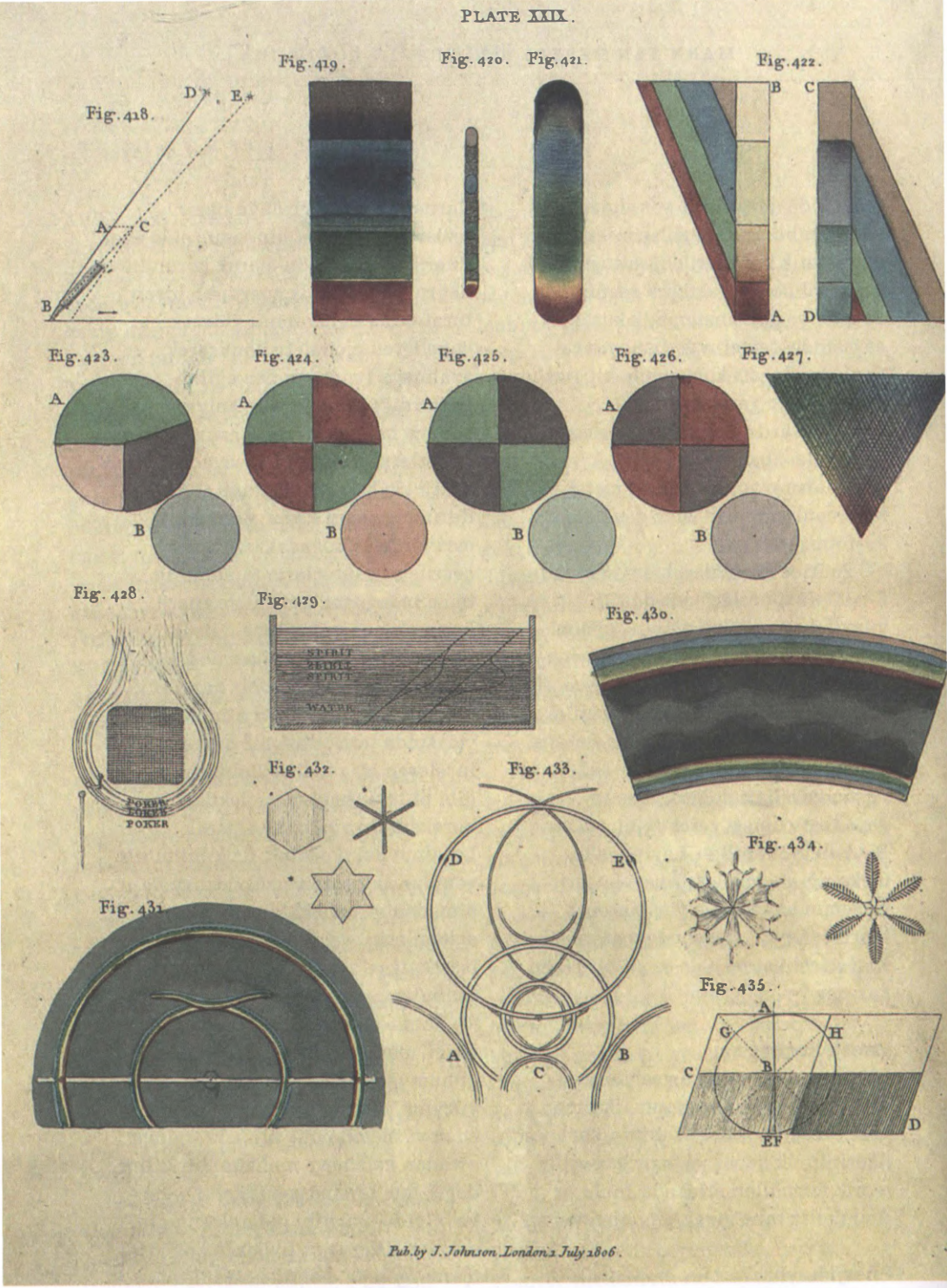

Thomas Young, *Doğa Felsefesi ve Mekanik Sanatlar Üzerine Dersler*, Londra 1807, XXIX. tablo

Kırınım

Işıkla bağlantılı bir başka dalga etkisi de "kırınım," yani eğilerek engellerin "etrafından dolanma" özelliğidir ki, ışığın düz doğru halinde yayılma fikriyle çelişir. Ancak, ışık bir dalgaysa, bir ortamın içinde titreşmelidir; böylelikle ses dalgaları için hava neyse, ışık için de aynı şey olan "ışıksal eter" hipotezi ortaya atılır. XIX. yüzyılın büyük kısmında ışık dalgalarının eter içindeki oluşumu mekanik olarak (yani hava moleküllerinin sıkışmasından ve genleşmesinden kaynaklanan ses dalgalarına benzer şekilde, eter parçacıklarının hareketi yoluyla) açıklanmaya devam eder. Ancak, çeşitli girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması (ve bu durumun 1905'te özel göreliliğin keşfiyle teyit edilmesi), fizik alanında mekanistik yaklaşımın ciddi şekilde gözden geçirilmesini gerekli kılar; bütün fiziksel fenomenlerin hareket halindeki parçacıkların etkisine indirgenemeyeceği artık bellidir.

Öte yandan ışığın dalgalı yapısı, Newton'ın parçacık paradigmasını tamamıyla çürütmez, çünkü bu paradigma dalgalı paradigmanın, ışığın karşılaştığı engellerin ışığın kendi dalga uzunluğundan epey büyük olduklarında geçerli olan özel bir durumunu teşkil eder. O halde ışığın dalga olarak incelenmesi, daha önceki fizikçilerin çalışmalarının tamamına erdirilmesi olarak yorumlanabilir; bu çalışmalar daha sonra elektrik ile manyetizma arasındaki bağlantılarla ilgili başka keşiflerle daha da güç kazanacaktır.

Elektromanyetizma ve Alan Kavramı

Elektrik ile manyetizma arasındaki önemli bağlantıları ortaya çıkaran ilk keşif, Danimarkalı Hans Christian Ørsted'e (1777-1851) aittir (elektrik ve manyetizma, birbirinden ayrı, statik fenomenler olarak Yunanlar döneminden beri bilinirdi ve elektrikli ve manyetik sıvılar yoluyla açıklanırdı); Ørsted başlangıçta bir volta pili üzerindeki kapalı elektrik kablosuna paralel duran bir pusula iğnesinin, elektrik akımı tarafından saptırıldığını, daha doğrusu 90° döndürüldüğünü gözlemler. İğnenin dönüşü, özellikleri o âna kadar bilinmeyen bir güçten kaynaklanır. O âna kadar bilinen güçler, cisimleri birleştiren doğru boyunca etki gösterirlerdi ve çekim veya itiş özelliğine sahipken, Ørsted'in keşfettiği güç, elektrik devresinin düzlemine dik bir hareket doğurur, uzaklığa değil, elektrik akımının hızına bağlıdır ve ne çekici ne de iticidir.

Elektrik ile manyetizma arasında bağlantılar olduğunu gösteren deneysel fenomenler, XIX. yüzyıl fiziğinin en önemli edinimlerinden biri olan "alan" kavramının yavaş yavaş tanımlanmasıyla sonuçlanır. Sıvı dinamiğinin incelenmesinde bir önceki yüzyıldan beri kullanılan alan kavramı, parçacıkların tersine, belirli bir yerde olması gerekmeyen, maddenin olmasına gerek kalmadan, uzamın her noktasında belirlenmiş olan ve her noktada vektörler gibi özelliklere sahip (yani yoğunluk, yön ve doğrultu sahibi olan) fiziksel bir varlığı tanımlamak için kullanılır. Alanları temsil etmek için, elektromanyetizmanın bir başka kurucu babası olan Michael Faraday'ın (1791-1867) çalışmalarından itibaren

alan çizgileri kullanılır: İdeal düz veya eğimli çizgiler, uzamın tamamını baştan başa geçer ve belirli bir alanın yoğunluğu ile diğer temel özelliklerini temsil ederler. Alandaki denek parçacığının üzerinde etki eden güç, parçacığın bulunduğu noktadaki alan çizgisinin teğetinden kaynaklanır, dolayısıyla alan çizgisinin matematiksel tanımı günümüzde de kesindir. Alan çizgilerinin alan kavramının geliştirilmesindeki rolü, elektrikle yüklü cisimler arasındaki her türlü etkileşimi, cisimlerarası uzaktan etkileri varsaymaya gerek olmadan açıklamaya katkıda bulunmalarında yatar (Newton'ın kendisi, eleştirmenlerinin onu bu yönde itham etmesine rağmen, bu gibi etkileri kabul edilmez sayardı). Daha sonra kuantum mekaniğinde tartışmaya açılacak olan, ama Einstein'ın çalışmalarının çekirdeğini teşkil eden "yer" paradigması, alan kavramını temel alır. Faraday tam da bu kavramlar üzerinde çalışırken, elektrik ve manyetizma alanındaki çalışmalara hız kazandırır. Faraday'ın elektromanyetik indüksiyonu (bir elektrik devresiyle çevrili bir yüzeydeki manyetik alanın akımı zaman içinde değişkenlik gösterirse, devrede bu akımdaki değişimle orantılı bir elektromotor güç oluşuyordur) keşfi, Ørsted'in keşfettiği gibi, akım geçişinin manyetik bir alan yaratması zorunluluğunun yanı sıra, simetrik olarak manyetik alandaki değişikliğin de bir elektrik alanı yaratması gerektiğine dair inancını temel alır.

Hans-Christian Ørsted ve asistanı bir ispatlamayı hazırlarken. Louis Figuier'nin Les merveilles de la science, ou Description populaire des inventions modernes eserinden bir illüstrasyon, Paris, 1867

Maxwell'in Katkıları

James C. Maxwell, hem manyetik fenomenlerle elektrik fenomenlerini birleştiren hem de optiği elektromanyetizmanın bir dalı haline getiren denklemler yoluyla, bu deneysel keşiflerin matematiksel kılıfını bulur; görünür ışığın elektromanyetik radyasyon tayfında çok küçük bir yer kaplayan (kızıla göre dalga uzunluğu daha fazla ama frekansı daha düşük olan kızılötesi ile kızıla göre dalga uzunluğu daha az ama frekansı daha yüksek olan morötesi arasında) özel bir elektromanyetik fenomen olduğu anlaşılır. 1864'te yayımlanan Maxwell'in denklemleri Einstein ve

Mathew Brady (stüdyo), *Michael Faraday*, 1844-1860, Washington (D.C.), Library of Congress

İnfeld'e göre (*Fiziğin Evrimi*, 1965) "Newton'ın zamanından beri fizik alanındaki en önemli olayı" temsil ederler. Bu denklemler manyetik alan ile elektrik alanın zamanındaki değişimleri, uzamda sırasıyla elektrik alanın ve manyetik alanda yer alan değişimlere bağlarlar. Böylelikle manyetik bir alanı (veya bir elektrik alanı) belirleyenin bir akımın (veya bir mıknatısın) göreli hareketi olduğu, elektrik yükleri veya mıknatıs, mıknatısa veya elektrik devresine göre sabitse de hiçbir şey üretmedikleri anlaşılır. Maxwell'in denklemleri elektromanyetik fenomenlerin dalgalı yapısını ortaya koyar: elektrik alanı ile manyetik alan birbirlerine dik düzlemlerde ve ¼ faz varyasyonuyla salınırlar, yayılma yönleri de bu iki salınım düzlemine diktir (örneğin suya batırılan bir şişe mantarı bir yukarı bir aşağı salınırken, dalgalar suyun yüzeyi boyunca, dolayısıyla mantarın salınımına dik olarak yayılır). Başlangıçta bu gibi salınımların bir ortama ihtiyacı olduğu ve elektromanyetizma ortamının eter olduğu düşünülür. 1905'te ise elektromanyetik alan salınımlarının etere ihtiyaç olmadan boşlukta da yayılabildiği keşfedilir.

Her halükârda, Newton'ın *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri*'nin yayımlanmasından (1687) beri neredeyse 200 yıl geçmiştir ve elektromanyetik alan kavramı artık mikroskobik parçacıklar gibi yepyeni, fiziksel olarak gerçek bir şeye işaret eder. Alan vardır ve boş uzamda yayılır, ama (kütle sahibi olan) maddenin özelliklerine sahip değildir: Fizik, sonradan Alman fizikçi Heinrich Hertz'in de (1857-1994) teyit edeceği gibi enerjiyi dalgalar gibi taşıyan ve Newton'ın mekaniğinin temel denklemleri gibi belirleyici ve zamansal olarak tersine çevrilebilir yasalara uyan yeni bir varlıkla zenginleşir. Bütün elektromanyetik dalgaların (dolayısıyla ışığın da) boşlukta yayılma hızı giderek daha hassas bir şekilde ölçülür ve saniyede 300.000 km olarak belirlenir. Bu hızın kaynağın hareketinden bağımsız olması, Albert Einstein'ın (1879-1955), eteri alan kavramıyla kesin olarak ikame eden özel görelilik teorisini inşa ederken ortaya attığı iki önermeden biri olacaktır.

Maxwell'in Cini

Fizik yasalarının formülasyonunda istatistiksel yöntemler ne gibi sonuçlar verir? Bu yöntemlerle termodinamiğin ikinci yasasında ifade edilen süreçlerin tersine çevrilmezliğini açıklamak mümkün müdür? Peki bu tersine çevrilmezlik, mekanik fenomenlerin temelinde yatan yasaların tersine çevrilebilirliğine kıyasla nasıl açıklanabilir? Maxwell'i daha 1867'de, günümüzde "Maxwell'in cini" olarak bilinen kavramı geliştirmeye iten, bu gibi sorulardır.

Maxwell, başrolünde Maxwell cininin yer aldığı ideal deneyini 1871 tarihli *Theory of Heat* [*Isı Teorisi*] kitabında uzun uzun ele alır: "Termodinamik alanında en sağlam şekilde belirlenmiş olgulardan biri, kütle değişimine veya ısı geçişine

James Clerk Maxwell'in renk algısı konusundaki araştırmaları sonucunda, siyah beyaz orijinal fotoğraf üzerine filtreler uygulanarak elde edilmiş ilk renkli fotoğraf, 1861, Edinburgh, James Clerk Maxwell Foundation

izin vermeyen, her noktasında ısı derecesinin ve basıncın aynı olduğu bir kap içinde kapalı olan bir sistemde, enerji üretmeden ısı derecesinde veya basınçta değişiklik yapmanın imkânsız olduğudur. Bu, termodinamiğin ikinci yasasıdır ve bileşimlerindeki münferit moleküller göz önüne alınmadan, sadece bir bütün olarak ele alınan cisimler açısından geçerli olduğuna şüphe yoktur. Ama gelişimi sırasında bütün moleküllerini izleyebilen bir varlık düşünürsek, bu varlık, bizim için imkânsız olan şeyleri yapabilecektir. Tekdüze ısı derecesinde havayla dolu bir kabın içindeki moleküllerin hiç de tekdüze olmayan bir hızla hareket ettiklerini, ama yeterli sayıdaki molekülden oluşan herhangi bir sistemin ortalama

hızının neredeyse tamamıyla tekdüze olduğunu gördük. Şimdi böyle bir kabın, üzerinde küçük bir delik olan bir bölmeyle A ve B olmak üzere iki kısma ayrıldığını ve münferit molekülleri görebilen bir varlığın sadece en hızlı moleküllerin A'dan B'ye, en yavaş olanlarının da B'den A'ya geçmesine izin verecek şekilde bu deliği açıp kapatabildiğini varsayalım. Böylelikle, termodinamiğin ikinci yasasının tersine, enerji üretmeden B'nin ısı derecesini yükseltecek, A'nınkini düşürecektir. [...] Maddi cisimleri bir bütün olarak, münferit moleküllerini algılamadan ele almak zorunda kalınca, istatistiksel hesap yöntemi olarak tanımladığım yönteme başvurmak ve bütün hareketleri hesap yoluyla izlediğimiz dar anlamda dinamik yöntemden vazgeçmek zorunda kalıyoruz. Bilimin doğası ve yöntemleri konusundaki, dinamik yöntemin uygulandığı bilimsel araştırma örneklerinden türetilmiş fikirlerin, somut şeyler konusundaki gerçek bilgilerimize ne dereceye kadar uygulanabileceğini sorgulamak ilginç olacaktır; somut şeylerin doğasının büyük ölçüde istatistiksel olduğunu gördük, çünkü bir molekülün hareketini izlemeye veya belirli bir molekülü art arda anlarda belirlemeye yönelik pratik bir yöntemi kimse henüz keşfetmedi."

Maxwell'in zihinsel deneyi çeşitli düşünceleri temel alır. İlki, moleküllerin hızının istatistiksel dağılımından dolayı bir gazda münferit moleküller düzeyinde daima kendiliğinden dalgalanmaların olacağı ve düşük ısı dereceli cisimden yüksek

Termodinamik ve Kinetik Gaz Teorisi

Isıyı inceleyen fiziğin iki önemli ilkesi, birinci ve ikinci termodinamik ilkeleri olarak bilinir ve Alman fizikçi Rudolf Clausius'un (1822-1888) şu sözleriyle özetlenebilir: "Evrenin enerjisi sabittir" ve "Evrenin entropisi maksimum düzeye çıkma eğilimindedir."

Enerjinin korunumu ilkesi hekim Julius Mayer (1814-1878) ile James Joule'a (1818-1889) çok şey borçludur: Joule bir deneyinde kapalı bir kapta bir cismin düşüşünün ısı yarattığını göstererek mekanik enerjinin veya "enerji"nin (güç ile yer değiştirmenin çarpımının sonucu) ısıya (daha önce sanıldığı gibi bir sıvı değil, bir enerji biçimidir), ısının da mekanik enerjiye dönüşebileceğini kanıtlar. Aynı şey elektrik devreleri açısından geçerlidir, çünkü elektrik yükünün hareketinin sürtünme gücü kabloda ısı yaratır: Elektrik akımının hareket enerjisi kısmen ısıya dönüşür, dolayısıyla ortaya çıkan ısı ile elektronların kinetik enerjisi toplandığında, sürecin sonunda elektrik yükünü harekete geçiren enerjinin aynısı elde edilir.

Birinci termodinamik ilkesine göre genelde bütün fiziksel dönüşümlerin sonundaki enerji düzeyi başlangıçtaki enerji düzeyiyle aynı olmalıdır: Bir taş

ısı dereceli cisme ısı aktarımına yol açabilecekleridir; ancak bu gibi aktarımlar "nadir" olarak gelişir, dolayısıyla da tersine çevrilmezliğin makroskopik algısı üzerinde etkili olmazlar. Düşük ısı dereceli cisimden yüksek ısı dereceli cisme makroskopik ısı akışına ancak münferit moleküller düzeyinde faaliyet gösteren farazi bir "cin"in (Maxwell'in sözünü ettiği, deliği açıp kapatan "varlık") eylemi neden olabilir. Dolayısıyla, klasik mekanik yasalarının tersine, termodinamiğin ikinci yasası istatistiksel türden bir yasadır: Dalgalanmalar, düşük olasılıkla da olsa, bu yasanın ihlal edilebileceğini gösterir. Bu da daha sonra Boltzmann'ın çalışmaları sonucunda geliştirilecek olan ikinci ilkenin modern yorumuna zemin hazırlar.

James Clerk Maxwell, 1856'dan önce

düştüğünde başlangıçta sahip olduğu potansiyel enerji kısmen kinetik enerjiye kısmen de havayla sürtünmeden doğan ısıya dönüşür ve sürecin sonundaki kinetik enerji ve ısı toplamı daima başlangıçtaki potansiyel enerji miktarına eşit olacaktır. Bu durumda enerji kavramı, mekanik fenomenlerden termik ve elektromanyetik olanlara kadar bütün fizik fenomenlerini birleştiren anahtar haline gelir.

İkinci termodinamik ilkesi, enerji ile ısı arasındaki dönüşümün asimetrik olmasından kaynaklanır: Enerji ısıya dönüşürken olduğu üzere, ısı enerjiye dönüşürken de enerji korunumu gerçekleşir, ancak daima bir kayıp söz konusu olur, daha doğrusu tüm enerji türleri aynı şekilde kullanılabilir değildir. "Entropi" adı verilen büyüklük, bir fizik sisteminin enerji üretmeye yatkınlığını (tersine) ölçer; enerjiye yatkınlık ne kadar yüksekse entropi o kadar düşüktür, enerjiye yatkınlık ne kadar düşükse de entropi o kadar yüksektir. Bir odada ayrı olarak soğuk bir gaz ile sıcak bir gaz varsa, toplam entropi, iki gazın aradaki engel kaldırılarak birbirine karıştığı anki entropi düzeyine göre daha düşüktür; karışma sürecinin sonundaki termik denge aşamasında entropi daha yüksektir (dolayısıyla da enerjiye yatkınlık daha düşüktür) çünkü mekanik enerji üretmek (örneğin bir silindirin pistonunu kaldırmak) için iki gaz arasındaki ısı farkından yararlanamayız.

Elektrik ve Isı

Bir Parçacık Bütünü Olarak Isı
1820'lerde termik fenomenler konusunda ilk matematik teorisini geliştiren Laplace'tır. Bu teorinin temelinde ısının doğası ve ısı ile maddenin molekülleri arasındaki etkileşimler konusunda bir dizi hipotez yatar. Bu hipotezlere göre ısı, "kalorik" olarak tanımlanan bir sıvıdır ve moleküllerin arasındaki boşlukta düzensiz bir şekilde hareket eden parçacıklardan oluşur. Kaloriğin moleküllerle bağlantılı olan kısmı "latent kalorik"tir, yani termometreyle ölçülemeyecek parçacıklardan ibarettir. Termometre ise moleküller arası serbestçe hareket eden ve "serbest kaloriği" oluşturan ortalama parçacık sayısını ölçer. Kalorik konusundaki hipotezler Sadi-Nicolar Carnot'nun (1796-1832) öne sürdüğü termik makineler teorisinin de temelini teşkil eder. 1840'larda James Prescott Joule (1818-1889) kalorik diye bir şeyin var olmadığına ve bir cismin ısı derecesinin sadece onu oluşturan moleküllerin hareketinin ölçüsü olduğuna dair deneysel kanıtlar ortaya atınca, Laplace'ın teorisinden vazgeçilir

Termodinamik
Laplace'ın teorisinin çöküşüyle termik fenomenleri enerjinin korunumu ilkesi ışığında açıklamayı amaçlayan araştırmalara alan açılır. Lord Kelvin "termodinamik" adını verdiği, modellerden yoksun bir teori geliştirirken, Clausius, Maxwell ve Boltzmann termik fenomenleri gaz atomlarının ve moleküllerinin davranışı konusunda giderek geliştirilmiş teoriler doğrultusunda mekanik yasalarına indirgemeye çalışırlar.

Bütün bu girişimlerin temelinde termodinamik süreçlerin, Lord Kelvin'e göre termodinamiğin ikinci yasasına uyan tersine çevrilmez süreçler olduğu ve genel olarak mekanik enerji kaybına dair evrensel ilkeye uyduğu fikri yer alır. Fizik sistemlerinin "yönelimi" hiçbir şekilde mekanik yasalarına uymazken, molekül hareketlerinin neden giderek enerji kaybı hallerine (başka bir deyişle karmaşanın, yani "entropi"nin en yüksek düzeye ulaştığı termik denge hallerine) eğilim gösterdiği meselesine henüz cevap bulunamaz. Zaten hareket yasaları zamana göre simetriktir ve geçmişi gelecekten ayıran, tersine çevrilemez süreçlerin varlığını gerekçelendirmeye uygun görünmez. İki gaz molekülünün birbirine çarpma ânını filme çekip sonra geriye sararak göstersek, her iki sürecin deneyimimizle ve Newton'ın yasalarıyla uyumlu olduğunu görürüz. Ancak, termodinamiğin ikinci yasası tarafından tanımlananlar sadece iki zaman yönünden bir tanesi doğrultusunda gelişen süreçlerdir.

Mükemmel Gaz, Kuantumlar ve Planck Sabiti
1870'lerin sonlarındaki anomaliyi çözmek amacıyla büyük Viyanalı fizikçi Ludwig Boltzmann (1844-1906) çok seyrek veya "ideal" gaz

hareketlerinin hareket yasalarından ziyade olasılık hesabıyla açıklanabileceğini öne sürer. Başka bir deyişle Boltzmann'ın, termodinamik süreçlerin tersine çevrilmezliğine getirdiği açıklama temelde istatistikseldir: Gazın ilk baştaki şartlara dönüş ihtimali sıfır değilse de bir gazın geçirdiği değişimlerin çok büyük kısmı, o gazın termik açıdan dengeye ulaşmasını sağlar. Boltzmann'ın teorisinin temelinde yatan "H teoremi"ne göre mükemmel veya neredeyse ideal bir gazın entropisi, sırf gaz parçacıklarının çarpışmalar yoluyla enerji değiş tokuşunda bulunması sayesinde en yüksek düzeyine ulaşmaya eğilim gösterir. Boltzmann'a göre H teoremi, termodinamiğin ikinci yasasının matematiksel açıklamasıdır ve termodinamik fenomenlerinin yönlerini mekaniğin simetri yasalarından, sayılarla ve moleküllerin davranışlarıyla bağlantılı olaylardan "elde etmeyi" başarır. Ancak bu teorem, birazdan göstereceğimiz üzere, termodinamiğin ikinci yasasının hakikatinin kesin bir kanıtı sayılamaz, tam tersine termodinamiğin temelleri konusunda hararetli bir tartışmanın başlangıcına işaret eder. Büyük Fransız matematikçi Henri Poincaré'nin çalışmaları son derece önemlidir. Yinelenme teoremi yoluyla, herhangi bir halde başlayan herhangi bir kapalı sistemin (örneğin kapalı bir şişe içindeki parfüm molekülleri) evrenin yaşından çok daha uzun bir sürede başlangıçtaki haline yakın bir hale kesin olarak döneceğini gösterir (havaya dağılan parfüm şişeye dönecektir). Gözlemlediğimiz fizik sistemlerinin çok büyük kısmının neden bu şekilde denge dışı şartlara yaklaşmazken, aynı zamanda doğal denge halinden de çok uzak olduğunu açıklamak için Boltzmann, başlangıçta bazı düşük entropi şartlarının ağırlıkta olduğunu öne sürer (Boltzmann'a göre, başlangıçtaki bu gibi şartlar evrenin en azından bizim bulunduğumuz kısmında geçerlidir, ama evrenin tamamının düşük entropi niteliği gösterdiğini savunan Büyük Patlama teorisinin temelinde de aslında aynı fikir yatar). Ancak Boltzmann'ın bu hipotezi de meseleye kesin bir çözüm sağlamaz, hatta termodinamiğin temelleri konusunda hararetli bir tartışmanın başlangıcına işaret eder. Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Boltzmann ile termodinamik üzerine araştırmalar yürüten diğer araştırmacıların hipotezlerinin anlamı ve ulaştığı sonuçlar konusunda Planck, siyah cisim radyasyonu diye adlandırılan problemi açıklamaya çalışır. Alman fizikçinin 1900'de bulduğu ve enerji kuantumunu temel alan ilk çözüm, onun adını taşıyan evrensel sabitin varlığının ortaya konmasını sağlar ve kuantum mekaniğine zemin hazırlar.

Elektromanyetik Alan ve Birleşme Yolları

Maxwell kısa hayatı boyunca fiziğin bütün dallarında araştırmalar yürütür ve özellikle

Oswald Hornby Joseph Birley, *Ernest Rutherford'un portresi*,
1932, Londra, Royal Society

Faraday'ın faaliyetlerini yeniden ele alarak bütün optik, elektrik ve manyetizma fenomenlerini tek bir elektromanyetizma teorisine indirgeyen türevsel denklemler elde eder. Bu teori (Faraday'ın da öne sürdüğü gibi) süremde elektromanyetik dalgaların yayılmasını niteleyen ışığın hızına öncelik verir. Maxwell elektromanyetik etkileşime, Newton'ın yerçekimi etkileşimine atfettiğine benzer, evrensel bir rol atfeder. Ancak, bu yeni teori de önemli bir sorun içerir, çünkü hareket denklemlerinin tersine alan denklemleri değişmez değildir ve ayrıcalıklı bir referans sistemi gerektirir gibi görünürler. Yüzyıl sonlarında Hendrik Antoon Lorentz, bu alanda yaptığı titiz araştırmalar sonucunda uzam ve zaman kavramlarının da dahil olduğu ve özel görelilik teorisinin tanımlanmasına zemin hazırlayan bazı matematiksel dönüşümler keşfeder. Ancak Maxwell ile Lorentz'in alan teorisinin içerdiği bir diğer problem, yerçekiminin tamamıyla farklı özelliklere sahip olup bütünüyle farklı bir kavramsal ve matematiksel muamele gerektiren, bilinen güçlerden ayrı olan gücünü açıklayamamasıdır. Genel olarak metodolojik amacının ve XIX. yüzyılın ikinci yarısının fizik eğiliminin tersine, bu durum elektromanyetik alan ile yerçekimi alanının birleştirilmesinin imkânsız olduğunu gösterir.

Bir dizi kuraldışı olgu

XIX. yüzyılın son çeyreği çok sayıda beklenmedik keşfe ve fizik konusundaki bilgilerde yoğun bir artışa sahne olur. Maxwell'in ışık hızının ölçülebilirliği konusundaki bazı gözlemlerini temel alan Michelson ile Morley, dünyanın eter içindeki mutlak hareketini tahmin etmeye yarayacağını umdukları bir deney yaparlar, ama sonuçlar negatif çıkar ve mekanik ile optik arasındaki ilişkilerde bilinmezler olduğu anlaşılınca, Lorentz, araştırmalarını bu yönde sürdürerek sonuçta eter fikrinden vazgeçer.

Maxwell'in teorisindeki bir başka eksik, elektrik yükünün doğasını niteleyememesidir. Ancak 1897'de Thomson, temel yükü taşıyabilecek bir parçacığın, yani elektronun var olduğu hipotezini destekleyen veriler bulmayı başarır. İlk temel parçacığın keşfi, atomların iç yapıdan yoksun olduğu düşüncesini çürütür, onun yerine atomun yapısını elektronlar temelinde açıklamaya yönelik araştırma programlarına önem verilir.

Elektronun keşfi deneysel açıdan yeni radyasyon biçimlerinin belirlenmesine eşlik eder. Böylelikle X ışınları ile uranyumun var olduğu bileşimlerden kendiliğinden yayılan ışınlar keşfedilir. 1899'da Rutherford uranyum radyasyonunda alfa ve beta ışınlarını ayırt edecek dereceye gelir.

Son olarak 1900'da Poincaré, Newton ilhamlı mekanik ile Lorentz'in elektrodinamik konusunda elde ettiği sonuçlar arasındaki çelişkiye dikkat çekerek göreliliğe zemin hazırlar; bu açıdan da XIX. yüzyıl, XX. yüzyılda fizik alanında yer alacak gelişmelerin teorik ve deneysel temellerini atmış olur.

Enrico Bellone

James Prescott Joule'un kimyacı Henry Enfield Roscoe tarafından çekilmiş fotoğrafı, 1906

Dolayısıyla termodinamiğin ikinci yasasına göre bütün kapalı sistemlerde entropide artış olur: Evren kapalı bir sistemse ve ona toplam entropi kavramını atfetmenin bir anlamı varsa, her şey enerji üretme imkânını azaltma eğiliminde demektir, bu da evrenin termik açıdan ölüme (yani yıldızlararası soğuk ile dünya üzerindeki yaşamın bağlı olduğu, yıldızların çekirdeğinin sıcağı arasında tam denge sağlamaya) eğilimli olduğu anlamına gelir. Bu ilkenin kavramsal ve pratik açıdan sonucu çok önemlidir. Bazı termodinamik tarihçileri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Victoria dönemi İngilteresine özgü, insanlığın ilerlemesine dair güveni ilk olarak sarsanın, ikinci termodinamik ilkesinin keşfi olduğuna inanır.

Yukarıda adı geçen James C. Maxwell'e (ve *On the Dynamical Theory of Gases* [*Gazların Dinamik Teorisi Üzerine*] [1860] adlı denemesine) çok şey borçlu olan gazların "kinetik" teorisi, bir fizik dalının başka bir dala, daha doğrusu termodinamiğin Newton mekaniğine indirgenmesinin önemli bir örneğidir. Burada "indirgeme," gazların basınç ve ısı derecesi gibi termodinamiğe özgü, makroskopik özelliklerinin gazların özellikle onları oluşturan moleküllerin ortalama hızıyla bağlantılı mikroskopik özellikleri temelinde tanımlanabileceği anlamına gelir. Kinetik gaz teorisi örneğin, hareketli bir pistonla kapatılmış bir silindir içindeki bir gazın basıncını, sırf birbirlerine çarpan milyarlarca küçük, katı ve esnek (yani çarpışmalar sonucunda değişime uğramayan, bilardo topları gibi sıçramakla yetinen) kürenin hareketleri temelinde açıklamaya imkân verir; bu fikir XVIII. yüzyılda ilk defa Daniel Bernoulli (1700-1782) tarafından formüle edilir. Gazın ısı derecesi ve iç enerjisi de ortalama moleküler hıza indirgenir. Maddenin atomcu algısı (ve Newton'ın teorilerini temel alan mekanistik yaklaşım) bu çalışmalardan destek alır.

XIX. yüzyıl sonunda özellikle enerji teorisi savunucuları arasında (başta Letonyalı kimyacı Wilhelm Ostwald [1853-1932]) muhalefetle karşılanmaya devam eden atomcu madde teorisinin genel olarak kabul görmesi için XX. yüzyıl başlarını beklemek gerekecektir; bu dönemde bir gaz kütlesindeki molekül sayısının hesaplanması için kullanılan, birbirinden bağımsız tekniklerin hepsinin Avogadro sayısında birleşmesiyle moleküllerin (ve atomların) varlığı teyit edilir.

Elektromanyetizma sayesinde soyut töze alternatif bir varlık olarak alan kavramının kabul gördüğü yüzyılda, en azından Demokritos'a kadar uzanan, maddenin parçacıklardan oluştuğu görüşünün kinetik gaz teorisi yoluyla teyit edilmesi ilginçtir.

XX. yüzyılda kuantum mekaniği alanındaki keşiflerle fizik ontolojisi daha karmaşık hale gelecektir, çünkü bir yanda elektromanyetik radyasyon taşıyıcılarının (fotonlar) ve maddi parçacıkların, tâbi tutuldukları deneyler temelinde, hem parçacıklı hem de dalgalı bir yapıya sahip oldukları, dolayısıyla ne dalga ne parçacık oldukları ortaya çıkarılacak, diğer yanda XX. yüzyılın ikinci yarısında geliştirilen alanların kuantum teorisine göre parçacık kavramının alan kavramından türediği ve onun kadar önemli olmadığı sonucuna varılacaktır.

LABORATUVARDA HAYAT

Gilberto Corbellini

Canlıların Kimyasal Analizi

XIX. yüzyılda biyomedikal bilimlerin deneysel anlamda dönüşümü tamamlanır. Aynı zamanda kimya ve fizik alanında benimsenen araştırma stratejilerinin sistematik uygulamasının yeterli olmadığının bilincine varılır ve canlı maddenin yapısı yeni kavramlara, yöntemlere ve araştırma araçlarına başvurmayı gerekli kılar. Fizyolojik kimya, biyokimya ve deneysel fizyoloji yüzyıl boyunca hayatın normal ve patolojik tezahürlerinin yapısal temellerini ve işlevsel mekanizmalarını açıklayabilecek disiplinler olarak giderek kabul görürler.

Yüzyıl başlarında, solunum sürecini niceliksel bir analize tâbi tutmanın ve hayvansal ısı fenomenini bu doğrultuda açıklamanın mümkün olduğunu gösteren Lavoisier'nin araştırmaları sonucunda, canlı organizmaların içerisinde laboratuvarda elde edilen tepkimelere benzer kimyasal süreçlerin yer aldığı ve bunun bir madde ısıya tâbi tutulduğu zaman meydana gelen dönüşümler yoluyla açıklanabileceği fikri yaygın hale gelir. Böylelikle, canlı maddelere özgü kimyasal denklemleri bulmak amacıyla solunum ve sindirim gibi fizyolojik süreçlere dahil olan maddelerin temel bileşiminin analizine başlanır.

Liebig laboratuvarı, Giessen, 1840

Resim (s. 317): *Jöns Jacob Berzelius*

Proteinin Keşfi

Jöns Berzelius (1779-1848) ve William Prout (1785-1850) fizyolojiyi anlamak için kimyadan faydalanmaya çalışır. 1828'de Friedrich Wöhler'in inorganik bileşimlerden elde ettiği üre sentezi, organizmaların fizyoloji problemlerinin organik kimya yoluyla çözülmesi beklentisini giderek arttırır. Ancak Prout'un araştırmalarından, kimyanın henüz besinlerin hayvansal dokuların bileşenlerine dönüşümünü, yani metabolizmayı tarif edecek ve açıklayacak durumda olmadığını gösterir. 1838'de Gerardus Johannes Mulder, organik dünyanın tamamına ortak olan bir kimyasal grup tespit eder ve ona "protein" adını verir: Bu keşif, biyolojik süreçlerin kimyasal temelleri konusundaki araştırmaların ne kadar önemli olduğunun anlaşılmasına nihai bir katkıda bulunur.

Ancak bu arada araştırmacılar arasında Justus von Liebig'in teorileri hâkim olmaya devam eder. Liebig, 1842'de yayımlanan *Annalen der Chemie* [*Hayvanların Kimyası*] adlı eserinde elli yıl boyunca süt, kan, et ve üre üzerinde yürütülen

niceliksel analizlerden toplanmış canlı organizmaların kimyasal bileşimi konusundaki verileri yeniden düzenler. Lavoisier'nin teorilerini destekleyen Liebig'e göre hayvanlar, fonksiyonel ekonomileri sadece içine giren şeye ve ondan elde edilen ısıya bağlı, bir tür "seyyar sobalar"dır. Başka bir deyişle hayvansal ısı, organizmanın içindeki yanma (oksidasyon) süreçleri temelinde açıklanabilir. Canlı maddenin dönüşüm süreçlerini tamamıyla spekülatif ve hatalı denklemler yoluyla ifade eden Liebig'e göre, canlılarda oluşan kimyasal tepkimeler ancak kimyasal incelemeler yoluyla açıklanabilecek bir yaşamsal enerji tarafından üretilir.

Almanya'da Deneysel Fizyoloji

Önce Almanya ve Fransa'da, sonra da İngiltere'de ve diğer Batı ülkelerinde deneysel tekniklerin organik fonksiyonların incelemesine uygulanması sonucunda anatomiden ayrı, özerk bir disiplin olarak fizyoloji ortaya çıkar.

Elementler Dünyası: XIX. Yüzyılda Kimya

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren kimya alanında gerçek anlamda bir devrim yaşanır. Fransız Antoine-Laurent Lavoisier'nin geliştirdiği formüle göre belirli bir cisimdeki durum değişikliği, en azından iki farklı maddenin birleşmesinden veya birbirlerinden ayrılmalarından kaynaklanmak zorundadır; Lavoisier, yanma ve kalsinasyon süreçleri konusunda yürüttüğü araştırmalar sonucunda elementin bölünmez bir madde olduğu fikrinden vazgeçer. Aynı dönemde John Dalton'ın maddenin bölünmez parçacıklardan (atomlar) oluştuğuna dair atom hipotezi de giderek yayılır. Dalton farklı elementlerin atomlarının birbirlerinden farklı, aynı elementin atomlarının ise birbirinin aynı olduğunu belirler.

Bu yeni teorilerin yayılması, maddelerin temel parçacıklarının bağıl ağırlığının hesaplanması için yeni yöntemlerin geliştirilmesini gerektirir. Bazı araştırmacılar maddenin yapısı konusundaki bilgilerini derinleştirirken, Joseph-Louis Gay-Lussac'ın (1778-1850) gazlı maddelerin bileşimi konusundaki deneylerinin sonuçlarını temel alırlar. Özellikle Amedeo Avogadro (1776-1856), bütün kimyasal elementlerin atomlardan oluştuğunu öne süren Dalton'un teorisi ile Gay-Lussac'ın keşfettiği gazların bileşimi yasasını birleştirir, böylelikle görünmez maddeler (atomlar ve moleküller) arasındaki bileşim bağıntılarını ölçülebilir maddeler (gazların hacmi) yoluyla tanımlamayı mümkün kılar.

Alessandro Volta'nın (1745-1827) 20 Mart 1800'de elektrik pilini keşfetmesiyle yepyeni bir araştırma alanı olarak elektrokimya ortaya çıkar. Pilin keşfi, elektrik akımının doğası konusunda, zaman içinde uzayıp gidecek olan bir tartışmanın temelini

Özellikle Almanya'da deneysel tekniklerin uygulanmasına, bu yeni yaklaşıma uygun yapıların ve gerekli cihazlarla donatılmış laboratuvarların inşa edilmesini gerektirdiği fikri eşlik eder. Almanya'da, fizyoloji indirgemeci bir felsefeden ilham aldığından bütün doğal fenomenlerin homojen yasalar ile fiziksel ve kimyasal süreçlere dayandırılmasının mümkün olduğuna inanılır. Bu açıdan en önemli bilim insanı Johannes Müller'dir. Müller, fizyoloji alanındaki deneylerin ne kadar önemli olduğunun yanı sıra, güvenilir sonuçlar elde etmenin de ne kadar zor olduğunu anlar. Müller'in 1836'da akademik kadrosuna katıldığı Berlin Üniversitesindeki öğrencileri arasında Theodor Schwann, Jakob Henle ve Rudolf Virchow gibi geleceğin en parlak Alman bilim insanlarının yanı sıra, Alman deneysel fizyoloji alanındaki dört temel şahsiyet olan Carl Ludwig, Ernst Wilhelm Brücke, Hermann Helmholtz ve Emil Du Bois-Reymond da yer alır.

teşkil eder. Jöns Jacob Berzelius, elektrik akımının kimyasal etkileri konusunda deneyler yürütürken, bütün tuzların elektrik yoluyla ayrıştığını tespit eder. Berzelius bu keşfi doğrultusunda bütün inorganik veya organik bileşimlerin pozitif ve negatif bileşenlerden oluştuğuna dair teorisini geliştirir.

Amedeo Avogadro ile Auguste de la Rive (1801-1873) ve Michael Faraday (1791-1867) gibi ünlü bilim insanları ise elektrik akımının özellikle ilk elektrik yükünden sonraki kimyasal tepkimeden kaynaklandığını savunur. Faraday ayrıca hem terminoloji (örneğin katod ve anod terimleri ona aittir) hem de elektroliz yasalarının formülasyonu alanlarına önemli katkılarda bulunur. John Dalton'un atom teorisinin yayılmasından sonra kimyacılar ve fizikçiler atom kütlelerinin belirlenmesine yönelik yöntemler geliştirmeye ve kimya elementleri için isimler ve semboller bulmaya ve genel bir düzen oluşturmaya çalışırlar. XIX. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli kimyasal elementler tanımlanır ve bütün elementleri kapsayacak üniter bir teori bulmak giderek önem kazanır: İtalyan Stanislao Cannizzaro, Avogadro'nun yasası doğrultusunda atom ve molekül kütleleri için güvenilir ve kesin değerler elde etmenin mümkün olduğunu gösterir. Bu da bilinen elementlerin atom kütleleri temelinde düzenleme kriterleri geliştirmenin mümkün olduğu anlamına gelir. Daha sonra Rus Dimitrij Ivanovic Mendeleev (1834-1907), kimyasal elementler yükselen atom kütlelerine göre düzenlendiklerinde niteliklerinin periyodik olduğunu, yani düzenli bir şekilde tekrarlandığını keşfeder. Mendeleev'e göre kimyasal elementler sisteminin inşası için başlangıç noktası, atom ağırlıklarından

başka bir şey olamaz. Mendeleev özellikle atom ağırlıklarının listesini incelediğinde, periyotların kaynağında değerlerde değişimler olduğunu tespit eder: İlk periyot hidrojeninkidir ve kendi başına yer alır, ardından her biri yedi elementi kapsayan iki periyot, onların da ardından yedi elementten fazlasını kapsayan başka elementler gelir. Mendeleev'in çalışmaları Lavoisier, Avogadro ve Cannizzaro'nun çalışmalarıyla süreklilik içindedir ve maddelerin temel elementleri konusunda spekülasyon kabul etmez. Mendeleev'in kendisi, sınıflandırmasını daha gelişmiş bilgilere ulaşmak için açık ve değişime tâbi tutulabilir bir araç olarak görür.

Prout'un Hipotezi ve Muadilleri

William Prout da yeni tartışmalara ve sorunsallara kaynak olacak bir başka hipotez atar ortaya. 1815'te, elementlerin atom ağırlıklarının tam sayılara çok yakın olduğunu tespit eden Prout, hidrojenin bütün maddelerin temeli olduğunu ve bütün kimyasal elementlerin aslında farklı sayıda hidrojen atomunun birleşmesinden oluştuğunu öne sürer.

Prout'un teorisi hem çok destek alır hem de Berzeliusunki başta olmak üzere bazı eleştirilere konu olur. Başka araştırmacılar ise atom kavramından mümkün olduğu kadar kaçınmaya çalışırlar, çünkü beraberinde henüz kesin olmayan bir parçacık ontolojisini getirdiğini düşünürler. Özellikle William Hyde Wollaston (1766- 1828), atom ağırlığı yerine eşdeğer ağırlık terimini kullanarak, tamamıyla deneyci sayısal bağıntıları temel alan bir ağırlık hesaplama sistemini benimser. Wollaston yöntemi, sodyum, potasyum, kalsiyum, baryum ve magnezyum gibi çeşitli maddeleri izole etmekle ün salmış büyük İngiliz elektrokimyacı Humphry Davy (1778-1829) tarafından çok beğenilir. Aynı

Alman Fizyoloji Okulunun Katkıları

Helmholtz sinirsel itkinin iletim hızını ölçer, duyumların fizyolojisi üzerine temel araştırmalar yürütür ve renkleri görme mekanizması konusunda retinanın özellikle kırmızı, yeşil ve mora duyarlı olduğuna dair bir hipotez öne sürer. Helmholtz'un adı ayrıca, optik ve akustik alanında önemli cihazların gelişimiyle ve fizyolojik optik ve akustiğin kuruluşuyla birlikte anılır. Elektrofizyolojinin metodolojisi konusunda gelişmeleri ise Du Bois-Reymond'a borçluyuz. 1842-1884 arasında kas kasılmaları konusunda gerçekleştirdiği araştırmalar sayesinde beynin "sinirsel ilke"ye ve elektriğe dayalı işleyiş teorisini geliştirir ve bu teoriyle bilimsel çevrelerin canlıların işlevleriyle ilgili dirimselci inanışlarını çürütmeye çalışır.

Alman fizyolojisi her halükârda ağırlıklı olarak deneysel fizyolojinin, yüzyıl ortalarında Karl Ludwig tarafından ortaya atılan fiziksel temellerinden ilham alır. Ludwig'e göre fizyolojik araştırmaların amacı organizmanın yapılarını yaşamın bütün tezahürlerine ortak olan nihai bileşenlerine ayırmaktır. Ludwig'in deney alanındaki yetenekleri ve ustalığı ona Avrupa'nın dört bir tarafında ün kazandırır

Nicola Cianfanelli, *Alessandro Volta'nın pil deneyi*, Floransa, Tribuna di Galileo

dönemde Fransa'da fizik bilimleri alanında, gerçekliği anlamak için modellerin kullanılmasını reddeden Auguste Comte'un (1798-1857) felsefesiyle bağlantılı bir araştırma programı gelişir. Böylelikle Fransa'da en azından inorganik kimya alanında Jean-Baptiste-André Dumas (1800-1884) tarafından desteklenen eşdeğerler sistemi daha da yayılır.

Marco Ciardi

ve farklı yerlerden gelen birçok fizyolog onun Leipzig'deki laboratuvarında bir staj dönemi geçirmeye çalışır. Ludwig ayrıca kanın kimyasını, kan damarlarının sinir sistemiyle bağlantısını ve solunum ile böbrek fizyolojisini incelemekle yetinmeyip fizyolojik işlevleri kayıt altına alacak ilk grafik cihazları da geliştirir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Alman fizyolojisi genel anlamda hem tıbbi teorilere ve uygulamalara nesnel bir temel sağlar hem de pozitif bilimler alanındaki ilerlemelerle doğrudan temas halindedir.

Fransa'da Deneysel Fizyoloji

Fransa'da fizyolojinin doğuşuna iki faktör katkıda bulunur: Paris'te hastane tıbbının gelişimi (ve buna bağlı olarak hekimlerin ve hocaların önüne çok sayıda klinik vaka gelmesi ve onları patolojik süreçlerin açıklamasını aramaya itmesi) ve deneylerde hayvan kullanma imkânı (çünkü Fransız ordusu yaşlı ve hasta atları veterinerlere devreder). Fransız fizyolojisinin ana özelliği, canlı hayvanlar üzerinde yapılan deneyler ve sinir sisteminin işlevine ilgi duyulmasıdır.

Biyokimyanın Başlangıcı

"Biyokimya" terimi 1877 yılında Ernst Felix Hoppe-Seyler tarafından, canlı organizmaların işlevlerine kimya temelli yaklaşımı tanımlamak amacıyla ortaya atılır. Hoppe-Seyler'in 1870'li ve 1880'li yıllarda yönettiği Strasburg'daki fizyolojik kimya laboratuvarı dünyanın en önemli laboratuvarı sayılır: Burada hemoglobinin kristalizasyonu elde edilir, fermentasyon mekanizmaları ile organizmanın şeker üretimi incelenir.

Biyokimya alanında fizyolojik süreçler kimyasal süreçlere indirgenmez, ama canlı maddenin bileşenleri arasındaki etkileşimlerin özgüllüğünü farklı düzeylerde tanımlamak için kimyanın ve fiziğin analiz cihazlarından yararlanılır. 1830'larda pepsin başta olmak üzere çürümeden sorumlu enzimler keşfedilir, böylelikle enzimlerin çeşitli yaşamsal tepkimelerdeki rolü anlaşılır.

Bir kimyacı laboratuvarında, gravür, 1865

Louis Pasteur 1853-1860 arasında çeşitli fermantasyon fenomenlerinin, bulaşıcı hastalıkların da kökeninde yatan belirli organizmaların varlığına ve faaliyetlerine bağlı olduğunu gösterir. 1897'de Edward Büchner bir malt ekstresi kullanarak şekerden fermantasyon elde etmenin mümkün olduğunu gösterir. Pasteur'ün fermantasyonun biyolojik doğası konusundaki teorisini çürüttüğü düşünülen bu keşif, mikrobik metabolizma araştırmalarına zemin hazırlar. Büchner, fermantasyon sürecine tek enzimin dahil olduğunu, yani dönüşümün tek bir geçiş aşamasından ibaret olduğunu düşünür, ama XX. yüzyıl başlarında bile glikozun etil alkol içindeki fermantasyonunun birden fazla aşamadan oluştuğu ve her aşamadan tek bir enzimin sorumlu olduğu anlaşılır.

Léon Augustin Lhermitte, *Claude Bernard laboratuvarında*, 1899, Paris, Académie de Médicine

Fransa'da biyomedikal araştırma alanında deneysel yöntemlerin gelişimi François Magendie'ye çok şey borçludur. Magendie fizik bilimlerinden ilham alarak, canlı hayvanlar üzerinde uyguladığı anatomik diseksiyon yoluyla az sayıda temel ilke belirlemeye çalışır. Magendie'nin amacı, dirimselci yaklaşımların tutarsızlığını vurgulamak ve fizyolojik araştırmaların indirgemeci ve deneysel bir araştırma şekli olduğunu göstermektir, bu nedenle de araştırmalarında kimya kavramlarından ve fizik ve gözlem temelli yöntemlerden bol bol yararlanır.

Claude Bernard'ın Keşifleri

Fransa'da fizyolojik araştırmaların asıl önemli ismi, Magendie'nin öğrencilerinden olup 1845-1865 arası canlılar fizyolojisi konusunda olağanüstü keşiflerde bulunan Claude Bernard'dır. Karaciğerin glikojen işlevinin, pankreas sıvısının lipid metabolizmasındaki sindirim rolünün keşfini, diyabetin temel mekanizmaların disfonksiyonu olarak algılanmasını ve zehirli maddelerin etkisi konusundaki araştırmaları ona borçluyuz. Bernard karmaşık organik işlevlerin değişmez bir "iç ortam" (*milieu intérior*), yan doku ve organların birbirine entegre olarak işlemesini ve organik işlevlerin bu entegrasyonu temin eden ortamı değişmez bir şekilde muhafaza etmesini gerektirdiğini öne sürer. Bernard hayatın çeşitli tezahürlerinin (kendini düzenleme, büyüme ve

üreme) özgüllüğüne büyük ilgi gösterir ve 1865'te yayımlanan *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale*'de [*Deneysel Tıp Araştırmalarına Giriş*] yöntemler konusundaki görüşlerini açıklar. Bernard'a göre tek bir mekanik, tek bir fizik ve tek bir kimya vardır ve bütün canlılar bu disiplinlerin yasalarına tâbidir. Ancak canlılar işlevlerini özgül "araçlar" ve "süreçler" yoluyla yerine getirirler ve "tamamıyla kendilerine özgü bir morfoloji"ye sahiptirler. Bu durumda, Bernard'a göre fizyolojinin temelleri ne dirimselcilikte ne de mekanistik yaklaşımda bulunabilir, çünkü canlıların organik yapısı başka hiçbir bilim dalının kavrayamayacağı özgül bir "organotrofik" fizyolojik yasaya bağlıdır.

XIX. YÜZYIL MANTIĞI

Mario Piazza

Büyük Bir Gelişme Dönemi

Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ikinci baskısının "Önsöz"ünde (1787) formel mantık için kullandığı "bittiğini ve tamamlandığını söyleyebiliriz" şeklindeki görüşünün, bir sonraki yüzyılda mantık alanında görülen olağanüstü gelişmelerle çürütüldüğünü söyleyebiliriz.

XIX. yüzyıl bu disiplinde büyük ilerlemelere sahne olur. Geleneksel tümdengelim teorisi Augustus De Morgan (1806-1871) tarafından, bağıntısal türden çıkarsamaları da kapsayacak şekilde geliştirilir (örneğin tümdengelimlerdeki bağıntısal çıkarsamalar: Bütün balinalar memelidir, dolayısıyla bütün balina kuyrukları memeli kuyruğudur). Ancak, genel anlamda tümdengelim temelli akıl yürütmelerin mantıksal analizinin Aristotelesçi geleneksel mantığın sınırları dışında kaldığı bilinci giderek olgunlaşır.

Thomas Eakins, *Satranç Oyuncuları*, 1876, New York, Metropolitan Museum of Art

Mantık, felsefeyle olan bin yıllık ilişkilerin önce gevşemesini, sonra da çözülmesini sağlar, matematiksel bir biçim edinir ve yüzyılın ikinci yarısında matematiğin kendi temeli olarak öne sürülür. Aradaki bağıntının şartları, cebir ve analiz alanındaki bazı önemli teorik edinimlerde tespit edilebilir.

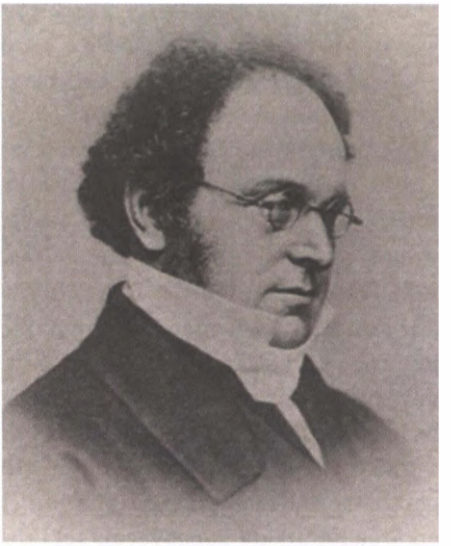

Sophia Elizabeth De Morgan, *Matematkçi Augustus De Morgan'ın portresi*, 1882

Cebir alanında soyut cebirin doğuşuna ve cebirin sayısal hesap deneyiminden kopuşuna tanık oluruz, bu kopuş da yeni formel nesnelerin (örneğin karmaşık sayıların uzantısı olan dördeyler) keşfine imkân verir ve matematiğin yeni uygulama alanları için zemin hazırlar. Nicelik kavramı artık matematikçilerin "kutup yıldızı" olmaktan çıkar ve sembollerin, özgül içeriklerinden bağımsız olarak birleşim yasaları önem kazanır.

Boole'un Hesabı

Boole'un hesabı veya Boole'un cebiri, soyut bir cebir türüdür, yani konusu (gerçek veya karmaşık olsun) sayılar değildir. Belirli özelliklere sahip kendiliklerin kısmen düzenli bütününden/kümesinden oluşur ve ana konusu genelde (ama zorunlu olarak değil) DOĞRU ve YANLIŞ değerlerini temsil eden 0 ve 1 şeklindeki ikili değişkenlerdir. Aslında Boole'un cebiri, belirli türden bütün yapılara ortak olan fikirleri inceleyen cebir anlamındaki evrensel cebirin ve modellerinin "iki hal" yoluyla ele alınmasıdır. Mantıksal cebir olarak bilinen ve 1854'te Cork'taki University College'de George Boole tarafından, önerme mantığını cebir şeklinde yazmak amacıyla geliştirilen bu cebir, matematiksel mantık, istatistik, küme teorisi, programlama ve dijital elektronik başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli bir rol oynar.

Boole'un hareket noktası doğal dilin bazı önermeleri ile ikili değişkenler arasında var olan sıkı bağlardır. Örneğin "yağmur yağıyor" veya "hava sıcak" gibi bazı önermeler beyan değeri taşır. Bu önermelerin her biri için doğru veya yanlış olduğu söylenebilir, yani her birine iki olası değerden biri atfedilir. Ayrıca bu gibi önermeler bir araya getirildiğinde, sonucu bileşimlerine bağlı olan

Analiz alanında perspektif açısından iki köklü değişiklik meydana gelir. Augustin-Louis Cauchy'nin (1789-1857) açıklık getirdiği sınır kavramı, sorunlu sonsuz küçük değer kavramından tamamıyla vazgeçilmesine ve matematikçilerin dikkatinin gerçek sayılar sisteminin (yani sonlu veya sonsuz, ondalıklı gelişimin atfedilebileceği bütün sayıların) kuruluşu problemine yoğunlaşmasına imkân verir. Bu problem de beraberinde yüzyılın ikinci yarısında Karl Weierstrass'ın (1815-1897) başlatıp Richard Dedekind'in (1831-1916) tamamladığı "analizin aritmetikleştirilmesi" safhasını getirir: Gerçek sayılar rasyonel sayılar (ikincisi 0'dan farklı olmak üzere iki tam sayı arasındaki bağıntı yoluyla elde edilebilen bütün sayılar) temelinde, dolayısıyla da doğal sayılar (negatif olmayan bütün tam sayılar) temelinde tanımlanır

Ayrıca Eukleides dışı geometrilerin keşfi sonucunda geometriden ziyade aritmetiğin analitik kavramlar için sağlam bir temel olduğu belirlenir. Bunun sonucunda, derin bir netlik ihtiyacından doğan matematiğin temeli meselesi, doğal sayılar teorisini içgüdüye veya psikolojik kanıtlara başvurmadan oluşturma girişimi yoluyla ele alınmaya başlanır. 1847-1879 arasında oluşturulan iki temel mantıksal yaklaşım da, farklı kavramsal ufuklara ait olmalarına ve birbirine zıt görevleri olmalarına rağmen, tarihyazımı geleneğinde matematiksel mantığın kökeni olma onurunu paylaşırlar.

---

bir cümleyi tanımlarlar. Benzer bir şekilde bazı bağımsız değişkenler temelinde ve temel işlemler yoluyla, bağımlı olarak nitelediğimiz bir değişkenin doğru olup olmadığını belirlemek mümkündür. Değişkenlere üç temel işlem uygulanabilir: mantıksal çarpma (*), mantıksal toplama (+) ve olumsuzlama (!). Tablo 1'de görüldüğü üzere, bu işlemlere genel anlamda ve kesin olarak 0 veya 1 değerleri atfedilir. Bu bağdaştırmalar, önermeler mantığındaki "doğruluk tabloları"nda önermeler ve önerme bileşimleri ile doğruluk değerleri arasında oluşturulan bağdaştırmalara benzer. Boole'un bu hesaplama şeklini yaratırken aklından geçen uygulama amacı da bu durumdan kaynaklanır zaten. Bu uygulamanın dinamiğine şöyle bir örnek verilebilir: Paolo'nun şemsiyeyi sadece yağmur veya dolu yağdığında (ama örneğin kar yağdığında değil) yanında taşıdığını biliyorsam, o zaman (+) toplama işareti, sıradan dildeki "veya"nın yerini alabilir ve doğruluk değerlerini hesaplayarak Paolo'nun şemsiyeyi sadece iki önermenin Boole toplamı 0 değerine tekabül eden olası bir doğru ve yanlış bileşiminde taşımadığı sonucuna varabilirim.
A = "yağmur yağıyor," B = "dolu yağıyor" ve $A+B$ = "yağmur veya dolu

yağıyor" değerleri varsayılırsa, sonuç, Tablo 2'deki gibi olacaktır.

Böylelikle Paolo'nun şemsiyeyi yanında taşımadığı durumun, doğruluk tablosunun sadece ilk satırında tarif edildiği kolayca görülebilir. Boole hesabı bu tür süreçlerin genellemesinden başka bir şey değildir.

Boole hesabının temel işlemleri, yukarıdaki ilk tablo ve sadece iki, birbirinin zıddı, olası değerin var olması doğrultusunda kolaylıkla anlaşılabilecek bazı özellikler sergiler.

Bu özellikler aşağıdakilerdir (*a*, *b* ve *c* şeklindeki her türlü üçlü için geçerli):

Yer değiştirilebilirlik özelliği: $a+b=b+a$; $a*b=b*a$
Bağdaştırma özelliği: $a+(b+c)=(a+b)+c$; $a*(b*c)=(a*b)*c$
Eşgüçlülük: $a+a=a$; $a*a=a$
Emilim: $a+(a*b)=a$; $a*(a+b)=a$
Dağıtılabilirlik: $a*(b+c)=(a*b)+(a*c)$; a+(b*c)=(a+b)*(a+c)
Asgarinin ve azaminin varlığı: $a*0=0$; $a+1=1$
Bütünleyicinin varlığı: $a*!a=0$; $a+!a=1$

Bütünleyicinin varlığına gelince, $a*!a=0$ küme olarak yorumlanabilir, yani hem bir kümeye hem de onun bütünleyicisine ait olan unsur kümesi boştur. Boole'un metafiziksel çelişmezlik ilkesinin mantıksal analizini sunduğunu öne sürmesi bundandır.

Son olarak, Aristotelesçi mantıkta olduğu üzere Boole'un cebirinde de çift olumsuzlamanın olumlamaya tekabül ettiği, Boole'un her türlü özdeşliğinden "çifteşlik" yoluyla (yani her operatör ve *0* ile *1* unsurları ilgili çifteşleriyle ikame edilerek: +'nın çifteşi *, *0*'ın çifteşi *1*, *a*'nın

George Boole'un Mantık Cebiri

İngiliz matematikçi George Boole (1815-1864), Leibniz'in, mantığı matematikleştirme projesini yeniden ele aldığı *The Mathematical Analysis of Logic* [*Mantığın Matematiksel Analizi*] (1847) adlı kısa eseri, mantığın soyut bir cebir sistemi olarak ilk tanımını içerir. Boole yedi yıl sonra en önemli eseri olan *An Investigation of the Laws of Thought*'da [*Düşüncenin Yasaları Üzerine Bir İnceleme*] (1854) sembolik yaklaşımını olasılık teorisine de uygular. Boole'un mantığa cebirsel yaklaşımı, Cambridge cebir okulunda geliştirilen yeni matematik ve özellikle cebir kavramından kaynaklanır. İngiltere'de matematik alanının en önemli yenilikçilerinden biri olan George Peacock (1791-1858) 1830'larda pozitif gerçek sayıların işlemlerini kapsayan "aritmetiksel cebir" ile cebir işlemlerinin biçimsel özelliklerinin, uygulandıkları nesnelerden bağımsız olarak incelendiği "sembolik cebiri" birbirinden ayırmıştı. Matematik bu anlamda nicelikten çok "formların bilimi" olarak algılanır ve büyüklükleri veya büyüklüklerarası bağıntıları ifade etme görevinden muaftır. Bir cebir işleminin geçerliliği, sembollerin kullanımının ardındaki yasaların tutarlı bir

TABLO 1

A	B	A+B	A*B	!A	!B
0	0	0	0	1	1
0	1	1	0	1	0
1	0	1	0	0	1
1	1	1	1	0	0

TABLO 2

Değişken A – yağmur yağıyor	**Değişken B – dolu yağıyor**	**(A + B) – yağmur veya dolu yağıyor, dolayısıyla Paolo emsiyesini yanında taşıyor**
0	0	0
0	1	1
1	1	1

çifteşi *!a*'dır) başka bir özdeşliğin türetilebileceği ve De Morgan'ın bir toplamın bütünleyicisinin toplanan unsurların bütünleyicilerinin çarpımına eşit olduğuna, bir çarpımın bütünleyicisinin de çarpılan unsurların bütünleyicilerinin toplamına eşit olduğuna dair yasalarının geçerli olduğu gösterilebilir.

Matteo Morganti

şekilde uygulanmasına bağlıdır: sembollerarası bağıntıların hakikatini muhafaza eden her türlü yorum eşit derece kabul görür. Örneğin $x + y = y + x$ şeklindeki yer değiştirilebilirlik yasası hem aritmetiksel (x ile y sayıları, "+" sembolü de toplama işlemini temsil eder), hem kümesel (x ile y sınıfları, "+" sembolü de birleşmeyi temsil eder) hem de önermesel olarak (x ile y önermeleri, "+" sembolü de dışlamalı ayırtlamayı temsil eder) yorumlanabilir.

Mantık Cebiri

Boole'un matematiksel olarak yapılandırdığı yeni mantığın sembolik mantık olduğu apaçıktır, dolayısıyla da inceleme konusu, düşüncenin içeriği değil, formudur. Bu görüş derin bir analojiyle pekiştirilir: Fiziğin matematikleştirilmesi nasıl doğa yasalarını öğrenmeye imkân verdiyse, mantığın matematikleştirilmesi projesi de düşüncenin yasalarını öğrenmeye imkân verir. Buna göre, mantık yasaları cebirsel bir biçime sahip olmalıdır ve cebirde kullanılan semboller bazı zihinsel işlemler gibi temsil edilebilir olmalı ve doğası konusunda her türlü metafiziksel hipotezden ve sonuçtan muaf olmalıdır.

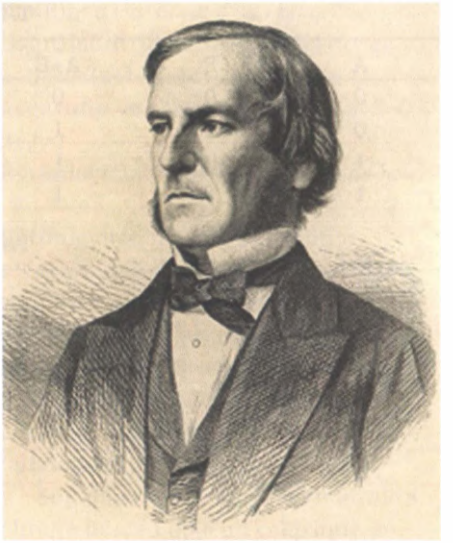

George Boole, y. 1860.

Mantığın temelinde zihnimizin sınıflar tasarlama ve onlara ait bireyleri belirleyip diğerlerinden ayırma kabiliyeti yatar. Dolayısıyla en önemli zihinsel eylem, sınıfları oluşturmakta yararlandığımız seçim eylemidir. Boole'un mantık cebirinde *X*, *Y* ve *Z* gibi semboller her sınıfın jenerik üyelerini temsil eder; "seçimli" olarak nitelenen *x*, *y* ve *z* sembolleri sınıfların eylemlerine işaret eder (örneğin *x*, *X* sınıfının seçimini temsil eder); *1* hem söylemin evrenini (var olan veya olmayan, her türlü algılanabilir nesne sınıfı) hem de hakikati temsil eder; *0* da boş sınıfa (hiçbir şeye), yani yanlış olana işaret eder; "=" şeklindeki özdeşleşme/örtüşme sembolü de "dır" kopulası yerine kullanılır.

İşlemler aşağıdaki gibidir:

$x + y$, *x* sınıfına veya *y* sınıfına ait olan unsur sınıfına işaret eder, ama her ikisine birden işaret etmez (dışlamalı ayırtlama).

$x \cdot y$, hem *x* sınıfına hem de *y* sınıfına ait olan unsur sınıfına işaret eder (içermeli ayırtlama).

$x - y$, aynı zamanda *Y* de olmayan *X* unsurlarına işaret eder.

$1 - x$, evrenin *X* olmayan unsurlarına işaret eder.

Düşünce cebiri ile sıradan cebir arasındaki devamlılık, bütün cebir yasalarının (toplama ve çarpmanın yer değiştirilebilirliği, toplama ve eksiltmeye kıyasla çarpmanın dağıtılabilirliği) geçerli olmaya devam etmesiyle sağlanır. Örneğin *x*, *y*, *z* sırasıyla erkekler, kadınlar ve Avrupalılar sınıflarını temsil ediyorsa,

$$z(x + y) = zx + zy$$

şeklindeki denklem Avrupalı erkekler ve kadınlar sınıfının Avrupalı erkekler sınıfı ile Avrupalı kadınlar sınıfıyla örtüştüğünü gösterir.

Çarpmanın eşgüçlülüğü yasası ise mantığa özgüdür; bu yasadan $x(1 - x) = 0$ şeklindeki ikinci derece denklem, yani çelişmezlik ilkesi elde edilir. Örneğin atların sınıfı *x* ise ve $(1 - x)$ at olmayanların sınıfı ise, bu ilkeye göre atlar ile at olmayanların sınıfı boş bir sınıftır. Böylelikle çelişmezlik ilkesi, Aristotelesçi mantıkta olduğu üzere aksiyomatik değildir, matematik yasalarından türetilebilir. Boole'un dediği gibi, "Yaygın olarak metafiziğin temel önermesi sayılan

önerme aslında formel açıdan matematiksel olan bir düşünce yasasından başka bir şey değildir."

Boole, Aristoteles'in tümdengelim teorisini cebir terimlerine aktarırken yeni sisteminden yararlanır. Sınıf kullanımı, kategorik önermeleri kolayca temsil etmeye uygun olması açısından faydalıdır. Örneğin "Her X, Y'dir," $x\ (1 - y) = 0$ veya $x = xy$ haline gelir; "Hiçbir X, Y değildir," de $xy = 0$ haline gelir. Böylelikle tümdengelim teorisi bir denklem teorisine indirgenebilir ve cebir kuralları yoluyla tümdengelimlerin geçerli olup olmadığı belirlenebilir. Bütün önermelerin denklemlere indirgenmesi beraberinde bazı zorluklar getirir elbette, çünkü Boole açısından bütün kopulasız önermeleri kopulalı önermelere indirgemek anlamına gelir. Örneğin daha sonraları mantık alanında bir bağıntı olarak görülecek olan "Caesar Galya'yı fethetti" Boole'a göre x ve y'nin sadece birer unsurdan, yani "Caesar" ile "Galya'yı fetheden kişi"den oluştuğu $x = y$ şeklindeki eşitlik bağıntısıyla aktarılabilir.

Charles Sanders Peirce'in Harvard'dan mezun oluşu vesilesiyle yapılan portresi, 1859

Sınıf cebiri önce Charles Sanders Peirce (1839-1914), sonra da sistematik olarak Ernst Schröder (1841-1902) tarafından geliştirilir; Schröder'in çalışmaları, Giuseppe Peano (1858- 1932) üzerinde etkili olacaktır.

Gottlob Frege'nin İdeografisi

Alman Gottlob Frege (1848-1925), XIX. yüzyıl mantığının en önemli şahsiyetidir. 1879 tarihli ve *Eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens* [*Saf Düşüncenin Aritmetik Diline Benzer, Formüllerden Oluşan Dili*] altbaşlıklı *Begriffsschrift* [*İdeografi*] eserinin hareket noktası, aritmetik alanında sadece mantık yasalarının yardımıyla, tamamıyla tümdengelim yoluyla nasıl ilerlenebileceği meselesidir. Frege'nin tezine göre bütün aritmetik hakikatler analitik bir yapıya sahiptir, yani *a priori* bilinebilecek aksiyomatik hakikatlerin sonucudur (bu kavram bundan dolayı "mantıksal" olarak nitelenir). Frege, doğal dilin belirsizliğini ve muğlaklığını sadece akıl yoluyla aritmetik bilgisinin edinilmesine bir engel olarak görür.

M4: Gottlob Frege, Anlam ve Gönderim

Frege'ye göre doğal dil, kanıtlama kavramına yabancı unsurlar içerdiği ve çıkarsama kurallarının etkili bir şekilde uygulanmadığını gösteren "o halde," "bu durumda" ve "sonuçta" gibi kelimeler kullandığı için muğlaktır.

İdeografi

Böyle bir engel, tek bir yoruma izin veren yapay bir dil olan ideografiyle aşılır: Formüllerden oluşan bu dil, kanıtlamalar açısından önemsiz olan her türlü unsurdan arındırılmıştır ve üzerine kanıtlamaların yapılandırılacağı katı kuralları belirler. "İdeografi" adı (yani kavramsal yazı) bu dilin matematiksel önermelerin sadece kavramsal içeriğinin, yani sezgisel veya psikolojik değil, mantıksal ilkeler temelinde matematiksel hakikatlerin gerekçelendirilmesi açısından elzem olan nesnel unsurlarının sembollere aktarılmasına izin veriyor olmasından kaynaklanır.

Emil Tesch, *Friedrich Ludwig Gottlob Frege'nin portresi*, y. 1905

FREGE'NİN MANTIKSAL NOTASYONU

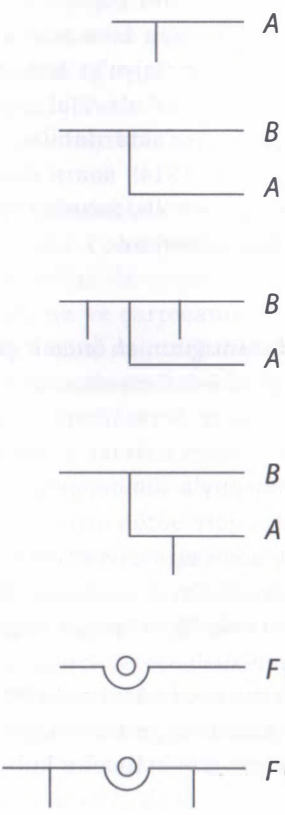

Frege, Boole'u hesabına matematiksel bir içerik kazandırmadığı ve mantıksal hesabın sadece formel yönünü temsil etmekle yetindiği için eleştirir. Yaklaşımı hatalıdır, çünkü bir şeyin özünü sadece içeriği ifade eder. Peki bu içerik yanlış anlamaya mahal vermeyecek, açık ve net bir şekilde nasıl belirlenebilir? Frege bir önermenin kavramsal içeriğini, önermenin mantıksal çıkarsamalardaki rolü yoluyla belirler. Bu bağlamda özne ve yüklem kavramları fonksiyon ve argüman kavramlarıyla ikame edilir. Örneğin,

1. "Brutus, Caesar'ı öldürdü"
2. "Caesar, Brutus tarafından öldürüldü"

şeklindeki önermeler gramer açısından birbirlerinden farklı iseler de (özneleri ve yüklemleri farklıdır), kavramsal içerikleri, yani çıkarsamalardaki rolleri açısından aynıdır: 1'in mantıkal sonucu olan her şey, aynı zamanda 2'nin mantıksal sonucudur ve tam tersi de söz konusudur.

Ancak 1'de (veya 2'de) "Caesar" yerine "Cassius" dersek, içeriği de değişir, ona bağlı olarak doğruluk değeri de (bir önerme, doğru veya yanlış şeklinde bir doğruluk değeri üreten şey olarak tanımlanabilir).

Bu durumda bu önermenin yapısının değişmez bir unsur ("Brutus öldürdü") ile değişken bir unsurdan ("Caesar") oluştuğunu söyleyebiliriz. Frege birinci unsura "fonksiyon," ikincisine "argüman" der. Dolayısıyla 1. önerme "Brutus *x*'i öldürdü" fonksiyonun değeri olarak görülebilir, *x* argümanı da "Caesar"dır. Öte yandan 2. önerme de "Caesar *x* tarafından öldürüldü" fonksiyonun değeri olarak görülebilir, *x* argümanı da "Brutus"tur. Bu da iki ayrı fonksiyonun ve argümanın değerleri olan iki önermenin kavramsal içeriğinin aynı olabileceğini gösterir.

Bu durumda aynı önerme çoğul fonksiyon/argüman bağıntıları yoluyla incelenebilir:

3. "Cato, Cato'yu öldürdü"

Bu önerme de beraberinde aynı kavramsal içeriğin üç ayrışımını getirir: "*x* Cato'yu öldürdü" (kurban), "Cato *x*'i öldürdü" (katil) ve "*x*, *x*'i öldürdü" (intihar).

Bir sonraki adım, doğal dillerin grameri tarafından nihayet saptırılmayacak bir niceleştirme teorisinin geliştirilmesidir.

Niceleştirme Teorisi

Özne-yüklem şeklindeki gramer ikililerinin geleneksel önerme analizi, "Sokrates ölümlüdür" önermesinde özel isim Sokrates'e, "Bütün insanlar ölümlüdür" önermesinde "bütün insanlar"a atfedilen rolün aynısını atfederdi. Fonksiyon-argüman ikilisi ve değişken ile değişmez arasındaki ayrım yoluyla bu

muğlaklık aşılır: "Sokrates ölümlüdür" önermesi, "(-) ölümlüdür" önermesinin işaret ettiği fonksiyonun değeridir, "Sokrates" de argümana işaret eden değişmezdir. Öte yandan "Bütün insanlar ölümlüdür" karmaşık bir önerme olup iki fonksiyon içerir: "(-) insandır" ile "(-) ölümlüdür" ve bu iki fonksiyonun argümanları değişkendir. Başka bir deyişle, her x açısından, x bir insansa, o zaman x ölümlüdür. Bu önerme formel olarak şöyle ifade edilebilir (bizim notasyonumuz Fregeninkinden farklıdır):

$$\forall x\,(U(x) \rightarrow M(x))$$

burada U(x) "(x) insandır" ve M(x) "(x) ölümlüdür önermelerine işaret eder."

Frege, niceleştirme teorisi çerçevesinde çoğul genellik, yani bir önerme içerisinde birden fazla genelliğin ("birileri," "her bir," vs) yer alması sorununu da çözüme kavuşturur. Aritmetikte sıklıkla çoğul genellik önermeleri yer aldığına göre –örneğin "Her a sayısı ve her b sayısı için $b = (a \cdot q) + r$ olacak şekilde bir q sayısı ve bir r sayısı vardır"– mantık bu gibi önermeleri hiçbir muğlaklığa mahal bırakmadan ifade edebilmelidir. Doğal dilde,

4. "Her erkek bir kadını sever"

şeklindeki bir önerme, birbiriyle çelişen iki yoruma açıktır:

5 "Her erkek herhangi bir kadını sever"

ve

6. "Her erkeğin sevdiği belirli bir kadın vardır." Frege'nin mantık teorisinde 5 ile 6 arasındaki fark, evrensel ($\forall$) ve varoluşçu ($\exists$) niceleyecilerin eylem alanı açıklanarak ifade edilebilir. 5. ile 6. önermeler aşağıdaki şekilde biçimlendirilebilir:

$$5)\ \forall x\,(U(x) \rightarrow y\,(D(y) \wedge A(x,y))$$
$$6)\ \exists y\,(D(y) \wedge \forall x(U(x) \rightarrow A(x,y)):$$

Burada $U(x)$, "x bir erkektir," $D(y)$, "y bir kadındır" ve iki değişkenli fonksiyon $A(x, y)$, "x, y'yi sever" demektir (5 şöyle okunmalıdır: herhangi bir x için, x bir erkekse, öyle bir y vardır ki, y bir kadındır ve x, y'yi sever;" 6 ise şöyle okunmalıdır: Öyle bir y var ki, y bir kadın ve herhangi bir x için, x bir erkekse, x, y'yi sever).

Frege'ye göre mantık kapsayıcı bir disiplindir: hiçbir bakış açısı onun dışında veya üzerinde kalmaz. Frege başka meseleleri sorgulamaz: Örneğin mantığın

"tutarlılığı"nı, yani sistemin hem bir şeyi hem de tam tersini kanıtlamayı engelleyip engellemediğini veya sistemin sadece ve sadece mantıksal hakikatleri mi kanıtlamayı başardığını sorgulamaz. Bu temalar, 1920'lerde David Hilbert (1862-1943) tarafından ele alınacaktır.

Matematiği Mantığa İndirgeme Girişimi

Frege, *Die Grundlagen der Arithmetik*'de [*Aritmetiğin Temelleri*] (1893) *Begriffsschrift*'in var olan matematiğin tamamını (geometri dışında) mantık üzerine inşa etme ve bunun için gerekli olan mantık ilkelerini belirleme projesini gerçekleştirmeye çalışır. Özellikle sonsuz küçük değerin analizinin sonsuz küme kavramı üzerine kurulması, aksiyomatik olarak varsayılan "küme" kavramının aslında bir mantık kavramı olduğunun gösterilmesini gerektirir. Frege'ye göre bir küme veya bir sınıf iki ayrı şekilde tarif edilebilir: Küme sonlu ise, unsurlarını sıralamak yeterli olacaktır; küme sonsuz ise o kümenin bütün unsurlarını niteleyen bir özelliği tarif etmek gereklidir. İki kümenin ne zaman eşit olduğuna ve bir özelliğin bir kümenin varlığını fiili olarak belirleyip belirlemediğine dair soruların cevabını, Frege'nin evrensel mantık ilkeleri olarak tasarladığı iki önerme sırasıyla verir. "Kaplamlılık önermesi": iki küme aynı unsurlara sahipse, birbirlerinin aynısıdırlar; "soyutlama önermesi" (veya kavrama): Herhangi bir (tutarlı) özellik göz önüne alındığında, ona sahip olan bütün nesnelerin ve sadece onların oluşturduğu bir küme vardır. Küme teorisinin bu temeli, Bertrand Russell'ın keşfettiği bazı paradoksal sonuçlarından dolayı sarsılacak ve bu keşifle XX. yüzyıl mantığına zemin hazırlanacaktır.

EUKLEIDESÇİ OLMAYAN GEOMETRİLER

Umberto Bottazzini

Eukleides'in Beşinci Postulatının Kanıtlanması

Eukleides *Elementler*'de "her iki yönde sonsuza kadar uzatıldığında hiçbir noktaları kesişmeyen, aynı düzlemdeki doğruları" birbirine paralel olarak tanımlar ve bu türden iki doğru bir çapraz tarafından kesildiğinde, (1. kitap, 27. ve 28. önermeler) alternatif iç açıların ve karşılık gelen açıların birbirinin aynı olduğunu gösterir. Eukleides bu iki önerme temelinde "paraleller postulatı" olarak bilinen beşinci postulatı geliştirir: "İki doğruyu kesen bir doğru, aynı tarafta, toplamları iki dik açıdan az olan iç açılar oluşturursa, o iki doğru sonsuza kadar uzatıldığında, açıların iki dik açıdan küçük olduğu tarafta kesişecektir." Bu önerme, Eukleides'in dik açıların birbirine eşit olması veya "herhangi bir noktadan herhangi bir noktaya uzanan bir doğru çizme" imkânı veya "belirli bir merkezi ve belirli bir yarıçapı olan bir çember çizme" gibi sezgisel olguları tespit eden diğer postulatları kadar apaçık değildir. Proklos'un *Eukleides'in I. Kitabı Konusunda Yorum* eserinde yazdığı gibi, matematikçilerin klasik antikçağdan beri Eukleides'in beşinci postulatını daha kolay anlaşılır önermeler doğrultusunda göstermeye nafile uğraşmış olması bundandır. Bu türden girişimler modern çağda ve XVIII. yüzyılın tamamı boyunca devam etmiştir.

Beşinci postulatı kanıtlama konusunda en tutarlı girişim, Gerolamo Saccheri tarafından *Euclides ab omni naevo vindicatus*'ta [*Her Türlü Kusurundan Kurtarılmış Eukleides*] (1733) sunulur. Saccheri, beşinci postulatın Eukleides'in ilk dört postulattan ve *Elementler*'deki ilk 28 önermeden türetilebileceğini düşünür. Amacında başarılı olmaz, ancak elde ettiği çok sayıda teorem, onun, sonraki dönemin Eukleides dışı geometrilerin öncüleri arasında sayılmasına neden olur. Öte yandan Saccheri'nin girişimleri kısa sürede unutulur ve d'Alembert *Encyclopédie*'de şöyle yazar: "Doğrunun ve paralel doğruların tanımı ve özellikleri, geometrik elementlerin önündeki bir kaya, bir anlamda engeldir."

Saccherininkilere benzeyen akıl yürütmelerden faydalanan Johann Heinrich Lambert'in ve Saccheri'nin çalışmalarından habersiz olup bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğunu saçmaya indirgeme yöntemiyle göstermeye çalışan Adrien-Marie Legendre'ın bu konudaki girişimleri de nafile olur.

Gauss'un Düşünceleri

Paralel doğrular postulatının geçerli olmadığı bir geometriye dair ilk fikirler XIX. yüzyıl başında Carl Friedrich Gauss (1777-1855) tarafından formüle edilir. Ancak Gauss fikirlerini, yayımlamak yerine arkadaşlarına yazdığı mektuplarda açıklar ve "dar görüşlülerin çığlıkları"ndan, yani bilimsel ve felsefi çevrelerin itirazlarından, hatta horgörülerinden kaçınmak için onlardan bu konuda ketum olmalarını rica eder. Böyle bir geometri bizim uzay algımıza tamamıyla zıttır elbette. "Ancak," diye yazar Gauss, "her türlü anlamdan yoksun metafizikçilerin sözlü ilmi bir yana, uzamın özü hakkında çok az şey biliyormuşuz, hatta hiçbir şey bilmiyormuşuz gibi geliyor. Gauss, her ikisi de hukukçu ve amatör matematikçi olan Ferdinand Karl Schweikart ve Franz Taurinus ile üçgenlerin "üç açısının toplamının iki dik açıya eşit olmadığı" "astral geometri"yi konuşur.

Edwin Abbott Abbott, *Düzülke – Çok Boyutlu Bir Macera Kitabı*, Londra 1884, 6. baskının kapağı

Taurinus 1825'te Gauss'un teşvikiyle *Theorie der Parallellinien*'i [*Paralel Doğrular Teorisi*] ve ona ek olarak "logaritmik-küresel" adını verdiği yeni geometrinin formüllerini yayımlar. İki yıl sonra Gauss, *Eğri Yüzeylere Dair Genel Araştırmalar*'ı yayımlar; bu eser modern diferansiyel geometrinin doğuş ânına işaret eder. Gauss "jeodezik çizgi" (yani bir yüzeyin iki noktası arasındaki en kısa mesafeye tekabül eden çizgi) ve "içsel bakış açısından eğri" (yüzeyin içinde bulunduğu uzama göndermede bulunmadan tanımlanan eğri) ifadelerini ortaya atar.

Bolyai ile Lobaçevski'nin Uzam Bilimi

1832'de Gauss'un eline eski bir okul arkadaşı olan Farkas Bolyai'nin eseri ve oğlu Janos tarafından yazılmış ek geçer. *Appendix scientiam spatii absolute veram exhibens* [*Uzamın Tamamıyla Hakiki Bilimini Açıklayan Ek*] başlıklı ekte genç Bolyai paralel doğrular postulatından bağımsız bir geometri geliştirir ve elde ettiği Eukleides dışı düzlem trigonometrisi formüllerini alan hesabına uygular.

Ancak Gauss da, Bolyai'de, Nikolai İvanoviç Lobaçevski'nin (1793-1856) Rusya'nın Kazan şehrinde benzer fikirler geliştirdiğinin farkında değildir. Lobaçevski fikirlerini 1826'da kısaca açıkladıktan sonra 1829'da *Geometrinin Kökeni* üzerine adlı bir deneme, ardından *Hayali Geometri*'yi (1835) ve paralel doğrulara dair yeni bir teori içeren *Geometrinin Yeni İlkeleri*'ni (1835-1838) yayımlar. Lobaçevski *Geometrinin Yeni İlkeleri*'nde Eukleides geometrisinin pratik açıdan

deneyimin verileriyle uyumlu olduğu konusunda hiçbir şüphe olmadığını yazar. Ancak *Saf Aklın Eleştirisi*'nde "bütün geometri ilkelerinin kesinliğinin apaçık olduğunu" öne süren Kant'ın düşündüğünün tersine, Lobaçevski'ye göre geometrik kavramlar "zihnimizin hareketin özellikleri temelinde inşa ettiği yapay yapılardan" başka bir şey değildir ve hareket, doğada bildiğimiz tek şeydir. Dolayısıyla "doğanın bazı güçlerinin bir geometriyi, başka güçlerinin de kendilerine özgü bir geometriye uyduğunu" düşünmek çelişki içermez.

Lobaçevski *Geometri'nin Yeni İlkeleri*'nde beşinci postulattan bağımsız olan "mutlak geometri"yi geliştirir. Açıların toplamının a) iki dik açıdan küçük ve b) iki dik açıya eşit olduğuna dair iki hipotezi birbirinden ayırarak üçgenlerin eşleşimini ele alır. Lobaçevski bu noktada en temel önermeyi ortaya atar: "Bir noktadan çıkan veya aynı düzlemdeki belirli bir doğruyla kesişen veya ne kadar uzatılırlarsa uzatılsınlar onunla kesişmeyen çizgiler." Bunların arasında yer alan paralel çizgiler doğruyla kesişen doğrular ile ondan ayrılan doğrular arasındaki geçişi temsil eder.

Lobaçevski ayrıca p segmentiyle bağlantılı $p(p)$ paralellik açısını da ortaya atar. $P(p)$ dik açıysa sıradan geometri, dik açıdan küçükse hayali geometri söz

Yeni Geometri Fikirleri

Eukleides dışı geometriler Eukleides'in beşinci postulatını tartışmaya açarak Eukleides geometrisine göre farklı uzam kavramlarını öne sürerler. Sezgisel açıdan aralarındaki farklılıkları anlamak için "modeller"den faydalanabiliriz.

Riemann'ın Geometrisi

Riemann'ın geometrisi bağlamında (buna göre, belirli bir doğrunun dışındaki bir noktadan hiçbir paralel geçmez, dolayısıyla da bir üçgende iç açıların toplamı 180°'den fazladır) bir kürenin yüzeyini ele alabiliriz (resim 1). Düzlemin doğruları yüzeyin en büyük çember çevresine (jeodezi) tekabül eder. Aşina olduğumuz örnekler arasında meridyenler ve ekvator yer alır, paraleller yer almaz.

Kürenin yüzeyi üzerinde kesişmeyen (bu anlamda) "doğrular" yoktur, dolayısıyla paralel doğrular yoktur.

1. resimde eğrisel *ABN* üçgeninin iç açılarının toplamının 270° olduğunu görebiliriz. Genelde bu tür bir üçgenin iç açılarının

Resim 1

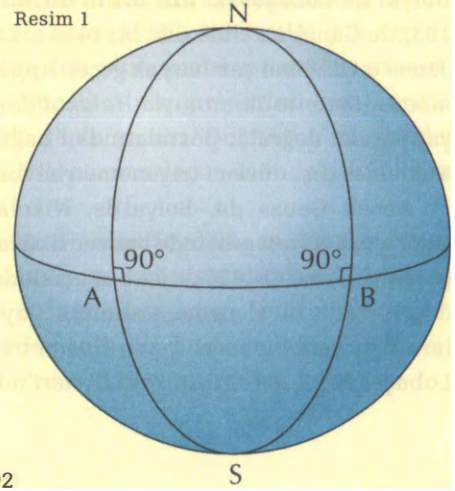

konusudur. Lobaçevski hayali geometri bağlamında önce Taurinus, sonra da Bolyai tarafından keşfedilmiş trigonometrik bağıntıların ve özdeşliklerin aynılarını onlardan bağımsız olarak elde eder.

Lobaçevski'nin *Paralel Doğrular Teorisi Konusundaki Geometrik Araştırmalar* eserinin Almanca çevirisi 1840'ta yayımlanırsa da çalışmaları (Bolyai-ninkilere benzer şekilde) Gauss tarafından takdir görür, ama genel olarak fazla ilgi çekmez ve çok geçmeden unutulur.

Riemann Hipotezleri ve Modeller

Bernhard Riemann (1826-1866), yeterlik sınavı için yazdığı ve uzun zaman boyunca yayımlanmayan *Über die Hypothesen, welche der Geometrie zugrunde liegen* [*Geometrinin Temelinde Yatan Hipotezler Üzerine*] (1854) adlı eserinde geometrinin doğası üzerinde derin bir etki yaratacak bazı fikirleri öne sürer. Riemann, değişkenlik (çok boyutlu uzam) ve değişkenliğin metriği (noktalararası mesafelerin bütünü) kavramlarını ortaya atar ve kapsam bağıntıları ile metrik bağıntılarını birbirinden ayırır. Bu ayrıma sınırsız ile sonsuz arasındaki benzer bir ayrım tekabül eder.

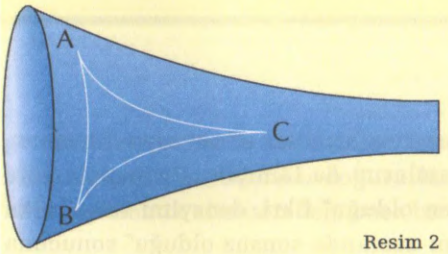

Resim 2

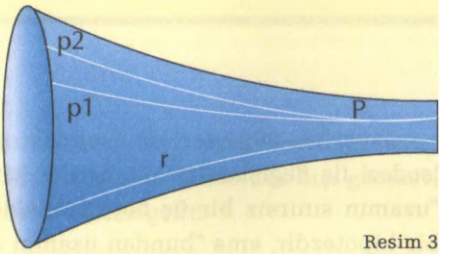

Resim 3

toplamı daima 180°'den büyüktür ve bu değer bütün üçgenlerde sabit değildir. Eukleides geometrisinde bir üçgenin iç açılarının toplamı daima 180°'yken, eliptik geometride üçgenin iç açılarının toplamı değişkendir ve üçgenin büyüklüğüne bağlıdır.

Lobaçevski'nin Geometrisi

Lobaçevski'nin öne sürdüğü geometriyi sezgisel bir modelle anlatmak için bir "pseudo-küre" kullanılabilir (resim 2): bu pseudo-küre üzerine iç açı toplamı 180°'den küçük olan ve üçgenin büyüklüğüne bağlı olan eğrisel *ABC* üçgenini çizmek mümkündür. Ayrıca *r* "doğrusu"nun dışındaki *P* noktasından *r* ile kesişmeyen, dolayısıyla da *r*'ye paralel birden fazla doğru geçer (*p1*, *p2*, vs.) (resim 3).

Abbott ve "Çok Boyutlu" Anlatım

Düzülke: Çok Boyutlu Bir Macera Kitabı, Edwin Abbott Abbott tarafından yazılıp 1884'te yayımlanmış klasik bir öyküdür. Bu eserde önce iki boyutlu hayali bir dünya tasvir edilir; bu dünyada yaşayan geometrik şekiller için düzlem, evrenlerinin tamamını teşkil eder ve sosyal statü fiziksel görünüme (özellikle kenar sayısına, dolayısıyla da iç açıların büyüklüğüne) bağlıdır. İkinci bölümde öyküyü anlatan kare, üç boyutlu bir dünyadan (İngilizcesi *Spaceland* olan Uzayülke) gelen bir küreyle karşılaşmasını ve üçüncü bir boyutun varlığını anlatmaya çalıştığında Düzülke sakinlerinin gösterdiği tepkileri anlatır. Öykü, karenin daha da fazla boyuta sahip dünyaların hayalini kurmasıyla ve kürenin bu anlatıya önce direnip sonra onay vermesiyle sonuçlanır.

Düzülke, edebi değerinin yanı sıra, siyasi-pedagojik bir çalışma olarak da nitelenebilir: Abbott aslında bir pedagogdu ve Britanya üniversitelerine kabul sınavının o dönemde Eukleides geometrisine dair uzun kanıtlama süreçlerini ezberlemeyi gerektiren matematik kısmının yenilenmesi için uğraşan bir araştırmacı grubunun bir üyesiydi. (Ancak, birçok matematikçinin ve kamuoyunun desteğine rağmen, geleneksel programlara yıllarca devam edilmiştir.)

Gauss'un yüzeyler konusundaki araştırmalarından ilham alan Riemann, jeodezi ile değişkenler için eğriler kavramlarını da tanımlar. Riemann'a göre "uzamın sınırsız bir üç boyutlu değişken olduğu" fikri, deneyimi temel alan bir hipotezdir, ama "bundan uzamın aynı zamanda sonsuz olduğu" sonucuna varılamaz; tam tersine, eğim ne kadar küçük olursa olsun, değeri pozitifse, uzamın sonlu olması gerekir. Böylelikle Felix Klein'ın 1871'den itibaren sistematik olarak incelediği, Bolyai ve Lobaçevskininkinden farklı, yeni bir Eukleides dışı geometri ihtimali ortaya çıkar. Reimann'ın geometrisinde beşinci postulatın yanı sıra (belirli bir doğrunun dışındaki bir noktadan geçen bir paralel yoktur), doğruların sonsuzluğu da söz konusu değildir.

1860'tan sonra, Gauss'un mektuplarının ve Riemann'ın geometri hipotezleri üzerine eserinin yayımlanmasından sonra yeni geometri fikirleri yayılmaya başlar. 1868 tarihli bir makalede, Lobaçevski'nin geometri konusundaki önermelerinin Eukleides geometrisi modeli yoluyla da yorumlanabileceğini gösteren Eugenio Beltrami (1835-1900) bu fikirlerin yayılmasına önemli bir katkıda bulunur. Daha sonra Klein ile Poincaré de benzer modeller geliştirir. Yeni

Düzülke, bilim alanına yansımaları açısından, katı bir önerme ve mantıksal sonuç bütünü anlamındaki soyut geometri ile gerçek dünyanın temel yapısını konu alan, bundan dolayı da nihai olmaktan uzak olan fiziksel geometri arasındaki temel farklılıkları vurgulaması açısından önemlidir. Çok boyutlu uzam ihtimalinin göz önüne alındığı kısım aslında o yıllarda yeni sayılan Riemann'ın Eukleides dışı geometri konusundaki çalışmalarından ilham almıştır ve vermek istediği mesaj, fiziksel geometri konusundaki fikirlerimizi deneyci gözlemler doğrultusunda düzeltmenin her zaman mümkün olduğudur.

Riemann, Gauss, Lobaçevski ve Eukleides dışı geometriler üzerinde çalışan diğer araştırmacıların çalışmaları, Einstein'ın görelilik teorisini tanımlamasını nasıl mümkün kıldıysa, çok boyutlu uzam ihtimali de günümüz fiziği açısından büyük önem taşır; uzam-zaman kavramı göreliliğin etkisiyle tamamıyla dört boyutlu olarak düşünülürken, kuantum mekaniği ile genel göreliliği entegre etme amaçlı, devam eden girişimlerden biri olan sicim teorisi bağlamında da evrenin boyutları 10'a, 11'e, hatta bazı formülasyonlarda 26'ya bile ulaşır.

Matteo Morganti

geometriler çok geniş bir kitlenin dikkatini çeker ve her türlü eleştiriye hedef olurken, çeşitli tartışmalar doğururlar: Yüzyıl sonunda Eukleides dışı geometriler matematik alanının değişmez bir unsuru haline gelir.

M1 Charles Darwin

EVRİM FİKRİ

***Türlerin Kökeni*[1]**

Darwin *Türlerin Kökeni*'nin ilk sayfalarında, canlı türlerinin kökeninin ve gelişiminin ardındaki temel yasa olarak evrim ilkesi konusundaki hipotezlerini öne sürmesine neden olan araştırma deneyimlerini anlatır.

Beagle'la yolculuk

Majestelerinin gemisi Beagle'da bir doğa bilgini olarak bulunduğum dönemde, Güney Amerika'da yaşayan sakinlerin dağılımına ve o kıtanın mevcut ve geçmiş sakinleri arasındaki jeolojik ilişkilere yönelik birtakım bulgular beni bir hayli şaşırtmıştı.

Temel sorun: türlerin kökeni

Bana göre bu bulgular, türlerin kökenine veya en önemli filozoflarımızdan birinin tabiriyle, gizemlerin en büyüğüne biraz da olsa ışık tutuyordu. 1837 yılında ülkeme döndükten sonra, bu olguyu az da olsa etkileme ihtimali bulunan her çeşit bulguyu sabırla biriktirdiğimiz ve onlara kafa yorduğumuz takdirde, bu sorunun yanıtlanabileceğini düşündüm. Beş yıllık bir çalışmanın sonunda, bu konuyla ilgili tahminler yürütmeye başladım ve bazı kısa notlar aldım; bu notları 1844 yılında, bana o zamanlar olası görünen sonuçları içeren bir taslak biçiminde genişlettim: O günden bugüne dek hiç ara vermeden aynı konuyu incelemeye devam ettim. Bu kişisel ayrıntılara girmemin mazur görüleceğini umuyorum; bunları anlatmamdaki amaç, kararımda hiç de aceleci davranmadığımın anlaşılmasıdır [...]

[1] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, çeviren Bahar Kılıç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

Türlerin evrimi

Türlerin kökeni kapsamında organik varlıkların ortak yakınlıklarını, embriyolojik ilişkilerini, coğrafi dağılımlarını, jeolojik ardışıklıklarını vb bulguları dikkate alan bir doğa bilgininin, türlerin birbirinden bağımsız olarak yaratılmadığı, aksine tıpkı varyeteler gibi, başka türlerden köken aldığı sonucuna varması muhtemeldir. Ancak, sağlam temellere dayandırılmış olsa bile böyle bir sonuç, dünyada yaşayan sayısız türün, bizi cezbeden o yapısal kusursuzluğu ve birlikte-uyarlanım yetisini kazanırken nasıl değişiklik geçirdiğini açıklayamadığımız sürece yetersiz kalacaktır.

M2 Charles Darwin

DEĞİŞİM YASALARI

Türlerin Kökeni

Aşağıdaki bölümde Darwin bütün türlerin belirli bir gaye doğrultusunda, kendine özgü bağımsız gelişme yasalarına göre yaratıldığı fikrini reddeder. İngiliz bilim adamı, evrimsel değişim yasalarını belirleyen olası faktörler arasında iklim veya beslenme gibi dış ortamla ilgili şartlardan ziyade hayat alışkanlıklarına, belirli organların kullanılmasına veya kullanılmamasına özel önem atfeder.

Önceden oluşan özellikler ve evrim

Atlarla ilişkili olan bütün türlerin birbirinden bağımsız olarak yaratıldığına inanan biri, her türün hem doğa hem de evcilleştirme etkisinde tam da bu tarzda çeşitlenmeye yönelik bir eğilimle yaratıldığını ve bunun sonucunda, o cinsin diğer türleri gibi çizgili hale geldiğini ve yine her birinin, dünyanın uzak çeyreklerinde yaşayan türlerle çaprazlanınca çizgileri bakımından kendi ebeveynlerine değil, o cinsin diğer türlerine benzeyen melezler üretmeye yönelik güçlü bir eğilimle yaratıldığını öne sürecektir diye tahmin ediyorum. Bence bu görüşü kabul etmek, gerçek olmayan veya en azından bilinmeyen bir etkeni, gerçek olana tercih etmektir. Bu görüş, Tanrı'nın eserlerini bir taklide ve aldatmacaya indirger; bir zamanlar ben de fosil kabukların aslında hiç var olmadığını ve bugün deniz kenarında yaşayan kabukların bir taklidi olarak kaya formunda yaratıldığını savunan, eski ve bilgisiz evrenbilimcilere inanabilirdim.

Dış yaşam koşulları ve alışkanlıklar

Çeşitlenme yasaları konusundaki bilgisizliğimiz derindir. Yüz olgudan birinde bile, şu veya bu parçanın ebeveynlerdeki aynı parçadan neden az çok farklılık gösterdiğini açıklayabildiğimiz söylenemez. Ama ne zaman bir karşılaştırma yapma imkânı bulsak, aynı türün varyeteleri arasında izlenen daha küçük farkları üreten yasaların, aynı cinsin türleri arasında izlenen daha büyük farkları üretenlerle aynı olduğunu fark ederiz. İklim, yiyecek vb dış yaşam koşulları, hafif değişiklikleri kısmen teşvik etmiş gibi görünmektedir. Bileşimsel farkların oluşmasında alışkanlık, organların güçlendirilmesinde kullanma ve zayıflatılmasında veya küçültülmesinde de kullanmama, çok daha güçlü bir etki yaratmış gibi görünmektedir.

M3 Herbert Spencer

EVRİM İLKESİ
İlk Prensipler

Spencer, evrimsel gelişimin temel ilkesinin, bütün organizmaların hem parçalarını hem de bütünlüğünü ve bütün doğal sistemleri kapsayan sürekli ve evrensel bir dönüşüm süreci olduğunu öne sürer.

Belirsizlikten belirliliğe

Evrim bir yandan homojen olandan heterojen olana değişimken, diğer yandan belirsiz olandan belirli olana da değişimdir. Basit olandan karmaşık olana ilerleme yaşanırken karışık olandan düzenli olana, yani belirsiz bir düzenden belirli bir düzene de ilerleme yaşanır. Hangi alanda yer alıyorsa alsın, gelişim süreci birbirine benzemeyen parçaların giderek çoğalmasının yanı sıra bu parçaların arasındaki farklılıklar da giderek netlik kazanır. [...]

Parçaların ve bütünün evrimi

Herhangi bir bütün evrim geçirirken onu oluşturan parçaların daima evrimden geçtiğini tekrar tekrar söyledik, ama bu durumun, en büyüğünden en küçüğüne çeşitli parçalardan oluşan parçalardan ibaret bütün açısından da geçerli olduğunu söylemedik. İnsan bedeni gibi fiziksel bir bütün giderek büyürken ve genel biçimini kazanırken, her bir organının da büyüdüğünü ve biçimlendiğini; her organ gelişip diğerlerine göre farklılaşırken, onu oluşturan doku ve damarların da farklılaşmadan ve entegrasyondan geçtiğini; bu bileşenlerin bileşenlerinin de ayrı ayrı büyüyüp daha heterojen yapılara dönüştüğünü biliyoruz. Ancak her birey gelişirken, önemsiz bir birimi olduğu toplumun da geliştiğini; toplumu oluşturan birleşik kitle entegre olup daha heterojen hale gelirken nihai küme olan

dünyanın da entegre olmaya ve farklılaşmaya devam ettiğini; ve güneş sisteminin milyonda biri bile olmayan dünya daha konsantre bir yapıya dönüşürken güneş sisteminin de benzer şekilde geliştiğini söylemedik.

Evrimin üniter ilkesi

Bu açıdan bakıldığında evrim sadece teorik olarak değil, filli olarak da birdir. Benzer şekilde gerçekleşen birçok dönüşüm değil, ters yönde bir dönüşümün başlamadığı her yerde evrensel olarak gerçekleşen tek bir dönüşüm söz konusudur. Maddenin kayda değer bir bireysellik edindiği ve başka maddelere göre farklı özelliklere sahip olduğu, büyük veya küçük, her türlü yerde evrim gerçekleşir; başka bir deyişle evrimin ilkesi, kayda değer bir bireyselliğin edinimidir.

M4 Gottlob Frege

ANLAM VE GÖNDERİM

Über Sinn und Bedeutung [Anlam ve Gönderim Üzerine]

Aşağıdaki metinde dilsel terimlerin "anlamı" (*Sinn*) ile "gönderimi" (*Bedeutung*) arasındaki ünlü ayrım belirlenmiştir; mantık alanında bu ayrımı temel alan Frege, özne ile yüklem arasındaki ilişkiye dayanan Aristotelesçi modelden uzaklaşarak işlevler ve argüman arasındaki ilişkinin analizine odaklanır.

Gönderim

Bu durumda bir göstergenin (isim olsun, birbirine bağlı kelimeler olsun, basit bir harf olsun), işaret ettiği, göstergenin gönderimi olarak niteleyeceğim şeyin yanı sıra, nesnenin algılanma şeklini içeren, göstergenin anlamı olarak nitelendireceğim şeyle de bağlantılı olduğunu düşüneceğiz. Dolayısıyla verdiğimiz örnekte [...] "akşam yıldızı" ve "sabah yıldızı" gibi ifadeler gönderim olarak aynıdır ama anlam olarak değildir.

Anlam

Şu âna kadar söylediklerimizden, "gösterge" ve "isim" demekle özel isim işlevi gören bir gösterim kastettiğim, yani gönderiminin bir kavram veya bir ilişki değil de belirli bir nesne olduğu sonucuna varabiliriz (burada "nesne" en geniş anlamıyla kullanılmıştır) [...].

Gösterge, anlam ve gönderim arasındaki ilişkiler

Gösterge, anlamı ve gönderimi arasındaki ilişkiler kurala göre şöyledir: göstergeye belirli bir anlam, anlama da belirli bir gönderim tekabül eder, ve bir gönderime (yani bir nesneye) sadece tek gösterge ait değildir. Aynı anlama farklı dillerde, hatta aynı dil içerisinde farklı ifadeler tekabül eder. Ama bu kuralın istisnaları da vardır elbet. Bütün göstergeler ele alındığında, her ifadeye belirli bir anlam tekabül etmelidir tabii ki; ancak doğal diller genelde bu zorunluluğu karşılamaz ve aynı kelime aynı bağlamda aynı anlama sahipse, bundan hoşnut olmamız gerekir. Gramer açısından iyi inşa edilmiş, özel isim işlevi gören bir ifadenin daima bir anlama sahip olduğunu varsayabiliriz. Ama bir anlama bir gönderimin tekabül ettiğini varsayamayız. "Dünyadan en uzak gökyüzü cismi" kelimelerinin bir anlamı vardır, ama bir gönderimi olduğu şüphelidir. "En az yakınsak dizi" ifadesinin bir anlamı vardır, ama bir gönderiminin olmadığı gösterilebilir, çünkü belirli bir yakınsak diziden daha az yakınsak olan ama yine de yakınsak olan bir dizi bulunabilir. Böylelikle bir anlam belirlense bile, gönderim sahibi olduğunun kesin olduğu sonucuna varılamaz.

Evrimcilik Üzerine Felsefi Düşünceler

Barbara Continenza

Darwin'in "Devrimi"

"Darwinci devrim," Charles Darwin'in (1809-1882) *Türlerin Kökeni*'nde (1859) sunduğu evrim teorisi için yaygın olarak kullanılan bir ifadeyse de Darwin'in teorisinin gerçek anlamda "bilimsel bir devrim" olup olmadığı, günümüzde epistemoloji ve bilim tarihi alanlarında tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bazılarına göre Darwin'in teorisini bilimsel bir "devrim" saymak tarihsel açıdan uygunsuz olur, çünkü beraberinde getirdiği gelişmeler göz önüne alındığında, zamana yayılmış, karmaşık bir fenomen olduğu, dolayısıyla da bir paradigmanın başkasıyla ikame edilmesi olarak nitelenemeyeceği, iki yüz yıl boyunca hazırlığının yapıldığı görülecektir. Öte yandan, evrim teorisinin özellikle "bilimdışı" unsurları açısından kapsamının "devrimci" olduğu konusunda genel bir görüş birliği söz konusudur, çünkü bu bilimsel teori dünya ve insan algısında sistematik bir değişime neden olmuştur. Dolayısıyla Darwin'in teorisi dar anlamda bilimsel bir devrimden ziyade ideolojik bir devrim niteliğindedir, hatta *Türlerin Kökeni*'nin ilk baskısından bir yüzyıl sonra "Kitabı Mukaddes'ten sonra başka hiçbir eser insan düşüncesinin her yönü üzerinde bu kadar etkili olmadığı" için yüceltilmeye devam edilebilir (eserin 1958 baskısının önsözünde Ashley Montagu böyle yazar).

Öte yandan Darwin'in teorisinin içerdiği fikirlerin "devrimci" niteliğinin kolaylıkla algılanabildiği ve potansiyel kapsamıyla fiili olarak algılandığı kimseye şaşırtıcı gelmemelidir; zaten Darwin'in kendisi, *Türlerin Kökeni*'nin son bölümünde, ürkek karakterine ve tarzına rağmen, o kitapta öne sürdüğü fikirler genel olarak kabul gördüğünde, "doğa tarihinde büyük bir devrimin yer alacağını" öngörmenin mümkün olduğunu söyleme cesaretini bulur (Darwin, *Türlerin Kökeni*).

"Sihirli Sözcük" Evrim

Darwinciliğin (gerçi bu artık Darwin'in Darwinciliği değildir) Almanya'daki ilk savunucularından olan Ernst Haeckel (1834-1919) kendine özgü ağdalı tarzıyla şöyle diyecekti: "Bundan sonra evrim, çevremizdeki bütün sırları açıklığa kavuşturacak veya açıklığa kavuşturmamıza yardımcı olacak sihirli sözcüktür. Ama bu parolayı

gerçekten anlamış insanların da, dünyayı altüst edecek kadar önemli olduğunun bilincine varmış insanların da sayısı çok az!" (*Natürliche Schöpfungsgeschichte* [*Yaratılışın Doğal Tarihi*], 1868). Darwin'in adını diğer büyük bilimsel devrimin yaratıcısı olan Copernicus'un adıyla bağdaştıran ve bu iki kahramanın evrenin insanmerkezli ve dünyamerkezli algısını yok etmesini yücelten yine Haeckel'dir. Haeckel ayrıca Darwin'in soy teorisinin "organik formların kökenini mekanik yoldan, fiili nedenlerini ortaya koyarak" açıklamasından dolayı biyoloji alanı açısından eşsiz önemine dikkat çekecek, ancak şöyle bir vurgulamada bulunacaktır: "Soy teorisi bu açıdan haklı olarak büyük takdir görse de bu açı, tek bir zorunlu sonucunun ölçüsüz önemi yanında sönük kalır. O kaçınılmaz sorun da insanın hayvansal kökeni doktrinidir."

"Darwinci" Thomas Huxley (1825-1895) Darwin'in yakın çevresi içinde yer alırsa da Darwin'in yaklaşımını tamamıyla desteklediği söylenemez; ancak o da diğerlerinden eksik kalmaz ve görüşünü şöyle ilan eder: "Bay Darwin'in öne sürdüğü şu veya bu fikir konusunda sonraki kuşakların nihai görüşü ne olursa olsun, kendinden öncekilerin eserlerinde onun doktrinleri hangi şekillerde öngörülmüş veya sezilmiş olursa olsun, açık olan bir şey var, o da *Türlerin Kökeni*'nin yayımlanmasından itibaren ve yayımlanmasından dolayı, canlı Doğanın temel algılarının ve araştırmacıların hedeflerinin tamamıyla değiştiğidir [...]. Psikoloji, Ahlak ve Kozmoloji, temellerinden sarsıldılar ve *Türlerin Kökeni*, genel doktrinin dünyayı harekete geçirmek için ihtiyaç duyduğu sabit nokta olduğunu gösterdi. Şu veya bu biçimiyle, bazen de tuhaf şekilde çarpıtılmış haliyle Darwincilik, sohbetlerin gündelik konusu ve ciddi incelemelerden ziyade çeşitli hakaret ve övgülerin hedefi haline geldi" (Huxley, "The Darwin Memorial" *Collected Essays Darwiniana*, II, 1885 içinde).

Epistemolojik Bir Model Olarak "Darwincilik"

Evrim teorisinin "ciddi incelemesi," yani bilimsel açıdan derin analizi, teorinin neden olduğu geniş kapsamlı tartışmadan farklıdır. Filozof Karl Popper'in (1902-1994)

bilim alanındaki devrimleri ve bilim ile metafizik arasındaki sınırı konu alan XX. yüzyıl tartışmaları bağlamında bilimsel devrimler ile ideolojik devrimleri birbirlerinden ayırt ederken temel aldığı en önemli unsurlardan biri budur. Popper, belirli bir bilimsel teorinin akılcı olarak değerlendirilmesi, yani çürütülmesi veya yanlışlanması açısından o teorinin entelektüel tarih üzerindeki tarihsel ve sosyolojik etkisinin tamamıyla önemsiz olduğunu öne sürer. Darwinciliği son derece başarılı, ama doğal seçilim açıklamasının totolojik veya neredeyse totolojik doğasından dolayı bilimsel açıdan doğrulanamayacak bir "metafiziksel araştırma programı" olarak gören Popper (*Objective Knowledge* [*Nesnel Bilgi*], 1972) sonradan farklı bir görüş benimseyerek, "Darwin'in deneme-yayılma yöntemi"ni, yani Darwinciliğin oldukça farklı bir versiyonunu uygulayarak bilgi alanında evrimci bir teori geliştirir. Popper, etolog Konrad Lorenz (1903-1989) ve psikolog Donald T. Campbell (1916-1996) ile birlikte "evrimci epistemoloji" adı verilen akımın başlıca temsilcileri arasında yer alır; bu akıma göre bilgilerimizdeki gelişme, Darwin tarafından "doğal seçilim" olarak tasvir edilene çok benzer bir sürecin sonucudur. Böylelikle Darwinciliğin kendisi epistemolojik analiz konusuyken, epistemolojik bir yorumlama modeli, yani bilginin entegre teorisine yönelik seçilimci bir model haline gelir.

Metafiziksel İnanışlar ve Natüralizm

Evrim tartışmasına dar anlamda bilimsel teorilerin yanı sıra "çok çeşitli metafiziksel inanışlar"ın da dahil olduğunu, evrimci sentezin, yani XX. yüzyılın evrimci biyolojisinin "mimar"larından Ernst Mayr da (1904-2005) savunmuştur. Bu sentez sonucunda 1830'lara ve 1840'lara doğru, genetik alanının doğuşu ve gelişimi, Gregor Mendel'in (1822-1884) yasalarının 1900'da "yeniden keşfi" ve DNA'nın ikili sarmal yapısının keşfi sayesinde moleküler biyoloji alanında elde edilen büyük başarılar sonucunda Darwin'in teorisi, biyoloji bilimleri alanında giderek daha güçlü ve "Ortodoks" bir paradigma olarak kabul görür. Mayr, Darwin'in teorisinin XIX. yüzyılda gerçek anlamda bilimsel bir devrim olarak nitelenemeyeceği ve XIX. yüzyılda neden olduğu gelişmelerin de ancak natüralist evrimciler ile genetikçi deneyselcilerin yaklaşımı arasında bir "sentez" olarak tanımlanabileceği konusunda ısrar edenlerden biri olduysa da "devrimci zirve" diye nitelediği bir olgunun ortaya çıktığını reddetmez. Başka bir deyişle, Mayr'ın, içerisinde en az beş farklı teorinin (evrim teorisinin kendisi, ortak soy, aşamacılık, türlerin

çoğalması ve doğal seçilim) varlığını tespit ettiği bir bütün olan Darwin'in teorisi aslında bir dizi "devrim"e yol açmıştır; bu devrimlerin en önemlileri ortak soyların filogenetik ağacında insana yer verilmiş olması ve rastlantısal değişim ile doğal seçilim mekanizmaları yoluyla canlıların teleolojik değil de materyalist açıklamasının sunulmuş olmasıdır. Dolayısıyla tanrısal "proje"nin mekanistik bir süreçle ikame edilmiş olması dar anlamda bir devrim teşkil ederken, beraberinde getirdiği sonuçlar hem William Paley'nin *Natural Theology or Evidences of the Existence and Attributes of the Deity*'nin [*Doğal Teoloji veya Tanrısallığın Varlığının ve Özelliklerinin Kanıtları*] (1802) hem de dönemin en saygın filozofları, bilim insanları ve entelektüelleri tarafından yazılıp 1833-1840 arasında yayımlanmış, Tanrı'nın büyüklüğüne, iyiliğine ve varlığına "önceden belirlenmiş ahenk" ve yaratılış projesinin evrenselliği yoluyla tanıklık eden sekiz kitaplık bir derleme olan *Bridgewater Treatises On The Power, Wisdom And Goodness Of God, As Manifested In The Creation*'ın [*Yaratılışta Tezahür Ettiği Haliyle Tanrı'nın Gücü, Bilgeliği ve İyiliği Üzerine Bridgewater İncelemeleri*] temsil ettiği doğal teoloji arasındaki bilimsel, felsefi ve ideolojik tartışmanın çekirdeğini teşkil edecektir.

"İhtilaf tezi" olarak bilinen bilim ile din arasındaki kaçınılmaz çatışma bağlamında evrimci temaların teoloji alanına "bir karınca yuvasına dalan bir saban" gibi girdiğini öne sürenler olur. Darwin'in, kendi otobiyografisinde, *Türlerin Kökeni*'ni yazdığı, dolayısıyla da evreni ve insanı "kör zorunluluğun veya tesadüfün sonucu" olarak algılamanın zorluğunu yaşadığı dönemde "bir anlamda insanınkine benzer bir zekâya sahip Birincil Nedenin varlığı" fikrinin, teist olarak nitelenmesini haklı çıkaracak derecede aklında kök saldığını itiraf ettiğini göz önüne alırsak, bu tartışmanın kapsamını ve derinliğini çözüme kavuşturmak zordur. Ancak, Darwin'in bu inanışı giderek zayıflamış ve sonuçta yerini her türlü ilahi takdir temelli gayeciliğe apaçık bir karşı çıkışa bırakmıştır: "Günümüzde, doğal seçilim yasasının keşfinden sonra, doğanın bir tasarım ürünü olduğuna dair Paley'nin öne sürdüğü ve benim de geçmişte inandırıcı bulduğum o eski teori yıkılmıştır. Örneğin, çift kabuklu bir yumuşakçanın mükemmel menteşesinin, insanların kapılarındaki menteşeler gibi, akıllı bir varlık tarafından tasarlandığını artık savunamayız. Canlılardaki değişimleri ve doğal seçilimin etkisini düzenleyen bir plan, rüzgârın yönünü önceden belirleyen bir tasarımdan daha aşikâr değildir." Ancak bu "karmaşık" sorunlara

ışık tutma iddiasında olmadığı ve "evrenin başlangıcının sırrını çözmemize imkân olmadığı" için Darwin apaçık bir şekilde şöyle der: "Benim açımdan agnostik olduğumu söylemekle yetineceğim" (Darwin, *Otobiyografi*, 1809-1882).

Darwin böylelikle Huxley'in 1869'da icat ettiği ifadeyi benimsemiş olur; Huxley bir "*gnosis*"e ulaştığını, yani "varlık sorununu çözüme kavuşturmayı az veya çok başardığını" iddia edenlerin tersine, Bu sorunun çözüme kavuşturulmadığını savunur ve şöyle der: "Bu sorun çözülemez. Hume ve Kant da benim gibi düşündüğüne göre, bu görüşüm konusunda ısrarcı olmakla kibirli sayılacağımı sanmam" ("Agnosticism" *Science and Christian Tradition* [*Bilim ve Hıristiyan Geleneği*] içinde, Cilt V, London, Macmillan and Co., 1893).

Agnostisizmin dönemin bilim insanlarının, akılcı araçlarla cevap verilmesi mümkün olmayan ve deneyci kıyaslama ve kanıtlama kurallarına tâbi olmadıkları apaçık olan sorular konusundaki "dogmatizasyon"u reddedişini ve bilimsel araştırmanın mümkün olduğu alanlarda özgürce araştırma yürütme iradesini temsil ettiği ortaya konmuştur. Huxley, düşüncelerinin büyük kısmını felsefi ve metafiziksel tartışmalara adarken ve insanlığın yeni seküler vizyonunun aracı anlamında bilimin laikliğini savunmaya büyük önem verirken, Darwin, agnostisizmi Victoria dönemi toplumla ilişkilerinde taktik amaçlı kullanmış görünür. Darwin'in yaklaşımı gerçekten böyle idiyse, artık büyük ün kazanmış olan *Notebooks* [*Not Defterleri*] zamanından beri giderek gelişmiş olan natüralist bakış açısıyla felsefeyi ve dini kendi teorisinin içinden ve kendi teorisi içinde incelemeye almasına herhangi bir engel teşkil etmemiştir. Bundan dolayı otobiyografisinde, yaratılış ve proje gibi büyük meselelere agnostik bakışını teyit edercesine şöyle yazar: "Alt düzeydeki hayvanlarınkine eşit, basit bir akıldan türediğinden emin olduğum insan beyninin formüle ettiği bu yüce kavramlara nasıl güvenebiliriz? Bu kavramlar, bize tartışmasız görünen, ama belki de sadece miras kalmış bir bilimin ürünü olan bir neden-sonuç ilişkisinin sonucu olabilir mi? Ayrıca çocuklara dinsel inanç aşılamanın henüz gelişmemiş beyinler üzerinde bu kadar güçlü ve belki de kalıtsal bir etki yaratabileceğini göz ardı etmemek gerekir; maymunların, yılanlara karşı içgüdüsel olarak duyduğu korkudan ve nefretten kurtulması nasıl zorsa, çocukların da Tanrı inancından kurtulmaları zor olacaktır."

Darwin'in karısı, koyu dindar Emma Wedgwood'un *Otobiyografi*'nin ilk İngilizce baskısından (1887) önce, 1885'te

VANITY FAIR. Sept. 30, 1871
No. 158. MEN OF THE DAY, No. 33.
"Natural Selection."

Orangutan cenini. Bu kadar erken yaşta kulağın şeklini gösteren bir fotoğrafın bire bir kopyası. Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nden, 1871

oğlu Francis'e yazdığı mektup bu açıdan önemlidir: "Otobiyografide kaldırılmasını canı gönülden istediğim bir cümle var; hem babanın ahlakın tamamının evrim yoluyla geliştiğine dair görüşü bana hiç şüphesiz nahoş geliyor hem de bu noktaya gelindiğinde insan sarsılıyor, çünkü söz konusu cümle haksız olarak, babanın bütün dinsel inançları, maymunların yılanlardan korkusu gibi kalıtsal tiksintilere veya sempati duygularına benzer gördüğünün sanılmasına neden olabilir. Bence bu varsayımların ilk kısmı maymun ve yılan örneğinden önce sona ererse, o saygısız ton kalkmış olacak."

Aklın "Doğal Tarihi"

Saygısız olsun veya olmasın, Darwin'in *Notebooks*'ta şahsi ve kabataslak halde olsa da apaçık bir şekilde öngördükleriyle olan devamlılığı ve tutarlılığı görmemeye imkân yoktur; özellikle metafizik konulu not defterlerinde yer alan, neredeyse aforizma etkisi yaratan bazı bölümler, gerçek teorik ve bilimsel projesi üzerine görüşleri konusunda tereddüde yer bırakmaz. Bir örnek vermek gerekirse: "İnsanın kökeni kanıtlandı. Metafiziğin gelişmesi lazım. Babunu kavrayan, metafizik alanına Locke'dan fazla katkıda bulunacaktır" (*Notebook M*, 16 Ağustos 1838). Bir başka yerde Darwin şöyle der: "Metafiziği eskiden beri yapıldığı şekilde incelemek, mekaniğin yardımı olmadan astronomi alanında kafa patlatmak gibi geliyor. Deneyimlerimiz, zihin sorununun doğrudan kaleye saldırmakla hallolamayacağını gösteriyor. Zihin de bedenin bir işlevidir. Argümanlarımızı sağlam bir temele dayandırmalıyız" (*Notebook N*, 3 Ekim 1838).

Darwin'in bundan sonraki araştırmaları bu projenin aşamalı ve sistematik bir şekilde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir ve Darwin bu proje dahilinde *İnsanda ve Hayvanda Duyguların İfade Edilmesi* (1874) gibi eserler yayımlar; bu eser, sarmaşıkları ve etçil bitkileri veya "belirli bir zekâ düzeyi sergileyen" "mütevazı canlılar" (*İnsanın Türeyişi*, 1874) olan solucanları konu aldığı, daha "önemsiz" sayılan, ama deneysel ve uzmanlık gerektiren görüntüsü "aklın doğal tarihi"ni yeniden kurgulamak şeklindeki ana hedefe ihanet etmeyip gerçek anlamda değer katan başka eserlerle arasında sıkı bağlar söz konusudur. Sonradan ve günümüze kadar bilimsel natüralizm konusundaki tartışmanın gelişmesine, derinleşmesine ve bazen de radikalleşmesine tanık olacak olan sorunsallar bu eserlerde var olmakla kalmaz, argümanların dayandırılacağı "sağlam bir temel"in, yani evrim teorisinin ışığında geliştirilmiştir; bilimsel natüralizm tartışmasında çatışma konusu olan bilimsel meseleler ile felsefi meseleler arasında insan ile diğer hayvanlar arasında nitelik değil de nicelik açısından fark olması; ahlak duygusunun sosyal içgüdülerden kaynaklanması; duyguların ifade edilmesinin aklın "kale"sine girmek için sofistike bir strateji olması; cinsel dimorfizmin belirgin olduğu türlerin dişilerinde "estetik zevki" olması, yani cinsel seçilimin amaca özel bir teori olmayıp, hayatta kalma içgüdüsünden partner "seçimi" yoluyla ayrımsal çoğalmaya geçişe işaret ederek aklın ve insanın türeyişinin yeniden kurgulanmasında yeni ve önemli bir aşama teşkil etmesi vardır.

Beşeri Bilimlere Doğru

1798 — Pestalozzi Stans'ta yetimler için bir kurum açar

1799 — İtard "vahşi çocuk"un eğitimiyle ilgilenmeye başlar

1805 — Napoléon Austerlitz'te Üçüncü İttifakı yener

1812 — Grimm Kardeşler *Masallar*'ın ilk cildini yayımlar

1822 — Owen, *A New View of Society: Or, Essays on the Formation of Human Character*

1830 — Delacroix, *Halka Yol Gösteren Özgürlük*

1835 — Ampère, *Essai sur la philosophie des sciences*

1838 — Fransa'da *Société Ethnologique* kurulur

1838 — Charles Darwin, *The Voyage of the Beagle*; İtalya'nın ilk demiryolu olan Napoli-Portici hattı açılır

1848 — Franz Joseph, Avusturya imparatoru ilan edilir

1859 — Broca *Société d'Anthropologie*'yi kurar

1860 — Fechner, *Elemente der Psychophysik*

1871 — Tylor, *Primitive Culture*

1871 — Meucci telefonu icat eder

1879 — Wundt, Leipzig'de ilk deneysel psikoloji laboratuvarını kurar

1888 — Gauguin, *Vaazdan Sonraki Hayal*

1893 — Edvard Munch, *Çığlık*

1899 — Freud, *Rüyaların Yorumu*

1899 — Tolstoy, *Diriliş*

1913 — Watson davranış psikolojisinin manifestosunu yazar

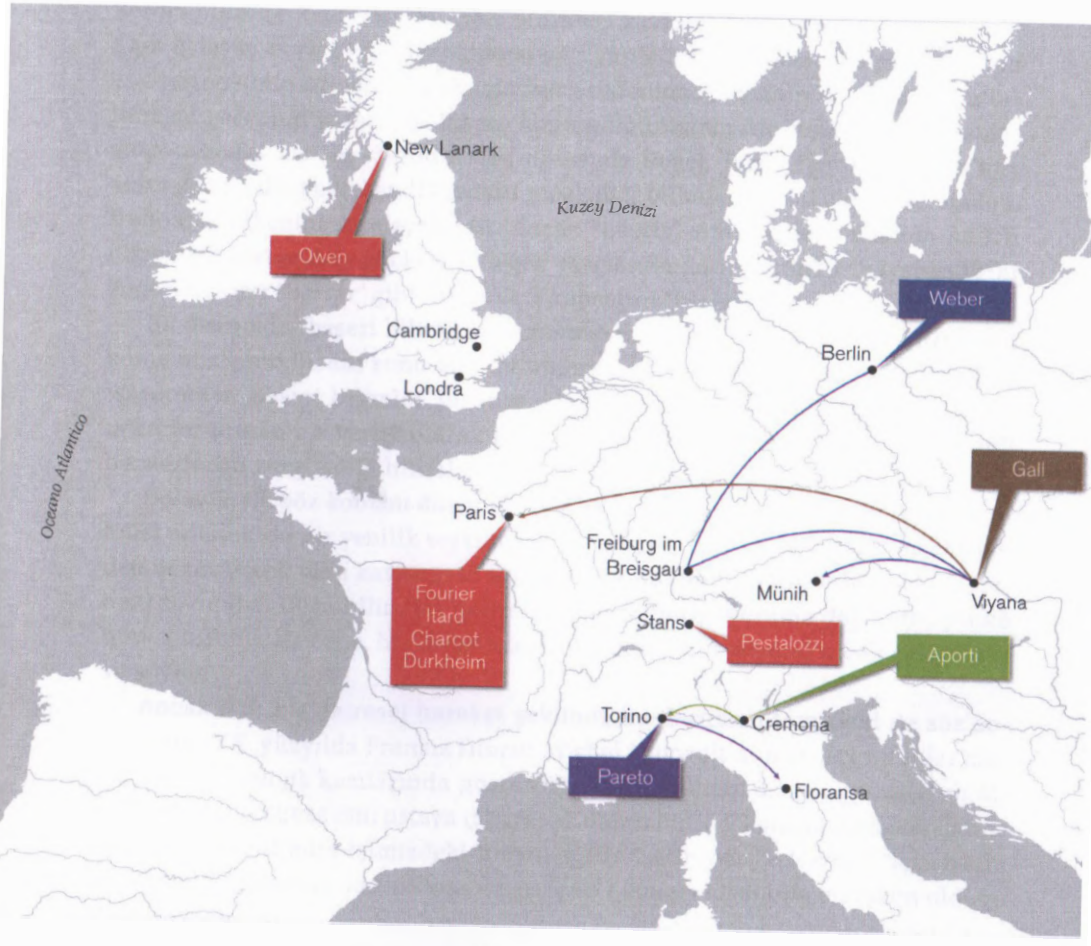
New Lanark
Owen
Kuzey Denizi
Weber
Cambridge
Berlin
Londra
Okyano Atlantico
Gall
Paris
Freiburg im
Breisgau
Münih
Viyana
Fourier
Itard
Charcot
Durkheim
Stans
Pestalozzi
Aporti
Torino
Cremona
Pareto
Floransa

BEŞERİ BİLİMLERE DOĞRU

Beşeri bilimler kavramı ile insan bilimleri kavramı tamı tamına örtüşür mü? Eğer öyleyse, beşeri bilimler eskiden beri vardı; erken dönemde Hippokrates'in eserlerinde bile tıp icra etmek için her şeyden önce insanın ne olduğunun bilinmesi gerektiği yazar; tıp, insanı konu alan bilginin bir kısmının uygulamasından başka bir şey değildir. Geç dönemde Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nde aklın gerçek dünyada kendi kendini incelediği bilimlerin (psikoloji, antropoloji, frenoloji) kökenini inceleyecektir. Ancak "beşeri" sıfatı sadece insanla sınırlı olmayıp beraberinde güçlü bir değer yargısı da getirir, çünkü "haysiyet" gibi değerleri veya "kültür" gibi üretimleri kapsayan "beşeriyet"le de bağlantılıdır.

Bu durumda "beşeri bilimler" ifadesindeki "beşeri" sıfatı kısmen bilimlerin konusuna, yani insanı konu alan bilimlere kısmen de daha önemli bir özelliğe işaret eder: Beşeri bilimler, insanın düşünen, konuşan, semboller ve kültürel değerler üreten bir varlık olarak en uygun şekilde kendinden söz ettiği, kendi benzerlerini sergilediği bilimlerdir.

Dolayısıyla söz konusu dönemde beşeri bilimler, insanın hakiki fenomenolojisi anlamında bir yenilik teşkil eder; bu yeniliğin ardında yatan, çok geçmeden çürütülecek olan kavramsal ayrım, doğa bilimleri ile tin bilimleri arasındaki ayrımdır: Doğa bilimleri nesnelken tin bilimleri yoruma dayalıdır, çünkü beşeri bilimlerde özne, bir insan olarak ne olduğunu kendisi inceler, düşünür ve söyler.

Ancak ikili bir dairesel hareket şeklinde bu durumun tam tersi de söz konusudur: XX. yüzyılda Fransız filozof Michel Foucault'nun beşeri bilimler alanındaki arkeolojik kazılarında gösterdiği üzere, bilimin öznesi, insanlığını ölçecek, hatta gizliyse onu ortaya çıkaracak daimi bir incelemenin nesnesi haline gelir; beşeri bilimler içimizdeki insanı eğitir (Latincede "*educere*," "içindekini çıkarmak" demektir), sadece kısmen parçası olanları insanlığa mümkün olduğu kadar yaklaştırır.

İlk karşılaştırmalı antropoloji araştırmalarının ardındaki paradigma, evrimci bakıştır. "İlkel" halklarla doğrudan temâsı sağlayan misyonerler, askerler ve koloni yöneticileri, profesyonel araştırmacıların inceleyerek sayesinde teoriler inşa edeceği ve insanın gelişimine dair genel yasalar geliştireceği hammaddeyi sağlar. XIX. yüzyılda dilbilim de, Yunanca, Latince ve Sanskritçe gibi dillerle karşılaştırmalı analiz yoluyla, "Hint-Avrupa" adı altında ortak bir soy kurgulamaya yönelik, olağanüstü bir gelişme döneminden geçecektir.

Yaşayan ve nesneler ile semboller üreten insan ile konuşan varlık anlamında insan, beşeri bilimlere yaklaşımın iki yönünü teşkil eder; bunlara düşünen varlık anlamında insan ile mükemmelleştirmeye açık, yani eğitimin öznesi ve nesnesi olarak insan eklenmelidir. Zihinsel faaliyetin nörolojik belirleyicilerini olduğu kadar içedönük dinamikleri de vurgulayan deneysel yöntem, dezavantajlı veya önceden dışlanmış öznelerin okullaşmasına önem verme, "eğitim" kavramından daha geniş kapsamlı, daha uzun vadeli "formasyon" kavramına geçiş (bu süreç insana hayatının tamamı boyunca eşlik edecektir): Foucault'nun kastettiği anlamda dört yüzlü şekil olarak tanımlayabileceğimiz, insanın sorunsallaştıran ve sorunsallaştırılan özne olarak yer aldığı, daha doğrusu kendisini ürettiği ve faaliyete geçirdiği beşeri bilimlerin son iki yüzü de bunlardır.

XIX. YÜZYILDA PEDAGOJİK DÜŞÜNCE

Gabriella Seveso

Toplumsal Dönüşümler ve Eğitim Sorunu

XIX. yüzyılda yaşanan kayda değer ekonomik, toplumsal ve siyasi dönüşümler yüzyılın pedagojik tartışmaları ve eğitim deneyimleri üzerinde büyük etki yaratır: Özellikle endüstrileşme fenomeni ile ulusal özgürlük hareketleri, işçilerin eğitimi ve geleceğin yurttaşlarının formasyonu konularının sorgulanmasına neden olur. Pedagojik düşünce alanında bazı ana temalar kendini gösterir: En dikkat çeken tema, Aydınlanma döneminde cesaretle ele alınan ve XVIII. yüzyıl sonlarında çeşitli önerilerin ortaya atılıp reformların gerçekleştirilmesiyle sonuçlanan okullaşma tartışmasıdır.

İşçilerin ve Yurttaşların Eğitimi

Eğitim konuları kategorisinin genişlemesi bu temayla bağlantılıdır. Birçok öneride en çok, erken çocukluk döneminin eğitimine önem verilir, ama kadınların rolü ve engelli veya dezavantajlı kişileri geri kazanma imkânları da ele alınmaya başlanır.

Nikolai Petrovich Bogdanov-Belsky, *Kırsal Okullarda Pazar Okumaları*, 1895, Saint Petersburg, Rus Devlet Müzesi

Okullar ve eğitim konuları konusundaki düşünceler ayrıca formasyon müfredatlarının da geliştirilmesini gerektirir: Formasyonun kitaplardan çok eylemi temel alması gerektiği fikri ortaya çıkar; hem üretime yönelik çalışma hem de somut ve manüel şeylerle deney yapma ve boy ölçüşmeye izin veren faaliyet anlamında çalışma da pedagojik düşüncenin ana temalarından biri haline gelir; formasyonun, doğa yasaları doğrultusunda ve onlarla temas halinde

Kadınlar ve Kadın Hakları

XIX. yüzyıl yasaları Fransız Devriminde kabul edilen eşitlik kavramını en azından ilkesel olarak benimserken, temel aldıkları farklılık kriteri siyasi ve medeni hayatın tüm alanlarındaki kurallara yansır, çünkü yasalar, kadın ve erkek olmak üzere iki cinsiyet arasında, yasalar karşısında farklı konumlarda yer almalarını öngören farklılıkların olduğuna dair bir varsayıma dayalıdır. Erkek, bağımsız bir birey olup medeni ve siyasi haklarını kullanmak için gerekli şartlara sahiptir. Kadın ise, kadınsı bir varlık olup aile yapısının içinde yer aldığından, bağımsız değildir ve böyle haklara sahip değildir. Ancak, bu farklılıklar ve bu hukuki dimorfizm siyasi ve medeni haklar alanında sıklıkla çelişkili olabilen değişik şekillerde yorumlandığından, yasaların sözde evrensel olmasına rağmen, XIX. yüzyıl yasalarının temel aldığı, kadınların bağımlı olduğu fikrinin giderek içinin boşalmasından kaynaklanan sürekli düzeltmelerin, yeni yorumların ve yerel modifikasyonların sonucunda ortaya birbirinden farklı hukuklar çıkar.

Hukuki dimorfizmin ilk olarak yeni bir şekilde ele alındığı alan özel hukuk ve özellikle miras hukukudur. Bireysel medeni hakların evrenselliği ve aile düzeninin korunması ile mirasın bireysel özelliği ve aile bağları gibi burjuva toplumun iki temel ilkesi burada karşı karşıya gelir. Evli kadınların haklarının kullanımını kocasına devretmesini öngören "kocaların yetkilendirilmesi"nin gerekçesi olarak tam da miras hakları açısından kadın-erkek arası eşitliği temel alan miras hukukunun eşitlikçi yapısına başvurulur. Böylelikle kadınların hukuki durumunda oluşan kırılma sonucunda kadınlar sadece bekâr veya dul oldukları takdirde eylem alanlarını fiili olarak genişletebilir ve mülkiyet konusunda yetişkin erkeklerle aynı bağımsızlığa ve özerkliğe sahip olurlar. Evli kadınlar ise kocalarının yetkisine tâbi olup kamusal alanda eylemde (ticari işlemlerin ve bankada hesap açmanın yanı sıra, üniversiteye kaydolmak veya pasaport talebinde bulunmak da dahil) bulunmalarını gerektirecek herhangi bir haktan yoksun bırakılır. Yasa koyucunun, aile kurumunu güçlendirme isteği ile marjinal ve geçici sayılan bir toplumsal gerçekliğin dışlanması, kadının özgürlüğünü kazanması için

gerçekleşmesi gereken bir süreç olduğu fikri de giderek önem kazanır. Son olarak bütün bu düşüncelere pedagojinin epistemolojik ve metodolojik temelleri ve deneysel pedagojinin zorunluluğu konusundaki ilk incelemeler eşlik eder; bu incelemelerin tam ve ayrıntılı sonuç vermesi XX. yüzyılı bulacaktır.

XIX. yüzyılda Avrupa'da pedagoji düşüncesini teşkil eden bu temaların uygulamaya geçirilmesi coğrafi bölgeden bölgeye değişiklik gösterir.

Birinci Uluslararası Kadın Kongresi, 1888

en önemli şartın yalnızlık olmasıyla sonuçlanır.

Oy Hakkı

Oy hakkına erişim veya en azından kadınların oy hakkını kullanma imkânı konusundaki tartışma da oy hakkına siyasi bir anlam atfetmekten kaçınan miras konulu tartışmalardan doğar. Ancak yüzyıl ortalarında, İngiliz kadınları belediye seçimlerinde oy verme hakkını zaten kazandığında (1869) kadın özgürlük hareketi bu hakka farklı bir anlam atfeder.

Kadınların oy hakkının savunucusu Emmeline Pankhurst 1914'teki bir gösteride polis tarafından göz altına alınırken

1860'lar ile 1870'ler arasında kadın meselesi bütün Batı ülkelerinde farklı şekillerde siyasi tartışmaların bir parçası olur. Amerika Birleşik Devletleri'nde köleliğin kaldırılmasına yönelik hareketin içinden doğan feminist hareket, Wyoming eyaletinde kadınlar için oy hakkını elde ederek (1869) önemli bir başarı kazanırken, İtalya'da Pisanelli Yasalarının [İtalya Krallığının ilk medeni hukuk yasaları] yürürlüğe girmesiyle (1865) başlayan tartışmaya katılan, 1848'de ulusal mücadelelere ve demokratik hareketlere dahil olmuş bir kadın grubu, çeşitli Avrupa ülkelerinden kadınlarla temas kurarak siyasi haklarda eşitliği hararetle savunurlar. Aynı dönemde Almanya'da eğitimin güçlendirilmesi ve kadınların ücretli çalışmasının reformu yoluyla Alman kadınlarının ekonomik bağımsızlığını temin etmek için faaliyet gösteren yoğun bir kadın

İngiliz-Amerikan Pedagojisi ve Halk Eğitimi

İngiltere'de eğitim alanının gerçekleri son derece çarpıcıdır: Birçok düşünür, işçi kitlelerini eğitme zorunluluğunun olup olmadığı gibi geniş kapsamlı ve karmaşık bir sorunu ele alırken, sayıca bu kadar büyük ve bu kadar sefil halde

örgütlenmesi oluşur. İngiltere'de de daha çok kadınlara zarar veren siyasi girişimlere tepki olarak, feminist örgütlenme kapasitesinin kitlesel hale geldiğini gösteren sayısız dernek kurulur.

1870'lerin sonunda bütün ülkelerde irili ufaklı kampanyalar düzenleyen kadın hareketlerinin oluşturduğu uluslararası ağın ortak platformu, oy hakkı, fuhuşun düzenlenmesiyle mücadele, yüksek eğitim hakkı ve her türlü mesleği icra etme hakkı, eşit işe eşit maaş hakkı, aile hukukunu düzenleyen yasaların reforma tâbi tutulması talebi gibi bir dizi tema içerir. Bu hareketler, basın, dilekçe kampanyaları, konferanslar, şehrin sokaklarında gösteriler, ulusal ve uluslararası kongreler gibi demokratik bir devletin sunabileceği bütün araçlardan faydalanır.

Feminizm, Sosyalizm ve Sınıf Mücadelesi

1880'lerde sosyal çatışmaların sertleşmesi, oy hakkının giderek daha büyük kesimlere tanınması ve siyasi partilerle işçi örgütlerinin evrim geçirmesiyle kadın hareketlerinde de yeni bir aşamaya geçilir: İlk liberal hareketlere, faaliyetlerinde sınıf mücadelelerini temel alan sosyalist kadın grupları eşlik etmeye başlar. Feminizm ve sosyalizm bir arada ilerleme sağlarlarsa da çatışmaların yaşandığı dönemler de olur ve bazen kadınlardan parti programı ile özgürleşme programı arasında seçim yapmaları istenir; örneğin İtalya'da, kadınların çalışma yasası (1902) vesilesiyle böyle olur, Avusturya'da da 1905'te kadınlar ilk olarak erkekler için oy hakkını elde edebilmek için kendi oy haklarından vazgeçerler. Almanya'da durum farklıdır, çünkü sosyalist kadın hareketinin parti içerisinde yarattığı bağımsız yapı kadınların görünürlüğünü ve bağımsızlığını teminat altına alır. Avrupa'nın büyük kısmında çeşitli partilerden destek alan kadın hareketleri arasındaki ilişkiler oldukça değişkenken, sınıflararası çatışmanın daha belirgin olduğu Almanya'da sosyalist kadınlar liberal ve Katolik kadın hareketleriyle, oy hakkı gibi ortak meselelerde bile işbirliğinde bulunmayı kesin olarak reddederler.

XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başları arasında oy hakkı Avrupa'nın tamamında kadın mücadelesinin ana dayanağını teşkil eder. Hareketin en radikal kesimleri, oy hakkını hem şahsi hem de kamusal hayatta eşitlik elde etmenin ana şartı olarak görürler; daha ılımlı kesimlerdeki kadınlar ise, kamusal alanda faydalı olabileceklerini gösterecekleri bir sürecin olgunluğa ulaşmasıyla bu hakkı elde edeceklerini düşünür.

Tiziana Bernardi

olan çocuk nüfusunu eğitme konusundaki deneyimler, okullaştırma faaliyetlerinin düzenlenmesi ve önerilen müfredatla bağlantılı birçok meseleyi ortaya koyar. XVIII. yüzyıl sonlarında ve XIX. yüzyıl başlarında giderek yayılan bazı ilginç deneyimler Avrupa'nın diğer ülkeleri üzerinde de etkili olacaktır:

özellikle Anglikan rahip A. Bell ile Quaker rahip J. Lancaster, farklı amaçlarla da olsa, karşılıklı eğitim yöntemini öne sürerler. Bu yönteme göre daha büyük yaşta, daha eğitimli bazı çocuklar denetmen olarak görev alacak ve sayısı çok yüksek olan öğrenci kitlesi faaliyetlerini düzenleyecek ve disiplin sağlayacak olan denetmenin kontrolündeki küçük gruplara ayrılacaktır.

Robert Owen ve "Model Koloni"

Bu bağlamda en önemli pedagojik öneri, Robert Owen'ın (1771-1858) düşünce ve deneyimlerinden kaynaklanır; Owen endüstriyel üretimin avantajlarını daha iyi bir toplumsal düzen yaratma zorunluluğu ile bir araya getirmeyi düşünür. Owen'ın amacı, tarım toplumu ile endüstri toplumu arasında bir ayrımın olmadığı ve yeni bir ahlaki dünya yaratmaya yönelik bir araç olan çalışmanın eğitimle dönüşümlü olarak yer alacağı bir tür "model koloni" oluşturmaktır. Owen İngiltere'de, New Lanark'ta böyle bir komün oluşturduktan ve hem toplumsal açıdan (işçilerin hayat şartlarının düzelmesi, kültür düzeyinin yükselmesi) hem de kazanç açısından çok iyi sonuçlar elde ettikten sonra, Indiana eyaletindeki New Harmony'de yeni bir model koloni yaratmak amacıyla kısa bir süreliğine Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eder, ama bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanır.

New Lanark Deneyimi

Owen 1822'de görüşlerini *A New View of Society: Or, Essays on the Formation of Human Character* [*Yeni Bir Toplum Görüşü ya da İnsan Karakterinin Oluşumu Üzerine Denemeler*] adlı eserde sunarken, insan karakterinin oluşumunda toplumsal ortamın önemi ile toplumu reformlara tâbi tutmanın ve disiplinlerarası eğitime dayalı bir ulusal eğitim projesi gerçekleştirmenin gerekliliğini vurgular. Eğitimin herkes için eşit olduğu, yemekhane ve kreşle donanmış, büyük ve işlevsel yapılarda yer aldığı New Lanark'ı yaratırken bu ilkelerden ilham alır. Eğitim müfredatı yaş gruplarına göre bölünür: Çocuklar on sekiz aylıkken yuvaya gitmeye başlayabilirler; iki ila beş yaşında anaokuluna giderler, altı yaşından itibaren de ilkokula başlarlar; on yaşından sonra, sağlam ahlaki alışkanlıklar yaratma ve faydalı bir eğitim sunma amacıyla eğitime atölye çalışmaları da katılır. Daha büyük yaştaki gençler içinse akşam kursları açılır, çünkü formasyon cinsiyet veya yaş ayrımı yapılmadan, herkese yönelik olmalıdır. Müfredata dahil olan tarih, coğrafya, kimya ve astronomi, çocuklara ilgi ve kabiliyet düzeyleri doğrultusunda sunulur; çocuklar ders çalışmanın yanı sıra fiziksel aktivitelerde ve estetik-eğlence faaliyetlerinde (şarkı, dans) bulunurlar. Owen ilginç bir şekilde (o dönemde çok yaygın olan) cezalandırma yöntemlerini ortadan kaldırmayı önerir, çünkü disiplin tehdit veya şiddete değil, nezakete dayalı bir ilişki yoluyla elde edilmelidir. Pedagojik açıdan bakınca Owen'in deneyimi eğitim, toplum ve siyaset arasındaki bağlantılar, çocuk

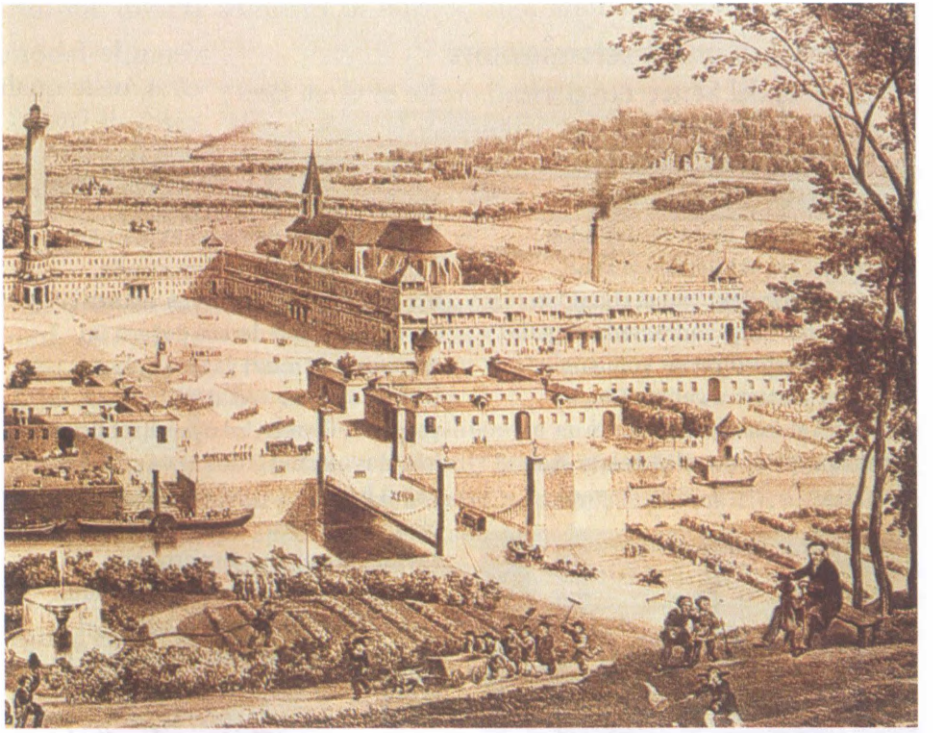

S. Withwell'e göre Owenci komün projesi (1825). İllüstrasyon J. W. Reps'in *The making of urban America* eserinden alınmıştır, Princeton 1965

eğitimine verilen önem, daimi eğitim kavramı ve multidisipliner formasyonun önemi gibi birçok açıdan önem taşır.

John Dewey'e Göre Okul ve Toplum

John Dewey de (1859-1952) pedagoji alanında yenilikçi fikirlere sahiptir. Amerikalı filozofa göre eğitim gelecekteki hayata hazırlık değil de kendinde sosyal ve yaşamsal bir süreç olarak görülmelidir: "Bence okul her şeyden önce sosyal bir kurumdur. Eğitim sosyal bir süreç olduğundan, okul, bir çocuğu türünden miras kalan faydalara ortak kılmaya ve kabiliyetlerini sosyal amaçlara yönelik olarak kullanmasına en çok yarayacak bütün araçların yoğunlaştırıldığı ortak hayat biçiminden başka bir şey değildir" (*My Pedagogical Creed* [*Pedagoji İlkelerim*], 1887). Okul hayatı çocukların somut deneyimlerinden, ortamından ve ilgi alanlarından yola çıkmalıdır ve eğitmen bu aşamalı sürece eşlik ederken otoriter bir şekilde kavramlar ve değerler dayatmamalı, giderek şekillenen bağımsızlığına, eleştirel yetilerinin ve bireyin biyolojik, psikolojik, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kabiliyetlerinin gelişimine yardımcı olmalıdır.

M4: John Dewey, Pedagoji İlkelerim

İtard ve Vahşi Çocuk

XIX. yüzyılda Fransa'da, Aveyron ormanlarında yabani bir halde bulunan, insani ifade yetilerinden ve normal hareketlerden yoksun, on iki yaşlarındaki "vahşi çocuk"un sansasyonel olayı sonrasında engelli ve dezavantajlı bireyler konusunda ilginç bir tartışma gelişir. Olaylı geçen yakalanmasından sonra çocuk (Victor adı verilir) hekim Jean Marc İtard'a (1775-1838) emanet edilir ve İtard, çocuğun derin geri kalmışlığının büyüme çağında maruz kaldığı şartlardan kaynaklandığına karar vererek, terapiden ziyade bir eğitim programı uygulamaya karar verir. Son derece değerli iki *Memoires* [*Anılar*] yazacak olan İtard, çocuğun dikkatini, hafızasını, yargı kabiliyetlerini uyandırabilmek için duyuların eğitimini ve çocuğun doğal hayatla yakından bağlantılı olan ihtiyaçlarını ve ilgi alanlarına saygıyı temel alan bir program uygular. Victor'un rehabilitasyonu, derin bir sevgiye dayalı, bütünsel bir eğitim ilişkisi geliştiren İtard'ın evinde gerçekleşir. Gelişmenin seyri, Victor'un erken yaştaki ölümüyle yarım kalır, ama özel pedagoji tarihinde bir kilometretaşı haline gelir: Engelli, zekâ özürlü veya akıl hastası bireyler o âna kadar evlerine kapanır veya bu amaçla açılmış, hijyen şartları çok kötü, beslenme eksikliği gösteren, tedavi yöntemlerinden ve özellikle eğitim ve rehabilitasyon hedeflerinden tamamıyla yoksun hastanelere yerleştirilirdi.

Aveyron'un vahşi çocuğu Victor, G.H. Wilson'un ilüstrasyonu, "The Eccentric Mirror", Londra 1806

İtard'dan sonra hekim Edouard Séguin (1812-1880) duyusal eğitimin ve imge kullanımının önemini, fiziksel egzersiz ile ahlaki ve entelektüel eğitimi birleştirmenin zorunluluğunu vurgular ve fizyolojik olarak nitelediği okulların açılması gerektiğini savunur. Bu gibi deneyimler sonucunda hararetli bir tartışma ortamı oluşacak ve bu konu XX. yüzyıl başlarında Maria Montessori tarafından ele alınacaktır.

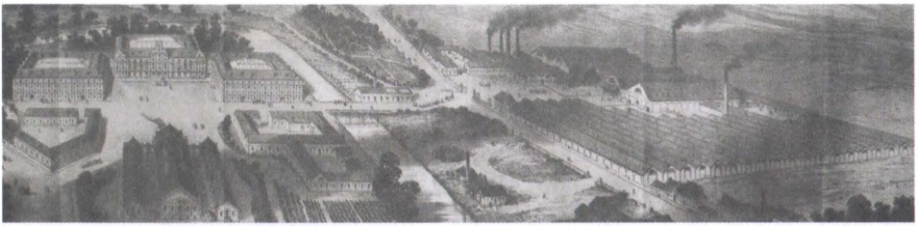

1858-1883 arasında mimar Victor Callan'dın projesi doğrultusunda Guise'de (Paris) kurulan Godin endüstri bölgesi; sol tarafta Fourier'nin *falanster*'lerinden ilham alınmış işçi mahallesi *Familistère* vardır. J.B.A. Godin'in *Solutions sociales* eserinden bir ilüstrasyon, New York, 1886

Fransız Pedagojisi

Ütopyacı sosyalizm bağlamında en radikal ve en karmaşık öneri hiç şüphesiz Fransız Charles Fourier'nin *Le Nouveau Monde Amoureux*'de [Yeni Aşk Dünyası] (1809) sunduğudur. Yazarın hareket noktası, çalışan sınıfların ahlaki ve maddi olarak ezilme haline ve geleneksel eğitim kurumlarına yönelik eleştirileridir; bu kurumların başında aile (hoşnutsuzluk yaratır, duyguları yozlaştırır) ile okul (ayrıcalıkları ve toplumsal haksızlıkları daimi kılar, yavan ve soyut bir eğitim sunar) yer alır.

Fourier'nin hayal ettiği dünyada kadınlarla erkekler "*falanster*" adı verilen, tekeşli evliliklerin veya geleneksel cinsellik ahlakının söz konusu olmadığı, kendine yeten küçük komünlerde bir arada yaşarlar. Ailenin feshedilmesi, doğumdan itibaren kolektif eğitimin uygulandığı anlamına gelir; çocuklar yetişkinler arasında özgürce büyürler ve yetişkinleri gözlemleyerek, onları taklit etmeye çalışarak hayatı öğrenirler. Sezgilerin ortaya çıkmasını sağlaması gereken ve doğayla yakın temas halinde gerçekleşen eğitim, serbest zaman ile çalışma zamanı arasındaki ayrımın ortadan kalkmasını öngörür, çünkü çocuklar her türlü faaliyete zevkle ve taklit etme isteğiyle katılırlar. Formasyon, otuz kadar faaliyet ile doğumdan on dokuz yaşına kadar dokuz eğitim düzeyi öngörür; başlangıçta oyun ve somut deneyimler temel alınır: Kabul gören tek çalışma şekli yazı yazmadır (manüel bir faaliyet sayılır); amaç, herkesin kendi sezgilerini keşfetmesine ve sınıf ayrımının kaybolmadığı, ama büyük ölçüde azaldığı (meritokrasiyle ve gelir dağılımıyla bağlantılı sosyal sınıflar var olmaya devam eder) bir dünyada yapacağı işi seçmesine yardımcı olmaktır.

İsviçre'de ve Almanya'da Pedagoji

Pestalozzi ve İsviçre Örneği

Fransa ve İngiltere'deki düşünce akımlarında belirlenebilen bazı temaların izlerinin görülebileceği İsviçre'deki pedagojik düşünce de kendine özgü bir bağlamda gelişir, ama özellikle Johan Heinrich Pestalozzi'nin (1746-1827) önemli çalışmaları sayesinde Avrupa'nın geri kalanında da etkili olacaktır; Pestalozzi

reforma tâbi tutulmuş, bireysel girişimleri ve ailenin merkezi rolünü temel alan bir toplum oluşturmada halk eğitiminin önemini vurgular.

Pestalozzi 1767'de Neuhof'ta kurduğu çiftlik/iplikhanede yetimlere hesap yapmayı, okuma ve yazmayı öğretir ve onları doğmakta olan endüstrinin fark gözetmeyen sömürüsünden kurtarmak için kendilerini tarım ve imalat faaliyetlerine adamalarını sağlar. Bu deney 1779'da ekonomik zorluklardan dolayı sona erer ve Pestalozzi yirmi yıl kadar kendini pedagojik düşünceye adar ve *Die Abendstunde eines Einsiedlers* [*Bir İnzivacının Akşam Saatleri*] adlı aforizma kitabı ile *Lienhard und Gertrud* adlı bir roman yayımlar; Pestalozzi, döneminin toplumsal düzenine ve eğitim kurumlarına yönelik eleştirisinden hareketle, yurttaşların özgürlük ve katılım icrası anlamındaki formasyonunu temel alan reformların gerekliliğini vurgular.

Johann Heinrich Pestalozzi, *Lienhard und Gertrud*, Berlin ve Leipzig, 1781

İtalya'da Yurttaşların Formasyonu Tartışması ve Anaokullarının Doğuşu

İtalya'da pedagojik düşünce ulusal birlik meselesiyle yakından bağlantılıdır. Vincenzo Cuoco (1770-1823), *Progetto di decreto per l'ordinamento della pubblica istruzione*'de [*Kamu Eğitimin Düzenlenmesine Dair Kararname*] (1809) formasyon konusunda kesin talimatlar sunar: Eğitim tekdüze ve kamusal olmalı, hem çok kişiye (halkın bilgelerden fayda sağlaması için) hem de az kişiye (bilim dallarının teşvik edilmesi için) yönelik olmalıdır; eğitim, hazırlıklı hocalara emanet edilmeli, devlet tarafından kontrol edilmeli ve düzenlenmelidir ve devlet, eğitim sürelerini ve programları belirlemeli, ders kitaplarının basılması ve benimsenmesi için kurallar koymalıdır. Benzer temaları ele alan Carlo Cattaneo (1801-1869), eserlerinde ulusun medeni yükseliş sürecinde eğitimin önemini ve bilgi sahibi olmanın değerini vurgular; Cattaneo'ya göre okullar belirli ihtisas kriterleri doğrultusunda ve dönemin

Pestalozzi'nin çizdiği ideal hoca figürü, öğrencilerine büyük sevgi besler ve çocuklara somut yetenekler kazandırmak amacıyla deneyimlerini yakından izler; yine Pestalozzi'nin çizdiği ideal anne figürü de aile huzurunun merkezi ve çocuğun ilk eğitimcisidir; yazar, annelere eğitimci rollerini yerine getirebilmeleri için onlara tavsiyeler ve yöntemler sunmak amacıyla çeşitli eserler yazacaktır (*Buch der Mutter* [*Annenin Kitabı*], *Schwanengesang* [*Kuğunun Şarkısı*], *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt* [*Gertrude Çocuklarını Nasıl Eğitiyor*]). Pestalozzi'nin teorisi her şeyden önce eğitimin çocukların doğal gelişimini izlemesi gerektiğine dikkat çeker, sonra da formasyon seyrinin meslek eğitimi, entelektüel eğitim ve ahlaki eğitimin birleşimini temel alması gerektiğini vurgular (Pestalozzi'nin pedagojisinin "el, zihin ve gönül" birliği olarak tanımlanması bundandır); son olarak, eğitim deneyimlerle temas halinde gerçekleşmelidir ve gündelik sıradan şartların öğrenme kaynağı olarak değeri anlaşılmalıdır.

Stans Modeli

Pestalozzi bu ilkeler doğrultusunda 1798'de Stans'da yetimler için bir aile gibi düzenlenmiş bir kurum yaratır: Öğretmenler okuldaki bütün işlevleri üstlenirler ve eğitim aracı olan sevgi hem çocuklara eğitim bağını kabul ettirir hem de ahlaki açıdan gelişmelerini kolaylaştırır. Somut deneyim ve disiplin edinme anlamındaki çalışma kurum içerisinde yine önemli bir rol edinir. Bu model birkaç yıl sonra Burgdorf'ta ve 1805-1825 arasında, birçok Avrupa ülkesinde ün salacak olan ve dönemin ünlü düşünürlerinin de inceleme yolculuklarının hedefi haline gelen Yverdon'da uygulanır.

özelliği olan beşeri disiplinlerin tersine, bilimsel zihniyeti teşvik edecek şekilde organize edilmelidir.

Halkın özgürlüğüne kavuşma ihtiyacı konusu liberal Katolik grupların bile (Raffaello Lambruschini, Gino Capponi, Niccolò Tommaseo) duyarlı olduğu bir konudur; bu gruplar, hedeflerinin radikal toplumsal reform olmamasına rağmen, toplumun ve ulusun kaderini iyileştirme hedefinin, okul sisteminde gerçekleştirilecek reformlar ve dergilerin eğitim propagandası amaçlı kullanımı yoluyla halkın alt tabakaları arasında da eğitimin teşvik edilmesini gerektirdiğinin bilincindedirler.

Özellikle çiftçilerle işçilerin makinelere dönüşmesini engellemek gerektiğini vurgulayan Lambruschini, öğretmenlere ve ebeveynlere hitaben yazdığı *Guida dell'educatore* [*Eğitimcinin Rehberi*] adlı kitabında eğitim ilişkisinin otorite ile öğrenciye saygı arasındaki dengeyi temel alması gerektiğini öne sürer. Lambruschini

ayrıca beşeri ve bilimsel eğitim arasındaki dengenin, doğayla temasın ve eğitimin deneyimi temel almasının önemini vurgular. İtalya'da müfredat tartışmalarının yanı sıra, eğitim alanında önemli girişimler giderek yayılır: Örneğin 1821'den itibaren Cremona'da ilkokul eğitimi müdürü olan Ferrante Aporti (1791-1858) karşılıklı eğitim yöntemini ortaya atar, öğretmenlerin formasyonuyla yakından ilgilenir ve bölgede halk eğitimine yönelik girişimleri teşvik eder. Daha sonra çalışmalarına Torino'da devam eden Aporti, burada ilkokul öğretmenleri için üniversitede bir metodoloji kursu başlatır.

Dezavantajlı sınıfların ihtiyaçlarına özellikle duyarlı olan Aporti, kısmen Pestalozzi'nin yöntemini benimseyerek, çocuklara bazı temel kavramları sunacak ve ahlaki formasyonlarını yönlendirecek bir formasyon müfredatı planlamak ister. Çalışmalarıyla kayda değer başarılar elde eden Aporti, İtalya'da

Friedrich Fröbel ve Çocukluk Bahçesi

Kurumun ziyaretçileri arasında yer alan Friedrich Fröbel (1782- 1852) Yverdon'da geçirdiği kısa staj döneminden sonra Pestalozzi'nin çalışmalarının bazı temalarını orijinal bir şekilde ele alarak, 1839'da Blaukenburg'daki Çocukluk Bahçesinde uygulamaya koyar. Erken çocukluk dönemi üzerinde duran Fröbel, çocukların temelde iyi olduğu fikrini zemin alır; eğitmenlerin görevi, doğayla temas ile renklerin, seslerin, ritimlerin ve figürlerin yaratıcılığı uyarması yoluyla her çocuğun içindeki tanrısallığı ortaya çıkarmaktır. Çocukların ana faaliyeti olan oyun, ahenkli bir şekilde gelişmelerine ve başkalarıyla ilişki kurmalarına imkân verir. Bu açıdan mekânlar ve malzemeler büyük önem kazanır: Fröbel'in bahçeleri; donanımlı mekânlar ve doğayla temas öngörür; bahçıvan öğretmenin görevi, içerik veya kavram aktarmak değil, faaliyetleri programlı veya organik hale getirmeden yönlendirmektir. Önerilmesi gereken malzemeler, çocukların kendi deneyimlerini yapılandırmasına, doğayla ve tanrısallıkla temas etmesine izin verecek geometrik biçimlerdir. Fröbel'in pedagojisinin bu yönü daha suni sayılırken, diğer özellikleri (öğretmenlerin eğitici ve yönlendirici rolü, çocukların özgüllüğüne saygı, doğayla temasın önemi) birçok Avrupa ülkesinde başarılı olmasını sağlamıştır; Fröbel'in yöntemi Almanca konuşulan bölgelerde ve Fransa'da büyük rağbet görür; İtalya'da 1869'dan sonra öğretmen eğitim okullarının staj dönemleri Fröbel'in çocukluk bahçeleriyle bağlantılı olarak yapılır.

Herbart

Almanca konuşulan bölgelerde Fröbel'in önerisinin yanında eğitim konusunda geniş bir düşünce ortamı gelişir. Öne çıkan isimlerden Johann Friedrich Herbart (1776-1841) pedagojiyi tanımlama ve ahenkli ve sorumluluk sahibi bir birim anlamında bir insanın formasyonuna yönelik bir müfredat planlama

birçok yetkilinin bu gibi girişimlerin toplumsal istikrarı tehlikeye attığını düşünerek karşı çıkmasına rağmen erken çocukluk dönemi için sayısız anaokulunun kurulmasını sağlar. Aporti'nin yöntemi didaktik açıdan biraz mekanikse de özellikle kırsal kesimlerde bazen ilkokula bile gitme imkânı olmayan çocukların okuma yazma konusunda temel bilgiler edinmesini sağlar.

XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başları arasında İtalya'da çocuk eğitimi alanında yer alan en önemli ve verimli girişimler arasında Rosa kız kardeşler ile Carolina Agazzi'nin "ıvır zıvır okulu" yöntemi ve 1908'de hem pedagojinin bağımsızlığı ve bilimsel bir yöntem benimseme hem de yapıları, didaktik metodolojileri ve öğretmenlerin formasyonu açısından özgün bir öneri üzerine kurulu son derece ayrıntılı, sağlam bir teorik yapıyı uygulamaya koyarak Çocuk Evini kuran Maria Montessori sayılabilir.

girişimlerinde bulunur. Bu yazara göre pedagoji, felsefi bir bilim sayılmalıdır: Amacı "çocukların yönetimi"dir ve psikoloji ile eğitimin hedefini belirleyen ahlakla işbirliği yapmalıdır. Çocukların özelliği, "vahşi kontrolsüzlük"tür ve eğitmenlerle ebeveynler, çocukları ahlaklı kılmak için sevgi ile otorite arasındaki dengeyi temel alan bir ilişki oluşturmasını bilmelidirler. Eğitim çocukların ilgi alanlarına saygı duymalıdır ve bu açıdan estetik eğitimi büyük önem taşır. Eğitim müfredatı, ilkokul eğitiminden sonra, teknik okul ve lise olmak üzere iki yol öngörür. Herbart'ın düşünceleri hem Almanca konuşulan bölgelerde hem de İtalya'da etkili olur, çünkü öğretmenin rolüne ve formasyonuna, eğitim süreçlerinin düzenlenmesi gerekliliğine ve pedagoji, psikoloji ve ahlak arasındaki ilişkileri ele almaya önem verir.

Goethe ve Sanatın Eğitim Boyutu

Aslen pedagog olmayan bazı düşünürlerin de eserlerinde eğitim konusundaki ilginç düşüncelerini tespit etmek mümkündür. Özellikle Johann Wolfgang Goethe (1749-1832), eserlerinde sanatın eğitim boyutuna, çocukların hayal gücünü ve yaratıcılık yeteneklerini geliştirme kabiliyetine yer verir. Zaten estetik faaliyetler zihin ile duyum, manüel faaliyetler ile bilgi arasında bir sentez niteliğinde olduğundan, insanın ahenkli ve bütüncül anlamda gelişmesine imkân verir. Goethe, *Wilhelm Meisters Wanderjahre*'de [*Wilhelm Meister'in Yolculuk Yılları*] sunduğu ütopyada gençlerin formasyonuna adanmış bir yeri tasvir eder. Bu komün, herkesin şahsi yatkınlıklarını ortaya çıkarmak amacıyla çiftçilik hayatıyla temas halinde bir eğitim güzergâhını gerçekleştirir; bu düzen, gençlerin kendilerine uygun bir iş seçmesini sağlamak için manüel ve entelektüel etkinliklerin sentezini öngörür; büyük önem verilen estetik eğitimi epik, müzik, resim ve heykeltıraşlık yoluyla sunulur.

Montessori Yöntemi

Maria Montessori'nin (1870-1952) güçlü kişiliği, yöntemiyle elde ettiği başarının hem kökeninde yatar hem de uygulamalarının sınırını teşkil eder, çünkü Montessori'ye benzer tutkuya sahip, kendini tamamıyla adamaya hazır öğretmenler bulmak kolay değildir. Montessori'nin çocuk eğitiminde hem özgürlüğün hem de kuralların ve disiplinin gerekli olduğuna dair inancı, eleştirmenleri tarafından sıklıkla yanlış anlaşılmıştır. Huzur ve sükûnet kavramı birçokları tarafından çalışmalarının tamamına getirilebilecek yorumun ana unsuru olarak görülür.

Montessori yöntemi, çocukların yetişkin olana dek eğitimini kapsar. Öğretmen, çocuğun içinde doğuştan var olan bir şeyler yapma isteğini yönlendiren aracı olmalıdır sadece; gözlem yapmasını bilmeli, uygun malzemeyi seçebilmeli ve gerektiğinde susmayı bilmelidir.

Maria Montessori, çocukların gelişimini dört döneme ("düzlem") ayırır: İlkinin (2-6 yaş) amacı, duyuların kullanımı ve uygun bir ortamda pratik ve sosyal hayata alıştırmadır. Bu dönemin temaları hareketlilik, zaman, ev işleri, doğayla ilişki, bağımsızlık, sessizlik, dil, sayılar, mekân, gürültüler ve sesler, renkler, yazı ve kendi kendini eğitimi kapsar. İkinci dönemde (7-12 yaş) duyusal düzlemden soyut düzleme geçiş yer alır. Öğretmen aracı olmaya devam eder, ancak çocuk, yetişkinden kaynaklanan güvenlik duygusunu hissetmelidir. Temalar arasında su konusunda çalışmalar, kimya, kozmik eğitim, tarih, dünyadaki dinler, sanat ve müzik eğitimi ve izcilik yer alır. Montessori şöyle der: "Pratik bir amacı olan manüel çalışma, içsel disiplin edinmeye yardımcı olur. Eller kendiliğinden seçilen bir işte gelişirken ve başarma, engelleri aşma iradesi doğarken, bilinç basit bir bilgiden fazlasıyla zenginleşir, o da çocuğun kendi değerinin bilincidir." Ergenlik (12-18 yaş), "çocuğun bir insana, yani toplumun bir üyesine dönüştüğü dönemdir. [...] Başkalarıyla işbirliği yeni bir güç kazandırır, enerjiyi uyarır. İnsan doğası hem düşünce hem de eylem açısından sosyal hayata ihtiyaç duyar."

Maria Montessori, ortaöğretim kurumlarının reforma tâbi tutulmasını hararetle talep eder ve İngiltere ile Almanya'da gördüğü örneklerden ilham alarak, eğitimin toplum içerisinde ve kırsalda gerçekleşmesini ister. Çocukların özgürlüğü kadar korunması, fiziksel bakımı, uygun şekilde beslenmesi, ahlaki eğitimi ve şahsi ifade yeteneği de önemlidir. Montessori, dördüncü dönemde (18-24 yaş) genç yetişkinleri üniversite eğitimleri sırasında bağımsız olmaya, işbirlikleri kurmaya ve ekonomik bağımsızlıklarını edinmeye teşvik etme gerekliliğini ortaya koyar.

Renate Ramge

Nikolai Petrovich Bogdanov-Belsky, *S.A. Rachinski'nin hayır kurumunun okulunda aritmetik dersi*, 1895, Moskova, Tretyakov Gallery

Marx'ta Pedagoji ve Siyaset

Karl Marx'ın (1818-1883) eserlerinde, pedagoji ile siyaset arasındaki bağın öneminden dolayı eğitim konusu defalarca sorgulanır. Marx'ın düşüncesinde, aile nasıl tarihsel bir evrime tâbiyse ve toplumsal dönüşümlere bağlıysa, eğitim ve özellikle okul da egemen sınıfın algısını ve çıkarlarını ifade eden ideolojik bir aracı temsil ederler. Dolayısıyla toplumu Komünizme yönelik bir reforma tâbi tutmak için okulun ideolojik işlevini ifşa etmek ve entelektüel yetilerin yanı sıra manüel yetilerin gelişimini ve çalışmanın önemini öngörecek şekilde reformlar uygulamak gerekir. Eğitim "çokyönlü" bir insan, yani çalışma zamanı ile serbest zamanı uzlaştırmasını bilen ve sadece sektörel yetiler edinmekle yetinmeyen bütüncül bir kişilik oluşturmak amacıyla ruhsal formasyon, fiziksel eğitim ve multidisipliner eğitimden oluşmalıdır.

Rudolf Steiner'ın Antropozofisi

Sıra dışı bir şahsiyet olan Rudolf Steiner (1861-1925) 1913'te, "insan ruhu"nu "evrenin ruhu"yla yeniden birleşmeye yönlendiren bir bilgi edinme süreci olarak tanımladığı "antropozofi"yi kurar. Steiner'in pedagoji kavramı, Goethe'nin doğa konusundaki düşüncelerinden ezoterik ve teozofik ilkelere, Nietzsche'nin felsefesinden Doğu düşüncesine kadar çok çeşitli kaynaklarla beslenen senkretist bir düşünceyi temel alır. Steiner'in pedagoji alanına yönelik olarak geliştirdiği (ve ondan ilham alan az sayıda eğitim kurumunda uygulanan) yöntem, çocuğun, sezgilerini yavaş yavaş geliştirmesi ve ruhsal doğasının tam olarak bilincine varması için meditasyona başvurmayı öngörür; böylelikle formasyon müfredatının merkezinde ritmik dans ve sanat eğitimi yer alan, değerlendirme, kavram öğrenimi ve ders kitapları gibi didaktik araçları reddeden bir öğretim uygulaması ortaya çıkar.

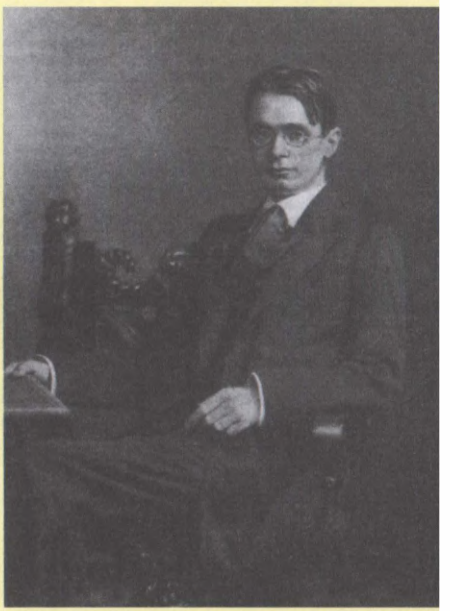

Rudolf Steiner Berlin'de, 1900

Tolstoy ve Çar Dönemi Rusya'sında Halk Eğitimi

Çarlık Rusyasında düşünür ve roman yazarı Lev Tolstoy da (1828-1910) dezavantajlı sınıfların durumu konusunda duyarlılık gösterir ve okul sistemine sert eleştiriler yöneltir. Yazara göre okul, egemen sınıfların çıkarlarını ve değerlerini temsil eder ve sefil haldeki çiftçilerden ibaret olan halkın ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaktır. Tolstoy, eğitimin ücretsiz verildiği, öğrenim özgürlüğünü, yenilikçi okuma yazma öğretme yöntemlerini ve çocukların ilgi alanlarını temel alan sayısız okul kurar. Tolstoy, *Halk Eğitimi* adlı denemede okullaşma zorunluluğuna karşı çıkar ve doğayla temas halinde, özgür bir eğitimi destekler.

XIX. Yüzyıla Borcumuz

Umberto Eco

Bizimkinden pek de uzak olmayan bir yüzyılı değerlendirmek zordur. Aradaki yakınlık veya bir anlamda babalık bağı ilişkiyi zorlu kılar. Sanat alanındaki avangard akımlardan sol ve sağdaki diktatörlüklere, Einstein'ın fiziğinden sonsuz sayıda geleneğe kadar XX. yüzyılın bütün büyük hareketlerini ele alırken, onları XIX. yüzyıla tepki olarak görebiliriz.

Aslında bu deneyi tam tersi yönde yapmalı, XIX. yüzyıla neler borçlu olduğumuzu sorgulamalıyız. O yüz yıllık dönem içinde matematik alanında devrimler yaşandı (küme teorisi ve Eukleides dışı geometriler doğar), astronomi alanında devasa adımlar atılır, önceki yüzyılda üzerinde dahiyane fikirler üretilmeye başlanan elektrik fenomeni hem bir bilimin hem de yeni bir teknolojinin konusu haline gelir ve yıllarca gazlı lambalarla sağlanan aydınlanmadan sonra ampul doğar. XIX. yüzyıl kapanırken telsiz telgraf ve radyo icat edilir. Bir önceki yüzyılın büyük sınıflandırmacılarının temelini attığı canlılar bilimi tamamıyla yerine oturur. Tıp gerçek anlamda bilim ve teknoloji haline gelir: Aşılar, kuduz ve tetanos serumları, stetoskop, anestezi, antisepsi ve sterilizasyon teknikleri, pnömotoraks ve X ışınları keşfedilir. Evrim teorisiyle birlikte türlerin kökenine bakışımız ve insanlar konusundaki fikirlerimiz değişir. Mantık ve matematik kavramlarının yanı sıra düşünce yasalarının nasıl işlediğinin açıklaması Boole, Peirce ve Frege gibi yazarların eserleri sayesinde devrimci bir dönüşümden geçer. Deneysel psikoloji doğar ve onunla bağlantılı olarak, Wundt'tan Brentano'ya ve okuluna, hatta Dilthey'in doğa bilimleri ile tin bilimleri arasındaki ayrımına kadar birçok felsefi gelenek gelişir. Bunlara eşlik edecek olan heterojen felsefeler coğrafi olarak birbirlerinden çok uzak olsalar da ortak noktaları felsefi inceleme yöntemi olarak içebakış ve bilincin verilerinin analizidir; XIX. yüzyıl sona ererken de psikanaliz doğar.

Tarihe büyük hayranlık besleyen XIX. yüzyıl, onu geleceğe doğru uzanırken geçmişe yeni araçlar ve yeni yöntemlerle bakan, Eski Mısır'ın dilini ve Hin-Avrupa dilini yeniden keşfeden, tarihsel dilbilimi, modern filolojiyi, sosyolojiyi, fiziksel ve kültürel antropolojiyi yaratan sonsuz bir enerji olarak görür,

XIX. yüzyıl, makinelerin yüzyılıdır. Önceki yüzyıllarda makineler konusunda teoriler üretilir, öncü deneyler geliştirilir, XVIII. yüzyılda ilk mekanik dokuma

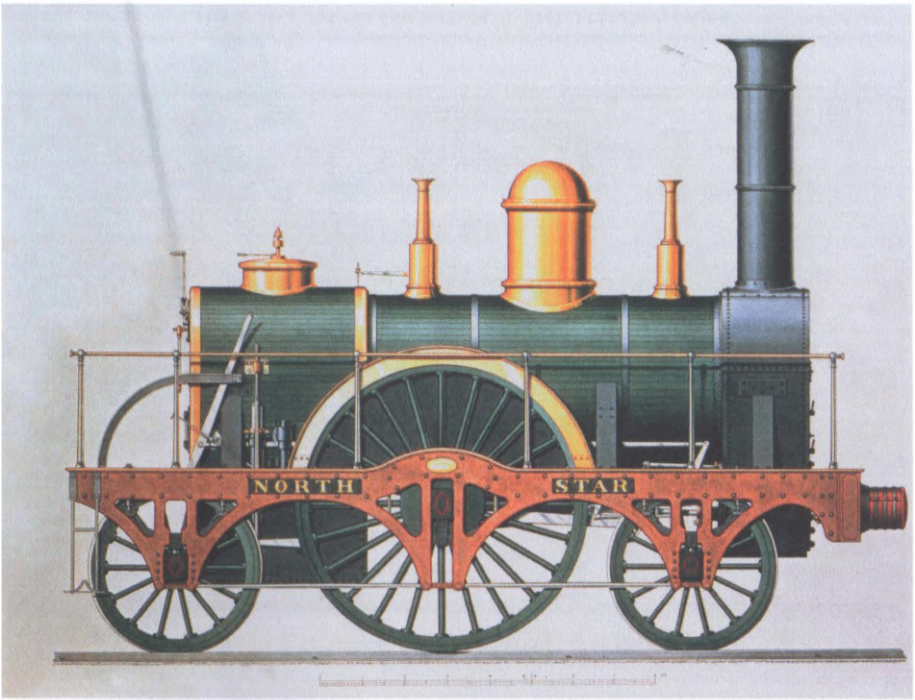

Stephenson tarafından 1837'de icat edilen buharlı lokomotif North Star

tezgâhları ortaya çıkar, ama XIX. yüzyıl buharlı makinelerin yüzyılıdır, lokomotif, ilerlemenin sembolü haline gelir ve Alp Dağlarında tüneller açılmasına, Amerika'da kıtayı birleştirecek, Avrupa'da ve başka yerlerde mesafeleri kısaltacak demiryollarının yapılmasına neden olur. Yanmalı motor icat edilir, ilk arabalar ortaya çıkar ve XX. yüzyıl başlarında Ford'un T modeliyle kitle aracı haline gelir, ama XIX. yüzyıl sonlarında zaten dolaşımdadırlar. Buhar ve yeni metalürji, denizcilikte devrim yaratır, yelkensiz gemiler, transatlantikler ve demirden savaş gemileri pervaneler sayesinde okyanusları geçer, ilk denizaltılar su yüzeyinin hemen altında ürkekçe ilerlerler. Büyük şehirlerde yerin altında ilk demiryolları kazılır. Kimya simyadan kesin olarak ayrılır ve endüstriyel kimyaya dönüşür. Endüstri bugün bildiğimiz halini alır, büyük buharlı tokmaklar ve hadde makineleri ortaya çıkar, çelik ve demir döküm, kalorimetreler, elektroskoplar, elektromanyetik jeneratörler, dinamolar, türbinler üretilir. Ama yeni makineleri beslemek de lazımdır: XIX. yüzyıl, petrolün yararlarının, nasıl bulunacağının ve işleneceğinin, nasıl taşınacağının (petrol hatları ve tankerler) keşfedildiği yüzyıldır; yanmalı motorların yanı sıra petrolle çalışan ilk dizel motorlar da doğar.

1867'de Paris'te düzenlenen Uluslararası Sergi, 1867, Paris, Carnavalet Müzesi

Nesnelerin Yüzyılı

Gökyüzünde bir önceki yüzyılın ilk aerostatik balonlarının yanı sıra pervaneli zeplinleri yükselir, Lilienthal'ın planörlerinden Santos Dumont'un ilk uçaklarına geçilir ve Wright Kardeşlerin belirleyici önem taşıyan deneyi de yüzyılın sonundan üç yıl sonra yer alacaktır. XIX. yüzyıl, endüstriyel gelişimden ve yeni kapitalizmden dolayı aynı zamanda kitle tüketimine yönelik olarak makineler tarafından imal edilen nesnelerin de yüzyılıdır. Bu nesnelerin her biri akılcı bir şekilde tasarlanır, böylece endüstriyel tasarım doğar.

Günümüzde "tüketim amaçlı" diye tanımlayacağımız bu nesnelerin bazıları hayatımızı dönüştürmüştür. Son derece eksik olsa da şöyle bir listesini sunabiliriz: daktilo, gramofon, diktafon, dikiş makinesi, dikenli tel (Amerika'da tarım alanında devrim yaratacaktır), buzdolabı ve konserve yiyecekler, pastörize süt, puro (ve sigara) çakmağı, Yale kilitleri, asansör, çamaşır makinesi, elektrikli ütü, dolmakalem, silgi, kurutma kâğıdı, pul, pnömatik boru, klozet, kapı zili, vantilatör, elektrikli süpürge (1901), jiletli tıraş makinesi, katlanabilir yatak, berber koltuğu ve ofisler için döner koltuk, kibrit ve sürtmeli kibrit, yağmurluk,

Herman N. Hyneman, *Gazete satışı*,
1889, New York, Public Library

fermuar, çengelliiğne, gazlı içecekler, lastikli bisiklet, basınçlı oda, çelik parmaklı ve zincirli şanzımanlı tekerlek, otobüs, elektrikli tramvay, yükseltilmiş demiryolu, selofan, selüloit, yapay lifler... Babbage, dakikada 66 toplama işlemi yapabilecek bir hesap makinesi icat eder...

Bu nesnelerin satılması gereklidir, onun için yeni pazarlar yaratılır, böylece XIX. yüzyıl, reklamcılığı icat eder. Büyük mağazalar doğar. Bu yeni üretim ve ticaret kabiliyetinin zirvesi, büyük uluslararası sergilerle yaşanır. XX. yüzyıl başlarında Amerika'da birilerinin teknolojik yenilikler için bir merkez kurulmasını önerdiği, birilerinin de buna karşı çıktığı, buna ihtiyaç olmadığını, icat edilebilecek her şeyin icat edildiğini söylediği anlatılır. Üçüncü binyılın başındaki bizler bu kadar saf değiliz ve daha sonsuz sayıda icadın yapılabileceğini biliyoruz. Ama o itiraz, yaşadığı yeniliklerden dolayı şoka uğrayarak, hayal edilebileceklerin sınırına ulaşıldığını sanan bir dönemin gururunu ifade eder. Ütopyacı romanlarda 2000 yılının harikaları çoktan öngörülmüştür, ancak bilimkurgusal öngörüler önceki yüzyılda olduğu gibi felsefi anlatımlar yoluyla sunulmaz, gerçek teknolojik verileri temel alır, Ayın ve deniz altındaki uçurumların fethedildiği hayal edilir. Verne dünyanın 80 günde dolaşılabileceğini bize gururla bildirmiştir. Léon Foucault rakkasıyla dünyanın dönüşünü ilk defa kanıtlamayı başarır. Yeni teknolojiler matbaanın gelişimi üzerinde de etkili olur. İlk gazeteler XVIII. yüzyılda ortaya çıkar, ama günlük gazetelerin ve kitap baskılarının linotip ve rotatif baskı makinesi sayesinde endüstriyel boyutlara ulaştığı dönem, XIX. yüzyıldır. Kötülerden intikam alan, bütün haksızlıkları ortadan kaldıracak kahramanları anlatarak dışlananlara teselli sağlayan popüler romanlar ortaya çıkar, bilgiyi ondan mahrum kalanlar arasında yayan ilk ekonomik kitap dizileri basılır. Günümüzde kitle iletişimi dediğimiz iletişim türü ve kültür endüstrisi doğar. Korkunç sansürlere tanık olan bu yüzyılda zaman içinde basın özgürlüğü fikri gelişir. XIX. yüzyıl, endüstriyel gelişimin heyecanına, kapitalizmin coşkulu yükselişine, mükerrer ateşli silahların, tabancaların, ilk makineli tüfek projelerinin verdiği savaşma gururuna ve korkunç giyotinin yanında elektrikli sandalyenin insancıl bir icat olarak görülmesine tanık olur.

Züppe ile İşçi

Yeni teknolojiler, mimari ve şehir planlama üzerinde de etkili olur, taştan demire ve betona geçilir, yükselen ilk gökdelenlerle profili değişen modern şehir yıkılıp ilerleme güdüsüne uymak için vahşi bir şekilde imha edilen geçmişin kalıntıları üzerine yeniden kurulur, mirastan mahrum edilmişlerin yoğun şekilde yaşadığı banliyölerle çevrili kibirli merkezler ortaya çıkar, şehir özümser ve dışlar, yüceltir ve aşağılar, giderek nüfusu artar, kulelerle dolar, ışıldar, ama zalimdir de. Ama aynı zamanda ve aynı nedenlerden dolayı, endüstrinin

gücü giderek kabul görürken, XIX. yüzyıl, ezilen kitlelerin çektiği sefalet üzerine kafa yorar, kömürden kararmış şehirlerden yakınır, gravür sanatçıları bize hem yeni, ışıl ışıl kristal yapıları hem de madenlerde çalışmaya mahkûm çocukların kan dondurucu görüntüsünü sunar. İşçiler ve sömürülenler bir sınıf oluşturduklarının bilincine varırlar ve o âna kadar akla hayale gelmeyecek, proletaryanın diktatörlüğü fikri yavaş yavaş ortaya çıkar ve kabul görür. Kültürel aristokrasi kitlelere duyulan horgörüye dayalı yeni bir estetik geliştirir ve züppelerin karşısında muzaffer işçiler yer alır.

Kadın olmanın gururu doğar ve geri dönüşü olmayan bir yolda ilerler, Dördüncü Kuvvetin isyanlarına katılan kadın işçiler arasında yayılır, kadın ruhunun derinliklerini inceleyen kadın yazarlarla, dünyanın dört bir yanındaki sahnelerde tutkularını konuşarak ve şarkı söyleyerek ilan eden karizmatik figürlerle giderek güçlenir. Erkek dünyası da Madam Bovary'den Anna Karenina'ya, kadın ruhunu psikolojik düşüncesinin merkezine alır. XIX. yüzyıl, Nobel Ödülünün bir kadına, Madam Curie'ye verilmesiyle sonuçlanır. Kadınların oy hakkını savunan hareket de (*suffragette*'ler) yine bu yüzyılın sonunda doğacaktır.

Gerçekçi burjuva romanı, neşterini büyük ve küçük ailelerin trajedilerine, yeni doğan sınıfların ruhsal sefaletine ve varlıklı sınıfların maddi krizlerine vurur. XIX. yüzyıl ayrıca kendine, resim alanında Rönesans perspektifinin icadına benzer bir devrim gerçekleştiren ve fotoğraf ile sinema gibi yeni görsel ifade biçimlerin çağdaşı olan Empresyonist sanatçıların gözleriyle bakar.

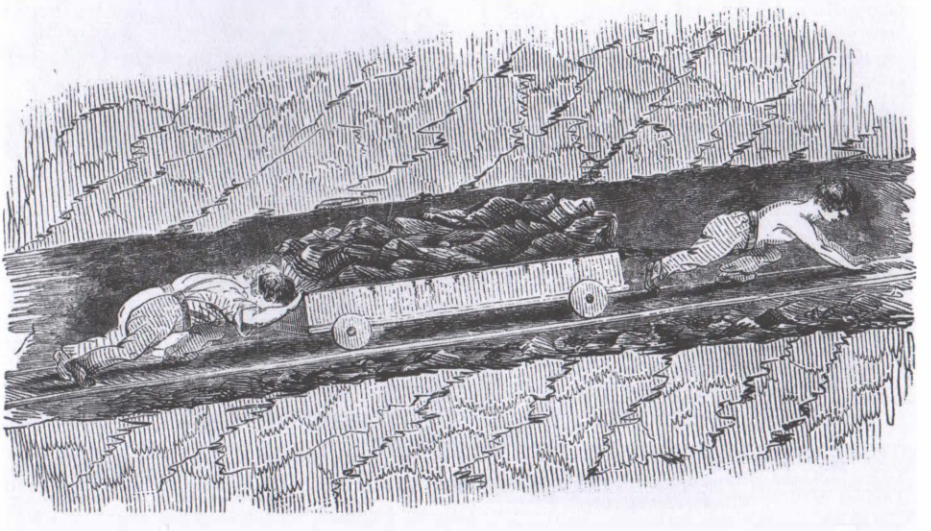

Madende çalışan çocuklar, çocuk işçileri konu alan bir komisyonun İngiltere parlamentosuna sunduğu *Madenlerde Çocukların Kullanımı Konusunda Birinci Rapor*'dan bir gravür, 1842

XIX. yüzyıl Napoléon mitinin yarattığı romantik sarhoşluk duygusuyla başlar ve çeşitli ulusların yeniden doğuşunun uyandırdığı coşkuyla devam eder: Bu dönemde Avrupa'nın yeni coğrafyası çizilir, Amerika Birleşik Devletleri (çeşitli kanlı savaşlardan sonra) bir dünya gücü haline gelir. Avrupa'nın üç yüzyıl boyunca dünyanın başka bölgelerinde yayılmasından sonra kibirli bir sömürge ideolojisi ve "beyaz insanın yükü" fikri doğar, ama aynı zamanda Afrikalılardan Çin'deki Boxer İsyanına kadar her yerdeki sömürgeler, halkların ayaklanmalarına sahne olur ve XX. yüzyıldaki büyük isyana zemin hazırlanır. Modern Japonya ortaya çıkar, bağımsızlık ve isyan hareketleri Avrupa'ya yayılmanın yanı sıra eski İspanya İmparatorluğuna ait Güney Amerika coğrafyasının ve siyasi haritasının değişmesine neden olur. Katolikler Tahtı ve Sunağı koruma amaçlı, ama dindışı üyelerden ibaret yeni siyasi örgütler kurar. Ateizm artık kaçak olarak yaşanmak yerine yeni bir dinmiş gibi gururla sergilenir. Bilim dünyasının büyükleri çelişkili bir şekilde, pozitif bilgi dağarcıklarının dışına ittikleri Bilinmezlik tutkusuyla bazen bir araya gelip medyum seansları aracılığıyla öte dünya ile bağlantı kurmaya çalışırlar.

Honoré Daumier, La Véritable Danse des Tables, *Le Charivari* adlı hiciv dergisinden bir illüstrasyon, 1853, New York, Brooklyn Museum

Lumière Kardeşlerin bir trenin istasyona girişini gösteren filmden bir kare, 1895

Romantizmden Dekadanlığa

XIX. yüzyıl, Romantizmin coşkusuyla başlayıp Dekadanlığın özlem duygusuyla kendinden geçer. Sayısız ütopyayla kafayı bulur, devasa kibirler geliştirir, tinin olduğu kadar maddenin, felsefenin ve bilimin erdemlerini yüceltir, kahramanlık senfonileri yaratır, ama her şeyin zaten yazılı olduğu gibi melankolik bir fikirle kendi sonunu hazırlar.

İlerleme fikrini ve tarihin önü alınamaz seyri kavramını bize sunan yüzyıl, bize aynı zamanda yorgunluk kavramını, değerlerin çöküşünü ve başlangıçta insanı yaratmış olmak gibi kibirli bir fikre sahip olan Tanrı'nın ölümünü sunar. XIX. yüzyıl, ilerlemenin yanılsamaları üzerine kafa yorarken, Leopardi "muhteşem ve ilerici kaderi" sorgular. İdealizmin ihtişamlı anlatısından gözü

kamaşan XIX. yüzyıl, bazen insan hayatının sonlu olması üzerine düşünür ve varoluşçuluğun temeli atılmış olur. Huzursuz ve meraklı yazarlar uyuşturucudan kaynaklanan yapay cennetleri keşfetmeye başlar.

Sonsuz çelişkileriyle XIX. yüzyıl bize fazlasıyla yakındır, bizde mahcubiyet yaratan otoriter babamız gibidir, bize halen kullanmaya devam ettiğimiz neleri armağan ettiğinin farkında olmayız ve ikiyüzlülüğü, uzun etekleri ve bıyık şekillendirme aletiyle dalga geçeriz, ama günümüzde XIX. yüzyıla özgü olarak düşündüklerimiz de o zamanlar yenilik demekti; icat, cüret ve provokasyon demekti.

XIX. yüzyılda tasarlanan bilimsel programları eleştirsek de keşif âleminde hâlâ onları temel alarak hareket ederiz; hayaller âleminde de ekranlarda, anlatım programı XIX. yüzyıl sanatı tarafından sunulmuş şiddet ve aşk, tutku ve ölüm öykülerini izleriz.

ETNOLOJİ VE KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

Ugo E.M. Fabietti

Yeni Bir Disiplinin Doğuşu

Avrupa dışında yaşayan ulusların hayat tarzına duyulan ilgiye XIX. yüzyılın ilk yarısında etnoloji denmeye başlanır. Dolayısıyla daha sonra kültürel veya sosyal antropoloji olarak bilinecek olan araştırma alanının kökeninde etnoloji (veya *ethne*, yani halkların veya ulusların araştırılması) kavramı yatar.

Etnoloji teriminin ilk olarak André-Marie Ampère'in (1775- 1836) 1835 tarihli *Essai sur la philosophie des sciences* [*Bilimlerin Felsefesi Üzerine Deneme*] eserinde, "sosyal coğrafya" yerine kullanıldığı sanılır. Birkaç yıl sonra yine Fransa'da, Paris'te, insan toplulukları arasındaki anatomik farklılıkların incelenmesi amacıyla *Société Éthnologique* [Etnoloji Derneği] (1838) kurulur, 1843'te Londra'da kurulan *Ethnological Society*'nin de [Etnoloji Derneği] hedefi "uygar olmayan" ulusların dili, karşılaştırmalı anatomisi, kökeni ve sosyal kurumları konusunda araştırmalar yürütmektir.

Thomas Edward Bowdich, Geleneksel hasat bayramının ilk günü, Thomas Edward Bowdich'in *Mission from Cape Coast Castle to Ashantee* eserinden bir illüstrasyon, Londra 1818, Yale, University Library, Ross Archive of African Images

"Vahşi" veya "barbar" halklar üzerine araştırmalar anlamındaki etnoloji aslında başka bilgi alanlarından doğrudan türemekten ziyade, o dönemde ortaya çıkmakta olan "beşeri bilimler"in (dilbilim, psikoloji, sosyoloji) ve tarih felsefesinin gelişiminde fazla rol oynamamış halkları kapsaması anlamında "artakalanların bilimi" şeklinde nitelenebilir. Aksi takdirde göz ardı edilecek fenomenlere araştırmacıların dikkatini çekmeyi başaran, "artakalanlara" duyulan bu ilgi karmaşık bir tarihe sahiptir. Geç Aydınlanma döneminde uluslar arasında fiziksel, dilsel ve "ahlaki" (kültürel) açıdan karşılaştırmalı araştırmalar başlamış, insanlığın tamamını üniter bir vizyon altında birleştirme gücüne sahip bir disiplin olarak nitelenmiştir. 1799'da Paris'te kurulan *Société des Observateurs de l'Homme* [İnsanı Gözlemleyenlerin Derneği], bu evrensel vizyondan doğan örgütlü bilgi edinme amacının ilk örneğidir.

XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan haliyle etnoloji, ilerleme (uygar uluslar) ile gerileme, hatta dejenerasyon (vahşiler) fikirleri arasındaki çatışmalar üzerine kurulu bir araştırma alanıdır, ayrıca Kutsal Metinlerle ilgili hassasiyetten dolayı "insan doğası" üzerine hipotezler konusunda ihtiyatlı davranan bir disiplindir.

Evrimciliğin Önemi

Avrupalı olmayan uluslar (vahşi olsun, barbar olsun) üzerine dindışı ve kesin bir bilgi oluşturma konusunda belirsiz olmaya devam eden bu disiplin, Britanya adaları başta olmak üzere Avrupa'da evrimciliğin temsil ettiği bilimsel kırılma sayesinde tutarlılık kazanmaya başlar ve evrimcilik, etnolojinin toplumsal ve akademik olarak kabul gören bir bilgi alanına dönüşmesinde etkili olur. Evrimci bakış açısı, insanlık tarihinin bir parçası olduğu doğal dünyanın dönüşüm süreçleri için "güçlü" bir teorik ve ideolojik bağlam sunar. Dünya ulusları farklı bir ışık altında görünmeye başlarlar: İlkel ve barbar halklar, her biri teknik bilgi birikimi, hukuki kurumları, dinisel inanışları vs açısından bir öncekine göre daha karmaşık çağların varlığının kanıtıdır. Bu tablo içerisinde barbarlar ve vahşiler de önemli bir rol üstlenir, çünkü bir anlamda sosyal fosillerdir, insanlığın gelişiminin teknolojik ve entelektüel açıdan en uzak dönemlerinin temsilcileridirler. Onları incelemek, uygar ulusların geçmişini incelemek, tarihöncesi çağlardan bu yana, uygarlığa kadar ulaşan seyri baştan katetmek demektir. Aydınlanma döneminin sonlarında ortaya çıkan bu fikir, evrimcilikle büsbütün güç kazanır.

Kültür Kavramı

Charles R. Darwin'in *Türlerin Kökeni* eserinin (1859) yayımlanmasından hemen sonra "uygar olmayan" uluslar konusunda yeni bir bakış açısı gelişir ve bu uluslar, beşeri uygarlığın gelişme (veya evrim) skalasında kendilerine atfedilen konumdan dolayı "vahşi"den ziyade "ilkel" diye nitelenmeye başlanır. İnsanlığın tarihini yücelten ve Avrupa'nın (ve özellikle İngiliz toplumunun) tarihsel gelişimin

zirvesinde yer almasına neden olan bu ırk merkezli görüşe rağmen bu dönemde faaliyet gösteren araştırmacılar, insanlığın üniter vizyonunu geliştirmeyi başarırlar. XIX. yüzyılın ilk yarısında doğa bilimcilerin çalışmaları sayesinde biyoloji alanında ortaya çıkan bu üniter insanlık kavramı daha sonra "kültürel" alana da yayılır. Edward B. Tylor'ın (1832-1917) 1871 tarihli *Primitive Culture* [*İlkel Kültür*] adlı eserinin başında sunduğu kültür tanımı sonradan büyük ün kazanacaktır: "Kültür veya uygarlık [...] insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği bilgiyi, sanatı, ahlakı, hukuku, âdetleri ve diğer her türlü kabiliyeti ve alışkanlığı kapsayan karmaşık bir bütündür." Bu tanım, tikelliği (her bir ulus veya toplum, kendine özgü bir kültüre sahiptir) evrensellikle kaynaştıran bir kültür algısını yansıtır: "Kültür" ile insanların "dünyanın bir parçası olarak yaşamasına" imkân veren zihinsel, pratik ve sembolik kabiliyetler bütünü kastediliyorsa, bütün insanlar "kültür üretme" kabiliyetine sahiptir. Kültürel evrimi savunan Tylor'ın bilimsel çevrelere sunduğu "kültür" kavramı sonradan büyük rağbet görecektir.

Etnoloji, Antropoloji ve Etnografi

Etnoloji, ilk ortaya çıktığında sergilediği bileşik disiplin özelliklerini giderek kaybeder ve "ilkel" ulusların âdetlerinin ve kurumlarının incelemesi haline gelerek fiziksel özelliklerin incelemesini antropolojiye bırakır. Bu, ağır bir şekilde ilerleyen ve tekdüze olmayan bir süreçtir.

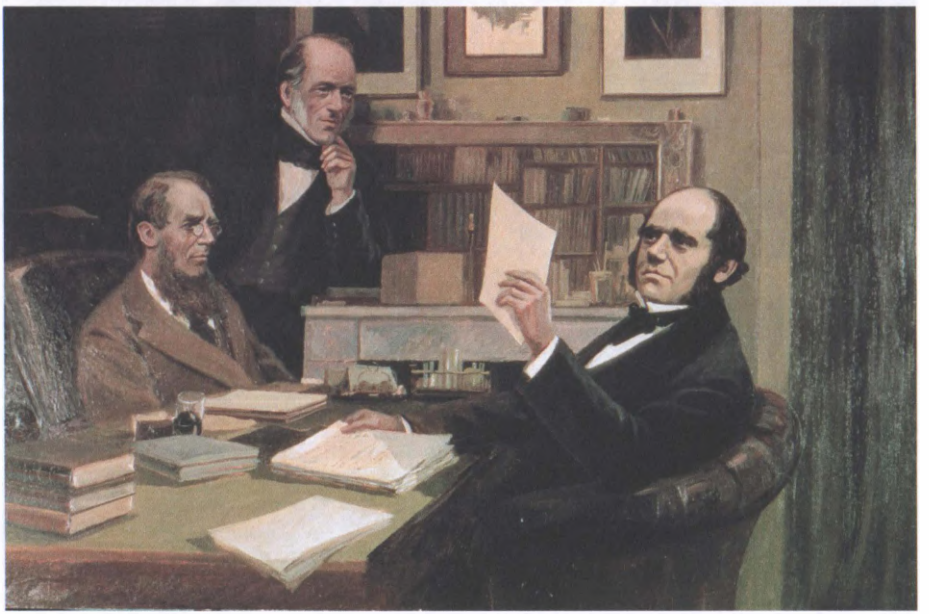

İngiliz okulu, *Joseph Hooker, Charles Lyell ve Charles Robert Darwin*, XIX. yüzyıl, Kent, Down House

Boucher Bariba ve ailesi (Dahomey), Maurice Delafosse'un *Les nègres* eserinde levha 14, Paris, 1927

XIX. yüzyılın ikinci yarısında da o âna kadar bir doğa bilimi sayılan antropoloji hem fizyo-anatomik hem de ruhsal ve dilsel-kültürel açıdan insanlıkla ilgilenen bir disiplin olarak tanımlanmaya başlanır. O andan itibaren etnoloji giderek antropoloji içerisinde özgül ve tamamlayıcı bir rol edinmeye başlar: Özgüldür, çünkü etnoloji ilkel kurumlarla (maddi kültür, sosyal organizasyon, sanat, din, yönetim vs) ilgilenir ve tamamlayıcıdır, çünkü genel antropolojinin kapsamı arkeoloji, dilbilim ve fiziksel antropoloji gibi başka disiplinler tarafından tanımlanır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransa ve Büyük Britanya'da kurulmuş olan etnoloji dernekleri, sonraki yıllarda "antropoloji" derneklerine dahil olurlar. Dolayısıyla etnoloji, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, "Batı" standartlarından en uzak sayılanlar başta olmak üzere, Avrupa dışı ulusların ifade, teknoloji ve kurumsal tezahürlerinin incelenmesine adanmış bir disiplin olarak karşımıza çıkar. Avrupa dışı, ilkel veya "doğal" haldeki ulusların incelemesi şeklinde algılanan etnoloji her halükârda, ülkeye ve akademik bağlama bağlı olarak farklı özellikler ve "antropoloji" disiplinleri içerisinde farklı bir rol edinir. Örneğin 1879'da Washington'da, Amerika Birleşik Devletleri'nin yerel halkları konusunda dilsel, arkeolojik ve kültürel incelemeler yürütmek amacıyla *Bureau of American Ethnology* [Amerikan Etnoloji Bürosu] kurulur, ama proje aslında daha geniş antropoloji araştırmalarının bir parçasıdır. Fransa'da, İtalya'da ve Almanca konuşulan ülkelerde etnoloji (bazen de etnografi) terimi İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Avrupa dışı kültürlere yönelik kullanılacak, Anglosakson dillerinin konuşulduğu ülkelerde ise XX. yüzyıl başlarında sosyal antropoloji (Büyük Britanya) ve kültürel antropoloji (Amerika Birleşik Devletleri) ile ikame edilecektir. Fransa'da etnoloji araştırmaları daha geç bir dönemde, Emile Durkheim'ın sosyolojisi ile Lucien Lévy-Bruhl'ün felsefesinden ve onların dolaylı veya dolaysız öğrencilerinden (Marcel Mauss, Robert Hertz, Maurice Leenhardt ve diğerleri) veya Maurice Delafosse ile Louis Tauxier gibi bazı sömürge idarecilerinin Sahra-altı Afrikası'nın kültür ve dillerine ilgisinden doğar.

Etnografi

XIX. yüzyılın ikinci yarısında etnografi, yani ulusların "tanımı" alanı da giderek gelişir; etnografi disiplini sadece teorik bir disiplin değil, incelenen uluslarla doğrudan temasa dayalı uygulamalı bir disiplin anlamını taşır. 1860-1880 arasında özellikle Amerika, Afrika, Asya ve Okyanusya'da yürütülen çalışmaların sayısı giderek artar. Bu dönemde önemli bir rol oynayan misyonerlere sıklıkla sömürge veya ordu yetkilileri eşlik eder. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Amerika yerlilerine ayrılan bölgelerde bu tür araştırmalar önce bu konulara heves duyanlar, sonra da bilimsel kurumların (örneğin *Bureau of American Ethnology*) temsilcileri tarafından düzenlenir. Almanca konuşulan ülkelerde "saha"da etnograf olarak faaliyet gösterenler genelde hekimler ve doğa bilimcilerdir. İtalya'da gezgin, kâşif ve koleksiyoncu Lamberto Loria (1855-1913) gibi şahsiyetler öne

çıkar. Ancak bu kişilerin toplamayı başardığı büyük miktarda veri genelde sosyal ve kültürel kurumların tarihine ve işleyişine dair genel teoriler geliştirmeye yaramaz. Malzemenin teorik incelemesini üstlenen "masa başı" araştırmacıları misyonerlerle ve sömürge sakinleriyle mektupla iletişim kurarak, onların gözlemlerinden ve yerinde yaptıkları araştırmalardan faydalanırlar.

Bu açıdan önemli bir istisna teşkil eden Amerikalı avukat Lewis H. Morgan (1818-1881) Büyük Göller bölgesindeki İroquois yerlileri konusunda önemli bir yazı yazmanın yanı sıra, Kuzey Amerika yerli toplulukları arasındaki şahsi etnografik deneyimlerinden hareketle akraba terminolojisi sistemleri konusunda son derece kapsamlı karşılaştırmalı araştırmalar yürütür. Morgan aynı zamanda

Antropolojinin Kurumsallaşması

Kurumsal bir disiplinin doğuşu için Avrupa'nın her yerinde şartlar yeterince olgunlaşmıştır: Paul Broca (1824-1880) 1866'da antropolojiyi "ayrıntıları ve doğanın geri kalanıyla ilişkileri bağlamında, bir bütün olarak insan topluluğunu" konu alan bilim olarak tanımlar. Broca'ya göre antropolojinin ilk kısmı hayvanlarla ilgilidir ve "zoolojik antropoloji" adını alır; "tanımlayıcı antropoloji" adı verilen ikinci bölümün görevi, somatik biçimlerdeki büyük çeşitliliğe bağlı olarak türler arasındaki ayrımları belirlemektir; Broca'ya göre üçüncü ve sonuncu düzeyde "bütün olarak" insan yer alır, ancak bu açıdan ciddi muğlaklıklar söz konusudur, çünkü komşu disiplinlerle aradaki ayrım hattı kesin değildir. Broca kesin ve tekdüze yöntemlere ihtiyaç olduğunu defalarca tekrar ederken, her bireyde gözlemlenen, deri, saç ve göz rengi gibi ölçülmeye pek uygun görünmeyenler bile dahil olmak üzere, özellikleri sayısal işaretlerle ifade etme gerekliliğinin de üzerinde durur. Bu şekilde derlenecek bütün rakamlar yoluyla bir insan topluluğunu tam olarak tanıtmanın tek yolu olan ortalamalar hesaplanabilecektir.

Broca *Société d'Anthropologie*'yi [Antropoloji Derneği] kurduktan kısa süre sonra, 1861'de dernek üyelerine kafaların ve kafataslarının incelenmesinde kullanılmak üzere özel araçların geliştirilmesiyle prosedürleri düzenlemek istediğini iletir. Dört yıl sonra Broca, antropometrik araştırmalar için ayrıntılı talimatlar sunar; anatomik parçaların incelenmesinde, morfolojik ve fizyolojik gözlemlerde, bedensel ölçümlerde danışılacak rehber niteliğindeki bu çalışmaları arasında özellikle kafatasının incelenmesi konusunda 1875'te yayımladığı *Instructions* da [*Talimatlar*] yer alır.

Dolayısıyla XIX. yüzyıl ortalarında antropolojinin büyük kısmı doğal nedenleri araştırmakla ve ölçüm metodolojilerinden yararlanarak sonsuz biçim çeşitliliğinin ardındaki değişmez yasaları belirlemeye çalışmakla ilgilenir. Zaten hekim Broca'nın insanın doğal bilimini tanımlamaya yönelik çalışmalarının başlangıç noktası kafatası

kültürel evrim alanında da en başarılı kitaplardan biri olan *Ancient Society*'yi [*Eski Toplum*] (1877) yazar ve bu kitapta farklı "geçim teknikleri"yle (avcılık, balıkçılık, yetiştiricilik, tarım) bağlantı kurarak siyasi-sosyal kurumların geçirdiği evrimin aşamalarını yeniden kurgulamaya çalışır. Ancak Morgan'ın çağdaşlarının büyük kısmının, hakkında yazdıkları "ilkel" veya barbar uluslarla doğrudan teması olmaz. Bazıları Avrupa dışına yolculuk yapmıştır ama o uluslarla temas halinde gündelik bir pratik anlamındaki etnografi daha çok misyonerlere ve sömürge yöneticilerine özgü bir deneyim olmaya devam eder; bu kişilerin çoğu, XIX. yüzyılın ikinci yarısında etnolojinin gelişiminde önemli bir rol oynayan müzecilik alanında da araştırma faaliyetleriyle dikkat çekerler.

konusundaki araştırmalarıdır. Doğanın katı ekonomik yasaları bağlamında beyin yarımkürelerinin karmaşıklığının basit bir açıklaması olamaz; bu arada beyin büklümlerinin üstün yetilerin gelişimiyle bağlantılı olduğu algısı giderek yayılır.

XIX. yüzyıl antropolojide iki düşünce tarzına sahne olur: Bir yanda insanın fiziksel özellikleri arasındaki farklılıklar ele alınırken, diğer yanda örf ve âdetler incelemelere tâbi tutulur. Bu alanların başkahramanları hekimler değil, daha çok Victoria dönemi İngilteresinde faaliyet gösteren, evrimci natüralizmi savunan ve Britanya İmparatorluğunun üstünlüğüne inançlarından destek alan bir grup araştırmacı, arkeolog ve hukukçudur.

1865'te Avrupa'nın tarihöncesi sakinleri ile kendi dönemlerinin vahşileri arasında sıkı bağların söz konusu olduğunu ortaya atan John Lubbock, Darwin'in yakın dostudur. Onlarca yıl boyunca antropologların başlıca aracı olacak olan karşılaştırma yöntemi de Darwin'den kaynaklanır; buna göre insan, yetilerinin büyük

Ojibway davulu, XIX. yüzyıl

ölçüde değişmezliği sayesinde aynı entelektüel olgunluk düzeyinde benzer maddi adaptasyon biçimleri üretir. Başka bir deyişle, ilkellikten uygarlığa giden bir anayol vardır ve maddi ve sosyal organizasyon açısından daha ileri düzeyde bulunan uluslar (veya ırklar) bu yol üzerinde daha ileri bir konumda yer alır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında sosyallik önemli bir gözlem konusu haline gelir. John McLennan (1827-1881) 1865'te akrabalık sistemlerinin ilk anasoy biçimlerinden evrilerek bireysel babalığa kadar nasıl geliştiğini ortaya çıkarır.

Claudio Sergio Pogliano

XIX. yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri'nde Etnoloji ve Antropoloji

XIX. yüzyıl sonlarında etnoloji alanında teori, metodoloji ve organizasyon açısından bazı önemli değişiklikler yer alır. 1880'lerde Almanya'dan göçmen olarak gelen Franz Boas (1858-1942) Amerika Birleşik Devletleri'nde New York'taki Columbia Üniversitesinde ilk antropoloji bölümünü kurar. Önce Baffin Adasındaki Eskimolarla, sonra da Kanada'nın batı kıyısındaki Kwakiutllarla yaptığı çalışmalar, kültürel evrim teorilerine getirdiği eleştirilerin ardında yer alan Alman tarihçiliğinin etkisini yansıtır. Toplumların dönüşümlerinin uyduğu "yasalar" konusunda hipotezler öne sürebilmek için o toplumların kendi ortamlarında, tarihleri ve özgül kültürleriyle birlikte ele alınması gerektiğini savunan Boas, Morgan'ın toplumun evrimsel "aşamaları"na dair görüşlerine sadık olan araştırmacılara sert eleştiriler yönetir.

Boas'ın "tarihsel tikelcilik" olarak bilinecek görüşü, saha çalışmalarına, o dildeki metinlerin toplanmasına, ulusların hayat tarzının, inanışlarının, sanatının ve ritüellerinin tarihsel araştırmalar ve müzecilik yoluyla yeniden kurgulanmasına önem verir. Boas'a göre etnoloji, dilbilim, arkeoloji ve fiziksel antropolojinin de dahil olduğu daha geniş, genel antropolojinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak, antropolojinin kültürel boyutuna büyük önem veren Boas

Torres Boğazı seferinin üyeleri: soldan sağa: Rivers, Seligman, Ray, Wilkin ve Haddon (oturan), 1898, Cambridge, Cambridge University Museum of Archaeology and Anthropology

John Doyle, *Cuma ve Robinson Crusoe*, 1840, Özel koleksiyon

kültürün, insanın adaptasyon tercihlerini yönlendirmenin yanı sıra özerk bir ifade alanı olduğu ve biyolojik türden ("ırksal") müdahalelere tâbi olmadığı fikrini dayatmaya çalışır. Bilimsel olmayan "ırk" kavramına karşı kültür kavramını kullanan Boas, XX. yüzyıl Amerikan kültürel antropolojisi üzerinde büyük etki sahibi olacaktır.

Büyük Britanya ve Almanya'da Etnoloji

XIX. yüzyıl sonlarında Britanya'da bilim alanında büyük bir değişim yaşanır. İmparatorluğun halklarıyla temasların yoğunlaşması sonucunda bu halklar daha sistematik şekilde incelenmeye ve müzecilik faaliyetlerine konu olmaya başlar. Cambridge Üniversitesi 1898-1899 arasında, yerel halklardan maddi kültür örnekleri toplamak amacıyla Avustralya ile Yeni Gine arasında yer alan Torres Boğazına bir sefer düzenler. Alfred C. Haddon (1855-1940) liderliğinde yer alan ve beklenmedik bir başarı sağlayan sefere çeşitli doğa bilimciler ve dilbilimciler ile XX. yüzyıl başlarında Büyük Britanya'da bu disiplin alanındaki gelişmelerde belirleyici bir rol oynayacak olan etnolog William H.R. Rivers (1864-1922) katılır. Bu dönemde Britanya'da etnolojinin teorik temeli evrimciliğe bağlı olmaya devam ederken, Amerika Birleşik Devletleri'nde, gördüğümüz üzere, "tikelciliğe" dayalı yeni bir araştırma akımı doğar.

Irk Meselesi

XIX. yüzyılda antropoloji teorik olarak kurulup disiplin-kurum anlamında profili tanımlandığında, beşeri bedenin bilimi ve kültür bilimi şeklindeki ikili yüzü XVIII. yüzyıldan miras olarak devralınır. XIX. yüzyıl başlarına kadar antropoloji alanında en yaygın görüş olan monojeneze göre, her ne kadar insanlararası farklı biçimleri tipolojik olarak sınıflandırma eğilimi söz konusuysa da insanlar tek bir türden gelmiştir.

Ancak bu yaygın görüş, içerisinde birçok farklı tezi barındırır ve en önemli tezlerden biri de İngiliz hekim James Cowles Prichard'a (1786-1848) aittir. Prichard, onlarca yıl boyunca Britanya antropolojisinin temel taşlarından birini oluşturacak olan *Researches into the Physical History of Mankind* [*İnsanlığın Fiziksel Tarihi Üzerine Araştırmalar*] (1813) adlı eserinde Âdem'in esmer tenli olduğunu, onun soyundan gelenlerin sonradan, bir ağaçtan ayrılan dallar gibi farklı ırklara ayrıldıklarını öne sürer. Misyonerlik girişimlerine de teorik destek sağlayan monojenez eşitlikçi olmaktan uzaktır, çünkü beyaz ırkın üstün olduğunu savunur.

Bu arada Atlantik Okyanusunun karşı kıyısında da beyazlar yayılmaya devam eder ve beyaz insan "farklı" insanlarla temas eder. Yeni halkların keşfinin ve ırksal "farklılıkla temasların önemli bir rol oynadığı bu ortamda ırk meselesi, araştırmalara ve yeni teorilere konu olur. Philadelphialı genç bir hekim olan Samuel George Morton (1799-1854) 1600'den fazla kafatası örneği toplar ve kafatası ölçümünü ırksal özelliklerin ayırt edici bir göstergesi haline getirmek amacıyla özel bir ölçüm yöntemi geliştirir.

Morton'un asıl önem verdiği girişim, polijeneze bilimsel nitelik kazandırmak ve bir türün alanının belirlenmesinde doğurganlığın yeterli kriter olduğu fikrini tartışmaya açmak olmuştur. İnsan hibritleri geleneksel olarak, ilksel, üniter bir soyun varlığına dair çürütülemez bir kanıt sunardı; ancak Morton, botanik ve zooloji alanından örnekler yoluyla bazen hibritlerin doğurgan olabildiğini gösterir, ama insanlar arasında ırksal açıdan karışık bir soyun genelde neslinin tükenmesine eğilimli olduğunu savunur.

XIX. yüzyıl başlarında önemli bir rol oynayan monojenez-polijenez tartışması, Darwin'in onun için "dikkat çekmeyen, sessiz bir ölüm" öngörüsünde bulunmasına rağmen (İngiliz doğabilimciye göre farklı ırklar vardır, ama farklı türleri temsil etmezler) uzun ömürlü olur.

Yüzyıl ortalarında İskoçyalı anatomici Robert Knox (1793-1862) polijenezi taraflı bir yoruma tâbi tutarak ırkın, insanın fiziksel yapısını, karakterini, zihin ve uygarlık düzeyini belirleyen temel bir kavram olduğunu savunur. Knox'tan kısa süre sonra Arthur de Gobineau (1816-1882) adlı Fransız

diplomat, ırklararası eşitsizliği dünya tarihinin anahtarı olarak belirleyecektir.

1863'te Londra'da, Klasik monojeneze fazlasıyla bağlı kalan ve Quaker ile Evanjelist hayırseverliğine tâbi olan *Ethnological Society*'den kopup *Anthropological Society*'yi [Antropoloji Derneği] kuranlar, Knox'un determinizmine ve materyalizmine çok şey borçludur. Yeni dernek neredeyse on yıl boyunca, insan hakları gibi "sıradan" bir konu bir yana, kalıtsal aristokrasinin oluşumunun doğa yasalarıyla uyumlu bir hedef olduğuna dair araştırmacıları ikna etmeye çalışacaktı; insancıl ilkelere bağlı olmaya devam eden bir antropoloji anlayışını savunan bu iki dernek arasındaki çatışmada Darwin'in müritlerinin de yer alması ilginçtir. Ayrıca Fransız hekim Paul Broca da polijenez teorisini desteklemek amacıyla Knox'tan ırksal melezlerin doğurgan olmadığına dair örnekler sunar; Broca'nın Paris'te *Société de Biologie* [Biyoloji Derneği] üyelerine bu konuda yaptığı konuşma tepkiyle karşılanır. Ancak Broca'nın, bu çevreden aforoz edilme riskine rağmen kurmaya karar verdiği yeni *Société d'Anthropologie* 1863-1879 arasında Londra, Madrid, Moskova, Floransa, Berlin ve Washington'da kurulacak diğer dernekler için bir model teşkil edecektir.

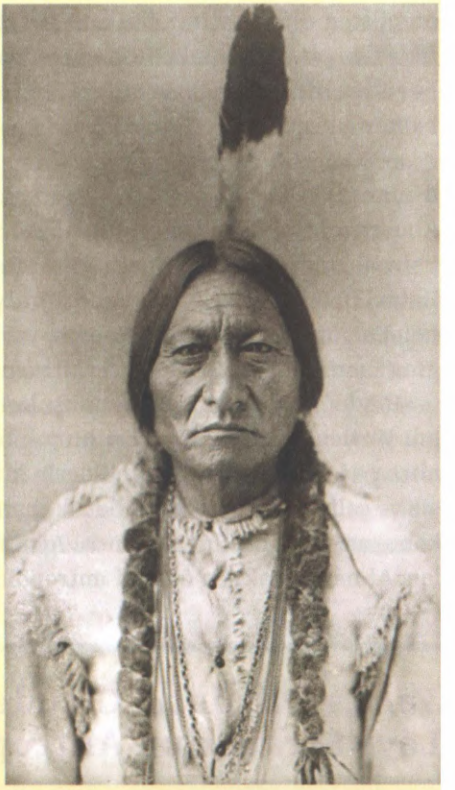

Oturan boğa

Claudio Sergio Pogliano

Büyük Britanya'da XIX. yüzyıl sonlarında James George Frazer'ın (1854-1941) anıtsal eseri etno-antropoloji alanını da aşarak Victoria dönemi edebiyatı, hatta duyarlılığı üzerinde büyük bir etki yaratır. Birçok etnografla temas halinde olan Cambridgeli büyük araştırmacı Frazer, 1890'da yayımladığı ve on ciltten oluşan *Altın Dal* adlı evrim temelli incelemede, klasik ve etnografik edebiyat alanındaki incelemelerine dayanarak, ona göre beşeri düşüncenin büyüden dine, dinden de bilime doğru geçirdiği gelişimi muhteşem bir şekilde baştan kurgular.

Almanya'da Etnoloji

Almanya'da ve daha genel anlamda Orta Avrupa'da etnoloji farklı şekillerde gelişir. Geleneksel olarak Pozitivist ama (kültürel) evrim karşıtı olan ve Friedrich Ratzel'in (1844-1904) "antropo-coğrafya" kavramını temel alan Orta Avrupa etnolojisi, özellikle Almanca yoluyla yayılır ve tarihsel gelişimin temelinde yattığına inanılan kültürel unsurların yayılmasını ele alır.

Büyük ölçüde Almanca konuşulan ülkelerde geçerli olan ve "yayılmacılık" adı verilen bu teorik hareket birçok büyük etnografın çalışmalarından destek alırsa da özgül kültürel niteliklerin kıtadan kıtaya geçişi gibi, sonradan temelsiz ve çelişkili olduğu anlaşılacak çeşitli spekülasyonlara da açık olur. Almanca konuşan yayılmacılar arasında, Afrika sanatı konusundaki büyük koleksiyonları Almanya'daki en önemli antropoloji müzelerinde muhafaza edilen etnolog

Yaban Düşünce: Claude Lévi-Strauss'un Antropolojisi

1908'de Brüksel'de doğan Claude Lévi-Strauss (1908-2009) 1931'de felsefe bölümünden mezun olduktan sonra Brezilya'ya, Sao Paolo'ya taşınır ve burada sosyoloji dersi verirken etnoloji alanındaki ilk araştırmalarını da yürütür. 1950'lerde Fransa'ya dönüp öğretmenliğe devam eder ve 1973'te *Académie française*'e [Fransa Akademisi] girer. Yapısalcılığı etnoloji araştırmalarına uygulayan, hatta bazılarına göre hakiki anlamda tek yapısalcı olan Lévi-Strauss, *Hüzünlü Dönenceler* (1955), *Yapısal Antropoloji* (1958), *Yaban Düşünce* (1962), *Günümüzde Totemizm* (1962), *Le cru et le cuit* [*Çiğ ve Pişmiş*] (1964) gibi eserleri yoluyla Lacan'ın düşüncesi ve kısmen de Althusser'in Marksizminin yapısalcı yorumu üzerinde etkili olmuştur.

Marksizm, Psikanaliz ve Dilbilim

Lévi-Strauss, araştırma yönteminin Marksizmin, psikanalizin ve dilbilimin birleşik etkisi altında geliştiğinin bilincindedir. Marksizmden yapının epistemolojik ve bulgusal çağrışımını elde eder. Yapı, gerçekliği görmeye imkân

ve müzeci Leo Frobenius (1873-1938) ile öğrencisi, Okyanusya araştırmacısı Fritz Graebner (1877-1934) sayılabilir.

Etnografi Devrimine Doğru

Ancak XIX. yüzyıl sonuyla XX. yüzyıl başları arasında etnolojiye bakışın tamamıyla değişmesine neden olacak önemli bir dönüm noktası, hatta bir tür etnografik devrim yaşanır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Boas, kültürlerin kendi özgül nitelikleri açısından incelenmesi gerektiğini savunurken, Büyük Britanya'da araştırmayı hem etnografi verilerinin toplanmasında hem de teorik alanda eğitim almış araştırmacıların yerel halkla uzun süreli ve yoğun teması olarak görme eğilimi giderek pekişir.

Böylelikle aynı zamanda hem sahada hem de teorik açıdan araştırmacı olan antropologlar doğar. Bu yeni şahsiyet, bu disiplinin üniversitelerdeki konumunun da giderek sağlamlaşması sonucunda, yerlileri Hıristiyanlaştırma misyonlarından dolayı inceledikleri halkların hayatlarını dönüştürmeye fazlasıyla ilgi duyan misyonerlerle, koloni yönetimiyle sıkı bağlarından dolayı aynı yaklaşımı gösteren etnograf-yöneticilerin yerini almaya başlar. Antropologlar, yerli halk karşısında üstün bir konumda olmasına neden olan koloni ilişkilerinden dolayı avantajlı durumdaysa da bilimsel temelli tarafsızlığı ve nesnelliği, sadece ideal anlamda olsa da koloni yönetimiyle herhangi bir uzlaşma halinde olmasını engeller.

veren bir açımlama yönteminden başka bir şey değildir; başka bir deyişle, saha araştırmaları deneyci ve tümevarımsal bir kriter izlerken, açımlama tam tersine, önceden inşa edilen soyut modellerden hareketle tümdengelimsel bir şekilde ilerler.

Öte yandan psikanalizden ve dilbilimden yapının ontolojisini elde edebiliriz, böylece bir açımlama modeli, insanın tâbi olduğu ve insanlığın sembolik işlevini yürüten bilinçdışı bir kural bütününe dönüşebilir. Yapı bu anlamda, ancak görünürde farklı sistemlerin benzer yapılar yansıttığı dönüşümlerin incelenmesinde kendini gösteren, kendi içinde uyumlu ve tutarlı bir sistem olarak nitelenebilir. Örneğin Lévi-Strauss, mitler konusunda yaptığı araştırmalarda mitemleri, yani dilin fonemleri gibi bileşimleri doğrultusunda gösteren birimler yaratan mitlerin bileşenlerini belirleyecek şekilde ilerlemeye çalışır. Dolayısıyla Lévi-Strauss'un önerdiği yapı, bir anlamda insanların fiiliyata geçirdiği şeylerin sistematik ve tutarlı tasviridir, fiili davranış modellerinin soyut tasviridir. Başka bir açıdan

bakınca bu yapı, tarihi-kültürel bir *a priori*'yi, bütün farklılıkların ardında yatan ve onları mümkün kılan bir değişmez bütünü de tanımlar.

Lévi-Strauss, araştırmalarını, "özellikleri somut temsil sistemleri yoluyla açığa çıkan kolektif zihinler"in deneyci gözlemi olarak tanımlar; bu özellikler, salt öznel olmayan şartları temel alır, daha doğrusu, "bütün diğer nesnelerden bağımsız ve kendi gerçekliğine sahip nesne özelliği"ni edinirler.

Ensest Tabusu

Lévi-Strauss, 1949'da yayımladığı *The Elementary Structures of Kinship*'te [*Temel Akrabalık Yapıları*] akrabalık sistemleri konusunda Hindistan, Çin ve Güney Amerika'yla bağlantılı dokümantasyondan elde edilmiş malzemeler toplar ve bu zengin derlemeden elde ettiği az sayıda basit ilke sayesinde çok çeşitli örf ve âdetleri genel bir kurala indirgemeyi başarır, o evrensel-kültürel ilke de ensest tabusu formülüyle ifade edilir. Ensestin yasak olması özel bir anlama sahiptir: Dayatmacı veya doğal veya kültürel olmayıp doğa ile toplum arasındaki kesişme noktasında yer alır ve insanın, çiftleşmenin bir dürtünün

XIX. Yüzyılın Bilançosu

Kültür alanında evrimci bakış açısının gerilemesi, etnologlarla antropologların ilgi alanlarındaki değişikliğin sonucudur, çünkü kurumların ve kültürün gelişiminde "doğal yasaları" aramak yerine özgül etnografik gerçekliklere odaklanmaya başlarlar. Evrimci paradigma ayrıca, "kültürel evrimin doğal yasaları"nın sıklıkla, aslında XIX. yüzyıl Avrupa toplumunun gelişimini yorumlamak için geçmişe dönük olarak geliştirilmiş yasalar doğrultusunda gerçekleşen teknolojik ve maddi türden bir ilerlemenin kümülatif ve aralıksız seyrinden hareketle öne sürülmesinden dolayı ciddi bir kırılganlık sergiler.

Öte yandan evrimci etnoloji ve antropolojinin teşvikiyle kültürel farklılıklar ve benzerlikler konusundaki sistematik düşünceler etnografik boyuttan, yani incelenen halklarla doğrudan temastan giderek beslenir. XIX. yüzyıl etnolojisi ve antropolojisi sayesinde sözde vahşiler, yani ilkel insanlar, bir zamanlar dejenere sayılan veya insanlık tarihini anlama açısından önemsiz oldukları düşünülen halklar, en saygın Avrupalı insan ile Avustralya yerlilerinin en çaresizi arasında ortak bir nokta teşkil eden sosyal ve sembolik mekanizmaları keşfetmenin anahtarı haline gelir.

etkisiyle gerçekleşen basit bir olay olduğu salt doğa düzleminden çiftleşmenin bir anlamda kurallar doğrultusunda gerçekleştiği sosyal bağ düzlemine geçişine eşlik eder. *Le cru et le cuit*'de (1964) araştırma amacının "nesnelleşmiş düşünce ve mekanizmaları konusunda bilgi edinmek" olduğu, yani kendi paradigmalarımız ışığında bize saçma veya rastlantısal gelebilecek davranışların, örf ve âdetlerin anlaşılabilir mekanizmalarına ışık tutmak olduğu daha açık bir şekilde anlaşılır.

Cristina Demaria

Claude Levi-Strauss

DİLBİLİM

Tullio De Mauro

Klasik Dünyanın Mirası

Eski Yunan ve Roma kültürel geleneklerinde, XIX. yüzyıl dilbilimi alanında kesin kazanımlar olarak görebileceğimiz iki fikrin izine rastlayabiliriz. Bu fikirlerin ilki, bütün dillerin zaman içinde değişime tâbi olduğudur. İkincisi, belgelenme uzamı ve zamanı açısından birbirlerinden uzak olan farklı dillerin bile ortak bir atasının olabileceğidir. Eski Yunan ve Roma'da kültürel tablo ("barbarlar"ın dillerine entelektüel ilgi yoksunluğu, uygun filolojik araçların yokluğu) bir bütün olarak bu fikirleri kabul edip geliştirmeye eğilimli değildi. Bu fikirleri benimseyip kültürlerin eşit haysiyetini ve göreceliği ile insanlığın cesur evrimsel vizyonu bağlamında onlardan faydalanmak isteyen, sadece bir azınlık hareketi, yani Epikuros ile müritlerinin hareketidir. Ama bu iki fikrin gerçek anlamda kabul görmesi için tinsel ufukta kapsamlı değişikliklerin gerçekleşmesi gerekecektir. Bunların ikisini hatırlatmakta fayda var. İlk olarak Hıristiyanlığın ve Pentekost ruhunun yayılmasıyla, Epikurosçular dışında Hıristiyan olmayan Klasik dünyada eksik olan (bu eksiklik ilk Hıristiyan kiliselerinin önemli bir özelliği olmaya devam etmiştir) başkalarının dillerine saygı ve ilgi ortaya çıkar. Ayrıca Latincenin de Avrupa'nın kültürlü sınıflarının gözü önünde ve bilinçli bir şekilde farklı dilsel geleneklere bölünmesi dilsel değişikliklere ve farklı dillerin genetik akrabalığına dair apaçık bir malzemeyi gözler önüne serer. Uguccione della Faggiuola'nın *Derivationes*'inin [Türemeler] veya Dante'nin *De vulgari eloquentia*'sının [*Halk Dilinde Belagat Üzerine*] dilsel Avrupası, sonradan modern dilbilim alanında tasarlanıp sabitlenecek özellikleri sergilemeye başlar.

Latinceden Türeyen Diller

Üniter Latinceden, farklı yeni Latince versiyonlarına veya Latinceden kaynaklanmış dillere geçiş, yüzyıllar boyunca farklı dillere dair giderek artan haberleri ve tanımlamaları bir çerçeveye almaya imkân veren bir model sunar. Büyük dil çeşitliliğini en azından kısmen indirgemek mümkündür, çünkü birçok dilin, köken açısından birbirine benzeyen, birbiriyle akraba, daha az sayıda dil ailesine dayandırılabileceği anlaşılır ve her dil ailesinin ardında, Latinceden nasıl birçok dil doğduysa, birçok farklı dilin kaynaklandığı tek bir ana dil olduğu görülmeye başlanır.

Bernardino Biondelli'nin *Atlante linguistico d'Europa* eserinin başsayfası, Milano 1841

Tarihsel Dilbilimin Doğuşu

XVIII. yüzyıldaki tartışmalardan ve Sanskrit dilinin keşfinden sonra, Rasmus Christian Rask ve Jacob Grimm gibi XIX. yüzyıl araştırmacıları tarihsel dilbilimin kanonlarını belirlerler. Dillerarası genetik yakınlık, yani kökenlerinin ortak olduğu sonucuna varılmasına neden olan yakınlık, kelimelerarası dağınık benzerlikleri değil de sistematik mütekabiliyetleri temel almak zorundadır.

M1: Jacob Grimm, Dilin Kökeni

Ortak Dil Sanskritçe

Bu ana diller sayesinde bazı seslerin, fonetik olarak farklı olsalar da sistematik bir şekilde birbiriyle bağlantılı olduğu tespit edilir ve bu sistematik mütekabiliyet Sanskritçe *bharami*, Yunanca *phero*, Latince *fero* ve Germence *boren* arasında, Germence *feuer* ile Yunanca *pyr* vs arasında ortak kökler olduğu hipotezini gerekçelendirir. Benzerlikler kelime dağarcıklarından ziyade dillerin morfolojik yapısını (yani kelimelerin esnekliğiyle, bileşimi ve türeyişiyle, gramer kategorileri ile dilin bileşenlerinin belirleyiciliğiyle ilgili yönler) ilgilendirince daha da ikna edici olurlar; dili konuşanlar bir dilden diğerine kelime aktarırlar, ama eklerin, iç eklerin veya türeyiş mekanizmalarının aktarıldığı hemen hiç olmaz. Bu gibi kanonlar doğrultusunda önce Hint-Avrupa dil ailesinin varlığı kabul edilir; günümüzde Kelt (en batıdaki

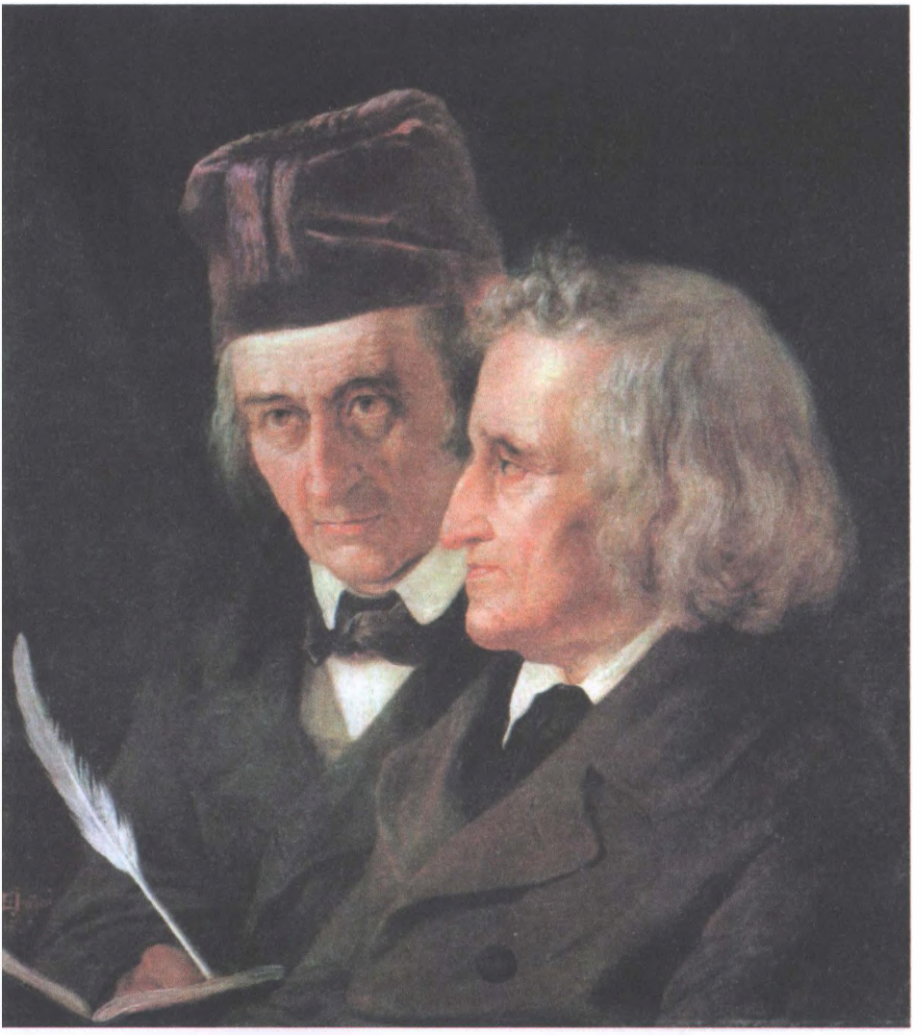

Elisabeth Jerichau-Baumann, *Jacob ve Wilhelm Grimm kardeşler*, 1855, Berlin, Staatliche Museen

dil), Germen (Eski Gotik, Almanca, İngilizce, Felemenkçe ve Kuzey dilleri), İtalik (Osk-Umbria dilleri, Latince ve Latince kökenli diller), Messapia ve Venedik dilleri (günümüzde var olmayan diller), İllirya dilleri (Arnavutçanın bu gruba ait olması muhtemeldir), Eski Yunanca, Bizans Yunancası ve modern veya yeni Yunanca, Baltık (Litvanca, Letonca), Slav (Bulgarca, Çekçe, Polonyaca, Rusça, Slovence, Sırp-Hırvatça), Ermenice, Hint-İran (Avestik, eski, ortaçağ ve modern Farsça, Vedik, Sanskritçe, Pali dili ve Ortaçağ Hindistan'ının diğer Hint-Avrupa kökenli dilleri, Hintçe ve modern Hindistan'ın diğer

Hint-Avrupa kökenli dilleri), Tohar ve Hititçe dil grupları bu aileye dayandırılır. Sami dillerinin de genetik birliği kesinlik kazanır ve XIX ile XX. yüzyıllar arasında yavaş yavaş başka birçok dil ailesi (Kafkasya, Ural-Altay, Hami, Çin-Tibet vs) belirlenir; ayrıca Japonca, Korece, Baskça ve Etrüskçe gibi başka dillerle genetik benzerlik taşımadığı belirlenen bazı diller "izole" olarak nitelenir.

Dilin Bilimi Anlamında Dilbilim

Böylelikle, dillerarası benzerlikler ve her gruptaki dillerin evrimi kesin yöntemler yoluyla incelenerek münferit diller (gramer ve sözdizim yapıları, kelime dağarcıkları, fonolojileri), uzam ve zaman içinde geçirdikleri değişiklikler, her birinde mevcut olan evrimsel eğilimler konusunda çok geniş kapsamlı bir tasvir ve analiz çalışması yürütülür ve bu amaçla en eskilerinden en yenilerine her türlü yazılı ve mümkün olduğu ölçüde sözlü, edebi (kültürlü veya yarı -kültürlü) ve popüler belge sistematik incelemelere tâbi tutulur.

Günümüzde de devam eden ve yakın zamanda tamamlanacağı düşünülmeyen (günümüzde dünyada konuşulan ve kayıt altına alınan dillerin sayısı 7000 kadardır) bu çalışmalar bağlamında XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Almanya'da *Sprachwissenschaft*, yani "dilbilimi" veya *Linguistik*, Fransa'da 1826'dan itibaren *linguistique*, Büyük Britanya'da

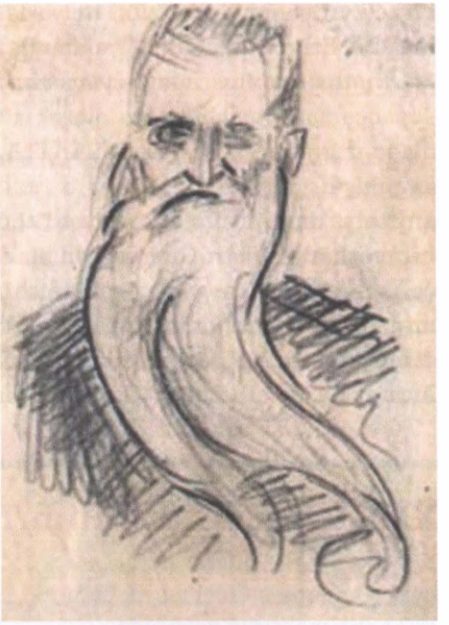

Carlo Michelstaedter, *Goriziali tipler. Graziadio Isaia Ascoli*, 9,5 x 6,5 cm, Gorizia, Biblioteca Statale Isontina

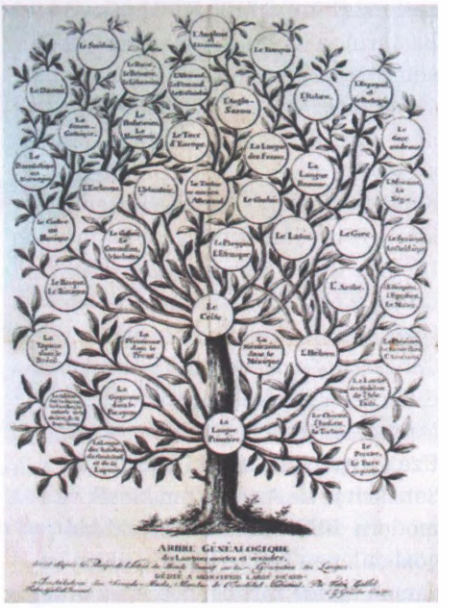

Felix Gallett, *Ölü ve canlı dillerin soyağacı* (gravür: Geusles de Genève), y. 1800

birkaç yıl sonra *linguistics*, İtalya'da *linguistica* (1839) veya *glottologia* (1867, ama bu kelime "sesbilimi" anlamıyla 1798'den itibaren kullanılır), İspanyolcada *linguistica*, Rusçada *jazykoznanije* (Almancaya benzer şekilde "dilbilimi"), Japoncada da *gengokotoba* olarak nitelenen yeni, özgül ve özerk bir inceleme alanı ortaya çıkar. Bu yeni bilim, şekli ülkeden ülkeye farklılık gösteren dirençle karşılaşır.

İtalya'da Niccolò Tommaseo "tötonik bir şey" olduğunu söyleyerek dilbilime karşı çıkar. Öte yandan Carlo Cattaneo *Politecnico* adlı dergisiyle, çalışmalarıyla ve genç Graziadio İsaia Ascoli'ye verdiği destekle dilbilimin İtalya'da da kabul görmesine katkıda bulunur. İngiltere'de bir miktar direnç gösterilip gecikmeler yaşanırken, Slav ülkeleri ile Japonya'da, Kuzey Avrupa'da ve elbette ki Almanca konuşulan ülkelerde böyle bir durum söz

XVIII. Yüzyıl Dilbilim Tartışması

Aynı zamanda mühendis, modern sembolik mantığın kurucusu, matematikçi ve saygın filolog olan ve dünya dilleri üzerine araştırmaları teşvik eden büyük Alman filozof Leibniz (1746- 1716), XVIII. yüzyıl başlarında (ölümünden yarım yüzyıl sonra) yayımlanan son eseri *Anlama Yetisi Üzerine Yeni Denemeler*'de o dönemde bilinen sayısız dilin, daha az sayıda aile halinde toplandığı, oldukça mantıklı bir tablo çizer (III. kitap, 2. bölüm): Buna göre Latinceden türemiş diller, Germen dilleri, Slav dilleri, Kelt dilleri, günümüzde Fin-Ugor olarak nitelediğimiz diller (Macarca, Fince) ve günümüzde Sami dilleri olarak nitelediğimiz diller (Arapça, İbranice, Pönce) vs vardır. Uzak Hindistan'ın eski klasik dili Sanskritçe ile Avrupa'nın klasik ve modern dilleri arasındaki sıklıkla gözlemlenen benzerliklerin uzam ve zaman içinde birbirinden uzak diller, hatta birbirinden çok farklı, ama tek bir ortak kaynaktan türemiş diller arasındaki akrabalıklar konusunda sistematik bir çalışmaya dönüşmesinin zamanı gelmiştir artık.

Dönemin Alman kültürü Leibniz'den ilham alarak Germen ailesinin dillerini daha derinlemesine incelemeye ve kısa sürede büyük rağbet görecek tanımlama yöntemleri geliştirmeye ve o dönemde bilinen dünya dillerinin repertuarını oluşturmaya başlar: Johann Christoph Adelung'un (1732- 1806), ölümünden sonra Johann Severin Vater tarafından yayımlanan eseri *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde* [*Mithridates veya Diller Konusunda Genel Bilgiler*] (4 cilt, 1806-1817) bu alanda geniş kapsamlı bir eserdir. Bu çalışmada ve Simonde de Sismondi'den (1773-1842) Alexis de Tocqueville'e (1805-1859) kadar uzanan Avrupalı araştırmacıların çalışmalarında, geçmişte kalmış çağları, tarihsel fenomenleri ve olayların özgüllüğünü kavramak için en uygun yöntemin karşılaştırma (*Vergleichung*) olduğu

konusu değildir. Dilbilim konusundaki coşkuya büyük yanlış anlamalar da eşlik eder. Diller arasında genetik bir ortak köken olduğuna dair sağlam bir temele dayalı hipotez, geçmişte ortak bir dil var idiyse, onu konuşan tek bir halkın da olması gerektiğini düşündürür. Bu halkın nerede yaşadığı ve batıdan doğuya ve tekrar batıya kitlesel göçler üzerine fikirler yürütülür. Dili doğuyu ve batıyı fetheden bu mitik halkın diğer halklardan üstün olduğu gibi pek de masum olmayan bir fikir de ortaya atılır. Hıristiyan Avrupa'nın geleneksel Yahudi karşıtı ırkçılığı bu fikirle beslenerek, üstün ırka dair korkunç ve menfur miti bilimselliğe dayandırarak yeniden ortaya atar. Ancak Carlo Cattaneo başta olmak üzere, birçok araştırmacı bu gibi çarpıtmalara eleştiriler yöneltip karşı çıkar elbette, ama bu mit, bilindiği üzere, ne yazık ki eleştirilerden etkilenmez.

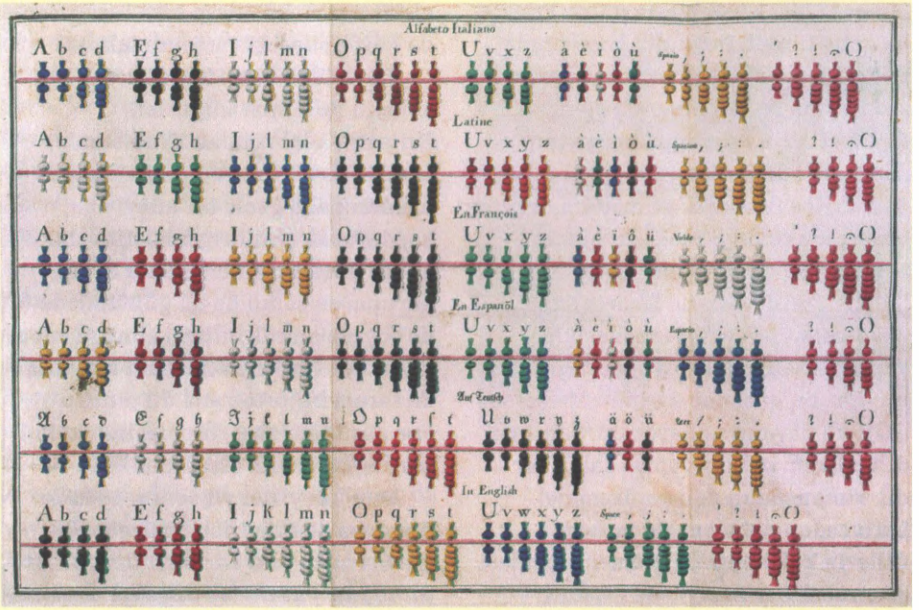

Raimondo di Sangro, Principe di San Severo'nun "Lettera apologetica dell'Esercitato Accademico della Crusca, contenente la Difesa del libro intitolato 'Lettere d'una peruana'" eserinden alfabeler ve düğüm dili arası karşılaştırmalı tablo, Napoli, 1750

sonucuna varılır. Wilhelm von Humboldt (1767-1835) bu görüşe tarih, hukuk, filoloji ve tercüme alanındaki engin deneyimi ile destek verir.

T. De M.

Schleicher Vakası

XIX. yüzyıl ortalarında dilbilim alanındaki bazı gelişmeler bazı yanlış anlamalara yol açar. August Schleicher (1821-1868) adlı saygın bir Alman dilbilimci, dilsel karşılaştırmalar sonucunda gerçek bir dilin yeniden kurgulanabileceğini düşünerek 1868'de bir alıştırma değil de sağlam temellere dayanan bir hipotez olarak "Hint-Avrupa dili"nde Aisoposunkilere benzer bir masal yayımlar (*Avis akvāsas ka* [*Koyun ve Atlar*]).

Sanskritçe

Britanya İmparatorluğu XVIII. yüzyılın ikinci yarısında doğuya uzanarak Hindistan'ı ele geçirir. Üst düzey bir devlet görevlisi olan Kalküta yargıtay hâkimi Sir William Jones (1746-1794) klasik diller, Frasça ve daha birçok Doğu dili konusunda derin bir bilgiye sahiptir ve *Royal Asiatic Society of Bengal*'i [Bengal Kraliyet Asya Derneği] kurmuştur; Jones, Hindistan'ın eski kutsal dili Sanskritçe ile klasik ve modern Avrupa dilleri arasında birçok sistematik benzerlik olduğunu gözlemler. 2 Şubat 1786'da Asiatic Society'de, akademik yılın açılışı vesilesiyle yaptığı konuşmada ortaya attığı hipotez bu gözleme dayanır: "Ne kadar eskilere dayanırsa dayansın, Sanskrit dili mükemmel bir yapıya sahip bir dil; Yunancadan daha mükemmel, Latinceden daha zengin ve hem fiillerin kökü hem de gramer biçimleri açısından her ikisiyle de tesadüfi olamayacak kadar önemli benzerlikler göstermesine rağmen her ikisinden daha zarif; bu benzerlikler o kadar önemli ki, üçünü de inceleyecek bütün filologlar, artık belki de var olmayan ortak bir kaynaktan türediklerini düşünmeden edemeyecektir. Aralarındaki benzerlikler bu kadar güçlü olmasa da Got ve Kelt dillerinin de birbirinden çok farklı konuşma dilleriyle karışmış olmalarına rağmen, Sanskritçe ile aynı kökene sahip oldukları ve bu aileye eski Farsçanın da katılabileceği varsayılmalıdır."

Böylelikle Latince-Latince kökenli diller paradigması, Britanya adalarından Hindistan'a, İskandinavya'dan Akdeniz'e kadar uzanan daha geniş bir aileyi kapsayacak şekilde genişletilir; bu aileye önce Hint-Kelt, sonra Aryan-Avrupa, en sonunda da günümüzde de yaygın olarak bilinen Hint-Avrupa ailesi adı verilir. Latincenin atasının da farazi bir ortak ana dil olduğu öne sürülür. Jones, hipotezinin kabul gördüğüne tanık olamadan ölür.

Bundan yirmi yıl sonra, 1808'de Almanya'da Friedrich Schlegel *Über die Sprache und Weisheit der Indier* [*Hindistan'ın Dili ve Bilgeliği Üzerine*] adlı eserinde bu tezi yeniden ele alıp tezin yayılmasını sağlar. Schlegel'in teorisinin etkisinde kalan Franz Bopp (1791-1867) hocalarının da teşvikiyle birkaç yıllığına kaldığı Paris'te Sanskrit dilinde yazılmış zengin bir metin koleksiyonuna

Latince örneği, Schleicher'in neden yanıldığını anlamamıza yardımcı olur. Latince konusunda zengin miktarda belgeye sahip olmadığımızı ve sadece Latince kökenli dilleri tanıdığımızı varsayacak olursak, dilbilim konusundaki bilgilerimiz sayesinde sesler, ekler, gramer ve kelime dağarcığı arasındaki sistematik benzerliklerin, ortak bir kökenleri olduğu sonucuna varmamız doğal olur, dolayısıyla da protodilin bazı özelliklerini yeniden kurgulamamız bir ölçüye kadar mümkündür. Peki ama yeniden kurguladığımız nedir? Sadece geriye kalanlardır.

erişir ve Hint-Avrupa dillerinin sözlü morfolojisi konusunda yürüttüğü karşılaştırmalı sistematik araştırma 1816'da Frankfurt'ta yayımlanır: *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* [*Yunan, Latin, Fars ve Germen Dilleriyle Karşılaştırmalı Olarak Sanskritçenin Çekim Sistemi Üzerine*] adlı eserinin "Önsöz"ü, onu Sanskritçeyi incelemeye teşvik eden hocası Karl Joseph Hieronymus Windischmann'a aittir. Bu alan açısından çok önemli bir başka eser olan *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* [*Eski Norsça, yani İzlanda Dilinin Kökeni Üzerine Araştırmalar*] iki yıl önce Kopenhag'da yayımlanmıştır. Danimarkalı Rasmus Christian Rask (1797-1832) bu eserle farklı diller arasındaki akrabalık ilişkisini kanıtlamak için sesler arasında, kelimeler arasındaki benzerliklerin temelli olduğunu gösterecek sistematik mütekabiliyetleri belirlemenin gerekli olduğunu söyler. Bu eserde, Germen dilinin kelimelerinin sessizleri ile

Hint prensi Navanihal Singh'in yıldız falı, Sanskritçe metin, Londra, British Museum

Latince, Yunanca ve Sanskritçe kelimelerin sessizleri arasındaki sistematik ilişki gösterilir: sonradan Jakob Grimm (1785-1863) tarafından ele alınacak olan bu ilişki, "ses kayması" olarak bilinecektir.

T. De M.

Bu durumda yeniden kurgulayacağımız dilde isim ve sıfat çekimi olmayacaktır (sırf şahıs zamirleri açısından, Latincede özne zamir ile nesne zamir olduğunu düşünebiliriz), bireşimsel gelecek kipler (*amabo*, *cadam*), gelecek zaman ortacı ve geçmiş zaman mastarı, edilgen fiil çekimleri, *ut* ve *cum* gibi sözdiziminin en temel nedensel ve zamansal bağlaçları olmayacaktır, vesaire. Dolayısıyla gerçek Latinceye kıyasla eksik bir dil ortaya çıkacaktır. Öte yandan (Schleicher ile "tarihsel" dilbilimciler için en ciddi hata olan "zaman" faktörünü görmezden gelenlerin en büyük yanlışı da bu olmalı) yeniden kurgulanmış Latinceye, Latince kökenli diller arasındaki kesinleşmiş benzerlikleri de yansıtmadan edemeyiz: Bunlar arasında da artıklı yakın geçmiş zamanlar (*habeo amatum* ve *fugitus sum*), artıklı edilgenler (*amatus sum*), artıklı gelecek zamanlar (*amare habeo*) ve *que* veya belki de *quod*'la başlayan nesnel cümleler sıralanabilir. Böylelikle Frankenstein filmlerindeki gibi, karşımızda hem sakat hem de artık bir canavar vardır: Münferit dillerde sonradan ortaya çıkmış unsurlar arasındaki benzerlikleri eski unsurların yeniden kurgulandığı düzleme yansıtmak zorunda kalırız. "*Lupo et agno erant venti ad metipso fluvio. Agno stabat subto, lupo in vice stabat supra. Lupo habet dicto ad agno: tu expurca aqua me...*" Gerçek bir Latince metin ile arasındaki mesafe, Schleicher'in masalının ortak Hint-Avrupa dilinin gerçekliği ile arasındaki mesafeyi anlamamızı sağlar ve yeniden kurgulanmış Hint-Avrupa dilinin münferit dilleri incelemek açısından değerli bir bulgusal araç olduğunu, ama gerçek tarihsel bir dil olmadığını bize hatırlatır. Antonino Pagliaro'nun (1901-1974) deyimiyle, gerçek cisimlerin farklı esneklik düzeylerini ölçmeye yarayan aşırı uçlardaki mükemmel derecede elastik-olmayan cisim veya mükemmel derecede elastik cisim örnekleri gibi "hakiki bir kurgu"dur.

BİLİMSEL PSİKOLOJİNİN DOĞUŞU

Luciano Mecacci

Psikoloji ve Felsefe

Psikoloji XIX. yüzyıl başlarına kadar felsefenin bir dalı olarak görülür. Aristoteles'ten Thomas Aquinas'a, Descartes'tan Locke'a ve Kant'a kadar birçok filozof ruh ve ruhun işlevleri meselesine düşüncelerinde büyük yer verirler. Psikolojik hallerin dünyasına erişimin başlıca yöntemi içebakış veya kendini gözlemlemedir; ruhun işlevleri arasındaki farklılıklara (duyular, algı, hafıza, hayal gücü, düşünce) dair teoriler de filozofların kendi içlerine bakış faaliyetlerinden kaynaklanır.

Duygu dünyası da aynı içebakış yöntemiyle incelenir. İnsan ruhu, hayvanlar âlemindeki ruhsal hayat biçimlerinden farklı, kendinde bir fenomen sayılır; birçok filozofa göre insan ruhunun bir boyutu, ruhun ölümsüzlüğü meselesinde olduğu gibi metafiziksel sorunları beraberinde getirir.

XIX. yüzyıl ortalarında ruhsal süreçleri metafizik sorunsallardan bağımsız olarak incelemeyi amaçlayan teorik bir yaklaşım gelişir. Bu yeni yaklaşıma göre, araştırmacının manipüle ettiği değişkenler arasındaki değişmez ilişkilerin belirlenmesi için araştırmalar doğa bilimlerine özgü deneysel yöntemlerle yürütülmelidir. Psikolojinin bağımsız ve bilimsel bir disiplin olarak gelişimi üzerindeki en büyük etkiler sinir sistemi konusundaki araştırmalarda sağlanan ilerlemelerden ve Charles Darwin'in (1809-1882) evrim teorisinden kaynaklanmıştır.

Zihinsel Süreçlerin Fizyolojik Temelleri

XIX. yüzyılın ikinci yarısında beyni hasar görmüş hastalar üzerinde yürütülen araştırmalar, beynin belirli bölgelerinin belirli zihinsel işlevlerden sorumlu olduğunu gösterir (örneğin, Paul Broca 1861'de sözel dilin üretiminde beynin sol yarımküresinin ön lobunun rol aldığını öne sürer, 1874'te de Carl Wernicke aynı türden bilginin kavranmasından sorumlu beyin bölgesinin temporal lob olduğunu belirler). XIX. Yüzyıl sonlarında Camillo Golgi (1843-1926) ve Santiago Ramón y Cajal (1852-1934) tarafından nöronlar konusunda yapılan araştırmalar ile sinirsel itkilerin bir nörondan diğerine geçişi konusundaki araştırmalar, zihinsel süreçlerin fizyolojik temelleri konusunda bir dizi modelin geliştirilmesine imkân verir. Beynin farklı bölgelerinin belirlenmesi konusunda en önemli sistematik

Telemaco Signorini, *Floransa'da San Bonifacio'da huzursuz kadınların salonu*, 1865, Venedik, Galleria Internazionale d'Arte Moderna di Ca' Pesaro

eser, David Ferrier'nin (1843-1928) *The Functions of the Brain* [*Beynin İşlevleri*] (1876) eseridir, Charles Scott Sherrington'ın (1857-1952) *The Integrative Action of the Nervous System* [*Sinir Sisteminin Entegrasyon Eylemi*] (1906) adlı kitabında sinir sisteminin işlevleri konusunda öne sürdüğü genel teori ise, nörofizyoloji ile psikoloji arasındaki ilişkiler konusunda yer alacak birçok tartışmanın referans noktası haline gelecektir. Ferrier ile Sherrington, ruhsal süreçlerin birbirleriyle bağlantılı nöron sistemleri yoluyla açıklanabileceğini savunan, genel anlamda indirgemeci bir yaklaşımın en önemli temsilcilerindendir.

Francisco Goya y Lucientes, *Tımarhane*, 1812-1814, Madrid,
Real Academia de Bellas Artes de San Fernando

Pavlov

Farklı bir yaklaşım benimseyen Rus fizyolog İvan Petroviç Pavlov (1849-1936), 1901'den itibaren şartlı refleksler konusunda araştırmalar yürütmeye başlar. Pavlov, şartlı bir refleksin oluşumunun temelinde, "üst düzey sinirsel etkinlik" olarak tanımladığı, nöron modelleri doğrultusunda tarif edilemeyecek entegre bir faaliyet olduğunu öne sürer. Şartlı refleks konusunda sıklıkla verilen örnek şudur: Bir köpeğin yiyecekle temas ettiği anda salyasının akması şartsız bir reflekstir, hayvansal organizmanın hayatta kalmasını amaçlayan doğuştan bir mekanizmadır; ancak, köpeğin hemen sonrasında yiyecek verilmesiyle bağdaştırmayı öğrendiği bir ışık yandığında salyasının akması, şartlı bir refleksin oluştuğunu, yani bunun hayvanın bir davranışı önceden göstermesine izin veren öğrenilmiş bir tepki olduğunu gösterir.

Zihnin Gelişimi

Darwin'in türlerin evrimi teorisinin, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başları arasında öne sürülen zihin kavramları üzerinde iki önemli etkisi olur. Her şeyden önce sinir sisteminin ve özellikle beynin evrimiyle bağlantılı olarak zihinsel işlevlerin değişiminde kademeli bir ilerlemenin yer aldığına dair bir fikir öne çıkar. Bu açıdan en önemli eser, George John Romanes'in (1848-1894) *Animal Intelligence* [*Hayvan Zekâsı*] (1882) adlı kitabıdır. Daha sonra ortama uyum sağlamak ve aynı türden hayvanlar veya av ile avcı arasındaki

ilişkilerde denge sağlamak amacıyla çeşitli türlerde var olan bazı davranış biçimleri ortaya çıkarılır. Darwin'in hayvanlar ve insanlar âleminde duygusal tepki ve deneyimlerin iletişim şekillerine dair teorisini sunduğu *İnsanlarda ve Hayvanlarda Duyguların İfade Edilmesi* (1872) adlı eseri bu açıdan çok

Gall ve Frenoloji

Bazı araştırmacılara göre frenoloji XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren olağanüstü derecede yayılır ve insanı konu alan bir bilim yaratmak için insanı doğaya indirgemesi gerektiğine inanan bu yüzyılın ardında ve temelinde Gall ile Spurzheim'ın hem Avrupa'da hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde sayısız mürit tarafından benimsenip geliştirilmiş yer belirleme doktrinlerinin yattığına şüphe yoktur. Bedenle tin arasında yeniden bağlantı kurmayı amaçlayan ve beyni ruhun organı olarak gören, kafatasının da ruhun izlerini taşıdığını öngören frenoloji akımı Franz Joseph Gall'la (1758-1828) başlar. Bu tıbbi doktrine göre kafatasının şekli incelenerek ve belirli bölgeleri belirlenerek insan beyninde o kişinin entelektüel yetilerini ve ahlaki eğilimlerini ifade eden bölgeler tespit edilebilir. Gall, Strasburg ve Viyana'da tıp eğitimi aldıktan sonra 1798'de "Neue teutsche Merkur"da yeni sistemi ana hatlarıyla açıklar. Sistem özetle dört önermeyi temel alır: 1) Ahlaki nitelikler ve entelektüel yetiler doğuştandır. 2) Bu nitelik ve yetilerin uygulaması ve tezahürü beyin morfolojisine bağlıdır. 3) Beyin bütün eğilim ve yetilerin organı olarak işlev görür. 4) Kaç tane ilksel ve ilkel işlev varsa, beyin de o kadar organdan oluşur.

Müritlerinin tersine Gall'ın, icat ettiği bu akıma verdiği adla organolojinin sınırları ve okyanusları aşacak bir harekete dönüşmesi için en az yirmi yılın geçmesi gerekecektir. O zamana kadar bu doktrinin resmen materyalizmle suçlandığı olur ve mucidi Viyana'dan ayrılıp Paris'e gitmek zorunda kalır ve Paris'te hem kültürlü sosyetenin hem de tıp ve bilim çevrelerinin hatırı sayılır kesimlerinin dikkatini çekmesi daha kolay olur.

Beyin: "Harikulade Bir Sistem Koleksiyonu"

Gall 1808'de *Institut de France*'dan [Fransa Enstitüsü] Cuvier'nin başkanlığındaki resmi bir heyet tarafından reddedilir. Eleştirmenlerine göre madde ile zihin arasında aşılmaz bir boşluk vardır ve beyin öyle bir şekilde işler ki, nedenler ve sonuçlar aynı türden olmaz. Ancak akademisyenlerin eleştirileri, Gall ile öğrencisi Johann Caspar Spurzheim'ın moralini bozmak şöyle dursun, faaliyetlerine büsbütün odaklanmalarını sağlarlar. Gall ile Spurzheim tutkuyla çalışmaya devam ederler, anatomi keşiflerinin ne kadar özgün olduğuna, fenomenlerin nedenleri ile sonuçlarının ayırt edilmesi gerektiğine dikkat çekerler

önemlidir. Darwin'in bu teorisi günümüzde de temel duygular konusundaki araştırmalarda –ki temel duyguların yüz ifadesi olarak dışavurumu bütün insanlarda doğuştan gelir ve evrenseldir– bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

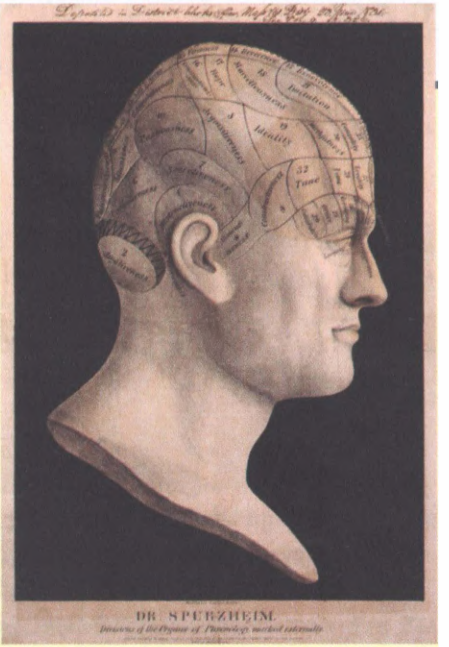

Spurzheim'a atfedilen frenoloji haritası, litografi, y. 1834

(insan tarafından bilinebilecek olanlar sadece sonuçlardır) ve organolojinin şeylerin özü konusunda bir araştırmadan apayrı olduğunu kesin olarak öne sürerler.

1810-1819 arasında *Anatomie et Physiologie du système nerveux* [*Sinir Sisteminin Anatomisi ve Fizyolojisi*] adlı eser, yüz tabloluk bir atlas da içeren dört kalın cilt halinde yayımlanır. Gall, canlı formlarının olağanüstü çeşitliliğinden hareketle, bu çeşitlilik evreninin ardında aslında bir düzenin yattığı üzerine bahse girer; Gall'ın amacı, bireylerle çeşitli türler arasında doğuştan var olan farklılıkların organik form içerisindeki nedenlerini tespit etmektir.

Gall, en önemli yapı ve her şeyin zirvesi ve "harikulade bir sistem koleksiyonu" olarak nitelediği beynin düzeninin yoğunlaştığı noktayı belirler; teorisini ilan etmeden önce yıllarca anatomi çalışmaları yürütür ve yeni diseksiyon yöntemleri geliştirir ve daha sonra Spurzheim ile birlikte beynin ilk sistematik ve anlamlı profilini çizdiğini iddia eder. Ancak, son derece yenilikçi ve ayrıntılı olsa da Gall ile Spurzheim'ın beyin anatomisi korteks üzerinde hayvanları ve insanları fiziksel olarak harekete geçiren çeşitli organların belirlenmesine imkân vermez. İkilinin frenoloji konusundaki metinleri morfolojik alanlar hakkında bilgi sağlamayıp sadece beynin neden ahlaki duyguların ve entelektüel yetilerin münhasır aracı olarak tanımlanması gerektiğine dair argümanlar ve kanıtlar sunmakla yetinir. Öte yandan Gall'ın psikofizyolojisinin asıl önemli özelliği, bir araya getirilip karşılaştırılmış, sınıflandırılmış ve sahiplerinin hayatları göz önüne alınarak incelenmiş yüzlerce kafatası ve kafatası kalıbıdır.

Claudio Sergio Pogliano

Deneysel Psikoloji

Psikoloji alanındaki ilk deneyler duyum ve algı psikolojisi üzerinedir; Theodor Gustav Fechner (1801-1887) 1860'ta, uyaranların fiziksel özellikleri (bir sesin yoğunluğu, ani bir ışığın süresi) ile bu uyaranların ilgili duyu sistemleri tarafından algılanması sonucunda oluşan duyumlar arasındaki ilişkilerin ele alındığı psikofizik alanında araştırmalar yürütür.

Temel psikofiziksel bağıntıyı ($S = k \log R + C$, yani duyum, uyaranın logaritmasıyla orantılıdır) belirleyen Weber-Fechner Yasası ona aittir. Fechner, araştırmalarında duyu sistemlerinin, uyaranın "mutlak eşik" olarak tanımlanan en düşük düzeyinde aktive olduğunu gösterir. Eşik düzeylerini belirlemek için kullanılan çeşitli psikofiziksel yöntemleri günümüzde de algı konusundaki araştırmalarda kullanılmaktadır. Örneğin "merkezi nokta" yönteminde denek, uyaranın yoğunluğunu algılanabilir olana kadar kendi ayarlar; örneğin radyo dinlerken, ses gücünün düğmesine basıldığında, altına inildiğinde sesin duyulmadığı, üstüne çıkıldığında sesin algılanmaya başlandığı bir düzey olduğu görülebilir. Mutlak eşiğin yanı sıra ayrımsal eşik, yani iki uyaran arasındaki en düşük algılanabilir değişim de derinlemesine incelenir: Örneğin seslerin değerinde kademeli değişiklik yapılarak deneğe iki sesin yoğunluğunun aynı mı, farklı mı olduğu sorulur.

İlk deneysel laboratuvar Wilhelm Max Wundt (1832-1920) tarafından 1879'da Leipzig'de kurulur; Wundt burada hem işitsel ve görsel duyumlar hem de dokunsal ve kokusal duyumlar konusunda birçok psikofiziksel araştırma yürütür. Böylelikle yüzyıl sonuna gelindiğinde, yeni psikoloji kitaplarında duyum ve algı konusu eskisine göre epey zenginleşir. Wundt'un laboratuvarında araştırmalar Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin dört bir yanından gelen genç öğrenciler tarafından yürütülür. Bu araştırmacılar burada geçirdikleri dönemden sonra, geldikleri üniversitelere döner ve yeni deneysel psikoloji laboratuvarları kurarlar.

M2: Wilhelm Wundt, Psikolojinin Tanımı

Psikologlar dönem dönem büyük bir katılımla düzenlenen kongrelerde bir araya gelirler. İlk uluslararası kongre 1889'da Paris'te, ikincisi 1892'de Londra'da yapılır. 1905'te Roma'da düzenlenen beşinci kongre, yapılan sunumların düzeyi ve çeşitliliği açısından çok önemlidir.

İtalya'daki ilk deneysel psikoloji laboratuvarı 1903'te Floransa Üniversitesi'nde kurulur ve iki yıl sonra ilk üç psikoloji kürsüsü tesis edilir (Torino, Roma ve Napoli'de).

Hafıza Üzerine Çalışmalar: Ebbinghaus

Deneysel psikoloji alanında duyum ve algının yanı sıra özellikle hafıza ve düşünce süreçleri de ele alınır. Hermann Ebbinghaus'un (1850-1909), *Über das Gedächtnis* [*Hafıza Üzerine*] (1885) adlı eserinde ortaya attığı bir dizi deneysel

Andre Brouillet, *Jean Martin Charcot'nun La Salpêtrière'de verdiği bir ders*, Paris, Musée d'Histoire de la Médecine

işlem XX. yüzyıl ortalarına kadar bu alandaki araştırmacılar tarafından benimsenecektir. Ebbinghaus'a göre hafıza süreçlerini incelemek için deneklere daha önce aşina olmadıkları uyaranlar sunulur. Dolayısıyla deneklere anlamsız heceler sunulur (örneğin "lef," "nor," "rux," vs) ve hangi faktörlerin ezberlemeye katkıda bulunduğu belirlenir. Bu deneyleri kendine de uygulayan Ebbinghaus, hafıza işlemlerinin uyduğu çeşitli yasaları tarif eder; örneğin ezberlenmesi gereken hece listesi ne kadar uzunsa, ezberlenmesi için o kadar çok tekrarlanması gereklidir. Ayrıca, "saklama eğrisi" veya "unutma eğrisi" olarak bilinen fenomen doğrultusunda, hafızanın izlerinin yaklaşık yüzde 60'ı bir şeyin ezberlenmesinden hemen sonra kaybolur, sonrasında da ezberlenen şeyin yaklaşık yüzde 30'u düzeyinde stabilize olur.

Düşünme Psikolojisi

Düşünme psikolojisi alanında XIX. yüzyıl sonuyla yaklaşık 1910 arasında özellikle Würzburg Okulunda önemli sonuçlar elde edilir. Deneklerden örneğin bir aritmetik probleminin çözülmesini sağlayan düşünce süreçlerini sözlü olarak ayrıntılı bir şekilde tarif etmeleri istenir. Problemlerin çözümüyle ilgili akıl yürütmelerde sürecin nasıl ilerlediğini ve düşünmenin hangi yasalara uyduğunu belirlemek için deneklerin "sözlü tutanakları" kendi aralarında karşılaştırmalı olarak incelenir.

William James: Bilinçakışı

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni bilimsel psikolojinin en önemli kitabı, Amerikalı filozof ve psikolog William James'in (1842-1910) *The Principles of Psychology* [*Psikolojinin İlkeleri*] eseridir. James kendi döneminin Wundt okulunun araştırmalarından ilham alınan psikolojinin deneysel yaklaşımını benimserse de deneysel araştırmaların göz ardı ettiğini düşündüğü bazı ruhsal süreçlere dikkat çeker. James bilinci sürekli olarak birbirlerini izleyen ve birbirlerine karışan bir duyum, algı, imge, duygu ve düşünce akışı olarak görür ve bütün bireylerin kendi içlerinde yaşadığı ruhsal bir veri olduğunu söylediği bu "bilinçakışı"nın tekrarlanamadığını ve öznel olduğu için deneysel bir incelemeye tâbi tutulamayacağını öne sürer.

İşlevselcilik ve Yapısalcılık

James, XIX ile XX. yüzyıllar arasındaki dönemde Kuzey Amerika'da psikoloji alanında, öncülüğünü Edward Bradford Titchener'in (1867-1927) yaptığı yapısalcılığa karşı gelişen işlevselcilik akımına dahildir. Yapısalcı araştırmalar ruhsal süreçlerin yapısal düzenine odaklanırken, işlevselci yaklaşım, Darwin'in de etkisiyle, zihnin ortama adaptasyon sürecindeki rolünü vurgular. Titchener, deneysel psikoloji araştırmaları için, laboratuvar işlemlerinin ve cihazlarının ayrıntılı bir şekilde resmedildiği ilk sistematik rehberi yazmakla ün salmıştır (*Experimental Psychology* [*Deneysel Psikoloji*], 1901-1905).

Psikopatoloji

XIX. yüzyılda zihinsel rahatsızlıkların incelemesinde ve tedavisinde de radikal bir dönüm noktası yaşanır. Tımarhane ve kliniklerde uygulanan sözde "resmi psikiyatri," zihinsel hastalıkları beynin hasar görmesinin bir sonucu olarak görür. Alman psikiyatr Emil Kraepelin'in (1855-1926) temsilcisi olduğu organik psikiyatri alanında çeşitli zihinsel rahatsızlık türleri sınıflandırılırken, her birinin ardında organik bir neden (doğum sırasında beynin hasar alması, çocukluk döneminde geçirilmiş bir enfeksiyon, beyin tümörü) olduğu öne sürülür. Hastalar tıbbi tedavi görür ve psikiyatri hastanelerinin koğuşlarına kapatılırlar.

XIX. yüzyıl sonlarında çeşitli psikiyatrlar bu yapının sınıflandırma katılığını ve organik indirgemeciliğini eleştirirler; zihinsel bir rahatsızlığı tek bir organik nedene dayandırmak mümkün değildir, çünkü hem aynı semptom farklı nedenlere bağlı olabilir hem de aynı organik neden farklı ruhsal semptomlara yol açabilir.

Bu değişen ortamda hasta, psikopatolojik taksonominin öngördüğü bir rahatsızlığın örneği ve teyit edilmiş halinden ziyade, şahsi öyküsünün özgüllüğünden dolayı önem kazanır. Psikiyatr ile ruhsal hastalık arasında farklı bir ilişki oluşur: Hasta soyut bir nesne, diğerlerinden farklı olmayan bir klinik vaka

değil, acı çeken ve katılmayı seçebileceği, kişiselleştirilmiş bir tedaviyle iyileşebilecek bir bireydir. Dolayısıyla organik psikiyatriye karşılık hastanın kişiliğine odaklanan ve zihinsel hastalığı sinirsel işlevlerde ruhsal nedenlerden kaynaklanan bir değişim olarak gören "dinamik psikiyatri" öne sürülür. Psikopatoloji alanında bu psikodinamik yaklaşım XVIII. yüzyılın sonuna dayanır ve hayvansal manyetizm konusundaki deneyimler ile hipnoz ve telkin konusundaki araştırmaların yardımıyla XIX. yüzyıl boyunca gelişmeye devam etmiştir.

Freud

Avusturyalı nörolog Sigmund Freud'un (1856-1939) hipnozun psikoterapötik etkisi üzerine düşünceleri onu dönemin psikopatolojik akımlarından kopmaya ve yeni bir teori öne sürmeye iter; Freud, psikanaliz adı verilen bu teorinin temel unsurlarını 1899'da yayımlanan, ama psikoloji tarihinde yeni bir dönemin başlangıcına işaret edercesine 1900'a tarihlenen *Rüyaların Yorumu* adlı eserinde sunar. Freud, hastaların ruhsal dinamiğini tanımak ve rahatsızlıklarının kökenini yeniden kurgulamak için yeni bilgi kaynaklarına başvurmayı önerir. Böylelikle Avusturyalı hekim, psikanaliz konusundaki ilk eserinde rüyaları ele alırken, sonraki eserlerinde (özellikle *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, 1901) dil sürçmelerinden, unutkanlıklardan, serbest çağrışımlardan ve hastaların ruhsal problemlerinin diğer "ipuçları"ndan faydalanır. Hastaların terapistin telkinlerine pasif bir şeklide cevap verdiği önceki psikopatolojik yaklaşıma kıyasla psikanalizde hastalar psikoterapistle aktif etkileşime girer. Freud'un ruhsal hayatın birçok yönüne getirdiği özgün yaklaşım sadece psikopatolojiyle değil, insan ruhunun yapısının ve işleyişinin tamamıyla bağlantılıdır.

En önemli kavramlardan biri "ruhsal gerçeklik"tir. Bir insanın ruhsal, bilişsel ve duygusal açıdan deneyimlediği her şeyin gerçek hayattaki olaylardan ve şartlardan, insanın hayatı boyunca başka kişilerle geliştirdiği somut ilişkilerden kaynaklandığı kesindir, ama zihinsel temsillerin ve duyguların fiili içeriğini açıklayamaz. Zaten Freud'a göre ruhsal dünya aralıksız bir içsel sürecin ürünüdür ve fiili gerçeklik ile arasında doğrudan bağlantılar kurulması mümkün değildir. Freud, kendi döneminin bazı psikiyatrları ve psikologları gibi, başlangıçta nevrozun gerçek, travmatik bir olaydan, örneğin çocukluk döneminde yaşanan cinsel istismardan kaynaklanabileceğini düşünür. Ancak daha sonra, böyle bir travmatik olayın gerçekleşmiş olmasının yanında o olayın o kişi tarafından düşünceler ve hayaller yoluyla belirli bir şekilde yeniden işlenmesinin patolojik bir durumun oluşmasında temel rol oynadığını öne sürer. Bu ruhsal işlem büyük ölçüde bilinçaltında oluştuğundan, onu hastanın bilincine iade edebilmek için psikanalitik teknik yoluyla tanımlanmış sistematik ve karmaşık bir sürece başvurmak gerekir.

Freud, doğumdan sonraki ilk günlerden ergenliğe kadar cinselliğin gelişiminin kişiliğin inşası açısından çok önemli olduğuna inanır ve ilk eserlerinden

bir başkasını bu konuya adar (*Eşeysellik Kuramı Üzerine Üç Deneme*, 1905). Cinselliği sadece üremeye yönelik organik bir işlev değil de duygu ve ilişki temelli faktörlerden ibaret karmaşık bir sistem olarak algılar. Freud ayrıca, bireysel ruhsal süreçlerin belirlenmesinde ve normal ile patolojik ruhsal gelişim konusunda genel bir teoriye (bu teoriye metapsikoloji denir) dayandırılmalarında klinik vakaların incelenmesinin önemini de ortaya koyar. Psikiyatr olsun veya olmasın, giderek artan sayıda araştırmacı Freud'un etrafında toplanır, bazıları hocalarıyla beraber analizler yapar ve sonradan psikanaliz hareketinin saygın temsilcileri haline gelirler. 1906-1915 arası her çarşamba günü Freud'un Viyana'daki evinde öğrencilerle ve meslektaşlarla bir toplantı düzenlenir ("Çarşamba'ların psikanalitik derneği" olarak bilinir), ilk psikanaliz kongresi de 1908'de Salzburg'da gerçekleşir.

Histeri Üzerine Araştırmalar: Charcot ile Genç Freud

XIX. yüzyıl sonlarında hipnoz ve telkin konusunda iki Fransız okulu karşı karşıya gelir: başlıca temsilcileri Auguste Liébault (1823-1904) ve Hippolyte Bernheim (1840-1919) olan Nancy Okulu ile Jean-Martin Charcot (1825-1893) tarafından kurulan Paris'teki Salpêtrière Okulu. Charcot, hipnozu hipnozcunun hastanın sinir sisteminde yarattığı fizyolojik bir değişim olarak görür. Bernheim ise telkin ile hipnozun terapist-hasta arasındaki ilişki tarafından belirlenen psikolojik süreçler olduğunu ve psikoterapinin temelini teşkil ettiklerini savunur.

Hipnoz konusundaki sorunsal, psikiyatr Pierre Janet (1859-1947) tarafından histeri ve çoklu kişilik vakaları üzerine yürüttüğü araştırmalar yoluyla ele alınır. Janet, inceleme ve terapi yöntemine "psikolojik analiz" adını verir. İlk aşamada hastanın "bilinçaltındaki sabit fikirler"den dolayı sergilediği semptomlar incelenir; ikinci aşamada hipnoz yoluyla bu sabit fikirleri üretmiş olan ruhsal travmaları belirlemek ve onları açığa çıkararak hastanın ruhsal bütünlüğünü geri kazanmasını sağlamak mümkün olur.

Dinamik yaklaşım ve psikoterapi uygulamalarında telkin ve hipnoz kullanımını geliştirerek çalışmalarında yer veren Freud'dur; Freud, kendisinin de 1895 tarihli *Histeri Üzerine Çalışmalar*'da belirttiği gibi, histeri rahatsızlıklarını belirleyen ruhsal travmaları ortaya çıkarmak için hipnoz tekniğinden faydalanır. Freud'un söylediklerine göre hastalar hipnoz altındayken, çocukluk döneminde yaşadıkları travmaları gün yüzüne çıkarırlar ve arınmaya benzer bir süreçle rahatsızlıklarından kurtulurlar. Bu türden ilk vaka, nörolog Joseph Breuer'in (1842-1925) incelediği, histeri nöbetlerine tutulan Anna O. adlı genç kadındır.

XX. Yüzyılda Psikoloji: Gestalt Teorisi ve Davranışçılık

Psikoloji alanındaki bu ilk akımlar 1910 civarında, bir yanda içebakış yönteminin nesnelliğinin azalması, diğer yanda elementçiliği (zihin, birbirleriyle bağlantılı bir altyapı ve ruhsal element bütünü olarak görülür, ama bu düzenin ardında yatan yasalar göz önüne alınmaz) gibi bazı yönlerine dikkat çeken yeni teoriler tarafından eleştirilir. Dolayısıyla Wundt'dan ilham alınan yapısalcılık ile Darwin'in işlevselciliği, Max Wertheimer'ın (1880-1943) 1912'de hareket algısı konusunda yürüttüğü araştırmalardan doğan form teorisi (*Gestalt*) ve manifestosu 1913'te John Broadus Watson (1878-1958) tarafından yayımlanan davranışçılık ile aşılır. Davranışçılık yaklaşık 1950'ye kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin en yaygın psikoloji okulu olarak devam edecektir.

M3: Sigmund Freud, Anna O. Vakası

Richard Bergh, *Hipnoz seansı*, 1887,
Stockholm, Ulusal Müze

Psikolojinin Uygulamaları

Çok geçmeden psikolojiye hem zihnin yapısı ve işleyişi konusunda bilimsel bilgi üretme hem de sonuçların okuldan çalışma ortamına kadar çeşitli alanlarda uygulanmasına imkân verecek geçerli araçları sağlama görevi atfedilir. En önemli ve yaygın araçlar psikolojik testlerdir elbette. Testler çocukların gelişim çağında, zihinsel kabiliyetlerini değerlendirmek ve performans eksikliklerini telafi etmeye yönelik stratejiler belirlemek amacıyla kullanılır. Bu alanda ilk testlerden biri Alfred Binet (1857-1911) ve Théodore Simon (1873-1961) tarafından geliştirilmiştir. Binet ile Simon bir çocuğun aynı yaştaki başka çocuklara kıyasla belirlenen zihinsel kabiliyet düzeyini "zihinsel yaş" olarak tanımlarlar. William Stern (1871-1938) zihinsel yaş ile kronolojik yaş arasındaki ilişkiyi "zihinsel katsayı" olarak tanımlar; Binet'nin testinden türemiş diğer, son derece yaygın bir testin (Stanford-Binet Testi adını Terman'ın ders verdiği Stanford Üniversitesinden alır) yaratıcısı olan Lewis Madison Terman (1877-1956) bu ilişkiye "zekâ katsayısı" der. Psikolojinin bir başka uygulama alanı işyeridir, zira bireylerin hangi faaliyetlere ve mesleklere eğilimi olduğunu anlamaya yönelik testler ve pratik uygulamalar geliştirilmiştir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sırasında askere alma sürecinde de adayların kabiliyetlerini ve eğilimlerini belirlemeye yönelik testler yaygın hale gelmiştir (1917-1919 arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde bir milyon yedi yüz bin asker testlere tâbi tutulmuştur).

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCEDE GELİŞMELER

Gianfranco Poggi

Yeni Bir Sosyolojiye Doğru

XIX. yüzyılın son yirmi yılında ortaya çıkan yeni bir araştırmacı kuşağı, çalışmalarıyla hem o dönemde hem de XX. yüzyıl başlarında Avrupa sosyolojisi üzerinde derin bir etki yaratır ve artık, dünyanın birçok yerinde kabul gören bu disiplinin en son gelişmelerini bile doğrudan veya dolaylı olarak yansıtır.

Hem yöntem hem de konu açısından büyük çeşitlilik gösteren bu çalışmalar sosyolojinin bilimsellik statüsünün özellikle iki yoldan pekiştirmeyi amaçlar: Her şeyden önce sosyolojik söylem, o âna kadar hem ilham kaynağı teşkil etmiş hem de büyük ölçüde içeriğini belirlemiş olan siyasi ve ideolojik tercihlerden mümkün olduğu kadar ayrı tutulmalıdır; ikinci olarak da bilinçli olarak toplumsallığın doğasıyla ilgili, toplumsallığın çeşitli tezahürlerinin incelemesini, deneyci incelemelere indirgenmeden yönlendirebilecek (ama bu tür incelemeler de bu alanın önemli bir unsurudur), genellik düzeyi yüksek teoriler geliştirilmelidir.

Henri Rousseau, *Bağımsızlığın Yüzüncü Yıldönümü*, 1892, Los Angeles, The J. Paul Getty Museum

Bu noktada bu iki amacın 1887'den beri kendilerini belli ettiği bir esere atıfta bulunabiliriz: Başlığı "Cemaat ve Cemiyet" veya "Cemaat ve Birlik" şeklinde tercüme edilebilecek olan *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Eserin yazarı, Alman filozof Ferdinand Toennie (1855-1936) bu iki terimi ilkel toplumlardan çağdaş toplumlara geçişi bir bütün olarak yansıtmak amacıyla da kullanır, ancak bu iki terimin, bütün sosyal ilişkileri incelerken kullanılan kavramların açıklanması gibi çok daha verimli bir kullanımı da söz konusudur. Bu konuda derinlemesine araştırmalar yürüten belli başlı iki yazar Alman Max Weber (1864-1920) ile Fransız Émile Durkheim'dır (1858-1917).

Weber ve Öznelliğin Sosyal Rolü

Weber'in sosyolojik düşüncesinde insanın öznelliğine, her bireyin zihnine hâkim olan ve eylemlerini yönlendiren algı, ölçüt, beklenti, değer, yargı bütününe merkezi bir yer atfedilir.

Eylem ve Doğa

İnsanlar doğayla çok özel ilişkisi olan hayvanlardır; doğa, insanların biyolojik donanımında hayatta kalmaları açısından yetersiz kalan kaynakların ve talimatların yer almasını sağlamıştır. Dolayısıyla bireyler, karşılarına nesneler, uyarılar, cazibeler, riskler, birlikler gibi sonsuz sayıda yönü olan bir gerçekliğin içine bırakılırlar. Bireyler, içinde yaşanması zor olan bu gerçeklik içinde kendilerini konumlandırabilmek için kendi öznel yorumlama süreçleri yoluyla onu düzenlemek zorunda kalırlar. Başka bir deyişle bireyler, gerçekliğin sonsuz yönü arasından sadece bazılarını seçip değerlendirerek gerçekliğe anlam atfederler. Weber'e göre insanların bu davranışı, iletişim yoluyla özneler arasında ortak hale gelen bu öznel süreçler tarafından yönlendirildiği takdirde eylem (*Handeln*) diye nitelenebilir.

İdeal Eylem Türleri

Ancak Weber, münferit olayların ardında yatan bireysel psikolojik süreçleri sezgisel olarak yakalamaya çalışan gelenekten uzaklaşır. Weber'in sosyoloji teorisi ideal tipler öngörür; bunlar, toplumsal eylemin tekrar eden çoğul ve farklı temalarını belirleyen ve onları ele almanın en anlamlı yollarını net bir şekilde birbirinden ayırt eden soyut kavramlardır ve toplumlarda, kültürlerde ve farklı gruplarda tezahür eden somut kavramlar farklı derecelerde bunlara yakındır. Weber'in sosyoloji teorisi, en yüksek soyutlama düzeyinde her türlü tarihsel bağlamda, herhangi bir toplumsal deneyimle ilgili olarak bütün bireysel veya kolektif eylemlerin dayandırılabileceği bazı temel tipleri kavramlaştırır. Her tipin en önemli özelliği, aşağıdaki yönelimlerden birinin baskın olmasıdır:

M5: Max Weber, Sosyoloji Araştırmalarında "Tip"

- Geleneksel: Eylem, geçmişte daima yapılan her şeyin kendinden geçerli olduğu ve günümüzde yapılanları da yönlendirmesi gerektiği varsayımı temelinde gerçekleştirilir.
- Duygusal: Eylem, düşüncenin aracılığı söz konusu olmadan, kendiliğinden gelişen duygusal dürtüleri ifade eder.
- Akılcı: Eylem, mevcut durum göz önüne alındığında, eldeki kaynakları mümkün olduğu kadar az harcayarak belirli bir amacı yerine getirmeye çalışır.

Weber ayrıca şu ayrımı da yapar:
- tamamıyla amaca yönelik, hedefi tercih konusu olan akılcılık ve
- belirli bir hedefin her yerde ve her şekilde yerine getirilmesi gerektiğine inanılan değer akılcılığı.

Güç ve Otorite

Weber'in çok geniş tarihsel bilgiler doğrultusunda kurguladığı ve özellikle *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (1922) adlı başyapıtında az çok sistematik olarak sunduğu sayısız ideal tip bu ayrımı temel alır. Örneğin siyasi fenomenleri ele alırken (bu konu Weber'i hem araştırmacı hem de yurttaş olarak yakından ilgilendirir) tehdide veya şiddete başvurma yoluyla başkasının eylemlerini kontrol altına alma kabiliyeti anlamındaki salt güç ile gücün genellikle yukarıdan emirler ve onlara tekabül eden aşağıdan itaat şeklinde tezahür ettiği otoriteyi birbirinden ayırır.

Weber üç ideal itaat türü öngörür: İnsanın doğal ve kaçınılmaz olarak kabul ettiği alt düzeyinden dolayı üzerinde hiç düşünmeden, otomatik olarak bulunduğu itaat; itaatin ve itaatsizliğin sonuçlarının niteliği ve ihtimali doğrultusunda, "emre tâbi" insanın kendine faydasını göz önüne alarak bulunduğu itaat; ve son olarak "emre tâbi" insanın meşru sayılan otoriteye ahlaki görev ve itaat duygusunu yansıtan itaat.

Max Weber

Peki ama eden "emre tâbi" insan otoriteye meşruiyet atfeder? Weber geleneksel meşruiyet (itaat görevdir, çünkü otorite, geçmişin kutsallığını temsil eder), karizmatik meşruiyet (itaat, emre tâbi olanın, olağanüstü kabiliyetlere sahip bir bireye kendiliğinden tâbi olması şeklinde gerçekleşir) ve yasal-akılcı meşruiyet (itaat, nesnel olarak onaylanmış kalifikasyonlardan dolayı belirli bir konumda bulunanların

otoritesine bağlıdır ve otoritenin kendi, mevcut duruma kamusal olarak belirlenmiş kurallara dayalı daha genel bir otorite uygular) birbirinden ayırt eder.

Ancak meşruiyet, doğası ne olursa olsun, siyasi otorite sistemlerinden sadece biridir. Weber bu sistemlerin çeşitli özelliklerini belirlemek için örneğin özel kişilerarası ihtilafların nasıl çözüme kavuşturulduğunu veya normalden sapan davranışlara karşı nasıl yaptırımlar uygulandığını; siyasi otoriteye ekonomik kaynakların nasıl tahsis edildiğini; ve bu kaynakların nasıl idare edildiğini inceler. Weber'e göre bütün bu türler sistemin kendi meşruiyet biçimine tekabül eder; örneğin yasal-akılcı meşruiyete sahip sistemin (başka bir deyişle modern

Max Weber ve Marx'la Diyaloğu

Weber'in sosyolojik düşüncesi, "Karl Marx'ın hayaletiyle diyaloğu"nun ürünü olarak görülmüştür. Bu imge, Weber'in Marx'ın daha radikal (ve kazanan) sosyolojik rakibi olduğuna ilişkin sık sık öne sürülen dair tezden çok daha uygundur. "Diyalog" teriminden de anlaşılacağı üzere, Weber'in düşüncesi Marx'ın düşüncesiyle kısmen uyumludur ve onu tamamlar, kısmen de onu düzeltir ve onunla çelişir.

Weber'in birçok açıdan Marx'tan farklı olmasının sebebi, düşüncesinin çok daha karmaşık olmasındandır; Weber, Marx'ın tarihsel-sosyal gerçekliğin bazı yönlerini abartılı bir şekilde vurgulayarak başka yönlerini göz ardı ettiğinin veya yeterince önem vermediğinin bilincindedir. Örneğin Weber, Marx'ın gruplararası çatışmayı toplumsal yapının belirleyici bir unsuru olarak görmesine katılır. Ancak Weber bu süreçte sınıfların, yani belirli bir toplumda maddi zenginlik üretiminin ve dağılımının bağlı olduğu kaynaklar üzerinde uyguladıkları kontrol (veya kontrolden dışlanmaları) açısından birbirine eşit olmayan grupların yanı sıra, üyelerinin sahip olduğu (veya olmadığı) sosyal saygınlığa tekabül eden hayat tarzları açısından birbirlerinden farklı olan sosyal sınıfların da önemli olduğunu vurgular. Sosyal sınıflar belirli mesleklere ve belirli tüketim biçimlerine erişim hakları açısından birbirlerinden farklıdırlar (bu haklar bazen hukuki normlar bazen de dini kökenli kurallar yoluyla teminat altına alınır). Ayrıca Weber'in bazen genel anlamda "parti" adını verdiği, bireylerin kamusal tercihleri ve politikaları belirleme kapasitesindeki eşitsizlikten kaynaklanan siyasi oluşumlar da önem taşır.

Weber'i Marx'tan ayıran bir başka yön, tarihi olaylarda olumsallık unsurunun kaçınılmazlığının daha fazla bilincinde olmasıdır. Marx, tarihsel olayların en önemli olanlarını, insanlığın güzergâhının farklı anları olarak görür; bu güzergâhın sonunda sınıflararası husumet ilerlemenin temel mekanizması olmaktan çıkacaktır. İnsanlığın doğanın geri

devlet) özelliği, Weber'in tanımladığı çeşitli özelliklere sahip bürokrasi tarafından idare edilmesidir.

Eylem Sosyolojisi

Görüldüğü üzere, öznelliğe temel bir rol atfeden eylem sosyolojisini inşa etme kararı Weber'i, tarihsel-sosyal sürecin birbirinden farklı sayısız yönünü dayandırdığı soyut kavramlardan müteşekkül oldukça karmaşık bir sistem oluşturmaya iter. Belirli olgular konusunda incelemelerin yanı sıra, Weber'in sosyolojiye asıl katkısı budur.

kalanı üzerindeki tam kontrolü toplumun bir bütün olarak bilinçli tercihlerine bırakılmalıdır. Weber, Marx'ın düşüncesinin bu yönünde, muhtemelen Hegel kaynaklı tarih felsefesinin doğrudan veya dolaylı etkisini görür ve bu etkiye karşı çıkar. Weber, ihtimal dışı ve beklenmedik, ama çok etkili olayların tarihte oynadığı rolü (Marx'a kıyasla daha fazla) vurgular. Özellikle bir halkın sosyal ve kültürel yapısının devamlılığı, bazı bireylerin geleneksel ilkelere ve önceden var olan yapılara meydan okurken büyük kitleleri bu sürece dahil etmesine izin veren olağanüstü bir kabiliyet olan karizma yoluyla ânında sekteye uğrayabilir. Tarihsel olayların normal seyri defalarca karizmadan dolayı değişime uğramıştır; ya bir peygamber ruhsal kurtuluşa erişmenin yeni yolunu buyurgan bir şekilde ilan etmiş ya da bir komutan, savaşmanın (ve imparatorluklar kurmanın) yeni yollarını geliştirmiştir. Weber, ayrıca Hegel'in-Marx'ın insanlığın tamamı için tek bir nihai kader görüşüne katılmaz, çünkü çeşitli tarihsel

Max Weber, özel koleksiyon

uygarlıkların başlangıç noktasının birbirinden ne kadar farklı olduğunun ve hepsinin, büyük ölçüde birbiriyle uyumsuz dini vizyonlara dayalı değişik kültürel kaynaklara sahip olduğunun bilincindedir.

G.P.

Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu

Örneğin "Weber'in tezi"ni ele alalım. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1904-1905) adlı denemesinde çok özel bir kültürel fenomen olan ilahi takdir dogmasını sunar: Buna göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında bu dogma Calvincileri ticari işlerini yürütürken, Weber'in "dünyevi çilecilik" olarak nitelediği bir şekilde bir yandan zenginliğin zevkini çıkarmayı reddetmeye, diğer yandan, zenginlik Tanrı'nın inayetinin somut bir göstergesi olduğundan, onu aktif bir şekilde arttırmaya çalışamaya itmiştir. Böylelikle bu dogma, önceden eşi görülmemiş bir ahlak yaklaşımı olan "kapitalizmin ruhu"nun dinsel açıdan meşru görülmesine neden olmuştur; bu yaklaşım da ilk girişimci kuşağını, Weber'in çağdaş toplumun en temel fenomeni olarak gördüğü modern kapitalizmi doğuracak faaliyetlere yönlendirmiştir.

Émile Durkheim

Sosyal Olgular

Weber'in sosyolojisi, beşeri bir davranıştan kaynaklanarak onu eylem şeklinde niteleyen öznel süreçlere sistematik olarak önem verir. Bundan dolayıdır ki Durkheim, Weber'in eserlerini bilseydi, muhtemelen onları kendi metodolojik yaklaşımıyla uyumsuz bulurdu, çünkü ona göre sosyolojinin konusu sosyal olgulardı. Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda (1895) sosyologların sosyal olguları nesneler, yani dış gerçekliğin bireysel davranışları sınırlayan, "şartlandıran," "zorlayan" yönleri olarak görmesi gerektiğini öne sürer; toplumun var olması ve incelenebilmesi için bu durumun gerçekleşmesi gereklidir. Dolayısıyla Spencer, sosyolojiyi kendi çıkarları peşinde birbirleriyle rekabet içinde olan özerk ve bağımsız bireylerin çok çeşitli karşılıklı davranışının tesadüfi sonucundan başka bir şey olarak görmemekle hata yapar.

Durkheim bu türden davranışların, sözleşmeye dayalı ilişkilerin temel bir rol oynadığı modern toplumda sıklıkla görüldüğünü ve önemli olduğunu tespit eder. Ancak Durkheim bu noktada da Spencer'i eleştirir, çünkü Spencer bu gibi ilişkilere, gereksiz bir şekilde, modern dönem öncesi çeşitli ve uzun aşamalar da dahil olmak üzere, genel sosyal süreçle aynı önemi atfetmiştir; Durkheim ayrıca Spencer'in bu sözleşmeye dayalı ilişkilerin modern toplum içerisinde nasıl oluştuklarını ve işlediklerini yanlış anladığını öne sürer.

Sözleşmeye Dayalı İlişkiler

Aslında sözleşmeye dayalı ilişkiler modern toplumda bile kendine yeterli değildir, çünkü "sözleşmede her şey sözleşmeye dayalı değildir." Sözleşmelerin oluşması ve bireylerarası ilişkileri düzenlemesi sadece sözleşme kurumu var olduğunda ve işlediğinde mümkündür. Sözleşme kurumu kamusal bir fenomendir, siyasi organlar tarafından üretilip uygulamaya konan kuralların bütünüdür;

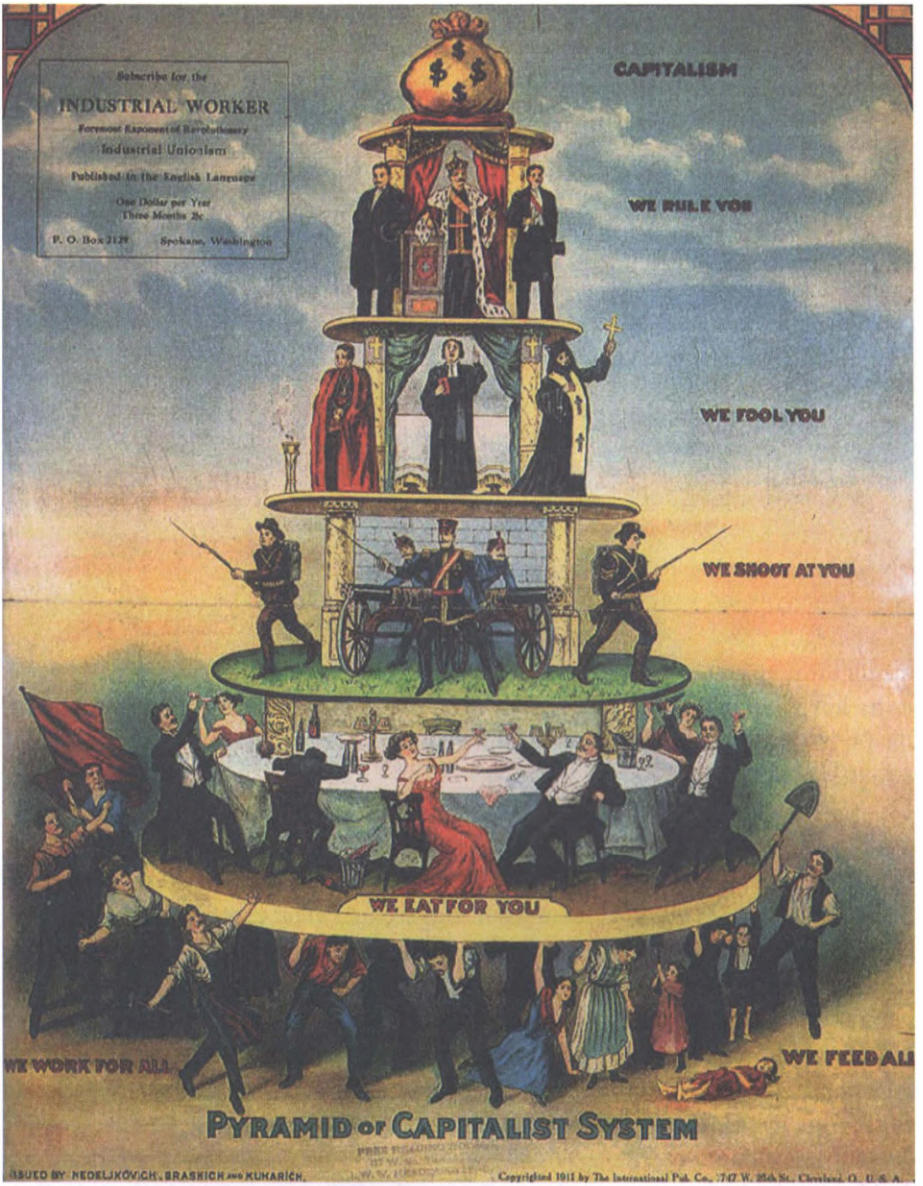

Kapitalist sistemin piramidi,
Industrial Worker dergisinden
hicivsel bir illüstrasyon,
Cleveland (Ohio), 1911

siyasi organlar hayatın hangi yönleri konusunda ve nasıl sözleşme yapılacağını; sözleşmelerin hangi şekillerde yapılacağını; kabul gören sayısız ve farklı sözleşme taraflarına hangi hakların ve görevlerin atfedileceğini; bir tarafın diğer tarafı hangi şartlarda belirli bir hizmete zorlayabileceğini, o hizmet gerçekleşmediğinde nasıl tazmin edileceğini belirler.

Ancak bütün bunlar doğruysa, Spencer çağdaş toplumlarda kolektif çıkarları bireysel çıkarlara üstün tutarak bireylerin, bütün kabiliyetlerinden ve kaynaklarından bağımsız ve bencil bir şekilde faydalanma özgürlüğünü sınırlayan siyasi yapıların varlığını kınamakla hata eder. Durkheim'a göre böyle toplumlarda bile bireylerin özgür faaliyetleri bu amaçla oluşturulmuş, ihtisas sahibi kamusal organlar tarafından koşullandırılmalı ve desteklenmelidir.

Kurumların Rolü

Durkheim, sosyolojiyi kurumların sistematik incelemesi olarak görür. Kurumlar bir bütün olarak toplumun bir tür haritasını teşkil eder ve toplumdan topluma değişiklik gösterirler. Kurumların kendine özgü bir dinamiği vardır ve özellikle modernleşme sürecinde tezahür eden bu dinamik, iki bileşenden oluşur: 1) Her kurum kendi alanıyla ilgili kuralları daha genel bir şekilde formüle etmeye çalışırken daha büyük sayıda yorumlama ve uygulama biçimleri kabul etmiş olur. 2) Belirli bir toplumun kurumlarının bütünü zaman içinde giderek daha karmaşık hale gelir ve çeşitlenir; bu durumda birey her kurumun alanında farklı haklara ve görevlere sahip olabilir, farklı kabiliyetler ve ihtiyaçlar geliştirebilir.

Mekanik ve Organik Dayanışma

Durkheim dayanışmanın, bireyleri birbirlerine benzer ve bağlı hissetmeye iten süreçlerin doğasına büyük önem verir. Dayanışma, ilkel toplumlardan gelişmiş toplumlara büyük değişiklik gösterir. Durkheim ilkel toplumlara özgü dayanışmayı "mekanik" olarak niteler, çünkü bireyleri kendilerine sürekli olarak uymaya mecbur eden "düşünme ve davranma biçimleri"nin onlar üzerindeki büyük etkisinden kaynaklanırlar; ilkel toplumlar o davranış şekillerini ihlal edenlere o şekillerin geçerliliğini güçlü bir şekilde teyit eden cezalar verir. Gelişmiş toplumların ana özelliği ise organik dayanışmadır; bu toplumlarda bireyler ve gruplar, giderek çeşitlenen düşünme ve davranma biçimleri doğrultusunda farklı ama birbirlerini tamamlayan faaliyetlerde bulunarak birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılarlar. Bu amaçla da beklentileri konusunu aralarında müzakere ederler; bu beklentiler ihlal edildiği takdirde karşı tarafı cezalandırmak yerine ondan tazminat talebinde bulunabilirler. Özetleyecek olursak, mekanik dayanışma farklı unsurlar arasındaki benzerliklerin sonucuyken, organik dayanışma farklılıkların sonucudur.

John Sartain, *Bölge seçimleri*, 1854, Winston-Salem (USA), Reynolda House Museum of American Art

İlkel Toplumdan Gelişmiş Topluma

İlkel toplumdan gelişmiş topluma geçiş, Spencer'in öne sürdüğü gibi, bireysel çıkarları peşindeki münferit bireylerin girişimine dayandırılamaz; Durkheim'a göre ilkel toplumda henüz "Spencerci" bireyler yoktu. O geçiş, kolektif bir süreçten kaynaklanmış olmalıdır. Bir toplumda demografik yoğunluk artar ve nüfusun doğal kaynaklar üzerindeki baskısı sürdürülemez hale gelirse, toplum o kaynakları arttırmak için sahip olduğu toprakları (avcılıkla, balıkçılıkla, kendiliğinden yetişen doğal gıdaları toplamakla geçinen toplumlarda olduğu gibi) daha geniş değil de daha yoğun bir şekilde (tarımsal toplumlarda ve şehirlerde olduğu gibi) kullanabilir. Bu da giderek farklılaşan ve genel kurallarla değerlerden ziyade kendilerine özgü kuralların ve değerlerin giderek bilincinde olan grupların farklı bilgi ve teknoloji bütünlerine başvurmasını gerektirir, dolayısıyla toplumun kurumsal dokusu giderek karmaşık ve değişikliğe açık hale gelir. Modern toplumlarda ve özellikle çağdaş toplumlarda uzun vadede meydana gelen bireyselleşme sürecinden sonuçta "Spencerci" bireyler doğar. Ancak bu bireyler de kendi çıkarlarının arayışında sözleşme gibi kamusal kurumlardan yararlanmak ve onlara tâbi olmak zorundadır.

Sosyal Sapma

Durkheim'ın kurumlara duyduğu büyük ilgi, bireylerin toplumlarının normlarından ve bakış açılarından kaçınma, dolayısıyla da kendi girişimlerini bir anlamda merkezkaç bir şekilde gerçekleştirme eğiliminin özellikle modern sosyal düzen açısından teşkil ettiği tehlikenin bilincinde olmasını sağlar. Bu eğilimin en önemli tezahürü, günümüzde sapma adı verilen, toplumun ahlaki fizyonomisini teşkil eden sosyal normların ihlalidir. Durkheim en dikkat çekici ve tartışmalı öğretilerinin bazılarını çeşitli sapma biçimleri konusunda yürüttüğü kapsamlı araştırmalardan elde etmiştir. Özellikle *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda (1895) sosyolojik açıdan "suç normaldir" diyerek büyük tepki çeker. Sosyal normlar empirik olarak kabul edilebilir olsa da insanların nasıl davrandığına dair deneyci tasvirler değil, nasıl davranmaları gerektiğine dair kurallardır, dolayısıyla da insanların fiili davranışlarına tâbidirler. Toplumun tepki olarak ihlallere uyguladığı yaptırımlar hem ihlal eden birey üzerinde etkili olur hem de toplumun geri kalan kısmına ihlal edilen normları hatırlatır.

Durkheim, *İntihar* (1897) adlı ünlü eserinde çok miktarda istatistiksel veriyi inceleyerek sapma davranışının toplum, cinsiyet, din, meslek, kentsel veya kırsal yaşam temelinde farklılık gösteren sıklığının, söz konusu toplumların ve grupların kendine özgü ahlaki yapısının kasıtsız ürünü olan "intihar akımları"ndan kaynaklandığını öne sürer. Örneğin Katoliklik, genelde müminler arasında, intihara neden olabilecek varoluşsal krizler geçirenlere daha yakın olma eğilimini yaratır, dolayısıyla da Protestanlara kıyasla Katolikler arasında intihar oranı oldukça düşüktür.

G.P.

Toplumun Stratejik Kaynağı Olarak Din

"Düşünme ve davranma biçimleri" Durkheim'a göre bir yanda en önemli sosyal olgular ve her grubun, her toplumun ahlaki yapısının temel bileşenleri iken, diğer yanda bireysel veya kolektif "sapkın" davranışlara karşı savunmasızdırlar. Bu durumda toplumlar ve gruplar temelde hassastır, olumsaldır. Durkheim, son büyük eseri olan *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*'nde (1912) kaygı dolu bu düşüncesini dramatik bir şekilde ifade eder: "Toplum fikrinin bireylerin zihinlerinde ve inançlarında yok olmasına, toplumun geleneklerinin ve arzularının bireyler tarafından hissedilmemesine ve paylaşılmamasına izin verirseniz, toplum ölecektir."

Edouard Manet, *İntihar Eden Adam*, 1877-1881, Zürih, Stiftung E.G.Buehrle

Böyle bir olayın gerçekleşmesine karşı mutlak bir teminat verilemez, ama bireylerin toplumun temelinde yatan "düşünme ve davranma biçimleri"yle ilişkileri din gibi temel bir sosyal fenomen aracılığıyla desteklendiği takdirde, gerçekleşme ihtimali büyük ölçüde azaltılabilir. Din, o biçimleri, hem insanlara hükmeden hem de onları koruyan, yönlendiren ve onların ilham aldığı üstün ve kutsal bir varlık olan Tanrı'nın iradesine atfeder. Tanrı inancı, kutsal olduğunu teyit eden ve güçlü kolektif özdeşleşme ve bireysel boyun eğme duyguları uyandırarak ve ifade ederek, bir anlamda onu yenileyen kolektif ritüeller yoluyla güçlendirilebilir. Bireyler böylelikle her topluma özgü düşünme ve davranma biçimlerini meşru görmeye ve uygulamaya ikna edilirler; amaçları

yaptırımlardan kaçınmak değil, kendi dünyevi benliklerini aşarak Tanrı'nın temsili ve sembolü olduğu kolektif benliği ifade etmektir.

Durkheim'ın bu tezi (toplum Tanrı'dır, Tanrı toplumdur) özellikle inançlı araştırmacıların hararetli eleştirilerinin hedefi olmuştur. Durkheim bazı yazılarında bu tezinin daha az tartışmalı bir versiyonuna yer verir; ona göre Roma hukukunda evlilik ve aile gibi dünyevi kurumların, hatta sözleşmelerin kökeninde dini âdetler yatar. Her halükârda Durkheim'a göre mitin ilksel düşünme biçimi, ritüelin de ilksel davranma biçimi olduğunu söyleyebiliriz.

Durkheim ve Weber

Durkheim, davranış ve düşünme biçimlerinin son derece önemli olduğunu öne sürmekle, Weber'in insan öznelliğini temel alan sosyoloji teorisine yaklaşır. Ancak bunu bilinçsizce yapar, çünkü bu yaklaşımını sosyal fenomenlerin nesne olarak incelenmesi gerektiğine dair ilkesiyle uzlaştıramazdı. Durkheim'ın Tanrı ile toplumun özdeşleştiğine dair tezi onu farklı dinlerin, birbirinden son derece farklı dogmatik, ritüel ve ahlaki içeriklerine kayıtsız bırakırken, Weber *Protestan Ahlakı*'nda ve başka birçok önemli denemesinde bir din ile diğerleri arasındaki farkın tam da o içeriklerden kaynaklandığını göstermeye çalışır.

Başka bir deyişle, dinlerin sosyolojisi Weber'in, dinin sosyolojisi de Durkheim'ın XX. yüzyıla bıraktıkları mirasın önemli birer parçasıdır. Ancak ikisi arasındaki fark sadece bu unsura indirgenemez. Araştırmalarında totemizm başta olmak

Pareto ve Seçkincilik

Siyaset düşüncesinde *élite* [seçkin] teriminin ilk kullanımı, ona *Sistemi socialisti*'de [*Sosyalist Sistemler*] (1902) yer veren Vilfredo Pareto'ya aittir. Pareto'nun asıl ilgi alanı ekonomiydi. Ancak iki mesele onu siyaset bilimine, daha doğrusu daha genel anlamda sosyoloji alanına itmiştir: Akılcı ekonomik eylem modeli doğrultusunda bir yanda genel sosyal davranışları, diğer yanda da iktidarın gruplar arasında eşit olmayan dağılımını açıklamanın imkânsızlığı. Pareto ilk meseleyi ele almak için akılcı eylemleri akılcı olmayan eylemlerden ayırt eder, ikinci mesele için de *élite* teorisini geliştirir.

Akılcı olmayan eylemler meselesi, XX. yüzyıl başlarında moda bir temadır: Sigmund Freud'un geliştirdiği psikanalizin yanı sıra, Gustave Le Bon ile George Sorel ve onlardan önce Marx ile Nietzsche duyguların ve akıldışılığın siyasetteki rolünü ortaya çıkarırlar. Ekonomist Pareto da akılcı eylem teorisinin sınırlarını zorlayarak akıldışı davranışları ekonomik modele kıyasla sapma olarak niteler, ama aynı zamanda

üzere ilkel dinlere odaklanan Durkheim, din ile toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgular. Weber ise Yahudilik, Hıristiyanlık (ve çeşitli versiyonları), İslam, Budizm, Hinduizm ve Konfüçyüsçülük gibi en büyük dini gelenekleri inceleyerek ortak noktalarının toplum, daha doğrusu dünya konusunda yargı vererek ona karşı çıkma şeklindeki ana amaçları olduğunu (ancak bunu farklı şekilde gerekçelendirdiklerini) savunur. Dinler dünyayı aşkın bir bakış açısıyla yargılayıp reddederler (bu bakış açısı dinden dine farklılık gösterir); müminlerde dünyanın bu hali konusunda hoşnutsuzluk yaratıp onları kurtuluş arayışına sevk ederler. Ancak bu arayış da çeşitli dinlerin teolojik içeriği doğrultusunda çok farklı yollar izler ve bu farklılıklar çeşitli uygarlıkların kültürel mirasının birçok yönüne yansır.

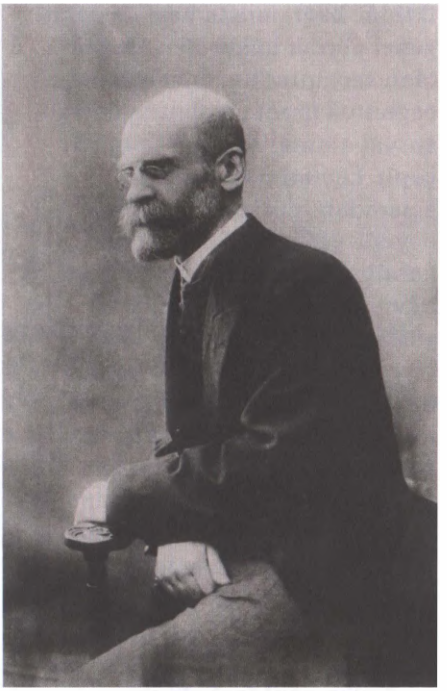

Émile Durkheim

fiili sosyal süreçlerde çok önemli bir rol oynadıklarını kabul eder.

Pareto artık ekonomist olarak değil, bir sosyolog olarak düşüncelerini insan davranışlarının mantıksal-deneysel bilimlere özgü bilgilerle yönlendirilmeyen akıldışı unsurunun "akılcı" bir analizini gerçekleştirmek gibi Aydınlanmacı bir göreve adar. Akıldışı eylemler genelde eylemin araçları ile amaçları arasındaki ilişkiye yanıltıcı bir bakışı ifade eder; insanlar akıldışı eylemleri genelde, Pareto'nun "türeme" adını verdiği az çok açık akıl yürütmelerle gerekçelendirip geliştirirler. Türemeler çok çeşitlidir, ama incelendiklerinde o çeşitliliğin ardında, eylemlerin (genelde bilinçdışı olan veya itiraf edilemeyen) hakiki güdülerini teşkil eden "tortu" sınıflarını belirleyebilmeyi mümkün kılar. Pareto'nun sırasıyla "kümelerin muhafaza edilmesinin tortusu" ve "bileşimlerin tortusu" olarak tanımladığı, birbirine zıt iki tortul iktidarın, yani seçkin konumunun nasıl edinilip muhafaza edildiği meselesini ele almaya yarar. Pareto seçkinlik fenomenini hem siyasi

iktidar bağlamında hem de daha genel olarak hükmeden azınlık olan seçkinler ile hükmedilen çoğunluk arasında, bütün önemli sosyal alanlarda görülen büyük çaplı, kaçınılmaz eşitsizlik açısından inceler. Başka bir deyişle yetki kullanma, üstün kabiliyetlere sahip azınlıkların büyü, ritüel veya mantıkdışı yaklaşımlar gibi akıldışı duygu ve yaklaşımları istismar etmesi üzerine kuruludur. Pareto'nun teorisinde temel aldığı antropoloji kavramında bireylerarası farklılıklar toplumun düzeninden değil, sosyal konumlarına yansıyan doğal bir veriden kaynaklanır. Bütün alanlarda ve bütün tarihsel durumlarda var olan sosyal hiyerarşilerin zirvesinde seçkinler, yani faal oldukları alanlardaki başarıları yoluyla üstün kabiliyetlerini gösterenler yer alır. Siyasi, ekonomik ve entelektüel seçkinlerin genelde birbirlerinden ayrı tutulması bundandır. Yönetici seçkinler de yetki kullanımında onaya ya da güce başvurmalarına bağlı olarak tilki ve aslan olmak üzere iki gruba ayrılırlar.

Azınlığın çoğunluk üzerinde hükmetmesi, değiştirilemez bir siyasi gerçeklik ise de seçkinler iktidarı muhafaza edebilmek için kendilerini yenilemek zorundadır, bu da toplumun dinamik denge halini sürdürmesine ve çöküş süreciyle karşı karşıya kalmamasına imkân verir. Bu ilke, tarihsel dinamiğin tamamında önemli bir rol oynar, çünkü Pareto'ya göre tarihin tamamı bir "aristokrasi mezarlığı" olarak görülebilir.

Vilfredo Pareto, 1916

M1 Jacob Grimm

DİLİN KÖKENİ

Geschichte der deutschen Sprache [Alman Dilinin Tarihi Üzerine]

Grimm bu bölümde dilin kökenini ele alır. Dilin tanrısal veya beşeri kökenli olduğunu öne süren iki hipotezden hareketle dilin tarihsel niteliğini ve aktarıldığını öne sürer; dilbilimcinin görevi, dilin tarihsel dönüşümlerini ve "ortak köken"den itibaren farklı dillerin oluşumunu tarif etmektir.

Dilin tanrısal veya beşeri kökeni

Dilin yaratıldığını kabul edersek, ilk kökeni, yaratılan ilk ağaç veya ilk hayvan gibi bakışlarımızın ulaşamayacağı bir yerde olur. Ama dil yaratılmadığı, dolayısıyla da Tanrı'nın dolaysız iradesinden kaynaklanmayıp insanın özgürlüğü yoluyla oluştuğu takdirde, inceleme konumuzu bu ilke doğrultusunda anlamaya çalışmamız gerekir, bu da dilin tarihinin en başına kadar dönmemize, hatta dile dair en eski tanıklıklardan yola çıkarak o binlerce yıllık boşluğu düşüncemizle aşmamıza ve dilin kökenine kadar ulaşmamıza imkân verecektir.

Dilbilimcinin görevi

Dolayısıyla dilbilimci, niyetinden vazgeçmemelidir ve araştırmalarında doğa bilimcileri de aşabilir, çünkü incelemelerine bir yanda bir anda değil, aşama aşama ortaya çıkmış ve kökleri hem tarihimize hem de özgürlüğümüze ulaşan beşeri bir eseri konu eder, diğer yanda doğadaki varlıklar özgür değildir, tarihlerini de bilmezler, dolayısıyla da Yaratıcı tarafından şekillendirildikleri andaki davranışın aynısını günümüzde de gösterirler.

M2 Wilhelm Wundt

PSİKOLOJİNİN TANIMI

Ueber die Definition der Psychologie [Psikolojinin Tanımı Üzerine]

Aşağıdaki metinde Wundt, psikolojinin "tin bilimi" veya "içsel deneyimin bilimi" olduğuna dair tanımlamaları reddederek, her tür metafiziksel teoriden bağımsız, bilimsel statüye sahip bir disiplini tanımlar.

Tin bilimi anlamında psikoloji

Psikoloji biliminin tarihinde iki tanım öne çıkar. Birine göre psikoloji "tin bilimi"dir: Tinsel süreçler, metafiziksel bir tözün, yani tinin var olduğunun çıkarsanmasına imkân verecek fenomenler olarak görülür. Diğer tanıma göre psikoloji, "içsel deneyimin bilimi"dir; buna göre de tinsel süreçler özel bir deneyim türüne aittir ve bu deneyim türünün diğerlerinden farkı, konusunun "içebakış" olması, ya da dış duyular yoluyla elde edilen bilgiyle ilgili söylenilenin tersine, içsel duyu olmasıdır.

Ruh bilimi anlamında psikoloji

Ancak bu tanımların hiçbiri bu bilimin mevcut halini yansıtmaz. Metafiziksel olan ilk tanım, diğer bilgi alanlarına kıyasla psikoloji alanında daha uzun sürmüş bir hale tekabül eder. Ama psikoloji kendi yöntemlerini geliştirerek deneyci bir disipline dönüştüğünden beri bu hali aştı ve "ruh bilimleri"nin, doğa bilimleri karşısında, temelinde her türlü metafiziksel teoriden bağımsız, özerk bir psikoloji olması gereken büyük bir bilimsel alan teşkil ettiği kabul görüyor.

M3 Sigmund Freud

ANNA O. VAKASI

Otobiyografi

Freud'un aşağıda anlattığı Anna O. vakası, Joseph Breuer ile birlikte yürüttüğü ve sonradan *Histeri Üzerine Çalışmalar* (1892 -1895) eserinde bir araya getirdiği araştırma ve tedavilerden biridir. Breuer, Anna O.'nun tedavisinde hipnoz ve sonradan Freud tarafından psikanalitik yönteme dönüştürülecek olan "kelime terapisi"ni denemiştir.

Hasta, sıra dışı bir kültüre ve zekâya sahip bir genç kızdı; hastalığı, ciddi bir hastalığa yakalanmış olan babasına sevgiyle bakarken ortaya çıkmıştı. Hasta, Breuer'e başvurduğunda, kasılmalı felç, inhibisyonlar ve psişik konfüzyon halleri olmak üzere karmaşık bir semptom bütünü sergiliyordu. Hekim hızlı bir gözlem sonucunda hastanın o anda ona hâkim olan duygusal fantezileri kelimelere dökmeye teşvik edildiği takdirde bilincindeki rahatsızlıklardan kurtulabileceğini anladı.

Hipnoz ve kelime terapisi

Breuer bu keşfi sonucunda bir tedavi yöntemi geliştirdi. Hastayı defalarca derin bir hipnoza tâbi tuttuktan sonra ondan ruhunu baskılayan şeyleri anlatmasını istedi. Aşırı depresif nöbetleri bu şekilde kontrol altına aldıktan sonra inhibisyonları ve somatik rahatsızlıkları ortadan kaldırmak için aynı işleme başvurdu. Bütün diğer hastalar gibi genç kız da uyanıkken semptomlarının kaynağı konusunda bir şey söyleyemiyor, bunlarla hayatının izlenimleri arasında herhangi bir bağ kuramıyordu. Öte yandan hipnoz halindeyken, aranan o bağı hemen buluyordu. Böylelikle semptomlarının hepsinin hasta babasıyla ilgilendiği döneme ait çok canlı izlenimlerden kaynaklandığı ve bu semptomların belirli bir anlamının olduğu, o duygusal durumlardan geriye kalan izlere tekabül ettiği anlaşıldı. Olay genelde şu

şekilde gerçekleşiyor olmalıydı: Genç kız, babasının başucundayken belirli düşünce veya dürtüleri bastırmak zorunda kaldığında onun yerini daha sonra bir semptom almıştı.

Travmatik sahne

Semptom genelde tek bir "travmatik" sahnenin değil, bu türden birçok durumun üst üste birikmesinin sonucuydu. Dolayısıyla hasta hipnoz halinde bu durumlardan birini halüsinasyon şeklinde hatırlayıp o anda bastırdığı psişik eylemi nihayet yerine getirdiğinde ve duygularını özgürce dışavurduğunda, o semptom sonsuza dek yok oluyordu. Breuer bu yöntem sayesinde uzun ve zorlu bir süreç sonucunda hastayı bütün semptomlarından kurtarmayı başardı.

M4 John Dewey

PEDAGOJİ İLKELERİM
Pedagoji İlkelerim

Aşağıdaki bölümde John Dewey'in pedagojinin tanımı ve uygulanması açısından temel ilkeleri sıralanmıştır. Dewey'in yaklaşımının ana noktası, eğitimin sadece gelecekteki hayata ve mesleğe hazırlık şekli olarak değil de sahici sosyal hayat olarak, kendinde değerli bir hayat süreci olduğudur.

Ben şunlara inanıyorum:

- okul her şeyden önce bir eğitim kurumudur. Eğitim sosyal bir süreç olduğundan, okul çocuğun, türünden devraldığı mirastan faydalanmasını ve gücünü toplumsal amaçlar doğrultusunda kullanmasını sağlayacak en etkin araçların toplandığı toplumsal hayat şeklidir;
- dolayısıyla eğitim gelecekteki hayata hazırlık değil de hayatın bir sürecidir;
- okul güncel hayatı, çocuk için evdeki, mahalledeki veya oyun alanındaki kadar gerçek ve yaşamsal olan bir hayatı temsil etmelidir;
- kendinden yaşanmaya değer olan hayat biçimleri yoluyla gerçekleşmeyen eğitim, sahici gerçekliğin yerini alamaz ve insanı engeller veya uyuşuk kılar;
- bir kurum olarak okul, mevcut toplumsal hayatı basitleştirmeli, bir anlamda ilk biçimine indirgemelidir. Mevcut hayat o kadar karmaşıktır ki, çocuk onunla temas ettiğinde kafası karışacak, dikkati dağılacaktır; ya faaliyetlerin çokluğundan dolayı şaşkına dönerek düzenli tepki verme kabiliyetini kaybeder ya da bu faaliyetlerden o kadar uyarılır ki, kabiliyetleri erkenden harekete geçer; çocuk ya gereksiz bir ihtisas kazanır ya da dağılır;
- basitleştirilmiş bir toplumsal hayat anlamındaki okul hayatı ev hayatından kademeli olarak

kaynaklanmalıdır ve çocuğun, evinde aşina olduğu faaliyetleri devam ettirmelidir;

Okul hayatı bu faaliyetleri çocuğa sunarken anlamlarını yavaş yavaş anlamasını ve onlarla bağlantılı olarak kendi rolünü oynamasını sağlayacak şekilde yeniden üretmelidir;

- bu, psikolojik bir zorunluluktur, çünkü çocuğun gelişiminin devamlılığını teminat altına almanın tek yolu ve okulda sunulan yeni fikirlere geçmiş deneyimlerle temel sağlamanın tek yoludur;
- aynı zamanda sosyal bir zorunluluktur, çünkü ev, çocuğun yetiştirildiği ve ahlaki eğitimini aldığı sosyal bir hayat biçimidir. Çocuğun ev hayatıyla bağlantılı değer duygusunu derinleştirmek ve geliştirmek okulun görevidir.

M5 Max Weber

SOSYOLOJİ ARAŞTIRMALARINDA "TİP"

Sosyal Bilimler Metodolojisi

Weber aşağıdaki bölümde "tip" kavramını tanımlar. Tip, toplumsal fenomenleri somut bir şekilde açıklamaya yarayan modelleri üreten "sorunsallaştırıcı hayal gücü"nün bir ürünüdür; Weber'e göre tip, tarihsel ve sosyal olayları ahlaki açıdan yargılamak için bir kriter anlamında ahlaki değere sahip değildir, daima tanımlayıcı ve açımlayıcıdır.

Tipler ve araştırmalar

İdeal-tipik kavramı araştırma sırasında isnatta bulunma kabiliyetimizi geliştirmeye yarar; ideal tip bir "hipotez" değildir, hipotezin geliştirileceği yönü göstermeye yarar. Gerçekliğin temsili değildir, temsile yönelik, yanlış anlamaya mahal vermeyen bir ifade aracı sunmayı amaçlar. [...] İdeal tip, bir veya daha fazla bakış açısının tek yönlü vurgulanmasıyla ve tek yönlü vurgulanmış bakış açılarına tekabül eden yaygın ve ayrık, az veya çok mevcut olan, bazen de mevcut olmayan çok çeşitli tikel fenomenin birbirine bağlanmasıyla elde edilir. [...]

Kavramsal bir tablo olarak tip

Kavramsal bir tablo olarak tip, tarihsel gerçeklik veya "gerçek anlamda" gerçeklik değildir, ama gerçekliğin örnek alınabileceği bir şema olarak işlev görür; tip, deneyci içeriğinin belirli anlamlı unsurlarını açıklamak amacıyla gerçekliğin ölçülmesine ve karşılaştırılmasına yarayan salt ideal bir sınır-kavram anlamı taşır. Bu kavramlar, gerçeklik doğrultusunda yönlendirilip disipline edilmiş hayal gücümüzün nesnel olasılık kategorisinden faydalanarak uygun şekilde değerlendirdiği bağlantılar inşa ettiğimiz oluşumları teşkil eder. [...] Bu tür "idea"ları temsil ettiğimiz kavramsal sistemlerin mantıksal yapısı ve bu sistemler ile empirik gerçeklikte bize doğrudan sunulanlar

arasındaki ilişkiler doğal olarak birbirinden çok farklıdır. Formüller yoluyla kolayca ifade edilebilecek az sayıda yönlendirici teorik ilkenin (örneğin Calvin'in ilahi takdir inancı) veya açıkça formüle edilebilecek etik önermelerin insanlara hükmettiği ve tarihsel sonuçlar yarattığı durumlarda bu mesele, görece basit bir şekilde karşımıza çıkar ve "idea," o yönlendirici ilke doğrultusunda mantıksal olarak gelişen bir konum hiyerarşisi temelinde incelenebilir. Ancak böyle durumlarda da o düşüncenin salt mantıksal, mecbur edici gücü tarihte ne kadar önemli bir rol oynadıysa oynasın (Marksizm bu açıdan önemli bir örnektir), insanların zihnindeki tarihsel-deneyci sürecin mantık değil de psikoloji temelinde şartlanmış olarak görülmesi gerektiği kolayca unutulur. O temel yönlendirici ilkeler ve önermeler, mantıksal olarak veya bağdaştırma sonucunda onlardan türemiş konumların hâkimiyetindeki insanların zihninde yer almadığında veya son bulduğunda, tarihsel olarak işlev sahibi idealların bu tür sentezlerinin ideal-tipik özelliği, çok daha açık belli olur, çünkü başlangıçta temelde yatan "idea" ya yok olmuştur ya da sadece kendi sonuçları bağlamında yayılmıştır.

Tiplerin ideal karakteri

O yönlendirici temel ilkelerin en başından itibaren açık bilinç halinde eksik bir şekilde ortaya çıktığı ya da hiç çıkmadığı veya en azından apaçık kavramsal bağlantı biçimini almadıkları durumlarda, sentezin karakterinin, bizim tarafımızdan yaratılan bir "idea"nın karakteri olduğu, daha kesin bir şekilde ortaya çıkar. Dolayısıyla sıklıkla olduğu ve olması gerektiği üzere, bu işlemi benimsediğimizde, belirli bir dönemin "liberalizmi" veya "metodizmi" veya kavramsal olarak gelişmemiş herhangi bir "sosyalizm" türü olsun, saf ideal bir tip karşısında bu "idea"yı geliştiririz.

XX. Yüzyılda Psikoloji Alanında Gelişmeler

Roberta Lorenzetti

Modern Psikoloji

Wilhelm Wundt'un Leipzig Üniversitesinde ilk psikoloji laboratuvarını kurduğu 1879'dan itibaren ruhsal süreçlerin incelemesinde deneysel yönteme ve ona bağlı kavramlarla işlemlere (değişkenler arasında işlev bağıntıları, yasalar, istatistiksel analiz vs) başvurulmaya başlanması, psikolojinin ana özelliği haline gelir. Wundt içebakış yöntemiyle doğrudan veya dolaylı deneyimi inceleyerek zihnin yapısını anlayabileceğini öne sürer; bu yöntem, gerçekliği deneyimlediği anda deneğin sunduğu duyumların tasvirini sistematik olarak kayıt altına almaktan ibarettir.

Ancak Wundt'un kendisi de bütün ruhsal süreçlerin deneysel yöntemle incelenemeyeceğinin bilincindedir. Dolayısıyla zihnin sadece bazı işlevlerinin deneysel yöntemle incelenebileceği; üstün olarak nitelenen ruhsal süreçlerin ise (örneğin evrimsel veya sosyal süreçler) nesnel gerçekliği değil, öznel beşeri deneyimi ele alan fenomenal bir gözlem yaklaşımı gerektirdiği bu aşamadan itibaren bile bellidir.

Önceki dönemde felsefi düşünce alanında tartışma konusu olmuş, zihnin iki farklı algısı arasındaki ikilik de yeniden ortaya çıkar: Zihinsel yapısının ve işlevlerinin statik ve evrensel olduğunu savunan düşünce akımları, nesnellik ve ölçüm ihtiyaçları karşısında deneysel yöntemi benimserler; insan ruhunun öznel ve tarihsel unsurunu son derece önemli ve reddedilemez olarak gören akımlar ise fenomenal gözlem yönteminden yararlanırlar.

Böylelikle Karl Bühler'in "çağdaş psikolojinin Babil Kulesi" olarak nitelediği "psikolojiler" doğar.

Modern Psikolojiden Psikolojilere: XX. Yüzyıl

"Form psikolojisi" olarak da bilinen *Gestalt* psikolojisi (*Gestalt* Almancada "biçim," "şema" veya "temsil" demektir) Almanya'da 1910'lar ile 1930'lar arasında doğup gelişen, sonra da başlıca temsilcilerinin Nazi zulmü sonucunda taşındığı Amerika Birleşik Devletleri'nde yayılan, algıyla ve deneyimle bağlantılı bir psikolojik akımdır.

Gestalt psikolojisinin en önemli temsilcileri arasında Max Wertheimer (bu psikolojinin 1912'de, "phi faktörü" konulu bir makalesiyle başladığı söylenir) Kurt Koffka (özellikle ruhsal gelişime ilgi duyar), Wolfang

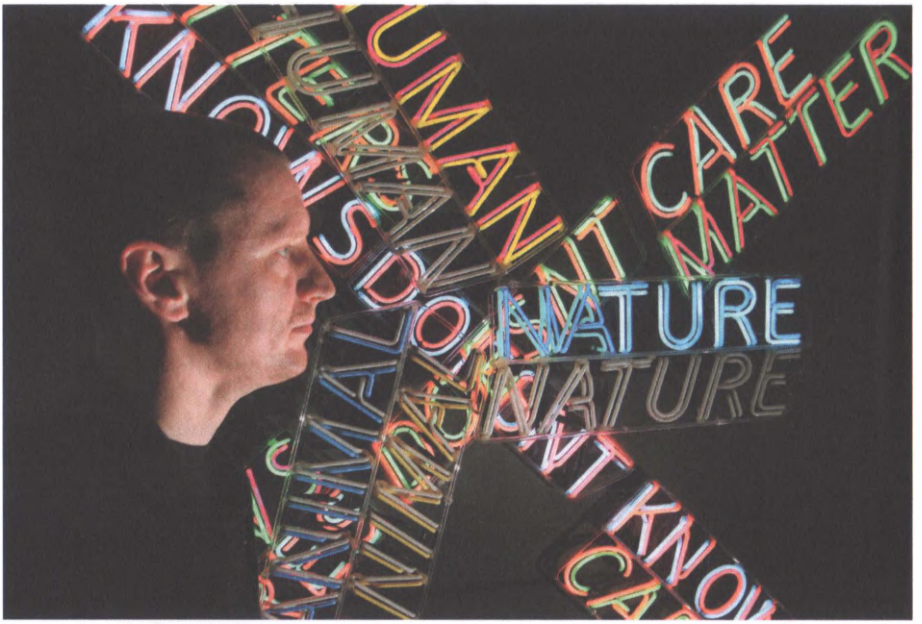

Bruce Nauman, Video enstalasyon, 1983

Köhler (hayvanların öğrenme süreci konusunda yürüttüğü incelemelerle ün salmıştır), Kurt Lewin ("alan teorisi"yle bilinir) ve Kurt Goldstein ("kendini gerçekleştirme güdüsü"nü tanımlamasıyla ün salmıştır) yer alır. Ayrıca Wolfgang Metzger ile Kurt Gottschaldt bu akımın Almanya'daki, Albert Michotte de Belçika'daki önemli temsilcileri arasında sayılabilir. *Gestalt* psikolojisinin İtalya'daki en önemli temsilcileri arasında yer alan Fabio Metelli ve Gaetano Kanizsa ile Paolo Bozzi ve Giovanni Bruno Vicario bu alandaki çalışmaların İtalyan üniversitelerine yayılmasına katkıda bulunmuştur; daha çok psikanaliz alanındaki çalışmalarıyla tanınan Cesare Musatti de *Gestalt*'ın İtalya'da yayılmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Gestalt psikolojisinin ana ilgi alanı algılama ve problem çözme (yani karmaşık durumlarda problemlerin çözümü için başvurulan psikolojik strateji) süreçleridir, ancak öğrenme, hafıza, düşünce ve sosyal psikoloji konusunda yürütülen araştırmalarda da rol oynar.

Gestalt psikolojisine göre insan deneyimi temel bileşenlerine ayrılamaz; tam tersine, bütünün, bileşenlerinin toplamına göre üstanlamlı bir fenomen sayılması gereklidir: "Bütün, bileşenlerinin toplamından daha fazladır." Bir toplumun özellikleri de benzer

şekilde, onu oluşturan münferit bireylerinkine tekabül etmez. Ayrıca, kim olduğumuz ve ne hissettiğimiz ve davranışlarımız, düşünce süreçlerimizi de yönlendiren karmaşık bir organizasyonun sonucudur.

Dünyayı anlamak için taklit, öğrenme veya paylaşma yoluyla edinilmiş ve seçilmiş, bize uygun şemalar doğrultusunda biçimler tespit etmeye çalışırız ve çoğunlukla bilinçdışı olan bu gibi süreçler aracılığıyla hem algı, hem düşünce hem de duyum düzenlenir.

Görsel algıya gelince, algılanan verilerin düzenlenmesinde izlenen ana kurallar şunlardır:

1 Uygun biçim (algılanan yapı daima en basit olandır).
2 Yakınlık (unsurlar, mesafelerine göre gruplandırılır).
3 Benzerlik (benzer unsurları bir araya toplama eğilimi).
4 Uygun devamlılık (bütün unsurlar tutarlı ve devamlı bir bütünün parçaları olarak algılanır).
5 Ortak kader (unsurlar hareket halindeyse, tutarlı yer değiştirme hareketi içerisinde olanlar bir araya toplanır).
6 Arka plan figürü (bir alanın bütün parçaları hem nesne hem de arka plan olarak yorumlanabilir).
7 Uyarılmış hareket (nesnelerin algılanmasına izin veren bazı yapıların oluşturduğu bir referans sistemi).
8 Çok-anlamlılık (uyaranlar muğlak olduğu takdirde algının iyiliği, retinadan aldığı bilgilere bağlıdır).

Bu kurallar çeşitli optik yanılsamaları açıklamak için kullanılır ve algılama paradoksu gibi görünen fenomenler algılarımızı yönlendiren düzenleme ilkelerini ortaya çıkarır.

Gestalt teorileri sosyal psikoloji alanında Amerika Birleşik Devletleri'nin sosyal davranışları övgü ve onay gibi sosyal tatmin araçlarıyla düzenlenmiş olarak açıklayan davranışsal teorileriyle çatışırlar; Gestalt teorileri ise, bireylerin sosyal davranışlarında duyumların, algıların, amaçların, niyetlerin, dürtülerin ve inanışların rolünü vurgular. Kurt Lewin'in "alan teorisi" de bu referans bağlamında gelişir. Lewin günlük hayatın karmaşık gerçekliğini, bireyin, amacına ulaşmak için içinde hareket ettiği "alan" olarak görür. Alan içindeki bir nesneye, bireyin o andaki amacı veya ihtiyacı doğrultusunda farklı anlamlar atfedilebilir ve bu anlamlar içinde bulundukları durumsal bağlamla etkileşim içinde olurlar (1926).

Kurt Lewin'in *Gestalt* modelinin önemli sonuçlarından biri, öznenin bilişsel faaliyetinin (algı dahil) paradigmasının problem çözüm süreci üzerinde etkili olmasıdır. Lewin'in bu sezgileri problem

çözümü ve ona bağlı içgörü kavramı konusunda bir dizi araştırma (Koffka, 1935; Köhler, 1940; 1947) için bir hareket noktası sunar.

Hayvanların düşünmesi ve öğrenmesi konusundaki Gestalt teorisi modeli, hayvanların problemlerini deneme-yanılma kriteri temelinde çözdüğünü savunan davranışsal teoriye zıt olup kavrayış ve içgörüden ibaret bir açıklama kriterini öne sürer.

Gestalt psikolojisinin kişilik ve psikoterapi teorisinin gelişimine uygulanması açısından önemli isimlerden biri nörolog Kurt Goldstein'dır, Goldstein'ın laboratuvar asistanı Friedrich Perls de Gestalt psikoterapisini ortaya atacaktır. İnsan davranışında söz konusu olabilecek tek dürtü veya içgüdü, ortamla etkileşim içinde olma ve o etkileşimi şemalar şeklinde düzenleme dürtüsüdür (örneğin açıklama dürtüsü). Goldstein, Freud'un psikanalizi de dahil, bazı psikolojik araştırmaları niteleyen ve insan davranışının nihai gayesini gerilimin azaltılmasına dayandıran mekanik eğilime karşı kendi teorisini hararetle savunur.

Gestalt psikolojisinin etkisi sanat alanlarında, resimde, Ernst Gombrich'in eleştirel-tarihyazımsal ilgisinde ve en azından başlarda, Rudolf Arnheim'ın algısal-görsel psikolojiye olan ilgisi şeklinde sinema alanında da görülür.

Yapısalcılık

Yapısalcılığa göre gerçeklik öznenin inşa ettiği bir yapıdır, dolayısıyla "nesnel" olamayacağı ve bilginin de öğrenene öznenin aktif bir yapı olduğu varsayılır; bilgi daima sosyal aracılığın ve işbirliğinin sonucudur ve öznel olmasına rağmen tarihsel ve sosyal olarak bağlamsallaştırılabilir.

Yapısalcılığın belli başlı yönlerini şöyle özetleyebiliriz:

a Bilgi, bireysel bir yapı yoluyla gerçekleşir,
b Öğrenme aktif olarak meydana gelir,
c Öğrenme işbirliği şeklinde gerçekleşir,
d Bağlam büyük önem kazanır,
e Değerlendirme içkin olarak meydana gelir.

Günümüzde dört ayrı araştırma kolu olduğunu söyleyebiliriz: Eleştirel yapısalcılık, sosyo-kültürel yapısalcılık, sosyal yapısalcılık ve radikal yapısalcılık.

Bilişsel bilimlerde ve algısal psikolojilerde son zamanlarda yer alan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan "yeni bilişsellik" akımına göre zihinsel süreçler retiküler niteliktedir: Öğrenme artık kümülatif bir bilgi edinme süreci değildir, yeni bilgilerin edinilmesiyle öncekiler yeniden yapılandırılır, dolayısıyla bütün bilişsel süreçler tektir ve özneldir. Ancak farklı zihinsel yapılara bağlı olarak farklı yorum

Saul Steinberg, Kokteyl, Brüksel Dünya Sergisindeki Amerikan pavyonu için düzenlenen "Amerikalılar" adlı dizinin bir parçası, 1958

tipolojileri aracılığıyla edinilen dış gerçeklerin temsilleri daima kavrama ve geliştirme açısından işlevseldir.

Yapısalcı teorinin en önemli teorisyenlerinden biri Jean Piaget'dir (1896-1980).

Postmodern Psikoloji

Postmodern düşünceye göre kültür ve bilim bilginin birikim ve kuşaktan kuşağa aktarım süreçleri değildir; kültür ve bilim, konuşanla dinleyenin paylaştığı bir dilde ifade edilen bakış açıları veya "anlatımlar"dır.

Daha eski düşünce tarihinden türemiş olmasına rağmen ortaya çıkması XX. yüzyılın son çeyreğini bulan postmodern psikolojinin "zayıf" geleneği zihni tarihsel bir bağlam içerisinde şahsi etkileşim aracı olarak inceler. Zihin, "'burası ve şimdi'nin zihnidir."

Kenneth Gergen bazı temel önermeler açısından modern psikoloji ile postmodern psikoloji arasında farklılıklar tespit eder. Her şeyden önce modern psikolojiye göre psikologların araştırma konusu (yani zihin, açık davranışlar, kişilerarası ilişkiler) bilimsel çevrelerin tamamıyla ortaktır. İkinci önermeye göre araştırma konusu belirlendikten sonra münferit vakaların incelenmesi evrensel yasaların belirlenmesine imkân verir. Üçüncüsüne göre de bu bilgi edinme süreci empirik araştırmalar ve tercihen, şahsi, ahlaki, sosyal veya siyasi faktörlerden muaf sayılan deneysel yöntem yoluyla geliştirilmelidir. Son olarak, hipotezlerin aralıksız deneysel teyidinden bilginin de aralıksız büyüme süreci türer.

Postmodern psikoloji ise her şeyden önce psikolojinin

konusunun daimi olarak aynı kaldığına inanmaz; psikolojik araştırmanın konusu, dilin aracılık ettiği ve araştırmacının ait olduğu ve içerisinde faaliyet gösterdiği tarihsel-kültürel bağlamın etkisi altında kalan tarihsel bir yapıdır. İkinci olarak, psikolojinin varsayılan nesnesi olan öznenin, tarafsız bir araştırmacının evrensel araştırması uğruna içkin özgürlük ve özerklik niteliklerini kaybedemeyeceği düşünülür. Son olarak, postmodern psikolog, bilginin birikim yoluyla gelişeceğine kesin olarak inanmak yerine, araştırmacı olarak kendini ve araştırmalarını bağlamsallaştırarak araştırmanın teorik ve metodolojik önermelerinin olumsallığına konumlandırır.

Psikoloji ve Anlatım

Dil ve iletişim psikolojisine, kültürel ve anlatımsal psikolojiye dayandırılan çeşitli teoriler ile ana odağı insanlararası etkileşim ve ilişkiler olan bütün araştırma ve uygulama alanları (örneğin psikoterapiler, psikanalizler, *counseling*) postmodern psikoloji bağlamına aittir. Özellikle anlatım psikolojik analizde giderek şahsi kimliğin, ötekinin kimliğinin ve gerçekliğin bilişsel-bağıntısal inşa faaliyeti olarak öne çıkar. Lev Vygotski, Michail Bachtin, Paul Ricoeur ve Jerome Bruner'in başlattığı araştırma akımını sürdüren postmodern psikoloji, mantıksal-bilimsel düşünce ile yaygın ifadesi anlatım olan anlatımsal düşünceyi birbirinden ayırır. Mantıksal-bilimsel düşünce mantık ve sınıflandırma temelli süreçlerden, biçimsel işlemlerden ve kanıta dayalı argümanlardan yararlanırken, anlatımsal düşünce insan zihninin temel ve evrensel kabiliyetidir ve günlük akıl yürütmelere ve söylemlere özgüdür. Anlatımsal düşünce, kişinin kendi içindeki ve başkalarıyla olan deneyimini yapılandırmaya, içsel dünyayı (ruh halleri, inanışlar, değerler, duygular, niyetler ve amaçlar) dış dünyayla, şimdiki zamanı geçmişle ve gelecekle ilişkilendirmeye izin verir. Bu organizasyon sürecinin yolları her kültürün kendi sembolik sistemleriyle bağlantılı olarak farklılık gösterir.

Dolayısıyla XX. yüzyıl sonları hem bireysel, hem kolektif otobiyografik hafıza ve aile içi, iki veya üç kişi, gruplar, kurumlar ve gayri resmi bağlamlarda etkileşim konusundaki araştırmaların yayılmasına ve dilsel etkileşim analizinden (konuşma analizi, anlatımsal yapı analizi) sözel olmayan iletişim analizine (yüz ve el hareketlerin sınıflandırması, bakışlar üzerine incelemeler vs) kadar niteliksel araştırma yöntemlerinin giderek gelişmesine sahne olur.

Enzo Cucchi, Güvertesinde kırmızı bir gülün olduğu bir geminin limana girişi, 1985-1986, Philadelphia, Museum of Art

Bilinç

Bilinç teması XX. yüzyıl modern ve postmodern psikolojisinin karmaşık gelişimi içerisinde önemli bir yer tutar. Bilincin çeşitli anlamları arasından özellikle bilişsel bilinç ile fenomenal bilinci birbirinden ayırt etmek gerekir. Fenomenal bilinç birinci şahsın niteliksel hallere sahip olmaya, yani kendi bakış açısına sahip olmaya, belirli bir kişi olmanın "nasıl hissedildiği"ne dair öznel deneyimine işaret eder. Bilişsel bilinç ise bir sistemin kendi içsel hallerine veya onları sözel olarak (yeniden) üretmeye veya bir eylemi düzenleme amacına veya sosyal etkileşimlerde kullanmak üzere kendinin temsillerini geliştirme gayesine erişme kabiliyetidir.

XX. yüzyılda psikoloji alanında insan zihnini araştıranlar ile Simone Gozzano'nun *Mente senza linguaggio*'da [*Dilsiz Zihin*] (2001) kullandığı deyimler "dilsiz zihinler"in araştırmacıları arasında ana bilinç ile üst-bilinç arasındaki ayrım konusunda tartışmalar yer alır. Ana bilinç, çok miktarda heterojen bilginin o anki veya hemen sonraki davranışı yönlendirmek amacıyla entegre edildiği zihinsel bir temsili veya sahneyi ele alma kabiliyetidir. Bizimkilere benzer beyin yapıları içeren hayvanlar

da bu bilince sahiptir. Ancak hayvanların anlamsal veya sembolik kabiliyetleri sınırlıdır, gerçek anlamda dilden ve geçmiş ile gelecek kavramından yoksundur, dolayısıyla biyolojik bireyselliğe sahip olmalarına rağmen gerçek anlamda benlik sahibi oldukları söylenemez.

İnsan bilinci olan üst-bilinç ise, ana bilinci temel alarak gelişir ve ana özelliği, uyanık haldeyken geçmiş ve gelecek sahneleri açık olarak inşa etme ve birbirine bağlama kabiliyetidir. Bilinç, gelişme sürecinde planlama ile dil arasında bir bağlantı oluştuğu anda ortaya çıkar, çünkü dil kendi bilişsel planlama faaliyetlerimize erişmemize izin verir.

Lev Vygotskij ile Aleksander Lurija'nın üst-zihinsel süreçler teorisine göre, araç kullanımı gibi insanın düşüncesini niteleyen süreçler, yani pratik zekâ ile dil üretimi, biyolojik ve sosyo-kültürel gelişimin iki yönünün birleşmesinin sonucudur.

Bilinç teması modern ve postmodern araştırma alanında, Max Velmans'ın *Understanding Consciousness* [*Bilinci Anlamak*] (2000) eserinde olduğu üzere, metodolojik tercihler temelinde de ele alınır. Bu açıdan içebakış ve sözel aktarımla bağlantılı (postmodern tercih) birinci şahıs (veya niteliksel) yöntemler ile gözlemci ile gözlemlenenin farklı unsurlar teşkil ettiklerinin, farklı bağlamlara ait olduklarının ve kontrollü deneysel tasarımların bilimsel tanımına imkân verdiklerinin varsayıldığı (modern tercih) üçüncü şahıs (veya niceliksel) yöntemler birbirinden ayırt edilir.

Dolayısıyla bir yandan fenomenal bilincin öznelliğini muhafaza etmek kaçınılmaz görünürken (niteliksel yöntemler), diğer yanda teorilerin öznelerarası onaylanma talebi de bir o kadar kaçınılmaz görünür (niceliksel yöntemler). Eski ile yeni yüzyıllar arasındaki geçiş noktasında araştırmalar "ikinci şahıs bakış açısı"nı benimseyerek bu felç edici ikilemden çıkma girişiminde bulunur; buna göre ötekini ve dünyayı karşılıklı olarak görmemize izin verecek, birbirlerinin deneyimi üzerinde etkili olan ve deneyimin kavranışını daha incelikli, kişilerarası ve sosyal şekillerde paylaşan, etkileşim içindeki gözlemciler tarafından inşa edilen ortak bir bakış açısı benimsenir.

Dizin

A
Abbagnano, Nicola 99
Abbott, Edwin Abbott 291, 294
Adelung, Johann Christoph 362
Agazzi, Carolina 329
Algarotti, Francesco 245
Althusser, Louis 354
Ampère, André-Marie 312, 343
Anselm, Paul Johann 31
Aporti, Ferrante 328, 329
Aquinas, Thomas 367
Ardigò, Roberto 156, 166, 167
Aristoteles 140, 279, 285, 367
Arnaudon, Giacomo 218
Ascoli, Graziadio İsaia 361, 362
Avogadro, Amedeo 269, 272-274

B
Babbage, Charles 338
Babeuf, François-Noël 10, 20
Bachtin, Michail 406
Bahnsen, Julius 151, 153, 155
Balzac, Honoré de 66, 67
Barth, Karl 40, 99
Bauer, Bruno 16, 18, 34, 36, 42, 52
Bauer, Edgar 16
Beccaria, Cesare 185
Beethoven, Ludwig van 78
Bellini, Gentile 103
Beltrami, Eugenio 294
Benjamin, Walter 217
Bentham, Jeremy 156, 181, 182, 184, 190
Berjaev, Nikolaj 99
Bernard, Claude 277
Bernheim, Hippolyte 376
Bernoulli, Daniel 269
Berrault, J. 218
Bertati, Giovanni 91
Berzelius, Jöns Jacob 271, 273
Binet, Alfred 378
Biran, Maine de 156
Bismarck, Otto von 82
Blanc, Louis 20, 23
Blanqui, Jérôme-Adolphe 20
Boas, Franz 350, 351, 355
Bois-Reymond, Emil du 273, 274
Boltzmann, Ludwig Eduard 255, 263-265
Bolyai, Farkas 291, 293, 294
Bonald, Louis de 173, 175, 206
Bonaparte, Louis 161, 202
Bon, Gustave Le 390
Boole, George 224, 280-285, 287, 334
Bopp, Franz 364
Boutroux, Émile 156
Bovier, Bernard Le 245
Bozzi, Paolo 402
Böhme, Jakob 32
Bölsche, Wilhelm 247
Brentano, Franz 334
Breuer, Joseph 376, 395, 396
Broca, Paul 312, 348, 353, 367
Broussais, F.J.V. 164
Brown, Ford Maddox 217, 220
Bruner, Jerome 406
Brücke, Ernst Wilhelm 273
Buber, Martin 35, 40
Buhl, Ludwig 16
Buonarroti, Philippe 20
Burckhardt, Jacob 129
Burke, Edmund 204
Butler, Samuel 238
Büchner, Edward 276
Büchner, Friedrich Karl Christian Ludwig 166, 170
Byron, George Gordon 122

C
Cabet, Étienne 20
Cajal, Santiago Ramónj y 367
Campbell, Donald T. 306
Cannizzaro, Stanislao 273, 274
Cantoni, Remo 99
Capponi, Gino 327
Carnot, Sadi Nicolas 255, 264
Carové, Friedrich Wilhelm 16
Cattaneo, Carlo 326, 362, 363
Cauchy, Augustin-Louis 281
Chambers, Robert 238
Charcot, Jean-Martin 373, 376
Chesterton, Gilbert Keith 67
Clausius, Rudolf 152, 262, 264
Coleridge, Samuel Taylor 189, 192
Colli, Giorgio 130, 140
Comte, Auguste 7, 101, 156, 159-171, 176, 177, 210, 212, 255, 275
Constant, Benjamin 194
Copernicus 305
Cortés, Juan Donoso 209
Courbet, Jean Désiré Gustave 65, 162, 219
Coux, Charles de 207
Cuoco, Vincenzo 326

D
Daguerre, Louis 82, 101, 102
D'Alembert, Jean 251, 290
Dalton, John 272, 273
Dante 78, 358
Darwin, Charles 8, 139, 159, 160, 166, 178, 224, 229-242, 247, 296, 298, 304-308, 310-312, 344, 345, 349, 352, 353, 367, 369, 370, 371, 374, 377
Daub, Carl 31
Davy, Humphry 246, 274
Decamps, Alexandre-Gabriel 219
Dedekind, Richard 281
Delacroix, Ferdinand Victor Eugène 219, 312
Delafosse, Maurice 346, 347
Demokritos 41, 124, 269
Descartes, René 32, 140, 367
Dewey, John 9, 323, 397
Dickens, Charles 10, 28, 66, 67
Dilthey, Wilhelm 176, 334
Disraeli, Benjamin 52
Donizetti, Giuseppe 103
Dostoyevski, Fyodor 66, 68, 69
Dumas, Jean-Baptiste André 103, 275
Dumont, Santos 336
Durkheim, Èmile 170, 347, 380, 384, 386-388, 390, 391

E
Ebbinghaus, Hermann 373
Ehrenberg, Hans 35
Eiffel, Alexandre-Gustave 220-224
Einstein, Albert 258, 260, 295, 334
Eliot, George 40
Emerson, Ralph Waldo 122
Engels, Friedrich 5, 10, 14, 16, 20, 23, 28, 35, 41-43, 49, 50, 52, 54, 62, 76, 80, 101, 177
Epikuros 41, 358
Erdmann, Johann Eduard 16, 30
Euler, Leonard 251

F
Faggiuola, Uguccione della 358
Faraday, Michael 246, 254, 257-259, 267, 273
Fechner, Gustav Theodor 166, 167, 312, 372
Ferrier, David 368
Ferris, George W. 222
Feuerbach, Ludwig 5, 10, 13, 14, 16, 17, 24, 31-38, 40, 46, 49, 50, 72, 74, 75, 122
Fichte, Johann Gottlieb 31, 82, 105
Fitzroy, Robert 229
Flaubert, Gustave 67, 68
Forster, Johann Georg 109
Foucault, Léon 338
Foucault, Michel 184, 315
Fourier, Charles 20-22, 52, 254, 255, 325
Frazer, James George 354
Frege, Friedrich Ludwig Gottlob 8, 224, 285-289, 302, 334
Friedrich, Caspar David 37
Frobenius, Leo 355
Fröbel, Friedrich 328

G
Gabelli, Aristide 166
Gabler, Georg Andreas 16

Galilei, Galileo 117
Gall, Franz Joseph 167-169, 370, 371
Gan, Eduard 16
Gast, Peter 138
Gauguin, Paul 312
Gauss, Carl Friedrich 224, 291, 293-295
Gay-Lussac, Louis 272
Gazzaniga, Giuseppe 91
Gergen, Kenneth 405
Gillhausen, Gisbert 222
Gioberti, Vincenzo 156
Gobineau, Arthur de 352
Goethe, Johann Wolfgang 82, 91, 105, 111, 122, 124, 137, 166, 192, 329, 332
Goldstein, Kurt 402, 404
Golgi, Camillo 367
Gombrich, Ernst 404
Gottschaldt, Kurt 402
Gounod, Charles-François 221
Göschel, Karl Friedrich 16
Graebner, Fritz 355
Gray, Asa 238
Grimm, Jacob 9, 312, 359, 360, 365, 393

H
Haddon, Alfred C. 350, 351
Haeckel, Ernst Heinrich Philipp August 131, 166, 304, 305
Haller, Karl Ludwig von 208, 209
Hamilton, William Rowan 233, 255
Hartmann, Eduard von 151-155
Hegel, Wilhelm Friedrich 13-16, 18, 19, 22-24, 31-35, 41, 42, 45, 46, 48, 49, 72, 85- 87, 94, 105, 108, 110, 140, 151, 154, 175, 176, 177, 315, 383
Heidegger, Martin 99, 140
Heine, Heinrich 16-18, 42
Helmholtz, Hermann von 247, 255, 273, 274
Henle, Jakob 273
Herakleitos 124
Herbart, Johann Friedrich 328, 329
Herder, Johann Gottfried 109, 111
Hertz, Heinrich 260
Hertz, Robert 347
Hesiodos 38, 123
Hess, Moses 16, 17, 18, 36, 41, 42, 52
Hilbert, David 289
Hippokrates 315
Hobsbawm, Eric 25, 26
Hohenzollern, III. Friedrich Wilhelm von 15
Homeros 38, 123, 126, 176
Hooker, Joseph Dalton 235
Hoppe-Seyler, Ernst Felix 276
Hölderlin, Johann Christian Friedrich 122
Hufeland, Christoph Wilhelm 19
Hugo, Victor 103
Humboldt, Alexander von 19, 247
Humboldt, Wilhelm von 19, 108, 363
Hume, David 308
Huxley, Thomas H. 246-248, 305, 308

I-İ
Ingres, Jean Auguste Dominique 219
İbsen 68
İtard, Jean Marc 312, 324

J
Jackson, Andrew 156
Jacobi, Karl 255
James, William 374
Janet, Pierre 376
Jaspers, Karl 99
Jenney, William Le Baron 221
Jones, William 109, 364
Joseph, Franz 312, 370
Joule, James Prescott 255, 262, 264, 268

K
Kalidasa 109
Kanizsa, Gaetano 402
Kant, Immanuel 18, 32, 37, 86, 106-108, 111, 112, 120, 132, 138-140, 147, 255, 279, 292, 308, 367
Kaufmann, Walter A. 139
Kierkegaard, Søren 6, 82, 86-92, 94-100, 142, 144
Kingsley, Charles 238
Klein, Felix 294
Knox, Robert 352, 353
Koffka, Kurt 401, 404
Köhler, Wolfgang 402, 404
König, Friedrich Gottlob 243
Kraepelin, Emil 374

L
Lacan, Jacques 354
Lacordaire, Henri 207
Laertios, Diogenes 124
Laffitte, Pierre 170
Lagrange, Joseph-Louis 251, 255
Lamarck, Jean-Baptiste de 224, 230-232
Lambert, Johann Heinrich 290
Lambruschini, Raffaello 327
Lamennais, Félicité 206, 207
Landes, David 27
Lavoisier, Antoine-Laurent 270, 272, 274
Leenhardt, Maurice 347
Legendre, Adrien-Marie 290
Leibniz, Gottfried Wilhelm 32, 107, 282, 362
Leopardi, Giacomo 116-119, 121, 341
Leroux, Pierre 20, 23
Lévi-Strauss, Claude 354-356
Lévy-Bruhl, Lucien 170, 347
Lewin, Kurt 402, 403
Liébault, Auguste 376
Liebig, Justus von 247, 270-272
Lilienthal, Otto 336
Lisle, Charles Marie René Leconte de 221
Littré, Èmile 170
Lobaçevski, Nicolai İvanoviç 224, 291-295
Locke, John 117, 311, 367
Lombroso, Cesare 166, 167, 249
Lord Kelvin (William Thomson) 253, 255, 264
Lorentz, Hendrik Antoon 267
Lorenz, Konrad 306
Loria, Lamberto 347
Löwith, Karl 35, 40
Lubbock, John 349
Ludwig, Carl 273
Luther, Martin 21
Lyell, Charles 230-234, 238, 239, 345

M
Mach, Ernst 228
Madam Curie 339
Magendie, François 277
Mainländer, Philipp 151-153, 155
Maistre, Joseph de 173, 175, 204-206
Majer, Friedrich 105, 111
Manet, Edouard 102, 389
Mantegazza, Paolo 249
Marcel, Gabriel 99
Maréchal 20
Marx, Karl 2, 5, 10, 13, 14, 16-18, 20, 24, 25, 29, 35, 36, 38, 40-52, 54-62, 64, 66, 67, 70, 71, 74, 76, 78, 80, 81, 85, 101, 177, 332, 382, 383, 390
Maupassant, Guy de 221
Mauss, Marcel 347
Maxwell, James Clerk 224, 251, 255, 258, 260-265, 267, 269
Mayer, Julius 262
Mayr, Ernst 306
McLennan, John 349
Mendeleev, Dimitrij Ivanovic 273, 274
Mendel, Gregor 306
Metelli, Fabio 402
Metzger, Wolfgang 402
Meucci, Antonio 312
Michelet, Karl Ludwig 16
Michotte, Albert 402
Mila, Massimo 91
Mill, James 180, 190
Mill, John Stuart 7, 156, 160, 169, 170, 179, 180, 183, 186, 189, 190, 193-195
Mivart, George 238
Moleschott, Jakob 166, 167, 170
Molina, Tirso de 91
Monet, Claude 27, 82, 102, 103
Montagu, Ashley 304
Montalembert, Charles Forbes René de 207
Montessori, Maria 324, 329, 330
Montinari, Mazzino 140
Morgan, Augustus de 279, 280
Morgan, Lewis H. 348
Morselli, Enrico 166
Morse, Samuel 224
Morton, Samuel George 352
Mozart, Wolfgang Amadeus 91, 92, 95
Mulder, Gerardus Johannes 271
Munch, Edvard 312
Muratori, Lodovico Antonio 176
Murri, Augusto 166
Müller, Johannes 47, 224, 273

N
Nadar 102
Napoleon 10, 82, 100, 102, 156
Nauwerck, Karl 16
Neander, Johann August Wilhelm 19
Newton, Isaac 117, 251, 252, 257, 258, 260, 264, 267, 269
Niépce, Joseph Nicéphore 82, 101
Nietzsche, Friedrich 6, 82, 85, 86, 100, 104, 122-141, 148, 150, 154, 332, 390

O
Ørsted, Hans Christian 257, 258
Ostwald, Wilhelm 269
Owen, Richard 238
Owen, Robert 22, 52, 75, 322

P
Pagliaro, Antonino 366
Paley, William 307
Pankhurst, Emmeline 191, 320
Pareto, Vilfredo 390-392
Pareyson, Luigi 99
Pasteur, Louis 276
Pavlov, İvan Petroviç 369
Peacock, George 282
Peano, Giuseppe 285
Peirce, Charles Sanders 285, 334
Peris, Friedrich 404
Pestalozzi, Johan Heinrich 312, 325-328
Piaget, Jean 405
Poincaré, Henri 265, 267, 294
Poncelet, Jean-Victor 218
Ponte, Lorenzo de 91
Popper, Karl 305, 306
Prichard, James Cowles 352
Proklos 290
Proudhon, Pierre-Joseph 10, 20, 52, 64, 65, 70
Prout, William 271, 274

R
Ranke, Leopold 175, 176
Rask, Rasmus Christian 359, 365
Ratzel, Friedrich 354
Renan, Ernest 170
Ribot, Théodule 170
Ricardo, David 14, 44, 45, 55, 57, 60
Ricoeur, Paul 406
Riemann, Bernhard 292-295
Ritschl, Friedrich 126
Ritter, Karl 19
Rive, Auguste de la 273
Rivers, William H.R. 350, 351
Robespierre, Maximilien 206
Romanes, George John 238, 369
Rosenkranz, Karl 16
Rosmini, Antonio 156
Rossini, Gioacchino 103
Rowan, William 255
Rousseau, Jean-Jacques 132, 175, 379
Ruge, Arnold 16, 18, 41, 42, 49, 51
Russell, Scott 220
Rutherford, Ernest 266, 267

S
Saccheri, Gerolamo 290
Sainte-Beuve, Charles Augustin 68, 69
Saint-Simon, Claude-Henri de 10, 20, 21, 52, 159, 161, 172, 189
Sartre, Jean-Paul 99
Schelling, Friedrich 31, 82, 86, 87, 110, 151
Schiller, Johann Christoph Friedrich von 103, 122, 124
Schlegel, August Wilhelm 108-112
Schlegel, Karl Wilhelm Friedrich 364
Schleicher, August 364, 365, 366
Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel 19, 87, 176
Schmidt, Alfred 40
Schopenhauer, Arthur 6, 38, 82, 86, 100, 104, 105, 106, 111-116, 118-121, 125-127, 129, 138, 139, 145, 147, 151-155
Schröder 285
Schwann, Theodor 273
Schweikart, Ferdinand Karl 291
Sedgwick, Adam 229
Séguin, Edouard 324
Sergi, Giuseppe 166
Shelley, Mary 224
Sherrington, Charles Scott 368
Sidgwick, Henry 186
Silva, Ludovico 78
Simmel, Georg 153
Simon, Théodore 378

Sismondi, Jean-Charles de 52, 362
Sorel, George 390
Spencer, Herbert 8, 101, 159, 160, 166, 170, 177, 178, 224, 232-235, 238, 300, 384, 386, 387
Spinoza, Baruch 32
Spurzheim, Johann Caspar 370, 371
Steiner, Rudolf 332
Stern, William 378
Stirner 16
Stirner, Max 16, 36
Strauss, David Friedrich 15, 16, 23, 123, 127, 354, 355, 356, 357
Shakespeare, William 81
Smith, Adam 26, 44, 45, 184
Sokrates 87, 91, 124, 126, 132, 148, 287, 288

T
Taine, Hippolyte 69, 170
Taurinus, Franz 291, 293
Tauxier, Louis 347
Taylor, Harriet 190, 191
Terman, Lewis Madison 378
Theognis 123
Thompson, Edward 26
Titchener, Edward Bradford 374
Tocqueville, Alexis de 7, 68, 156, 175, 194, 196-205, 208, 215, 362
Toennie, Ferdinand 380
Tolstoy, Lev 68, 312, 333
Tommaseo, Niccolò 327, 362
Tommasi, Salvatore 166
Twesten, Karl 170
Tylor, Edward B. 312, 345
Tyndall, John 246

V
Vater, Johann Severin 362
Vaux, Clothilde de 168
Velmans, Max 408
Vera, Augusto 156
Verdi, Giuseppe 103, 156
Verga, Giovanni 69
Verne, Jules 227
Vernet, Horace 219
Vicario, Giovanni Bruno 402
Viel, J.M.V. 218
Villari, Pasquale 166
Virchow, Rudolf 273
Vogt, August Christoph Carl 166
Volta, Alessandro 224, 272, 275
Vygotski, Lev 406

W
Wagner, Richard 82, 85, 103, 104, 123, 126-140
Wahl, Jean 99
Wallace, Alfred Russel 238, 239
Walter, John 243
Watson, John Broadus 312, 377
Weber, Ernst Heinrich 166
Weber, Max 9, 380-383, 399
Weierstrass, Karl 281
Wernicke, Carl 367
Wertheimer, Max 377, 401
Wilberforce, Samuel 247
Wilhelm, IV. Friedrich 15
Wilkins, Charles 109
Windischmann, Karl Joseph Hieronymus 365
Wollaston, William Hyde 274
Wordsworth, William 192
Wöhler, Friedrich 271
Wundt, Wilhelm Maximilian 9, 166, 167, 312, 334, 372, 374, 377, 394, 401

Y
Young, Thomas 252, 256

Z
Zola, Émile 67, 68

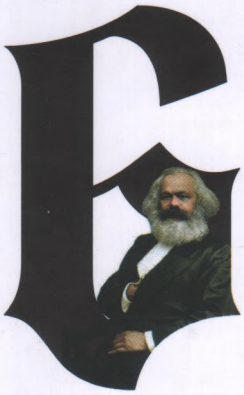

Sonsuz çelişkileriyle bize fazlasıyla yakın olsa da XIX. yüzyıl bütün ihtişamıyla karşımızda durmaktadır; hatta Eco'nun deyişiyle "bizde mahcubiyet yaratan otoriter babamız gibidir." İlerleme fikrini ve tarihin önü alınamaz seyri kavramını bize sunan XIX. yüzyıl, tinin olduğu kadar maddenin, felsefenin ve bilimin erdemlerini yüceltir. Bir yandan kahramanlık anlatıları yaratırken, diğer yandan melankolik fikirlerle kendi sonunu hazırlar. Sayısız ütopyanın ev sahipliğinin getirdiği kibirle Tanrı'nın öldüğünü ilan eder. İnsan hayatının sonluluğuna ilişkin kafa yorması varoluşçuluğa temel hazırlar. Tarihe büyük hayranlık besler. Mantık ve matematik kavramları büyük bir dönüşümden geçer. Başka dönemlere kıyasla doğayı daha çok kontrol altına alır. Alp Dağlarında tüneller açılır. Buharlı makineler âdeta devrim yaratır. Kadın hareketi tüm ihtişamıyla ağırlığını hissettirir.

Bunlara benzer sayısız gelişmenin yaşandığı, yine Eco'nun "icat, cüret ve provakasyon" yüzyılı olarak nitelediği XIX. yüzyılın düşünsel arka planında ise Marx, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche, Darwin, August Comte, Freud, Max Weber gibi, bir yüzyıla nasıl sığdıkları hayret uyandıran isimler yer almaktadır.

ALFA
alfakitap
alfakitap
alfakitap
www.alfakitap.com
9 786254 499920
FELSFE